

1166
ธ 2

895 9/3072

1166

ร. 2

วิเคราะห์เรื่องที่ดินและหลายชีวิต

ปริญญานิพนธ์

ของ

สมพร มั่นทะสุตร

สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร 3921676 3915068

10 ส.ค. 2523

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญากฎการศึกษามหาบัณฑิต

22 มิถุนายน 2522

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

1/ 55095

79006

วิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต

บทกวีย่อ

ของ

สมพร มั่นตะสุทร

เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต

22 มิถุนายน 2522

บทคัดย่อ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์ เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหาและกลวิธีในการประพันธ์ว่ามีลักษณะที่เด่น เช่นไร

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้แบ่งเป็น 4 บท บทที่ 1 กล่าวถึงความเป็นมาของปัญหา แรงจูงใจ ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า ตลอดจนกำหนดขอบเขตของการศึกษา วิธีดำเนินการศึกษา ประโยชน์ที่จะได้รับ และเอกสารอ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ในบทที่ 2 ศึกษากลวิธีในการแต่ง เนื้อเรื่อง รูปแบบ ตลอดจนศึกษาแง่คิดและคุณค่าของเรื่อง บทที่ 3 ศึกษาวิเคราะห์ พฤติกรรมของตัวละคร ทั้งในแง่ของสาเหตุและผลกระทบที่มีต่อสังคม บทที่ 4 อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ดังนี้

1. วรรณกรรมทั้งสองเรื่องมีความที่เด่นในแง่รูปแบบและเนื้อหา ตลอดจนศิลปะการใช้ถ้อยคำสำนวนโวหารต่าง ๆ
2. วรรณกรรมทั้งสองเรื่องมีแนวคิดทางพุทธปรัชญาปรากฏอยู่ และได้แจ้งข้อคิดที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตไว้ด้วย
3. พฤติกรรมของตัวละคร เป็นไปอย่างสมจริงและมีผลกระทบต่อสังคมทั้งถูกและโทษ
4. เรื่องสี่แผ่นดินมีคุณค่าในแง่ที่ได้บันทึกความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ในราชสำนักและสังคมชั้นสูงไว้อย่างละเอียด ส่วนเรื่องหลายชีวิตมีคุณค่าในแง่ของการสะท้อนสภาพชีวิต ความเป็นอยู่และวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของสามัญชน

นอกจากนี้ การศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมทั้งสองเรื่องทำให้มองเห็นสภาพความเป็นอยู่ของสถาบันครอบครัวแต่ละครอบครัว ทั้งชนชั้นสูงและสามัญชนว่า มีความผูกพันใกล้ชิด เพื่อช่วยเหลือเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน และที่สำคัญคือ ทำให้ตระหนักในความจงรักภักดีของราษฎรที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ นับเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย

An analysis of Four Reigns And Many Lives

AN ABSTRACT

BY

SOMPORN MUNTASOOT

Presented in partial fulfillment of the requirements

for the Master of Education degree

At Srinakharinwirot University

22 June 1979

Abstract

This thesis was an analysis of two novels, Four Reigns and Many Lives, by M.R. Kukrit Pramoj, in forms, contents and techniques.

The Thesis was divided into four Chapters. Chapter one stated problems, motivations, the points to be analysed, the writing scope, the research methods, the benefits and related literature. Chapter two was the analysis of the two novels contents, forms, the authors's style and points of view and also the value of the books. In chapter three the characters and behavioral patterns - their causes and effects on the community were analysed. In chapter four conclusions were drawn pertinent ideas discussed, and suggestions for further studies made.

Finding

1. Both works manifested literary excellence in patterns, contents and also techniques.

2. Both novels contained some Buddhist philosophy and some ideas useful to daily life.

3. The behavior of the characters was realistic and had both positive and negative effects on society.

The value of "Four Reigns" was in its authentic and detailed description of the way of living, traditions, culture of the high society and the royal court.

The value of "Many Lives" lay in the description of conditions and way of living of the common people.

Besides, both works reveal close family ties, hospitality, and loyalty to the sovereign as reflected in the life of the noble as well as the common people.

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความอนุเคราะห์ของรองศาสตราจารย์สมปอง พิริยกิจ หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร ประธานกรรมการ รองศาสตราจารย์คุณหญิงเต็มสิริ บุญยสิงห์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร กรรมการ อาจารย์นิศยา บุญยสิงห์ ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร กรรมการ ผู้ควบคุมปริญญานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ให้ข้อคิด กำลังใจ ตลอดจนไถ่สละ เวลาตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่ง จนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จ ลุล่วงลง ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลที่สำคัญ บางประการ เกี่ยวกับชีวประวัติส่วนตัวและข้อคิดในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง และกรุณาตั้งชื่อ ปริญญานิพนธ์ภาษาอังกฤษ

ศาสตราจารย์อุทลลภ มัลลิกะมาส ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำบางประการ ศาสตราจารย์เจือ สตะเวทิน ที่กรุณาให้คำแนะนำและให้พิมพ์เอกสารประกอบการค้นคว้า อาจารย์ศรีวิภา จรุงโรวิน ญ อยุธยา วิทยาลัยพิตพิมุข ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำ ก กำลังใจและให้พิมพ์เอกสารประกอบการค้นคว้าจำนวนมาก

อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ได้กรุณาให้ข้อมูลบางประการสำหรับปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ขอขอบคุณ นายประสงค์ มั่นตะสูตร นางสาววัชรภรณ์ มั่นตะสูตร นางวีณา วงศ์วิสิทธิ์ นางยุพิน แดงทิพย์ นางสาวสุรีย์มาศ บุญฤทธิ์รุ่งโรจน์ ญาติผู้มีอุปการคุณในเรื่องทุนทรัพย์ในการศึกษา ตลอดจนหลักสูตร

และผู้ซึ่งสนับสนุนและส่งเสริมเป็นกำลังใจ เป็นดวงประทีป เป็นผู้นำทางผู้เขียนจนได้ ศึกษาจนถึงขั้นการศึกษามหาบัณฑิต เป็นพระคุณอันหาที่สุดมิได้ คือ ๐ นายเทียม นางหลี่ มั่นตะสูตร บิดามารดาผู้บังเกิดเกล้าของผู้เขียน

สมพร มั่นตะสูตร

สารบัญ

บทที่

หน้า

1	บทนำ	1
	ภูมิหลัง	1
	ความมุ่งหมายในการศึกษากันว่า	7
	ความสำคัญในการศึกษากันว่า	7
	สมมติฐาน	7
	ข้อตกลงเบื้องต้น	8
	วิธีดำเนินการศึกษากันว่า	8
	เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษากันว่า	9
2	วิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต	37
	วิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดิน	37
	ภูมิหลังของผู้ประพันธ์	39
	เนื้อเรื่อง	42
	โครงเรื่อง	44
	แก่นเรื่อง	50
	ฉาก	53
	ตัวละคร	60
	บทสนทนา	73
	กลวิธีในการแต่ง	87
	การดำเนินเรื่อง	88
	การเปิดเรื่อง	94
	การผูกปม	94
	การทวนเรื่อง	95
	จุดสุกขยอก	95

การคลายปม	96
การปิดเรื่อง	96
ท่วงทำนองการเขียน	96
การเขียนคำนำ	99
การใช้ภาษาสำนวนไทย	99
การใช้ความเปรียบหรือคำอุปมาอุปไมย	104
การสร้างอารมณ์ขัน	108
การบรรยายความและพรรณนาความสร้างความรู้สึกละเอียดอารมณ์	114
ทัศนะและปรัชญาของผู้แต่ง	130
คุณค่าที่มีต่อสังคมไทย	133
วิเคราะห์เรื่องหลายชีวิต	137
ภูมิหลังของผู้แต่ง	137
รูปกรอบของเรื่อง	138
โครงเรื่อง	139
แก่นเรื่อง	146
ฉาก	147
ตัวละคร	151
บทสนทนา	154
กลวิธีในการแต่ง	158
การเปิดเรื่อง	159
การผูกปม	160
การดำเนินเรื่อง	160
การปิดเรื่อง	160

ท่วงท่าของการเขียนและสำนวนภาษา	161
การใช้ภาษาสละสลวย	162
การใช้สำนวนเปรียบเทียบ	169
การพรรณนาความให้ความรู้สึกต่าง ๆ	172
การสร้างภาพพจน์	180
การใช้สัญลักษณ์	184
สัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม	187
สัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรม	188
ทักแนะและปรัชญาของผู้แต่ง	197
สภาพชีวิต สังคม และวัฒนธรรม	203
คุณค่าของเรื่องหลายชีวิตที่มีต่อสังคม	205 *

3 วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร	215
ลักษณะนิสัยของตัวละครโดยส่วนรวม	215
ที่เด่นชัด	216
ที่คลุมเครือ	258
การตั้งชื่อตัวละคร	281
ลักษณะของตัวละครในแง่จิตวิทยา	287
ลักษณะทางกาย	287
ลักษณะทางจิต	295
อิทธิพลของครอบครัว	298
อิทธิพลของสังคม	312

4 สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	325

บรรณานุกรม	332

ภาคผนวก	338

ภูมิหลัง

นักอ่านหนังสือโดยทั่วไปต่างยอมรับกันว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนักเขียนที่มีความสามารถในการสร้างงานเขียนอย่างยิ่ง ทั้งในด้านสารคดี บทความ นวนิยายและเรื่องสั้น ผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความดีเด่นทั้งในด้านเนื้อหาสาระ ความคิดเห็นและกลวิธีในการเขียน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สร้างผลงานด้านนวนิยายและเรื่องสั้นไว้หลายเรื่องที่มีความดีเด่นประทับใจผู้อ่านและมีคุณค่าต่อผู้อ่านและสังคมได้แก่ สี่แผ่นดิน ไฉนดวงใจหลายชีวิต เป็นต้น แต่ละเรื่องพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง แสดงให้เห็นว่า ผลงานด้านนวนิยายของท่านได้รับความนิยมจากผู้อ่านเป็นอย่างมาก

ประชา กุลยธรรม กล่าวถึงนวนิยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไว้ตอนหนึ่งว่า

ฉันใดตอนที่ทำให้หยศหมึกสีคำของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แปรสภาพแปรพราวไปด้วยสีสัน พรั่งพรูควยไวยารกินใจทั้งที่เสียสละเสียหยัน ทั้งที่เป็นเมรุสวาจา บางครั้งผู้อ่านที่อารมณ์อ่อนไหวอาจต้องอ่านนวนิยายบางตอนด้วยความยากลำบาก เพราะน้ำคำกำลังเอ่อท้นขณะที่หัวใจเหมือนถูกบีบรัด แต่ในบางขณะ อาจต้องยิ้มด้วยความสุขจากรีรอยอักษร หัวใจนั้นเล่าไม่ต่างอะไรกับถูกใครแอบเอาแอลกอฮอล์มาหยดรด เห็นวาบไปหมด¹

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะนักประพันธ์ผู้สร้างงานด้านนวนิยายไว้ว่า "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นเป็นนักเขียนที่มีบุคลิกลักษณะที่ใครคนก็อยากอ่าน เพราะท่านผู้นี้มีท่วงทำนองเขียน (Style) ที่ช่วยให้ท่านผู้อ่าน คืออ่านไม่เบื่อ สมดังที่วอลแตร์ กวีฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า ท่วงทำนองนั่นคือนั่น เว้นแต่ท่วงทำนองที่ทำให้คนเบื่อ"²

¹ ประชา กุลยธรรม ศึกษาศึกฤทธิ์และวรรณกรรม หน้า 255

² เจือ สตะเวทิน "ประวัตินวนิยายไทย" ภาษาไทยอุดมศึกษาเล่ม 1 หน้า 80

ผลงานนวนิยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จับใจผู้อ่านในแง่ที่ผู้เขียนวางโครงเรื่องได้แนบเนียน การดำเนินเรื่องแต่ละตอนสอดคล้องกับโครงเรื่องโดยตลอด ส่วนนวนิยายที่เขียนจนถึงก็มีผู้กล่าวไว้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายภาษา อธิบายภาษาและถ้อยคำต่างๆ ได้คังใจนึก ซึ่งผู้อ่านสามารถรับการสื่อสารได้ทันที สำหรับตัวละครที่ปรากฏในนวนิยายแต่ละเรื่องนั้น กล่าวได้ว่าเป็นตัวละครที่มีชีวิตจิตใจ มีความคิด มีความรู้สึกและมีพฤติกรรมเหมือนมนุษย์โดยทั่วไป จนมีการเข้าใจผิดว่า ตัวละครนั้นมีจริง และบางคนถึงกับทึกทักเอาว่าเป็นญาติของตนเสียเลยก็มี

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าไว้ในหนังสืองานศพของคุณหญิงจำเริญประเสริฐศุกกิจว่า

ผมจำได้ว่า เมื่อครั้งเรื่อง สี่แผ่นดิน ยังลงเป็น เรื่องยาววันต่อวันในหนังสือพิมพ์สยามรัฐนั้น พอถึงตอนที่แม่พลอยแพทองและปรารภกับคุณเปรมผู้เป็นสามีว่า อยากรับประทามมะม่วงคียบ ก็มีท่านที่นับญาติกับแม่พลอยส่งมะม่วงคียบมาให้ถึงโรงพิมพ์สยามรัฐทันที ทั้งที่ขณะนั้นมีชื่อนามมะม่วง

ท่านที่ส่งมะม่วงคียบมาให้แม่พลอยนั้นคือ เจ้าจอมอาบในรัชกาลที่ 5 เจ้าจอมอาบเป็นคนในสกุลขุนนาค

ที่เ่ก่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า มีผู้เห็นว่าแม่พลอยในเรื่อง สี่แผ่นดินนั้นเป็นคนจริง ๆ มีตัวตนและ เหตุที่ผู้เห็นเช่นนั้นก็เพราะแม่พลอยมีลักษณะต่าง ๆ และมีคุณธรรมซึ่งตรงกับที่คนจริง ๆ นั้นมี มีใช้ลักษณะและคุณธรรมซึ่งผมคิดเอาเองหรือแต่งเอง¹

รัฐจวน อินทรกำแหง พูดถึงการสร้างตัวละครของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในสี่แผ่นดินว่า "นอกจากการบรรยายให้เห็นลักษณะของตัวละครแล้ว ผู้เขียนยังรักษาความสม่ำเสมอแห่งอุปนิสัยใจคอของตัวละครไว้อีกด้วย จึงทำให้ภาพตัวละครแต่ละตัวนั้น เ่นอยู่ในความรู้สึกของผู้อ่าน

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "คึกฤทธิ์พูดถึงสี่แผ่นดิน" ขอบสวนพลู หน้า 212

ยิ่งขึ้น จนอาจกล่าวถึงตัวละครนั้น ๆ พร้อมกับเอกลักษณ์ประจำตัวไปด้วยได้¹

จารุณี เหมียวทร กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่า

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นนักเขียน นักพูด กัง ที่สุด ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา
ท่านผู้นี้เขียนหนังสือจับใจนัก เพราะจับจุดตายของคนไทยไว้ทั้งหมด ความผูกพัน
ใกล้ชิดกับผ้าเหลือง (ไผ่แดง) แม่ เจ้าชีวิต (สี่แผ่นดิน) บ้าน ที่อยู่ทำกิน
(หลายชีวิต)...²

แม้ว่านวนิยายจะเป็นแต่เพียงเรื่องเล่าขนาดยาวที่เกี่ยวกับบุคคลที่ไม่มีตัวตน กล่าวคือ
ตัวละครและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเรื่องไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นจริง แต่ตัวละครนั้นก็ถ่ายทอดแบบ
ออกมาจากชีวิตของคนจริง ๆ นักประพันธ์จะถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิด คำพูด และพฤติกรรมของ
มนุษย์ในช่วงเวลาต่าง ๆ ตลอดจนเหตุการณ์และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ลงในวรรณกรรมของตน
โดยให้สอดคล้องกับเวลาและสถานที่ที่เกิดขึ้นจริง

สุพรรณิ วราทร กล่าวว่า

แอนโทนี ทรอลlop (Anthony Trollop) อธิบายว่า
นวนิยาย เป็นสิ่งที่แสดงภาพชีวิตของคนสามัญซึ่งทำให้คล้ายชีวิตจริงด้วยการสอดแทรก
อารมณ์และทำให้อ่านโดยแทรกเหตุการณ์สะท้อนอารมณ์ นวนิยายควรแสดงภาพ
ชีวิตจริงซึ่งมีใจภาพของบุคคลซึ่งเป็นที่ยึดถือเร็วเป็นบุคคลซึ่งผู้แต่งรู้จัก แต่เป็นตัวละคร
ที่ผู้แต่งสร้างขึ้น โดยกำหนดให้มีลักษณะต่าง ๆ ของมนุษย์อันเป็นที่รู้จักกันดี³

¹ รัญจวน อินทรกำแหง วรรณกรรมวิจารณ์ 2 หน้า .

² จารุณี เหมียวทร "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับการเปลี่ยนแปลง" อักษรศาสตร์

วิจารณ์ 3: 49 สิงหาคม 2517

³ สุพรรณิ วราทร ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย หน้า 2-3

ในการสร้างนวนิยายของนักประพันธ์แต่ละคนนั้น นักประพันธ์ย่อมมีลีลาหรือสรีระในการใช้วิธีการที่แตกต่างกันตามประสบการณ์และความถนัดของตน บางท่านอาจเน้นเนื้อเรื่อง ตัวละคร สถานที่และบทเจรจา หรือบางท่านอาจเน้นเฉพาะ ตัวละคร ฉาก และแนวการเขียน ตลอดจนบรรยากาศต่าง ๆ ในเนื้อเรื่อง ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับกลวิธีที่นักประพันธ์แต่ละท่านจะเลือกใช้ แต่จากการศึกษางานประพันธ์ประเภทนวนิยายที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจะพบว่า องค์ประกอบที่สำคัญของการเขียนนวนิยายซึ่งได้แก่ โครงเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา บรรยากาศ หัตถ์คดีของผู้เขียน และท่านองค่างนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์และภูมิหลังของผู้เขียนเป็นอย่างมาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนหนังสือได้ก็เป็นที่ชื่นชอบและมีคุณค่าต่อวงการวรรณกรรมของไทย ก็เพราะวัตถุดิบที่สะสมสติปัญญาในการพิจารณาสิ่งต่าง ๆ อย่างสุ่มรอบคอบ และความแหลมคมของไหวพริบของท่านทั้งสิ้น

ผู้เขียนได้ติดตามผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มาโดยตลอด ทั้งสารคดีและบันเทิงคดี ตลอดจนได้ติดตามการวิจารณ์ผลงานของท่านอยู่เสมอ และได้พบว่า มีผู้ชื่นชมงานเขียนของท่านมากมาย ผลงานที่นักวิจารณ์และนักอ่านทั่วไปยกย่องว่าจัดอยู่ในอันดับวรรณคดีได้ ก็คือ เรื่องสี่แผ่นดิน ซึ่งเป็นเรื่องที่รวบรวมเอาความคิด พฤติกรรมของคนในช่วงเวลาหนึ่งที่มีชีวิตอยู่ในราชสำนัก ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมของคนในราชสำนักไว้ได้อย่างละเอียดและแนบเนียน ฉะนั้นในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเลือกวิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดิน ทั้งที่มีผู้วิเคราะห์วิจารณ์อย่างกว้างขวางหลายแง่หลายมุม และผู้วิเคราะห์วิจารณ์แล้วแต่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เช่น เจือ สตะเวทิน, รัญจวน อินทรกำแหง, เทก สเตรโลว์ ก็ตาม สี่แผ่นดินมีเรื่องราวที่มีคุณค่าการศึกษา น่าวิเคราะห์แง่อยู่ท่าน้อยไม่

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึงสี่แผ่นดินไว้ตอนหนึ่งว่า

เรื่องเอก (Master Piece) ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั่นคือสี่แผ่นดิน วรรณคดีนวนิยายจะสั้นยาวอย่างไรก็ต้องมีข้อคิดสำคัญที่ฝังเรียก Theme ถ้าท่านถามว่า เรื่องสี่แผ่นดินมีข้อคิดสำคัญอะไร ข้าพเจ้าใคร่จะตอบว่า ข้อคิดสำคัญของ

เรื่องนี้ คือ อนิจจัง ผู้เขียนได้เน้นเรื่อง อนิจจังของครอบครัวและของบ้านเมือง
ทุกสิ่งทุกอย่างไม่แน่นอน ไม่คงที่ ย่อมผันผวนแปรสภาพไปตามกาลเวลา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นำอนิจจัง ทางครอบครัวกับอนิจจังทางการเมืองมาเรียงกัน
เหมือนเส้นขนานสองเส้น ตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 จนถึงสุโขทัยรัชกาลที่ 8...¹

นอกจากเรื่องี่แนบดินแล้ว ผู้เขียนปริญญานิพนธ์ยังปรารถนาจะวิเคราะห์เรื่องหลายชีวิต
เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมสำหรับนักศึกษารุ่นหลัง แรงบันดาลใจที่สำคัญที่ทำให้ผู้เขียน
เลือกวิเคราะห์เรื่องหลายชีวิตอีกเรื่องหนึ่งนั้น มีหลายประการด้วยกัน และที่สำคัญคือ รูปแบบ
ทั้งคำกล่าวขยของเรื่องหลายชีวิต ของศาสตราจารย์อุทพล มัลลิกะมาส ที่ว่า "เป็น เรื่องที่สนุก
เกินที่สุด และมีรูปแบบที่เหมาะสมที่สุด"²

รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ กล่าวถึงเรื่องหลายชีวิตไว้ตอนหนึ่งว่า

หลายชีวิตเป็นนวนิยายไทย เป็นเรื่องของคนไทย ซึ่งย่อมจะจับใจผู้อ่านคนไทย
ได้มากกว่า ข้าผู้เขียนยังได้เชื่อว่าเป็นผู้มีความสามารถสูงในการทำเรื่องยากให้เป็น
เรื่องง่ายอีกด้วย ความรอบรู้ในศาสตร์มากมายหลายสาขา ทำให้สามารถเขียนถึง
ชีวิตแต่ละชีวิตได้จับใจจับใจ โดยเฉพาะพระเสม ชายเล็ก เจ้าผล โนรี ...
ใครอ่านแล้วก็ได้แก่นักสถานเดียวคือ ยกย่องฝีมือของคุณคึกฤทธิ์ ไม่อาจแบ่งปัน
ความดีให้ใครได้³

สละ ลิขิตกุล เขียนถึงหลายชีวิตไว้ว่า

...คุณชายจึงวางพล็อตเรื่องเป็นหลักว่า มีเรือเมล์รับส่งคนโดยสารลำหนึ่งแล่นออก

¹เจื้อย สตะเวทิน ประวัตินวนิยายไทย หน้า 131

²อุทพล มัลลิกะมาส เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สัมพร มั่นตะสุตร เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2520

³รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ ศึกษาคึกฤทธิ์และวรรณกรรม หน้า 303-308

จากท่าเรือ ตามลำน้ำเจ้าพระยา ครั้นแล้วก็ถูกพายุพัดปลงลง ผู้โดยสารหลายคน
ตาย เมื่อมีการนำศพไปวางรอนาคิที่ริมตลิ่ง จึงเห็นว่าคนเหล่านั้นก็มาจากที่ต่าง ๆ กัน
ต่างพันธุ์ ต่างถิ่น แต่ก็ร่วมโชคชะตามาไว้เรือลำเดียวกัน และต้องมาตายพร้อม ๆ กัน¹

เรื่องหลายชีวิตที่มาสิ้นสุดลงด้วยเหตุผลอันเดียวกัน เวลาเดียวกันและสถานที่เดียวกัน
ทั้งที่ชีวิตของแต่ละคนมาจากที่ที่แตกต่างกัน มีทางชีวิตที่แตกต่างกัน แต่จบลงเหมือนกันที่มรณะ
คล้ายกับมหากาพย์ของชีวิต เป็นเรื่องที่ดึงดูดความสนใจให้วิเคราะห์ถึงความน่าฉงนต่าง ๆ เหล่า
นั้นเป็นที่สุด ทั้งสี่แผ่นดินและหลายชีวิตเป็นเรื่องที่เขียนขึ้น คล้าย ๆ กับผู้เขียนนำเอาความจริง
ที่ได้รับจากประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งได้ผ่านพบมา บันทึกไว้ในรูปของนวนิยายให้เห็นความเป็นจริง
ของชีวิตที่เวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งอนิจจัง และกฎแห่งกรรมอันไม่มีที่สิ้นสุด และด้วยเหตุที่เป็นงาน
เขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ย่อมเป็นงานเขียนที่ถึงพร้อมด้วยศิลปะ ตลอดจนคุณค่าทาง
วรรณศิลป์ คุณค่าทางสังคมและประวัติศาสตร์โดยแท้

แม้จะมีผู้วิจารณ์งานทั้งสองเรื่องนี้มานานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดได้ศึกษา
วิเคราะห์ไว้อย่างถี่ถ้วน เป็นกิจจะลักษณะอย่างแท้จริง ผู้ทำปริญญาโทฉบับนี้ จึงปรารถนาจะ
ศึกษาวิเคราะห์อย่างจริงจัง ตามแนวการวิจารณ์วรรณกรรมทั้งในแง่วรรณศิลป์และจิตวิเคราะห์
และจะใช้นโยบายวิจารณ์แบบใหม่ (The New Criticism) ในการวิเคราะห์ตัวละครเข้า
ประกอบด้วย.

¹ สละ ลิขิตกุล กึกฤทธิ์ 60 หน้า 257

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษากลวิธีในการสร้างวรรณกรรมสองเรื่องของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งในคำรูปแบบและเนื้อหา
2. เพื่อศึกษาศิลปะการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารต่าง ๆ
3. เพื่อศึกษาแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง
4. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครสำคัญในเรื่องสี่แผ่นดิน และหลายชีวิต ตามแนวการวิจารณ์แผนใหม่ (The New Criticism)
5. เพื่อศึกษาชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและประเพณีในราชสำนักไทยจากเรื่องสี่แผ่นดิน และศึกษาชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและประเพณีของสามัญชน จากเรื่องหลายชีวิต

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบถึงลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
2. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมไทยปัจจุบัน
3. ทำให้ทราบถึงลักษณะของสังคม วัฒนธรรม และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่ผู้ประพันธ์กำหนดให้ตัวละคร มีชีวิตอยู่
4. ทำให้ทราบถึงแนวคิดทางปรัชญาปรากฏอยู่ในพฤติกรรมของตัวละคร

สมมติฐานของการศึกษาค้นคว้า

1. สำนวนการเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต ที่เด่นทั้งในด้านของความกระชับในเนื้อความและถ้อยคำ และในด้านของการใช้ สำนวนภาษาที่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมา เข้าใจง่ายและคมคายลึกซึ้ง
2. ตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิตมีลักษณะ เหมือนกับมนุษย์ในชีวิตจริงทั้ง บุคลิกภาพและพฤติกรรม
3. หนังสือทั้งสองมีแนวคิดทางปรัชญาปรากฏอยู่ในพฤติกรรมของตัวละคร

ข้อตกลงเบื้องต้น

การวิเคราะห์และวิจารณ์เรื่องสั้นแนวนั้นและหลายชีวิตดำเนินไปตาม

1. แนววรรณคดีวิจารณ์ในเรื่อง รูปแบบ เนื้อหา สำนวนโวหารและแนวคิด
2. แนวการวิจารณ์แผนใหม่ (The New Criticism) ในเรื่องการวิเคราะห์
บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง

วิธีดำเนินการค้นคว้า

1. ศึกษาชีวประวัติของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยการสัมภาษณ์โดยตรงและ
สัมภาษณ์ผู้เคยใกล้ชิดทั้งในด้านการงานและส่วนตัว ได้แก่
คุณสละ ลิขิตกุล
ดร. เกษม กิริสัมพันธ์
ศาสตราจารย์เจือ สะเทเวทิน
อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์
และศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและผลงานวรรณกรรมของท่าน
2. ศึกษาและวิเคราะห์หนังสือเรื่องสั้นแนวนั้นและหลายชีวิต
3. วิเคราะห์คุณค่าของเรื่องสั้นแนวนั้น และหลายชีวิตตามนัยแห่งวรรณคดีวิจารณ์และ
การวิจารณ์แผนใหม่

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้า

ผลงานนวนิยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แม้ว่าจะเป็นที่ยอมรับของนักอ่านโดยทั่วไปว่าเป็นผลงานที่โดดเด่น ทั้งรูปแบบ เนื้อหา และศิลปะการประพันธ์ โดยเฉพาะเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต ซึ่งเป็นนวนิยายที่ประทับใจผู้อ่านเป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่มีผู้วิเคราะห์งานของท่านผู้นี้ไว้อย่างเป็นกิจจะลักษณะ มีผู้กล่าวถึงนวนิยายสองเรื่องนี้อยู่บ้างในรูปของการวิจารณ์คือ

สี่แผ่นดิน

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงเรื่องสี่แผ่นดินไว้ใน หนังสือวิเคราะห์วรรณคดีไทย ว่า

...เรื่อง "สี่แผ่นดิน" ของ คึกฤทธิ์ ปราโมช : งานประพันธ์อันนี้ผู้อ่านก็เรียกว่า นวนิยาย เมื่อพิจารณาก็จะเห็นว่า มีส่วนประกอบต่าง ๆ ตามที่นวนิยายเรื่องอื่น ๆ มี คือ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉากหรือภาวะแวดล้อม ตัวละคร หรือตัวในเรื่อง อี.เอ็ม. ฟออสเตอร์ (E.M. Foster) เสนอให้เรียกคนในเรื่องว่า people ลักษณะนิสัยของตัวละคร พฤติกรรมอันเกิดจากลักษณะนิสัยต่าง ๆ กันนั้น สารของผู้แต่ง ปรัชญาของผู้แต่ง โลกนิมิตและสุนทรีย์ลักษณะ แต่เมื่อพิจารณาถี่ถ้วน จะเห็นว่า งานประพันธ์อันนี้ มีกลวิธีของตัวเอง ที่เราน่าจะหยิบยกเอามาพิจารณา...บุคคลในเรื่องสี่แผ่นดิน เป็นชนชั้นปกครองและเป็นคนในเมืองหลวง ซึ่งเป็นชนรรมคายอญถูกระทบกระเทือนจากเหตุการณ์บ้านเมืองมากกว่าชาวชนบท สำหรับประเทศไทย กลวิธีของนวนิยายเรื่องนี้จะเห็นชัดว่าผู้เขียนมีโครงเรื่อง...

ตัวในเรื่องไม่ได้สร้างขึ้นมาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เป็นเนื้อเรื่องและเป็นฉากไปในตัว ตัวละครมีบทบาทเหตุการณ์ ผู้ประพันธ์แสดงให้เห็นว่า ตัวละครแต่ละตัวรับรองสถานการณ์แต่ละอันอย่างไร

ในการแสดงว่าตัวละครรับรองสถานการณ์อย่างไรมัน ผู้ประพันธ์ไม่ใช้กลวิธีที่ฝรั่งเรียกว่า omniscience ก็คือ ผู้ประพันธ์เข้าไปในจิตใจตัวในเรื่องทุกตัว แต่ในเรื่องสี่แผ่นดิน นี้ ผู้ประพันธ์หยิบตัวละครมาตัวหนึ่งคือ พลอย ความรู้สึกภายในนั้น ผู้ประพันธ์จะบอกเฉพาะของพลอย ความรู้สึกของตัวอื่น ผู้อ่านจะทราบจากบทสนทนาที่พลอยเป็นผู้ฟัง

หรือมีตัวใดตัวหนึ่งนำมาบอกเล่าแก่พลอย ว่าคนนั้นคนนี้มีความเห็นเช่นนั้น มีความรู้สึกเช่นนั้น...

ผู้ประพันธ์ใช้กลวิธีเกี่ยวกับตัวละครอีกอย่างหนึ่งคือ ใช้ความนึกแฉก...¹

รัฐจวน อินทรกำแหง กล่าวไว้ในหนังสือวรรณกรรมวิจารณ์ ตอนที่ 2 ว่า
เรื่อง "สี่แผ่นดิน" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นเรื่องที่ชวนให้นึกไปได้หลายแง่
หลายประการ ให้ทั้งความเพลิดเพลินและความคิด

ผู้ที่อ่าน "สี่แผ่นดิน" ส่วนใหญ่ยอมรับว่าหนังสือเรื่องนี้ให้ความรื่นรมย์ใจในการอ่าน
เป็นอย่างมาก รื่นรมย์ใจด้วยความวิจิตรในความจงรักภักดีของราษฎรต่อองค์ประมุขของ
แผ่นดิน จงรักภักดีด้วยแรงกตัญญูรู้คุณ เป็นสมบัติที่สำคัญของความเป็นคน รื่นรมย์ใจ
ด้วยความภาคภูมิใจในความประณีตของวัฒนธรรมประเพณีไทย รุ่มร้อนใจในความเอื้อ
อาทรต่อกันในระหว่างญาติมิตร และรื่นรมย์ในศิลปการ เขียนที่ชวนอ่านชวนติดตามไป
จนตลอดเรื่อง

เมื่ออ่านจบผู้อ่านรู้สึกว่าได้ได้รับความรู้เกี่ยวกับความเป็นไปของชาวไทยในสี่รัชกาล
คือตั้งแต่รัชกาลที่ห้าจนถึงแผ่นดินรัชกาลที่แปด ราษฎรไทยในสี่แผ่นดินนั้นมีสุขในยุคใด
ผู้เขียนก็บรรยายไว้ให้รู้โดยสิ้น นอกจากนี้ยังได้แง่คิดในเหตุแห่งปัญหาทั้งในด้านการ
ปกครอง การเมือง เศรษฐกิจและวัฒนธรรม...²

ประชา คุลยธรรม กล่าวถึงเรื่องสี่แผ่นดินไว้ในหนังสือ ศึกษาศึกฤทธิ์และวรรณกรรม ว่า
...งานเขียนที่เด่นที่สุดเห็นจะได้แก่ สี่แผ่นดิน ของคึกฤทธิ์ ปราโมช ที่มีลักษณะ
พยายามจะหันเหให้ประชาชนคนอ่าน กลับไปนิยมชมชอบกับระบอบศักดินา...

¹บุญเหลือ เพทยสุวรรณ วิเคราะห์วรรณคดีไทย หน้า 158-162

²รัฐจวน อินทรกำแหง วรรณกรรมวิจารณ์ ตอนที่ 2 หน้า 98-99

แม้เนื้อเรื่องสี่แผ่นดินจะมีไคร้รับใช้มวลชนส่วนใหญ่ มิได้สะท้อนความเป็นอยู่ของเหล่าสามัญชนเยี่ยงงานของเทียนวรรณ แต่การบรรยายจากเหตุการณ์ของสังคมเจ้าสังคมขุนนางในอีกที สี่แผ่นดินจึงน่าศึกษาเพราะรายละเอียดของสังคมชั้นสูงโบราณ ว่ามีสภาพอย่างไร มีคตินิยม ขนบธรรมเนียมมาตฐานระดับไหน ประการสำคัญของลักษณะนวนิยาย ด้านการเสกสรรปั้นเรื่องให้ตัวละครมีชีวิตชีวา ถึงขนาดเรียกเรื่องอารมณ์ลักษณะต่าง ๆ จากคนอ่านไคร้ นั้น เป็นความสามารถในการเขียนอีกประการหนึ่งที่ควรยกย่องคุณชายคึกฤทธิ์อย่างจริงจัง ไม่สมควรใช้อคติจนเป็นเฉกคณีนี้อย่างนี้เสีย ใครว่าเรื่องนี้ไม่สมจริง คนนั้นก็กล่าวผิด...

ลำพังข้อเท็จจริงประการเดียวเห็นจะสะกิดคนไคร้หนึ่งอยู่กับที่ไม่ได้ ภาษาของสี่แผ่นดินนั้นเองที่เป็นอุปกรณ์สำคัญในการกำหวัจใจคนอ่านไว้ ความไพเราะราบรื่น การบรรยายได้สมจริง เหมือนกับคนอ่านนั่งอยู่ท่ามกลางเหตุการณ์เหล่านั้น...¹

เจือ สตะเวทิน กล่าวไว้ในหนังสือภาษาไทยอุดมศึกษา ตอนหนึ่งว่า ...ผู้แต่งแผนยตัวละครสำคัญคือพลอยขึ้นว่า อายุ 10 ขวบ ใน พ.ศ. 2435 และจบชีวิตลงเมื่อ พ.ศ. 2490. พลอยเป็นตัวละครที่ค่ากัญ หมุนชีวิตตัวละครอื่นให้เกี่ยวข้องกับเธอ อยู่ตลอด ภาษาการประพันธ์เรียกพลอยเป็น Pivotal character ... ไคร้ ๆ ก็ยกย่องว่าผู้เขียนนั้น เป็นคึกคึกที่รู้แวงเห็นจริงในวัฒนธรรมตะวันตก แต่คว้นน้ำใสใจจริงท่านรักวัฒนธรรมไทย ผิดกว่าคึกคึกทั้งหลายส่วนมากที่อยากเห็นบ้านเมืองตนเอง เหมือนกับบ้านเมืองฝรั่งในทุกกรณี กวญเห่ผู้เขียนจึงสนใจผู้อ่านอย่างกินรวบ เพราะพูดถึงใจผู้อ่านที่เทอคณชีวิตแบบไทย ๆ ในแง่ที่เขาอ่าน โดยเฉพาะคือ ชีวิตของชาววังหลวง...²

¹ประชา คุลยธรรม ศึกษาคึกคึกและวรรณกรรม หน้า 288-293

²เจือ สตะเวทิน ภาษาไทยอุดมศึกษาตอนที่ 1 หน้า 131-135

กัณหา เคียงศิริ กล่าวไว้ในหนังสือ ขอยสวนพลู ว่า

บรรยากาศขณะที่ย่าน สีแฉ่นดิน ทำให้ตึกไม่ไคว่า แม่พลอย คงจะมีตัวจริง และต้องเป็นชาววังทุกกระเปาะนี้ว ยิ่งกว่านั้นยังชวนให้คิดว่า ผู้ที่เขียนเรื่องนี้ควรจะ เป็น ตุ๊กตาชาววัง มากกว่า คือ เขียนทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นเรื่องของชาววังได้ละเอียด ละออจนบางครั้งอุปมาแทนว่า ไคกลิ่นน้ำหมากในกะโถนชาววัง คือ มีกลิ่นพิมเสน ใบเนียมกับสีเสียดคึกคึกขึ้นมาทันที วิถีพัดถวายเป็นถูกต้อง วิถีเข้าเฝ้าและถวายเป็น ขนบธรรมเนียมการแต่งกายของชาววัง...¹

หลายชีวิต

คำมวน เขียนตี กล่าวถึงหลายชีวิตไว้ในหนังสือปารายสาร ว่า

หลายชีวิตของคึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนวนิยายไทยที่โด่งดังมากเรื่องหนึ่ง ถึงขนาด เคยเป็นหนังสืออ่านนอกเวลาของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย เมื่อมีผู้กล่าวว่า นวนิยาย เรื่องนี้ลอกเลียนมาจากเรื่องของฝรั่ง ข้าพเจ้าเพียงแต่ฟังหูไว้หู ต่อมา ได้อ่านข้อเขียน ของ สละ ลิขิตกุล ในหนังสือ คึกฤทธิ์ 60 เล่าถึงกำเนิดเรื่อง หลายชีวิต ก็ไม่มีเค้า ที่บ่งบอกไปในทางนั้นเลย...หลายชีวิตเป็นนวนิยายไทย เป็นเรื่องของคนไทย ซึ่งย่อมจะ จับใจผู้อ่านคนไทยได้มากกว่า...²

รัญจวน อินทรกานเณร กล่าวไว้ในหนังสือภาพชีวิตจากนวนิยาย ว่า

หลายชีวิต ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นหนังสือที่แสดงให้เห็นถึงนวนิยาย ละหอนภาพของชีวิต และชีวิตคือที่มาแห่งนวนิยายได้อย่างชัดเจน ผู้แต่งได้จำลองภาพชีวิต อันน่าทึ่งของบุคคลต่างเพศ ต่างวัย ต่างฐานะ มาเล่า บรรยายสนับสนุนให้เห็นชัดถึงศิลปะ

¹กัณหา เคียงศิริ "ความคิดคำนึงของ ก.สุรางคนางค์" ขอยสวนพลู หน้า 249

ของมนุษย์และชีวิต ซึ่งดำเนินไปตามกฎแห่งกรรม บางชีวิต น่าสยดสยอง บางชีวิตน่าสมเพช บางชีวิตน่าเลื่อมใสศรัทธา บางชีวิตน่าอนาถ...¹

โดยเหตุที่เรื่องสั้นแนวนั้นมีลักษณะ เป็นนวนิยาย แต่เรื่องหลายชีวิตมีลักษณะคล้ายกับเรื่องสั้น ที่จับสมมุติในตัวเองหลายเรื่อง มีแก่นเรื่องร่วมกันเป็นแก่นเรื่องเดียว แต่ละเรื่องเมื่อรวมกันแล้ว จึงกลายเป็นนวนิยายเรื่องหลายชีวิต ผู้ทำปริญญานิพนธ์จึงใคร่จะขอลำดับถึงลักษณะของนวนิยายและเรื่องสั้น เพื่อประกอบการวิเคราะห์พอสังเขป

อี.เอ็ม.ฟอสเตอร์ (E.M. Forster) อธิบายถึงลักษณะของนวนิยายไว้ในหนังสือเรื่อง Aspects of the Novel ว่า

นวนิยายบอกผู้อ่านให้ไต่ทราบเรื่อง แต่เป็นการบอกหรือเล่าเรื่องที่ต่างกับการ เล่านิทานธรรมดา นวนิยายมีท่วงทำนองการ เขียนและเล่าเรื่องที่มิได้ความจริง ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในชีวิตประจำวันของ คนทั่ว ๆ ไป หรืออาจจะกล่าวได้อีกประการหนึ่งว่า นวนิยายคือ การพรรณนาถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามลำดับของกาลเวลา มีการดำเนินเรื่องที่สร้างความสนใจของผู้อ่านให้อยากรู้อยากจะมีอะไรเกิดขึ้นในเหตุการณ์ต่อไป นอกจากนี้ยังมีสาระหลายอย่างที่นำเรามาเรียนรู้ ปรากฏอยู่ในนวนิยาย อีกด้วย²

กิลเบิร์ต ไฮเกต (Gilbert Highet) กล่าวว่า

นวนิยายคือเรื่องเล่าขนาดยาวที่เกี่ยวกับบุคคลที่ไม่มีตัวตนจริง นวนิยายเป็นทั้งเรื่องจริง และเท็จ กล่าวคือแม้ว่า บุคคลและพฤติกรรมต่าง ๆ จะไม่ได้เกิดขึ้นจริง แต่ตัวละครใน นวนิยายนั้นก็เป็นที่ยอมรับว่า เป็นแบบฉบับของบุคคลที่มีชีวิตจริง และพฤติกรรมของตัวละครก็สอดคล้องกับลักษณะความเป็นไปที่ปรากฏขึ้นจริง ในสถานที่และยุคนั้น ๆ³

¹ รัญจวน อินทรกำแหง ภาพชีวิตจากนวนิยาย หน้า 151

² E.M. Forster Aspects of the Novel Penguin International P - 33 - 3

³ Walter Ernest Allen, Writers on Writing. P. 123

ผู้ที่ให้คำนิยามความหมายของนวนิยายเป็นคนแรกในประเทศไทย น่าจะได้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่ทรงมีพระราชวิจารณ์เรื่อง "สนุกนิทัศน์" ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของกรมหลวงพิชิตปรีชากร ในลายพระราชหัตถ์ เลขาธิการมกุฎสมเด็จกรมพระปวเรศวริยวงศกร และกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ว่า

กรมหลวงพิชิตทำหนังสือนี้ ประราธนาจะทำอย่างโนเวลฝรั่ง ที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง เป็นเรื่องกึกก้องพันอ่านเล่นพอสนุก. ผู้ที่จะแต่งหนังสือเช่นนั้นมักจะต้องมีที่หมายเทียบเคียงกับคนในประจจุบันบ้าง แต่ไม่ไ้ทำตามความที่ประพฤติกิจจริงทุกอย่าง เป็นแต่เก็บเค้าบ้าง ยกเอียงเสียบ้าง จึงจะชวนให้คิด...¹

ม.จ. อากาศคำเริง รพีพัฒน์ ทรงกล่าวถึงนวนิยายไว้ในคำนำเรื่องฉิวเหลื่องฉิวขาวว่า "นวนิยายเป็นเรื่องเร้าอารมณ์ที่แต่งขึ้นโดยคิดขึ้นเท่านั้น หากแต่ข้าพเจ้าได้ทำให้ใกล้เคียงความจริงที่สุด"²

สันต์ เทวรักษ์ มีความเห็นเกี่ยวกับนวนิยายว่าเป็น "บทประพันธ์ที่ผู้แต่งประจักษ์คิดเขียนขึ้นเลียนแบบชีวิตจริงตามความพอใจจัดเจนของนักเขียนแต่ละคน ส่วนใครจะวาดสลายลักษณะอักษรให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพตามเรื่องของตนได้เพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถของนักเขียนแต่ละคน..."³

รัฐจวน อินทรกำแหง กล่าวถึงนวนิยายไว้ในหนังสือภาพชีวิตจากนวนิยาย ว่า มีบุคคลไม่น้อยที่หันมาลองศึกษาชีวิตจากหนังสือ ซึ่งผู้เขียนได้ผูกเรื่องขึ้นจากชีวิตจริงของมนุษย์ เพียงแต่ระบายสีสรรให้ดูเจิดจ้า และมีชีวิตชีวามากขึ้น เพื่อเร้าใจและให้ความประทับใจแก่ผู้อ่านให้เห็นจริงเห็นจังยิ่งขึ้น หนังสือประเภทนี้คือ อย่างที่เรียกว่า "นวนิยาย" นั่นเอง

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จกรมมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชหัตถ์เลขา ลายพระหัตถ์ หน้า 5

² อากาศคำเริง รพีพัฒน์ ฉิวเหลื่องฉิวขาว หน้า 2

³ สันต์ เทวรักษ์ ธาตุแก่น หน้า ก

เหตุไร ชีวิตกับนวนิยายจึงมีความใกล้เคียงกัน จริงอยู่ ผู้เขียนนวนิยายทุกคนจะบอกว่า ตัวละครในเรื่องก็เป็นตัวสมมุติ ฉากในเรื่องก็เป็นฉากสมมุติ ความเป็นไปแห่งท้องเรื่องก็เป็นเรื่องสมมุติ ทุกอย่าง เป็นเรื่องของความสมมุติทั้งสิ้น แต่เป็นความสมมุติที่มีเค้าโครงใกล้เคียงความเป็นจริงในชีวิตจริงของมนุษย์ เพราะความสมมุติหรือจินตนาการของผู้เขียนนวนิยายนั้นย่อมเกิดจาก ประสบการณ์ สิ่งแวดล้อม ความรอบรู้และความเล็งเห็นในแก่นความจริงของชีวิต ในแต่ละแง่มุมของผู้เขียนแต่ละคนโดยเฉพาะ ซึ่งนวนิยายเรื่องใดจะใกล้เคียงกับความเป็นจริงของชีวิตมากน้อยเพียงใดจึงขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว โดยเฉพาะตัวของผู้เขียนนั้น¹

และกล่าวไว้ในหนังสือวรรณกรรมวิจารณ์ตอนที่ 1 ว่า

งานเขียนผูกพันอยู่กับสังคมหรือบุคคลิกอันหนึ่ง สภาพความเป็นไปของสังคมคือวัตถุดิบของนักเขียน เป็นเนื้อหาที่นักเขียนจะหยิบยกมาเรียบเรียงร้อยกรองให้คนอ่านได้มองเห็นภาพความเป็นไป ความสับสนอลวน ความมีคุณธรรมหรือความชั่วช้าของมนุษย์ อุดมคติหรือหลักการที่พึงยึดถือเป็นแบบปฏิบัติของหมู่ชน เพื่อให้สังคมนั้นดำเนินไปด้วยความร่มเย็นเป็นสุข นักเขียนจะพยายามสะท้อนภาพเหล่านี้มาสู่ผู้อ่าน เพื่อให้ผู้อ่านเพลิดเพลินบ้าง ได้ความรู้ เกิดความคิดบ้าง เป็นความคิดที่เห็นด้วยบ้าง คัดค้านบ้าง ซึ่งทั้งนี้ย่อมเนื่องมาจากทัศนคติของผู้เขียนและทัศนคติของผู้อ่านว่า จะเป็นเสมือนเครื่องรับเครื่องส่งที่ตรงกันหรือไม่ และปัจจัยที่จะส่งเสริมให้ตรงกัน หรือต่างกัน ก็ย่อมเนื่องมาจากพื้นฐานความรู้ ความคิด ประสบการณ์ หรือวัฒนธรรมเดิมของทั้งสองฝ่ายเป็นสำคัญ เป็นสิ่งที่แน่นอนว่า ผู้เขียนจะไม่สามารถเขียนเรื่องให้เป็นที่ถูกใจผู้อ่านทุกคนได้ และผู้อ่านทุกคนก็ย่อมจะไม่สามารถนิยมชมชอบในหนังสือเรื่องเดียวกันได้ไปเสียทุกแห่งทุกมุม คำพังเพยที่ว่า ต่างคนต่างใจ ยังเป็นความจริงอยู่ทุกยุคสมัย²

¹ รัญจวน อินทรกำแหง ภาพชีวิตจากนวนิยาย หน้า 5-6

² รัญจวน อินทรกำแหง วรรณกรรมวิจารณ์ตอนที่ 1 หน้า 5

ศรีบูรพา(กุหลาบ สายประดิษฐ์) มีความเห็นว่า นวนิยายควรจะ เป็นงาน เขียนที่ "สะท้อนชีวิตตามที่เป็นอยู่จริงแห่งยุคสมัย ส่วนที่จะทำหน้าที่สะท้อนสภาพชีวิตได้ก็เพียงใดนั้นก็สุดแต่พรสวรรค์ของผู้ประพันธ์ที่มีต่อภาพชีวิตนั้น ๆ ประกอบกับความสันตติจิตใจในการใช้ศิลปะของเขาเท่าที่จะแสวงหานั้นได้ในยุคสมัยของเขา¹

สำหรับเรื่องสั้นนั้นก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันกับนวนิยายในข้อที่เป็นเรื่องสมมุติ หรือเรื่องบันเทิงคดีเหมือนกัน ต่างกันแต่ว่า เรื่องสั้น มีขนาดสั้นกว่า มีตัวละครน้อยกว่าและเรื่องที่สำคัญก็คือมีสารัตถะของเรื่องเพียงหนึ่งหรือสองหรือสามเป็นอย่างมาก เอช.เอส.แคนบี้ (H.S.Canby) กล่าวว่า เรื่องสั้นในอังกฤษเริ่มมีขึ้นครั้งแรกในสมัยแองโกลแซกซัน (Anglo saxon) ในศตวรรษที่ 1 ของเรื่องสั้นเรื่องแรกคือ Brick Homilies 2 หลังจากนั้น เรื่องสั้นของอังกฤษก็ได้วิวัฒนาการไปเรื่อยๆ ซ้ำๆ จนถึงสมัยของพระนางอลิซาเบธที่ 1 ได้มีการพิมพ์เรื่องต่างๆ จากเครื่องพิมพ์ และในราวประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 19 เรื่องสั้นเจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็วแพร่หลายไปในยุโรปและอเมริกา ส่วนในประเทศไทยเริ่มมีบันเทิงคดี ทั้งนวนิยายและเรื่องสั้นในตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เปลื้อง ณ นคร กล่าวถึงคำว่า "เรื่องสั้น" ว่า

ในหนังสือชุมนุมเรื่องสั้นเอกของโลก(Great Short Stories of world) ได้รวบรวมเรื่องสั้นซึ่งเก่าแก่สามพันปีจนถึงปัจจุบันในหนังสือนี้กล่าวว่า แต่ก่อนถือกันว่าเรื่องสั้นนั้นคือเรื่องสั้นจริง ๆ ไม่มีความหมายอย่างใดอีก เช่น นิทานก็จัดเป็นพวกเรื่องสั้น ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก็ ตั้งแต่ ค.ศ. 1801 เป็นต้นมา พวกนักวิจารณ์ทางประพันธ์ได้พิจารณาเรื่องนักเขียนเอกของโลก เช่น กียู เคอ โมปัสซัง เอคการ์ อะแลงโพอ และ โอเฮนรี่ เป็นต้น แล้ววางหลักลงไปว่า ที่เรียกว่าเรื่องสั้นนั้นมิได้หมายความว่า เป็นเรื่องที่ไม่ว่าย แต่ยังเป็นเรื่องที่มีเทคนิคและทฤษฎีในการเขียน

โดยเฉพาะ คำว่า เรื่องสั้น (Short Story) จึงกลายเป็นคำบัญญัติทางวรรณกรรม โดยถือว่า เรื่องสั้นต้องเป็นเรื่องที่

(ก) มีพฤติกรรมอย่างเดียวโดยเฉพาะ

(ข) ความยาวในกำหนด¹

เจือ สตะเวทิน ชอบคำจำกัดความเรื่องสั้นของ อาร์ ฟรานซิส ฟอสเตอร์ (R. Francis Forster) จากหนังสือ How to write and sell short Stories ที่ว่า

เรื่องสั้นคือวิกฤตการณ์ชุดหนึ่ง มีความสัมพันธ์สืบเนื่องกันและนำไปสู่จุดสุดยอดอย่างหนึ่ง... คำว่า วิกฤตการณ์ แปลมาจาก A Series of Crisis และจุดสุดยอด แปลมาจาก Climax หรือพูดให้เข้าใจชัดก็คือ วิกฤตการณ์เป็นเหตุ (Cause) และจุดสุดยอดเป็นผล (Effect)

ฉะนั้น เรื่องสั้นก็เกิดจากเหตุอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างเกี่ยวข้องสืบเนื่องกับเหตุการณ์เหล่านี้ นำไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เรียกว่า จุดสุดยอด²

ประทีป เหมือนนิล ได้รวบรวมคำจำกัดความเรื่องสั้นไว้หลายสำนวน เช่น

H.G. Wells ว่า เรื่องสั้นเป็นเรื่องอ่านจบได้ภายในหนึ่งชั่วโมง จะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ให้อ่านง่ายที่สุด

Dr. Balanch Colton ให้คำจำกัดความว่า เรื่องสั้นคือนิยายอันประกอบด้วยกิลิปลักษณะแสดงเรื่องของตัวละคร อันตกอยู่ในสภาพแห่งความยากลำบากหรืออยู่ในที่ขัดข้องอันจบแล้วต่อสู่หรือแก้ไขพฤติกรรม อันนั้นจบบรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง

นอกจากนี้ยังมีความคิดอื่นที่แตกต่างกันออกไปอีกเป็นจำนวนมาก เช่น เช่น

“เรื่องสั้นหมายถึงเรื่องที่บรรจุค่าประมาณ 1,000 คำ ถึง 10,000 คำ เป็น

¹ เปลื้อง ณ นคร คำบรรยายวิชาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์ หน้า 174

² เจือ สตะเวทิน ศิลปะการประพันธ์ หน้า 1

เรื่องอ่านรวบเกี่ยวจบ ภายในเวลาตั้งแต่ 5 นาที ถึงอย่างมาก 60 นาที" หรือ
 "เรื่องสั้นเป็นเรื่องของเหตุการณ์นำไปสู่ผล เล่าอย่างสั้น" หรือ
 " เรื่องสั้นเป็นเรื่องอ่านเล่นที่สั้น สมบูรณ์และจักระเบียบ"¹

จะเห็นว่า คำจำกัดความเกี่ยวกับนวนิยายและเรื่องสั้นมีอยู่เป็นอันมาก แต่ถาพิจรณา
 จากนวนิยายและเรื่องสั้นกันอย่างจริงจังแล้ว จะไม่มีเรื่องใดที่ตรงตามคำจำกัดความของผู้อื่นผู้ใด
 โดยเฉพาะเลย เพราะการเขียนเรื่องสั้นและนวนิยาย นั้นเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง มีอารมณ์สะเทือนใจ
 เป็นแรงผลักดันให้เกิดผลงานขึ้น

พอจะสรุปได้ว่า นวนิยายเป็นศัพท์ใหม่ที่เกิดขึ้นสำหรับเรียกรวบรวมประเภทเรื่องสมมุติ
 หรือบันเทิงคดี (Fiction) ซึ่งเป็นวรรณกรรมแบบตะวันตกที่เราเพิ่งได้แบบอย่างมา
 แต่เดิมในภาษาไทยมักเรียกว่า เรื่องอ่านเล่น หรือ เรื่องประโลมโลก ซึ่งมีทั้งนวนิยายและเรื่องสั้น
 ลักษณะการเขียนเรื่องบันเทิงคดีเขียนเป็นร้อยแก้วแบบบรรยายและพรรณนาโวหาร หรือเรื่องเล่า
 ที่สมมุติขึ้น นวนิยายเริ่มมีขึ้นครั้งแรกเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 สำหรับประเทศไทยเริ่มมีขึ้น
 ครั้งแรกเมื่อตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลักษณะของนวนิยายโดยทั่วไปเป็นเรื่องเล่าขนาดยาวที่เกี่ยวกับบุคคลที่ไม่มีตัวจริง แต่ตัว
 ละครมีชีวิตคล้ายคลึงชีวิตของคนในสังคมจริง ๆ มีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์และมีพฤติกรรม
 เหมือนกับมนุษย์ในสังคมโดยทั่วไป เพราะพฤติกรรมของตัวละครถ่ายทอดออกมาจากพฤติกรรมของ
 มนุษย์ ผู้เขียนนวนิยายและเรื่องสั้นต้องสนใจชีวิตของบุคคลจริง ๆ ทุกเพศทุกวัย ทุกอาชีพ มอง
 ชีวิตของแต่ละบุคคลในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งแต่ละบุคคลย่อมมีความเกี่ยวข้องกัน เมื่อโชคชะตาของบุคคล
 ต่าง ๆ ถูกลำมาประกอบเข้ากับความรู้สึกสะเทือนอารมณ์ของผู้เขียนก็จะเกิดเป็นนวนิยายหรือ
 เรื่องสั้นขึ้น เพราะการเขียนเรื่องนั้นเกิดจากอารมณ์อยากเขียน เมื่อหมดอารมณ์อยากเขียนก็หยุด
 เขียน ส่วนเนื้อเรื่องจะไปตรงกับกฎเกณฑ์ข้อใดหรือไม่เป็นเรื่องที่ผู้เขียนมิได้คำนึงถึง การพิจารณา
 ผลงานเป็นเรื่องของนักวิจารณ์ที่จะวินิจฉัยและประเมินคุณค่าออกมา

ผลงานบันทึกคดีของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีทั้งนวนิยายและเรื่องสั้น ซึ่งส่วนมากเป็นวรรณกรรมที่แสดงทัศนะทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองอย่างกว้างขวาง ถ้าจะประเมินคุณค่าของวรรณกรรมของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยความรู้ลึกและอารมณ์โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ในการวินิจฉัยวรรณกรรม ก็อาจกล่าวได้ว่า ผลงานบันทึกคดีของท่าน เป็นผลงานที่มีคุณค่าแก่สังคมเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นผลงานที่สร้างขึ้นจากอารมณ์และความรู้สึกนึกคิด ด้วยความรับผิดชอบต่อสังคม มิได้คำนึงถึงกฎเกณฑ์ในการประเมินค่าของวรรณกรรมแต่อย่างใด

แต่อย่างไรก็ตาม วรรณกรรมจะมีคุณค่าเป็นที่ยอมรับของสังคมใดก็ตาม เมื่อวรรณกรรมนั้นมีคุณสมบัติตามกฎเกณฑ์ของนักวิจารณ์บางประการ และกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น เพื่อประเมินค่าหรือวินิจฉัยค่าของงานประพันธ์นั้น นักวิจารณ์ก็ไปประมวลมาจากวรรณกรรมต่าง ๆ หลายแนวทางนั่นเอง

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ ให้ความหมายของการวิจารณ์ไว้ว่า

การวิจารณ์คือการแสดงให้เห็นว่าหนังสือนั้นมีลักษณะอย่างไร ทั้งในส่วนเนื้อเรื่อง ความคิดความเห็นและทำนองแต่ง เมื่อได้อธิบายลักษณะของหนังสือให้ผู้อ่านเข้าใจแล้ว จึงวินิจฉัยไปว่า หนังสือเล่มนั้นดีหรือไม่ดีอย่างไร ควรจะจัดไว้ในชั้นไหน ดังนั้นเราจะเห็นว่า การวิจารณ์มีอยู่สองตอนคือ การอธิบายลักษณะของหนังสือ และการวินิจฉัยค่าของหนังสือ... การวินิจฉัยคุณค่าเป็นการวินิจฉัยที่เกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกและรสนิยม ส่วนการเข้าใจและอธิบายลักษณะของหนังสือเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับปัญญา เหตุผล เหตุการณ์และเรื่องราวที่มีหลักฐานจริง ๆ การอธิบายลักษณะหนังสือ อาจทำให้ละเอียดและถูกต้องตามหลักวิทยาศาสตร์ได้ แต่การวินิจฉัยคุณค่า ไม่สามารถจะทำให้แน่นอนตายตัวได้ คนสองคนที่เข้าใจลักษณะหนังสือเล่มหนึ่งก็เท่า ๆ กัน อาจจะวินิจฉัยค่าของหนังสือเล่มนั้นต่างกันก็ได้ คนหนึ่งอาจชอบ อีกคนหนึ่งอาจชังหนังสือเล่มเดียวกันนั้น¹

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 285-286

ภูหลวง มัลลิกะมาส รวบรวมความคิดเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีไว้ในหนังสือ วรรณคดีวิจารณ์ชุดที่ 1 ว่า Encyclopedia Britannica ให้ความหมายว่า "การ อภิปราย เรื่องศิลปะอย่างมีเหตุผลและอย่างมีระบบ การอภิปรายนั้นเป็นการอธิบายหรือประ เนิ่น คำทั้งในทางเทคนิคและที่เกี่ยวกับศิลปะชั้นนั้นโดยตรง"¹

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน กล่าวไว้ในหนังสือ ภาษากวี ว่า

การวิจารณ์เป็นการอธิบายลักษณะข้อดีและข้อบกพร่องของหนังสือในแง่ต่าง ๆ กัน ทั้ง ในด้านเนื้อเรื่อง ความคิดเห็น ทำนองแต่ง ฯลฯ เมื่อได้อธิบายลักษณะของหนังสือให้ ผู้อ่านเข้าใจแล้ว จึงวินิจฉัยลงไปว่า หนังสือชิ้นนั้นก็หรือไม่ อย่างไร ควรจัดไว้ในชั้น ไหน การวิจารณ์นี้จะกองแยกแยะส่วนประกอบที่สำคัญและหยิบยกออกมาแสดงว่าไพเราะ งดงามเพียงไร รวมทั้งวิเคราะห์ความหมายของบทประพันธ์นั้น ถ้ามีความหมายซ่อนเร้น อยู่ก็ใช้ปัญญาหยั่งลงไปให้เห็นทะลุปรุโปร่ง²

การวิจารณ์เป็นกิจกรรมที่เป็นสากลนิยมและหลักเกณฑ์ของการวิจารณ์วรรณกรรมในประเทศไทยปัจจุบันนี้ มีรากฐานมาจากประเทศตะวันตก ซึ่งมีการวิจารณ์งานของนักเขียนตั้งแต่ต้น คริสตศตวรรษที่ 17 นักวิจารณ์ส่วนใหญ่ถือว่า งานวิจารณ์เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง จึงไม่นิยม กฎเกณฑ์ตายตัว เกี่ยวกับการอ่าน โดยถือว่า แต่ละคนก็เชี่ยวชาญพอที่จะวางกฎเกณฑ์ของตน เองไว้ แต่อย่างไรก็ตาม การวิจารณ์ก็แบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ตามแนวคิดได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ยึดแนววิจิตรวิทยาเป็นหลักหนึ่ง กลุ่มที่ยึดถืออิทธิพลต่าง ๆ ของสังคมเป็นหลักหนึ่ง และกลุ่ม สุดท้ายคือกลุ่มนักวิจารณ์แนวใหม่ นักวิจารณ์กลุ่มต่าง ๆ อาจมีความเห็นแตกต่างกันหรือขัดแย้งกันบ้างใน

¹ ภูหลวง มัลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ชุดที่ 1 หน้า 9

² ประสิทธิ์ กาพย์กลอน ภาษากวี หน้า 206-207

เชิงวิจารณ์ ซึ่งไม่ถือว่าเป็นข้อเสียหายหรือนำรังเกียจแก่ประการใด การวิจารณ์ทั้งดีและไม่ดี ไม่ใช่มุ่งประสงค์ร้ายหรือเจตนาเลียดและไม่ไปประณามกันจนหาข้อดีไม่พบ การวิจารณ์ทั้งพิจารณาหรือวินิจฉัย อย่างละเอียดทุกแง่ทุกมุมโดยปราศจากอคติ

ดังที่กล่าวแล้วว่าแนวการวิจารณ์ของนักวิจารณ์มีหลายแนวทาง และมีรายละเอียดต่างกันในการวิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต จะยึดแนววรรณคดีวิจารณ์ในแง่วรรณศิลป์เกี่ยวกับเรื่อง รูปแบบ เนื้อหา ส่วนโวหารและแนวคิดของผู้แต่ง และจะใช้แนวการวิจารณ์แนวใหม่วิเคราะห์บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง

วรรณคดีวิจารณ์ (Literary Criticism) เป็นศาสตร์ที่ความสัมพันธ์กับศิลปะวิจารณ์ (Art Criticism) เพราะในการวิจารณ์วรรณกรรมนั้นจำเป็นต้องกล่าวถึงองค์ประกอบของวรรณกรรมทั้งเรื่องโครงสร้าง (Structure) ความประสานกัน (Harmony) องค์ประกอบ (Composition) ความสละสลวย (Grace) รูปแบบ (Form) และความประณีต (Fineness) ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้จัดเป็นความงามของวรรณกรรมที่หมายรวมถึง ท่วงทำนอง (Style) และกลวิธีต่างๆ คุณค่าของวรรณกรรมจึงขึ้นอยู่กับวรรณศิลป์ด้วยส่วนหนึ่ง มีผู้กล่าวถึงลักษณะของวรรณศิลป์ไว้หลายแห่ง

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงความหมายของวรรณศิลป์ไว้ในหนังสือวรรณกรรมไทย ว่า "นอกจากคำว่า วรรณคดี เรายังมีคำว่า วรรณศิลป์ (The art of Literature) คำคำนี้ ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2465 หมายถึง ศิลปะของการเรียบเรียงถ้อยคำ"¹

มะอม โปษะกฤษณะ กล่าวถึงความหมายของวรรณศิลป์ไว้ในหนังสือ วรรณศิลป์ปริทัศน์ ว่า คำว่า วรรณศิลป์ นั้น ถ้าจะตีความหมายกันออกไปโดยตรงแล้วก็หมายถึงศิลปะของหนังสือ "วรรณ" แปลว่า "หนังสือ" ส่วน "ศิลป์" นั้นยากที่จะหาคำจำกัดความ (หรือนิยาม)

ให้เด่นชัดลงไปได้ เป็นคำที่กินความลึกซึ้ง จึงขอถือเอาแต่ความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ความงอกงามที่ก่อให้เกิดสะเทือนอารมณ์ ศิลป์เป็นสิ่งที่ชอบชีวิตมนุษย์ให้มีความสุข ความสบายใจ เป็นอาหารทางใจซึ่งมนุษย์จะขาดเสียมิได้ "วรรณศิลป์" เป็นศิลปะที่สูงส่งเพราะเป็นศิลปะที่จะทำให้นักปราชญ์เห็นความงอกงามนั้น ๆ ได้ทางใจ จึงเป็นศิลปะที่เข้าถึงได้ยาก...

"วรรณศิลป์" เป็นศิลปะที่แสดงออกได้ทั้งภาษาร้อยกรองและภาษาความเรียง จะเป็นศิลปะบริสุทธิ์หรือศิลปะประยุกต์ที่จะแสดงความสวยงามงอกงามของภาษาของเรา¹

การวิเคราะห์วรรณกรรมในแง่วรรณศิลป์เป็นแนวทางหนึ่งในการวิจารณ์วรรณกรรม แม้ว่าจะมีผู้รู้ทางวรรณคดีบางท่านเห็นว่า การใช้ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งมาวิเคราะห์วรรณกรรมจะกลบกลาย เป็นเครื่องกีดขวางความคิดหรืออาจทำให้ยึดทฤษฎีเหนียวแน่น จนมองอะไรแคบไปกว่าที่ควรจะเป็น แต่อย่างไรก็ตาม นักวิจารณ์จำเป็นต้องมีแนวทางในการวินิจฉัยพิจารณาอยู่บ้าง การใช้แนววรรณศิลป์เป็นเครื่องมือเข้าสู่การวิจารณ์วรรณกรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถทำได้ โดยอาศัยหลักของวรรณศิลป์เป็นแนวทางวิจัย

หลักวิธีวิจารณ์ศิลปกรรมตามที่ชาวตะวันตกใช้เป็นแนวทางวิจัย เพื่อให้ความเห็นเป็นไปตามแนวพิพากษาคณาของศิลปกรรมว่ามีลักษณะสูง ต่ำ ดี เลว เพียงไหน มีอยู่ 6 หลัก

เสรีयरโกเศศ รวบรวมหลักในการวินิจฉัยศิลปกรรมไว้ในหนังสือ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ ไว้ ดังนี้

1. ความนึก (Conception)
2. ความสะเทือนใจ (Emotion)
3. การแสดงออก (Expression)
4. องค์ประกอบ (Composition)
5. ท่วงท่าที่แสดงออก (Style)
6. เทคนิค (Technique)

¹ ณะอบ โปษะกฤษณะ "วรรณศิลป์ก็อะไร" วรรณศิลป์ปริทัศน์ หน้า 71-72

หลักที่ 6 ที่กล่าวนี้ กล่าวอย่างทั่วไป ไม่เจาะจงศิลปกรรมประเภทไหน ถ้ากล่าวเฉพาะ เช่น วรรณศิลป์และดุริยางคศิลป์ ก็จะต้องเพิ่มหลักทฤษฎีของเสียงและความหมายของถ้อยคำเข้าด้วยอีก¹

ภูหลวง มัลลิกะมาส กล่าวว่า

วรรณศิลป์เป็นคุณสมบัติที่ทำให้วรรณกรรมเป็นวรรณคดี เป็นศิลปะของการเรียบเรียง ซึ่งประกอบด้วยความรู้ลึกสะเทือนใจและจินตนาการ และสร้างขึ้นเป็นรูป มีเรื่องราว เป็นรายละเอียด เช่นว่า เราได้ทราบเรื่องราวของเด็กที่ปากจนน่าสงสาร เราเกิดความสะเทือนใจจึงได้เขียนเรื่องเกี่ยวกับเด็กคนนั้นขึ้นเป็นนวนิยาย หากเขียนก็ได้รับความยกย่องในระยะเวลาหนึ่ง หรือในอีก 50 ปี หรือ 100 ปี ข้างหน้าก็ยังยกย่องอยู่ ก็จะเรียกว่าเป็นวรรณคดีได้

วรรณคดีจึงเกิดขึ้นด้วยลักษณะหลายประการประกอบกัน รวมกันเป็นคุณสมบัติสำคัญที่เรียกว่า "วรรณศิลป์" องค์ประกอบของวรรณศิลป์มีดังนี้

1. อารมณ์สะเทือนใจ
2. ความนึกคิด จินตนาการ
3. การแสดงออก
4. สไตล์
5. เทคนิค
6. องค์ประกอบ²

สิทธา พิณีภูวกล กล่าวไว้ในหนังสือ ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย ว่า วรรณศิลป์ คือ ศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลายคือ สุนทรียภาพ หรือความประณีตงดงาม ได้แก่วามงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่ง

¹ เสฐียรโกเศศ การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ หน้า 195

² ภูหลวง มัลลิกะมาส วรรณกรรมไทย หน้า 7

กลมกลืนกับรูปแบบ ความงาม ความมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ใน
เรื่อง ส่วนความงามที่สำคัญที่สุดของการสร้างวรรณกรรมก็คือ วิธีแต่ง วิธีแต่งที่สวยงาม
งามที่สุดคือ ความผสมผสานที่เข้ากันได้เป็นอย่างดีนั่นเอง

จากความคิดเห็นต่าง ๆ ของผู้รู้ทางวรรณกรรมที่กล่าวถึงลักษณะของวรรณศิลป์ จึงพอ
จะสรุปได้ว่า "วรรณศิลป์" หมายถึงศิลปะในการแต่งวรรณกรรมให้เหมาะสม งดงาม ผสมกลมกลืน
กันทั้งรูปแบบ ความคิด เนื้อหาสาระ และกลวิธีในการแต่ง

นอกจากนี้ทำปริญญานิพนธ์จะวิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิตในแง่วรรณศิลป์แล้ว
ยังจะได้นำทฤษฎีการวิจารณ์วรรณคดีแบบใหม่ (The New Criticism) มาใช้ในการวิเคราะห์
พฤติกรรมของตัวละครด้วย ทฤษฎีการวิจารณ์แบบใหม่เป็นทฤษฎีการวิจารณ์ที่นำเอาวิชาการ
หลายสาขามาพิจารณาประเมินค่าของวรรณกรรม โดยเฉพาะวิชาจิตวิทยา ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก
ในตะวันตก การวิจารณ์เชิงจิตวิทยาจะช่วยให้ผู้อ่านสนใจวรรณคดีมากขึ้น เพราะนักจิตวิทยา
เชื่อว่า พฤติกรรมของมนุษย์ส่วนหนึ่งเกิดจากจิตใต้สำนึกและสัญชาตญาณ

สุวรรณ เกรียงไกรเพชร กล่าวว่า

ในปัจจุบัน ทฤษฎีทางจิตวิทยาได้รับความสนใจเป็นอันมากในหมู่นักศึกษาวรรณคดีวิจารณ์
เนื่องจากงานของนักเขียนส่วนใหญ่ของประเทศทางตะวันตก มักจะได้รับอิทธิพลทางหลัก
จิตวิทยาของซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ผู้เป็นบิดาแห่งวิชาจิตวิทยา ข้อที่
น่าสนใจคือ ไม่ว่านักเขียนจะมีความเชื่อทางหลักจิตวิทยาหรือไม่ก็ตาม งานประพันธ์
ส่วนมากจะนำเอาทฤษฎีทางจิตวิทยามาวิเคราะห์ได้ จึงปรากฏว่าในระยะหลัง ๆ
นักวิจารณ์มักจะนำเอาทฤษฎีจิตวิทยาแนวทาง ๆ มาใช้ในการศึกษาวรรณคดีเสมอ เช่น
ทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพส่วนบุคคล (The Organization Personality)
ทฤษฎีว่าด้วยปมเพศ (Complex) ทฤษฎีว่าด้วยจิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective
Unconscious) เหล่านี้เป็นต้น

¹ สัทธา พิณจุฑาภรณ์ และคนอื่น ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย หน้า 35

² สุวรรณ เกรียงไกรเพชร พระอภัยมณี การศึกษาเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 107

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ แบ่งแนววรรณคดีวิจารณ์ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ

1. แนววิจารณ์ที่ยึดจิตวิทยาเป็นหลัก

แนววิจารณ์ที่ได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีต่าง ๆ ในทางจิตวิทยาของบรณครุในทางจิตวิเคราะห์ คือ ฟรอยด์ อากเลอร์ และยุง ความทฤษฎีของฟรอยด์ ว่าจิตใจของมนุษย์แบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ธรรมชาติฝ่ายสูง (Super - Ego) ได้แก่ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี, สภาพธรรมชาติของจิตใจ คือเป็นตัวเราเอง (Ego) และธรรมชาติฝ่ายต่ำ (Id) ซึ่งถูกผลักดันลงไปอยู่ใต้สำนึก (Subconscious) นักวิจารณ์ที่ยึดแนวนี้อีกหลักกว้าง ๆ รวมกันอยู่ 3 ข้อ...

2. แนววิจารณ์โดยยึดอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ของสังคม

แนววิจารณ์นี้ถือว่าวรรณคดีก็เช่นเดียวกับสถาบันอื่น ๆ ในสังคม ย่อมเป็นแสงสะท้อนหรือเป็นผลของปัจจัยต่าง ๆ ทางวัตถุ คือ สภาพเศรษฐกิจ วิธีใช้เครื่องมือเพื่อคัดแปลงธรรมชาติอันเป็นประโยชน์ในการครองชีพ และความสัมพันธ์ระหว่างชั้นวรรณะ ชนหรือลัทธิต่าง ๆ ในวรรณคดี เช่น ขมรมคลาสสิก โรแมนติก รีอัลลิสต์ ฯลฯ ล้วนแต่เกิดขึ้นจากปัจจัยทางสังคมเหล่านี้ทั้งสิ้น หากใช้เป็นปรากฏการณ์ทางวรรณคดีแท้ ๆ ไม่ โดยเหตุนี้ วรรณคดีแท้ ๆ ไม่ โดยเหตุนี้ วรรณคดีที่ควรยกย่องจึงจำเป็นต้องเป็นวรรณคดีที่คำนึงหรือแสดงอิทธิพลของปัจจัยเหล่านี้อย่างแจ่มชัด...

3. แนววิจารณ์ "แบบใหม่" (The New Criticism)

แนววิจารณ์แบบนี้เกิดขึ้นในราว ค.ศ. 1930 และยังเป็นที่ยอมรับกันอยู่ในปัจจุบันนี้ แนววิจารณ์นี้มีอิทธิพลไม่น้อย อาจเป็นเพราะว่า กวีและนักวิจารณ์คนสำคัญ ๆ ทั้งในประเทศอังกฤษและอเมริกาเป็นผู้ที่สนับสนุนหรืออย่างน้อยก็ฝักใฝ่ในแนวนี้นี้ เป็นต้นว่า ออเคิน ฌแปนเกอร์ อีดิธ ฮิทเวล์ ไอ.เอ.ริเชิร์ด ที.เฮส, เฮลเลียม วิลเลียม เอ็มพัสัน จอห์น ไครว แรนธอม และแอลเดิน เทท.

หลักสำคัญของแนววิจารณ์นี้ มีดังนี้

- (1) ไม่เห็นด้วยกับแนววิจารณ์วรรณคดีแบบเก่าที่ถือกันว่าเป็นมาตรฐาน และวิธี

แบ่งยุคแบ่งสมัยในประวัติศาสตร์ก็ ทั้งที่ศึกษาเล่าเรียนกันอยู่ในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ในปัจจุบัน นักวิจารณ์แบบนี้เห็นว่า ในการศึกษาวรรณคดีในปัจจุบันนั้น เฟื่องเฟื่องที่จะแบ่ง ยุควรรณคดีเป็นยุคสมัย เป็นชมรมหรือกลุ่มนั้นกลุ่มนี้มากเกินไป นอกจากนั้นยังมีการเน้น อิทธิพลสิ่งแวดล้อมในสังคมจนเกินควร แนววิจารณ์นี้เห็นว่าชอบที่จะศึกษาวรรณกรรมแต่ละ เรื่องในฐานะที่เป็นวัตถุศิลปะโดยเอกเทศ โดยไม่คำนึงถึงว่าเกิดขึ้นในสมัยใด แต่ผู้ แต่งมีประวัติและชีวิตอย่างไร สภาพสังคมในขณะนั้นเป็นอย่างไร การศึกษาชีวประวัติ ของผู้แต่งเพื่อนำมาเป็นกุญแจไขไปสู่ความเข้าใจซาบซึ้งในบทประพันธ์นั้น ส่วนมากมัก เติลคอกนอกวงไป ทำให้ความสนใจไปรวมอยู่ที่ชีวิตผู้แต่ง มีขอบเขตประพันธ์ที่กำลังศึกษา พิจารณาอยู่

(2) เห็นว่านักวิจารณ์ไม่ควรพะวงอยู่กับปัญหาศีลธรรมหรือปรัชญาในวรรณคดี จนลืม ไปว่าลักษณะแท้จริงของวรรณคดีนั้น คือ ให้ความอภิรมย์และเพลิดเพลิน มีใช้ให้คิดหรือ จูงใจปลุกใจอย่างใด นักวิจารณ์แบบนี้อ้างว่าอาจสร้างภาพยกลอนชั้นที่ขึ้นมาจากข้อคิดที่ต่ำช้า ได้ ส่วนข้อคิดที่งดงามนั้นมิได้เป็นประกันว่า เมื่อนำมาแต่งเป็นภาพยกลอนแล้ว จะได้ภาพย กลอนชั้นที่เสมอไป ความหมกมุ่นในศีลธรรมมากเกินไปได้ทำให้ทอดสอยหลงวิจารณ์เรื่อง คิงเลียร์ ของเชกสเปียร์ ว่า เป็นบทละครชั้นทราม เพราะไม่ได้ให้คติสอนใจอย่างไรเลย

(3) ถ้อยการวิเคราะห์ทำนองแต่งสำคัญกว่าการพิจารณาเนื้อเรื่อง นักวิจารณ์แบบนี้สนใจเป็นพิเศษในเรื่อง ทำนองแต่ง ภาษาที่ใช้ โครงสร้าง ฉันทลักษณ์ ความหมายของคำ ตลอดจนภาพพจน์ เนื่องจากนักวิจารณ์ชมรมนี้ ส่วนมากเป็นกวีด้วย จึงสนใจวิธีประพันธ์ภาพยกลอนมากกว่าวรรณคดีรูปอื่น เช่น ละครรหรือนวนิยาย กวีวิจารณ์ ของเขาเหล่านี้ จึงมักเน้นการวิจารณ์ภาพยกลอน โดยแยกแยะอย่างละเอียดถี่ถ้วนว่า ในเชิงศิลปะการประพันธ์ดีเลวอย่างไร ทั้งนี้โดยไม่พะวงถึงความคิดความอ่านในภาพยกลอน ที่วิจารณ์กันนัก อนึ่ง ควรกล่าวไว้ด้วยว่านักวิจารณ์แบบนี้ถนัดในการวิเคราะห์ความหมายของคำ เป็นพิเศษ สามารถชี้ให้เห็นการใช้ถ้อยคำเป็นสัญลักษณ์ อุปมาอุปไมยและภาพพจน์ ตลอดจน ทัศนียภาพ (Association) อย่างละเอียดละไมและลึกซึ้ง

(4) ถือว่าวรรณคดีวิจารณ์เป็นศิลปะประเภทหนึ่งโดยเอกเทศ เทียบได้กับการแต่งภาพ ทัศน หรือการเขียนภาพ นักวิจารณ์แบบนี้เห็นว่าวรรณคดีวิจารณ์มีวัตถุประสงค์สองประการ คือ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดีที่วิจารณ์และทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลิน โดยได้รับความอภิรมย์ จากบทวิจารณ์นั่นเอง¹

ถึงแม้ว่ากลุ่มนักวิจารณ์วรรณคดีจะแบ่งแนวคิดออกได้เป็นสามกลุ่มดังที่กล่าวมาแล้ว แต่หากพิจารณากันจริงๆ ก็พบว่า การวิจารณ์ของแต่ละกลุ่มนั้น มีความผูกพันกันอยู่เป็นอันมาก จะต่างกันตรงที่กลุ่มใดจะเน้นหนักในเรื่องใดเป็นบางเรื่องเท่านั้น และที่จริง การวิจารณ์แผนใหม่ (The New Criticism) นั้น ใช้วิชาการหลายวิชามาประกอบการพิจารณาวรรณกรรม เช่น วิทยาศาสตร์ จิตวิทยา ฯลฯ ฉะนั้น การวิจารณ์แนวนี้จึงรวมคลุมไปถึงการวิจารณ์อีกสองแนวโดยปริยาย

เนื่องจากผู้ทำปริญญานิพนธ์จะยึดแนวการวิจารณ์แผนใหม่ในการวิเคราะห์ตัวละครทั้งลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร จึงใคร่ขอกล่าวถึงทฤษฎีนี้สักเล็กน้อย โดยเฉพาะหลักเกณฑ์ที่กลุ่มนักวิจารณ์แผนใหม่ยึดถือเป็นแนวทางในการพิจารณาวรรณกรรม

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงหลักเกณฑ์ของกลุ่มนักวิจารณ์แผนใหม่ (New Critics) ไว้ในหนังสือ วรรณคดีวิจารณ์ ชุดที่ 1 ว่า

หลักเกณฑ์ที่กลุ่มวิจารณ์ใหม่ (New Critics) ใช้เป็นแนวทางพิจารณาวรรณคดีมีดังนี้

3.1 การศึกษาวรรณคดีโดยแบ่งออกเป็นยุคสมัย ตามลำดับกาลเวลาก็ดี การเน้นอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมในสังคมจนเกินไปก็ดี ทำให้การวิจารณ์ไม่ได้ผลดี เพราะฉะนั้นควรศึกษาและวิจารณ์วรรณคดีเรื่องใด ๆ ก็ตามเป็นเอกเทศโดยเฉพาะ ไม่ควรเพ่งเล็งให้ความสำคัญแก่สมัยที่แต่ง ผู้แต่ง ตลอดจนลักษณะสังคมของวรรณคดีเรื่องนั้นจนเกินไป คุณค่าอันแท้จริงของวรรณคดีนั้นอยู่ที่ตัววรรณคดีเรื่องนั้น องค์ประกอบอื่น ๆ เป็นแต่การช่วยให้เข้าใจวรรณคดีนั้นดีขึ้นเท่านั้น จึงมีความสำคัญเป็นรองและนักวิจารณ์จะต้องวางน้ำหนักความสำคัญ

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 308-313

ของการวิจารณ์ให้ถูกต้องเสียตั้งแต่ในขั้นต้น มิฉะนั้นการวิจารณ์นั้นจะผิดวัตถุประสงค์ในการวิจารณ์ จะกลายเป็นการศึกษาเรื่องสมัยแต่งหรือประวัติผู้แต่งไป

3.2 นักวิจารณ์กลุ่มนี้ถือว่า วรรณคดีเป็นเครื่องให้ความบันเทิงใจ การให้ความบันเทิงใจ คือหน้าที่สำคัญที่สุดของวรรณคดี นักวิจารณ์จึงไม่ควรห่วงศีลธรรม คติสอนใจ เหมือนอย่าง กลุ่มนักศีลธรรมนิยม (Moralists) ซึ่งถือว่านักเขียนจะต้องยึดถืออยู่เสมอว่าเป็นหน้าที่ของตนว่าต้องทำให้โลกนี้ดีขึ้น It is always a writer's duty to make the World better (Dr. Johnson preface to Shakspear)

เพราะฉะนั้น นักวิจารณ์ในกลุ่มใหม่นี้มีความเห็นว่า ถ้าเรื่องใดแต่งดี ประกอบด้วยศิลปะ การแต่ง ให้ความอภิรมย์แก่ผู้อ่านแล้ว แม้มิใช่เรื่องที่เปี่ยมคติ ที่ปลุกใจ ที่เร้าความรู้สึกในแง่ศีลธรรมก็ตาม ก็จัดได้ว่าเป็นวรรณคดีที่ดี

3.3 นักวิจารณ์ในกลุ่มนี้เป็นศิลปะของการแตงว่าสำคัญกว่าเนื้อเรื่อง ๆ จะเป็นเรื่องอะไรก็ได้ แต่ถ้ามิ่วิธีการเรียบเรียงอย่างมีศิลปะ แม้เรื่องง่าย ๆ ฟ้น ๆ ก็ดี จะมีความหมายอย่าง ยิ่งในวงการวรรณคดี เพราะฉะนั้นนักวิจารณ์กลุ่มนี้จึงสนใจวิเคราะห์ส่วนต่าง ๆ ของวรรณคดี อย่างละเอียดลึกซึ้ง การใช้คำและความหมาย การใช้ลักษณะการแต่ง โครงสร้าง สัญลักษณ์ สไตล์ เทคนิค ตลอดจนแนวคิด (ปรัชญา) ต่างๆ ที่มีอยู่ในวรรณคดีนั้น ๆ จะเป็นเรื่องที่นักวิจารณ์นำมาพิจารณาทำนองอธิบายลักษณะ (Interpretation) จนสามารถชี้แจงได้ อย่างชัดเจน

3.4 นักวิจารณ์ในกลุ่มนี้เห็นว่าการวิจารณ์ก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง มีหน้าที่ให้ความเข้าใจในคุณสมบัติของวรรณคดีและขณะเดียวกันบทวิจารณ์นั้นยังเป็นเครื่องให้ความบันเทิงใจ เช่นเดียวกับ วรรณคดีเรื่องนั้นอีกด้วย หน้าที่ของการวิจารณ์จึงกว้างขวางขึ้นในฐานะที่มีคุณค่าทางศิลปะประกอบ อยู่ด้วย

3.5 นักวิจารณ์ในกลุ่มนี้มีเจตนาจะแนะแนวทางให้คิดมากกว่าการพยายามวางกฎเกณฑ์ใดๆ ตายตัว เน้นการปฏิบัติมากกว่าการวางทฤษฎี และสนใจในการวิจารณ์ด้วยหลักวิชาและ เหตุผลมากกว่าที่จะให้เป็นการวิจารณ์ด้วยจิตวิสัยของผู้วิจารณ์ และยังถือด้วยอีกว่านักวิจารณ์

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึงเรื่องการวิจารณ์แผนใหม่ไว้ในหนังสือ วรรณคดีวิจารณ์ ว่า เกิดลัทธิวิจารณ์หรือการวิจารณ์อย่างใหม่ขึ้น เรียกตามภาษาอังกฤษว่า The New Criticism เกิดขึ้นตอนปลายศตวรรษที่ 20

ลักษณะของลัทธิวิจารณ์มีดังนี้

- (1) ไม่สนใจพิจารณาศีลธรรม สังคม และประวัติศาสตร์ มุ่งตรงไปที่ตัวงาน ศิลปะ
- (2) พิจารณาอะไรที่อยู่ระหว่างนักประพันธ์กับผู้อ่าน อะไรที่เป็นส่วนบุคคลต้องรับรู้วิเคราะห์และตัดสิน
- (3) สัมพันธ์คุณค่ากับสภาพทางจิตวิทยา ซึ่งในที่สุดกลายรูปเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบทางศิลปะ (Literature Composition) ทั้งนี้ จิตวิทยาจึงถูกนำมาสู่การวิจารณ์ฐานเป็นตัวสำคัญ เพราะจิตวิทยาอธิบายปรากฏการณ์ของการสร้างสรรค์ทางวรรณคดี
- (4) ถ้อยโครงร่างของกวีนิพนธ์เป็นสำคัญที่สุด ต้องวิเคราะห์รูปลักษณะ (Form) อย่างระมัดระวัง เพื่อกำหนดแนวของความงอกงามภายในและสหสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ
- (5) เน้นโครงสร้างว่าเกี่ยวข้องกับการสื่อสารประสมการทั้งปวง คือว่า ส่วนรวมของความคิดและอารมณ์เกี่ยวข้องกันเป็นเอกภาพ (Unity)
- (6) สนใจในสื่อแห่งการสื่อสารทางกวีนิพนธ์ นั่นคือ ภาษาซึ่งมีความหมาย คนตรี จังหวะ รูปนิมิต สัญลักษณ์ และความประณีตในอารมณ์ซึ่งมักมีโดยไม่ได้สังเกต
- (7) วิธีที่นักวิจารณ์รับคือ การวิเคราะห์ทั้งหลาย การวิเคราะห์โครงสร้าง การวิเคราะห์ท่วงทำนอง เช่น คำ วาโยบาย รูปนิมิต สัญลักษณ์ พวกนักวิจารณ์ถือว่า "โครงสร้าง เครื่องหมาย และคุณค่าก่อรูปความคิดทั้งสามขึ้นโดยจะแยกออกจากกันอย่างไม่เคียดขาดไม่ได้"²

¹ กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ชุดที่ 1 หน้า 17-18

² เจือ สตะเวทิน วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 29-30

ลีธทา พินิจวาทส กล่าวถึงหลักของแนววิจารณ์แผนใหม่ว่า ประกอบด้วย

1. ไม่ควรเพ่งเล็งการวิจารณ์วรรณคดีตามแนวยุคสมัย แต่ควร เน้นตามลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมชิ้นนั้นๆ
2. ไม่ควร เน้นปัญหาศีลธรรมหรือปรัชญาจนลบลักษณะอันแท้จริงของวรรณคดีซึ่งเป็นศิลปะที่มุ่งให้ความเพลิดเพลินเจริญใจ
3. ให้ความสำคัญในแง่เทคนิคการแต่งยิ่งกว่าเนื้อเรื่อง
4. ให้ความสำคัญของการวิจารณ์วรรณกรรมในฐานะที่เป็นศิลปะหรือวรรณศิลป์อีกประเภทหนึ่ง

จะเห็นได้ว่าการวิจารณ์วรรณกรรมตามแนวการวิจารณ์แผนใหม่นั้นต้องนำเอาวิชาการต่างๆ หลายสาขาวิชามาประกอบกัน โดยมุ่งวิเคราะห์ที่ตัวเนื้อหาของงานโดยเฉพาะเทคนิคการแต่ง ส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้คุณค่าของวรรณกรรมแต่ละ เรื่องดีเด่นขึ้นคือตัวละคร ตัวละครที่จับใจคนอ่านนั้นต้องเป็นตัวละครที่มีชีวิต มีความคิด ความรู้สึก มีอารมณ์และมีทัศนะ คล้ายคลึงกับคนในสังคมจริง ๆ พฤติกรรมของตัวละครที่แสดงออกในเรื่องตามบทบาทของคนนั้น จะวิเคราะห์ได้ด้วยหลักวิชาที่เกี่ยวกับจิตวิทยา ซึ่งในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะได้ยกแนวจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์

(Freud) มาประกอบการวิเคราะห์บุคลิกภาพและพฤติกรรมของตัวละครด้วย

วิชาจิตวิทยาเป็นวิชาที่ว่าด้วยจิตใจของมนุษย์ เมื่อนำมาประกอบการศึกษาวรรณคดีจะสามารถทำให้ผู้อ่านเข้าใจวรรณคดีในแง่ของศิลปะได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น การวิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิตที่จะนำวิชาจิตวิทยาเข้ามาวิเคราะห์ในแง่ของบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครนั้น จะยกทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ประกอบกับเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม เช่น เรื่องของปม (Complex) เรื่องของจิตใต้สำนึก

(Unconscious) เรื่องของสัญชาตญาณ (Instinct) เป็นต้น

ในเรื่องที่ว่าด้วยบุคลิกภาพซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของพฤติกรรมตามหลักจิตวิทยานี้ มีผู้นำมาวิเคราะห์วรรณคดีไทยแล้วหลายเรื่อง เช่น เรื่องพระอภัยมณี ปริญญานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิตของ สุวรรณ เกรียงไกรเพชร , และ ชลธิรา สัตยารัตนา นำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบ

ตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทยหลายเรื่อง

ชลธิรา สัตยาวรรณา กล่าวไว้ในปริญญาธิพนธ์เรื่อง การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย เกี่ยวกับทฤษฎีที่ว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคลว่า

ก. ทฤษฎีที่ว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล (The Organization of Personality)
 พรอยด์พิจารณาเห็นว่า บุคลิกภาพของบุคคลประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ สามระบบ ซึ่งพรอยด์
 ตั้งชื่อว่า Id, Ego และ Super Ego พรอยด์เผยแพร่ทฤษฎีนี้ในหนังสือชื่อ Beyond
 the Pleasure Principal (1920), Group Psychology and the Analysis
 of the Ego (1920) The Ego and Id (1927) พรอยด์ให้คำอธิบายเกี่ยวกับระบบ
 ทั้งสามพอสรุปได้ดังนี้

1) The Id เป็นระบบที่ประกอบด้วยสัญชาตญาณที่ติดตัวมาแต่กำเนิด id มีหน้าที่ซึ่ง
 พลังงานและความตึงเครียดของบุคคล เมื่อผู้นั้นได้รับการเร้าหรือกระตุ้นใจทั้งภายในตนเอง
 และภายนอก หน้าที่ดังกล่าวมีเพื่อจะได้รับความเพิกเฉย ซึ่งพรอยด์ให้ชื่อว่า "หลักแห่ง
 ความพึงพอใจ" (Pleasure Principal) จุดมุ่งหมายของหลักแห่งความพึงพอใจก็เพื่อ
 ที่จะลดความเครียด (Tension) ถ้า id ทำหน้าที่ได้ไม่ดี ความเครียดก็จะทำให้บุคคล
 เจ็บปวดหรือไม่สบาย (Pain or Discomfort) เมื่อลดความเครียดลงได้แล้ว บุคคล
 ก็จะมี ความเพิกเฉยและความพึงพอใจ ดังนั้นจุดหมายของ id ก็เพื่อที่จะลดความเจ็บ
 ปวดหรือความเครียดและแสวงหาความสุข

พรอยด์ให้ความเห็นว่า หลักแห่งความพึงพอใจนี้ พบได้ในสิ่งมีชีวิตทุกชนิดเพื่อที่จะ
 ดำรงไว้ซึ่งความมั่นคงแน่นอน เมื่อมีสิ่งรบกวนจากภายในหรือภายนอกสำหรับมนุษย์ หลัก
 นี้จะมีอยู่ในบุคคลทุกเพศทุกวัย แม้แต่ทารกก็มี...

2) Ego เมื่อกระบวนการสองประการของ Id คือ การลดความเครียดและการให้
 สมปรารถนา ไม่สามารถที่จะบรรลุจุดหมายหรือทำให้เกิดความพึงพอใจได้ไม่เพียงพอที่จะ
 ก่อให้เกิดความเครียดยิ่งขึ้น ทั้งนี้ เป็นเพราะการที่จะไขว่คว้าซึ่งสิ่งที่สมปรารถนา ย่อม
 เป็นเรื่องของโลกภายนอก กล่าวคือ บุคคลย่อมได้อาหารมาจากผู้อื่นหรือได้รับความรัก
 จากเพศตรงข้าม ก็ล้วนแต่ต้องเกี่ยวข้องกับโลกภายนอกหรือสิ่งแวดล้อม

(Environment) ทั้งสิ้น ความเกี่ยวข้องกับระหว่างบุคคลและโลกภายนอกจึงทำให้มีระบบโครงสร้างของบุคลิกภาพอีกระบบหนึ่งคือ

โดยทั่วไปผู้ที่ปรับตัวในสังคมได้อย่างดี จะมี Ego เป็นผู้บริหารบุคลิกภาพ จะสามารถบังคับควบคุม Id และสามารถคิดควบกับโลกภายนอกด้วยความสนใจของบุคลิกภาพทั้งหมด เพื่อให้ Ego สามารถทำหน้าที่บริหารได้ บุคลิกภาพของบุคคลนั้นจะมีความเหมาะสมกลมกลืนกันเป็นอย่างดี แก่นหายแพศยอำนาจของ Id และ Super Ego หรือต่อโลกภายนอก บุคคลนั้นก็จะปรับตัวไม่ไถ่และขาดความเหมาะสมกลมกลืนกันในตนเอง

Ego จะถูกควบคุมด้วย "หลักแห่งความเป็นจริง" (Reality Principle) ความมุ่งหมายของหลักแห่งความเป็นจริงคือ การเลื่อนเวลาจนกว่าสิ่งที่ตนต้องการได้ถูกค้นพบหรือคิดขึ้นมาได้เสียก่อน เช่น เด็กเล็ก ๆ รับประทานอาหารจะไม่หยิบสิ่งใดใส่ปากของตนเมื่อรู้สึกหิว รู้ว่าสิ่งใดกินได้ สิ่งใดกินไม่ได้ หรือรู้จักอดทนพอที่จะขอสิ่งที่กินได้เสียก่อน การเลื่อนการกระทำของตนเองนี้แสดงว่า ego สามารถอดทนต่อความเกรี้ยวกราด และค่อย ๆ ลดความเกรี้ยวกราดของตนในรูปของพฤติกรรมที่เหมาะสม...

3) The Super Ego เป็นระบบทางศีลธรรมและคุณยิณีของบุคลิกภาพ ซึ่งเป็นเรื่องอุดมคติมากกว่าเรื่องจริง เป็นเรื่องสองความพยายามที่จะเข้าไปสู่ความสมบูรณ์แบบ (Perfection) มากกว่าความเป็นจริง (ตามหน้าที่ของ Super Ego) หรือความพึงพอใจ (ตามหน้าที่ของ Id) Super Ego เป็นกฎทางศีลธรรมของบุคคล ซึ่งพัฒนามาจาก Ego อันเป็นผลเนื่องมาจากการที่เด็กเลียนแบบและรับเอามาตรฐานของบิดามารดาเกี่ยวกับคุณงามความดีหรือสิ่งที่ดี กับความเป็นบาปหรือสิ่งที่ชั่ว เช่น เด็กพยายามจะหลีกเลี่ยงการกระทำใด ๆ ที่จะทำให้ผู้ใหญ่ไม่พอใจ หรือเด็กจะขออนุญาตก่อนที่จะทำสิ่งใด ๆ การกระทำเช่นนี้ หมายความว่า เด็กเรียนรู้ไม่เพียงแต่การที่จะทำตามหลักแห่งความเป็นจริง (Reality Principle) เท่านั้น ยังพยายามที่จะประพฤติตามคำสั่งสอนทางศีลธรรมของบิดามารดาก็ด้วย ในการที่จะแสวงหาความพอใจ และหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด ไม่พอใจ ตลอดจนการที่เด็กได้รับการดูแลจากบิดามารดา เป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้ Super Ego ก่อร่างเป็นรูปแบบขึ้นมาสอง

ระบบคือ Ego - Ideal และ Conscience

Ego - Ideal หมายถึงอุดมคติเป็นลักษณะความคิดของเด็กเกี่ยวกับสิ่งที่
บิดามารดาพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ดีทางศีลธรรมจรรยา บิดามารดาจะนำเอามาตรฐานของ
คุณงามความดีของตนให้แก่เด็ก โดยให้รางวัลเมื่อเด็กประพฤติตามนั้น หรือนักเรียน
ได้รับรางวัลความประพฤติเรียบร้อยอย่างสม่ำเสมอ จากครู ดังนั้นความเรียบร้อยก็จะเป็น
Ego - Ideal คือ อุดมคติอย่างหนึ่งของนักเรียน

Conscience หมายถึง "มโนธรรม" ซึ่งเป็นไปตามแนวความคิดของเด็กเกี่ยวกับ
สิ่งที่บิดามารดาเห็นว่า เป็นสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม และถ้าหากกระทำสิ่งนี้แล้วก็จะต้องถูกลง
โทษ เช่น นักเรียนถูกลงโทษเมื่อไม่ทำการบ้าน ความเกียจคร้านก็จะเป็นสิ่งที่ไม่ดี
ต่อไปจะมีมโนธรรม คอยเตือนอยู่ตลอดเวลาว่ามีให้เกียจคร้าน...

พรอยด์สรุปทฤษฎีบุคลิกภาพของบุคคลว่า Id เป็นผลสืบเนื่องมาจากสิ่งที่ติดตัวมา
ตั้งแต่เกิด Ego เป็นผลของการกระทำ (Interaction) ของบุคคลตามความ
เป็นจริงและด้วยสมองที่มีวิจรรย์ญาณ ส่วน Super Ego เป็นผลของสังคม
(Socialization) และเป็นพาหะของวัฒนธรรมประเพณี ทั้งสามคำนี้ไม่มีความ
หมายในตนเอง เป็นแต่เพียงชื่อที่ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการที่แตกต่างกันออกไป ใน
บุคลิกภาพทั้งหมดของบุคคลหนึ่ง ๆ สำหรับบุคคลที่มีสุขภาพทั้งทางร่างกายและทางจิตสมบูรณ์
ระบบทั้งสามนี้จะเป็นอย่างหนึ่งอันเดียวกัน และประสานกลมกลืนกัน ทำให้บุคคลมีปฏิกิริยา
ต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ พฤติกรรมที่แสดงออกเพื่อสนอง
ความปรารถนาและความต้องการจำเป็น (Needs) ของบุคคล ก็จะเป็นปกติ และ
เป็นที่ยอมรับของบุคคลโดยทั่วไป เมื่อระบบทั้งสามแยกกันหรือไม่ประสานกัน บุคคล
นั้นก็จะปรับตัวได้ไม่ก็ในสังคม ไม่ทั้งพอใจในตนเอง และไม่พึงพอใจโลกด้วย
ประสิทธิภาพต่าง ๆ ของตนก็จะลดลง แสดงว่า "พลังทางจิต" (Dynamic
Force) ซึ่งมีหน้าที่แจกจ่ายพลังงานให้เกิดระบบต่าง ๆ ของบุคลิกภาพนั้นจะกำหนด
ความประพฤติของบุคคล ถ้าหาก Super Ego สามารถควบคุมพลังงานที่มีอยู่
ส่วนใหญ่ได้ ความประพฤติของบุคคลผู้นั้นก็จะอยู่ในศีลธรรมอันดี ถ้า Ego สามารถควบคุม

พลังงานส่วนใหญ่อยู่ใต้ ความประพฤตินั้นก็จะจริงจัง สมเหตุสมผล แต่ Id ยังคงควบคุมพลังงานส่วนใหญ่อยู่ได้ ซึ่ง id เองที่เป็นแหล่งที่มาของพลังงานทางจิตทั้งหลาย บุคคลผู้นั้นก็จะมีพฤติกรรมแปลก ๆ กระทำสิ่งต่าง ๆ ตามแรงกระตุ้นภายใน (Urging Forces) ของตนทันที คือเป็นแบบทำอะไรโดยคิดถึงแต่ความพอใจและประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักไปทั้งหมด¹

ปม (Complex) ในทางจิตวิทยาที่ فروยด์ เรียกว่าจิตวิเคราะห์นั้น ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลเป็นอันมาก

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร กล่าวถึงเรื่องปมไว้ในหนังสือพระอภัยมณี การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ ว่า

فروยด์ ถือว่า พฤติกรรมส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากความปรารถนาทางเพศส ปมที่เขาเสนอจึงเรียกว่า ปมเพศ ปมเพศที่สำคัญมีอยู่ 2 อย่าง คือ ปมอีดีปัส (Oedepus) และปมอีเลคตรา (Electra Complex) ซึ่ง فروยด์อธิบายว่า ปมทั้งสองนี้มีสาเหตุมาจากความรักผู้ให้กำเนิดที่เป็นเพศตรงข้าม โดยปกติบุคคลจะมีความดึงดูดเป็นพิเศษกับเพศตรงข้ามอยู่แล้ว ในระยะที่ยังเป็นทารกผู้สร้างประสบการณ์ขึ้นต้นเกี่ยวกับความผูกพันกับผู้ขึ้นให้แกทารกก็คือ พ่อ แม่ ดังนั้น จึงมักจะพบว่าลูกชายมักจะรักแม่นมากกว่าพ่อ ส่วนลูกสาวก็จะรักพ่อกว่าแม่ ปมอีดีปัสและปมอีเลคตราเป็นการอธิบายพฤติกรรมของลูกที่มักจะมีความขัดแย้งกับพ่อแม่ซึ่งมีเพศตรงข้ามกับตน พฤติกรรมเหล่านี้มีระดับต่างกัน แต่ละระดับมีความรุนแรงของความขัดแย้งนอกจากนั้นในส่วนรวม ยังปรากฏว่า ลูกมักจะมีพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับพ่อแม่ ในแง่ที่เป็นการแสดงออกของความปรารถนาที่จะเป็นอิสระจากการควบคุมของพ่อแม่ด้วย

นักจิตวิทยาส่วนมากเห็นด้วยกับทฤษฎีเรื่องปมเพศดังกล่าวของ فروยด์ และได้มีการศึกษาเรื่องนี้กันอย่างกว้างขวาง แม้บางคนที่ไม่เห็นด้วย ก็ได้ศึกษาเพื่อหาข้อที่ขัดแย้งและพิสูจน์แนวความคิดของตน ผลจากการเสนอทฤษฎีนี้จึงแพร่หลายกว้างขวางไปมาก²

¹ชลธิรา สัตยาศึกษา การนำวรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่มาใช้กับวรรณคดีไทย หน้า 5-21

²สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 112-113

วิเคราะห์เรื่องสั้นแนวกวี และหลายชีวิต

การวิเคราะห์นวนิยายหมายถึงการนำนวนิยายมาพิจารณาส่วนประกอบต่าง ๆ อย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้เห็นความแตกต่าง ความกลมกลืน ข้อดี ข้อด้อย ของแต่ละส่วน

เจตนา นาควัชร กล่าวว่

นักอ่านหนังสือที่ดีมักจะชอบแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับหนังสือที่ตนอ่าน ความคิดเห็นในขั้นมูลฐานนั้นมักจะจะเป็นไปในรูปที่ว่าชอบหรือไม่ชอบหนังสือเล่มนั้น เล่มนี้ บางครั้งก็จะคิดชมไปว่าดีหรือไม่ดี บรรณคดีวิจารณ์จึงเริ่มด้วยการแสดงความคิดเห็นส่วนตัว หรือปฏิบัติวิพากษ์ต่อวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่อง จุดเริ่มต้นนั้นถือได้ว่ามีลักษณะเป็นอัตนัย (subjective) แต่ผู้อ่านที่ดีจะไม่หยุดเพียงแค่นั้น จะต้องถามตนเองต่อไปว่า ที่ชอบหรือไม่ชอบนั้นเพราะเหตุใด การค้นหาเหตุผลที่จะมาอธิบายความรู้สึกของตนเองเป็นขั้นต่อไปของบรรณคดีวิจารณ์ ซึ่งแม้ว่าจะยังไม่ถึงลักษณะที่เป็นอัตนัย แต่ก็ เป็นวิธีการที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นได้ ขอบข่ายของบรรณคดีวิจารณ์จึงกว้างออกไปด้วยการที่ผู้อ่านผู้หนึ่งถ่ายทอดความคิดของตนให้แก่ผู้อื่นด้วย จึงมีผู้กล่าวอยู่เสมอว่า บรรณคดีวิจารณ์นั้นเป็นสื่อกลางระหว่างวรรณกรรม หรือผู้เขียนกับผู้อ่าน

ความใฝ่ใจที่จะจัดระเบียบหรือสร้างระบบแห่งความคิดเกี่ยวกับวรรณคดีขึ้นมาอย่างมีแบบแผนเป็นวิสัยของนักคิด นักวิจารณ์วรรณคดีที่มีประสบการณ์มากได้อ่านมามาก ทั้งวรรณคดีของชาติตนเองและของชาติอื่น ก็ย่อมจะต้องพยายามสร้างหลักบางประการที่ตนเชื่อว่าใช้ได้ในการวินิจฉัยวรรณกรรมต่าง ๆ บรรณคดีวิจารณ์ในรูปนี้จึงมิใช่ปฏิบัติของผู้อ่านผู้หนึ่งที่มีต่อวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่เป็นแนวความคิดที่กว้างออกไปใช้ได้กับวรรณกรรมหลายเรื่องหลายประเภท เป็นหลักที่ผู้คิดใคร่ที่จะเผยแพร่ให้ผู้อ่านอื่น ๆ ได้ร่วมรับรู้...¹

¹เจตนา นาควัชร "บรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี" วรรณไวทยาการ หน้า 1-2

(Dialogue) สำหรับข้อปลีกย่อยออกไปเช่น พิศนคติหรือปรัชญา สำนวนการเขียน ตลอดจนกลวิธีในการแต่ง (Technique) ของผู้แต่งนั้น เป็นเรื่อง ที่ผู้วิเคราะห์วิจารณ์แต่ละคนจะนำมาพิจารณาตามความเหมาะสมและความสนใจ

ในการวิเคราะห์นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิตในครั้งนี้ จะกล่าวเป็นหัวข้อ ๆ คือ

1. โครงเรื่อง
2. แก่นเรื่อง
3. ฉาก
4. ตัวละคร
5. บทสนทนา
6. กลวิธีในการแต่ง
7. สำนวนภาษา
8. ทัศนะและปรัชญาของผู้แต่ง

โดยลำดับไป

วิเคราะห์เรื่องสี่แผ่นดิน

เรื่องสี่แผ่นดินเป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ (Historical Novel) แนวเรื่อง เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในสังคมชั้นสูงของไทย ผู้แต่งได้บันทึกรายละเอียด เกี่ยวกับวัฒนธรรม ประเพณีและชีวิตในวังหลวง ตลอดจนความเป็นอยู่ของชาววังหลวง โดยอาศัย สายตาของตัวละครที่ผู้แต่งสมมุติขึ้น กล่าวได้ว่า เรื่องสี่แผ่นดินเป็นนวนิยายที่บันทึกเรื่องใน ประวัติศาสตร์ไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2435 - 2489 เป็นระยะเวลานานถึง 54 ปี เริ่มเรื่อง ในแผ่นดินที่ 1 ตั้งแต่รัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงแผ่นดินที่ 4

คือสิ้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ในปี พ.ศ. 2489

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้แต่งเรื่องสี่แผ่นดินได้แสดงความมุ่งหมายในการแต่งไว้อย่าง ชัดเจนว่า

๖ เจตนาของผู้เขียนหนังสือนี้ ก็เพื่อจะบันทึกภาพรายละเอียดเบื้องหลังเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงมาจนถึงสิ้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในระยะเวลาที่ค่อนข้างจะนานนี้ ได้มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นเป็นอันมากในเมืองไทย และได้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นมากมายหลายอย่าง เหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ นี้ เป็นเรื่องที่ประวัติศาสตร์ต้องจารึกไว้ จึงเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ก็ยอมรับว่า แต่สิ่งหนึ่งที่ประวัติศาสตร์มิได้บันทึกไว้ก็คือรายละเอียดเกี่ยวกับชีวิตและความเป็นอยู่ ตลอดจนความคิดเห็นของคนที่ต้องประสบเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นรายละเอียดเบื้องหลังประวัติศาสตร์และย่อมจะมีคุณค่าสำคัญอยู่ไม่น้อย เพราะการอบรม ประเพณี และรายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ แห่งชีวิต ย่อมเป็นมูลฐานของความคิดเห็นและกระทำให้บุคคลเกิดปฏิกิริยาแตกต่างกันไป ในเมื่อมีเหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงใด ๆ มากระทบตัว หากเราได้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ นั้นได้บ้างพอสมควร เราก็สามารถที่จะเข้าใจความคิดเห็นบางอย่าง ความรู้สึกนึกคิดบางอย่างและปฏิกิริยาต่าง ๆ นั้นได้มากขึ้น แต่ถ้าไม่สามารถรู้รายละเอียดเหล่านี้เสียเลยแล้ว ต่อไปเราก็ไม่อาจอยู่ในฐานะที่จะอธิบายมูลเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตนั้นได้แจ่มแจ้ง และไม่อาจเข้าใจว่า เพราะเหตุใดจึงได้มีปฏิกิริยาบางอย่างเกิดขึ้น หลังจากที่ได้มีเหตุการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นแล้ว ด้วยเหตุต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมานี้ ผู้เขียนจึงมีเจตนาที่จะให้หนังสือเล่มนี้ เป็นที่รวบรวม "รายละเอียดเบื้องหลังประวัติศาสตร์" ต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ อีกอย่างหนึ่ง นอกจากจะบอกความบันเทิงใจให้แก่ผู้อ่านแต่อย่างเดียว..."¹

จากคำกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าทุกมุ่งหมายในการแต่งหนังสือเล่มนี้มีสองประการ คือ

1. เพื่อบันทึกชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมชั้นสูงสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 8
2. เพื่อให้ผู้อ่านได้รับความบันเทิง

ภูมิหลังของนิพนธ์

จากการศึกษางานและจากการสัมภาษณ์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทำให้ทราบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แต่งเรื่องสี่แผ่นดินเพราะเกิดแรงบันดาลใจจากการอ่านวรรณคดี เรื่อง ขุนช้างขุนแผน และมีความเห็นว่า เรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่บันทึกชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในสมัยหนึ่ง แต่ยังไม่ปรากฏว่ามีใครเคยบันทึกเรื่องราวของชาววังไว้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงแต่งเรื่องสี่แผ่นดินขึ้นด้วยจุดประสงค์ดังกล่าวแล้ว ดังที่ท่านได้ตอบคำถามแก่ผู้สนใจ ที่ถามถึงเหตุบังเอิญในการเขียนเรื่องสี่แผ่นดินว่า

เรื่องสี่แผ่นดินนี้กระผมตั้งใจเจตนาตั้งใจจริงจัง ๆ ก็อยากจะบันทึกรายละเอียดของชีวิตคนไทยในยุคหนึ่งเอาไว้ ซึ่งเป็นยุคที่ต่อกับชีวิตคนไทยซึ่งได้มีผู้บันทึกไว้แล้ว ผมเข้าใจว่า ชีวิตของคนไทยตั้งแต่สมัยศรีอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ 1 ที่ 2 และ ที่ 3 แม้แต่ รัชกาลที่ 4 นั้น เป็นชีวิตอันเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทยที่มีผู้บันทึกไว้แล้วในสภาพเรื่อง ขุนช้างขุนแผน รายละเอียดทุกประการในเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งน่ารู้เห็น และเป็นประโยชน์แก่การศึกษามากกว่า จะกินจะอยู่อย่างไร จะขอลูกสาวอย่างไร เกี่ยว ญาติอย่างไร บวชนาค โกงจุก ตลอดจนทำโหงพราศย์ कुमारทอง มีหมดทุกอย่าง ที่ผมก็นึกคิดว่า ถ้าหากไม่มีผู้ใดบันทึก ในยุคต่อมาคือยุคตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ลงมาจนถึงปัจจุบัน ระยะเวลาหนึ่งของปัจจุบัน คือในระยะที่เขียนเรื่องสี่แผ่นดินนั้นแล้ว ก็รายละเอียดต่าง ๆ นั้น มันอาจสูญหายไปแล้ว ถึงแม้จะมีหนังสือประเภทนวนิยายหรือจดหมายเหตุ เกี่ยวกับชีวิตในสมัยนั้น ในสมัยต่อจากขุนช้างขุนแผนมาถึงรัชกาลที่ 5 นั้น ก็ออกจะเป็นรายละเอียดที่อยู่กระจัดกระจายกัน แล้วโดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตในพระบรมมหาราชวัง ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดนั้น ถ้าหากไม่บันทึกไว้แล้วจะไม่มีผู้ใดสามารถทราบได้ เพราะคนที่ได้ผ่านชีวิตนั้นมาก็จะตายกันหมดไป ถ้าพูดจริง ๆ ก็ตายกันไปเกือบหมดแล้ว ถึงจะอยู่กับเวลานี้ก็ชักจะหลงเลอะ ถ้ามองหน้าเป็นหลัง หลังเป็นหน้า เป็นลูกเสือชาวบ้านกันบ้าง เป็นอะไรไปบ้าง ผมก็ไม่ทราบ ก็เพราะฉะนั้นจึงได้ถือโอกาส บันทึกไว้เท่าที่ตัวเองได้รู้ได้เห็น เพราะเกิดมาทันและได้สอบถามผู้หลักผู้ใหญ่ ได้ยินคำ

เล่าคำบอก และไต่สอบถามในขณะที่เขียนก็ไต่สอบถามผู้หลักผู้ใหญ่หลายท่าน ในกรณี
ที่ผมสงสัยหรือไม่แน่ใจก็จึงบันทึกไว้แล้ว ก็ก่อให้เกิดความน่าอ่าน ก็ได้แต่งไปในรูป
ของนวนิยาย สำหรับตัวละครในนวนิยายนั้นเป็นเรื่องโกหกทั้งสิ้น แต่ว่ารายละเอียด
ชีวิตของตัวละครแต่ละคนที่ปรากฏนั้นเป็นความจริงทั้งสิ้น เท่าที่ผมสามารถจะทำได้
เหตุผลก็เพื่อบันทึกเอาไว้เท่านั้นครับ เป็นการบันทึกรายละเอียดของประวัติศาสตร์
ยุคหนึ่งไว้ให้เป็นหลัก เป็นฐานสำหรับคนข้างหน้าจะได้สงสัยจะได้หาอ่านรู้เห็นได้ ก็
มีเท่านั้นแหละครับ¹

ในการดำเนินเรื่องตามวัตถุประสงค์นั้น ผู้แต่งได้ใช้ตัวละคร เป็นผู้นำเหตุการณ์ให้เกิด
ความเคลื่อนไหวและมีชีวิตจิตใจขึ้น ตัวละครเอกผู้นำเรื่องให้เดินไปตามเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์
ทั้งสิ้นแผ่นดินคือ "แม่พลอย"

✦ ผู้แต่งได้ให้สัมภาษณ์ว่า การสร้างตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินนั้นล้วนแล้วแต่สมมุติขึ้นทั้งสิ้น
แต่การสอดใส่ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนพฤติกรรมของตัวละครนั้นได้พยายามนำความเป็นจริงใส่ลง
ไปมากที่สุด โดยการสังเกตจากพฤติกรรมของคนจริง ๆ และทั้งได้รับฟังจากผู้ที่เคยพบนับถือเล่าให้
ฟังถึงคำพูดและการดำเนินชีวิตของบุคคลต่าง ๆ ซึ่งผู้ประพันธ์ได้เคยกล่าวตอนหนึ่งว่า

หนังสือเรื่องสี่แผ่นดินนั้น เป็นของกลับกันกับวิธีแสดงละคร คือ ฉากทั้งหลายทั้งปวงที่
ผู้เขียนได้นำมาใช้ในการเขียนเรื่องนี้เป็นของจริงทั้งสิ้น และได้พยายามสอบสวนให้
ตรงกับความจริง ตลอดจนเมื่อรวบรวมพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มครั้งนี้ ก็ได้พยายามจนสุดความสามารถ
ที่จะทำให้เหตุการณ์และรายละเอียดแห่งชีวิตที่ได้นำมาบรรยายนั้น ถูกต้องตรง
ต่อความจริงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ฉะนั้นฉากละครแห่งเรื่อง "สี่แผ่นดิน" จึงเป็น
ของจริงทั้งหมด แต่ตัวละครนั้นกลับเป็นของสมมุติ คือ "แม่พลอย" ก็คือ วงศาธนาญาติ
ตลอดจนเพื่อนฝูงของ "แม่พลอย" ที่เข้ามามีบทบาทในท้องเรื่องก็ล้วนแล้วแต่เป็น

¹ คีตกฤษดิ์ ปราโมช คุยกันเรื่องเก่าครั้งที่ 3 หน้า 1-2

บุคคลที่ได้เกิดขึ้นด้วยจินตนาการของผู้เขียน แต่ในการสร้างบุคลิกลักษณะของบุคคลเหล่านี้ ผู้เขียนก็ไต่พยายามยึดถือเอาความจริงเป็นหลัก คอยก็กกันมิให้บุคคลเหล่านั้นพูดหรือทำสิ่งใดที่อาจเกินความจริงไปได้เลย เพราะฉากเบื้องหลังตัวละครนั้นผู้เขียนไต่หน้าของจริงมาใช้เสียแล้วทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วบทนี้ แม้แต่เครื่องแต่งตัวของ "แม่พลอย" จะนุ่งจะห่มสีอะไรก็ตรงต่อความจริง แต่ด้วยเหตุนี้ตัวบุคคลในเรื่องจึงกลายเป็นจริงขึ้นมาในความรู้สึกของผู้เขียน และบุคคลเหล่านี้ได้เข้ามาดำเนินเรื่องของตัวเอง จนบางเวลาขณะที่เขียนอยู่นั้น เผลอไปเหมือนกับมีใครมากระซิบบอกให้เขียนอยู่ใกล้ ๆ...¹

เจื้อย สตะเวทิน กล่าวว่

เห็นจะไม่ม่นวนิยายเรื่องใดก็เท่าสี่แผ่นดินในกระบวนแจกแจงชนบทรรมนิยมประเพณีตลอดจนพระราชพิธีไ้เช่นนี้ ผู้เขียนสังเกตทุกสิ่งทุกอย่างแล้วนำมาเล่าไว้ในเรื่องนี้อย่างละเอียดละออ ทั้งสกาล นักประพันธ์ฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า "นวนิยายก็คือกระจกเงาบานหนึ่งที่คนถือไปตามถนนใหญ่" ฉนั้นโค ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ฉายสี่แผ่นดินให้เห็นชีวิตชาววังไ้ชัดแจ้งฉนั้น ฉำพเจ้าศิศว่ในปฐมวัยผู้แต่งคงจะชนอยู่ในพระบรมมหาราชวังนั้นเอง จึงรู้อะไรก็ว่

ฉำพเจ้าศิศว่ เรื่องสี่แผ่นดินเป็น Master Piece ของผู้แต่ง ในฐานะบันทึกชีวิตไทยไ้มากที่สุด หากเราจะศึกษาสังคมไทยชั้นสูง เราต้องศึกษาจากสี่แผ่นดิน หากโลกต้องการรู้เรื่องภายในพระราชฐาน จะต้องแปลสี่แผ่นดินออกไปเป็นภาษาต่างประเทศ ฉำพเจ้าศิศว่ นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินจะอยู่ แม้เมื่อผู้แต่งจะไม่อยู่แล้ว...²

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า คำนำ.

²เจื้อย สตะเวทิน "ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นักนวนิยาย" ภาษาและหนังสือ หน้า 72-73

เนื้อเรื่อง

พลอย เป็นลูกสาวของพระยาพิพิธา เกิดจากแม่แหม่ แม่แหม่อยู่ในบ้านพระยาพิพิธาคับความ คับแค้นใจอันเกิดจากคุณอุณฐิศาคนโตของคุณหญิงเอื้อม ซึ่งแยกทางจากพระยาพิพิธาไปอยู่ที่อัมพวา บ้านเดิม เนื่องจากคุณอุณฐิศาแค้นแม่แหม่ที่ทำให้คุณหญิงมารดาต้องแยกทางไปจากเจ้าคุณพ่อ บ้านของพลอยอยู่ที่คลองบางหลวง คุณอุณเป็นผู้นำนางสีหิศาในการปกครองดูแลบ้าน คุณอุณมีปิ่น แม่แหม่ ภายวิธีการยกย่องบ่าวในบ้านขึ้นเป็นภรรยาเจ้าคุณพ่อ ในที่สุด แม่แหม่ทนคับแค้นไม่ไหว ตัดสินใจพาพลอยไปฝากเสด็จไว้ในวังหลวง เมื่อ พ.ศ. 2435 ขณะนั้น พลอยมีอายุเพียง 10 ขวบ ส่วนตัวเองไปค้าขายอยู่ที่ละแวกเชิงเทรา ได้สามีใหม่ชื่อฉิม และในที่สุดก็คลอดลูกตาย

การที่ผู้ประพันธ์วางโครงเรื่องให้พลอยเข้าไปอยู่ในวังตั้งแต่เด็กก็เพื่อจะชี้ให้เห็นลักษณะ ความเป็นอยู่ การเลี้ยงดูและการอบรมสาวชาววังนั่นเอง และจุดประสงค์สำคัญก็คือให้พลอยเป็น ผู้นำผ่านไปในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้ประพันธ์ตั้งใจจะแสดงไว้

ขณะที่พลอยยังอยู่ในบ้านเจ้าคุณพ่อนั้น พลอยสังเกตว่าลูก ๆ ของเจ้าคุณพ่อที่เกิดจากคุณหญิง เอื้อมนั้น ใคร ๆ ต่างเรียกว่า "คุณ" เช่น คุณอุณ คุณฉิต และคุณเชย แต่ลูกของแม่ของพลอย เรียกแม่พลอย พ่อเพิ่ม ซึ่งทำให้พลอยรู้สึกน้อยใจอยู่ แม้ว่าเจ้าคุณพ่อก็เป็นคนมีนิสัยรักเด็ก แต่ก็ ไม่เคยเอาใจใส่ลูกของตนเอง พลอยจึงไม่เคยได้รับความรักจากบิดา แต่พลอยก็เคารพรักบิดามาก

พลอยเริ่มรู้จักความทุกข์ครั้งแรกในชีวิตเมื่อต้องแยกจากแม่ แต่ค่อยคลายลงเมื่อได้รับการปลอบใจจากแม่ช้อยและเสด็จ

พลอยเริ่มเรียนหนังสือครั้งแรกพร้อมกับช้อย เมื่อเข้าไปอยู่ในวังได้สองวัน หนังสือที่ หักอ่านมีมูลบทบรรพกิจ พลอยและช้อยเรียนหนังสือตอนเช้า พอตอนบ่ายก็ศึกษาเกี่ยวกับกิจการม ของกุลสตรีในวังที่คุณสายสอนให้ เช่น การเขียนหมาก จีบพู่ ขักผ้า ตกกลางคืนก็เรียนการปัก ไข้อย่างงานปักเสด็จ นอกจากนี้ก็ยังได้เรียนการแกะสลักผัก ผลไม้ การประดิษฐ์ดอกไม้สดและ การเย็บปักถักร้อย

พลอยใช้ชีวิตเจี๊ยงชาววังต่อไปเรื่อย ๆ ได้พบเห็นวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ หลายอย่าง หลายประการ เช่น พระราชพิธีโสกันต์ พระราชพิธีลอยกระทง และงานโขนงูของตนเองและ

ซ้อย ในงานโกนจุกของพลอยและซ้อยนั้นเองที่พลอยได้รู้จักความรักความอบอุ่นในครอบครัว ความ เป็นกันเองของพ่อ แม่ พี่ชาย ของซ้อย ซึ่งพลอยรู้สึกประทับใจมาก ในงานนี้เอง เจ้าคุณพ่อของ พลอยได้มาร่วมงานและทำให้พลอยซาบซึ้งใจในความรักของบิดาเป็นอันมาก เมื่อเสร็จงานโกนจุก พลอยจึงทราบข่าวการ เสียชีวิตของมารดา

เมื่อพลอยโตเป็นสาวได้พบรักกับน้องพี่ชายของซ้อย แต่ต้องเลิกราจากกัน เมื่อเนื่องไปรับ ราชการต่างจังหวัดและไต่กรรมาที่นั่น ภายหลังพลอยแต่งงานกับคุณเปรมมหาดเล็ก ความความเห็น ชอบของผู้ใหญ่ที่ว่า คุณเปรมมีฐานะดี มีโอกาสก้าวหน้าทางราชการ พลอยจึงออกจากวังหลวง ไปอยู่บ้านคุณเปรม แต่พลอยก็ยังได้รู้เรื่องราวของชาววังอยู่เสมอ เพราะสามีรับราชการอยู่ในวัง และก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ พลอยได้รับการอบรมเรื่องการครองเรือนเป็นอย่างดีจากเสด็จและคุณสาย เมื่อแต่งงานได้ไม่นาน พลอยทราบว่าคุณเปรมมีลูกชายกับคนในวังก่อนแล้วคนหนึ่งคือ ชัน พลอย ได้วางตัวที่ดีที่สุด คือ รับชันมาเลี้ยงและรักเหมือนลูก ซึ่งมีผลทำให้คนในบ้านเคารพยกย่องพลอย มาก

เจ้าคุณพ่อของพลอยถึงแก่กรรมเมื่อพลอยมีลูกชายคนแรกคือ ชัน มีเรื่องยุ่งเกี่ยวกับทรัพย์สิน เล็กน้อยภายหลังมรณกรรมของเจ้าคุณพ่อ ภายหลังคุณชีวิตน้องชายที่คุณอุ้มรักมากได้ฉกฉวยสมบัติจนหมด สิ้น คุณอุ้มต้องหนีไปพึ่งพาพลอย ซึ่งพลอยก็รับอุปการะอย่างดี พลอยมีลูกชาย 2 คน ลูกสาว 1 คน รวมทั้งชันเป็น 4 คน ชันเรียนสำเร็จโรงเรียนนายทหาร อันกับออกไปเรียนต่อต่างประเทศ ภายหลังอันกลับมาพร้อมกับภรรยาแหม่ม กลับเข้ามารับราชการ แต่ออกเมื่อกลับมาแล้วก็ไม่ได้ทำงาน เป็นหลักเป็นฐาน คุณเปรมรับราชการรุ่งเรืองไปเป็นลำดับ จนได้เป็นพระยามหามาลย์บำรุงในรัชกาล ที่ 6 และคุณตัวเองออกจากราชการ เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงยุบข้าราชการครั้งใหญ่

ชันลูกชายของพลอยเรียนจบวิชากฎหมาย เมื่อกลับมาเมืองไทย ได้ร่วมมือกับคณะราษฎร ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ชันเป็นฝ่ายต่อต้านถูกจับได้และถูกส่งตัวไปอยู่เกาะตะรุเตาจนเกือบ สิ้นชีวิต ออกลูกชายคนเล็กของพลอยไปทำงานต่างจังหวัดและตายด้วยไข้ป่า

พลอยได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ และมีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์ต่าง ๆ อยู่ด้วยเสมอ ชีวิต ของพลอยได้รับสุขบ้างทุกข์บ้างไปตามกระแสของชีวิต หัวใจที่อ่อนแอด้วยทุกข์โศกหลายครั้งหลายหน จบสิ้นลง เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 8

จากเนื้อเรื่องของนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินนั้น เห็นได้ชัดเจนว่าผู้แต่งเจตนาจะใช้เหตุการณ์ต่างๆ ทั้งลัทธิกาลเป็นแกนเรื่องและโครงเรื่อง เพื่อสะท้อนสภาพเหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมาเข้าใจ และรับรู้ความเห็นและเหตุผล ได้มองเห็นจุดเด่น จุดบกพร่อง ได้ซาบซึ้งในคุณธรรมอันน่านิยมนที่คนไทยได้สั่งสมกันมา ได้เห็นเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคแต่ละสมัย มีเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ทำให้ตัวละครสามารถรับความเป็นอยู่ให้เข้ากับเหตุการณ์ต่าง ๆ ตัวละครในเรื่องมีทั้งฝ่ายในวังและนอกวัง ทั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย ซึ่งอาจช่วยให้ผู้อ่านปรับปรุงทั้งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย ซึ่งอาจช่วยให้ผู้อ่านปรับปรุงตัวเองสำหรับเหตุการณ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

ผู้แต่งใช้กลวิธีในการเล่าเรื่องจากภายนอก ผู้แต่งถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ ผู้ผู้อ่านโดยตรง ไม่ต้องอาศัยตัวละครตัวใดเลย ผู้แต่งเป็นผู้บรรยายถึงเรื่องราวต่าง ๆ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ ความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดภายในใจของตัวละครตลอดเรื่อง ผู้แต่งเป็นผู้รู้ทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร (Omniscient Author) เมื่อกล่าวถึงตัวละครผู้แต่งจะใช้สรรพนามบุรุษที่สามเสมอ (The third Person technique)

1. โครงเรื่อง

โครงเรื่อง (Plot) คือส่วนของเนื้อเรื่องที่แสดงให้เห็นปัญหาหรือข้อขัดแย้ง (Conflict) ในเรื่อง อาจเป็นตอนที่เนื้อเรื่องมีปัญหาหรือขัดแย้งกันเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องชีวิตตัวละคร หรือข้อขัดแย้งในจิตใจของตัวละครเอง¹

ศรีวิภา จรูญโรจน์ ณ อุษยา กล่าวถึงเรื่อง Plot ว่า "โครงเรื่อง" (Plot) หมายถึง เหตุการณ์ทั้งหลายที่ทำให้เรื่องดำเนินไป โครงเรื่องของนวนิยายอาจประกอบด้วย เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลายเรื่องแต่ต้องมีระเบียบ โครงเรื่องที่ดีจะต้องสลับซับซ้อนแต่ไม่สับสน"²

¹กุลหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 78-79

²ศรีวิภา จรูญโรจน์ ณ อุษยา ชีวประวัติและผลงานวรรณกรรมของ สันต์ ท. โกลนบุตร

เสริมจิตร สิงห์เสนี กล่าวว่า "โดยนัยแห่งคำกล่าวข้างต้น โครงเรื่องก็คือเนื้อเรื่อง ส่วนที่แสดงให้เห็นลักษณะที่เป็นปัญหา หรือข้อขัดแย้งระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ช่วยให้เรื่องดำเนินไปด้วยดี โครงเรื่องที่ต้องทำให้เรื่องดำเนินไม่เป็นลำดับไม่สับสน"¹

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวว่า "โครงเรื่องก็คือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ตัวละครและการกระทำของตัวละคร"²

จากคำกล่าวข้างต้นพอจะสรุปได้ว่า โครงเรื่องหมายถึงเค้าโครงที่ผู้ประพันธ์วางไว้เป็นแนวทางในการดำเนินเรื่อง โดยกำหนดจุดมุ่งหมาย เหตุการณ์ และปัญหาข้อขัดแย้งต่าง ๆ ของเนื้อเรื่องและตัวละครไว้อย่างแน่นอน เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอาจมีหลายเรื่อง มีระเบียบและไม่สับสน ในนวนิยายเรื่องหนึ่งอาจมีหลายโครงเรื่อง ทั้งที่เป็นโครงเรื่องใหญ่ (Main Plot) และโครงเรื่องย่อย (Sub Plot) โครงเรื่องที่ดีต้องมีโครงเรื่องแต่ละโครงเรื่องดำเนินติดต่อกันไปด้วยดีและมีความสัมพันธ์กัน

ลักษณะของโครงเรื่องในนวนิยายนั้นมีหลายแบบด้วยกัน

เจือ สตะเวทิน กล่าวว่า

ลักษณะโครงเรื่อง (Plot) มีหลายแบบ เช่น

1. โครงเรื่องที่มีเหตุการณ์เบ็ดเตล็ด ไม่มีเอกภาพ มีเพียงการสืบสาวราวเรื่องสืบเนื่องกันไป นับเป็นโครงเรื่องแบบหลวม ๆ
2. โครงเรื่องที่เป็นแบบของเหตุการณ์ เหตุการณ์แต่ละครั้งก่อความกระทบกระเทือนให้เหตุการณ์อย่างน้อยอีกเหตุการณ์หนึ่งตามมา
3. โครงเรื่องแบบผสม นวนิยายบางเรื่องใช้โครงเรื่องทั้งสองแบบผสมกัน³

¹เสริมจิตร สิงห์เสนี วรรณคดีอังกฤษและอเมริกัน หน้า 86

²วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 112

³เจือ สตะเวทิน วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 79-80

ศรวิภา จรุงโรจน์ ณ อยุธยา กล่าวว่า

นักเขียนส่วนใหญ่นิยมใช้โครงเรื่องแบบ 3 สิ่งที่น่าสนใจในการวิเคราะห์โครงเรื่องของนวนิยายก็คือ การสำรวจว่า ผู้แต่งแทรกหรือผสมโครงเรื่องใหญ่ (Main Plot) กับโครงเรื่องย่อย (Sub Plot) ให้เข้ากันได้ต่อเนื่องแบบเนียนเพียงไร¹

ภูทาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงการวิเคราะห์โครงเรื่องว่า

การวิเคราะห์โครงเรื่องอาจทำได้หลายวิธี เป็นการแยกอย่างละเอียดบ้าง และอย่างกว้าง ๆ บ้าง ที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นวิธีวิเคราะห์โครงเรื่องแบบหนึ่ง ซึ่งอาจทำได้ดังนี้

1. การอธิบายถึงสถานการณ์ในตอนเปิดเรื่อง (Exposition) ทั้งตัวอย่างเรื่องลิลิตพระลอ สถานการณ์ในตอนเปิดเรื่องคือ การอธิบายบ้านเมืองและเรื่องเกี่ยวกับพระลอ พระเพื่อน พระแพง ขวเลาถึงสิริโฉมของพระลอ
2. ปัญหาเริ่มปรากฏ (Inciting Moments) การที่พระเพื่อนพระแพงเริ่มสนใจพระลอเป็นจุดเริ่มต้นว่าอริราชศัตรูจะรักกันได้หรือไม่
3. การขยายตัวคลี่คลายของปัญหานั้น (Development) ได้แก่ตอนสองนางทำเสน่ห์ให้พระลอหลงใหล และการแก้ไขหลายครั้ง จนพระลอต้องออกเดินทางจากบ้านเมืองไปถึงเมืองสรอง ไค่นาง เป็นการเพิ่มพูนปัญหาให้เข้มข้นยิ่งขึ้น (ควรสังเกตด้วยว่าโครงเรื่องส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในส่วนนี้)
4. การที่ปัญหาได้รับการแก้ไข และเป็นระยะที่เรื่องเปลี่ยนแปลงไปในทางใดทางหนึ่ง (Climax) คือตอนที่เจ้ายากไร้ให้ทหารล้อมยิงกษัตริย์ทั้งสามและพี่เลี้ยง

¹ศรวิภา จรุงโรจน์ ณ อยุธยา ชีวประวัติและผลงานวรรณกรรม ของ สันต์ ท. โกมลบุตร หน้า 68

5. การคลี่คลายเข้าสู่จุดจบ ช่วงเวลาของการแก้งาน (Denouement and Final Suspense) การสิ้นชีวิตของตัวละครสำคัญในเรื่องทั้ง 7 คน การทำศพ การสร้างสถูป

6. จุดจบของปัญหา (Conclusion) ในเรื่องพระลอ เป็นเรื่องจบร้าย กวดยการตายของคู่รักทุกคน แต่ทำให้บุคคลอยู่ข้างหลังนั้น กลับมีไมตรีจิตต่อกัน สบลังความเป็นอริแก่กันในอดีต (จึงเป็นเสมือนการตายตายบาปในเรื่องโรเมโอ จูเลียต ของ เชกสเปียร์ ก็คือแล้วทำให้บุคคลข้างหลังส่านึกในบาปบุญคุณโทษ และกลับเป็นมิตรกัน กระทำความดีต่อกัน)

วรรณคดีประเภทเรื่องเล่า อันได้แก่ นิทาน นวนิยาย เรื่องสั้นและบทละคร มักมีลำดับของส่วนต่าง ๆ ในเนื้อเรื่อง ดังชี้แจงไว้ข้างต้นนี้ แต่บางเรื่องอาจไม่มี

เรื่อง
ครบทุกข้อ¹
โดยเรื่อง

การวางโครงเรื่องของสี่แผ่นดิน เป็นการวางโครงเรื่องที่ดี กล่าวคือ มีความกระชับ สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่องและพฤติกรรมของตัวละคร มีเค้าโครงเรียบง่าย ไม่ยกยิ่นชวนเงิ่น ไม่สับสน ซึ่งผู้แต่งเองกล่าวว่า "ถ้าหากจะเปรียบเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้น นั้น เป็นลายโครงบนผืนผ้าลายอย่างไทย ๆ ผู้เขียนก็มีเจตนาที่จะให้หนังสือเรื่องสี่แผ่นดินนี้เป็นลายประกอบเพื่อจะได้ทำผ้าลายผืนนั้นมีลวดลายเต็มไปและวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น"²

ผู้แต่งใช้เหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ต้นรัชกาลที่ 5 ถึงปลายรัชกาลที่ 8 เป็นโครงเรื่อง โดยเปิดเรื่องขึ้นในกรมครัวของพระยาพิพิธ ซึ่งมีภรรยาหลายคน ความยุ่งยากและปัญหาในครอบครัวนำตัวละครเอกคือ "พลอย" ไปสู่เหตุการณ์ในวังหลวง ชีวิตของพลอยดำเนิน

¹ ภูหลวง มัลลิกะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 79-80

² กึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า คำนำ.

ไปตามลักษณะ ของชาววังจนโตเป็นสาวไค้พบรักและผูกพันในความรักเป็นครั้งแรก ต่อมาได้แต่งงานกับคุณเปรมตามความเห็นชอบของผู้ใหญ่ พลอยออกไปอยู่กับครอบครัวนอกวัง ได้ใช้ชีวิตอย่างสามัญชนอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ได้รับรู้เหตุการณ์ในวังจากคุณเปรมผู้สามี พลอย เป็นภรรยาชนิดช่างเท้าหลัง ทุกสิ่งขึ้นอยู่กับคุณเปรมผู้ เป็นหัวหน้าครอบครัว

ชีวิตของพลอยผ่านไปพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ ในบ้านเมือง เช่น การฉลัดแผ่นดิน สงครามโลกครั้งที่หนึ่ง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง และพลอยได้จบชีวิตลงเมื่อสิ้นรัชกาลที่ 8 เป็นจบแผ่นดินที่สี่

ผู้แต่งวางโครงเรื่องด้วยการใช้เหตุการณ์เป็นโครงเรื่องและหมุนตัวละครที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ให้มาเกี่ยวข้องกับพลอย กลวิธีนี้เรียกว่าพลอยเป็น "Pivotal

Character"

การวางโครงเรื่องของสี่แผ่นดินมีลักษณะสองประการคือ เป็นทั้งลักษณะที่ให้ข้อคิดและให้ความบันเทิง

โครงเรื่องที่ให้ข้อคิด คือลักษณะของโครงเรื่องที่มีข้อคิดหรือมีคติบางประการทิ้งไว้ให้ผู้อ่านคิดหรืออาจนำไปปฏิบัติได้ ในเรื่องสี่แผ่นดินมีข้อคิดสำคัญอยู่เป็นอันมาก ในกรณีนี้พูดถึงความทุกข์ของสตรีที่เกิดจากความผูกพันในความรัก ผู้แต่งกล่าวว่า "ความทุกข์ในโลกนี้มีอยู่มากพอแล้ว ไม่ใช่เรื่องที่เรากำลังจะไปต่อเติมให้มากขึ้นอีก"

ในกรณีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตย ผู้แต่งได้แสดงข้อคิดสำคัญในตอนนี้อย่างชัดเจนว่า ชีวิตเป็นอนิจจัง ทุกสิ่งทุกอย่างต้องมีการเปลี่ยนแปลง มนุษย์พึงรับรู้ในความจริงข้อนี้ เพื่อจะได้เตรียมตัวเตรียมใจไว้รับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงทุกสิ่งในชีวิตได้อย่างดี

โครงเรื่องที่ทำให้ความบันเทิง คือ โครงเรื่องที่ทำให้ความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน เป็นเรื่องอ่านเล่นแบบสนุก ๆ ไม่มีสาระ โครงเรื่องประเภทนี้จะใช้กับนวนิยายประเภทพาฝัน ทั้งเรื่องรักโศกและรักสุข ในเรื่องสี่แผ่นดินนี้มีโครงเรื่องใหญ่เป็นเรื่องที่ทำให้ความรู้และคติข้อคิด แต่

โครงเรื่องย่อยบางโครงเรื่องเป็นเรื่องที่ทำให้ความบันเทิงก็มีอยู่บ้าง เช่น เรื่องความรักของพลอยกับเนือง เมื่อเนืองไปมีเมีย พลอยก็โศกเสียจนกระทั่ง

มือของพลอยที่ถือจกหมายร่วงลงกับดัก เพราะหมกกำลังเหมือนกับมีอะไรมาทุบศีรษะอย่างแรง พลอยเงยหน้าขึ้นทอดสายตามองออกไปนอกห้องโดยไม่มีจุดหมาย ความรู้สึกต่าง ๆ หมกสิ้นไปจากตัวชั่วคราวหนึ่ง

เสียงซอซอซออะไรดังมาเข้าหูพลอยแว่ว ๆ เหมือนกับว่ามีคนมาตะโกนอยู่ไกลแสนไกล พลอยค่อย ๆ ไต่ส้นเท้า รู้สึกเหมือนมีใครมาร้องเรียกในยามหลับ พยายามมองหาตัวเจ้าของเสียงที่เรียกหาที่ไหนไม่พบ เพราะตาที่มองออกไปนั้นพร่าไปหมด...¹

- โครงเรื่องที่เสริมสร้างจินตนาการ คือ โครงเรื่องที่เน้นแนวคิดและเสริมสร้างจินตนาการ เช่น เรื่องเคียนนกขัณฑ์ ของ สันต์ ท. โกมลบุตร มีโครงเรื่องว่าด้วยเรื่องของนกขัณฑ์หนุ่มสองตัว แข่งขันกันร้องเพลงท่ามกลางธรรมชาติสวยงามเพื่อชนะใจนกลูกสาวตัวหนึ่ง สันต์ ท. โกมลบุตร จบเรื่องด้วยความรักไร้โอกาสของตัวที่ฝ่ายแพ้ ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการที่งดงาม ด้วยเสียงเพลงของนกและเรื่องราวที่แสนเศร้าของนกขัณฑ์หนุ่มผู้พ่ายรัก

เท่าที่ศึกษาเรื่องสี่แผ่นดิน ไม่ปรากฏโครงเรื่องประเภทเสริมสร้างจินตนาการ ปรากฏเฉพาะโครงเรื่องที่ให้ข้อคิดและโครงเรื่องที่ทำให้ความบันเทิงเพียงสองประการ

โครงเรื่องในสี่แผ่นดินมีทั้งโครงเรื่องที่เป็นเหตุการณ์สำคัญ(Main plot) และโครงเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ย่อย(Sub plot) โครงเรื่องสำคัญในสี่แผ่นดินที่ผู้แต่งใช้เหตุการณ์สำคัญที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์มาวางนั้นมี

พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 5

รัชกาลที่ 5 สวรรคต ผลิตแผ่นดิน

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง

สงครามโลก

ในการประสานโครงเรื่องสำคัญกับโครงเรื่องย่อยนั้นผู้แต่งทำได้อย่างแนบเนียนต่อเนื่องกันด้วยการเรียงลำดับการเขียนสลับคั่นไป เริ่มตั้งแต่การเปิดเรื่อง การผูกปม การทวนเรื่อง จุดสอยอด การคลายปม กระทั่งการปิดเรื่อง ซึ่งจะไต่กล่าวถึงรายละเอียดในภายหลัง

~~สรุปโครง~~ โครงเรื่องดีเพราะมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อเรื่อง โครงเรื่องย่อยสัมพันธ์กับโครงเรื่องใหญ่ การเรียงลำดับเรื่องทำอย่างง่าย ๆ ไม่สับสน การผูกปมของเรื่องดี มีความขัดแย้ง นอกจากนี้โครงเรื่องยังชี้ให้เห็นสังคมในวังหลวงอย่างละเอียด ชัดเจน ตัวละครแม้จะเป็นคนในสังคมชั้นสูงเป็นส่วนมาก แต่ก็สอดคล้องกับโครงเรื่องและจุดมุ่งหมายของเรื่องเป็นอย่างดี

2. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่อง (Theme) ผู้รู้บางท่านเรียกแก่นของเรื่องบ้าง สารัตถะอันเป็นสาระของเรื่องบ้าง หรือแม้แต่แนวคิดสำคัญของเรื่องก็มีผู้เรียกกัน แต่เมื่อพิจารณาแล้วก็พอจะสรุปได้ว่าแก่นเรื่องนั้น หมายถึงข้อคิดสำคัญของเรื่องหรือใจความสำคัญของเรื่องที่ผู้แต่งมุ่งแสดงให้ผู้อ่านทราบนั่นเอง แก่นเรื่องหรือแก่นของเรื่องซึ่งหมายถึงความคิดสำคัญนี้ ไม่ใช่โครงเรื่อง แต่เป็นจุดสำคัญที่จะเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน ตั้งแต่ต้นจนถึงปลายเรื่อง

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวว่า

กวีหรือนักเขียนทั่วไปย่อมมีเจตนารมณ์ หรือความตั้งใจอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือหลายอย่าง) ในเรื่องที่แต่งนั้นเสมอ ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็อ ในวรรณคดีประเภทคติสอนใจหรือในประเภทที่เกี่ยวกับลัทธิการเมือง ผู้แต่งมองมนุษยและมองดูโลกด้วยสายตาและความคิดที่แตกต่างกัน และจะนำความคิดนั้นถ่ายทอดสู่ผู้อ่านด้วยวิธีการต่าง ๆ กัน ความคิดของนักเขียน เช่นที่ว่านี้ เมื่อแสดงออกมาแล้วก็คือทัศนะที่ผู้เขียนนั้นมองมนุษยโลก สารัตถะ (Theme) ของวรรณคดีแต่ละเรื่องก็คือทัศนะที่ผู้แต่งแสดงให้เห็นถึง บรรพชา ธรรมชา อย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือหลายอย่าง) ของมนุษย์เท่าที่ประจักษ์แก่ใจผู้แต่ง...¹

¹กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 83

สุวรรณา เกรียงไกรเพชร กล่าวถึงเรื่องแก่นเรื่อง ว่า

... Theme คือ แก่นหรือแกนกลางของเรื่อง ซึ่งปรากฏอยู่ตั้งแต่ต้นจนถึงปลายเรื่อง เป็นสิ่งเชื่อมโยงเรื่องทั้งหมดเข้าด้วยกัน โครงเรื่อง ฉาก ตัวละคร บทสนทนา และส่วนประกอบอื่น ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงแก่นเรื่องที่ผู้แต่งต้องการ สิ่งเหล่านั้นจะต้องมีความผูกพันสอดคล้องกับแก่นเรื่องโดยตลอด ถ้าผู้แต่งสามารถสร้างสิ่งเหล่านี้ได้ดี ผู้อ่านก็จะสามารถมองเห็นและเข้าใจแก่นเรื่องตามที่ต้องการ ไม่ว่าความต้องการของผู้แต่งนั้นจะเกิดจากจิตสำนึก หรือจิตใต้สำนึกก็ตาม ในบางครั้ง ส่วนประกอบเหล่านี้อาจมีบทบาทหรือความวิจิตรพิสดารมากจนทำให้ผู้อ่านลืมนึกถึงแก่นเรื่อง หรือไม่สามารถมองเห็นแก่นเรื่องได้ชัดเจน แต่ก็ได้หมายความว่า เรื่องนั้น ๆ จะไม่มีแก่นเรื่อง หากแต่เป็นส่วนประกอบอื่น ๆ นั้นดึงดูดผู้อ่านจนลืมนึกถึงแก่นเรื่องหรือมองไม่เห็นความสำคัญ... แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องเหล่านั้นก็ต้องมีแก่นเรื่อง มิฉะนั้นเรื่องก็จะกระจายสับสน ไม่มีแนวทางที่แน่นอน...¹

แก่นเรื่องที่คตินั้นนอกจากจะแสดงถึงธรรมชาติและธรรมชาติของมนุษย์แล้ว ควรจะมีคุณค่าในแง่ที่ให้เกิดข้อคิดในการปรับปรุงตนเองหรือสังคมเพื่อชีวิตที่ดีขึ้น หรืออย่างน้อยก็ควรจะให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตของคนทุกชั้นทุกวัย ในการประเมินค่าของแก่นเรื่องว่าจะมีคุณค่าต่อผู้อ่านเพียงใดนั้น กุหลาบ มลลิกะมาส เสนอแนวคิดไว้ว่า

1. สารัตถะนั้นมีลักษณะสมจริงต่อสภาพของมนุษย์เพียงใด ทำให้ผู้อ่านได้เข้าใจมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ได้กว้างขวางลึกซึ้งเพียงใด
2. ผู้แต่งสามารถแสดงลักษณะมนุษย์ได้ชัดเจนแจ่มแจ้งหรือคลุมเครือ ให้ความเข้าใจหรือยังสับสนไม่ชัดเจนเพียงพอ
3. สารัตถะนั้นเป็นไปในทางสร้างสรรค์ ส่งเสริมยกระดับจิตใจ หรือกระตุ้นในอุดมการณ์

เรื่อง ของมนุษย์เพิงโค หรือช่วยให้บังเกิดความรู้ ความเข้าใจในชีวิตและโลกเพิงโค¹
 ปักเรื่อง

นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินนี้ ผู้แต่งมุ่งจะแสดงให้เห็นว่าชีวิตของมนุษย์เป็นอนิจจัง ไม่มีความคงที่ ชีวิตมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงของโลกอยู่เสมอ ทั้งในเรื่องของครอบครัวและเรื่องของเศรษฐกิจและการเมือง เท่ากับผู้แต่งชี้แนะให้ผู้อ่านเห็นความสำคัญของการปรับตัวให้หมุนไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อจะมีชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีสันติสุข

เจือ สตะเวทิน กล่าวว่

ขรรคานวนิยายจะสั้นยาวอย่างไรก็ต้องมีข้อคิดสำคัญที่ฝังรากลึกลงใน Theme ถ้าท่านถามว่า เรื่องสี่แผ่นดินมีข้อคิดสำคัญคืออะไร ข้าพเจ้าอยากจะตอบว่า ข้อคิดสำคัญในเรื่องนี้คือ อนิจจัง ผู้เขียนได้เน้นเรื่องอนิจจัง ทั้งเรื่องของครอบครัวและความ เป็นอนิจจังของบ้านเมือง ทุกสิ่งทุกอย่างไม่แน่นอน ไม่คงที่ ย่อมผันผวนแปรสภาพไปตามกาลเวลา

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นำอนิจจังทางครอบครัวกับอนิจจังทางการเมืองมาเรียงกัน เหมือนเสนอนานสองเส้น ทั้งแก่ปลายรัชกาลที่ 5 จนสู่รัชกาลที่ 8...²

1/22 เรื่องสี่แผ่นดิน 52 (๑๐๑ ใน ๓๓)
 แก่นเรื่องสี่แผ่นดินเป็นแก่นเรื่องที่แสดงทัศนะในการครองชีวิต หากพิจารณาคูณค่าของแก่นเรื่องแล้วจะพบว่า แก่นเรื่องสี่แผ่นดินเป็นแก่นเรื่องที่มีคุณค่าต่อสังคมในแง่ของการเสนอปัญหาและวิธีแก้ปัญหาไปพร้อมกัน เช่น ในเรื่องของความรักของพลอยกับเนื่อง เมื่อพลอยรักเนื่องนั้น พลอยก็มุ่งหวังที่จะให้มีชีวิตคู่กับเนื่อง แต่เมื่อพลอยรัก ผู้แต่งก็เสนอแนวทางแก้ปัญหาให้พลอยต้องตกอยู่ในห่วงแห่งทุกข์นานจนเสียสุขภาพจิต นั่นคือ ให้พลอยได้มีโอกาสตามเสด็จไปบางปะอิน นอกจากนั้นผู้แต่งยังเสนอแนะให้มนุษย์ยอมรับความจริงในสังคม เป็นข้อคิดที่ดีสำหรับผู้อ่านในแง่ของ

¹ ภูหลวง มัลลิกะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 84-85

² เจือ สตะเวทิน ภาษาและหนังสือ หน้า 68

การเตรียมตัวในการดำเนินชีวิต ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ผู้แต่งได้แสดงตัวอย่างและข้อคิดในการ
แก้ปัญหาแก่ตัวละครในคราวที่ตัวละครพบปัญหาสำคัญ ๆ อยู่เสมอ

3. ฉาก

คำว่าฉากในนวนิยายต่างจากฉากในบทละคร เพราะฉากในบทละครมีความหมายแคบแค่
เวทีที่ใช้แสดงละครและส่วนประกอบของเวทีตามเนื้อเรื่อง ส่วนฉากของนวนิยายนั้นมีความหมาย
กว้างกว่า คือ หมายถึงสถานที่ เวลาที่เกิดเรื่อง ตลอดจนบรรยากาศและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ
ซึ่งอยู่รอบตัวละคร ลักษณะการสร้างฉากที่คืบนั้น นอกจากจะต้องผสมกลมกลืนกับเรื่องราวและ
บุคลิกภาพของตัวละครแล้ว ยังต้องมีความสมจริงอีกด้วย กล่าวคือ ไม่เป็นฉากที่เลื่อนลอย

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงเรื่องฉากในนวนิยายว่า

4. สิ่งที่เราควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งในนวนิยาย คือ ฉาก เมื่อกล่าวถึงการแสดงละคร
เราย่อมเข้าใจกันว่า ฉาก เป็นวัตถุที่เป็นอุปกรณ์การแสดง แต่เมื่อกล่าวถึงนวนิยาย
แล้วอ้างถึงฉาก เรามักไม่เข้าใจในนวนิยาย ฉากมิใช่วัตถุอย่างฉากละคร วัสดุของ
ฉากของนวนิยายนั้น คือถ้อยคำสำนวนที่ใช้ควบคุมโน้ตภาพบ้าง หรือบอกกล่าวประวัติของ
บุคคลหรือสถานที่หรือยุคสมัยที่เหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นหรือดำเนินไป ในนิยายแบบเดิม
ผู้แต่งจะบอกให้รู้ยุคสมัย รู้ลักษณะภูมิประเทศไว้ชัดเจน แต่ในนวนิยายผู้ประพันธ์อาจ
บอกถึง ฉาก ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ที่เราอาจไม่สังเกต ถ้าไม่เรียนรู้วิธีสังเกตไว้...¹

วิทย์ กวีศรียานนท์ กล่าวถึงความสำคัญของฉาก ว่า

... เหตุการณ์จะเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จำต้องเกิดขึ้นในเวลาและ ณ สถานที่หนึ่ง
เพราะฉะนั้น เวลาและสถานที่จึงมีความสำคัญในอันที่จะทำให้เรื่องและตัวละครมีชีวิต
จิตใจขึ้น นักประพันธ์บางคนถึงกับเน้นความสำคัญของ เวลาและสถานที่ซึ่งเป็นฉาก

¹บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "หลักการพิจารณาทั่วไป" พร้อม กริ่งหงส์ หน้า 177

(Setting) นี้ เช่น ฌ็อง-ฌัก อวรี นักชีวิตใน Wessex เฟล็กซ์ นักชีวิตในประเทศอังกฤษสมัยต้นศตวรรษที่ 18 อัลฟองส์ โกลเลต์ นักชีวิตของชาวฝรั่งเศสตอนใต้ เป็นต้น...¹

การประเมินค่าในเรื่องฉากต้องคำนึงถึงความถูกต้องระหว่างเหตุการณ์และฉาก ซึ่งจะแสดงให้เห็นความประณีตในการแต่งของผู้แต่ง เพราะความถูกต้องแม่นยำในเรื่องฉากจะทำให้

เรื่อง บุรณาภาพของเรื่องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ฉาก การสร้างฉากในเรื่องสี่แผ่นดิน ในส่วนที่เป็นสถานที่ เวลา และบรรยากาศนั้นไม่ใช่เพียงแต่จะมีความสมจริง หากยังเป็นฉากซึ่งบรรยายมาจากความเป็นจริงที่ผู้แต่งได้เคยผ่านพบมาบ้าง ไคยโนไคยผู้ให้เล่าให้ฟังบ้าง กล่าวได้ว่า ผู้แต่งได้จำลองภาพและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในระยะที่เกิดเหตุการณ์เหล่านั้นมาให้ผู้อ่านได้มองเห็นภาพ ซึ่งผู้แต่งกล่าวไว้ว่า

ฉากทั้งหลายทั้งปวงที่ผู้เขียนได้นำมาใช้ในการเขียนเรื่องนี้ เป็นของจริงทั้งสิ้นและได้พยายามสอบสวนให้ตรงกับความจริง. ตลอดจนเมื่อรวบรวมพิมพ์ขึ้นเป็นเล่มครั้งนี้ ก็ได้พยายามจนสุดความสามารถที่จะให้เหตุการณ์และรายละเอียดแห่งชีวิตที่ได้นำมาบรรยายนั้นถูกต้องตรงต่อความจริงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ฉะนั้น ฉากละครแห่งเรื่องสี่แผ่นดิน จึงเป็นของจริงทั้งหมด...²

๖ นวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินเป็นนวนิยายที่กำหนดเวลาและสถานที่ไว้อย่างแน่นอน กล่าวคือเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลา 54 ปี นับตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2435 - 2489 สถานที่สำคัญ ๆ กำหนดไว้อย่างแน่นอน คือ พระบรมมหาราชวัง และบ้านเจ้าคุณพ่อของพลอยกับบ้านคุณเปรม มีฉากประกอบอื่น ๆ อีกบ้าง คือ พระราชวังบางปะอินและบ้านพ่อของชอย

¹วิทย์ ศิวะศรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 112.

²คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้าคำนำ

การเตรียมตัวในการดำเนินชีวิต ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ผู้แต่งได้แสดงตัวอย่างและข้อคิดในการแก้ปัญหาแก่ตัวละครในคราวที่ตัวละครพบปัญหาสำคัญ ๆ อยู่เสมอ

3. ฉาก

คำว่าฉากในนวนิยายต่างจากฉากในบทละคร เพราะฉากในบทละครมีความหมายแถบแค่ว่าที่ใช้แสดงละครและส่วนประกอบของเวทีตามเนื้อเรื่อง ส่วนฉากของนวนิยายนั้นมีความหมายกว้างกว่า คือ หมายถึงสถานที่ เวลาที่เกิดเรื่อง ตลอดจนบรรยากาศและสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ซึ่งอยู่รอบตัวละคร ลักษณะการสร้างฉากที่ใช้นั้น นอกจากจะต้องผสมกลมกลืนกับเรื่องราวและบุคลิกภาพของตัวละครแล้ว ยังต้องมีความสมจริงอีกด้วย กล่าวคือ ไม่เป็นฉากที่เลื่อนลอย

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงเรื่องฉากในนวนิยายว่า

4. สิ่งที่เราควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งในนวนิยาย คือ ฉาก เมื่อกล่าวถึงการแสดงละคร เราย่อมเข้าใจกันว่า ฉาก เป็นวัตถุที่เป็นอุปกรณ์การแสดง แต่เมื่อกล่าวถึงนวนิยายแล้วอาจถึงฉาก เรามักไม่เข้าใจในนวนิยาย ฉากมีใช้วัตถุอย่างฉากละคร วัสดุของฉากของนวนิยายนั้น คือถ้อยคำสำนวนที่ใช้วาทศิลป์โน้มน้าว หรือบอกกล่าวประวัติของบุคคลหรือสถานที่หรือบุคคลสมัยที่เหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้นหรือดำเนินไป ในนิยายแบบเดิมผู้แต่งจะบอกให้รู้ยุคสมัย รู้ลักษณะภูมิประเทศไว้ชัดแจ้ง แต่ในนวนิยายผู้ประพันธ์อาจบอกถึง ฉาก ด้วยกลวิธีต่าง ๆ ที่เราอาจไม่สังเกต ถ้าไม่เรียนวิธีสังเกตไว้...¹

วิทย์ กิระศรียานนท์ กล่าวถึงความสำคัญของฉาก ว่า

...เหตุการณ์จะเกิดขึ้นลอย ๆ ไม่ได้ จำต้องเกิดขึ้นในเวลาและ ณ สถานที่หนึ่ง เพราะฉะนั้นเวลาและสถานที่จึงมีความสำคัญในอันที่จะทำให้เรื่องและตัวละครมีชีวิตจิตใจขึ้น นักประพันธ์บางคนถึงกับเน้นความสำคัญของเวลาและสถานที่ซึ่งเป็นฉาก

¹บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "หลักการพิจารณาทั่วไป" พร้อม ศรีหงส์ หน้า 177

ในส่วนฉากที่บรรยายจากของจริงภายในพระบรมมหาราชวังนั้น ผู้แต่งได้บรรยายไว้
อย่างละเอียด จนกระทั่งผู้อ่านมองเห็นภาพและเกิดจินตนาการรวมอยู่หลายคน เช่น ฉากในงาน
พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้าในรัชกาลที่ 5 ผู้แต่งบรรยายไว้ว่า

ยี่งโถ้ววันมืงานเข้าไปอีก ทั้งพลอยและช้อยก็อดกรนทนไม่ไหว กลางวันว่าง ๆ
ก็ต้องชวนกัน เล็ดลอดหนีจากตำหนัก แล้วออกทางประตูย่ำค่ำไปดูเขาสร้ง เขาไกรลาส
ที่ข้าง ๆ พระที่นั่งอัมรินทร์ เริ่มดูตั้งแต่เขาไกรลาสนั้นยังเป็นโครงไม้ไผ่สาน จนถึง
เวลาที่เขาเอาแผ่นที่บุกหุ้มแล้วทาสีให้เหมือนศิลาจริง ๆ ทุกครั้งที่ไปดูก็จะเห็น เขา
ไกรลาสอันเป็นที่สงน้ำหลังโสกันต์นั้นฉีกตาไปทุกครั้ง จนในที่สุดเมื่อใกล้วันงานเข้า
มณฑปใหญ่ยอกเขาก็สร้งเสร็จ บุษบกที่สร้งก็เสร็จลงข้าง ๆ กัน เจ้าพนักงานเริ่มใส่
ต้นไม้ต่าง ๆ และขนาน้ำพุในเขา และกันราชวัตร บัณฑิตรโดยรอบบริเวณเขาไกรลาส...

พอตกค่ำถึงเวลาเริ่มจุดไฟ ทั้งช้อยและพลอยก็ไม่มีตาสำหรับจะดูที่อื่น นอกจาก
เขาไกรลาส เห็นมันกันอยู่ไม่รู้จักเห็นแค่นี้พอ จนนับรอบไม้ถวน เพราะเวลา
กลางคืนและแสงไฟที่ประทับระคาไว้ได้เปลี่ยนสภาพเขาไกรลาสที่ทำด้วยไม้ไผ่และสีบุก
ให้กลายเป็นเขาไกรลาสในเทพนิยายไปจริง ๆ ต้นไม้ต่าง ๆ ที่ปลูกไว้บนเขาคูระยิบ
ระยิบไปด้วยดอกไม้ที่ถูกแสงไฟและลูกแก้วสีต่าง ๆ ที่แขวนไว้ รูปภาพต่าง ๆ ถูก
แสงไฟเข้าก็กลับมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นรูปเทวดาหรือรูปสัตว์ที่เรียงรายอยู่ทั่วไป ตาม
เชิงเขาไกรลาสนั้นทำเป็นคูหา แต่ละคูหาก็กึ่งตึกกา ไชกลไกกระดิกตัวเคลื่อนไหว
ได้เหมือนคนจริง ๆ แต่ละคูหาก็ก็นแสดงเรื่องต่าง ๆ มีรามเกียรติ์บ้าง อิเหนาบ้าง
สังข์ทองบ้าง จับเอาตอนใดตอนหนึ่งมาแสดง ซึ่งแสดงเป็นภาพด้วยตุ๊กตากลสีขาวอยู่
ไม่รู้จบ และพลอยก็ยืนดูอยู่ได้ไม่รู้เบื่อ ความรู้สึกหัวข้าวหรือวังวนอนนั้น เป็นอันว่าสัมผัสได้
สนิท แม้แต่จะหนาวหรือจะร้อนก็ไม่รู้สึก...

หรือฉากและบรรยากาศในงานลอยพระประทีป ผู้แต่งก็บรรยายไว้ละเอียดจนเกิดจินตภาพอีกเหมือนกัน

ที่หน้าเรือบัลลังก์นั้น เจ้าพนักงานจอกเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชเตรียมไว้ บนบุษบกตั้งพระชัย หัวท้ายเรือพระที่นั่งจุลโคมกระจงสีต่างๆ อุแพรวพราว ที่หน้าบุษบกอันเป็นที่ตั้งพระพุทธรูป ตั้งเครื่องนมัสการมีรูปเทียนค้อนวนมายังเรือบัลลังก์ เมื่อพระเจ้าอยู่หัวทรงจุลชนวนในพริบตาเดียว เทียนหน้าพระก็สว่างพริบขึ้นพร้อมกัน ต่อจากนั้นเจ้านายข้างในทรงจุลเทียนภายในเรือนั้นอีกจนทั่ว ทำให้เรือพระที่นั่งลุ่มหิมานั้นสว่างแจ่มด้วยแสงประทีป แสงไฟกระพริบสลับสลักที่ปิดทองล่องชาดและคิกระจก บังเกิดแสงสะท้อนดูเหมือนกับว่าเรือพระที่นั่งนั้นมีชีวิต และเป็นสัตว์ที่แสนจะงดงามลอยมาจากอีกโลกหนึ่ง เมื่อทรงจุลเทียนเสร็จก็หายไปในเรือพระที่นั่งก็เริ่มพาย และเรือพระที่นั่งก็เคลื่อนที่ออกไปช้า ๆ พร้อมกับเสียงเห่และเสียงเป่าขลุ่ยรับก็ก้องต่อจากนั้นเรือพระที่นั่งศรีสุพรรณหงส์ก็ลอยเข้ามาเทียบหน้าเรือบัลลังก์เพื่อให้ทรงจุลเทียนเช่นเดียวกับเรือพระที่นั่งลำก่อน

จากเรือใหญ่ซึ่งลอยล่องออกไปกลางน้ำ ก้องแสงสว่างจากลำเรือไปรอบบริเวณเหมือนพระอาทิตย์พระจันทร์ในท่ามกลางความมืด และแสงสว่างนั้น จับใบหน้าคนหลายพันที่อยู่ใต้อันน้อยที่มากอยชมอยู่ให้แฉะเห็นไฉ่ฉัก ต่อจากนั้นก็มีการปล่อยเรือกระทงเล็ก ๆ ทำเหมือนเรือพระที่นั่งและเรือกราบของจริง จุลเทียนรายตลอดลำ ลอยมาตึงกระบวน แล้วจึงถึงลำแพแบบของจริงแยกส่วน เล็กลงไปหมด จุลเทียนและโคมสว่างทั่วทั้งลำ ภาพทั้งหมดนี้เป็นภาพที่พลอยจำได้ติดตาไม่มีวันลืมเลื่อนอีกภาพหนึ่ง

เวลาที่พลอยรู้สึกว่าคุณที่สุดก็คือตอนจุลคอกไม้ไฟ ซึ่งเริ่มต้นหลังจากทรงคอกไม้เพลิงเป็นสัญญาณที่หน้าเรือบัลลังก์ บัดนี้เข้าใจทั้งท้องน้ำก็ดูเหมือนท้องน้ำจะเต็มไปด้วยคอกไม้เพลิงเพราะเรือต่าง ๆ ที่จอดอยู่นับจำนวนไม่ถ้วนนั้น ต่างพากันจุลคอกไม้เพลิงขึ้นพร้อมกัน บางอย่างก็น่าดู เช่น พุ่มกะไลที่เขาจุลตามพุ่ม บางอย่างก็น่ากลัว เช่น พลุและรึกหา

ซึ่งลงเสียงดัง ภายในระยะเวลาติดๆกัน บนท้องฟ้าก็เต็มไปด้วยดาวสีต่าง ๆ ที่วิ่ง
พรุกปลั่งลงมา แล้วก็เสียงพลุเสียงพะเนียง เกิดเป็นดาวกระวายเป็นท้องฟ้าแทนกัน
อยู่ไม่ขาด ในน้ำเบื้องหน้ามีแต่ดอกไม้สีทุกขนาด ส่งเสียงมุกน้ำหรือฝนไหลออกจากตัว
อยู่ไม่ขาดระยะ...¹

๑๖๒/ บรรยายอากาศที่ชวนให้ผู้อ่าน เกิดความรู้สึกซาบซึ้งในความจงรักภักดีของราษฎรที่มีต่อองค์
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เกิดความประทับใจในเหตุการณ์หลังวันสวรรคตของรัชกาลที่ 5
ผู้แต่งได้บรรยายถึงสภาพดินฟ้าอากาศ สภาพของบุคคลจำนวนมากบนถนนราชดำเนิน มองผ่านไป
ยังโบสถ์หน้าตาสวยงาม เป็นบรรยากาศที่สร้างความเศร้าสะเทือนใจอย่างสูง

วันนั้นอากาศมีครึ้มไปทั่ว ไม่มีแสงแดด ทำให้แสงครึ้มเยือกเย็น ลมเหนือที่เริ่ม
จะพัดในเย็นตุลาคมหยุดนิ่งในคืนนั้น แม้แต่ใบไม้สักใบก็ไม่มีการขยับ เสียงนกเล็ก ๆ
ที่เคยร้องอยู่ตามพุ่มไม้ก็เงียบหายไป ธรรมชาติทั่วกรุงเทพฯ เหมือนจะแสดงความโศก
สลัดในความวิปริตอันยิ่งใหญ่^๑ พลอยชะเง้อมองข้ามรั้วบ้านออกไปข้างนอก เพื่อว่า
คุณเปรมจะขึ้นรถกลับมา ตรงข้ามฝั่งคลองอีกข้างหนึ่งมีบ้านเรือนคนแถบนั้นปลูกอยู่
เรียงราย ส่วนมากเป็นบ้านไม้เก่า ๆ เล็ก ๆ อย่างชาวบ้านธรรมดา หญิงชราคนหนึ่ง
เห็นขึ้นกระโถนอย่างเงื่องหงอย มองดูจากข้างหลังที่ค่อมลงเพราะความชรา
พลอยก็เห็นได้ชัดว่า หญิงคนนั้นกำลังสะอึกสะอื้นรำไรให้ พลอยรีบส่งสายตาไปเสียทาง
อื่นไม่ยอมมองภาพนั้น ในใจนั้นร้องว่า ไม่จริง ไม่จริง เป็นไปไม่ได้...คงได้ยิน
เรื่องเหลวไหลมาอย่างยายเหี้ยม พลอยมองข้ามไปยังอีกบ้านหนึ่ง ค่อยยังชั่วหน่อย
เพราะที่บ้านนี้เป็นบ้านฉั้วหนุ่มเมียสาวเพิ่งได้กินใหม่ ๆ พลอยเคยมองจากตึกเห็นคุ้ย
ตัวเมียหนุ่มหยอกล้อกันอย่างรื่นเริงทุกวัน แต่อะไรกัน? วันนี้ทั้งคู่เป็นอะไรไป? พลอย
ยกมือขึ้นขยี้ตาแล้วเพ่งมองคู่อีกครั้งหนึ่ง หญิงสาวผู้เป็นภรรยาที่นั่งอยู่ที่ประตูที่จะออก
มาที่ชานเรือนห้อยเท้าลงมาที่ชาน แขนทั้งสองข้างนั้นพาดอยู่ที่เข่า และขมขี้นกับแขน

ร้องไห้อย่างเ็นซัด ๆ ชายหนุ่มผู้ เป็นสามีนั่งอยู่ในเรือนชากับตัวภรรยา มือหนึ่งลูบ
หลังภรรยาเป็นเชิงปลอบแก้ืออีกมือหนึ่ง...พลอยรู้สึกว่าหัวใจของตัวนั้นทรุดลงไปอีก เมื่อ
เห็นอาการกิริยาของชายคนนั้น...อีกมือหนึ่งยกผ้ามาเช็ดน้ำตาที่หน้าของตน...
ผู้ชายออกสามศอกร้องไห้อย่างไม่มีอับอาย...พระบรมโกษประดิษฐานอยู่บนพระยานมาศ
สามลำคาน กั้นทางด้วยพระมหาเศวตฉัตรแลดูสูงทะนิงข้ามสะพานมาแล้ว ทุกคนเปล่ง
เสียงร้องไห้ด้วยความรู้สึกจากหัวใจ ทุกคนก้มลงกราบถวายบังคม พลอยนั่งใจเต้น
ระทึก มือที่ถือรูปเขียนอยู่นั้นเริ่มสั่นด้วยความเศร้าสลด ยิ่งพระบรมโกษถูกเชิญใกล้
เข้ามา เสียงกรรร้องไห้ก็ดังโกลดติดตามมาเหมือนกับจะแข่งกับเสียงปี่กลอง พอพระ
ยานมาศเคลื่อนมาอยู่ตรงหน้า พลอยก็ก้มลงกราบถวายบังคม และเมื่อเงยหน้าขึ้น ตา
ก็พอดีไปจับอยู่ที่ใบหน้าทหารที่ยืนรายทาง ทหารคนนั้นยืนถือปืนกลับปลายกระบองลง
ก้มหน้าไม่มีกระดิกตามที่ได้รับคำสั่ง ใบหน้าของทหารคนนั้น เป็นใบหน้าของเด็กหนุ่ม
ชาวบ้านนอกเหมือนกับทหารคนอื่น ๆ ที่เกณฑ์เข้ามา แต่สิ่งที่เข้ามาปลดปล่อยความรู้สึก
ของพลอยให้ประทุออกมาทั้งหมดก็คือ บนใบหน้าทหารหนุ่มนั้นมีดวงน้ำตาเป็นทางยาว
ไหลออกมาจากเบ้าตาทั้งสองข้าง และน้ำตานั้นไหลอยู่ไม่ขาดสาย พลอยเป็นคนที่ไม่
ค่อยแสดงความรู้สึกออกมาให้คนอื่นเห็น แต่เมื่อเห็นหน้าทหารคนนั้นด้วยแสงเทียนที่มี
อยู่ พลอยก็ปล่อยโฮออกมาอย่างหมดอับอาย...¹ ~~แต่ได้~~

การบรรยายฉากจากสถานที่จริง ผู้แต่งก็ถ่ายทอดได้ละเอียดจนผู้อ่านมองเห็นภาพได้
ในการสร้างฉากสมมุติผู้แต่งก็สมมุติจนเหมือนจริง ทั้งในแง่ของความสมจริงและในการสร้าง
ความรู้สึกรวมของผู้อ่าน ซึ่งนับว่า ผู้แต่งมีความสามารถสร้างฉากได้สมจริง สอดคล้องกับ
บรรยากาศในเรื่อง และบุคลิกภาพของตัวละคร เป็นอย่างดี

ตัวอย่างฉากที่ผู้แต่งสมมุติขึ้น คือ ฉากห้องคุณสุนัผู้มีอารมณ์เครียดอยู่เป็นนิจ ผู้แต่งได้

บรรยายไว้ว่า

ห้องนั้นมีครีมนอยู่เป็นประจำ เพราะคุณอุณเฒ่าไม่ชอบแสงแดดจะทำให้ผิวเสีย ในห้องนั้นอบอวลไปด้วยกลิ่นอบกลิ่นว่า ผาผนังสามด้านมีตู้วางเรียงไว้หลายใบ ในตู้บรรจุเครื่องเงินและเครื่องถมเป็นอันมาก นอกจากนั้นก็มีกำปั้นเหล็กวางอยู่อีกหลายใบ ในเงามืด บรรจุเครื่องเพชรเครื่องทองที่คุณอุณเฒ่าถนัดใจเป็นพิเศษ คุณอุณเฒ่าอยู่กลางห้อง มีเขียนหมากเงิน กระโถนเงินวางอยู่ใกล้ ๆ วันนั้นเป็นวันพุธ คุณอุณเฒ่าล่ายเชียว ชักเป็นมันแข่งกร่าง ผนังาแถบสีจำปาแก่ คุณอุณเฒ่าเป็นคนมีระเบียบ การแต่งตัวแต่ละวันนั้นก็เรียบร้อยเป็นอย่างดี คุณอุณเฒ่าหัวผมที่ใส่น้ำมันไว้อย่างเรียบร้อย ไม่มีกระดิก ที่ไรผมมันก็กันไว้เรียบร้อยตามปกติ พอเห็นพลอยคลานเข้ามา คุณอุณเฒ่าก็หยิบคัลลังวาฬซึ่งสีปากมาเปิดเอาซึ่งพังเพวขึ้นสี แล้วถามด้วยสำเนียงที่ไร้ความปราณีว่า

"จะไปกับแม่หรือแม่ตัวดี"

พลอยนิ่งเงียบ ก้มหน้ามองกระดานไม้กระดุกกระดิก รู้สึกเย็นหนาวตามเนื้อตัว ขึ้นมาอย่างบอกไม่ถูก

"ไปเถอะ ไปให้พ้นนะยะ" คุณอุณเฒ่าพูด "อย่าทำกลับไปกลั้วมาจะเสียรัศมีแม่ผู้ดี แม่ทาสาแทรก"¹

ในแง่ของคุณค่าในการสร้างฉาก นับว่าสีแผ่นดินมีคุณค่ามาก ที่ให้ความรู้และรายละเอียดต่าง ๆ ซึ่งผู้คนจำนวนมากไม่เคยได้สัมผัสมาก่อน นั่นคือ รายละเอียดเกี่ยวกับฉากสถานที่ต่าง ๆ และเรื่องราวเกี่ยวกับวังหลวง นอกจากนั้นยังให้จินตภาพแก่ผู้อ่านเป็นอันมาก ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบรรยากาศและความเป็นอยู่ในวังหลวง ทั้งเสียงดุริยางค์ประโคม กลิ่นธูปควันเทียนและกลิ่นอบว่าต่าง ๆ

¹ คีตกฤษี ปราโมช สีแผ่นดินเล่ม 1 หน้า 15

4. ตัวละคร

ตัวละครหมายถึงผู้ประกอบพฤติกรรมต่าง ๆ ตามเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องหรือผู้ที่ได้รับผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามโครงเรื่องที่ผู้แต่งกำหนดให้ หรือเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินเรื่อง เช่น เป็นผู้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ตามโครงเรื่องที่วางไว้ นิสัยใจคอของตัวละครและเนื้อเรื่องมักจะเป็นเหตุผลแก่กัน เนื้อเรื่องเป็นผลของอุปนิสัยที่ตัวละครแสดงออกมา และนิสัยของตัวละครตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครย่อมเปลี่ยนไปตามเนื้อเรื่อง

กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวว่า

ตัวละคร คือผู้มีบทบาทในเนื้อเรื่อง

ตัวละคร จะเป็นคนหรือเทียบเท่าคนก็ได้ (มีผู้แต่งให้ สัตว์ ต้นไม้ ดอกไม้ ภาชนะ ฯลฯ เป็นตัวละคร คิดและทำอย่างคน เช่น เรื่องการผจญภัยของเหรียญบาท)

ในศิลปะแห่งวรรณคดี ตัวละครในเรื่องมีความสัมพันธ์กับผู้สร้างอย่างยิ่ง คือผู้แต่งเป็น 'ผู้สร้าง' ตัวละครในเรื่องอย่างแท้จริง โดยที่ได้

— ให้ชื่อ กำหนดรูปร่าง หน้าตา เพศ วัย

— กำหนดนิสัยใจคอ บุคลิกภาพ

— กำหนดบทบาท และกำหนดแนวแต่โชคชะตาให้ตัวละครนั้น ๆ

จึงเท่ากับผู้แต่งทำให้ตัวละครมีตัวตน มีชีวิตชีวาอย่างแท้จริง จนผู้อ่านรักหรือชัง สงสาร เห็นใจ ตัวละครเหล่านั้น

ตัวละครในเรื่องจะต้องเหมือนมนุษย์(หรือใกล้เคียงที่สุด) แต่จะต้องไม่ใช่มนุษย์จริงคนใดคนหนึ่ง มิฉะนั้นก็จะกลายเป็นบุคคลจริงในจดหมายเหตุ ในชีวประวัติหรือในประวัติศาสตร์พงศาวดารไป...¹

¹กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 86.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ กล่าวถึงความสำคัญของตัวละครว่า

...ตัวละครก็คือบุคคลที่สมมุติขึ้นว่ากระทำเหตุการณ์นั้น ๆ หรือได้รับผลแห่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น...มีนักวิจารณ์บางพวกเห็นว่า ตัวละครสำคัญกว่าเนื้อเรื่อง หรืออีกนัยหนึ่ง กกรวาทภาพ นิสัยใจของบุคคลในท้องเรื่องสำคัญกว่าเหตุการณ์ที่เป็นตัวเรื่อง ทฤษฎีนี้ก็มีเหตุผลก็อยู่ เพราะถ้าจะพิจารณาเรื่องอ่านเล่นร่ายแก้ว บรรดาที่เป็นที่ติดอกติดใจของนักอ่าน เราจะเห็นว่าผู้อ่านติดใจเพราะตัวละคร และโดยมากจำเรื่องไม่ได้ตลอด แต่จำตัวละครได้ก็...แต่ก่อนที่เราจะลงมติว่าตัวละครสำคัญกว่าเรื่อง เราจะต้องจดจำไว้ว่า ในเรื่องที่แต่งดี นิสัยใจของตัวละครและเนื้อเรื่องมักจะ เป็นเหตุเป็นผลแก่กัน เนื้อเรื่องเป็นผลของอุปนิสัยที่แสดงออกมา และนิสัยในคอย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเนื้อเรื่อง...¹

ตัวละครที่ดีต้องมีลักษณะสมจริงทั้งพฤติกรรม ความรู้สึกนึกคิด คำพูด คำสนทนา การแต่งกาย ตลอดจนความเป็นอยู่และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับตัวละครมีหลายประการ คือ

1. การกำหนดฐานะของตัวละคร ผู้แต่งมักเลือกกำหนดฐานะของตัวละครตามสภาพความจริงในช่วงเวลาที่ตัวละครมีชีวิตอยู่ เช่น ในสมัยที่ยังมีบรรดาศักดิ์ ขุน หลวง พระ พระยา ตัวละครสมัยนั้นก็จะมียุทธศาสตร์กึ่งกล่าวตามไปด้วย หรือในสมัยที่มีรถลาก รถสามล้อ แท็กซี่ ตัวละครก็จะอยู่ในฐานะเป็นคนลากรถเจ๊ก คนขับรถรับจ้าง คนถีบสามล้อหรือคนขับแท็กซี่

2. การวาดลักษณะตัวละคร การกำหนดลักษณะตัวละครอาจทำได้ทั้งการแนะนำตรง ๆ ว่าเป็นใคร อยู่ที่ไหน ประกอบอาชีพอะไร บุคลิกลักษณะเป็นอย่างไร หรืออาจกำหนดลักษณะตัวละครให้ผู้อ่านไ้รู้จักในฐานะที่ตัวละคร เป็นมนุษย์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่อง เช่น ให้รู้จักทัศนะ และความคิดเห็นของตัวละครที่มีต่อบ้านเมือง ในแง่ต่าง ๆ หรือบางครั้งอาจจะรู้จักตัวละคร เพียง

ด้านใดด้านหนึ่ง รู้พฤติกรรมในเรื่องแต่ไม่รู้ภูมิหลังของตัวละคร ไม่รู้พัฒนาการของพฤติกรรม

3. การจัดคำพูดให้ตัวละคร การจัดคำพูดให้ตัวละคร เป็นความสำคัญอย่างหนึ่งที่ผู้แต่งต้องระวังให้สอดคล้องกับความเป็นจริงให้มากที่สุด ทั้งยังจะต้องสอดคล้องกับเนื้อเรื่องและตัวละครอื่น ๆ อีกด้วย

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงคำพูดของตัวละครว่า

คำพูดของตัวละครนิยมให้เหมือนคำพูดของมนุษย์ในชีวิตจริง ๆ มากที่สุด เช่น

— ออกจากโรงภาพยนตร์ และรับประทานของว่างเบา ๆ ด้วยกันแถวนั้นเสร็จแล้ว

จึงกลับไปทิ้งรถ

"ไปไหนต่อล่ะคะ?" เปรียบความฉาว

"แล้วแต่เปรียบ"

"เอที่ไหนก็เอ่ย สวนสัตว์คู่สิดเป็นใจคะ?"¹

ส่วนสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือลักษณะนิสัยของตัวละครในนวนิยาย เท่าที่ปรากฏมีอยู่สองลักษณะ คือ ประเภทน้อยลักษณะ (Flat Character) และประเภทหลายลักษณะ (Round Character) การสร้างนิสัยให้ตัวละครนั้นโดยปกติแล้ว ผู้แต่งมักจะสร้างตัวละครประเภทน้อยลักษณะหรือลักษณะนิสัยคงที่ การเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยจะเป็นไปโดยสมเหตุสมผล กล่าวคือตัวละครต้องมีการกระทำที่มีอิทธิพลพอจะเปลี่ยนอุปนิสัยได้ ตัวละครจึงมีทั้งประเภทสถิต (Static Character) คือไม่มีการเปลี่ยนแปลง และตัวละครประเภทพลวัต (Dynamic Character) คือตัวละครที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ ประสบการณ์และกาลเวลา

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงเรื่องลักษณะนิสัยของตัวละครว่า

ลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นเนื้อหาสำคัญที่สุดอันหนึ่งของหนังสือ และความสนใจของ

คนอ่านส่วนใหญ่ที่มีความนึกคิดพอสมควร ก็มักขึ้นต่ออุปนิสัยของตัว,
นิสัยไม่เหมาะใจผู้อ่าน หนังสือเรื่องนั้นก็มักจะไม่ถึงยุคความเอาใจ
จะได้รับความสนใจด้วยเหตุว่าเนื้อเรื่องดี หรือด้วยเหตุอื่น เคยมีผู้กล่าวว่า นวนิยาย
ที่เนื้อเรื่องดำเนินไปโดยไม่ตองอาศัยลักษณะนิสัยของตัวละคร หรืออาศัยเหตุการณ์
นอกเหนือลักษณะนิสัยแล้ว นับเป็นนวนิยายไม่ได้...

ในการพิจารณาลักษณะนิสัยของตัวละคร ควรตั้งแนวกังนี้ ตัวละครตัวไหนสำคัญแก่
เนื้อเรื่อง หรือแก่ความคิดเห็นและปรัชญาของผู้ประพันธ์ มีตัวละครตัวไหนในเรื่อง
นั้นทำให้เนื้อเรื่องมีรสขึ้นในทางใด ตัวใดควรถือเป็นตัวเอกเกี่ยวเนื่องกับชื่อเรื่องหรือ
ไม่ เกี่ยวเนื่องกับปรัชญาของผู้ประพันธ์มากกว่า หรือน้อยกว่าตัวที่ไม่น่าถือว่าเป็น
ตัวเอก ฯลฯ¹

คุณค่าของตัวละครจึงขึ้นอยู่กับฝีมือของผู้สร้าง คือผู้แต่งว่าจะมีความสามารถในการวาดภาพ
ตัวละครและสอดใส่ลักษณะนิสัยได้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและมีความสมจริงเพียงใด

เรื่องสี่แผ่นดินเป็นนวนิยายขนาดยาว เหตุการณ์ในเรื่องเป็นเรื่องจริง ตัวละครที่ผ่านพบ
ในเนื้อเรื่องจึงมีมาก ผู้แต่งเรื่องนี้ประสบผลสำเร็จอย่างสูงในการสร้างตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดิน
เพราะสามารถทำให้ตัวละครมีชีวิต มีบทบาทการแสดงในเรื่องเหมาะสมแก่วัย ฐานะ ความเป็น
อยู่ ทั้งเหมาะสมแก่แต่ละยุค ความรู้สึกนึกคิดก็เป็นความรู้สึกนึกคิดของชนจริง ๆ กล่าวคือ ตัว
ละครทุก และหาอย่างทีคนจริง ๆ ทำกันอยู่

กล่าวโดยสรุป ผู้แต่งเสนอ ภาพตัวละครให้ผู้อ่านรู้จักในสองลักษณะ คือ

1. ผู้แต่งบรรยายลักษณะตัวละครโดยตรง
2. ผู้แต่งใช้บทสนทนาของตัวละครบอกลักษณะ

1. ผู้แต่งบรรยายลักษณะตัวละครโดยตรง ทั้งลักษณะนิสัย บุคลิกภาพและพฤติกรรม เช่น
ลักษณะของคุณสาย ผู้เป็นอาของช้อย ผู้แต่งบรรยายว่า

คุณสายเป็นคนเจ้าเนื้อ หน้าตาเป็นคนอารมณ์ดี ผิวเนื้อสองสี ถึงแม่เป็นคนมีอายุ
มากแล้ว และผมที่ตัดสั้นตามสมัยนั้นหงอกประปราย คุณสายก็ยังไม่มีใบหน้าที่แสดงริ้ว
รอยของความโกรธหรือความทุกข์ที่ผ่านมา คุณสายนุ่งผ้าลายขิดสีเหลือง ห่มผ้าแถบจับ
สีจำปา นอนคว่ำอย่างสบายอยู่บนพื้นกระดานที่เย็น และเป็นมัน ไม่มีฝุ่นละอองจับเลย¹

หรือผู้แต่งบรรยายถึงเสด็จ เมื่อแรกที่พลอยพบว่า

เสด็จเป็นคนวัยเดียวกับคุณสาย จะแก่กว่าคุณสายก็ไม่กี่ปี พลอยสังเกตเห็นเสด็จ
ขาวกว่าคุณสาย และจะเป็นเพราะประทับตรงที่มีแสงสว่าง หรือเพราะเหตุใดก็ตาม
พลอยรู้สึกว่เสด็จมีราศีผุดผ่องกว่าคนอื่น ๆ ที่หมอบเรียงรายอยู่บนเฉลียงที่ประทับนั้น
ทั้งที่เสด็จแต่งพระองค์ไม่ผิดกับคนอื่น ๆ เลย คือทรงผ้าลายและผ้าห่ม เป็นแบบเดียวกับ
ชาววังอื่น ๆ ที่พลอยได้เห็น สิ่งที่ดึงดูดความสังเกตของพลอยมากกว่าอื่น ๆ ใน
พระองค์เสด็จก็คือพระเนตรทั้งคู่ ซึ่งดำลึกและเป็นประกาย พระเนตรคู่นั้นดูเหมือน
จะมองดูพลอยและมองทะลุไปตลอดทั้งตัว พลอยรู้สึกทันทีว่า พระเนตรคู่นั้นมีอำนาจ
บังคับคนได้ แท้จริงเดียวกันก็รู้สึกด้วยว่า พระเนตรคู่นั้นเต็มไปด้วยความ เมตตา อาจ
ยึดถือเป็นสิ่งที่อันแท้จริงได้เช่นกัน...²

ผู้แต่งบรรยายลักษณะของช้อยตัวละคร เอกอีกตัวหนึ่งไว้หลายตอนว่า

สำหรับเด็กอย่างช้อยที่ขึ้นชื่อว่า เป็นหัวโจก ก็มีอาการกิริยาที่ค่อนข้างจะรุนแรง
และแปลกประหลาด พลอยจำได้ว่าช้อยไม่ชอบคนในอีกตำแหน่งหนึ่งที่อยู่ใกล้ๆ เวลา

¹ ศึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 28.

² อ. หน้า 39

เดินสวนทางกันช้อยมักจะพุดจากระเบียงกระเฝ้ายอยู่เสมอ แต่วันหนึ่งเกิดปะทะกันจังหน้า โดยเด็กขนาดเดียวกับช้อยจากค่านักนั้นเหว้ วนทางกับช้อยและจึงตาเข้าไป ช้อยก็ถลึงตาเข้าไปบ้าง ทั้งสองฝ่ายต่างหยุดเดินยืนถลึงตาเข้าไปกันอยู่เป็นนาน คนที่เดินผ่านมาต่างก็พากันหัวเราะ บางคนก็มายืนดูและคอยหนุน แทะโดยเหตุที่ช้อยมีเพื่อนฝูงมาก จึงมีคนยกเก้าอี้มาให้นั่งและเอาน้ำเอาขนมมาให้กิน ซึ่งช้อยก็ลงนั่งและกินน้ำกินขนมโดยไม่ลืกลายตาลงเลย จนในที่สุดคุณสายต้องมาตามตัวและลากช้อยมือกลับไปเฉียน แต่ถ้าจะว่าตามความเห็นทั่วไปแล้ว ช้อยเป็นฝ่ายชนะ ซึ่งช้อยก็คุ้ยใจไปหลายวัน และพลอยก็รู้สึกภูมิใจไปหลายวันเหมือนกัน

ทั้งที่ช้อยมีชื่อว่า เป็นคนหัวโจก เกกมะเหรกในกระบวน เด็กรุ่นเดียวกันนั้นเอง พลอยก็รู้ยั่วว่าในใจจริงนั้นช้อยเป็นคนใจดีหาที่เปรียบได้ยาก เพื่อนฝูงขนาดเดียวกันไม่ว่าใครหากจะบังเกิดมีเคราะห์หามยามร้าย ช้อยเป็นต้องให้ความเห็นใจช่วยเหลือเสมอ กับคนที่มีความะฉันที้ มีลูกหลานว่านเครือหรือบริวารคอยปฏิบัติ ช้อยก็ดูจะไม่ค่อยสนใจนัก บางทีก็ล้อเลียนเอาดังหลัง แต่สำหรับคนแก่อีกประเภทหนึ่งที่อยู่ในวังมาช้านาน จนคนลืม มีฐานะค่อนข้างจะยากจน และปราศจากลูกหลานบริวารคอยปฏิบัติ ช้อยมักจะเอาใจใส่เป็นพิเศษ ถ้าปีเวลาจะไปหาพุดคุ้ยควยถึงที่อยู่ บางทีก็หาของเล็ก ๆ น้อย ๆ เท้าที่จะหาได้คิดมือไปฝาก และคอยช่วยเหลือทำสิ่งต่าง ๆ ให้เท้าที่จะทำได้ เวลาจะพุดจาตัวก็ใช้คำอ่อนหวานน่าฟัง เป็นที่รักแก่พวกคนแก่ในวังที่อยู่เฉย ๆ หรือขนาดพนักงานเฝ้าหอพระนั้น เป็นอย่างก็ยิ่ง กับเด็กเล็ก ๆ ช้อยมักจะทำตัวเป็นนุ้ยคอยคุ้มกรองป้องกัน บางทีก็อุ้มบ้างก็อุ้งบ้าง เวลาไปไหนมักจะมีเด็กเล็ก ๆ ตามเป็นแถว และโดยเฉพาะกับสัตว์แล้วช้อยเป็นรักดูค้มทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นสัตว์ชนิดใด ตั้งแต่ลูกนกกระจอกที่ตกจากชายคาตำหนัก ไปจนถึงกับสัตว์ที่คนอื่นขยะแขยง เช่น ลูกหนูและจิ้งจกครั้งหนึ่ง ช้อยหายไปข้างนอกตำหนักกลับมาหอบอ้อยที่ตัดเป็นท่อนสั้น ๆ มาหลายท่อน ช้อยเรียกพลอยมาอยู่แล้วแบ่งท่อนอ้อยสั้น ๆ นั้นให้ครั้งจำนวน แล้วบอกให้ช่วยกันเลี้ยง พร้อมทั้งอธิบายว่า ในท่อนอ้อยนั้นมีตัวงวงมะพร้าว ซึ่งช้อยไปรับอาสาคนห้องเครื่องตนว่าจะ

เธอมาเลี้ยงให้จนครบกำหนด เมื่อถึงเวลาที่เขาคงต้องการควมะพร้าวเหล่านั้นไปหอดัง
เครื่อง ก็จะไม่กิน ช้อยบอกให้พลอยเอาอ้อยฟังที่หู พลอยก็ทำตาม ได้ยินเสียง
ตัวควงกักกินอ้อยอยู่ข้างในถนัด ช้อยและพลอยเป็นห่วงโยควงเหล่านั้นเป็นวั เป็นเว
แม้เวลานอนก็เอาไปวางข้างหมอน เพื่อฟังเสียงควงกักอ้อยจนหลับไปกับที่ พอครบ
กำหนดที่จะต้องส่งคืนที่ห้องเครื่องทั้งช้อยและพลอยก็หอบอ้อยไป ช้อยถึงกับร้องไห้ด้วย
ความอาลัยควงที่จะคงตายในเวลาเร็ว พอไปถึงห้องเครื่องพลอยก็เห็นเขาน้ำอ้อย
เอาตัวควงซึ่งอ้วนกว่าหัวแม่มือและสี่ขา เขาลงใส่อ่างซึ่งเต็มไปด้วยหัวกะทิ พลอย
ให้ควงกินกะทิต่อไปอีก แต่ช้อยก็ยังไมยอมกลับ ต้องนั่งรอจนเขาจับควงเป็น ๆ นั้น
ลงทอดในกระทะน้ำมันร้อน ๆ จนตัวควงนั้นเหี่ยวคายาวออกไป แล้วก็เอาขึ้นมาหันเป็น
แว่น ๆ พร้อมที่จะจิ้มน้ำจิ้ม ช้อยจึงกลับ ระหว่างที่เดินทางกลับช้อยก็ร้องไห้สะอึกสะอื้น
จนคนที่รู้จักเห็นเข้าถามว่าไครตาย

นิสัยเหล่านี้ทำให้พลอยนิยมนินตัวช้อยยิ่งขึ้นทุกวัน พลอยเป็นคนเฉย ๆ ไม่ค่อย
แสดงความรู้สึกของตนให้ปรากฏ คนทั่วไปก็ว่ากันว่าพลอยเป็นเด็กขี้อาย แต่พลอยก็ได้
อาศัยช้อย ซึ่งเป็นคนเก่งไม่ขี้อายนั่นเองช่วยทำให้หายเหงา และชักนำสิ่งที่น่าสนใจ
ต่าง ๆ มาให้ได้พบเห็น ถ้าไม่มีช้อยพลอยก็ไม่แน่ใจว่าจะได้รู้จักกับคนอื่น ๆ หรือไม่
และจะได้เห็นสิ่งต่าง ๆ หลายอย่างหลายประการที่ได้พบเห็นนั้นหรือไม่ พลอยก็ไม่แน
ใจนัก ส่วนนิสัยเมตตาอารีของช้อย ที่แฝงอยู่เบื้องหลังความซุกซน เก่งกาจนั้น พลอย
เข้าใจได้เป็นอย่างดี...¹

และตอนที่ช้อยกับพลอยเข้าพิธีโกนจุก เมื่อแต่งตัวเสร็จ ช้อยก็มองดูตัวเองแล้วก็
หัวเราะ ซึ่งผู้แต่งบรรยายว่า

พอแต่งตัวเสร็จ คุณสายก็อนุญาตให้ทั้งสองคนดูรูปโฉมตัวเองในกระจก พลอยเห็นภาพตัวเองก็ตกตะลึง เพราะธรรมชาติพลอยก็เห็นตัวเองเป็นคนสวยนักหนาอยู่แล้ว แต่เมื่อมาเห็นวันนี้ เขาก็เกือบจะจำไม่ได้ เพราะภาพที่เห็นนั้น ถูกตกแต่งประดับประดาเสียสวยงามสุดที่จะประมาณ ฝ่ายช้อยเมื่อส่องกระจกดูหน้าตัวเองก็หัวเราะลั่น ร้องเรียกให้คนอื่น ๆ มาดูตัวอะไรก็ไม่รู้...¹

2. ผู้แต่งใช้บทสนทนาของตัวละครอื่นบอกลักษณะ การใช้บทสนทนาของตัวละครอื่น ๆ บอกลักษณะตัวละครด้วยกัน เป็นกลวิธีดึงดูดความสนใจของผู้อ่านอีกประการหนึ่ง ที่ผู้แต่งใช้บ่อย ๆ และทำให้ผู้อ่านสนใจยิ่งขึ้น เช่น เส่จี้จกล่าวชมความสวยของพลอยตอนที่แม่เข้มนำเข้าไปถวายตัวว่า "หน้าตาน่าเอ็นดู สวยกว่าแม่อีก ผิวพรรณก็ดี สมเป็นลูกพระนางพระยา"²

พระยาพิพิธาภิบาลของพลอยกล่าวชมพลอย กราวที่คุณสายนำพลอยไปเรียนให้ทราบเรื่อง เส่จี้จจะไปรุดจ้งงานโกนวกูให้พลอยและช้อยว่า "กิริยามารยาทดูเรียบร้อยขึ้น เห็นจะได้อาศัยคุณช่วยชักเถลา ผมก็ฝากให้คุณช่วยกวาดขันให้ดีกว่า อย่าได้เกรงใจเลย"³

แม่เข้มนำของช้อยก็เคยบอกกับพลอยในวันที่พลอยแต่งงานว่า "แม่พลอย ฉันก็ใจจริง ๆ วันนี้ก็ใจเหมือนได้แต่งงานลูกในไส้ สวยจริงแม่คุณ ท่าทางกิริยาทั้งงดงาม คนข้างนอกชมเปาะกันทุกคน ฉันได้ยินมากับหูเดี๋ยวนี้เอง ฉันปลื้มแท้ที่เดียว"⁴

¹ กิจกฤต ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 146

² ก. หน้า 40

³ ก. หน้า 117

⁴ ก. หน้า 448

นอกจากพลอยและซ้อยแล้ว ตัวละครสำคัญ ๆ ที่ผู้มีชีวิตและเป็น "คน" ในความรู้สึกของผู้เขียนยังมี แม่แหม่ คุณอุ้น ท้าออก ท้าอิน แอ้น และประไพ ซึ่งจะกล่าวถึงลักษณะนิสัย และพฤติกรรมของเขาเหล่านี้ในบทต่อไป

นอกจากการบอกลักษณะของตัวละครด้วยการบรรยายและบทสนทนาของตัวละครอื่นแล้ว ผู้แต่งยังได้สร้างบรรยากาศให้ผู้อ่านมองเห็นภาพและลักษณะเฉพาะของตัวละครให้ดูสมจริงยิ่งขึ้น เช่น คุณอุ้น พี่สาวท่างมารดาของพลอย ผู้แต่งวาทลักษณะให้เป็นคนเก็บตัว เคร่งขรึม เจ้าอารมณ์ เจ้าคิดเจ้าแค้น บรรยายภาพรวมตัวคุณอุ้นก็สอดคล้องกับลักษณะนิสัยโดยไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งสภาพแวดล้อมและถ้อยคำที่คุณอุ้นใช้ ห้องที่คุณอุ้นอยู่จะมีคกริม อบอุ่นด้วยกลิ่นอบกลิ่นร่ำ ในห้องที่คุณอุ้นอยู่จะเต็มไปด้วยตุ๊กเก็บสัมภาระและทรัพย์สินมากมาย การแต่งกายเป็นระเบียบเรียบร้อย ถูกต้องเหมาะสมตามสมัยนิยม คำพูดที่คุณอุ้นพูดกับใคร ๆ จะบอกลักษณะนิสัยของคุณอุ้นอย่างชัดเจนเสมอ กิริยาท่าทางของคุณอุ้นยังคงเป็นสง่า ไว้ตัว และเจ้าชู้เจ้าอย่างอยู่เสมอ แม้ในขณะที่ต้องบากหน้าไปขอความช่วยเหลือจากพลอย ทันทีที่พลอยออกไปก็ไต่พรม

ผู้หญิงสูงอายุคนหนึ่งนั่งอยู่ที่เฉลียงใหญ่หน้าคอก นุ่งผ้าพื้นสีเข้มนวล และหม่แพรสีเหลือง สีสเทา กระเป๋ามากหลายบนอกที่ถ่อมาเกวียนวางอยู่ข้าง ๆ ตัว เมื่อพลอยโผล่ออกประตูห้องออกไปนั้น หญิงนั้นกำลังยกมือขึ้นเอาขี้ผึ้งสีปาก กิริยาท่าทางที่พลอยได้เห็นนั้นเป็นสิ่งที่รู้จักกันมาตั้งแต่เด็ก พอได้เห็นอีกครั้งก็รู้สึกว่าคุณเองได้ลงไปตกใจ ใจหนึ่งนั้นอยากจะวิ่งหนี แต่ก็รู้สึกว่าแข่งขาอ่อนไปไม่รอด พลอยทรุดตัวลงนั่ง...¹

เมื่อพลอยมารายงานเรียนคุณอุ้น เรื่องงานโกนจุกของตนนั้น ได้พบกับคุณอุ้นที่ห้องเดิม คุณอุ้นนั่งอยู่กลางห้องที่เก่าเหมือนกับวันที่พลอยมาลาไปจากบ้าน ทุกอย่างที่อยู่ในห้องนั้นก็คงอยู่อย่างเดิมมิได้เปลี่ยนแปลง ตลอดจนความมีคกริมทั่วไป ซึ่งคุณอุ้นเห็นว่า

¹ คีตกฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 74-75

เป็นของจำเป็นในการบ่มฉวีมิให้ร้าว ครงหน้าคุณผู้ที่มีใบเหล็กใบหนึ่ง ซึ่งพลอยรู้ว่า
เป็นหีบเครื่องเพชร เพราะคุณผู้กำลังหยิบแหวนหลายวงจากหีบนั้นขึ้นมาดูแล้ว
เหยียดแขนออกไปให้มือถูกแสงสว่าง หลางพลิกมือไปมา เพื่อให้เพชรพลอยที่แหวน
ถูกแสงสว่างเป็นประกาย พอเห็นพลอยเข้าไปในหีบ แล้วก็หิ้วลงไว้กับพื้นอย่าง
นอนน้อม คุณผู้ก็ปิดหีบนั้นอย่างรวกเร็วและแรงจนมีเสียงกึกเหมือนกับพลอยจะเข้าไป
แย่งชิงของจากมือกลางร้องขึ้นว่า

"แหม แม่ชาววัง กลับมาเมื่อไรละ นี่ต้องชานกลับมาแล้วซี"

พลอยก็ชักอับอายขึ้นมา ไม่รู้จะโต้ตอบกับคำบิ๊วะอย่างไรถูก ได้แต่ก้มหน้ามอง
พื้น

"มาจากที่ไหนก็เชิญแม่กลับไปนั่นเถิด" คุณผู้พูดอย่างไม่วอกแวก¹

ลักษณะนิสัยของคุณผู้นั้นเป็นที่ประจักษ์แก่พลอยและผู้อ่าน และแม้แต่กับตัวละครอื่น ๆ ที่มี
ความเกี่ยวข้องอยู่อย่างคุณเชย ก็ยังกล่าวถึงคุณผู้วันที่พลอยกับคุณสายไปหาเจ้าคุณพ่อว่า

"โชนเข้าแล้วไซ้ไหมแม่พลอย ฉันทึกแล้วไม่มีผิดที่เดียว คนอะไรก็ไม่รู้ใจกัน
ใจมาร ฉันทูกูทางนี้ยังโชนคำไม่เว้นแต่ละวัน ทำอะไรเป็นผิดไปหมด ถ้าตายเสียได้
เมื่อไรฉันทูกูใจ"²

ความคงที่ของตัวละครอีกตัวหนึ่งที่เห็นได้ชัดตั้งแต่ต้นจนจบก็คือช้อย ผู้มีอารมณ์ขัน ช้อยผู้
ปรากฏกายพร้อมกับความสดใสและมีชีวิตชีวาเสมอ ผู้แต่งวางลักษณะนิสัยของช้อยว่าเป็นคนฉลาด
มีไหวพริบ มีภูมิภาติ มีอารมณ์ขัน มองโลกในแง่ดี และยอมรับความจริงในชีวิต และเป็นผู้ที่
สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพเปลี่ยนแปลงของโลกได้เป็นอย่างดี ช้อยจะยิ้มสู้โลกเสมอ หัวเราะ
เบิกบานทุกโอกาส

¹ คีตกฤษดิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 127-129

² ก. หน้า 130

ซ้อยปรากฏตัวให้อ่านรู้จักครั้งแรก พร้อมกับรอยยิ้มของผู้อ่าน ในวันที่พลอยเข้าเฝ้าถวายตัวกับเสด็จ กล้วยลักษณะระจาทัวที่เด่นชัด คือ

คุณสายกับพลอยนั่งอยู่ด้วยกันใต้สีกุหลาบหนึ่ง ก็ได้ยินเสียงใครเข้ามาที่ประตูห้อง คนคนนั้นเป็นเด็ก อายุรุ่นราวคราวเดียวกับพลอย สังเกตคุ้ยหน้าตาทำทางและเครื่องนุ่งห่มที่ค่อนข้างจะมอมแมม พลอยก็รู้ว่าเป็นเด็กที่นอนอยู่มานาน พอเด็กคนนั้นโผล่หน้าเข้ามาในห้องและพอมองสบตากับพลอย เด็กคนนั้นก็แลบลิ้นให้ ท่าเอาพลอยต้องสะดุ้งและหลบตากลับทันที

คุณสายพอเหลียวไปเห็นเด็กคนนั้น ก็เอามือเกาะกระดานใกล้ ๆ แล้วเรียกว่า "ซ้อย มานี่เดี๋ยวนี้ มานั่งใกล้ ๆ ประเดี๋ยวฉันจะเขียน หายไปไหนมาแต่เช้าะ แม่ตัวก็"

พอได้ยินคุณสายเรียก เด็กที่ชื่อว่าซ้อยก็หันมามอง กลานเข้ามานั่งตรงที่ที่คุณสายเกาะกระดานเรียก

"คูซี้" คุณสายเรียก "เก่งแสนจะเก่งแล้วยังมานั่งทำสีหน้าอีก หายไปไหนมาบอกมาเสียดี ๆ ตอนเสด็จเสวยก็ไม่เห็นขึ้นไปเฝ้า บอกมาก็ ๆ นะ"

"ไปแถว เติ้ง" ซ้อยตอบเหมือนเสียไม่ได้

"ไปหาใครที่แถว เติ้ง" คุณสายชักค่อไป

"ไปห้องคุณล๋ายคะ"

ล๋ายไหน"

"ล๋ายพนักงาน" ซ้อยตอบเรื่อย ๆ

"ไปทำไม" คุณสายไม่ยอมหยุดซัก

"ไปเล่นกับแม่ล๋ายของคุณล๋าย"

"เล่นอะไรตั้งแต่เช้าจนบ่าย แล้วทำอะไรอีก" คุณสายถามอย่างจะเอาเรื่องให้ได้

"แล้วก็ไปที่ห้องป้าเจียน"

"ไปกินขนมละซี้"

"รับประทานไส้กรอกปลาแฉม" ซ้อยตอบเรื่อยไปอย่างไม่ลกละเหมือนกัน

"แล้วไปไหนอีก บอกมาให้หมดนะ เกี้ยวเถอะจะโดนตี" คุณสายชูต้อไปอีก

"แล้วก็... แล้วก็ไปที่ห้องคุณเข่าแกกลีบ"

"ตาย" "คุณสายชูต้ออุทาน" "ไปทำไมกัน ถึงนั้น"

"ไปคุตูกตาชาววัง"

คุณสายชูเหมือนจะหมดความอดทนครั้งนี้เอง ยกมือฟาดเฉีเยะลงไปขาของช้อยแก้ว
พูดขึ้นว่า

"นี่เนอะ คุตูกตาชาววัง" คุณสายหันมามองพลอย แล้วพูดต่อไปว่า

"พลอยมาอยู่ในนี้แล้วอย่าไปเอาอย่างแม่เจ้าประจักษ์ช้อยของฉันทน์เข้านะ เด็กอะไร
ก็ไม่รู้ คุตูกเท่า่นั้น ชนกเท่า่นั้น เพื่อนฝูงอะไรมันช่างมากมาย เข้าโน่นออกนี่ไปทุก
หัวระแหง วันหนึ่ง ๆ ไม่ต้องเห็นหน้ากัน เลี้ยงไว้เสียข้าวสุก นี่ถ้าไม่ใช่เป็นลูกเป็น
หลานแท้ ๆ ฉันทเล็กเลี้ยงเสียจนแล้ว"

ฝ่ายช้อย เมื่อถูกตีเพียงหนึ่งที ก็ก้มหน้าลงร้องไห้พึมพาย เหมือนกับว่าใครมาทำให้
บาดเจ็บแสนสาหัส น้ำตาเม้มโต ๆ ร่วงลงกับพื้นไม้ฉากสาย คุณสายเหลียวไปคุแล้วก็
ร้องขึ้นว่า

"คุณชี ว่าเขายังมาบิบน้ำตาร้องไห้ นี่เงี้ยวนี่ที่เคียวนะ ไม่ยั้งนั้นเป็นโคนใหญ่ที่
เคียว"

บางทีช้อยจะรู้ใจคุณสายก็ว่า เป็นคนเอาจริง เมื่อถึงเวลาอันควร หรือบางทีช้อยจะ
ร้องไห้เสียจนน้ำตาหมกก็ไม่มีการรู้ได้ แต่พอคุณสายพูดออกมาคังนั้น ช้อยก็เลิกร้องไห้
เป็นปลิดทิ้ง เช็ดน้ำหน้าตาแห้งเป็นปกติ มือก็เอื้อมไปเชี่ยเขียนหมากของคุณสาย เสน
เหมือนกับไม่มีอะไร เกิดขึ้นเลย¹

และกับถ้อยคำบางคำของคุณสายที่ว่าเลี้ยงช้อยเสียข้าวสุก ช้อยก็ยังทำฤทธิอีกจนได้

พลอยเข้าไปในห้อง เห็นแม่กับคุณสายเริ่มจะลงมือกินข้าวอยู่แล้ว คุณสายพอเห็นพลอย

ก็เรียกให้ไปนั่งข้าง ๆ แล้วชวนกินข้าว พลังงานถึงร้อย ซึ่งพลอยก็ตอบว่าเพราะเดี๋ยวจะตามมา ตามที่ร้อยบอกไว้

ทั้งสามคนนั่งกินข้าวอยู่สักครู่หนึ่ง ซ้อยก็คลานกระโดดกระเด้งเข้ามาในห้อง มือหนึ่งถือกระทงใบใหญ่

"ซ้อย ไปเอาอะไรมา" คุณสายร้องถาม

"ข้าวสุก" ซ้อยตอบหน้าตาเฉย

"ไปเอาข้าวสุกมาทำไม" คุณสายร้องถามอย่างฉงน "ข้าวที่นี้ก็เป็นกอง"

"ฉันวานเขาไปซื้อมาแต่ตอนบ่าย " ซ้อยตอบอย่างฉาดฉาน " เห็นคุณอาบอกว่าเลี้ยงฉันเสียข้าวสุกเลยซื้อมาเอง จะขอรับประทานแค่นี้"

แม่สาวลักข้าวพรตใหญ่ แล้วก็ก้มหน้าหัวเราะในกระโถนจนน้ำตาไหล ฝ่ายคุณสายก็ไ้แต่เอามือตบกระดานร้องว่า "กูชี้เด็กคนนี้" แล้วก็หัวเราะจนน้ำตาไหลเช่นเดียวกัน ระหว่างนั้นซ้อยก็เข้ามานั่งที่สำหรับ เบ็บข้าวจากกระทงกินกับกับข้าวในสำหรับ เหมือนกับไม่มีอะไร เกิดขึ้น¹

ลักษณะนิสัยของซ้อยเป็น เช่นนี้ตั้งแต่ต้น จนจะมีเปลี่ยนแปลงบ้างก็ตรงที่มีความคิดความอ่านมากขึ้นกว่าเดิม เพราะมีประสบการณ์ในชีวิตมากขึ้นเท่านั้นเอง

5. บทสนทนา

วัตถุประสงค์สำคัญของการแต่งบทสนทนาให้แก่วรรณกรรม นอกจากจะทำให้เป็นไปตามความเป็นจริงที่ว่า มนุษย์ต้องสนทนากันแล้ว ผู้แต่งยังมีจุดประสงค์เพื่อช่วยเปลี่ยนแปลงกลวิธีในการเขียนอีกหลายอย่างหลายประการ เช่น

- เพื่อช่วยในการดำเนินเรื่องแทนการบรรยายของผู้แต่ง
- ช่วยแนะนำตัวละครในเรื่อง ทั้งบุคลิกภาพและพฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจน
- ความรู้สึกนึกคิดของตัวละครต่าง ๆ

- ช่วยเปลี่ยนบรรยากาศจากการบรรยาย
- สร้างความสมจริงด้วยการใช้คำพูด เหมือนกับคนจริง ๆ ใช้พูดกันอยู่
- กึ่งถูกความสนใจและให้แนวคิดแก่อ่านทั้งในแง่ของความรู้และอารมณ์

กุหลาบ มลิจิมาส กล่าวถึงเรื่องบทสนทนาไว้ว่า

1. เพื่อช่วยดำเนินเรื่อง แทนการบรรยายของผู้แต่ง ในบทละครโดยเฉพาะบทสนทนาคือการดำเนินเรื่องโดยตรง

2. เพื่อช่วยให้รู้จักตัวละครในเรื่อง ทั้งรูปร่างลักษณะหน้าตา และนิสัยใจคอ โดยผู้แต่งไม่ต้องชี้แจงตรง ๆ

(สังเกต - "เอ ร่องเท้าใคร คู่นี้คง ยังกะร่องเท้าเด็ก"

- "คนอะไร เขาไม่ชอบก็ยังไม่ตามก็เอ หุ่นยังกับจระเข้"

- "พี่ฟังแล้วเหยียบเสียนะ ฉันว่าสมคนนี้นะอาการไม่สู้จะดีนักนะ เทียวปล่อยตัวมันไป พลากเข้าวันหนึ่งละ จะหมายหัวไว้ ผิดปากว่าค่อยมา

ถอนหงอก"

คำพูดเหล่านี้แสดงอะไรออกมาบ้าง...)

3. ช่วยให้วิธีการไม่ซ้ำซาก คือเปลี่ยนเป็นสนทนาบ้าง เป็นการบรรยายบ้าง

4. สร้างความสมจริง คำพูดที่สมมุติว่าเป็นถ้อยคำจริง ๆ ของตัวละครทำให้รู้สึกใกล้ชิดกับความเป็นจริงมากกว่าคำบรรยายของผู้แต่ง

5. ทำให้บทประพันธ์ น่าอ่าน น่าสนใจ และมีชีวิตชีวาขึ้น โดยเฉพาะบทสนทนาที่คมคาย มีอารมณ์ขัน หรือพูดได้ถูกต้องตามฐานะของตัวละคร และสมกับบทบาทในตอนนั้น ๆ

ในการพิจารณาเพื่อวิจารณ์วรรณคดีประเภทเรื่องเล่าเรื่องใดก็ตาม ผู้วิจารณ์จะต้องพิจารณาบทสนทนา หรือบทพรรณนาอธิบายตัวละครควบคู่ไปด้วย ว่าผู้แต่งนิยมวิธีการอย่างไร ม่วนน้อยเพียงใด (บ้างก็ชอบที่จะอธิบายเสียเอง บ้างก็ให้ตัวละคร

สนทนากัน) บทสนทนามีประโยชน์อย่างไรในเรื่อง และผู้แต่งสามารถเพียงใดในการสร้างบทสนทนาให้สอดคล้องกันกับฐานะและ ภาระนิสัยตัวละครในเรื่อง คำถามเหล่านี้เป็นแนวทางให้ประเมินค่าได้อย่างมีเหตุผล มีหลักเกณฑ์¹

วิทย์ ศิวะกรียานนท์ กล่าวว่า "บทสนทนาจึงคือ การสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคลต่าง ๆ ในเรื่องซึ่งในเรื่องที่แต่งจะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจนิสัยใจคอของตัวละครที่ขึ้น ทั้งเป็นวิธีที่จะดำเนินเรื่องก้าวหน้าไปด้วย"²

บทสนทนา บทสนทนาในเรื่องสี่แผ่นดินมีหลายลักษณะ เป็นบทสนทนาที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเหมือนนวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องจริง ตัวละครมีเลือดเนื้อ มีความเคลื่อนไหว ให้อารมณ์ทั้งอารมณ์ขัน อารมณ์เศร้าโศกและความสะเทือนใจต่าง ๆ

บทสนทนาที่ช่วยในการดำเนินเรื่อง

หลายครั้งที่ผู้แต่งใช้บทสนทนาช่วยในการดำเนินเรื่อง ทำให้ผู้อ่านทราบว่าในช่วงที่ผู้แต่งได้มีได้กล่าวถึงตัวละครบางตัวนั้น ตัวละครไปทำอะไร อยู่ที่ไหน เช่น

เมื่อตอนที่แม่แหม่นนำพลอยเข้าถวายตัวต่อเสด็จ เสด็จรับสั่งถามแม่แหม่นว่า

"แล้วตัวเจ้าละแหม่น จะทำอย่างไรต่อไป" เสด็จรับสั่งถามแม่ต่อไปอีก "รอรจนตัวมารับขึ้นะ นังตัวดี" เสด็จรับสั่งสัพยอกแล้วก็ทรงพระสรวล

"ชาตินี้ทั้งชาติ แหม่นเห็นจะไม่มีวันกลับไปอีกได้" แม่ทูลตอบ "เมื่อหม่อมฉันอยู่ในวังเคยมีแต่สุข ไม่ทุกข์ ออกไปแล้วจึงได้รู้ เมื่อรู้จักทุกข์แล้วก็เห็นจะกลับไปหาทุกข์อีกไม่ได้"

"พวกเจ้าก็เหมือนกันทุกคน" เสด็จรับสั่ง "อยู่สบาย ๆ ไม่ชอบ ว่าคันฉอบไปละ ถูกกักขี้ละ อยากออกไปมีลูกมีตัวเป็นคุณหญิง เป็นท่านผู้หญิง จะได้เบิกบานให้เต็มที่ เสรีแล้วก็เห็นแต่บ่นกันไปทุกคน ข้าก็ไม่รู้จะไปช่วยเหลือได้อย่างไร จริง ๆ นะแหม่น เรื่อง

¹ กุหลาบ มลลิมะมาส วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 89-90

² วิทย์ ศิวะกรียานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 112

ลูกเรื่องตัวข้าไม่อยากเกี่ยว โกรธกันขึ้นมาเอง พอตีกันเข้าก็จะมีมารวมเล่นงานเอาเข้า
เข้าอีก" ¹ *พ่อแม่เลี้ยงใจดี*

ตอนที่แหม่มจะลาพลอยไปอยู่ละเจียงเหวช ก่อตอนที่พลอยจะกลับไปนั้นแม่ได้พูดกับพลอยว่า
"ขอให้พลอยจำไว้เสมอว่า แม่รักพลอยมากกว่าอะไรทั้งหมด ต่อไปถ้าแม่จะทำอะไร ก็จงรู้ไว้
เถิดว่า แม่ทำเพื่อความคิดของพลอยเอง พลอยอย่าเินไปอย่างอื่น"²

เมื่อคุณเปรมถึงแก่กรรม พลอยและลูก ๆ ทุกคนถึงเรื่องการสานต่อกิจการค้าขายที่คุณเปรม
ทำไว้แต่เดิม ว่าใครควรจะเป็นผู้ดำเนินการต่อเพราะพลอยเองนั้นไม่ประสาในเรื่องงานอื่น ๆ นอก
จากงานแม่บ้าน บทสนทนาตอนนี้นำช่วยให้ผู้อ่านได้ทราบความรู้สึกนึกคิดของตัวละครและรู้เรื่องราวว่า
จะดำเนินไปอย่างไร

"เมื่ออยากจะทำอะไรสักหน่อย ชุระต่าง ๆ ของคุณพ่อก็มีอยู่มาก จะทิ้งเสียก็ไม่ได้
เพราะเกี่ยวแก่เงินทอง เมื่ออยากเห็นลูก ๆ คุณดูแลแทน เพราะตัวเองทำไม่ไหว และก็
ไม่เคยทำมาก่อน จึงอยากจะทำดูว่าจะเอาอย่างไรกัน"

"ก็คุณแม่ดูแลไปเองก็แล้วกัน ไม่เห็นจะมีปัญหาอะไร" ตาออกพูดขึ้นก่อน

"ใครอยากทำอะไรก็บอกคุณแม่ คุณเหมือนจะดีที่สุก"

ลูกทุกคนนิ่งไม่มีใครถกเถียง แต่พลอยก็ยังยืนยันความคิดเดิมว่า

"แม่บอกแล้วว่าทำไม่ไหว เดี๋ยวนี้ก็แก่ลงทุกวัน คุณพ่อเสียแล้วก็อยากจะหาความ
สบายบ้าง จึงอยากให้ลูกทำแทน จะมอบให้ใครทำแทนก็แล้วหรือจะช่วยกันทำหลายคน
ก็ได้"

"ผมเองเห็นจะช่วยไม่ได้ เพราะต้องอยู่บ้านนอก" ตาอันนอกตัวแต่แรก

"ถ้าคุณแม่จะให้ลูกทำ ผมก็เห็นว่าควรมอบให้อันเขาทำ เพราะเขาเป็นหมอกฎหมาย

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 4 หน้า 41

² ก. หน้า 69

มีความรู้ทางนี้ดีกว่าคนอื่น"

"อันว่าอย่างไรลูก" พลอยถาม

"ถ้าคุณแม่ให้ผมทำก็ควรทำ" ตาอันตอบ "แต่ผมเห็นว่ามรดกของคุณพ่อควรแบ่งกันเสียให้เรียบร้อย จะไ้ไม่มีปัญหาที่หลัง"

"คุณพ่อตาย คำพิณกรรมยกให้คุณแม่ทั้งหมด" ตาอันพูดขึ้นแล้วก็เงยหน้าขึ้นมองดูเพดาน

"จันเระอะ" ตาอันถามอย่างไม่รู้ "ทำไมคุณแม่ไม่บอกเรื่องนี้แก่ผมบ้าง"

"ตาอันหันหน้ามาถามพลอยอย่างเอจจริงเอจจัง เหมือนกับชักพยาน

"แม่...แม่ก็ไมรู้อ" พลอยตะกุกตะกัก "คุณพ่อตายแล้ว ออกเขาบอกให้แม่คนดูในตู้ก็ไปพบเข้า แม่ก็ไม่เห็นสำคัญอะไร เพราะถึงทรัพย์สินสมบัติจะตกเป็นของแม่ก็เท่ากับเป็นของลูก ๆ อย่างนั้นก็ลืมเสีย เพราะคุณพ่อเพิ่งตาย มัวแต่ตกใจ เพิ่งมานึกออกตอนที่ออกเขาพูดขึ้น ก็อย่างนี้"

"อ้อ" ตาอันดูเสียใจจะ เบา ๆ "ถ้าอย่างนั้นคุณแม่จะให้ใครดูแลแทนก็ต้องแล้วแต่คุณแม่เอง"

"อันเขาก็บอกแล้วว่าอันควรจะไปทำ แม่ก็เห็นด้วย" พลอยพูดเหมือนกับวิ่งวอน

"ถ้าคุณแม่จะให้ผมทำผมก็ควรทำ ผมจะได้เลี้ยงดู ส่วนจะหาไรแค่ไหนก็ต้องดูกันไปก่อน" ตาอันตอบ

"แล้วแต่อันจะเห็นดีเถิด" พลอยพูดอย่างโล่งอก "อันก็เป็นผู้ใหญ่ วิชาความรู้ แม่ก็วางใจได้ แต่ออกเวลานี้ก็อยู่เปล่า ๆ แม่อยากให้เขาช่วยอันอีกคนจะได้รู้เรื่องทำมาหากิน แม่อยากให้อันเอนอนไปทำด้วย"

ตาอันมองดูหน้าออกแล้วก็พูดว่า

"เรื่องนี้ก็ไม่ใช่ใหญ่โตอะไรไหนหมา ทำคนเดียวก็พอ ถ้าทำหลายคนจะยุ่งเปล่า ๆ ถ้าคุณแม่จะให้ผมทำก็อย่าทำคนเดียว สำหรับออกผมเห็นว่าว่างมานานพอแล้ว ควรจะหางานหาอย่างอื่นให้ เป็นหนทาง เป็นฐานมั่นคงดีกว่า"

ตาออกมองหน้าพลอยแล้วก็ยิ้ม ไม่โต้ตอบว่าอะไร ตาอื่นพูดต่อไปว่า

"ออกค้อย่าโกรธเรานะ เราเจตนาดีต่อออกจริง ๆ ออกกลับมาแล้ว งานการก็ยังไม่เห็นท่า เรารู้สึกรำคาญแทน วิชาความรู้ของออกก็มี ทำไมไม่ทำงานอย่างคนอื่นเขา มัวแต่นั่งอยู่กับบ้านเฉย ๆ ไม่เห็นจะทำอะไรเลย แต่ก่อนเราก็ไม่อยากพูดหรอก เพราะคุณพ่อยังอยู่ เห็นท่านไม่ว่าอะไรเราไม่กล้าพูด แต่คุณพ่อก็เสียแล้ว เราก็เป็นพี่ของออก..."

"พี่นั้นก็เลยจะเป็นคุณพ่อแทน" ตาออกก็ให้เสร็จ แล้วหันไปถามพี่ชายอีกคนหนึ่งว่า

"พี่นั่นล่ะว่าอย่างไรบ้าง"

"พี่ไม่ว่าอะไรหรอกออก" ตาอื่นหัวเราะตอบ

"อ้าว ไม่ช่วยกันเป็นคุณพ่อแทนบ้างหรือ" ตาออกถามเข้าต่อไป

"ไม่ได้หรอก โต ๆ ค่ายกันแล้ว" ตาอื่นตอบ "ออกก็รู้ว่าเรียนมาสูงกว่าพี่เสียอีก ควรจะรู้ดีกว่าว่าอะไรดีไม่ดี พี่รู้ใจออกที่ว่าถ้าขึ้นเดือนออกก็จะไปอีกทางหนึ่ง ให้ตรงข้ามกับที่เค้านเสียหนี้แหละมากกว่า"

"พี่นั้นก็เสียอย่างนี้" ตาอื่นพูดขึ้น ๆ "จะช่วยกันลูกบ้างก็ไม่มี ออกค้อย่าดีดกันไปนักเลย เชื่อเราเถิด รัฐบาลเขาทำเฉย บ้าน เมืองจะไม่อยู่อย่างนี้ตลอดไป คงจะต้องเปลี่ยนแปลงไปวันหนึ่งคอยดูไปเถิด"

"แล้วใครจะเป็นคนไปเปลี่ยนมันเข้าเล่าพี่นั่น"

ตาอื่นเหลียวมาจ้องหน้าตาออกอย่างเคือง แล้วก็พูดขึ้นว่า

"ออกค้อย่าพูดนอกเรื่อง ของทุกอย่างต้องมีเปลี่ยนแปลงไป จะหยุดนิ่งอยู่คงที่อย่างไรได้ บ้านเมืองก็เหมือนกัน ต้องหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ ใครอยากจะอยู่ ใครก็จะต้องหมุนตามไปให้ทัน ถ้าใครไม่ยอมเดินไปข้างหน้า แต่จะยืนอยู่กับที่ คนนั้นก็เป็นคนโง่"

...

"ก็เห็นจะไม่มีอะไรอีกแล้ว ผมจะได้เริ่มไปทำตามที่คุณแม่สั่ง ค่อยไปถ้าคุณแม่ต้องการอะไร หรือมีอะไรก็บอกกับผมแทนดีกว่า จะได้ไม่ต้องเสียเวลา" แล้วตาอันก็เดินกลับไปเข้าห้องทิ้งพลอยให้นั่งอยู่กับประไพและตาออกกับตาอัน¹

จากบทสนทนาข้างต้นนี้ เห็นได้ชัดเจนว่า ตาอันนั้นเป็นคนขอมืออำนาจและชอบแสดงอำนาจเหนือผู้อื่น ทั้งยังเป็นคนเห็นแก่ตัวและรักษามลประโยชน์ของตนอย่างเห็นยวแน่น และหากจะพิจารณาดูให้ถี่จะเห็นว่านิสัยยะลัษณะลัษณคณนัยชอนอญด้วย จากการที่ไม่ยอมให้ออกเข้าไปมีส่วนร่วมในการทำธุรกิจแทนพลอย

บทสนทนาอีกตอนหนึ่งที่ช่วยให้การดำเนินเรื่อง คือ เรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

วันหนึ่งพ่อเพิ่มมาเยี่ยมที่บ้าน แลหลังจากที่ได้ไต่ถามทุกข์สุขกันตามปกติแล้ว พ่อเพิ่มก็พูดขึ้นว่า

"แม่พลอยจำเรื่องที่เราเคยคุยกันไว้หนึ่งได้ไหม"

"คุณหลวงกับฉันคุยกันไว้หลายเรื่องเหลือเกิน" พลอยตอบ "เรื่องไหนก็สุดจะจดจำ"

"ก็เรื่องคาหนายอะไรนั้นอย่างไรเล่า" พ่อเพิ่มว่า

"อ้อ เรื่องนั้น" พลอยนึกออก "แล้วอย่างไร"

"แม่พลอยก็รู้ดีว่าฉันคบคนมาก" พ่อเพิ่มอธิบาย "เหี้ยมมีเพื่อนฝูงชอกแซกไปทั่วทุกหัวระแหง ฉันมักได้ยินเรื่องอะไรต่ออะไรเสมอ เขี่ยนั้นก็ได้ยินมาว่า เวลานี้กำลังมีคน เขาคบคิดกันจะล้มอำนาจพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหมือนกัน"

"ไฮ้ จะไปทำได้ยังไง" พลอยร้อง "ถึงจะคิดกันสักเท่าไร ฉันก็ไม่เชื่อว่า จะสำเร็จ นู๋วาสนาของท่านก็มีคุ้มครองอยู่ คนที่เขาถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาก็อยู่ทั้งเมือง ใครเขาจะไปยอม"

"ฉันก็ว่าอย่างนั้นเหมือนกันนะแหละ" พ่อเพิ่มตอบ "แต่เรื่องอย่างนี้ต่างคนต่างใจ

อย่างเรา ๆ ก็ไม่คิด แต่ใครจะไปรู้ใจใครได้ ส่วนเขาจะทำสำเร็จหรือไม่นั้นก็เป็นอย่างอื่น เรื่องหนึ่ง ฉันคิด ๆ อยู่แล้วก็ไม่สบายใจ ไม่รู้ว่าเขาจะมาอีกเท่าไหนกัน ถ้าเขาทำสำเร็จจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้ แต่ถ้าไม่สำเร็จก็ไม่สบายใจอีก"

"ใครที่คิดอย่างนี้ ถ้ามีจริงอย่างคุณหลวงว่าก็เป็นโหมกมฏ"

"ก็นั่นละสิ" พ่อเพิ่มตอบลอย ๆ

"ก็แล้วคุณหลวงทำไมจะกองพลอยไม่สบายใจกับเขาไปทั่ว"

"เฮอ พุกยาก" พ่อเพิ่มถอนใจใหญ่ แล้วก็กล่าวท้อไปว่า "แม่พลอย หมั่นพ้ออันเขาเป็นอย่างไรบ้าง"

"ก็ไม่เห็นเขาเป็นอะไรนี่ คุณหลวง" พลอยตอบ "มีแต่เรื่องยุ่ง ๆ กับเมียชนิด ๆ หน่อย ๆ แต่ฉันก็เห็นว่าเป็นของธรรมดาสิ้นกับพันต้องกระทบกัน อีกหน่อยคงเรียบร้อยไปเอง"

"เขาไปไหนมาไหนอย่างไร แม่พลอยรู้อย่างไร" พ่อเพิ่มซักต่อ

"ตาฉันเขาโตเป็นผู้ใหญ่ รับราชการ เป็นขุนนางขุนนางแล้วนะคุณหลวง" พลอยท้วง "ฉันไม่มีหน้าที่ไปคอยถามเขาหรอก เคี้ยวเขาจะหาว่าฉันยุ่งไม่เข้าเรื่อง"

"แม่พลอย" พ่อเพิ่มพูดเบา ๆ เหมือนกับจะปลอบโยน "ฉันพูดอะไรไปก็อย่าเพิ่งเชื่อ แล้วก็อย่าตกอกตกใจ แต่ฉันได้ยินมาว่า พ่ออันเขามีอะไร ๆ อยู่เหมือนกันคราวนี้"

"มีอะไรกันคุณหลวง ฉันไม่เข้าใจ" พลอยถามอย่างงง ๆ

"ดูเหมือนเขาจะรู้ ๆ กันอยู่กับพวกที่กิจการที่ฉันเล่าให้ฟังเมื่ออีก..."

"คุณหลวงเอาอะไรมาพูด" พลอยร้องเสียงหลง "ฉันไม่เชื่อหรอก ทำอย่างไรฉันก็เชื่อไม่ได้ว่า ลูกฉันคิดกบฏ มีอย่างหรือ ลูกในไส้ของฉันแท้ ๆ เลี้ยงมาเองแต่ก่อนแตกออก จะเป็นอย่างนั้นไปได้อย่างไร"¹

เกี่ยวกับเรื่องที่พ่อเพิ่มกับแม่พลอยพูดก็ ตอนนั้น มีข้อสนับสนุนคำทำนายของพ่อเพิ่มด้วยบทสนทนาที่ช่วยในการดำเนิน เรื่องอีกตอนหนึ่ง คือ ตาอันมาส่งข่าวให้พลอยได้รับรู้ เรื่องราวที่ผู้แต่งมิได้กล่าวถึงมาก่อน คือ เรื่องทหารหัวเมืองไม่พอใจการ เปลี่ยนแปลงการปกครองและก่อกระแสดการคัดค้าน โดยการยกทหารมายึดครอง เมืองและยื่นข้อเรียกร้องให้รัฐบาลขณะนั้นทำการ เปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ ซึ่งบทสนทนาตอนนั้นทำให้ผู้อ่านรู้ เรื่องราวดังกล่าวได้

"คุณแม่ครับ ผมจะบอกอะไรให้ แต่อย่าเพิ่งตื่นเต้นตกใจไป"

"บอกมาเถิดจ้ะ แม่ ก็อยากรู้ตกใจไม่เป็นแล้วทุกวันนี้" พลอยว่า

"เกิดเรื่องเสียอีกแล้วคุณแม่" ตาอันพูดว่า ๆ และด้วยสีหน้าที่ไม่สบายนัก

"เรื่องอะไรอีกเล่าลูก"

"ก็เรื่องยุ่ง ๆ กันนั้นแหละ ผมสงสัยมานานแล้วว่าทำไม" ตาอันตอบ "แต่เพิ่งมาได้ข่าวเมื่อเช้านี้เอง ผมก็เลยรีบกลับมาบอก กลัวว่าคุณแม่จะตกใจมาก ถ้าหากได้อื่น จากปากคนอื่น เรื่องไม่มีอะไรหรอก แล้วก็คงจะเรียบร้อยกันได้"

"แม่อังยังไม่รู้เรื่องอะไรเลย" พลอยพูดอย่างงงๆ "อันต้องเล่าให้ละเอียดกว่านี้หน่อย แม่จะได้เข้าใจ"

"มีข่าวมาเมื่อเช้านี้เองว่า ทท -โคราชและทหารหัวเมืองทางเหนืออีกบางส่วนได้ยกเข้ามาตั้งอยู่ที่ขอนแก่นเมือง" ตาอันเล่า "เวลานี้เขายึดขอนแก่นได้หมดแล้ว แต่ยังไม่ได้ยกเข้ามาในกรุงเทพฯ เขายื่นคำขาดมายังรัฐบาลให้จัดการแก้ไขการปกครองแผ่นดินใหม่"

"แก้ยังไงกันอีก" พลอยถามอย่างเนือย ๆ เพราะรู้สึกเบื่อหน่ายต่อสิ่งที่ตาอันออกเรียกว่าการ เมืองนี้เสียแล้ว

"ก็ให้แก้ไขไปจนถูกใจเขา" ตาอันตอบ "แต่รัฐบาลเราไม่ยอมแน่ ๆ เพราะรัฐบาลนี้เป็นรัฐบาลถูกต้องตามกฎหมาย จะใช้อำนาจทหารหรือกำลังอาวุธมาบังคับกันนั้นไม่ได้"

พลอยนึกถึงเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว เมื่อปีกลายก็ยังไม่เห็นห้องด้วยกับภาพของตาอันสนิทกัน แก่ปากนั้นก็ตามไปว่า

"เมื่อไม่ยอมแล้วจะทำอย่างไรกัน"

"ก็เห็นจะต้องสู้กันจนแพ้ชนะไปข้างหนึ่ง" ตาอันตอบเรียบ ๆ ก้าวหน้าเสียงที่บีบใน¹

บทสนทนาที่บอกลักษณะนิสัยของตัวละคร

ผู้แต่งใช้บทสนทนาหลายตอนบอกนิสัยตัวละคร ซึ่งก็สามารถทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครได้ชัดเจน ทั้งรูปร่าง ลักษณะนิสัย และความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร เช่น

ข้อยวิจารณ์คุณสายให้พลอยฟังว่า "คุณอาบจะใจก็ที่ดี บหจะถูกก็แสนดี เมื่อเขานี้ว่าฉันว่า เลี้ยงเสียข้าวสุก พลอยได้กินใหม่ คอยคุไปเถอะ ฉันไม่กินหรอกข้าวสุกของคุณอา อยากมาว่าฉันดี"²

และอีกตอนหนึ่งข้อยพูดกับคุณสายว่า

"คุณอาคะ เมื่อคุณอาสาว ๆ เคยมีใครเขามองบ้างหรือเปล่า คุณอาเคยคิดจะมีเหย้ามีเรือนบ้างหรือเปลาคะ"

"อ้าย เอาอะไรมาถาม" คุณสายร้องเอ็ดตะโร "ไม่ใช่เรื่องของเด็กจะรู้ไปทำไม"

"โอ้ ก็อยากรู้บ้างซิคะ คุณอาไม่เห็นเล่าอะไรให้ข้อยฟังบ้างเลย ฉันไม่เข้าใจจริง ๆ นะ อย่างคุณอาเนี่ย อะไร ๆ ก็ดีหมด แล้วก็ไม่เห็นจะซื่อซื่อเห่ตรงไหน ทำไมถึงอยู่ตัวคนเดียวมาจนป่านนี้ได้ก็ไม่รู้"³

¹ คีตกุทธี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 358-359

² คีตกุทธี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 63

³ ก. หน้า 346

ในคราวที่คุ้นเปรมตาย เราพี่น้องจะทำพิธีฝังเด็กอุทิศให้คุ้นเปรม มีบทสนทนาที่บอก
ลักษณะนิสัยของพ่อเพิ่มว่าเป็นคนรักสนุก มีอารมณ์ขัน ว่า

"อะไร ๆ ก็ส่งไปให้ไค้หมกแล้ว ยังขาดอยู่อย่างเดียวเท่านั้นเอง"

"อะไรเล่าคุณลุง" ตาออกถาม

"ม้า" พ่อเพิ่มตอบ "ต้องส่งให้เจกมันทำส่งไปให้สักยู่หนึ่ง มีอานม้า เครื่อง
ม้าและโรงจนครบ"

"ผมว่าวาคือว่า" ตาออกตอบ "บ้านนี้คุณพ่อคงเข็ดขี้ม้าแล้ว ข้อสำคัญ ถ้าส่ง
ม้าไปให้จะโกรธเอาเสียด้วย เพราะจะหาว่าเราล่อ"

"จริงซี้" พ่อเพิ่มพูอย่างเชือดชื่อ เห็นด้วยกับหลานชาย "ว่า ยากจริง ๆ จะส่ง
อะไรให้อีกก็...ลองส่งของที่ไม่เคยมีไปให้จะดีไหม เมื่อจะชอบบ้าง"

"อะไรอีกละคุณลุง" ตาออกถาม

คำตอบของพ่อเพิ่มต้องทำให้พลอย ซึ่งนั่งฟังอยู่ข้างในท้องหัวเราะและร้องไห้ไป
พร้อม ๆ กัน เพราะพ่อเพิ่มตอบด้วยเสียงกระซิบที่ดังไค้ยิน เข้าไปถึงข้างในว่า

"อ้อเล็ก ๆ เจ้าคุณท่านไม่เคยมีเลย ไปอยู่ทางโน้นเดียวไม่มีใครปรนนิบัติ จุง
จะให้เจกทำรูปกระดาดสวย ๆ สักสิบตัว แะส่งไปให้ ข้างปะไร"

ตาออกหัวเราะงอหาย แล้วพูว่า

"ผมไม่รู้วายนะคุณลุง เกี่ยวกับคุณแม่คุณตาย"

"เฮ้ย ไม่เป็นไรหรอกน่า" พ่อเพิ่มตอบ "ลุงเคยถามเขาแล้ว เขามองว่าเขา
ไม่ว่า จุงกลัวแต่อย่างเดียวเท่านั้น..."

"กลัวอะไรครับ" ตาออกซัก

"กลัวท่านจะไม่รับไ้ซะซี้ เมื่อเป็น ๆ จุงเคยแนะท่านให้ลองมีคู่บ้าง แต่ท่าน
กลับบอกว่าจะมาทำให้ท่านตายเร็ว ก็ยวันนี้ท่านก็ตายแล้ว เห็นจะไม่เป็นไรกระมัง"

"แล้วเมื่อส่งไปท่านก็ยังไม่รับ คุณลุงจะทำอย่างไร" ตาออกซักด้วยความสนุก

"ไม่เป็นไรหรอกพ่อออก" พ่อเริ่มพูดอย่างใจเย็น "ท่านไม่ใช่สอยก็เก็บเอาไว้
ที่นั่น อีกหน่อยลุงตามไปทวงคืนเอามาไว้เอง"¹

บทสนทนาบอกความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละคร

บทสนทนาที่ผู้แต่งใช้เพื่อแสดงความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละคร ให้ความประทับใจและ
ความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านมีหลายตอนด้วยกัน เช่น เหตุการณ์หลังจากคุณเปรมถึงแก่กรรม ทั้ง
ตาอินและประไพ ต่างพากันตำหนิตาออกว่าเป็นคนหลักลอย ออกก็หัวเราะเฉยเสีย แต่เมื่อ
ออกได้คุยตามลำพังกับแม่และพ่อ ออกก็ปล่อยความรู้สึกของตัวเองออกมา

ตาออกเดินมาคุกเข่าลงที่ตรงหน้าเก้าอี้ที่พลอยนั่ง เอาแขนทั้งสองข้างโอบหัวเขา
พลอยไว้แล้วก็พูดขึ้นว่า

"แม่ทูนหัวของลูก แม่เห็นลูกเลวจริง ๆ อย่างคนอื่นเขาหรือเปล่า"

พลอยต้องยกมือขึ้นลูบหัวตาออกด้วยความเอ็นดู แล้วพูดเบา ๆ อย่างปรานีว่า

"แม่รู้ว่าออกลูกของแม่เป็นคนดี ถ้าออกอยากจะทำอะไรออกก็ทำได้ที่ไม่แพ้คนอื่น
ที่แม่ไม่เข้าใจก็คือ ทำไมออกไม่ทำ"

ตาออกเอาหน้าซบลงกับตักพลอยแล้วก็ตอบว่า

"ลูกเองก็ไม่รู้...ชีวิตคนเรานั้นสั้น เื่อเกิน...สั้นจนน่ากลัว เวลาได้อยู่ใกล้
คนที่รักอย่างแม่ ลูกก็อยากจะเกาะไว้ให้นานที่สุด ไม่อยากจะไปห่าง อยากอยู่ใกล้
ใกล้ ๆ แม่อย่างนี้..."²

และอีกตอนหนึ่งบทสนทนาบอกความรู้สึกของพลอยว่า

¹ คีตกฤทธิ์ ปราโมทย์ สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 289-291

² ก. หน้า 300-301

"ออกลูกแม่" พลอยปรารภขึ้น "ทุกวันนี้แม่รู้สึกเหมือนฟ้าพังทลายลงมาทับ รู้สึกเหมือนกับว่ากำลังฝันร้ายอยู่ ไม่รู้จะทำอย่างไรจริงๆ"

"ลองหยิกตัวเองดูซิแม่ เผื่อจะตื่นบ้าง" ตาออกตอบ

"ถ้าตื่นได้จริง ๆ แม่จะดีใจที่สุด" พลอยพูดแล้วก็ถอนใจไป

"แม่จ๋าแม่" ตาออกกระซิบเบา ๆ "ลูกมีอะไรจะให้แม่ดู แต่แม่คงสัญญากับลูกก่อนว่า จะทำให้ใจให้แข็งไว้ อย่าซื้ออัน อย่าร้องไห้ เพราะลูกไม่สบายใจที่สุด เวลาเห็นแม่ออกให้"¹

บทสนทนาที่ให้ออกคิด

ในเรื่องเกี่ยวกับคดีหรือข้อคิดที่ไต่ถามบทสนทนา แสดงถึงทัศนะและกติขธรรมที่ควรแก่การนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติตน ทั้งทางโลกและทางธรรม มีปรากฏอยู่เป็นอันมาก เช่น

๑ ข้อคิดสำคัญจากทัศนะของออกในการเมือง

"ทุนหัวของลูก ตั้งแต่นี้ไป แม่จะต้องทำให้ให้แข็งไว้เสมอ ปล่อยให้ใจอ่อนไม่ได้เป็นอันขาด"

"ทำไมออก" พลอยถามเบา ๆ

"เพราะเรื่องราวที่จะเกิดขึ้นในครอบครัวเราก็คือ เกิดขึ้นในบ้านเมืองก็ คือจะมีสิ่งหนึ่งที่เรายังไม่รู้จักรู้เข้ามาแทรกแซง ทำให้เกิดปัญหา เกิดความฉีกพองหมองใจ เกิดความไม่แน่นอนใจ ถ้าคนใจไม่แข็งแล้วจะอยู่ไม่ได้" ตาออกตอบ

"แม่ไม่เข้าใจ...ออก" พลอยทงงๆ "อะไรจะมาแทรกแซง อะไรจะมาทำให้ต้องฉีกพองหมองใจกันแม่แต่ในครอบครัวเรา ซึ่งเคยแต่รักกัน"

"การเมือง" ตาออกตอบสั้น ๆ²

¹ กึกกุธธี ปรามาช สืบค้นในเล่ม 2 หน้า 372-373

² คุร หน้า 350

ข้อคิดของชอย เกี่ยวกับความตาย ที่ได้จากบทสนทนา เช่น

"เฮ้อ เมื่ออยู่ก็เต็มหีบ ๆ กันไป ประเดี๋ยวก็ตีประเดี๋ยวก็โกรธ เดี่ยวก็รักเดี๋ยวก็ร้องไห้ เสรีแล้วก็ตายด้วยกันทุกคน" ชอยพูดขึ้นเป็นธรรมชาติ "อย่างฉันนี่คงถึงคราวเข้าวันหนึ่ง จะติดกับคนอื่นก็ตรงที่ว่า เวลาฉันตายแล้วใครพูดถึง ใครนึกถึงก็คงหัวเราะ ไม่ร้องไห้เหมือนกับคนอื่น เรื่องคนตายนี่ ฉันนึก ๆ อยู่แล้วก็แปลก คุณเชย จะเห็นด้วยกันหรือไม่ก็ไม่รู้ได้ ฉันว่าบางคนที่เรารักมาก ๆ หรือคุ้นเคยมาก ๆ นั้น ไม่มีวันตาย ถึงตัวจะตายไปแล้วนานเท่าไรคน ๆ นั้นก็ยังคงอยู่เหมือนกับคนเป็น ๆ ในหัวใจเรานั่นเอง อย่างเสด็จนั้นท่านสิ้นพระชนม์ไปแล้วไม่รู้ว่ามีกี่ปี แต่เดี๋ยวนี้ฉันก็ยังคิดว่าท่านยังอยู่ เพราะฉันรู้ว่าท่านไปรออะไร ถึงท่านจะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ยังคิดจะทำให้อุทิศพระทัยอยู่นั่นเอง ต้องระวังตัวอยู่เสมอพ่อแม่และคุณอาสายที่ตายไปแล้วก็เหมือนกัน อย่างคุณอาที่ยิ่งร้าย เมื่อยังเป็น ๆ อยู่ เราก็พอหลีกเลี่ยงหนีไปได้เป็นครั้งคราว พอตายแล้วดูเหมือนจะตามติดตัวเที่ยวควบคุมไปทุกอริยาบถ"¹

บทสนทนาที่ให้ออกคิดเกี่ยวกับความรักและความทุกข์ ตามความคิดของพลอย

"ชอย" พลอยพูดขึ้น "ธรรมดาคนเรา ถ้ารักใครก็ไม่โกรธคนนั้น ถ้าโกรธก็แปลว่าไม่รักจริง ฉันไม่ไ้คนโกรธเลย มีแค่ คั่นใจและนับถือว่าพี่เนื่องทำถูก...ชอยเชื่อฉันเถิด ความทุกข์ในโลกนี้มีอยู่มากพอแล้ว ไม่ใช่เรื่องที่เรากำลังจะไปต่อเติมให้มากขึ้นอีก"²

ข้อคิดเกี่ยวกับความรักความทุกข์ของเสด็จ ซึ่งรับสั่งกับพลอยเมื่อพลาดรักจากเนื่อง มีรับสั่งว่า

"...จะเป็นกรวดหรือเป็นเพชร ถ้าเราไปนิกรรักมันเข้าแล้ว หายไปเมื่อไรก็เสียตาย ยิ่งรักมากก็ยิ่งเสียตายมาก บางคนถึงเสียคนไปก็มี ถ้าเราไม่อยากทุกข์มาก ไม่อยาก

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 285

² คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 299

เสียคน ก็อย่าไปรักอะไรให้มากนัก ถึงจะรักก็ต้องรู้ว่ามันเป็นเพชรหรือเป็น
กรวด ถ้ารู้ราคาจริง ๆ ของมันเสียแล้ว ถึงมันจะหายไปเราก็ไม่เสียดายมันนัก...
ข้าไม่เชื่อว่าฐานะจะทำให้คนมีความสุขได้ และความสุขที่คนอื่นหาให้ก็ไม่เหมือน
ความสุขที่เจ้าตัวหาเอาเอง... เจ้าต้องเตรียมตัวไว้สำหรับเวลาข้างหน้าอีกนาน เพราะ
เจ้าจะต้องอยู่ต่อไป เจ้าควรจำไว้ว่า สิ่งใด ๆ ที่เกิดแก่เราทุกวันนี้ต้องมีผลในวัน
หนึ่งข้างหน้า ถ้าเราทำตัวให้ถูกกับเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในวันนี้ ผลที่จะเกิดต่อ
ไปก็เป็นผลที่ดี แต่ถ้าเราทำตัวไม่ถูก ผลที่จะเกิดต่อไปก็เป็นผลที่ไม่ดี ชีวิตคนเราว่า
ไปก็เหมือนกับละคร ตัวละครก็มีหน้าที่รำไป แต่มีพาทย์เขาก็เล่นอยู่อีกทางหนึ่ง เรา
เป็นละครก็ต้องรำให้ถูกจังหวะ..."¹

6. กลวิธีในการแต่ง

กลวิธีในการแต่ง เรื่องเป็นคุณสมบัติอันสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้นวนิยายมีคุณค่าในทาง
วรรณคดี ซึ่งมีเป็นความสามารถของผู้แต่งโดยเฉพาะ ในอันที่จะใช้กลวิธีต่าง ๆ สร้างความ
สนใจ ความประทับใจในวรรณกรรมของตน กลวิธีการแต่งเรื่องให้น่าสนใจนั้นสามารถทำได้
หลายวิธี ส่วนจะประทับใจผู้อ่านเพียงใดหรือไม่ขึ้น ขึ้นอยู่กับศิลปะหรือฝีมือของผู้แต่งเป็นสำคัญ
เรื่องสี่แผ่นดินนี้ ผู้แต่งใช้กลวิธีในการเล่าเรื่องจากภายนอก กล่าวคือ ผู้แต่งถ่ายทอด
เรื่องราวต่าง ๆ สู่ผู้อ่านโดยตรง มิได้อาศัยตัวละครตัวใดโดยเฉพาะ ผู้แต่งเป็นผู้บรรยายเรื่อง
ราวต่าง ๆ ทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร เหตุการณ์ในเรื่อง ชีวิต ความเป็นอยู่ ตลอดจนความ
รู้สึกนึกคิดภายในใจของตัวละครตลอดทั้งเรื่อง ผู้แต่งเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร เป็น
วิธีการแต่งที่ผู้แต่งสมมุติตนเองว่าเป็นผู้รู้และเป็นผู้เล่าเอง (Omniscient point of
View) : เมื่อกล่าวถึงตัวละคร ผู้แต่งจะใช้สรรพนามบุรุษที่สามเสมอ (The third person
technique) ผู้แต่งใช้วิธีการแต่งด้วยศิลปะของการสร้างนวนิยายเป็นลำดับคือ

การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องของนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดินเป็นการดำเนินเรื่องไปตามลำดับเหตุการณ์ตลอดทั้งเรื่อง ผู้แต่งบรรยายเรื่องราวที่เกิดขึ้นไปตามเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ตามลำดับก่อนหลัง ไม่สลับสนั่น มีการเล่าเรื่องย้อนหลัง (flash back) อยู่บ้างเพียงบางตอน เช่น คราวที่พลอยตามเสด็จไปบางปะอิน คุณสายอาของช้อยเล่าเรื่องสายบัวนายายกฤตให้พลอยและช้อยฟัง เรื่องสายบัวนายายกฤตเป็นเรื่องเล่ากันต่อ ๆ มาว่า นายายกฤตเป็นชาวอยุธยาเป็นคนชอบคุยโวโอ้อวดว่าสนิทสนมกับเจ้านายชั้นสูง เมื่อเจ้านายเสด็จมาบางปะอิน นายายกฤตจะเจ้ากี้เจ้าการไปเชิญให้ไปเที่ยวที่นาของแก ว่าที่ไหนไม่สนุกเท่านาของแก เมื่อรู้ว่าเจ้านายโปรดสายบัว คอกบัว แกก็อวดว่าที่นาของแกงามไม่มีที่ใดเหมือน ขอเชิญให้ไปเที่ยวกันบ้างเถิดจะต้อนรับให้เต็มที่ทั้งเรือขบวนจันทน์ก็นำมาต้อนรับ คราวหนึ่งเจ้านายทรงเสด็จเสด็จไปเที่ยว นายายกฤตก็ได้เที่ยวเชิญชวนใครต่อใครเข้ามาชม การต้อนรับนั้นนับได้ว่าไม่มีขาดตกบกพร่อง เสียอยู่แต่คอกบัว ผักบัวและสายบัว มีไม่มากเท่าที่คุยไว้ นายายกฤตก็ไปเก็บบัวจากที่อื่นมาหมักไว้กับคอกบัวในนาของแก ปรากฏว่าคอกบัวก็เหี่ยวเฉาในเวลาไม่สมควร บางคนถึงคอกบัวเต็มแรง พลัดตกลงไปในน้ำบ้างก็มี เป็นอันว่าเขาจับได้ว่าถูกนายายกฤตต้มเสียสุก เป็นเรื่องเล่ากัน ๆ กันมานานในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หากใครไปถูกหลอกมาก็ยังเรียกกันว่า ไปเที่ยวนายายกฤต¹

การเล่าเรื่องย้อนหลังนี้มีอีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่คุณสายเล่าเรื่องพระนางเรือล่มให้พลอยกับช้อยฟัง

กลวิธีในการเล่าเรื่อง ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นับได้ว่าควรแก่การยกย่องเป็นอย่างยิ่ง เพราะสามารถเล่าให้ผู้อ่านอ่านได้อย่างได้ความรู้สึก สะเทือนอารมณ์เหมือนกับผู้แต่งได้มานั่งเล่าเรื่องให้ผู้ฟังฟังอย่างสนุกสนาน เป็นกันเอง เนื้อเรื่องเรียงลำดับไม่ขาดตอน

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 336-337

ผู้เล่าเล่าเรื่องด้วยความรู้ ด้วยความเจนจัดในประสบการณ์ ด้วยข้อเท็จจริงที่ได้ตรวจสอบแล้ว และเล่าด้วยปฏิภาณที่ฉับไว บทสนทนาที่ผู้แต่งกำหนดให้ตัวละครแล้วแต่มีชีวิตและมีน้ำหนักที่จะทำ ให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกราวกับขนานนัยเรื่องนี้มีความเคลื่อนไหว ให้อารมณ์ ให้ความรู้สึก ทั้ง อารมณ์ขัน อารมณ์โศกสะเทือนใจ อารมณ์หวาน กับทั้งยังให้ความรู้ ความคิด ความสนุก สนุกสนานเพลิดเพลินไปพร้อมกัน

การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่กระชับ ผู้แต่งใช้การบรรยายเป็นพื้น มีบทสนทนา สลับบ้างในโอกาสที่เหมาะสม บทบรรยายแต่ละตอนมีความสั้น ยาว ตามความเหมาะสมในเหตุการณ์ แต่ละตอน ศิลปะการบรรยายยังคงรวมทั้งการบรรยายเหตุการณ์ บรรยายความรู้สึกของตัวละครและ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร สำหรับลักษณะของตัวละครนั้น ผู้แต่งใช้วิธีบรรยายทั้งโดยตรงและ โดยอ้อม การบรรยายโดยตรงคือ การอธิบาย ลักษณะนิสัย ระบุร่าง ความรู้สึกนึกคิด ด้วยถ้อย คำของผู้แต่งโดยตรง ส่วนการบรรยายโดยอ้อมนั้นผู้แต่งใช้วิธีการใช้บทสนทนาของตัวละครอื่นบอก ลักษณะของตัวละคร เช่น

บทบรรยายลักษณะตัวละครโดยตรง

ผู้แต่งบรรยายลักษณะของประไพ ลูกสาวคนโตของพลอย ว่า

ประไพเป็นเด็กเกิดยากก็จริง แต่เมื่อ กัดมาแล้วก็เป็เด็กที่เลี้ยงง่าย ไม่อ่อนและ ไม่ขี้โรค ยิ่งประไพโตขึ้นหน้าตาดีประพิพประไพไปทางคุณเปรม แต่ก็ยังได้รับเอา ความงามจากพลอยผู้เป็นมารดาไว้มาก เมื่อประไพอายุได้สองขวบ ประไพเป็นเด็ก น่ารักน่าเอ็นดู ใครเห็นใครต้องรัก เพราะช่างฉอเลาะไปทุกอย่าง พลอยซึ่งเคย เป็นเด็กไม่ช่างพูดมักจะนึกเสมอว่า ประไพคงจะได้นิสัยช่างคุยไปจากมารดาของตน ผู้เป็นยายของประไพ¹

ตาอัน ตาอัน กับตาออก ลูกชายของพลอย

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 28

ตาอันเป็นเด็กกว้างและพยายามเอาใจพลอยทุกอย่าง จนบางครั้งพลอยต้องเฝ้าตัวเอง มีให้ลำเอียงไปข้างตาอัน ส่วนตาอันลูกหัวปีของพลอยนั้นเสียอีกกลับมีนิสัยขี้ฉ้อทะเลาะเวลาโกรธ หรือโมโหก็แสดงอาการรุนแรงไต่มา ๆ ทำให้พลอยต้องหนักใจ ต้องคอยอบรมกตัญญูอยู่เสมอ ส่วนตาออกคนรองลงมานั้น มีนิสัยในตัวบางอย่างที่ทำให้พลอยต้องรักเป็นพิเศษ ทั้งที่พยายามซ่อนความรู้สึกนั้นไว้ เพราะตาออกเป็นเด็กมีอารมณ์ขัน พูดจาด้วยถ้อยคำแปลก ๆ และของที่ตาออกเห็นว่าขบขันเป็นที่สุดก็ถือตัวของตัวเอง พลอยสังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างเด็กผู้ชายสามคนนี้ได้ชัด ตาอันนั้นเป็นคนชอบเสียสละ ถ้าตาอันมีของอย่างใ้คนองอยากได้ ตาอันก็รีบให้ทั้งนี้ ไม่ว่าตาอันจะไม่เสียกาย แต่ที่ให้ก็เพราะตาอันชอบให้ของแก่คนอื่นมากกว่าที่จะเก็บไว้เอง ส่วนตาอันนั้นเป็นคนชอบของ ๆ คนอื่น ถ้าของอย่างใดที่มีเหมือนกันหมด ตาอันก็มักจะไม่สนใจ แต่ถ้าใครมีสิ่งใดที่ตาอันไม่มี ตาอันก็อยากจะได้สิ่งนั้นขึ้นมาทันที แต่ตาออกนั้นแปลกไปอีกหนึ่งหนึ่งที่ไม่มีคตินัยร้ายในสิ่งใดมากนัก ตาออกมีของสิ่งใดอยู่ ถ้าพี่น้องจะมาหยิบเอาไปเล่นเสีย ตาออกก็ไม่เสียกายหรือหวงห้าม แต่จะไปหาของอื่นเล่นต่อไปอีก โดยไม่กังวลต่อของที่คนอื่นเขามาเอาไปเสียแล้ว¹

บรรยายลักษณะของคุณเปรม ว่า

เจ้าของสายตาคู่นั้นเป็นบุรุษร่างใหญ่ ผิวขาว อายุราว ๆ ยี่สิบห้า สังเกตดูจากการแต่งกายพลอยก็รู้ได้ว่าเป็นมหาเล็กหลวง ถ้าจะว่าไปแล้ว ชายคนนั้นก็นับว่าอยู่ในเกณฑ์ที่หน้าตาดี แต่พลอยก็มีใจสนใจในชั้นนี้ สิ่งแรกที่รู้ตัวก็คือนึกว่าคาญ พลอยเหลียวไปถูกด้วยสีหน้าที่บอกชัดว่าคาญอีกครั้งหนึ่ง แต่สายตานั้นก็มีใจลดลง แต่เพิ่มแวเป็นยิ้มเข้าไปอีก... ค่ะนั้นพลอยไม่สบายนอนกระสับกระส่ายตลอดคืน ตามธรรมดาเวลาเข้านอน พลอยมักจะหลับทันที ความประสาคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาว บางครั้งก็นอนหลับทันทีถึงที่เื่องแล้วก็หลับ แต่คืนนี้ จะเป็นเวรกรรมอย่างใดก็บอกไม่ถูก แต่พอหลับตาลงที่ใดก็ได้เห็นแต่แวตาและใบหน้ายิ้ม ๆ ของชายคนนั้น²

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 29-30

² คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 230-231

บทบรรยายพฤติกรรมของตัวละคร

ผู้แต่งบรรยายกิริยาอาการของพลอยคนที่ถูกลงโทษให้กราบพระพุทธรูป เนื่องจาก
พลอยไปเหยียบเข้าว่า

พลอยตัวร้อนแล้วก็เย็น เย็นแล้วก็ร้อน เหยื่อนั้นมีรูปร่างมาจากไหน ออกจากร่าง
กายพุ่งไปทุกซอกซอญ แม้พลอยแขนพลอยแล้วบอกให้ไปกราบพระพุทธรูปเสียอย่าชักช้า
ฝ่ายพลอยก็ก้มหน้าคอบ ๆ ย่องเข้าไปเพราะอายเสียแพะจะแทรกแผ่นดินหนี ไม่กล้า
มองสบสายตาก็ร้องก็พันคู้ที่กำลังเรียกให้กันหยุดอยู่ บ้างก็พูดจาวิจารณ์กันอย่างขบขัน
บ้างก็หัวเราะอยู่อย่างสนุก พอถึงพระพุทธรูป พลอยก็ทรุดตัวลงคุกเข่า พนมมือวาง
ลงบนพระพุทธรูป แล้วก็หลับตาแน่นก้มตัวลงกราบ เสียงคนหัวเราะเกรียวกราบกันเป็น
ทอด ๆ ไป แม้แต่โขนที่นั่งอยู่ริมประตูก็ดูเหมือนจะหัวเราะ แต่พลอยไม่มีกำลังที่จะ
เหลียวไปคว่ำ ใครจะทำอะไรเพราะขณะนั้น ถ้าสามารถละลายหายไปได้ พลอยก็
จะทำด้วยความอาย พลอยรีบลุกขึ้นยืนโดยเร็ว เมื่อกราบแล้ว และหันหลัง ออก
วิ่งต่อตรงไปยังแม่อย่างไม่คิดชีวิต¹

ผู้แต่งบรรยายถึงพฤติกรรมของตัวละครหลายตัวพร้อมกัน คราวที่ทีมงานโกนจุกพลอย
กับซ้อย ระหว่างการเตรียมตัวเข้าพิธี ความว่า

หลังจากนั้นก็เริ่มมีการอาบน้ำครั้งใหญ่ที่สุดที่พลอยเคยประสบมาในชีวิต ทุกคนที่อยู่
ที่นั่น ช่วยกันร่อนน้ำทางนั้น ถูกตัวแล้วก็ทาลูกันอีก เหมือนกับจะไม่ให้มีฝุ่นละอองติดอยู่
อีก พลอยนั่งใหญ่ใหญ่อาบน้ำอยู่รู้สึกว่ามันเกินขนาดเท่าไร ๆ ก็ไม่เสร็จ จนรู้สึกหนาว

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 24

และปลายนิ้วมือเริ่มเหี่ยวแลเห็นได้ ผิวหนังนั้นสลายไปทั่วด้วยแรงชัฏและการก็เป็นไปตามที่ถูกสายไค้คาคไว้ พอพลอยรู้สึกว่ายาน้ำมานานเหลือทน ซ้อยก็เริ่มอาละวาด ในชั้นแรกก็เพียงแคว้งให้แต่เล็กน้อย แต่ครั้นคุณสายไม่เลิก ซ้อยก็เปลี่ยนเป็นร้องไห้ดัง ๆ คุณสายจับเข้าที่ตรงไหนก็สลักที่ตรงนั้น และในที่สุดเหตุการณ์ก็รุนแรงจนถึงกับลงดิน ภายในเวลาไม่นานรูปการณ์ก็เปลี่ยนไปกลายเป็นมวญปล้ำระหว่างคุณสายและซ้อย มีแม่ขึ้นเป็นคนดู วางมือจากพลอย แล้วหัวเราะร่วนด้วยความขบขันอยู่อีกทางหนึ่ง เมื่อซ้อยไค้แฉลงฤทธิ์เสียจนคุณสายเบียดปอนไม่ทันแล้ว ซ้อยก็เริ่มหัวเราะ อันเป็นเหตุให้คุณสายหมกความอกทน ห้องใช้อ่านาจาตราให้ ซ้อยเสียหลายที ก่อนที่จะสงบลงได้¹

บทบรรยายความรู้สึกของตัวละครที่มีต่อเหตุการณ์และมีต่อตัวละครอื่น

พลอยยิ่งเกินไถ่ชีวิตประตูนั้นเข้าไป ชีวิตประตูนั้ก็ยิ่งสูงทั้งสูงทั้งใหญ่ เพิ่มความน่าสยองกลัวยิ่งขึ้นทุกที สิ่งอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ถัดนั้นดูเลือนลางหายไปหมด แม้แต่คนที่เดินเข้าเดินออกกันอย่างสับสนนั้นก็จางลงไป เห็นแต่เป็นเงา ๆ สิ่งที่เคยอยู่ในสายตาของพลอยและยิ่งเกินขึ้นทุกก้าวที่พลอยเดินไกลเข้าไป ก็คือชีวิตประตูนูปิกทองไว้เป็นแห่ง ๆ นั้นเอง จนดูเหมือนว่าได้เปลี่ยนสภาพจากท่อนไม้ธรรมดาสามัญที่สุดมาเป็นสัตว์ร้ายอันน่าสยดสยอง นอนชูความยาวทางวญ และสัตว์นั้นดูเหมือนจะร้องว่า "อย่าเข้ามา อย่าเข้ามา อย่าเหยียบ อย่าเหยียบ เข้ามาแล้วต้องก้าวให้พ้น"

ส่วนในใจของพลอยนั้น ก็นึกด้วยความหวาดว่า "ไม่พ้นแน่ ไม่พ้นแน่ ที่นี้เป็นวังหลวง วังของในหลวง ใครทำผิดอะไรนิดเคียวเขาเอาไปเสียน ไปชังถูก ไปตักหัว ใครเหยียบชีวิตประตูนูเขาเอาไปตักหัว ภูมิจึงไม่มีใครกล้าเหยียบเลยสักคน ใครเดินเข้าเดินออกต้องเกรงโลกข้ามทุกคน แต่เราก้าวข้ามไม่พ้นแน่ เพราะให้เข้ออกอย่างนั้น สูง

¹ คีตกฤติ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 21-22

ออกอย่างนั้น"

ใจพลอยเฝ้ารอที่จะไปถวายความประหม่า ท่าทั้งสองจึงคุกรุ่นประทุขึ้นเข็ง และมือทั้งสองนั้นก็กำแน่น พลอยรู้สึกว่ามีมือออกเบียดไปหมกในอุ้งมือ ท่าทั้งสองข้างที่เฝ้ารอตามแม่ก็ก้าวช้าลง...พอถึงประตูก็รู้สึกตัวเป็นรูป คลับตาทั้งสองข้าง ยกเท้าข้างหนึ่งให้สูงที่สุด และก้าวออกไปเท่าที่นึกว่าเป็นก้าวที่ยาวที่สุดในชีวิต พอวางเท้าลงบนพื้น พลอยก็ล้มตัวขึ้นแล้วก็เห็นว่าตัวเองกำลังยืนอยู่บนธรณีประตุนั้นพอดี

พลอยใจหายวาบ เหงื่อไหลประทุออกมาพรุ้งพรุ้ง ไม่ปีใจที่จะมองเห็นโขนที่นั่งอยู่อย่างภาคภูมิใจ ไม่ได้เหลียวไปดูว่านางพิศที่เฝ้ารอมาข้างหลังยกมือตบอกถึงดวง พลอย เผลอลงจากธรณีประตูวิ่งตรงไปที่ตัวแม่อย่างไม่คิดชีวิต¹

บรรยายความรู้สึกของพลอย เมื่อทราบข่าวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ความว่า

พลอยใจหายวาบต้องหยุดตัวลงนั่งที่กระโถก นึกสังหรณ์ใจขึ้นมาทันทีว่ายายเหียบมิได้พูดข่าวลือเหลวไหล แต่ใจนั้นยังไม่ยอมเชื่อ เพราะถ้าประจวบหนักหนาก็คงจะรู้เรื่องมาก่อน แต่พลอยได้ข่าวประจวบมาเพียงห้าหกวันเท่านั้น จริงอยู่คุณเปรมหายไปทั้งคืน คงจะต้องมีเหตุสำคัญในวังแต่บางที่พระอาการประชวรจะหนักขึ้นเท่านั้นเอง เห็นจะไม่ใช้สวรรคต พลอยพยายามหลอกตัวเองว่า พระเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จสวรรคต เพราะยังไม่สามารถจะเชื่อได้ว่าจะเสด็จสวรรคตได้อย่างไร พลอยเฝ้ามองในแผ่นดินของท่านที่รู้สึกว่าเป็นสุขแสนสุขยิ่งนัก มีชีวิตอยู่ได้ด้วยความแน่นอนเหมือนกับว่ามีต้นโพธิ์อันใหญ่ร่มกันอยู่ให้ได้รับความร่มเย็น เพราะพระบารมี ตระกูลของพลอยทั้งตระกูล ตลอดจนเจ้าคุณพ่อก็ล้วนแล้วแต่ได้รับราชการตั้งเนื้อตั้งตัวปกครองกันมาได้เป็นสุขจนถึงขั้นบุตรหลาน เพราะพระมหากรุณาธิคุณ บรรพบุรุษของคุณเปรมลงเรือสำเภามาจากเมืองจีนก็ไต่ทรงรูปเลี้ยวจนเป็นขุนนาง คุณเปรมก็เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์ พลอย

¹ กีกฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 21-22

เองนั่นตั้งแต่เด็กมาก็อยู่ในวัง ชีวิตทุกค่านในวังนั้นก็แวดล้อมพระองค์อยู่ และดำรงอยู่ ได้ด้วยพระเจ้าอยู่หัวเหมือนกับพระอาทิตย์อัน เป็นศูนย์ที่ตั้งของดาวต่าง ๆ ในจักรวาล พลอยเคยนึกเสมอว่า ถ้าเสด็จสิ้นพระชนม์ลง การจะเป็นอย่างไร เคยนึกว่าเมื่อ สิ้นบุญเจ้าคุณพลอยคงจะต้องทำอะไร จนบัดนี้เจ้าคุณพลอยก็สิ้นบุญลงไปจริง ๆ แล้ว แต่เรื่องพระเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตนั้นพลอยไม่เคยนึกถึงเลย เพราะนึกไปไม่ถึงด้วย เป็นเรื่องใหญ่ และถึงแม้ว่าจะนึกถึงก็เห็นว่าตัวนั้นบำเพ็ญกรรมอย่างหนักทีเดียว ถ้าหาก วายายเหี่ยมไม่ เหลวไหล และชาวนี้นี้เป็นความจริง ก็เท่ากับว่าหลักหรือแกนของโลก มนุษย์ที่พลอยรู้จักนั้นสลายลง ทั้งที่รู้สึกสังหรณ์ใจอยู่อย่างมาก พลอยก็พูดกับยายเหี่ยม ว่า

"ยายเหี่ยมไปเที่ยวฟังอะไรเอามาพูด พูดอะไร เป็นกลางไม่คี่หรือ"

ยายเหี่ยมร้องไห้โฮโฮใหญ่ ๆ ก็ลงกราบแม่พระธรณีสวดสาบานยืนยันว่าชาวนั้นเป็น ความจริง แล้วก็เดินร้องไห้เข้าไปในครัว อีกครู่หนึ่งก็มีเสียงคนร้องไห้มาจากในครัว และเสียงคนร้องไห้มาจากเรือนคนมูย พลอยกลับขึ้นตึกอย่างช้า ๆ รู้สึกโศกเศร้าเห่ และกำลังซาอ้อนลงไปดิคปอกที¹ .

การเปิดเรื่อง

ผู้แต่งเปิดเรื่องด้วยการแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักกับพลอยเด็กน้อยอายุ 10 ขวบ ซึ่งกลายเป็น กุศลสตรีฐานันดรพร้อมในรูปสมบัติและคุณสมบัติ ในขณะที่พลอยกำลังประสบปัญหาชีวิต เนื่องจากบิดา และมารดาแยกทางกัน พลอยต้องพลัดพรากจากบิดา นำผู้อ่านไปสู่ชีวิตของชาววัง

การผูกปม

การผูกปม เพื่อดึงดูดความสนใจของผู้อ่านให้ติดตามเรื่องต่อไปอย่างน่าสนใจมีอยู่หลาย ตอน เช่น

¹ ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 563-565

ผู้แต่งสร้างมา หรือข้อขัดแย้งด้วยการให้พลอยได้พบกับพ่อเนื่อง นายทหารหัวเมือง ซึ่งชวนให้อ่านเถาว์ว่า พลอยจะต้องแต่งงานและติดตามเนื่องไปอยู่หัวเมือง กับทั้งเกิดความฉงนขึ้นในใจว่า เมื่อพลอยต้องทิ้งชีวิตชาววังไปมีเรือนแล้ว ผู้แต่งจะทำให้ผู้อ่านใกล้ชิดกับชีวิตของชาววังได้อย่างไร

พลอยพาผู้อ่านไปพบกับหัวเลี้ยวของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยมีลูก ๆ ของพลอยสองคนเป็นแกนนำในการเปลี่ยนแปลง อันลูกของคุณเปรมซึ่งเกิดจากเมียบ่าวเป็นฝ่ายต่อต้านการเปลี่ยนแปลง อันลูกชายคนโตของพลอยร่วมกับฝ่ายก่อการ ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พลอยได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงจากพ่อเพิ่มและคา่อดเป็นประธาน การทวนเรื่อง

ผู้แต่งทวนเรื่องด้วยการสร้างความรักให้เกิดแก่พลอยกับพ่อเนื่องและพลารัก เมื่อคลี่คลายด้วยการให้เนื่องไปมีภรรยาที่ต่างจังหวัดแล้ว ผู้แต่งก็นำชายหนุ่มคนใหม่คือคุณเปรมมาพบกับพลอย ตอนนี้อยู่ที่ทวนเรื่องด้วยการทำให้พลอยซึ่งปกติเป็นสตรีผู้อ่อนหวาน ชี้เกรงใจคนพบเปรมพร้อมกับความรำคาญใจ ไม่ชอบใจ ทำให้ผู้อ่านคิดว่าสองคนนี้นคงจะไม่ได้แต่งงานกัน

จุดสุกยอก

การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตย เป็นประชาธิปไตย เมื่อปี พ.ศ. 2475 เป็นจุดสุกยอกของเรื่อง เพราะพลอยได้ตระหนักในสภาพของวังหลวงที่รุ่งเรืองที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเริ่มซบเซาลงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเริ่มตกต่ำลงมากถึงกับต้องมีการถูกล้างราชการจากราชสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พลอยได้เห็นสภาพของชาววังทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้รับรู้ว่าชีวิตของชาววังหลังการเปลี่ยนแปลงไปเพียงใดและอย่างไร

การคลายไข

พลอยทราบข่าวที่เนื่องมีเมียและภายหลังพลอยได้แต่งงานกับคุณเปรมผู้เป็นข้าราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แม้ว่าพลอยจะต้องออกจากวังไปอยู่บ้านคุณเปรม แต่ก็ได้รับรู้เรื่องราวของชาววังจากคุณเปรมบ้าง แม่ช้อยบ้าง และบางครั้งพลอยก็มีโอกาสได้เข้าไปในวังบ้าง

การปิดเรื่อง

ผู้แต่งปิดเรื่องสี่แผ่นดินพร้อมกับจบชีวิตของพลอย ซึ่งผ่านความเศร้าโศกมามากมายทั้งวัยอันสูงและร่างกายอันอ่อนแอ ทั้งหมดลึนกำลังใจเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลสวรรคตด้วยอุบัติเหตุ หัวใจอันอ่อนแอของพลอยก็หยุดเต้น เป็นอันจบเหตุการณ์ทั้งสี่แผ่นดินโดยสมบูรณ์

นับว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ใช้กลวิธีหewnนวนิยายทำเรื่องจริงให้เป็นนวนิยายที่สนุกสนาน เพลิคเพลิน ได้ความรู้ ความคิด สมดังที่ตั้งปรารถนาเอาไว้ทุกประการ

7. ท่วงทำนองการเขียน (style) และสำนวนภาษา

ท่วงทำนองการเขียนโดยทั่วไปเป็นสิ่งที่แสดงลักษณะเฉพาะตัวของผู้แต่ง ซึ่งจะทำให้ผู้อ่านทราบได้ว่าผู้แต่งนั้นมีลักษณะการเขียนอย่างไร อ่อนหวาน ขี้เล่น อ่อนโยนหรือหยามกระด้าง ผู้อ่านจะพิจารณาถึงลักษณะเฉพาะนี้ได้จากการใช้ถ้อยคำและสำนวนภาษา ซึ่งพอจะแยกออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. การสรรคำใช้ (diction หรือ choice of word) ให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องและบุคลิกภาพของตัวละคร

2. สำนวนโวหาร เป็นเครื่องบอกท่วงทำนองการแต่งเฉพาะตัวได้ดีที่สุด ทั้งในแง่ของการให้ภาพพจน์ (figure of speech) การอุปมาอุปไมยและการใช้ถ้อยคำสร้างอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งอารมณ์ขัน อารมณ์โศก และแม้กระทั่งอารมณ์รัก ซึ่งสิ่งเหล่านี้นับเป็นการใช้ภาษาของอารมณ์ (emotive language)

3. การบรรยายหรือพรรณนาความ การบรรยายความเพื่อช่วยให้ผู้อ่านเกิดความกระจ่างแจ่มแจ้งในเรื่องราว ในเหตุการณ์ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร

ประทีป วาทิตินกร ได้กล่าวถึงท่วงทำนองการเขียนที่ดีว่า ควรจะมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ชัดเจนแจ่มแจ้ง คือ อ่านเข้าใจง่าย ไม่คลุมเครือ ซึ่งขึ้นอยู่กับ การเลือกใช้คำง่าย ๆ ตรงความหมาย ผู้ประกอบและเรียบเรียงข้อความดี มีเว้นวรรคและย่อหน้าถูกต้อง

2. กระชับรัดกุม คือ ไม่ต้องเสียเวลาอ่านมาก หรือที่เรียกว่าไม่เป็นเย้อ ท่วงทำนองเขียนกระชับรัดกุมด้วยการใช้คำทุกคำให้มีความหมาย ผู้ประกอบให้กระชับและแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา

3. มีน้ำหนัก คือ สามารถเร้าผู้อ่านให้เกิดความรู้สึกและประทับใจ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อใช้คำให้เหมาะ และใช้ข้อความให้มีภาพพจน์

4. มีความเหมาะสม คือ เข้ากับเรื่องราวที่เขียนได้เป็นอย่างดี...ใช้คำที่สุภาพเหมาะสม และการจัดลำดับความอย่างประณีต เป็นสิ่งสำคัญของท่วงทำนองเขียนที่ดี

5. มีความจริงใจ คือ เขียนตามความรู้สึกจากใจจริง ไม่พยายามเสแสร้ง¹

การศึกษาท่วงทำนองการแต่งของผู้อื่น จะทำให้ผู้ศึกษามีความรู้เกี่ยวกับผู้แต่งและแนวทางของผู้แต่งดีขึ้น เช่น

- ก. บุคลิกภาพของผู้แต่งว่าเป็นคนอย่างไร อ่อนโยน เข้มแข็ง ลำเอียงหรือเที่ยงธรรม
- ข. ความสนใจของผู้แต่งต่อสิ่งต่าง ๆ เช่น เรื่องเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา
- ค. ความสามารถของผู้แต่งว่า มีความสามารถในด้านใด มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์เพียงใด ชอบหรือไม่ชอบอะไร เป็นต้น

ท่วงทำนองการเขียนของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เด่นจนเป็นที่ประทับใจผู้อ่านคือ ความเป็นกันเองที่ผู้เขียนแสดงต่อผู้อ่าน การเขียนอย่างตรงไปตรงมา ด้วยภาษาที่กระชับ รัก กุม เรียบง่าย มีลักษณะการเขียนด้วยการเล่าเรื่อง มีบทสนทนาสลับบ้างเป็นบางตอน อาศัย ประสบการณ์และความรอบรู้ ประกอบกับสำนวนภาษาที่ดีเด่น เลือกคำใช้เหมาะกับโอกาส เหมาะกับเวลาและเหมาะกับตัวละคร ให้ภาพพจน์ ให้ความรู้สึก ให้ความเคลื่อนไหว ซึ่ง นอกจากการวางโครงเรื่องที่แนบเนียน เรียงลำดับผสมกลมกลืนกับการสร้างตัวละคร ซึ่งเด่น ทั้งบุคลิกภาพและบทสนทนา ตลอดจนกลวิธีในการเขียนอันชวนให้ติดตาม ด้วยลีลาการเขียนที่ ชวนอ่าน เหมือนไต่ฟังการเล่าเรื่องสนุก ๆ ล้วนแล้วแต่ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินในอารมณ์

๔ ในเรื่องสำนวนภาษานั้น กล่าวได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายภาษา คือ สามารถใช้ภาษาย่อยทอดความรู้สึกนึกคิดของท่านไปยังผู้อ่านได้อย่างดี ท่านกล่าวว่า การใช้ ภาษาของท่านนั้น ท่านนำมาจากที่คนคิด คนพูดกันจริงในชีวิตประจำวัน มิได้ปรุงแต่งให้ไพเราะ เกินความเป็นจริง เพราะท่านประสงค์จะให้ความสมจริงในนวนิยายของท่าน มิได้มุ่งแต่งตำรา เรียน ท่านเขียนเพื่อให้คนอ่านสนุก และย้ำว่า จุดมุ่งหมายของการเขียนนวนิยายนั้นเพื่อความ

สนุกสนานบันเทิง^๑
~~ท่วงทำนองการเขียน (style) และสำนวนภาษา~~
~~จากการศึกษาท่วงทำนองการเขียนเรื่องสี่แผ่นดิน จะสรุปลักษณะงานเขียน ของ~~

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ 5 ประการ คือ ๔

- การเขียนคำนำ
- การใช้ภาษาสำนวนไทย
- การใช้ความเปรียบ อุปมาอุปไมย
- การสร้างอารมณ์ขัน

๑ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้ให้สัมภาษณ์ สหมพร มั่นตะสุต ผู้สัมภาษณ์ที่บ้านรัก
 ขอยสวนพลู กรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2520

– การบรรยายความและพรรณากวามสร้างความรู้สึกละอารมณ์

1 การเขียนคำนำ

การเขียนคำนำของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ในเรื่อง "สี่แผ่นดิน" เป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาค้นคว้าทั้งในด้านวรรณกรรมและสังคม เพราะคำนำของท่านประกอบไปด้วยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมายในการแต่ง สารที่ท่านต้องการให้ผู้อ่านได้รับ บอกไว้อย่างชัดเจนถึงเรื่องราวความเป็นมาของตัวละคร การสร้างฉาก ตลอดจนเค้าโครงเรื่อง (plot) หรือแม้กระทั่งแก่นของเรื่อง (Theme) คำนำนี้ช่วยให้การเรีความของผู้ศึกษาค้นคว้าเป็นไปอย่างใกล้ชิดเกี่ยวกับความเป็นจริงและเป็นหลักฐานที่เชื่อถือได้ ดีกว่าการที่จะตีความเอาเอง

2 การใช้ภาษาสำนวนไทย

ลักษณะเด่นที่สังเกตเห็นอีกประการหนึ่ง ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ การใช้ภาษาสำนวนไทย ซึ่งมีปรากฏอยู่ตลอดเรื่อง กล่าวได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้มีความสามารถในการใช้ภาษาสำนวนไทยได้อย่างผู้เข้าใจในความหมายของถ้อยคำ ใจได้เหมาะสมกับเหตุการณ์ในเรื่อง และสอดคล้องกับลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจนเหมาะสมกับบรรยากาศของเรื่อง

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างสำนวนไทยที่ปรากฏอยู่ในสี่แผ่นดิน เล่ม 1 มาเสนอทั้งในบทสนทนาของตัวละคร และจากตอนที่เป็นการบรรยาย...ดังต่อไปนี้

- ✓ มีลูกมีตัว
- ✓ ฝนตกใจ
- จับจ่ายใช้สอย
- ✓ หนูที่หลับที่นอน
- ไปมาหาสู่
- ✓ พุดจาปรากวัย
- เข้าหน้ากันไม่คิด

ทำเทียมเจ้าเทียมนาย

บ้านแตก 1 หรือ 2

ทำมาหากิน

วิตกวิจารณ์

ความใจคืออารีอารอบ

หัวร่อตอกระซิก

เลี้ยงไม่รู้จักโต

๖๘ หมอบก้มหน้าเป็นลิงลม

เป็นยักษ์เป็นมาร

✓ เลี้ยงไว้เสียข้าวสุก

ร้องไห้ฟูมฟาย

ป็นน้ำตา ร้องไห้

เล็ก ร้องไห้เป็นปลิดทิ้ง

เขื่อนน้ำหน้าตา

๖๙ นอนหลับเป็นทกกรรูลม

✓ ร้องสามบ้าน เจ็ดบ้าน

นั่งคอยบุญวาสนา

เกียแล้วจะไปอุ้มคอม

อามน้ำอามท่า

น้ำอมน้ำรม

จะนุ่งจะห่ม

ไปทำมาหากิน

ทำคอกเบี้ยคอกหอย

เคราะห์ห้ามยามร้าย

เป็นรัก เป็น เวน

ประหวั่นพรันใจ

เมตทาอารี

ลางหนาสาขตา

จุกรจุกรน

ส่มสูกสูกไม้

✓ ลีนไร่ไม้คอก

ดูบเนื่อดูบคว

บิมน้อยบิมนิให้

ทุนหัวทุนเกล้า

สืมตาอาปาก

ถ้ายโถโอชาวม

คางกกในกะลา

✓ ลูกไม้หล่นไม้ไถลต้น

หมอบกระแด

ออกหน้าย กกา

อับอาบชายหน้า

ลางไม้ลางมีข

เสี้ยอกเสี้ยใจ

ตกรองปลองขึ้น

กรวีกรระวาค

เป็นการ เน้นงาน

เสี้ยงานเสี้ยการ

ชีหลงชีลิม

สั่งเสีย — มักซ่อม

น้ำพุ น้ำกาไหล

รกเป็นรังหมู

ดูบอกตกใจ

ขัดสีผิวพรรณ

กุสิดุจจอ

คนใหญ่คนโต

ไร้เวาวิชาคมิตร

ออก เนื่อออกตัว

พุทฺธิคไบคำโต

สำหรับคน

อยากรู้อยากเห็น

อาศัยไหว้วาน

ล้อเลียน เเน่หัว

สัจฉลาคบ กต

ไมควักขุนดินได้

เจ้าฐประคูน

พะเนาพะนอ

ผูกคอตมกมคอตาย

เป็นลม เป็นแล้ง

และใครขอเสนอตัวอย่างการใช้ภาษาสำนวนไทยที่ผู้แต่งใช้อยู่เสมอในสี่แผ่นดินประกอบ

~~ทั้งหมดรวมพอสังเขป~~

หน้า 103

"ถ้าออกคิดหาการงานทำเสียบ้างก็คงจะหายกลุ่ม" พลอยพูดเอาไว้ "แม่ก็เห็นว่ายังไม่สายเกินไป คนมีวิชาความรู้ยิ่งออก ใคร ๆ เขาก็ต้องการ จะหาการงานจริง ๆ ก็คงจะได้"

"หน่ะคงจะหาได้หรอกแม่" ตาออกว่า "แต่คนอย่างออกจะไปอยู่ทำงานกับใครได้สักกี่วัน เคี้ยวเข้าไปทำแล้วประจบประแจงไม่เป็นหรือไปพูดจาอะไรไม่ถูกหูคนเข้าเขาไล่ออกมาจะยิ่งชั่วร้ายไปใหญ่"

วิน / "ออกก็ชอบตีตนไปก่อนไข้อย่างนี้แหละ" พลอยบน "พี่น้องพวกพี่ของเราก็น่าจะมี ถ้าออกอยาก หาการงานให้เป็นหลักเป็นฐานทำไมไม่พูดจาปรึกษาหารือกัน"

"แม่ก็แค่พูดถึงเรื่องพี่น้องพวกพี่ ถ้าออกไม่มีพี่น้องออกอาจสบายใจว่านั่นมาก ออกจะมีความสุขที่สุด ถ้าหากว่าคนในบ้านนี้มีแต่ออกอยู่กับแม่ด้วยกันเพียงสองคน ถ้าเป็นอย่างนั้นจริง ออกจะอยู่ได้ไปจนตาย โดยไม่มีความทุกข์เดือดร้อน และไม่ต้องการอะไรอีกเลย แต่ที่ต้องกลุ่มใจอยู่ทุกวันนี้ก็มีไ้เพราะ พวกพี่ที่ต้องมารวมตัวกันอยู่ในบ้านนี้ดอกหรือ"

สำหรับเรื่องที่ว่าออกพูด ทำให้พลอยต้องสะอื้นใจของดูหน้าตาออกอย่างฉงนแล้วพูดขึ้นว่า

"ออก แม่ถามจริง ๆ เกิด มีใครเขาทำอะไรให้ออกต้องน้อยเนื้อต่ำใจอย่างไรบ้างหรือเปล่า"¹

หรือบางคอนว่า

"คนอย่างเราจะไปค้าขายได้ยังไงไร เกิดมาก็ถูกเลี้ยงมาให้เป็นข้าราชการ แต่หัวเท่ากำปั้น ใครท้อใครก็สมควรให้คิดกำหนดการจะได้เป็นเจ้าคนนายคน ลูกจะออกไปค้าขายก็ไม่รู้จะไปจับต้นชนปลายที่ไหนลูก จะไปเริ่มเรียนเดี๋ยวนี้แก่เกินไปแล้ว"

"พูดกับออกเฒ่าต้องเหนื่อยใจทุกที" พลอยบน "ถ้าจะเถียงกัน แม็กแพ้วยังคำ"¹

เกี่ยวกับการใช้ภาษาสำนวนไทยของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นี้ มีลักษณะเป็นทั้ง ความเปรียบและการเล่นคำด้วยการ เสริมสร้อย ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า ผู้แต่งเป็นนักเขียนผู้ได้บันทึก ภาษาสำนวนไทยไว้เป็นอันมาก ทั้งในนวนิยาย เรื่องสั้น แผ่นดินและหลายชีวิต จนอาจจะจัดเป็น ลักษณะเฉพาะอีกอย่างหนึ่งได้ ลักษณะภาษาสำนวนไทยที่ผู้แต่งใช้นั้นแสดงถึงลักษณะภาษาและการ ใช้คำพูดของตัวละครซึ่งเป็นตัวแทนของบุคคลในสังคม ช่วงที่ผู้แต่งเขียนนวนิยาย เรื่องนั้น ๆ อาจ จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษาค้นคว้าความรู้ เกี่ยวกับศัพท์และภาษาสำนวนไทยได้อีกประการหนึ่ง

ด้วย

การใช้ความเปรียบหรือคำอุปมาอุปไมย

ลักษณะเด่นอีกประการหนึ่งในนวนิยาย เรื่องสั้น แผ่นดินก็คือ การใช้ความเปรียบและ ถ้อยคำอุปมาอุปไมย เพื่อสร้างความเข้าใจ ให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่าน ผู้แต่งใช้ถ้อยคำสำนวน ซึ่งพูดกันอยู่อย่างหนึ่ง แต่มีความหมายลึกซึ้งเป็นอีกอย่างหนึ่ง หรือบางครั้งผู้แต่งก็ใช้ความเปรียบ ตรง ๆ เช่น ผู้แต่งกล่าวถึงความรู้สึกของพลอย เมื่ออยู่ในอารมณ์รักและรอคอยคนรักมาเยี่ยม

เขียนว่า

วันไหนที่รู้ว่าพี่เนื่องจะมาหา คืนฟ้าอากาศในวันนั้นดูจะสดชื่นเป็นพิเศษ จะมองดู สิ่งใดก็ให้สวยงามไปหมด แสงแดดที่ส่องในวันนั้นดูเหมือนจะมีแต่ประกายเพิ่มความ สดให้แก่ของอื่น ขาดความรอนของแสงแดดในวันอื่น ๆ ที่พี่เนื่องไม่มา ลมที่พัดมา ในวันนั้นก็ดูเหมือนจะให้ความสดชื่นชุ่มเย็น ไม่ฉ่ำแต่ภายนอก แต่เย็นระรื่นเข้าไปถึง ในทรวงอก น้ำอบแป้งร่ำที่เคยทาทุกวันนั้นก็ดูส่งกลิ่นหอม เป็นพิเศษในวันพี่เนื่องมาหา ทุกสิ่งทุกอย่าง เป็น เครื่องช่วยส่ง เสริมสนับสนุนให้พลอยแต่งตัวอย่างประณีตกว่าปรกติ และเมื่อที่หยิบผ้าถุงผ้าหมั้นนั้น ก็ดูเหมือนจะเลือกสรร เฉพาะผ้าถุงผ้าหมั้นที่ที่สุดสำหรับ

วันนั้น พอตื่นเช้า หัวใจของพลอยก็เต้นแรงกว่าวันธรรมดาและยิ่งใกล้เวลาที่จะออกไปพบพี่เนื่อง หัวใจก็ยิ่งเต้นแรงขึ้น จนบางครั้งเลือกจึกขึ้นที่ใบหน้าเป็นสีชมพูระเรื่อ¹

หรือผู้แต่งกลาวเปรียบเทียบความรู้สึกของเนื่อง เมื่อไม่ได้พบหน้าสาวรักเป็นเวลานาน คอยเพลงยาว จดหมายรักของหนุ่มสาวสมัยนั้น ว่า

เหมือนกระด่ายหมายแซ่ที่แลหลง	แสงเพ็ญส่องมาล้นนอยก็พลอยปลื้ม
เคยสัญญาว่าอย่างไรไม่รู้ลืม	ยิ่งคุ้ยคิ้มเสน่ห์หานึกอวารณ
ชวคน้อยใส่น้ำใสเหมือนใจพี่	เมื่อไคร่สมารศรีดวงสมร
อีกชวคนมองเห็นเป็นตะกอน	เหมือนอกพี่เมื่อเจ้าจร ไปลับตา
เพียงสังเิดค ก็พอรู้ยั่วรัก	อกจะหักเสียควยความเส่นหา
อันแพร่ เลียน เคียนคอกขอบอกมา	เหมือนอุราเรียมที่ว่างอ้างว่างเอย ²

เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ ๒ ผู้แต่งก็ได้ใช้ความเปรียบให้เห็นความรู้สึกของตัวละครได้ชัดเจนว่า "พวกฉันยังไม่ได้มีใครกินข้าวเลย ถึงจะกินก็กินไม่ลง... เพิ่งมารู้สึกหิวไส้จะขาดเมื่อถึงบ้าน" นอกจากนี้ผู้แต่งยังได้ใช้ความเปรียบอีกมากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นภาพพจน์เฉพาะตัวทั้งสิ้น ดังตัวอย่าง ๑๕๔

- ✓ - ลมเหนือที่เริ่มจะพัดในเคียนตุลาคมหยุดนิ่งในวันนั้น
- ✓ - แม่แต่ใบไม้สักใบก็ไม่มีการดิ๊ก
- ✓ - ธรรมชาติทั่วทั้งกรุงเทพฯ เหมือนจะแสดงความโศกสลดในความวิโยคอันยิ่งใหญ่
- # - หัวใจเต้นกึกกัก ๆ เหมือนคำซ้ำ
- # - นั่งกินข้าวเงิบ ๆ พยายามเคี้ยวกลืนโดยปราศจากความเอร็ดอร่อย เหมือนกับว่าชาวนั้นเป็นยาพิษ

¹ กิตติพร บราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม ๑ หน้า 175

² ทร. หน้า ๔30

- ทองฟ้านึกไปทั่วราวกับเวลากลางคืนที่มีคสนิท
- คับคั่งกับไฟนั้นกับไค้ตันที แต่จะให้ลืมพี่เฝ้าองนั้น เหมือนกับกับพระอาทิตย์พระจันทร์ ใครจะไปทำได้
- พลอยตัวสั้นระริก เหมือนถูกทุบ
- ✓ - ปลายนิ้วมือนิ้วเท้าร้อน เหมือนกับถูกไฟ
- ซอยชมพูลอยเสียว ราวกับเป็นเทวดา
- พลอยรู้ตัวทันทีว่าคนทั้งโลกที่จะเข้ามาให้ความว่างเปล่าในหัวใจ เต็มขึ้นมาได้ก็คือ เส่คี่พระองค์เดียวเท่านั้น
- หัวใจของพลอยก็พองโตแทบจะระเบิด
- สวยเหมือนตุ๊กตา
- ✓ - ทุกข์แสนสาหัสปานหัวใจจะแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ
- คุ ๆ ไปเหมือนเล่นละคร
- ขาวทุก เมื่อกูเหมือนจะแห้งผากและแข็ง ราวกับกรวด
- น้ำแต่ละขันที่คอย ารลดลงไปนั้น เป็นประจักษ์น้ำใจของมารดาที่รักบุตร
- ✓ - ฌมรู้สึกเหมือนใครมาทุบหัวจนสลบ
- ความตกใจในร่ายกายของพลอยเหวี่ยงเหวี่ยงว่าจะทำให้หัวใจพลอยหยุดนิ่งไป ที่เดียว
- ✓ - ขาวนี้เปรียบเสมือนยารักษาโรคให้แก่พลอย
- รักปานแก้วตา
- ความปิติอิ่มเอมเหมือนกับว่าเป็นของแข็งเข้าไปกักกันหัวใจ
- พลอยนึกถึงตาออกที่ไว้ความรู้สึกเหมือนกับว่ามีใคร เอาผ้าดำที่ขึ้นและ เย็นซิคเข้ามา ห่อหุ้มหัวใจ
- เมื่อเห็นการแต่งตัวของซ้อยที่แต่งคำทั้งชุดพลอยก็ได้แก่งนิ่ง เหมือนถูกตรึงอยู่กับที่

- ฉันรู้สึกเหมือนกับว่าหัวใจมันแห้ง
- นอนแล้วก็หลับหายไม่ตื่นขึ้นมาอีก เหมือนกับผลไม้อันสูงส่งที่ร่วงหล่นลงมาจากตัวเอง
- ความหวังนั้นเหมือนกับเปลวไฟ
- มือของพลอยที่ถือจอกหมายร่วงลงกับตัก เพราะหมดกำลัง เหมือนกับมืออะไรมาหยิบที่ศีรษะ
- ความรู้สึกต่าง ๆ ที่ลุ่มอยู่ในหัวใจของพลอยนั้น เปรียบเสมือนหินระเบิดอย่างแรง กระทบใจที่ยังไม่มีชนวนมาจุด พลอยเองก็ไม่ว้าว้าวว่าความรู้สึกโหม่นสลด ความฉีก พลาทังทั้งหมดยังมีอยู่ในตัวของพลอยนั้นมีมากปานใด พอซ่อยกับลงมาราบก็ เหมือนกับมีใคร เอาไฟมาจ่อเข้าที่หินระเบิด ความรู้สึกทั้งปวงที่อันเอาไว้นั้นพุ่ง ขึ้นสู่ขีด พลอยตัวสั่นระริกเหมือนถูกทับ หู ตา ปาก จมูก ในลำคอและปลาย นิ้วมีอันไหวเอนเหมือนถูกไฟ น้ำตา ร้อน ๆ ทะลักออกจากเบ้าตาทั้งสองข้าง พลอยประคองตัวซ่อย เข้าไว้แล้วก็ซบหน้า ร้องให้กับข้างหนึ่งของซ่อยเหมือน หัวใจจะขาด
- พลอยเข้าไปกอดจูบลูกเป็นคนสุดท้าย เนื้อตัวยังอุ่น ๆ แต่จะต้องจากกันไปไกล เหมือนกับใครมาเค็ดหัวใจเอาไปไว้ที่อื่น
- พลอยหันหน้ากลับจะขึ้นรถ น้ำตา ลมลูกตาจนแทบจะมองไม่เห็นทาง ถึงแม้ว่า ฝนที่ตกพร่าอยู่นั้นจะทำให้เส้นผ่าที่เสไปขุ่นขึ้น แต่ในลำคอของพลอยนั้นแห้งผาก เหมือนกับใคร เอาซี่งัดไปโรยไว้
- เหมือนกับมีมีดที่คมปลาสมาสะกิดหัวใจของพลอย ซ่อยพูดเรื่องแพรวไหมโดยซื่อ มิได้นึกถึงความหลัง ซึ่งความจริงซ่อยลืมเสียแล้ว พลอยเมินหน้าไปเสียอีกทาง เพื่อซ่อนน้ำตาที่บังคับไม่ได้ หัวใจนั้นเต้นระริกกระวัเหมือนผีเสื้อที่หมดแรง กระพือปีกอยู่กับพื้นดิน
- ลูกก็อะไรด้วยใจของแม่ มองทุกอย่างก็ด้วยตาของแม่ ซึ่งทั้งนี้ก็เป็นธรรมดาเพราะ ใจของลูกและตาทั้งคู่นี้เกิดมาจากส่วนหนึ่งของแม่ และแม่เป็นผู้ให้แก่อลูก ความสุขตาสุขใจทุกอย่างจึงเกิดจากของที่แม่ได้ให้ไว้ทั้งสิ้น

- สมเย็น ๆ โขยเข้ามาทางหน้าต่าง แล้วสายลมนั้นก็ลู่ไปได้ตามแนตามหลังของพลอยเหมือนกับว่ามีมือของใครที่เอื้อมยื่นด้วยความรักอันละเอียดอ่อนมาลูบตบแขนอยู่ไปมาด้วยความขบขัน ด้วยความเห็นใจ
- บางคำหนักก็ถูกทิ้งร้าง เหมือนกับไม้หรือตะกร้าเก่า ๆ ตกกล้วยคันตะขบขึ้นเป็นคองในที่ที่แตก่อนเคยมีแต่ไม้ดอกและไม้ค้ำเป็นที่ร่มเย็น เสียงพุดคุดกระซิบกระซาบ เสียงหัวเราะกริ๊กริ๊ ถ้อยคำที่เคยโต้ตอบอย่างเฉียบแหลม มีปฏิภาณแบบชาววังหายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่เสียงไอเสียงหอบของผู้หญิงแก่ที่ไม่สามารถจะปลีกตัวไปให้พ้นได้นาน ๆ ก็มีเสียงถอนหายใจเต็มไปด้วยความเศร้า พังคูดเหมือนกับเสียงของวิญญาณของคนที่เคยหัวเราะเคยรื่นเริง

๑๖ / การสร้างอารมณ์ขัน

ลักษณะเด่นที่เป็นลักษณะเฉพาะอีกประการหนึ่งในนวนิยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ อารมณ์ขัน ที่ผู้แต่งแทรกไว้ทั้งในบทสนทนาและการบรรยาย ด้วยการใช้ภาษาเรียบง่าย เข้าใจง่ายและเข้ากับบรรยากาศในเรื่อง ภาษาที่ใช้หรือคำพูดที่ใช้นั้นมักจะอิงอยู่กับเหตุการณ์หรือเรื่องราวที่เป็นที่รู้จักกันดีในสังคมขณะนั้น -

- ตัวอย่างอารมณ์ขันที่จะยกมานั้นพอสรุปได้ว่า ผู้แต่งมีกลวิธีในการสร้างอารมณ์ขันอยู่ -

2 ประการ คือ

1. สร้างอารมณ์ขันโดยการใช้สำนวนภาษา
2. สร้างอารมณ์ขันด้วยพฤติกรรมของตัวละคร แต่ละคน

การเขียนเพื่อสร้างอารมณ์ขันในนวนิยายนี้เองที่เป็นเหตุให้ผู้อ่านมีความเป็นกันเองกับงานเขียนของผู้แต่ง กับตัวละครของผู้แต่ง เกี่ยวกับเรื่องอารมณ์ขันนี้ ผู้แต่งเคยให้สัมภาษณ์เขียนว่า, อารมณ์ขันเป็นเรื่องจำเป็น เพราะคนในชีวิตจริงนั้นชอบอารมณ์ขัน มีอารมณ์ขัน ไม่ชอบความเกร็งเครียด อารมณ์ขันเป็นเครื่องผ่อนคลายอารมณ์เครียด จึงเป็นความจำเป็นสำหรับการเขียนนวนิยายที่จะต้องมามีอารมณ์ขันอยู่ด้วย

131
ตัวอย่างอารมณ์ขันในสี่แผ่นดิน

๑. อารมณ์ขันที่เกิดจากสำนวนภาษา

— อารมณ์ขันที่เกิดจากสำนวนภาษาและบทสนทนาในเรื่องนี้มีอยู่หลายตอน เช่น

"โบราณเขาว่า" คุณสายพุดขึ้นมา "เรื่องความชั่วความเมื่อย่าไปเกี่ยวมังคะ"

"อ้อ" เสด็จทรงพระสรวล "สายก็เคยมีตัวกับเขาเหมือนกันรี" ทุกคนในที่นั้น

หัวเราะกันเกรียว

"วู้บ" คุณสายร้องเสียงหลง "เสด็จรับสั่งอะไรอย่างนั้นก็ไมรู๋ หม่อมฉันว่า

โบราณเขาว่าคอกมังคะ"

132 "สวมนกเป็นบนพระที่นั่งบายวันนี้มังคะ เสด็จให้มาทูลถามเสด็จว่าจะเสด็จหรือไม่เสด็จ ถ้าเสด็จจะเสด็จ เสด็จจะเสด็จด้วย"

✓ พลอยท่าจะไม่เคยได้ยินภาษาชาววัง ไหนลองบอกมาลัยเขาสีว่า เสด็จให้ไปทูลเสด็จว่า เสด็จจะเสด็จ ถ้าเสด็จจะเสด็จด้วย เสด็จก็จะดีพระทัยมาก"

"เอ" ซ้อยร้องขึ้น "ห่ออะไรนะแม่"

"เขาว่าห่อแพรเพลาะหมั่นอน" แม่ขึ้นตอบ "ไม่รู้ไปได้อมาจากไหน คุณเป็นห่วงเป็นใยเสียจริง ๆ ฉันก็นึกไม่ออกเหมือนกันว่าพ่อเนื่องเป็นคนขี้หนาวมาแต่เมื่อไร เมื่อเด็ก ๆ ขี้ร้อนจะตายไป หม่อมฉันให้เท่าไรก็คืนหลุมหมก"

ซ้อยเมินหน้าไปมองฝา เห็นจิ้งจกเกาะอยู่ตัวหนึ่งก็หัวเราะด้วย

"หัวเราะอะไรซ้อย" คุณสายถามขึ้น

"หัวเราะจิ้งจก" ซ้อยตอบ

"หัวเราะทำไม" คุณสายซัก

"ไม่รู้ซิคะ หน้าตามันขี้ขี้"

ถ้าจะว่ากันไปจริง ๆ การที่เข้ามาอยู่ในวังหลวงเสด็จนี้ก็คือ ได้ความรู้แตกฉาน ฉันก็เพิ่งรู้นั้นแหละว่า ปู่ ย่า ตา หวด เขียด ฉันชื่ออะไรบ้าง แต่ก่อนไม่เห็นมีใครบอก

ฉันสักที" (ข้อความนี้ ชอยพูค เมื่อเสด็จแห่ร้อยละชอยหัวเราะในเรื่องที่เสด็จไม่ทรงทราบ)

อารมณ์ขันอีกตอนหนึ่งที่พอเพิ่มกับคำออกล้อเลียน เรื่องการใช้ภาษาสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แสดงให้เห็นความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสมัยนั้นอย่างเด่นชัด ผู้เขียนจะยกตัวอย่างมาให้เห็นโดยไม่ชักพอน

ระหว่างนั้นสิ่งที่พอเพิ่มและคำออกคุยกันอยู่ด้วยความสนุกสนานครึกครื้นคือ ความวิวัฒนาการแห่งภาษาไทย เริ่มต้นด้วยวิธีสะกดการันต์ที่ทั้งขึ้นใหม่ และต่อไปก็ถึงถ้อยคำสำนวนที่ทางการกำหนดให้ใช้ทุกคน พอพอเพิ่มเข้ามาถึงบ้านตาออกก็จะทักขึ้นว่า

"สวัสดีจะท่าน"

"สวัสดีจะ" พอเพิ่มตอบอย่างรื่นเริง "ท่านสบายดีหรือจะ"

"สบายดีจะ" คำออกตอบ "ท่านมาแต่วันเหียนจะวันขึ้น"

"ฉันคิดถึงท่านนี้จะ ฉันก็เลยรีบมา" พอเพิ่มว่า "พอฉันตื่นแต่เช้า สวมหมวกเสด็จเรียบร้อยแล้ว คอกไม้เหี่ยว ๆ ของชาติที่บ้านฉัน เขาก็เอาคอกไม้มาลั่นคอกฉันหนึ่งคอก ฉันจูบเขาหนึ่งทีตามวัฒนธรรม แล้วฉันก็รีบออกจากบ้านมาหาท่าน"

แล้วทั้งสองคนก็จะหัวเราะกันครื้นเครง และคำอื่นซึ่งบังเอิญอยู่ด้วยก็จะร่วมวงหัวเราะด้วยความขบขัน ครั้งแรกที่พลอยไคยินคำพูดเช่นนี้ พลอยเกื้อบจะไม่เข้าใจเลยว่าคนทั้งสองพูดอะไรกัน ถึงกับต้องร้องถามขึ้นว่า

"ออก...คุณหลวง นั้นพูดอะไรกันอย่างนั้น ไม่เคยไคยินเลยฟังแปลกหูพิลึก"

"อ้าว ถ้าท่านฟังฉันไม่ออกท่านก็ไม่มีวัฒนธรรมนะซีจะ" พอเพิ่มหันมาตอบ

"พุทโธ คุณหลวงก็ เลิกพูดเล่นเสียทีเถิด เรื่องราวเป็นอย่างไรกัน ถึงได้ตองพูดกันอย่างนี้ ฉันอยากรู้แน่" พลอยพูค

คำออกหัวเราะแล้วก็เล่าให้ฟังว่า

"นี่แหละภาษาใหม่ที่ท่านสั่งให้คนไทยพูดกัน หนังสือเดี๋ยวนี้อีกเขียนไม่เหมือนแต่ก่อน ท่านคัดตัวหนังสือทิ้งไปเสียเป็นหลายตัว แล้วก็แก้ตัวสะกดใหม่อย่างคำว่า "จง"

เดี๋ยวนี้ไม่ใช่ อ ชิง สะกด แต่ใช้ ท ทหาร สะกด แปลกดีไหม ส่วนคำพูดที่ออก
พูดกับคุณลุงนั้นก็อย่างที่ท่านสั่งให้พูดนั่นแหละ"

"แม่พูดไม่ได้หรือออก กระคายปากออกจะตายไป แต่ถ้ามารวมพูดจะถูกรับ
เหมือนเรื่องกินหมากหรือไม่ใส่หมากอีกหรือไม่" พลอยถามอย่างไม่เข้าใจ

"ท่านอย่าเพิ่งประมาทไปนะจ๊ะ" พ่อเพิ่มพูดสอดขึ้นมา "นานเข้าท่านอาจสั่งจับ
ท่านก็ได้ ถ้าท่านไม่พูด ฉันว่าท่านควรจะรีบศึกษาเล่าเรียนเสียดีกว่า จะได้มี
วัฒนธรรมสูงส่งกับที่เป็นดอกไม้ของชาติ แรกเริ่มก็ไม่กล้าหอรอกจะที่จะต้องรู้ เพียง
ฉัน ท่าน จะ ไม่ ชอบใจ ขอโทษ เท่านั้น ไม่กล้าหอรอก จำไว้ให้ตึกนะจ๊ะ"¹

อารมณ์ขันจากบทสนทนาอีกตอนหนึ่งได้แก่ตอนที่คุณสายราพินถึงความดีของคุณเปรม
ให้พลอยกับช้อยฟัง ช้อยจึงถามคุณสายว่า

"คุณอาชา คุณเปรมนี้เขามีพี่น้องอีกไหมคะ"

"ก็เท่าที่ฉันรู้ เขาก็เป็นลูกคนเดียว เขาว่าคุณหญิงเสริมท่านหนึ่งนัก เจ้าคุณกลวั
ลานที่เคียว แต่คุณหญิงตายมาสักสองสามปีแล้ว บ้านนี้เขาจะมีน้องเล็ก ๆ อีกหรือ
อย่างไรก็ไม่รู้เรื่อง เพราะฉันเองก็เพิ่งมาพบเขาวันนี้ ไม่ได้พบกันหลายปีเต็มที"

"แล้วเจ้าคุณพ่อเขาเป็นใครกันคะ" รอยชักคอ

"ท่านอยู่กรมท่าซ้าย เป็นเศรษฐีใหญ่ที่เคียว บ้านตึกเขาอยู่ริมคลองพ้อม "ฉัน
เคยไปเที่ยวกับแม่บุญเขาหนึ่ง โอ้ย เขาร่ำรวยกันเหลือเกินละ ในห้องคุณหญิง
ฉันยังได้เห็นทองเป็นทึบ ๆ วางจากพื้นไปเกือบจดฟาก ข้าทาสผู้คนเขาก็ดูแพง
ทั้งไทย คุณเปรมเขาเป็นลูกคนเดียว แล้วก็ยังไม่มีเมียไม่มีเรือน นิสัยใจคอ กิริยา
มารยาท รูปสมบัติ ทรัพย์สินสมบัติเขาคือพร้อม คนอย่างนี้ใครได้ไปกับว่ามีบุญ"

"จริงซี" ช้อยปรารภขึ้น "คุณอากรักกับเขามากขอให้หลานเสียไม่ได้หรือคะ" ช้อย
พูดอย่างคนหน้าเฉยที่สุด

"ฮ่า" นางพิศฮาหันมาจกท้ายเรือ

"ตาย" คุณสายร้อง "นั่นพูดอะไรอย่างนั้นละ เพราะหัดแค่พวกเราคนเดียวทั้งนั้น ไม่มีใครไคยีน"

"อ้าว" ซ้อยตอบ "ก็ฉันอยากมีเหตุบังนี้ คุณอาจจะไค้หมคห้วง"

"เฮ้อ ยายซ้อยเอ๋ย ยายซ้อย" คุณสายถอนใจใหญ่ "คนอย่างแกใครเขาไค้ไปฉันก็ขายหน้าเขา เลิกพูดบ้า ๆ บอ ๆ เสียทีเถิด โตเป็นสาวแล้ว แกไม่อายเขามั้ย ฉันก็อาย"

ซ้อยหัวเราะเมื่อไค้ยินคุณสายพูด แล้วปรารภขึ้นว่า

"ฉันนี่เห็นจะแก่ตายอยู่ในวังนี้เอง ชาตินี้ทั้งชาติช่างไม่มีไค้ใครมองเสียข้างเลย ผู้ใหญ่ของเราไค้ไม่เป็นใจเสียด้วย" ซ้อยแสร้งทำเป็นถอนใจใหญ่ พายเรือค่อไปอีกครู่หนึ่ง¹

2. อารมณ์ขันที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละคร

— อารมณ์ขันที่เกิดจากพฤติกรรมของตัวละครหมายถึงอารมณ์ขันที่ผู้อ่านไค้รับจากกิริยาท่าทางของตัวละคร ซึ่งในเรื่องนี้มีปรากฏอยู่หลายตอนด้วยกัน เช่น

— ระหว่างที่คุณสายกำลังแนะนำบอกชื่อให้รู้จักกันอยู่นั้น ซ้อยก็มองดูพลอยแล้วยิ้มให้อย่างหวานที่สุด แต่พอคุณสายเหลียวหน้ากลับไปทำธุระกับผ้าที่กำลังจีบอยู่ ซ้อยก็เอานิ้วชี้ที่ขาพลอยแรง ๆ พอลอยเหลียวไปดู ซ้อยก็แกล้งลั่นแล้วก็เอานิ้วแหยกตาให้คู่อีกด้วย¹

✓ — พลอยนั่งก้มหน้าคุุพรหมสีแดง เป็นลายคอกกุหลาบเหลืองอย่างพิณีพิเคราะห์เหมือนกับจะทำความรู้จักกับชนสัตว์ในพรหมนั้นทุกเส้น ทั้งสองคนต่างนั่งนิ่งอยู่อีกนาน ในที่สุดคุณเปรมก็กระดกตัวเข้าไปใกล้อีกนิดหนึ่ง แล้วถามขึ้นด้วยน้ำเสียงที่เบาเกือบเป็นกระซิบ และค่อยถอยคำที่พลอยไม่นึกเลยว่า

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 344-346

"แม่พลอยจำ แม่พลอยเคยขึ้นพระบาทหรือยัง"¹

อารมณ์ขันอีกตอนหนึ่งคือพฤติกรรมของช้อย ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่รัฐบาล
สั่งให้เลิกนุ่งผ้าโจงกระเบนมาเป็นนุ่งผ้าถุง ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม ผู้แต่งกล่าวว่า

วันหนึ่งพลอยนั่งอยู่ชั้นล่างของตึกในตอนสาย เห็นช้อยเดินเข้าบ้านมา แต่งตัว
ถูกต้องตามวัฒนธรรม คือใส่หมวก นุ่งผ้าถุง ในมือถือห่อของบางอย่าง พลอย
เห็นช้อยเดินตรงเข้ามาที่ตึกก็ตั้งใจ พอลงจากปากรถก็ทำให้รู้ว่าตนอยู่ข้างล่าง ช้อย
ก็กระทำการบางอย่างที่ทำให้พลอยต้องร้อง "จาย" ขึ้นด้วยความตกใจ เพราะ
นึกว่าช้อยเสียสติไปแล้วแน่ ๆ สิ่งมหัศจรรย์ที่ช้อยกำลังทำอยู่ก็คือ หยุกยื่นที่ริมตึก
วางห่อของลงที่ชั้นบันได ถอดหมวกวางบนห่อของ แล้วช้อยก็เริ่มปลดผ้าถุงออกจาก
ตัวอย่างหน้าเฉยที่สุดเหมือนกับว่าการแก้ผ้าในที่เปิดเผยกลางวันแสก ๆ นั้นเป็นของ

ธรรมดา

พลอยตกใจแทบสิ้นสติ ตัวเย็นวาบไปทั้งตัวและพอร้องอุทานออกมาดัง ๆ แล้ว
พลอยก็จ้องมองไปทางช้อยอีก ทันใดนั้นพลอยก็เริ่มหัวเราะ แล้วก็หัวเราะอีก จน
น้ำตาไหลด้วยความขบขันตนเองและขบขันช้อย เพราะปรากฏภายในผ้าถุงที่ช้อยนุ่ง
มาเพื่อรักษา วัฒนธรรม ระหว่างเดินท่างั้น ปรากฏว่าช้อยได้นุ่งผ้าลายโจงกระเบน
อย่างที่เคยนุ่งมาแต่ก่อนอีกผืนหนึ่งไว้อย่างเรียบร้อย²

นายกฤษฎี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะที่มีความสามารถสูงเด่นในการสร้างอารมณ์
ขัน นอกจากจะสามารถใช้ถ้อยคำสั้น ๆ ไม่กี่คำบรรยายกิริยาอาการของตัวละครให้เกิดอารมณ์ขัน
ได้แล้ว ท่านยังสามารถหาเหตุการณ์ต่าง ๆ มาสร้างอารมณ์ขันได้อย่างเหมาะสมกลมกลื่นกับ
บรรยายกาศและพฤติกรรมของตัวละครได้เป็นอย่างดี

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 456

²คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 608-609

การบรรยายความและพรรณนาความสร้างความรู้สึกละอารมณ์

ผู้แต่งใช้การบรรยายความหรือพรรณนาความเพื่อสร้างความรู้สึกละอารมณ์ร่วมต่าง ๆ แก่ผู้อ่าน อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งสามารถใช้ถ้อยคำและกระบวนการพรรณนาได้เป็นอย่างดี แสดงถึงความละเอียด ประณีตในการใช้ภาษา และความช่างสังเกตของผู้แต่ง ความพรรณนาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ให้ทั้งภาพพจน์และความสะท้อนอารมณ์ ผู้เขียนจะกล่าวถึงการสร้างภาพในจิตและความสะท้อนอารมณ์เป็นสำคัญ

การสร้างภาพในจิต (image) หมายถึงการใช้ถ้อยคำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ มีความรู้สึกเห็นจริงราวกับผู้อ่านได้ร่วมรับรู้ ได้สัมผัส ได้เห็นและได้กลิ่นอาย ในสิ่งที่ผู้แต่งกล่าวถึง ตลอดทั้งการต่อยอดความรู้สึกให้ลึกซึ้งเป็นการสร้างภาพในใจให้เกิดขึ้นกับผู้อ่าน ดังตัวอย่าง

พลอยคอย ๆ บ่องออกจากห้อง เดินผ่านเฉลียงลงบันไดอย่างช้า ๆ เพราะมันเป็นครั้งสุดท้ายที่พลอยจะลงจากเรือนที่อยู่มาตั้งแต่เกิด ฝาเรือนทุกฝาจะมีตำหนิ มีรอยอย่างไรที่พลอยรู้จักดี ตำหนิและรอยต่าง ๆ เหล่านั้นก็ดูเหมือนจะเด่นออกมาให้เห็นใกล้ครานี้ ร่องกระดานทุกร่องที่พลอยเคยนั่งทับนอนทับ และแอบทิ้งของลงไปข้างล่าง ดูเหมือนจะเรียกร่องให้พลอยหยุดครวุ่น จนถึงชั้นบันไดแต่ละชั้นที่เคยถนัดขึ้นลง และราวบันไดที่เคยโหนเล่นกับเชยเป็นประจำ ดูเหมือนจะโตกว่าเก่า เหนือกว่าเก่า เพิ่มความสำคัญขึ้นในคราวที่จะจากกันไปในวันนี้

คุณเชยหายไปจากใต้ถุนบ้านแล้ว ไม่ทราบว่าไปหลบอยู่ที่ไหน พลอยเดินข้ามลานบ้านช้า ๆ เหลียวดูรอบ ๆ ตัวเหมือนกับจะสังเกตุสถานที่และสิ่งแวดล้อมที่เห็นกันมาทุกวันนี้ ต้นปืตน์ใหญ่ที่อาศัยร่มเงาของชาวทุ่งแกงกับคุณเชย และเคยช่วยกันเก็บดอกไม้ให้แม่ผสมกับยาเส้นมวนบุหรี่ให้เจ้าคุณพ่อ พลอยนึกขึ้นมาว่าแม่ไปเสียแล้วใครจะเป็นคนมวนบุหรี่... ไหนจะต้องต้มน้ำผึ้งน้ำสับปะรดและชะเอมไว้คลุกกับยาเส้น เมืองสองไหนดจะต้องฆวนยาเส้นเข้าแบบกระชายทิ้งไว้เป็นคัว ไหนดจะต้องรีดใบทองแล้วตัด

ให้พอ...ผ่านต้นชูลูซึ่งส่งกลิ่นไปไกลแก่หาคอกไม้ใครพบ ทุกอย่างล้วนแต่เรียกให้พลอย

หยุด.¹
เมื่อคราวพลอยตามเสด็จบางปะอิน คุณเปรมนำเรือชมจีนมาส่งคุณสาสน์ ก็ทำให้
ผู้อ่าน เกิดภาพในจิตขึ้น

พลอยนั่งก้มหน้าดูงานชมจีนอยู่พักใหญ่ ไม่แน่ใจว่าจะกินดีหรือไม่ ความจริง
นั้นท้องร้องอุทธรณ์อยู่เรื่อย ๆ ว่าให้กินเข้าไปเถิด ชมจีนเป็นของที่เขาคิดไว้เสีย
ไม่ใช่ของคุณเปรมจะเป็นอะไรไป แต่สมองร้องว่า อย่ากิน ถึงจะเป็นชมจีนของ
เสียด ก็คุณเปรมเป็นคนพามาให้ ถ้ายอมกินชมจีนก็เท่ากับทอดสะพานออกไปรับเขา
ครึ่งหนึ่ง ถึงท้องจะหิวอย่างไร ก็ต้องทนเอา อุดข้าวมือสองมือจะเป็นอะไรหนัก
หนา ดีกว่าที่จะต้องมียังวลทีหลัง เรื่องที่เล่ามายังไม่เข็ดอีกหรือ พลอยมองดูงาน
ชมจีนน้ำพริกที่คุณสาสน์ส่งมาให้แล้วก็ต้องกลืนน้ำลาย ช่างน่ากินอะไรเช่นนั้น ชม
จีนรำนกน้ำพริกแต่พอคิบพอคิ ผักทอดวางไว้ข้างหนึ่ง พริกทอดเม็ดหนึ่ง ใบบัวอ่อน
ใบกะถิน ไข่ต้ม...มองแล้วตาลาย²

หรือคราวที่พลอยเตรียมของฝากให้พ่อเนื่อง ในคราวที่พ่อเนื่องส่งเพลงยาวบอกรักมา
ให้พลอยนั้น เมื่อพลอยเตรียมจะพบพี่เนื่องอีก รุ่งหนึ่ง พลอยก็เตรียมตัวบอราของที่จะให้เนื่อง
จนผู้อ่านรู้สึกเหมือนไค้กลิ่นเครื่องอบร่าระเหยอยู่ใกล้ ๆ

คืนวันก่อนที่พี่เนื่องมาตามนัด พลอยก็เย็บซองใส่หีบพลุอย่างประณีตบรรจง จน
แทบจะสุกสันมีมือ เจียนหมาชนิดเปลือกเป็นผอย จีบพลุยาว ไ้หนุนใส่ใบเนียมหอม
กุ่มและยาผอยอบแล้วเช่นเดียวกัน รุ่งเช้าก็เอาหีบพลุและยาผอยที่เตรียมไว้ใส่ซอง
เอาผ้าเช็ดปากใหม่ห่อทบวันเหียนและคอกไม้ไว้เหน็บซอง พร้อมกับคอกจำปี้กีสขมคอก

แล้วเอาส่งให้ช้อยในคอนเข้า¹

กระบวนการความพรรณนาที่สร้างภาพในจิตแก่ผู้อ่านอีกตอนหนึ่ง ได้แก่การบรรยายถึง "ของเล่น" ของเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 5 คือการเล่นตลับงา และการเล่นไม้เท้าสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงกับมีการประกวดตลับงา กันในงานฉลองตั้งกรมพระเจ้าลูกเธอกรมขุนสุพรรณภาควดี ทั้งผู้แต่งบรรยายว่า

ตามปกติแต่ก่อนตลับงาทั่วไปนั้นทำเป็นทรงลูกพลับ แต่พอเริ่มเล่นกันขึ้นก็มีผู้คิด
ทรงแปลก ๆ ออกไปอีกมาก ทรงของใครคิดขึ้นนั้นก็สงวนมิให้ใครลอกแบบ จน
ถึงกับต้องมีเจ้าพนักงานจดทะเบียนตลับทรงต่าง ๆ ว่าทรงนั้นทรงนี้เป็นของใคร ตลับ
ทรงลูกพลับแท้ ๆ คือแบนกว่าลูกพลับธรรมดาหน่อยหนึ่ง ตลับทรงจรวดคือทรงลูกพลับ
แตกกลงไปจนแบนมาก และทรงลูกธนูข้างข้างหนึ่งนั้นจดทะเบียนเป็นทรงของหลวงโดย
เฉพาะ นอกจากนั้นก็ยังมี ทรงสะกา ทรงร่ามร่า ทรงกลองและทรงหมากคืบสค
ตลอดจนตลับรูปร่างอื่นอีกเป็นอันมาก... ตลับงาของเจ้านายและเจ้าจอมที่ซื้อมีสี
ขึ้นงดงาม เจ้าของก็นำขึ้นถวายตัวเหมือนกับถวายตัวบุตรหลานและขอพระราชทานชื่อ
...ชื่อพระราชทานสำหรับตลับงานั้นเป็นชื่อไฟเรา พลอยทองจำไว้ให้หลายชุด...
ตลับงาชุดของสมเด็จพระที่นั่งมีชื่อพระราชทานตลอดแถวเช่นเดียวกัน เป็นชื่อดอกไม้
ล้วน ๆ คือ

ดวงทิพย์มณฑา อัสวาคี ปาริปุณทริก บัววิกตอเรีย พยับโกมุท บุศปะประทุม
โกสมอุบล จงกลนี มาลีลำเจียก ไม้เรียกการะเกษ กุหลาบเทศกลั่นกล้า กระดัง
งาหอมตรลบ อวตอบจำปี สุกสีจำปา ระบายพวงพยอม เครือค่อมสายหยุก บาน
บุศปบุณนาค หอมหลากล้าควน ฝั่วนวลนวลแบ่ง บานแบ่งสารภี กกตีเทียนกิ่ง ยงยิ่ง
นมแมว แก้วแซมซ่อนซอ จันทกะห่อหุ้มสมร ขจรจรุงรัตน์ ชูชื่นกรวีกา มลิลาลาน
สวาสลัี ชำม่นาคตระการ เกสรณก้านพิภูล หอมกรุ่นพุทธชชาติ ชะลุคคาชคกจริง

หอมยิ่งผอมผา¹

และผู้แต่งบรรยายถึงไม้เท้าของโปรคของคุณเปรมว่า

ไม้เท้าทุกอันที่คุณเปรมซื้อมาควมราคาแพงนั้น เมื่อได้มาแล้วจะได้เอาออกถือเพื่อให้เบิกบานใจสมกับความอยากได้ก็เปล่า แต่คุณเปรมกลับให้ต่อสังกะสีเป็นหลอดขนาดใหญ่มากกว่าไม้เท้าแต่ละอันนั้นเล็กน้อย เอาน้ำมันใส่ในหลอดสังกะสีนั้นจนเต็มแล้วเอาไม้เท้าลงแช่ทิ้งไว้ ทุกครั้งที่มีความว่างอยู่กับบ้าน คุณเปรมก็เอาไม้เท้าอันโน้นบ้าง อันนี้บ้างขึ้นมาขัดควมผ้าหรือหนังนุ่ม ๆ ตั้งใจขัดไม้เท้านั้นควมประณีตบรรจง ไม่ยอมให้คนอื่นมาแตะต้อง และเมื่อได้ขัดจนเป็นที่พอใจแล้ว ก็เอาลงแช่น้ำมันต่อไปอีก²

การบรรยายเพื่อสร้างภาพในจิตนี้ นอกจากจะทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึกว่าได้ร่วมรับรู้กับการกล่าวถึงของผู้แต่งแล้ว การบรรยายเพื่อสร้างภาพในจิตอีกอย่างหนึ่งก็คือ ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพและกิริยาอาการต่าง ๆ ของสิ่งที่คุณแต่งได้บรรยายอย่างที่เราเรียกว่า ได้ภาพพจน์ ซึ่งในสี่แผ่นดินมีอยู่เป็นอันมาก

ตัวอย่างความพรรณนาที่ได้อภาพพจน์

สองแม่ลูกเดินเลาะกำแพงวังเรื่อยมา มีนาพิศตามหลัง เดินได้สักครู่หนึ่งก็เลี้ยวเข้าประตูชั้นนอก พลอยก็ยิ่งตื่นตาตื่นใจยิ่งขึ้น เพราะภายในบริเวณวังนั้นดูเต็มไปด้วยตึกกรมซึ่งพลอยเห็นว่าใหญ่โตมหึมา ผู้คนที่เดินเข้าออกก็ดูขยับเขยื้อนเสียดกัน ตลอดจนของของที่วางขายก็ดูมีมากมายเหลือขนาด ตรงหน้าพลอยเข้าไปมีกำแพงสูงอีกชั้นหนึ่งเป็นกำแพงทึบ มีประตูใหญ่เปิดกว้างอยู่ สังเกตดูคนที่เดินเข้าประตูและออกจากประตูดูสับสนกันไปหมด บางคนก็ร้องทักกันเอะอะ บางคนก็เดินก้มหน้าก้มตาวิ่งไปเหมือนหนึ่งมีธุระด่วน คนทั้งหมดเป็นผู้หญิงทั้งสิ้น แต่งกายแปลก ๆ กันไปหมด

¹ คีตกุทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 372-374

² คีตกุทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 173

ที่เป็นผู้ใหญ่หรือกลางคนก็ห่มผ้าแถบข้างใน ห่มผ้าแพรจีบทับข้างนอกอีกผืนหนึ่ง ลางคนที่สาวหน่อยก็ใส่เสื้อจีบเอว แขนพวง ปักตั้งแต่เสื้อเรียบ ๆ จนกึ๋นโบว์ยับไปทั้งตัว¹

ภาพของกินของชาววังที่พลอยได้พบวันแรก คือ

พลอยมองดูของกินที่อยู่ในชามฝาสองชามนั้นแล้วก็ตกตลึงด้วยไม่เคยเห็นมาแต่ก่อนและไม่นึกว่าจะเป็นไปได้ ชามใบหนึ่งนั้นใส่ไข่เมงคาทะเส ซึ่งพลอยเคยเห็นแต่เขาแกงคั่วกับสับปะรด และชามอีกใบหนึ่งนั้นใส่กุ้งตะเข็บ ซึ่งพลอยเคยเห็นเขาทำกุ้งเค็มหรือใช้ผักชีแกง แต่ไข่เมงคาทะเสและกุ้งที่เห็นในวังวันนี้ กลายเป็นของใหม่สำหรับพลอย เพราะทั้งสองอย่างนั้นเขื่อนน้ำตาล มีน้ำตาลจับจนแข็ง²

เมื่อพลอยไปบ้านเดิมที่อุณโณไน ผู้อ่านก็ได้เห็นสภาพทฤทโธรมของเดิมเหมือนที่พลอยได้เห็น

เห็นสภาพภายในบ้านแล้วก็อยากจะร้องไห้เพราะความสงสาร ตัวตึกนั้นเหมือนกับซากศพของคนที่พลอยเคยรู้จักและเคยรัก มานอนตายโดยปราศจากสิ่งปกคลุม ต้นโพธิ์ต้นไทรเริ่มจะขึ้นงอกงามบนชายคาบ้าน บางต้นก็โต้นาใจหาย ตามขอบฟ้าไล่และระเบียงชั้นบนนั้นมียาเมงมูมจับอยู่เต็ม บางอันก็มีเมงมูมตัวโต ๆ เกาะอยู่บนชายะแหยงกระเบื้องที่ปูทางเดินเข้าไปถึงตัวตึกนั้นแตกหายไปแล้วเป็นส่วนมาก ปล่อยทางเดินไว้เป็นหลุมเป็นบ่อ ทำให้พลอยต้องสะดุดหลายครั้ง บันไดจะขึ้นตึกนั้นเริ่มจะทรุด ลูกมะหวดกระเบื้องสีเขียวตามราวบันไดนั้นก็แตกไปหลายลูก ตึกนั้นยังปักอยู่จริงตามที่คุณอุณโณบอกไว้ แต่ก็มืร่องรอยว่ามีคนอาศัยอยู่ ตามใต้ถุนโถงข้างล่างและแม้แต่ระเบียงชั้นบน เพราะพลอยได้เห็นหม้อข้าวหม้อแกงเศษอาหารและผ้านอนที่ตากไว้ตามลูกกรง³

¹ คีตกุทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 19-20

² ก. หน้า 31

³ คีตกุทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 146-147

เมื่อตาอันกลับจาก เกาะ เค้านั้นพลอยก็ได้เห็นภาพของตาอันที่ผิดตาไปเป็นคนละคน

ชายคนนั้นรูปร่างผอมค้ำ แก้มตอบและตาลึกกลง นัยน์ตานั้นเป็นสีเรื่อ ๆ แดง เหมือนกับคนออกนอน ผมนั้นก็ระของชายคนนั้นหงอกประปรายแลเห็นไค้ถนัด พลอย เพิ่งมองดูด้วยความสงสัย คิดว่าไกรมาติดต่อกับเรื่องชู้ระ แต่ก็รู้สึกว่าจะจำหน้าได้ คล้ายคล้ายคลึงคลา¹

เมื่อตาอันบวช ภาพของตาอันที่ผู้อ่านได้เห็นภายในจิตจากการบรรยายของผู้แต่ง เป็น ภาพชัดแจ่มแน่นอนไม่

ตาอันครองจีวรแล้วคงงงมึนว่าที่เกินกว่าที่คาดหมายไว้ พลอยได้เคยเห็นผู้ชาย แต่งตัวด้วยเครื่องแต่งกายหลายหลากมาในชีวิตของตน ทั้งแก้มงั่วลาย ใส่เสื้อกระบอก นุ่งผ้าม่วง ใส่เสื้อราชแปเต็น แต่งเครื่องแบบต่าง ๆ คิดเหวี่ยงตรา ตลอดจน แต่งสากผูกเน็คไทแบบฝรั่ง...แต่ผ้าเหลืองสามผืนอันเป็นเครื่องแต่งกายของผู้มีศัลย ยังมีใครบั้งอาจมาเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น ยังคงอยู่อย่างไรร้อย่างนั้น พลอยเพิ่งมารู้สึกตัวในวันนี้ว่า ผ้าเหลืองเพียงสามผืนนั้นสามารถประทับคนให้คงงามมีสง่าราศีได้ ยิ่งกว่าอาภรณ์อันล้ำค่าใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่มุ่งหมกด้วยผ้าเหลืองสามผืนนั้นมีความงามอัน เลิศล้ำมนุษย์ใด ๆ²

ภาพที่ปรากฏขึ้นในใจของผู้อ่านอีกหลาย ๆ ภาพซ้อนกันขึ้นมาในความรู้สึกเมื่อได้อ่านก็คือ ภาพการพังทลายของตึกที่พลอยอยู่มาตั้งแต่เป็นสาว เพราะถูกระเบิดจากสงครามโลกครั้งที่สองกับสภาพของวังหลวง เมื่อหมดสมัยแห่งความรุ่งเรือง อ่านแล้วพาให้รู้สึกหดหู่และอาวรณ์ตามพลอยไปด้วย

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 719

² คุ. หน้า 744

บัดนี้ตึกนั้นสิ้นชีวิตลงโดยกะทันหัน หลังคาเปิดโล่ง กระเบื้องทุกแผ่นปลิวกระเด็น หายไป บานหน้าต่างหลุกร่วงลงมาบ้าง บางบานก็ยังติดห้อยอยู่อย่างเกะกะ บางบาน ก็หักหายไปเหลือเพียงครึ่งเดียว ตามกำแพงตึกมีรอยถูกสะเก็ดกระเบื้องแตกมากมายหลายแห่ง เป็นรอยใหญ่บ้างเล็กบ้าง สะเก็ดกระเบื้องที่แตกเข้าเข้าไปจนเห็นอิฐแดง ๆ ชั้นใน เหมือน กับปากแผลฉกรรจ์บนเนื้อหนังมนุษย์ ความอบอุ่นความร่มเย็นที่เคยมีนั้น หดลั่นไปแล้ว และพลอยก็รู้ว่าชีวิตและวิญญาณของตึกนั้นปลาวสานการไปด้วยระเบิดเพียงลูกเดียว¹

คำหนักนั้นจึงเจียบเจียบเพียงตึกร้าง ห้องทุกห้องที่เคยเปิดและมีคนคอยปิดกวาด ให้สะอาดเรียบร้อย บัดนี้ปิดเจียบ มีกลิ่นอับ ๆ ของความมืดและชื้นอยู่ทั่วไป ตาม บานหน้าต่างประตูกุ้ยยากโยโยเมลงมุดมุดอยู่มาก มีร่องรอยว่าติดสลักซับซ้อนกันหลาย ปี โดยไม่มีใครสนใจปิดกวาด ทางเดินที่ทะลุกลางคำหนักนั้นตามปกติมีแสงสว่างน้อย อยู่แล้ว เมื่อห้องต่าง ๆ ทั้งสองข้างถูกปิดลง ทางเดินนั้นก็มืดมากแล้ว มีมูลค้างคาว ตกอยู่ทั่ว และมีเสียงค้างคาวร้อง แม้จะเดินผ่านไปในเวลากลางวัน ค้างคาวที่มา อาศัยนอนอยู่ตามผนังซอกเพดานก็จะแตกตื่นพากันบินขวักไขว่ไปมา และส่งเสียงแหลม เล็ก ๆ เพิ่มความวังเวงขึ้นอีก ด้านหลังคำหนักที่เคยร่มรื่นด้วยต้นไม้และกระถางบัว ใสน้ำใสสะอาดนั้น บัดนี้ถูกปล่อยรกร้างเป็นพวงย่อม ๆ หินที่เคยปูไว้ราบเรียบบัดนี้ กอนตัวกระเด็นขึ้นมาเป็นบางแผ่น บางแผ่นก็หายไป มีหญ้ารก ๆ ต้นสูง ๆ มาขึ้น แทนที่เศษกระถางและใบทองแห้ง ใบไม้แห้งต่าง ๆ ปลิวว่อน อ่างมังกรบางใบแตก ออกเป็นเสี่ยงมากแล้ว...มีเถาตำลึงและไม้เลื้อยอื่น ๆ ขึ้นปกคลุมเหมือนกับจะช่วยซ่อน รั้น บนผาคำหนักด้านหนึ่งมีต้นไม้ไปเกาะขึ้นอยู่ ชะรอยจะถูกทิ้งให้ขึ้นมาหลายปี เพราะขณะที่พลอยเห็นต้นไม้โตเต็มที่แล้ว รากต้นไม้ต้นนี้และรากต้นไม้โพธิ์ไทรที่มาขึ้นตาม ชายคาขยายเหยียบออกมาตามผนังคำหนัก เหมือนกับว่าคำหนักนั้นกำลังถูกสัตว์มีชีวิต

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 679

ยื่นแขนยื่นนิ้วมือมาบีบรัดเพื่อจะให้สลายลง... ทุกแห่งบอกให้เห็นชัดถึงความร่วงโรย ความเสื่อมโทรมและความตาย อำนาจราชศักดิ์และความหรูหราโอ่อ่าหมดสิ้นไปแล้ว ไม่มีเหลือให้เห็นได้อีกต่อไป คำหนักทุกคำหนักมีดเจียบเพราะไม่มีใครอยู่ คนที่ยังเหลืออาศัยอยู่อย่างแค้น ๆ ไม่มีกำลังใจ ไม่มีกำลังที่จะซ่อมแซมรักษา บางคำหนักก็หายไป ทั้งหลัง ไม่มีร่องรอยอะไรเหลืออยู่เลย บางคำหนักก็มีแต่ก่อนนี้ มีเดาวัลย์และไม้เลื้อยต่าง ๆ ปกคลุมไปทั่ว บางคำหนักก็ถูกทิ้งร้างเหมือนกับหีบไม้หรือตะกร้าเก่า ๆ ฝุ่นกล้วย ฝุ่นตะขบ ขึ้นเป็นกองในที่ที่แต่ก่อนเคยมีแต่ไม้ดอกและไม้คึกเป็นที่รื่นรมย์ เสียงพูดคุยกระซิบกระซาบเสียงหัวเราะระริกรี่ ถ้อยคำที่เคยได้ตอบอย่างเจียบแหลมมีปฏิภาณแบบชาววังหายไปหมดแล้ว คงเหลือแต่เสียงบันพึมพำ และเสียงไอ เสียงหอบของผู้หญิง คนแก่ที่ไม่สามารถจะปลีกตัวไปให้พ้นได้ นาน ๆ ก็มีเสียงถอนหายใจเต็มไปด้วยความเศร้า พังคูดเหมือนกับเสียงของวิญญาณของคนที่เคยหัวเราะเคยรื่นเริงอยู่ในนั้น กลิ่นอบกลิ่นร่ำที่เคยหอมกรุ่นไปทั้งวังนั้น ดูเหมือนจะระเหยจืดจางไปตามสายลมที่พัดผ่านไป แล้วหลายสิบปี คงเหลือแต่กลิ่นอับกลิ่นสางของตึกเก่า ๆ... สภาพของวังเหมือนโครงกระดูกของสัตว์ใหญ่หมิ่นหมิ่นอันกลิ้งอยู่ สัตว์ที่เคยมีชีวิตแข็งแรง มีความมโหฬารทั้งขนาด อำนาจและความงาม ... แต่บัดนี้ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย... เวลาและการเปลี่ยนแปลงที่ไม่มีใครยังหยุดไถ่กัน มีอำนาจใหญ่ยิ่งกว่าการกบฏจลาจลหรือข้าศึกราชศัตรู เพราะสิ่งที่ถูกทำลายด้วยเวลาย่อมถูกทำลายโดยดี เจริญ ทั้งในวัตถุและวิญญาณ¹

๒๑/ การบรรยายสร้างอารมณ์และความรู้สึก

ในการบรรยายพรรณนาความรู้สึกของตัวละคร ผู้แต่งกระทำได้เหมือนกับโน้มนำเอาหัวใจของผู้อ่านเข้าไป เป็นความรู้สึกของคนที่ถูกอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้งอารมณ์รัก อารมณ์โศกและอารมณ์อื่นใดก็ตาม เป็นอารมณ์ร่วมของผู้อ่านและตัวละครตามท้องเรื่อง นับเป็นผลสำเร็จอย่างงดงาม

ความรู้สึกของพลอย เมื่อแม่แหม่ปล่อยให้เธออยู่ในวังตามลำพัง แล้วแม่ก็ลาไปอยู่ณะเชิงเทรา เป็นความรู้สึกทั้งห่วงหาอาลและอาวรณ์

ขณะที่แม่บอกนั้นพลอย เพิ่งอิ่มข้าว และเวลาก็เป็นตอนเช้าแดดออกจ้า แต่พอพลอย ได้ยินแม่พูดออกมาดังนั้น ความรู้สึกที่เกิดเหมือนกับหิวข้าวขึ้นมาใหม่ และหิวอย่างมาก จนมือเย็นเท้าเย็น และเหงื่อแตกท่วมตัวทั้งที่รู้สึกหนาว แสงสว่างของแดดในยามเช้า ดูเหมือนจะถูกอะไรบดบังจนมืดครึ้มไปทั่ว พลอยไม่สามารถลุกขึ้นจากที่นั่งหรือขยับเขยื้อน ไปได้ ไ้แค่นั่งนิ่ง ๆ ปล่อยให้หน้าตาไหลออกมาไม่ขาดสาย แม่แต่จะส่งเสียงสะอึก สะอื้น พลอยก็รู้สึกว่ามีกำลังพอ...

ตั้งแต่แม่ออกจากวังไปตอนเช้า ในหัวใจของพลอยมีแต่ความว่างเปล่า มีความรู้สึก เหมือนกับหลงทางอยู่ในที่ที่ไม่รู้จัก ไม่รู้ว่าจะหันหน้าไปทางทิศใดจึงจะถูก!

ความอาลัยของพลอย เมื่อต้องจากวังที่อยู่มาตั้งแต่ยังเด็ก เป็นความรู้สึกผูกพันลึกซึ้งซึ่งผู้ แต่งบรรยายได้พิจารณาไว้ว่าท่านได้เคยประสบภาวะอย่างนั้นจริง ๆ

พลอยเคยนึกเตือนตัวเองว่าเมื่อถึงเวลาจะต้องคุมสติให้อยู่อย่าปล่อยให้ความรู้สึก ของตนทำให้ตนแสดงกิริยาอาการที่ไม่น่าดู เพราะพลอยอยากให้เสด็จเบาะพระทัยว่า ตนนั้นเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีสติ สมกับที่ได้ทรงพระเมตตาชุบเลี้ยงมา แต่ครั้นถึงเวลา เข้าจริงความรู้สึกอันรุนแรงก็สำแดงอาการให้ปรากฏ พลอยมีอาภรณ์ความโศกสลด ที่จะต้องจากผู้มีพระคุณที่ได้ชุบเลี้ยงตนมาแต่เล็กนั้นได้... น้ำตามีรูปร่างไหลมาจากไหน พลอยพยายามข่มสติสั่งให้น้ำตาหยุด เพื่อจะได้เงยหน้าขึ้นดูเสด็จและคอยฟังรับสั่งว่า จะทรงสั่งเสียอย่างไรบ้าง แต่ก็ไม่สามารถจะทำให้สำเร็จ ยิ่งพยายามจะกลืนน้ำตา ก็ดูเหมือนจะยิ่งสะอื้นหนักขึ้น จนพลอยต้องยอมแพ้แก่ความรู้สึก หมอบบนพื้นร้องให้อยู่อย่างนั้นมิรู้วณานสักเท่าไร

¹ วิกฤตที่ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 76-83

² ฎ. หน้า 436-437

และเมื่อพลอยต้องเดินทางออกจากวังเข้าจริง ๆ ก็ถึงกับ

พลอยสู้อยันตาลาย ความรู้สึกในใจจริงนั้นเหมือนกับที่เสด็จรับสั่งคือรู้สึกเหมือนกับว่า
ตนกำลังถูกเขานำไปฆ่า... แต่พลอยก็ต้องกักฟันก้าวเท้าเดินต่อไป มีอาหุดยังลงได้
เพราะกระแสแห่งชีวิตที่เกิดด้วยกรรมและกำหนดด้วยกรรมหล่อเลี้ยงด้วยกรรมนั้นรุนแรง
เกินกว่าที่เจตนาอันน้อยนิดของพลอยจะไปขัดขวางได้¹

อารมณ์รักของพลอยเมื่อได้รับจดหมายของพี่เนื่องหลังจากพี่เนื่องไปอยู่นครสวรรค์

วันนั้นตลอดวันพลอยรู้สึกวุ่นวายใจเหมือนคนช่างน่าน้อยเสียนี้กระไร จะมองकुสิ่งใดก็น่า
รักน่าดูไยหมด แม้แต่คนที่เคยเห็นหน้ากันอยู่ทุกวันก็ดูรื่นเริงและสรวลเยาะเย้ยเกินกว่า
ปกติ พลอยทำการงานต่าง ๆ ในวันนี้ตามที่เคยทำมา แต่ทำด้วยความกระตือรือร้น
และขบขัน จนหลายคนต้องทักว่าเป็นอะไรไป เพราะพลอยเที่ยวตกท้ายและพูดจา
เล่นหัวกับใครต่อใครมากกว่าที่เคย²

แต่ครั้นเมื่อพลอยรู้ว่าพี่เนื่องมีเมีย จากจดหมายที่เนื่องเขียนมาถึง ความรู้สึก
ของพลอยก็กลายเป็นผิดหวังอย่างรุนแรง ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของตัวละคร เหมือน
กับผู้แต่งนั่งอยู่ในหัวใจของพลอยฉะนั้น

มือของพลอยที่ถือจดหมายร่วงลงกับดัก เพราะหมกกำลังเหมือนกับมีอะไรมาทุบที่ศีรษะ
อย่างแรง พลอยเงยหน้าขึ้นทอดสายตามองออกไปนอกห้องโดยไม่มีความหมาย ความ
รู้สึกต่าง ๆ หมกสิ้นไปจากตัวชั่วคราวหนึ่ง

เสียงซอพลุอะไรดังมาเข้าหูพลอยแว่วๆ เหมือนกับว่ามีคนมาตะโกนอยู่ไกลแสนไกล
พลอยค่อย ๆ ไต่สำนึกตัว รู้สึกเหมือนมีใครมาร้องเรียกในยามหลับ พยายามจะ
มองหาตัวเจ้าของเสียงที่เรียกก็ไม่พบ เพราะตาที่มองออกไปนั้นพร่าไปหมด มีแสง

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 440-441

² ก. หน้า 204

สว่างพุ่งเข้ามากระทบสายตาอย่างแรง เหมือนกับมีไครมาราคะเกี้ยวควงใหญ่สองเขามาที่หน้า ประสาทตามร่างกายเย็นชาไป ทั่ว ขณะที่นั่งอยู่กับพื้นชั้นก็เหมือนกับตัวลอยอยู่สูงแล้วกำลังร่วงลงมาอย่างช้า ๆ

"พี่นี่มีเมียแล้ว" พลอยได้ยินเสียงเหมือนไครมาราคะซิบที่ข้างหู, "พี่นี่มีเมีย... พี่นี่ของพลอย พลอยเคยคิดว่าวันหนึ่งจะได้ไปปรนนิบัติเอาใจพี่นี่เอง คิดแล้วคิดอีก ไม่เคยลืม จนเหมือนกับว่าพลอยเกิดมาเพื่อว่าวันหนึ่งจะได้อยู่ปรนนิบัติพี่นี่เองไปตลอดชีวิต... พี่นี่ขอให้พลอยลืมพี่นี่เองเสีย ซากิก่อนพี่นี่เองทำบุญมาเพียงเท่านั้น พลอยจะลืมได้อย่างไร กับพี่กับโพนันกับไคท์นี่ แต่จะลืมพี่นี่เองนั้น เหมือนกับกับพระอาทิตย์ พระจันทร์ใครจะไปทำได้... หุ่นหัวของพลอยจะต้องไชรกรรมไปทั้งซากิ พลอยก็ได้แต่เบ้เหงา... เสียงไครมาเรียก เสียงดังสวบแก้วหูเต็มที"¹

การสร้างอารมณ์ร่วม เช่น ในงานโกนจุกของพลอยกับซ้อย ผู้แต่งบรรยายการเล่นระนาดของเจ้าคุณพ่อ เหมือนกับผู้แต่งบันทึกเสียงเพลงมาเปิดให้ผู้อ่านฟัง คุรารกับว่าเสียงเพลงนั้นดังออกมาจากคำต่อคำ บรรทัดต่อบรรทัดเลยทีเดียว

"เสียงเพลงที่เจ้าคุณพ่อบรรเลงจากระนาดทำให้พลอยเศร้าใจในชั้นแรก เพราะดูเหมือนจะเป็นคำพรรณนาถึงความหลังที่ผ่านไปแล้วยังไม่มีวันคืนมาอีก ถ้อยคำที่เจ้าคุณพ่อพูดยกยวนคนตรีนั่นเต็มไปด้วยความสง่า เคลือบแคลงใจ บางตอนก็มีพ้อแล้วรำพันถึงความหลัง พลอยเริ่มรู้สึกคันคันในอก มีก้อนแข็ง ๆ มาจุกที่คอคอย น้ำตาอุ่น ๆ เริ่มจับที่ขอบตาทั้งสองข้าง แต่แล้วเจ้าคุณพ่อก็เปลี่ยนจังหวะเร็วขึ้น ความเคลือบแคลงสงสัยและความทุกข์โศกทรมาณใจค่อยคลายลง ความรื่นเริงเข้ามาแทนที่ จังหวะระนาดนั้นเร็วขึ้นอีก กลายเป็นเสียงคนวิ่งเล่น คนหัวเราะ เสียงนกกร้อง แดกออกยามเช้า คอกไม้บาน ไม้ระนาดที่เจ้าคุณพ่อเหวี่ยงไปมาโดยเร็วตามลูกระนาดกระทบแสงไฟ"

เหมือนกับผีเสื้อสองตัว บินไปเกาะที่ดอกไม้ดอกโน้นบ้าง ดอกนี้บ้างเร็วขึ้นอีก เสียง
ดังเสียงฉาบเสียงกลองแขกดังเร้าใจ เจ้าคุณพอเปิดเผยให้เห็นความสนุกในชีวิต ความ
ขบขัน ความรื่นเริงของคนที่มาศจากทุก น้ำตาของพลอยแห้งหายไปโดยไม่รู้ตัว นั่ง
ยิ้มมองเจ้าคุณพออย่างทึ่งไม่กระพริบ หัวใจเต้นแรง เข้ากับจังหวะของเพลง

ทุกคนที่นั่งอยู่ฟังเหมือนถูกสะกด ไม่มีใครพูดจาทักใคร ที่สูบบุหรี่ก็นั่งถ่มหรือ
ปล่อยให้ไหม้ไปเอง ที่นั่งเคียงหมากก็หยุดเคียงนั่งอมหมากอยู่ในปากจนซีด แม้ชั้นนั่ง
อยู่ใกล้ ๆ กับพลอยหายใจถี่และแรงจนได้ยิน ซ้อย พี่เนือง และพ่อเพิ่มนั่งตัวแข็ง
เลิกพูดจาสบซิบกัน คุณสายคอย ๆ ย่องออกมาจากในเรือนมานั่งลงใกล้แม่ชั้น¹

กลวิธีในการสร้างสถานการณ์ให้สมจริงเพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วมนั้น ผู้แต่งกระทำได้อย่าง
ควรแก่การยกย่อง สภาพของกินฟ้าอากาศที่มีคึกคัก ผู้คน เสียงปี่ เสียงกลอง แสงเทียน
ที่จุดถวายบังคมพระบรมศพในตอนสิ้นแผ่นดินที่ 1 ทำให้ผู้อ่านได้ยินเสียงกระซิบว่าให้ที่เริ่มแว่ว
เป็นระยะ ๆ แล้วการร้องไห้โฮ ๆ อย่างหมกอับอายุก็ตามมา แต่ละสิ่งอย่างล้วนกดทับหัวใจ
ของผู้อ่านให้ออ้ออันทนุ ทั้งสำนวนภาษา รสคำ รสความที่ว่าเชือกเดือนอารมณ์ยังไม่เทียบ
เท่าการจุฑาประทุอารมณ์ผู้อ่านควมการบรรยายภาพพยาน้ำตาที่ไหลรินเป็นทางบนใบหน้าชื่อ ๆ ของ
ทหาร เกณฑ์จากบ้านนอก มีทั้งใบหน้าที่มีความเข้มแข็งเยี่ยงทหารและความไม่ประสีประสาของคน
บ้านนอก แต่คนอย่างนั้นก็ยิ่งทำให้ สัมผัสที่ของชน แม้แต่คำสั่งจากผู้บังคับบัญชาก็ไม่รับรู้ เป็น
ที่ต่อเตรียมถวายความเคารพพลัดตกลงไ้โดยไม่รู้ตัว

เมื่อพลอยได้ยินข่าวสวรรคตของรัชกาลที่ 5 แผ่นดินที่ 1 ทั้งที่พลอยไม่เชื่อนั้นพลอยก็ยัง
รู้สึกว่

ทันนั้นอากาศมีคึกคักไปทั่ว ไม่มีแสงแดด ทำให้แลดูครึ้มเยือกเย็น ลมเหนือที่
เริ่มจะพัดในเดือนตุลาคมหยกหนึ่งในวันนั้น แม้แต่ใบไม้สักใบก็ไม่มีการดิ๊ก เสียงนก
เล็ก ๆ ที่เคยร้องอยู่ตามพุ่มไม้ก็เงียบหายไป ธรรมชาติทั่วทั้งกรุงเทพฯ ดูเหมือนจะ

แสดงความโศกสลดในความวิบวาทอันยิ่งใหญ่ พลอยชะเง้อมองข้ามรั้วบ้านออกไป
 ข้างนอกเผื่อว่าคุณเปรมจะขึ้นรถกลับมา ทรงข้ามฝั่งคลองอีกข้างหนึ่งมีบ้านเรือนคน
 แถบนั้นปลูกอยู่เรียงราย ส่วนมากเป็นบ้านไม้เก่า ๆ เล็ก ๆ อย่างบ้านชาวบ้าน
 ธรรมดา หญิงชราคนหนึ่งเดินขึ้นกระโดงบ้านอย่างเงื่องหงอย มองดูจากข้างหลังที่
 ค่อมลงเพราะความชรา พลอยก็เห็นได้ชัดว่าหญิงคนนั้นกำลังสะอึกสะอื้นไว้ให้ พลอย
 รีบส่งสายตาไปเสียข้างอื่น ไม่ยอมมองภาพนั้น ในใจนั้นร้องว่า ไม่จริง ไม่จริง
 เป็นไปไม่ได้ คงได้ยินเรื่องเหลวไหลมาอย่างยายเหียบ" พลอยมองข้ามไปยังอีก
 บ้านหนึ่งค่อยยังชั่วหน่อย เพราะที่บ้านนี้เป็นบ้านฉั้วหนุ่มเมียสาวเพิ่งไถ่กันใหม่ ๆ
 พลอยเคยมองจากตึกเห็นคู่ฉั้วหนุ่มเมียคู่นี้หยอกล้อกันอย่างรื่นเริงทุกวัน แต่อะไรกัน
 วันนี้ทั้งคู่เป็นอะไรไป พลอยยกมือขึ้นขี้ตาแล้วเพ่งมองดูอีกครั้งหนึ่ง หญิงสาวผู้เป็น
 ภรรยาที่นั่งอยู่ที่ประตูที่จะออกมาที่ชานเรือน ห้อยเท้าลงมาที่ชาน แขนทั้งสองนั้น
 พาดอยู่ที่เสา และขบศีรษะกับแขนร้องไห้อย่างเห็นชัด ๆ ชายหนุ่มผู้เป็นสามีนั่งอยู่
 ในเรือนชิดกับตัวภรรยา มือหนึ่งลูบหลังภรรยาเป็นเชิงปลอบแต่ก็อดมือหนึ่ง...พลอย
 รู้สึกว่าหัวใจของตัวเองนั้นทรุดลงไปอีก เมื่อเห็นอาการกิริยาของชายคนนั้น...อีกมือ
 หนึ่งยกผ้าขาวมาขึ้นขึ้นหน้าตาที่หน้าของตน...ผู้ชายออกสวามค่อร้องไห้อย่างไม่มีอับ
 อาย

พลอยสะบัดหน้าหลบจากภาพภายนอกเข้ามาเสียดข้างในตึก หัวใจเต้นดังตึก ๆ
 เหมือนคำข้าว ความเชื่อถือในข่าวร้ายที่ได้ยินเพิ่มมากขึ้นทุกระยะที่หัวใจเต้นพลอย
 เหลือบดูพระบรมรูปแผ่นใหญ่ที่ติดไว้ในที่สูงห้องกลาง พระบรมรูปองค์นั้นเป็นพระบรม
 รูปคราวเสด็จยุโรป ทรงฉลองพระองค์แบบฝรั่ง ทรงพระมาลาแบบฝรั่ง เป็นพระ
 บรมรูปเห็นเพียงครึ่งพระองค์ โผล่จากหน้าต่างตึก พระพักตร์นั้นเต็มเปี่ยมไปด้วย
 ความเมตตาปรานี และพระเนตรของพระบรมรูปนั้นจับสายตาคู่ที่อยู่เหมือนกับจะให้
 ความยืนยันมั่นใจ พลอยค่อยรู้สึกสบายใจขึ้นเมื่อมองดูพระบรมรูปและลงนั่งจับตา
 มองอยู่อย่างนั้นจะนานเท่าไรก็ไม่รู้สึก...

คุณเปรมมาถึงโดยพลอยไม่รู้ตัว คุณเปรมเดินขึ้นตึกแค่เบา ๆ เข้านั่งลงข้าง
 พลอย พอพลอยเหลียวไปสบตา ไม่ต้องถามว่าอย่างไร คุณเปรมก็ร้องไห้...
 พลอยขลุ่ยเมื่อไฉนเสียงคนเป็นอันมากวิ่งให้โศกธิดาจากถนนราชดำเนินนอกอัน
 เป็นเส้นทาง...พระบรมโกศประคองพระยานมาศสามลำคาน กันทางด้วย
 พระมหาเศวตฉัตรแลดูสูงทะมึนข้ามสะพานมาแล้ว ทุกคนเปล่งเสียงร้องไห้ด้วยความ
 รู้สึกจากหัวใจ ทุกคนก้มลงกราบถวายบังคม พลอยนั่งใจเฝ้ารอ มือที่ถือขลุ่ย
 เฝื่อนอยู่นั้นเริ่มสั่นด้วยความเศร้าสลด ยิ่งพระบรมโกศถูกเชิญใกล้เข้ามา เสียง
 คนร้องไห้ก็ดังใกล้ติดตามมาเหมือนกับจะแข่งกับเสียงปี่กลอง พอพระยานมาศเคลื่อน
 มาอยู่ตรงหน้า พลอยก็ก้มลงกราบถวายบังคม และเมื่อเงยหน้าขึ้นมาก็พอดีไม่จับ
 อยู่กับหน้าทหารที่ยืนรายทาง ทหารคนนั้นยืนถือปืนกลับปลายกระบองลงกับหน้าไม่มี
 กระดิกตามที่ได้รับคำสั่ง ใบหน้าของทหารคนนั้นเป็นใบหน้าของเด็กหนุ่มชาวบ้านนอก
 เหมือนกับทหารคนอื่น ๆ ที่เกณฑ์เข้ามา แต่สิ่งที่เข้ามาปลอบโยนความรู้สึกของพลอย
 ให้ประทุออกมาทั้งหมดก็คือ บนใบหน้าทหารหนุ่มนั้นมีทางน้ำตาเป็นทางยาวไหลออก
 มาจากเบ้าตาทั้งสองข้างและน้ำตานั้นไหลอยู่ไม่ขาดสาย พลอยเป็นคนที่ไม่ค่อยแสดง
 ความรู้สึกออกมาให้คนอื่นเห็น แต่เมื่อเห็นหน้าทหารคนนั้นด้วยแสงเทียนที่มีอยู่ พลอย
 ก็ปล่อยโฮออกมาอย่างหมดอับอาย¹

เมื่อตาออกตายพลอยรู้สึกเหมือนว่า "สิ่งใดก็ตามที่มีอิทธิฤทธิ์มีอำนาจคุ้มครองโลกนี้มี
 เจตนาที่จะปกป้องร้ายพลอยเป็นส่วนตัว ไม่ยอมให้มีความสุขสมบูรณ์ได้แค่สักครั้งเดียว พลอยนึกไป
 ว่าหากว่าตนเป็นผู้ที่เจ็บไข้ถึงแก่ความตาย ความยุติธรรมในโลกนี้ดูเหมือนจะมีมากกว่า"²

ขอยุเหมือนจะเข้าใจพลอยได้ดีกว่าคนอื่นทั้งสิ้น เพราะพอรู้ข่าวตาออกตายก็รีบ
 ข้ามฟากมาเยี่ยมและพอเห็นหน้าพลอยเข้า ขอยซึ่งไม่เคยทุกข์โศกเห็นทุกข์เป็นเรื่อง

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 565-571

² คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 722

ขบขันไปไ้หมดก็ร้องไห้โดยไม่ปิดบัง... บางทีภาพที่ขอมมานั่งร้องไห้คร่ำครวญจะมี
ประโยชน์สำหรับพลอยที่นั่งอยู่ควยในหน้าที่เกรียมและนัยน์ตาอันแห้งผากอยู่ไม่น้อย
เพราะพลอยเริ่มร้องไห้สะอึกสะอื้นออกมาได้บ้าง น้ำตาที่กลั้อยู่ข้างในจนชุ่มชื้นเหมือน
จะกลายเป็นหนองพิษในหัวใจ เริ่มจะไหลรินออกมาเป็นครั้งแรก¹

และ

เมื่อการสนทนาวกเข้าหาคนที่ตายไปแล้ว พลอยก็ต้องก้มหน้าลงมองจานข้าวควย
ใจที่ระริกกระรัว ใจนึกถึงตาออกขึ้นมาจากหน้า ที่ โขเอ๋ย ออกลูกแม่ ถ้าหากยังอยู่ปานนี้
ก็คงจะมานั่งร่วมวงกินข้าว ช่วยพูดช่วยจาให้ทุกคนได้เป็นสุข ใครจะเข้าที่เข้าทาง
ไ้ก็คิดหาออกก็ไม่มี ตาอันนั้นถึงจะสนใจในพ่อก็เป็นคนสรวลพุดน้อย... ทำไมเล่า
ออกจึงต้องตาย แม่มองไม่เห็นเลยว่าทำไมออกจึงต้องตาย หรือว่าในโลกเรานี้คนดี
จะต้องตายไปก่อน หรือว่าเป็นกรรมอันใดของแม่แต่ชาติปางก่อนที่ไ้สร้างสมไว้ที่
ให้แม่ต้องเสียของรักอยู่ร่ำไป รักสิ่งใดสิ่งนั้นก็ไ้ยังยืน รักใครคนนั้นก็ไ้ต้องมีอันเป็น
จากไปไม่มีวันกลับ พลอยนั่งก้มหน้าเฝ้าจานข้าวในจานเล่นอย่างไม่มีสนใจ ข้าว
ทุกเม็ดก็ดูเหมือนจะแห้งผากราวกับกรวด พลอยจะมีปัญญากลืนข้าวเข้าไปอย่างไรลง
พลอยรู้สึกว่ามีอะไรและเท่าของตนเริ่มเย็นชา ไม่มีความรู้สึกเวียนศีรษะตานั้นพร่าพราง
แทบจะมองของที่วางอยู่ไ้ไ้ ๆ ไ้ไม่เห็น

อารมณ์สะเทือนใจของผู้อ่านไ้รับการกระตุ้นจากผู้แต่งที่ละน้อย ๆ ด้วยความเศร้าโศก
จากความสูญเสียต่าง ๆ ของพลอย ตั้งแต่ "แกนของโลกมนุษย์ที่พลอยรู้จักสลายลง" การจาก
ไปของคุณเปรม การสูญเสียบ้านจากแรงระเบิด ความตายของตาออกซึ่งแม่แต่ขอมยังร้องไห้
ผู้แต่งก็ขมวดปมสุดท้ายแห่งอารมณ์ด้วยข่าวการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ว่า

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 722-723

² ก. หน้า 738-739

คนสมัยนี้ช่างเหลือเกิน เอาเรื่องที่ไม่จริงและสุกแสงที่จะอับมงคลมาพูด เล่าลือกันง่าย ๆ เสียงพอเพิ่มพูนเพิ่มพูนว่า "จริงนาแม่พลอย...จริง ๆ พ่ออื่น" แต่พลอยก็ไม่สนใจ นึกได้แต่อย่างเดียวคราวนี้พอเพิ่มต้องผิด จะถูกไปสักอย่างไร เมื่อพอเพิ่มเก็บเอาข่าวลือที่เน้นไปไม่ได้มาอ้างว่าเป็นจริง

พอบายโม่งช้อยก็ออกมาจากในวัง เมื่อเห็นการแต่งตัวของช้อยที่แต่งคำหึงซุกพลอยก็ไ้แค่นิ่งนิ่งเหมือนถูกตรึงอยู่กับที่

ช้อยเคียนร้องไห้หน้าตาอาบหน้าขึ้นเรื่อยมา ในใจของพลอยก็แต่ร้องว่า "ไม่จริง ไม่จริง ไม่เชื่อ" แต่ก็ไม่กล้าเอ่ยปากถามเพราะในใจนั้นรู้ว่าจริงเสียแล้ว ช้อยมาเล่ารายละเอียดบางอย่างเกี่ยวกับการเสด็จสวรรคต ซึ่งทำให้เหตุการณ์ทั้งหมดไม่น่าจะเป็นไปได้ยิ่งขึ้นไปอีก หลังจากนั้นท้องฟ้าก็ดูจะมีครึ้มลงและทุกอย่างก็มีครึ้มไปตาม เสียงลมพัด เสียงนกร้องและเสียงน้ำไหลหน้าบ้าน ฟังดูเหมือนเสียงคนร้องไห้...พลอยลุกขึ้นเดินช้า ๆ เข้าไปเอนหลังลงนอนที่บนเตียง รู้สึกเหนื่อยและเพลียยิ่งกว่าที่ได้เคยรู้สึกมาในครั้งใด พลอยลงนอนหลับตาหนึ่ง ๆ พยายามจะไล่ความนึกคิดทั้งหมดออกจากสมอง

"ไม่น่าเลย" พลอยนึกในใจ "ยังหนุ่มแน่นสวยงามออกปานนั้น ไม่น่าเลย แต่ก็สวรรคตไปแล้วทั้งที่ทรงเป็นถึงพระเจ้าอยู่หัว มีคนรักทั้งแผ่นดิน...นับประสาอะไรกับตาออกซึ่งเป็นแค่เพียงลูกเรือจะตายไปไม่ได้ ขนาดพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเปี่ยมไปด้วยพระรูป พระโฉมและสมบัติอื่น ๆ อีกมีรู้จักเท่าไรยังหลีกเลียงไม่พ้น บรรทมอยู่ถึงบนพระที่นั่ง แว่ลลัมไปด้วยราชบริพาร ความตายยังจู่เข้าไปถึง นับประสาแค่ลูกเราตัวเรา...ในที่สุดก็ต้องเหมือนกันทั้งนั้น ผิดกันแค่เวลา" พลอยรู้สึกเหมือนกับว่าตัวลอยขึ้นสู่เบื้องสูงในขณะนั้น ความทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแกตัวมาหลายครั้งหลายคราเหมือนจะเริ่มหลุดพ้นไป พลอยนึกถึงคุณเปรมซึ่งดูเหมือนจะมาอยู่ใกล้ตัวทุกครั้งที่ยังเกิดความทุกข์โศก

"คุณเปรม" พลอยร้องเรียกอยู่ในใจ "ฉันไม่เข้าใจอะไรหลายอย่าง ถ้าคุณเปรม

ยังอยู่ฉันก็คงจะถามได้ แต่ข้างเด็ก ไม่เป็นไร...ว่าที่จริงฉันก็เริ่มจะเข้าใจอะไร
 ใบบางแล้ว แต่ฉันอยู่มานานเต็มที คุณเปรม...ได้เห็นอะไรที่ไม่นึกว่าจะเห็นและ
 ไม่อยากจะเห็น...ฉันอยู่มานานจนถึงสี่แผ่นดินแล้ว คุณเปรม...สี่แผ่นดิน...นาน
 หนักหนา ฉันเหนื่อยเต็มที เหนื่อยจะขาดใจ...คนสี่แผ่นดินนั้นแก่เกินไปกระมัง
 หรือว่าฉันจะเหนื่อยเพราะเรื่องอื่นไม่รู้...สี่แผ่นดิน..."

เย็นวันนั้น วันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน พ.ศ. 2489 น้ำในคลองบางหลวง
 ลงแห้งเกือบขอกคลอง หัวใจพลอยที่อ่อนแอลงด้วยโรคและความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง
 ก็หลุกหลอยตามน้ำไป¹

ถึงตอนนี้อาจจะตอบประโยคสุดท้ายลงไปว่า "แล้วหัวใจของผู้อ่านก็หลุกหลอยตามไปด้วย"

กล่าวโดยทั่วไปแล้วนับว่าการพิจารณาความของผู้แต่งนั้น สามารถทำให้ผู้อ่านเข้าใจ
 ด้วยกลวิธีสร้างสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้เกิดอารมณ์ร่วมไปกับตัวละคร กับเหตุการณ์ แต่มี
 บางตอนที่ผู้แต่งมุ่งจะแสดงรายละเอียดของเหตุการณ์มากเกินไป เช่น การบรรยายเกี่ยวกับการ
 เล่นตลึงงาและการแต่งกายตามพระราชนิยม สมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งอาจจะทำให้เรื่องดำเนิน
 ไปอย่างยืดยาวไปบ้าง แต่โดยส่วนรวมแล้วไม่น่าจะนับว่าเป็นข้อบกพร่องแต่ประการใด เพราะ
 เรื่องตลึงงานั้นเป็นเรื่องของความรู้ที่ไม่เคยปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มใดมาก่อนเลย ซึ่งทำให้
 ผู้อ่านได้รับความรู้เพิ่มขึ้นอีกอย่างที่ไม่อาจจะหาอ่านได้จากที่ใด

8. ทัศนคติและปรัชญาของผู้แต่ง

เนื่องจากนวนิยายเรื่องนี้ เป็นเรื่องที่ผู้แต่งมุ่งจะบันทึกความรู้สึกนึกคิดของคนที่ประสบกับ
 เหตุการณ์ต่าง ๆ และผู้แต่งกล่าวว่า ใ้คนนำความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ของคนจริงมาใส่ไว้ในตัวละคร
 ตามคำบอกเล่าของผู้ใหญ่ที่เกิดขึ้นสมัยนั้น ๆ กอรปกับบางเรื่องผู้แต่งได้ประสมมาด้วยตนเองบ้าง
 จึงดูเหมือนว่า ความรู้สึกนึกคิดที่ปรากฏอยู่ในเรื่องนี้เป็นเรื่องของคนจริง ๆ ในครั้งกระโน้น

¹ คีฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 771-772

เมื่อก่อนนี้ก็ตาม จากการศึกษาประวัติและสัมภาษณ์ผู้แต่งก็พอจะจับทัศนะและปรัชญาของท่านจากเรื่องนี้ได้บางตามสมควร

แง่คิดหรือปรัชญาของผู้แต่งซึ่งแทรกไว้ตลอดเรื่อง ที่ผู้อ่านจะสามารถนำมาอีกเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการความรัก ความทุกข์ หรือแม้แต่การครองเรือน ก็ล้วนแล้วแต่เป็นทัศนะกว้าง ๆ ซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก เช่น

- ความทุกข์ในโลกนี้มีอยู่มากแล้ว ไม่ใช่เรื่องที่เราจะต้องไปคอยเพิ่มขึ้นมาอีก
- ไฟฟ้าที่ติดขึ้นมาเขาใช้น้ำดับ แต่ความทุกข์ในหัวใจคนนั้น ต้องกับควายน้ำตาคนเท่านั้น
- กับพันกับไฟนั้นกับไต้พันที่ แต่จะให้ลมไฟเืองนั้น เหมือนกับกับพระอาทิตย์พระจันทร์ ใครจะไปดับได้
- ความสุขที่คนอื่นหาให้ก็ไม่เหมือนความสุขที่เจ้าตัวหาเอง
- ถ้าเราไม่อยากทุกข์มาก ไม่อยากเสียคน ก็อย่าไปรักอะไรให้มากนัก ถึงจะรักก็ต้องรู้ว่าพี่ว่า มันเป็นเพชรหรือเป็นกรวด ถ้ารู้ราคาจริงของมันเสียแล้ว ถึงมันจะหายไปเราก็ไม่เสียคายนั่น
- บุญวาสนานั้นถ้าจะว่าดีก็ดี แต่ถ้ามคิดไปอีกทีหนึ่งก็เป็นเครื่องบดบังไม่ให้แลเห็นความจริงอะไรไ้มากทีเดียว
- การเมืองก็ทำให้คนมีความคิดความเห็นกว้างขวาง ทำให้คนได้มีจิตใจสูง มีมานะบากบั่นอดทนต่อความทุกข์และเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทางที่ตนเห็นว่าถูก
- การเมืองมาถึงใหม่ก็เหมือนกับน้ำใหม่ จะต้องมีคนจำนวนมากที่ระเหิงไปไม่ระวังตัว เหมือนกับปลาได้น้ำใหม่ ใคร ผลอดตัวก็ต้องเป็นอันตายเช่นเดียวกับปลา
- คนเราจะเห็นใจใครรู้จักกันแท้จริงก็แต่ในยามทุกข์

- เมื่อหม่อมฉันอยู่ในวังเคยมีแต่สุข ไม่ทุกข์ ออกไปแล้วจึงได้รู้ เมื่อรู้จักทุกข์แล้ว ก็เห็นจะกลับไปหาทุกข์อีกไม่ได้
- คนที่ทั้งเก่งทั้งซนมักจะมีนิสัยโอบอ้อมอารี
- เราเป็นเด็กไม่ต้องกลัวผู้ใหญ่เพราะผู้ใหญ่เขาอยากให้เราดี ถ้ามีเรื่องอะไรแล้ว คอยปิดบังผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ที่สั่งสอนไม่ถูก ถ้าเผชิญเป็นเรื่องที่จะต้องช่วยเหลือก็เลยช่วยไม่ทัน
- เรื่องมีเหย้ามีเรือนเป็นเรื่องสำคัญของผู้หญิง จะมีเหย้ามีเรือนต้องอย่าเอาแต่ใจตัว
- ขรรคาคณเรวดีรักใคร่ก็ไม่โกรธคนนั้น ถ้าโกรธก็แปลว่าไม่รักจริง
- เวลาเป็นยาสมานแผลที่ดีที่สุด
- คนเราเมื่อปรารถนาสิ่งใดมาก ๆ ถึงแม้ว่าจะรู้ว่าไม่มีหนทางจะได้ ก็ยังคงมีหวังว่าจะได้เหลืออยู่นิดหนึ่งเสมอ และความหวังนั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงความปรารถนานั้นเองให้คงมีอยู่ต่อไป
- ความจนมิใช่โรคเรื้อรังที่รักษาไม่หาย
- ความจนหรือความเป็นเศรษฐีไม่สามารถเปลี่ยนลักษณะนิสัยอันแท้จริงของคนได้
- ของทุกอย่างต้องมีเปลี่ยนแปลงจะหยุดนิ่งอยู่คงที่ไม่ได้ ใครอยากได้อยู่ใครก็ต้องหมั่นหาให้ทัน ถ้าใครไม่ยอมเดินไปข้างหน้า แตะยืนอยู่กับที่ คนคนนั้นก็เป็นคนโง่
- การเมืองทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างคนกับคน อาจทำให้เกิดมาดหมายอาฆาตพยาบาทกันไปตลอดชีวิต บางเวลาการเมืองก็หามิตรให้ได้มาก แต่บางครั้งการเมืองก็อาจทำให้เราต้องเสียมิตรไปจนหมด
- เป็นธรรมดาที่ว่า เวลาของความสุขนั้นจะต้องผ่านไปโดยรวดเร็ว ผิดกับความทุกข์ซึ่งจะนานไปอย่างช้า ๆ
- คนเราเกิดมาก็เท่ากันไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย ตำแหน่งแห่งหนหรือกิจการต่าง ๆ ที่ผู้ชายทำได้ ผู้หญิงก็คงจะทำได้เช่นกันถ้ามีโอกาส

- ความรักเป็นเสมือนกำลังอันมีมหาที่กำลังค้นทุก ๆ คนให้โกล้เข้าไปทุกที ไม่อาจหยุดได้
ทั้ง ๆ ที่ทุกคนรู้ตัวอยู่แล้วเป็นอย่างดีว่า หากปล่อยออกไปนั้นจะไม่มีอะไรกลับมา
นั้นจะไม่มีอะไรกลับมาด้วยเลย นอกจากความทุกข์ระทมที่ต้องพรากจากคนที่ตัวรัก
- คนเราถ้าอยากจะถูกกันก็หาเรื่องราวไปได้ต่าง ๆ
- การตายเป็นของธรรมดา เกิดมาแล้วก็ต้องตาย
- สุขทุกข์เป็นเรื่องของตัวทั้งนั้นไม่เกี่ยวกับคนอื่น
- ความสุขอันแท้จริงเกิดจากการให้ ไม่ใช่เกิดเพราะอยากได้หรือหิบบอก เพราะ
ความสุขอย่างนั้นไม่มีอึดไม่มีพอ
- ถ้ารบกันไปอย่างนี้อีกหนอยก็จะต้องแพ้สงครามกันทุกฝ่าย
- ถ้าเราทำสิ่งใดด้วยความสุจริต ผลที่จะตอบสนองนั้นก็จะต้อง เป็นผลดี
- ความเคยชินเป็นพรอันประเสริฐที่ธรรมชาติให้ไว้แก่มนุษย์
- คนที่เรารักมาก ๆ หรือคุ้นเคยมาก ๆ นั้นไม่มีวันตาย ถึงตัวจะตายไปแล้ว
นายเท่าไรคนนั้นก็ยังคงอยู่เหมือนกับคนเป็น ๆ ในหัวใจเรานั้นเอง

คุณค่าที่ต่อสังคมไทย

ไม่ว่าผู้แต่งจะจงใจให้นวนิยายมีคุณค่าต่อสังคมหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อผลงานปรากฏออก
สู่สายตาผู้อ่านแล้ว ก็ย่อมจะต้องมีคุณค่าต่อผู้อ่านซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมบ้าง เรื่องสี่แผ่นดิน
เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ที่ผู้แต่งบอกจุดมุ่งหมายไว้ชัดเจนว่า เขียนขึ้นเพื่อแสดงความรู้สึก
นึกคิดของคนไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5 - รัชกาลที่ 8 ซึ่งในช่วงเวลาอันยาวนานเหล่านั้น ตัว
ละครที่ผู้แต่งสมมุติขึ้นจึงได้ผ่านเหตุการณ์ที่เป็นจริงในสังคมมากมายหลายอย่าง คุณค่าของนวนิยาย
เรื่องนี้จึงมีมากมายหลายประการ

ประการแรก นวนิยายเรื่องนี้สะท้อนสภาพชีวิตของชาววังและคนชั้นสูงที่มีโอกาสใกล้ชิด
กับวังหลวง ทำให้ผู้อ่านได้รู้เรื่องราว ความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต ความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ
และค่านิยมของชาววังได้เป็นอย่างดี ตลอดทั้งได้รู้ถึงพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
แต่ละพระองค์ในช่วงเหตุการณ์นั้นด้วย

เรื่องนี้ได้พรรณาถึงการเปลี่ยนแปลงในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2435-2489 ซึ่งผู้เขียนทำได้อย่างงดงามโดยสร้างฉากให้เห็นจริงเห็นจังและชัดเจน ทั้งๆ ที่มีตัวละครอยู่เพียงไม่กี่ตัว ผู้เขียนพูดถึงครอบครัวเพียงสามครอบครัวเท่านั้น คือ ครอบครัวพลอย ครอบครัวชัยและครอบครัวคุณเปรม แต่ถึงกระนั้นก็สามารถที่จะแสดงให้เราเห็นถึงชีวิต ความเป็นอยู่ของคนไทยอย่างละเอียดกว้างขวาง แม้ว่าสังคมที่ว่าเป็นสังคมของคนชั้นกลางซึ่งฐานะก็ก็ตาม แม้กระทั่งในสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ผู้เขียนก็ยังแสดงถึงอัจฉริยภาพ เป็นคนว่า ทั้งอันและออกต่างก็ได้รับการศึกษาในยุโรป แต่อันไปฝรั่งเศส เพราะฉะนั้นจึงสนใจการปกครองแบบรีพับลิค ส่วนออกนั้นไปปรเทศอังกฤษ จึงนิยมกษัตริย์...น่าเสียดายที่หนังสือเรื่องนี้รู้กันอยู่ แต่เฉพาะผู้ที่รู้ภาษาไทยเท่านั้น ควรจะแปลออกไปเป็นภาษาอื่น ๆ อีก เพราะในวรรณคดีของไทย นวนิยายเรื่องนี้มีค่าสูงและน่าจะยกให้อยู่ในระดับเดียวกับวรรณคดีอื่น ๆ เช่นเรื่อง รุนช้างรุนแผน¹

¹ เท็ด สเตรโลว์ "วิจารณ์สี่แผ่นดิน" ชาวกรุง 17: 142-143 กุมภาพันธ์

วิเคราะห์เรื่องหลายชีวิต

หลายชีวิตเป็นนวนิยายสะท้อนภาพชีวิตของมนุษย์ในต่าง ๆ ที่มีความเป็นอยู่ ฐานะและอาชีพแตกต่างกัน แต่ต่างก็ไ้มาร่วมชะตากรรมเดียวกัน คือไ้ร่วมเดินทางมาด้วยกันและถึงจุดจบของชีวิตในวัน เวลา และสถานที่เดียวกัน แต่ละชีวิตต่างก็มีแบบเฉพาะของตนเอง ต่างคนต่างมีพฤติกรรมเฉพาะในอันที่จะส่งผลต่อชีวิตของตนเอง ผู้แต่งได้จำลองภาพชีวิตอันน่าสนเท่ห์ของบุคคลต่างเพศ ต่างวัย ต่างฐานะ ต่างอาชีพ ซึ่งแต่ละชีวิตต่างก็มาจากที่ต่าง ๆ กัน ผู้แต่งไ้นำมาเล่าให้ผู้อ่านประจักษ์ในกิเลสของมนุษย์ที่เดินไปตามกฎแห่งกรรม บางชีวิตน่าสยดสยอง บางชีวิตน่าสมเพช บางชีวิตน่าเลื่อมใสศรัทธา น่าเคารพยกย่อง น่ายกถือเป็นแบบอย่าง บางชีวิตน่าขนลุก บางชีวิตน่าหลิกหนีให้ทางไกล และบางชีวิตแทบไม่น่าเชื่อว่าจะเป็นไปได้ แต่ละชีวิตนั้นมีข้อคิดสำคัญเตือนใจว่า ไม่มีชีวิตใดจะหนีรอดจากความตายไปไ้พ้น

เรื่องหลายชีวิตมีลักษณะเป็นเรื่องสั้นในเรื่องยาว มีโครงเรื่องใหญ่(Main Plot) และมีแก่นเรื่อง (Theme) เหมือนกัน แต่ในโครงเรื่องใหญ่นั้นประกอบด้วยโครงเรื่องย่อย(Sub Plot) อีก 11 โครงเรื่อง แต่ละเรื่องมีลักษณะเป็นเรื่องสั้นที่จบในตัวเอง กล่าวคือ มีโครงเรื่อง(Plot) มีตัวละคร (Characters) มีฉาก (Setting) โดยที่แต่ละเรื่องดำเนินไปโดยไม่ผูกพันกัน ในที่นี้จะวิเคราะห์หลายชีวิตในลักษณะของการวิเคราะห์เรื่องสั้นตามหัวข้อโดยลำดับ คือ

1. โครงเรื่อง
2. แก่นเรื่อง
3. ฉาก
4. ตัวละคร
5. บทสนทนา
6. กลวิธีในการแต่ง
7. ท่วงทำนองการเขียนและสำนวนภาษา

8. ทศนะและปรัชญาของขุนแก้ว

9. สภาพลสังคม

10. คุณค่า

และก่อนจะดำเนินการวิเคราะห์ จะได้อ่านเกริ่นถึงภูมิหลังตลอดจนรูปกรอบของเรื่องหลายชีวิตเป็นการปูพื้นไว้ด้วย ดังต่อไปนี้

ภูมิหลังของเรื่อง

เรื่องหลายชีวิตเริ่มลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือชาวกรุงรายเดือน เมื่อ พ.ศ. 2495 แรกบันทึกลาใจที่จะเขียนเรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช และเพื่อน ๆ ที่ร่วมทำงานในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน ซึ่งประกอบด้วย ครอบ ไชยวสุ คุณประหยค์ ศ. นาคนาท และคุณสละ ลิขิตกุล ได้ไปเที่ยวทางเรือที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในตอนขากลับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวชักชวนเพื่อนร่วมเดินทางให้ช่วยกันเขียนเรื่องจบเป็นตอน ๆ โดยกำหนดสถานที่และตัวละครให้เริ่มต้นจากจุดเดียวกันและตายในที่เดียวกัน แต่ละชีวิตมีลีลาบทบาทที่แตกต่างกันตามแต่ใครจะถนัดในการเขียนแบบใด ให้แต่ละคนกำหนดลักษณะนิสัยของตัวละครกันเอง ซึ่งจะทำให้บทประพันธ์มีความหมายมากขึ้น ทุกคนตกลงตามเสนอ แต่ปรากฏว่า เมื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้วาดชีวิตของเจ้าลอยเป็นชีวิตแรกและจบชีวิตของเจ้าลอยลงในเรือที่มานแพนแล้ว ผู้ร่วมคณะต่างก็ขอลอดตัวไม่ยอมเขียนชีวิตคนอื่น ๆ ต่อไป ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงต้องรับเหมาสร้างชีวิตตัวละครอื่น ๆ ขึ้นมาทีละชีวิตและทยอยนำลงในชาวกรุงทีละเรื่องจนจบชีวิตหมอแสงเป็นชีวิตสุดท้าย

ระหว่างที่เรื่องหลายชีวิตลงพิมพ์อยู่ในชาวกรุงนั้น ปรากฏว่าได้รับความนิยมจากผู้อ่านอย่างกว้างขวาง มีผู้เขียนจดหมายถึงบรรณาธิการ (คุณวิลาศ มณีวัต) ชมเชยความดีเด่นของเรื่องหลายชีวิตอยู่เสมอ เช่น อาทิตยา บุณนาค เขียนว่า

เรื่องในชาวกรุงโดยเฉพาะ หลายชีวิต ของหม่อมคึกฤทธิ์ก็ทุกเรื่อง แต่เรื่องทนายเล็ก ชอบมากที่สุด ถ้าถึงเวลานี้แล้ว จาไม่ได้ว่าอ่านกี่ครั้งแล้ว อ่านเสียจน

เล่าได้ละเอียด...ขอออกอีกทีนะคะว่า เรื่อง 'หลายชีวิต' นี้ คงจะเป็นเรื่องที่แปลเป็นภาษาอังกฤษได้อย่างดี เป็นคนเรื่อง หลวงพ่อเสม และท่านชายเล็ก นี้ เป็นเรื่องจับใจเรียบ ๆ ง่าย ตามแบบเรื่องสั้นที่ดีของโลกในบางประเภท เรื่องเหล่านี้ถ้าหากแปลออกไปก็คงจะทำให้ฝรั่งได้รู้ถึงความสามารถของนักเขียนไทย ชีวิตไทยในแนวต่าง ๆ กันได้เป็นอย่างดี...¹

รูปกรอบของเรื่อง

เรื่องหลายชีวิตเป็นเรื่องราวของบุคคลระดับชาวบ้าน มีภูมิลำเนาส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง บุคคลเหล่านั้นออกเดินทางด้วยเรือยนต์จากบ้านแพน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในคืนเดือนมีนาคมกลางพฤษภาคม ออกเดินทางมุ่งหน้าไปยังกรุงเทพมหานคร เมื่อเรือแล่นผ่านปากน้ำมาถึงทุ่งสำเภา ก็ไม่สามารถได้พายุฝนได้อีกต่อไป เรือพลิกคว่ำลง อุบัติเหตุครั้งนี้มีผู้เสียชีวิตทั้งหญิงชาย รวม 11 คน ผู้แต่งได้แสดงข้อคิดเกี่ยวกับชีวิตเหล่านั้นว่าเป็นเรื่องน่าแปลก ที่บุคคลต่าง ๆ ล้วนแต่มาจากที่ต่าง ๆ กัน แต่มาจบชีวิตลงในที่เดียวกัน ชัน เวลาเดียวกันและด้วยสาเหตุเดียวกัน น่าจะได้อะไรก็มากจากพฤติกรรมแต่คนหลังของแต่ละคนว่ามีความเป็นมาอย่างไร จึงมาร่วมจากกรรมอันเดียวกัน ผู้แต่งได้นำเรื่องราวของชีวิตทั้ง 11 ชีวิต มาเล่าให้ผู้อ่านทราบทุกชีวิต โดยเริ่มตั้งแต่เจ้าลอยผู้ลอยมากับกระแสน้ำ เป็นชีวิตแรกและจบลงด้วยชีวิตของหมอแสงผู้เป็นศรัทธากับความตาย เป็นชีวิตสุดท้าย เรื่องราวของชีวิตทั้ง 11 นั้น คือ

1. เจ้าลอย ผู้เพิ่มชีวิตเป็นกำไร
2. พระเสม ผู้บำเพ็ญความดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยการบวช
3. พรานผี ผู้มีความปรารถนาไม่รู้ลืมในเงินตรา
4. ท่านชายเล็ก ผู้ซึ่งหนีเกียรติและความไม่สมคุลย์แห่งชีวิต
5. ผอ.ระเือก ผู้หลงตนเองและกระหายใบ้เกียรติยศ

¹ อาทิตยา ชูเนนาค แปลจาก ชาวกรุง พฤษภาคม 2494 ไม่ปรากฏหน้า

6. ละม่อม ผู้เป็นเหยื่อของอารณ
7. สะมอน ผู้เป็นเหยื่อของอารณ
8. ลินจง ผู้มีชีวิตเพื่อชดใช้กรรมเก่า
9. จัน ผู้กระหายเกียรติและวิ่งหนีตัวเอง
10. ทองโปยรย ผู้เห็นความสมปรารถนาเป็นความทุกข์
11. หมอแสง ผู้พ่ายแพ้แก่ความตาย

1. โครงเรื่อง

โครงเรื่องหรือเหตุการณ์ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช วางไว้ในเรื่องหลายชีวิตคือการวางเหตุการณ์เป็นเค้าโครง มีทั้งโครงเรื่องใหญ่และโครงเรื่องย่อย ผู้แต่งวางโครงเรื่องย่อยแทรกไว้ในโครงเรื่องใหญ่ในลักษณะของเรื่องสั้นหลายตอนจบ แต่ละเรื่องดำเนินไปตามโครงเรื่องย่อยที่ละเรื่องอย่างแนบเนียน

ลักษณะการวางโครงเรื่องในนวนิยายโดยทั่วไปมีหลายแบบด้วยกัน เจื้อ สตะเวทิน กล่าวถึงประเภทของโครงเรื่องไว้ว่ามี 3 ประเภท คือ

1. โครงเรื่องที่มิใช่เหตุการณ์เบ็ดเตล็ด ไม่มีเอกภาพ มีเพียงการสืบสาวราวเรื่องสืบเนื่องกันไป นับเป็นโครงเรื่องแบบหลวม ๆ
2. โครงเรื่องที่เป็นแบบของเหตุการณ์ เหตุการณ์แต่ละครั้งก่อความกระทบกระเทือนให้เหตุการณ์อย่างน้อยอีกเหตุการณ์หนึ่งตามมา
3. โครงเรื่องแบบผสม นวนิยายบางเรื่องใช้โครงเรื่องทั้งสองแบบผสมกัน¹

จากการศึกษาเรื่องหลายชีวิตพบว่า ผู้แต่งใช้โครงเรื่องแบบผสมเป็นส่วนใหญ่ คือ มีทั้งโครงเรื่องที่เป็นเหตุการณ์สำคัญและโครงเรื่องที่เป็นเหตุการณ์ย่อย

¹เจื้อ สตะเวทิน วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ หน้า 79-80

ผู้แต่งได้วางโครงเรื่องใหญ่ไว้ว่า มีเรือเมล์วิ่งส่งคนโดยสารลำหนึ่งแล่นออกจากท่าเรือที่บ้านแพน ล่องไปตามลำน้ำเจ้าพระยา ครั้นแล้วก็ถูกพายุพัดค้ำปาลง ผู้โดยสารหลายคนตาย เมื่อมีการนำศพเหล่านั้นไปวางเรียงกันไว้ริมตลิ่งจึงพบว่าคนต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนมาจากที่ต่างกัน ต่างเพศต่างวัย แต่มากมายพร้อมกัน ผู้แต่งเล่าถึงชีวิตทั้ง 11 ชีวิต ที่มาตายพร้อมกันในที่นั้นทุกคนก่อนตายผู้ตายทุกคนได้เดินทางมาด้วยการกิจที่แตกต่างกัน เจ้าอดอยกำลังจะเข้ากรุงเทพฯ เพื่อหาซื้ออาวุธที่มีประสิทธิภาพกว่าที่มีอยู่สำหรับเพิ่มพลังให้กับอาชีพโจรของตน พระแสนผู้นำเพ็ญแต่ความผิดตลอดชีวิตกำลังเดินทางไปรักษาโรคร้าย พรรณีกำลังจะกลับไปบอกขอบคุณพงศ์ทั้งที่ได้เงินจากคุณพงศ์มาแล้วมากมาย ท่านชายเล็กกำลังจะหนีความเป็นหม่อมเจ้าผู้ไร้ทรัพย์สินอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ได้พยายามหนีมาแล้วตลอดชีวิต เจ้าณสพระเอกดิเกตุ เกยโด่งดังกำลังจะไปแข่งขันลิเกทางวิทยุ เพราะสังขารไม่อำนวยให้เป็นพระเอกบนเวทีอีกต่อไป ละม่อมเพิ่งจะพ้นชีวิตที่ถูกครอบครัวจากราคาของตน กำลังหนีบาปที่ทำมาตุมาแต่ไม่มีใครรู้ละม่อมก็รู้ ในคืนที่ประพันธ์นี้ตกอับ เพราะพิษสุรากำลังจะหมดกลับคืนสู่กลิ่นน้ำหมึกอีกครั้งหนึ่ง ลินจงตั้งความหวังว่าลูกจะหายจากโรคปัญญาอ่อนด้วยหมอไสยศาสตร์ จัน กำลังวิ่งหนีตัวเองและวิ่งหนีความจริงของโปรยกำลังแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ให้กับชีวิต และหมอแสงผู้ต่อสู้กับความตายอยู่ เกือบทั้งชีวิต กำลังหนีจากสังคมที่รังเกียจโรคร้ายของตนด้วยความหวังว่าจะหนีพ้น

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้พูดถึงเรื่องหลายชีวิตไว้ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันว่า "เรื่องหลายชีวิตไม่ว่าหนังสือที่รวบรวมนวนิยายเรื่องสั้น แต่ทุกชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของโครงนวนิยายเรื่องยาว จึงต้องรักษาโครงนั้นไว้ ตอนจบแต่ละชีวิตจึงต้องจบมาตายในเรือลำนั้นทุกคนไป"¹

จะเห็นได้ว่า โครงเรื่องย่อยที่ผู้แต่งวางไว้ทั้ง 11 โครงเรื่องนั้น มีลักษณะเป็นโครงเรื่องที่ทำให้ข้อคิดในการดำเนินชีวิตไว้ทั้ง 11 เรื่อง ซึ่งจะได้แสดงไว้โดยลำดับ คือ

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "ตอบปัญหาประจำวัน" สยามรัฐ ไม่ปรากฏเล่ม: 4 เมษายน 2495

โครงเรื่องย่อที่ 1 เรื่องเจ้าลอย เป็นเรื่องของเด็กชายที่ถูกมารดาทิ้งลอยนํ้ามาและได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีจากหญิงชราที่เก็บเจ้าลอยมาจากแม่น้ำ ผู้แต่งผูกปมไว้ว่าตั้งแต่นายพริ้มเก็บเจ้าลอยมาจากแม่น้ำ นายพริ้มซึ่งมีอาชีพขายเรือขายของ ก็ทำมาค้าขึ้น ลอยจึงได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี นายพริ้มไม่เคยชักใจลอยไม่ว่าเรื่องใด เจ้าลอยจึงดำเนินชีวิตของมันเรื่อยไปตามใจปรารถนาของมัน จิตใต้สำนึกที่บอกลอยว่าชีวิตมันถูกทอดทิ้งทำให้มันมีแต่ความปรารถนาที่จะ "ไถ่" โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องและไม่เคยคิดว่าการ "ไถ่" ของมันจะทำให้ใคร "เสีย" ไปบ้าง

โครงเรื่องย่อที่ 2 เรื่องพระเสม เสมอเกิดมาในสิ่งแวดล้อมใกล้เคียงกับที่พี่ร่วมทั้งครอบครัวที่อบอุ่นด้วยความรัก พ่อแม่มีฐานะดี ได้รับการศึกษาดีเท่าที่คนในละแวกบ้านเดียวกันจะพึงได้รับ แต่สิ่งแวดล้อมห่างตัวออกไปในแวดวงของเพื่อนบ้าน เสมอกลับเห็นความแตกต่างใกล้ชิดจนทำให้เสมอได้พบความไม่ยุติธรรมแห่งสังคม เมื่อเสมอโตเป็นหนุ่ม เสมอมีคนรักและมีที่ทำงานจะสมหวังแต่ครั้นบิดาถึงแก่กรรม ทรัพย์สินแตกกระจัดกระจายไป คนรักของเสมอก็แต่งงานไปกับชายอื่นที่มีฐานะดีกว่า เมื่อเสมอบวชตามประเพณี ได้พบความสงบแห่งสมณเพศ จึงไม่คิดลาสิกขา พระเสมอดังใจปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างดียิ่ง กับทั้งยังไต่แสวงหาหนทางหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวงด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามทำให้พระเสมอได้เข้าถึงแก่น ของพระพุทธศาสนาข้อหนึ่งที่ว่า ความ เมตตา จะทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความสุข คำสอนที่ศักดิ์สิทธิ์ของพระ เสมอคือคำสอนที่สอนให้มนุษย์เมตตาต่อกัน ซึ่งเมื่อใครนำไปปฏิบัติชีวิตก็จะมีแต่ความสุข พระเสมอป่วยด้วยโรคมะเร็งและเกินทางไปรับการรักษาเพราะทนรับเร้าจากบรรดาญาติที่เคารพนับถือไม่ได้

โครงเรื่องย่อที่ 3 เรื่องพรวณี พรวณีเกิดมาท่ามกลางความยากจนแร้นแค้นจนไม่เคยคาดหวังเลยว่าชีวิตนี้จะหลุดพ้นจากความจนไปได้ แม่ของพรวณีขายเธอให้กับ "คุณนาย" ผู้มั่งมี เลยกลายเป็นคนจนที่ตกอยู่ท่ามกลางความมั่งมี ถึงเธอคิดจะเปลี่ยนฐานะด้วยการยอมตนเป็นภรรยาคุณพงศ์หลานชายคนโตของคุณนาย แต่เธอก็ถูกกีดกัน และถูกทุบตี เมื่อคุณนายจับได้ พรวณีจึงต้องออกจากบ้านไปกับคนรู้จักที่ลวงว่าจะช่วยเหลือ แต่ท้ายที่สุดที่อยู่ใหม่ของเธอก็คือห้องโสเภณี พรวณีขายตัวเพื่อแลกกับเงินโดยไม่เคียดแค้น เพราะสิ่งที่เธออยากได้คือเงิน จึงทำทุกอย่างเพื่อให้ได้เงินและคุณหม่อมจะไม่รู้จักพอ เธอตายในเรือคราวนี้ก็เพราะกำลังจะ

เดินทางไปหาเงินที่ไม่ใช่สิทธิของเธอ ทั้งๆที่ขณะนั้นพอจะมีเงินมีใช้อยู่อย่างไม่ขัดสนแล้ว

โครงเรื่องย่อยที่ 4 ท่านชายเล็ก ท่านชายเล็กเป็นหม่อมเจ้าโอรสเสด็จในกรม พระองค์หนึ่งซึ่งประสูติจากหม่อมคนสุดท้าย หลังจากที่เสด็จในกรมสิ้นพระชนม์แล้ว ท่านชายเล็ก จึงเป็นหม่อมเจ้าโดยพฤตินัย แต่ไม่ไฉนคตินัยเพราะไม่มีผู้ใดสนใจไปแข่งกับกรมวัง ความเป็น หม่อมเจ้าที่ยากจนทำให้ท่านชายเล็กลำบาก เพื่อนฝูงไม่มีเพราะต่างคนต่างวางตัวไม่ถูกในการ จะคบหาด้วยด้วยความรู้น้อยจึงได้งานแค่ตำแหน่ง เสมียนหากมีฐานันดรศักดิ์เป็นถึงหม่อมเจ้า เมื่อท่านชายเล็กมีศรัทธา แรกๆ ก็ดูจะร่าเริงรื่นเริงอยู่ เพราะรักกับคนพอสมฐานะทางการเงิน แต่พอ คนรักรู้ว่า เป็นหม่อมเจ้าก็มิทันต้องเลิกรากันไปอีก ท่านชายเล็กเห็นความเป็นหม่อมเจ้าไปตั้งหลัก ฐานที่จังหวัดสุพรรณ ได้รับเลือกเป็นผู้นำบ้าน แต่แล้ววันหนึ่งความเป็นหม่อมเจ้าของท่านก็กลับ คืบมาอีก เมื่อเพื่อนเก่าซึ่งกลายเป็นผู้ตรวจราชการกรมไปตรวจงานในจังหวัดของท่านและได้ทักทาย ท่านขึ้น ความสุขที่ท่านชายเล็กมีอยู่ก็พังทลายไปในพริบตา

โครงเรื่องย่อยที่ 5 ผลพระเอก ผลเป็นเด็กที่เติบโตมาในตำบลลาคะโศ จังหวัด พระนครศรีอยุธยา มีความใฝ่ฝันที่จะเป็นพระเอกลิเกมาแต่เยาว์วัย เมื่อรุ่นหนุ่มมีโอกาสได้รู้จัก ใจดีซื่อกับลิเกคณะนายทับทิม เพราะได้เป็นคนคอยดูแล เรื่องอาหารการกินคราวที่ลิเกของนายทับทิม ไปเล่นในงานบวชนาค ผลลอบติดตามนายทับทิม ไปจนในที่สุดนายทับทิมก็ลองให้เล่นเป็นเสนา เขาเล่นลิเกด้วยชีวิตด้วยวิญญาณทั้งหมด และนับวันแต่จะเล่นดีขึ้น และด้วยการให้ผลลุ่มพวย เพื่อเรียกคนดูต่าง ๆ นานา ในที่สุดก็เอาชนะนายทับทิมได้ ตั้งตนเป็นนายโรง เขาเป็น พระเอกที่โด่งดังอยู่หลายปี แต่แล้วผลก็ถูกพระเอกรุ่นใหม่โค่นลงบ้าง ต้องกลับไปอยู่ลาคะโศ เหมือนสุนัขบ้าเจ็บที่รอวันตาย วันหนึ่งมีประกาศประกวดลิเกทางวิทยุ เขาจึงเริ่มตั้งความหวังใหม่อีกครั้งหนึ่งว่าจะสู้ชื่อเสียงคืนได้เพราะลิเกวิทยุไม่ต้องอาศัยรูปโฉม

โครงเรื่องย่อยที่ 6 ละม่อม ละม่อมเป็นลูกของลมุลชาวอำเภอเสนา ละม่อมได้รับการเลี้ยงดูจากแม่เหมือนไม่เต็มใจ เพราะทั้งบังคับกดขี่และทวงบุญคุณที่ได้เลี้ยงดูมา กับทั้งเฝ้าแต่พร่ำบ่นถึงความยากลำบากในการหาเงินมาเลี้ยงชีพอยู่ทุกวัน ละม่อมถูกแม่บังคับให้ปรนนิบัติ

อย่างใกล้ชิดจนไม่เป็นอันทำงานการอย่างอื่น ยิ่งนานวันความบิ่บคั้นก็ยิ่งมากขึ้น ในที่สุดเมื่อแม่บ่นถึงความผิดเคื่องในครอบครัวหนักเข้า ละม่อม เมอทุนแม่ตั้งร้านตัดเสื้อผ้าอยู่ในบ้าน และต่อมาก็รู้จักสนิทสนมกับลูกค้ารายคนหนึ่ง และมีที่ทราบว่าชอบพอกัน รายหนุ่มคนนั้นชื่อสนธิ วันหนึ่งสนธิมาลาละม่อมไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้วเจียนหายไป ละม่อมได้แต่คอยฟังข่าวอยู่ด้วยความรู้สึกว่าได้รับการบิ่บคั้นยิ่งกว่าเดิม วันหนึ่งขณะไปปักเก็บที่นอนให้แม่ได้พบจดหมายเก่า ๆ 2 ฉบับซ่อนอยู่เป็นจดหมายที่สนธิเขียนมาบอกรักฉบับหนึ่ง กับอีกฉบับหนึ่งลงวันที่ห่างกันนานบอกข่าวว่าตนมีครอบครัวแล้ว ทำเอาละม่อมนั่งงงงันอยู่กับความคิดต่าง ๆ นานา พอถึงกับแม่ก็ขึ้นมาพบเขาและเริ่มต้นรำพันถึงความทุกข์ยากสารพันซึ่งละม่อมไต่ถามและรำคาญมาตลอดชีวิต ละม่อมเกลียดและไม่อยากไต่ถามอีกต่อไป มีทางเดียวที่จะต้องทำให้แม่หยุดพูดเสีย ละม่อมจึงฆ่าแม่ตายแล้วหนีออกจากบ้านไปกรุงเทพฯ อย่างไม่มีจุดหมาย

โครงเรื่องย่อที่ 7 โนรี โนรีเป็นชาวอำเภอวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง เดิมโตมาท่ามกลางกลิ่นเหล้าและกองหนังสือ ความที่เป็นคนรักการอ่านและเรียนหนังสือเก่งทำให้โนรีได้รับการสนับสนุนให้เรียนต่อจนจบจากโรงเรียนที่อ่างทอง แล้วแม่ก็ส่งเขาไปอยู่กับญาติ รับราชการ เป็นเสมียนในกรุงเทพฯ ก่อนเข้ากรุงเทพฯ แม่ให้เขาสาบานต่อหน้าพระที่ห้อยคอว่าจะไม่ดื่มเหล้าเหมือนพ่อ ในบ้านญาติโนรีหลงรักลูกสาวเจ้าของบ้านซึ่งให้ความสนิทสนมด้วย เพราะเธอมีนิสัยชอบอ่านหนังสือเหมือนกัน วันหนึ่งญาติสาวพูดกับโนรีว่าถ้าเลือกได้จะมีคนรักเป็นนักประพันธ์ ความจริงเธอกำลังช้ำเพราะกำลังช้ำซึ่งอยู่กับหนังสือจนนิยายที่เธอเพิ่งอ่านมา โนรีเข้าใจว่าเธอหมายถึงตน จึงมุ่งมั่นและพยายามเขียนหนังสือจนได้นำลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ ชื่อเสียงของโนรีมีมากขึ้น แต่ณที่สุดท้ายญาติสาวผู้นั้นกลับแต่งงานไปกับคนอื่น โนรีผิดหวังมาก จึงหอบข้าวของออกจากบ้านญาติไปอยู่ที่อื่นและเริ่มต้นดื่มเหล้าอย่างหนัก ลืมคำสัญญาที่ให้ไว้กับแม่เสียสิ้น ชื่อเสียงของเขาตกต่ำลง แม่ต้องรีบไปรักษาโรคสุราจนหาย แล้วเขาจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯ ด้วยความหวังว่าจะไปเริ่มต้นชีวิตกับประพันธ์ใหม่

โครงเรื่องย่อที่ 8 ลินจง ลินจง เป็นลูกสาวคนเดียวของผู้มีอันจะกินในตำบลลาคันน้ำเก็ม เป็นคนที่ทำแต่ความดีเพราะได้รับการอบรมดีจากพ่อแม่ เมื่อแต่งงานก็ได้แต่งงานกับคนดี ชยัน ทำมาหากิน แต่ลินจงแต่งงานจนถึงห้าปีก็ยังไม่มีลูกสมปรารถนา ทั้งเธอและสามีได้หมั่นทำบุญ ทำทานมากกว่าที่เคยทำมา ใครบอกว่าที่ไหนมีหมอดูก็พากันไปหาเพื่อขอลูก จนที่สุดก็ได้ลูกชาย ซึ่งถือกำเนิดวันเดียวกับที่พ่อออกไปหาปลาและตาย เพราะ เป็นกะตือในน้ำ ลูกลินจงไม่เหมือนลูกคนอื่น เป็นเด็กปัญญาอ่อน ทั้งนี้สร้างความทุกข์โศกกับลินจงเป็นอันมาก เธอไม่อาจทนต่อสายตาของชาวบ้านที่มองเธอและลูกอย่างแปลก ๆ ได้ เธอจึงตัดสินใจพาลูกเข้ากรุงเทพฯ ตั้งใจจะพาไปรักษาทางไสยศาสตร์ที่จังหวัดนนทบุรี

โครงเรื่องย่อที่ 9 จัน จันเป็นชาวผักไห่ ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหาร เมื่ออายุ 18 ปี เนื่องจากความ เคร่งครัดในระเบียบวินัยและรักษาระเบียบที่อยู่ในระเบียบวินัย จันจึงได้รับการ จักชวนจากผู้บังคับบัญชาให้สมัคร เป็นทหารต่อ เมื่อครบกำหนดเกณฑ์แล้ว จันก็ตกลง เขาพากเพียร ทำงานปฏิบัติหน้าที่อย่างดีที่สุด จึงได้รับการสนับสนุนให้เข้าเรียนต่อในโรงเรียนนายทหารจนออกมาได้รับยศ เป็นนายทหาร และในที่สุดได้เป็นนายพันตรีแห่งกองทัพบก

พันตรีจันแต่งงานกับธิดาของผู้มีตระกูล และได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างนายทหารชั้นผู้ใหญ่ เขา เริ่มล้มกำพืดเดิมและไม่อยากให้ใครรู้ว่าตนมีความเป็นมาอย่างไร เขาเปลี่ยนชื่อใหม่เพื่อให้ เหมาะสมกับฐานะและความเป็นอยู่ปัจจุบัน เป็น สุรวุฒิ รับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เมื่อ เกษียณอายุจึงเป็นแต่เพียงพันโทจนๆ คนหนึ่ง แต่สุรวุฒียังคงจำต้องดำรงชีวิตให้สมศักดิ์ศรีของ นายทหารทั้งที่เป็นการ เกินกำลังทรัพย์ที่มีอยู่ เป็นเหตุให้ยากจนลงโดยลำดับ ในที่สุดภรรยาของ เขาก็ตายลงเพราะความคร่ำครวญ สุรวุฒิพยายามจะหางานทำเพิ่มรายได้จากบ้านญาติ แต่ก็ไม่มี งานที่พอสมแก่ฐานะนายพันโทเกษียณอายุ เมื่อหมดหนทางเข้าจริง ๆ จึงพาลูกกลับบ้านเดิม โดย หวังว่าคงจะได้รับการต้อนรับอย่างสมศักดิ์ศรี แต่ครั้งกลับไปถึงบ้านก็กลับเป็น "จัน" ของใคร ๆ ทั้งตำบล "สุรวุฒิ" ตายไปจากโลกโดยทันที เขาจึงฝากลูกไว้กับญาติ แล้วมุ่งหน้ากลับกรุงเทพฯ เพื่อหนีความเป็นจัน หรือ "เจ้าจัน"

โครงเรื่องย่อที่ 10 ทองโปรย ทองโปรยเป็นลูกพ่อค้าที่ฐานะดีในตำบลเจ้าเจ็ด จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดียิ่งจากแม่ ทองโปรยไม่เคยอยากได้อะไรแล้วไม่ได้ และปกติเธอมักจะอยากได้ของแปลกใหม่อยู่เสมอ เบื่อบ้านเธอก็ไปอยู่กรุงเทพฯ พอเบื่อกรุงเทพฯ เธอก็กลับบ้าน ระหว่างทางกลับบ้านพบกับสัตว์ซึ่งเป็นของแปลกสำหรับเธอ เมื่อสัตว์ขอแต่งงาน เธอจึงตกลงแต่งงาน อยู่ไปไม่นานนักก็เบื่อสามีที่คิดแต่ความใจทุกอย่าง แม้กระทั่งเธอมีฐันต์ยังไม่ว่า เธอจึงเริ่มเบื่อหน่ายเขามากขึ้นทุกที สามปีหลังจากแต่งงาน เธอก็เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะ ทองโปรยเบื่อโลกเสียแล้ว เมื่อมีผู้พบศพเธอนั้นจึงพบว่ามิใช่หน้ายิ้มแย้มเหมือนสมหวัง เพราะความตายเป็นของแปลกที่เธอไม่เคยพบ

โครงเรื่องย่อที่ 11 หมอแสง หมอแสงเป็นลูกชายของหมอสุต หมอประจำหมู่บ้าน ได้เรียนวิชาการแพทย์แผนโบราณจากพ่อของตน แต่หมอแสงมีทัศนคติเกี่ยวกับการรักษาคนไข้ไม่เหมือนกับผู้อื่นเป็นพ่อ หมอสุตนั้นคิดแต่เพียงจะบำบัดโรคเท่าที่มีทางบำบัดได้ ส่วนหมอแสงมองโรคเป็นศัตรูที่ต้องเอาชนะเพียงอย่างเดียว เมื่อหมอสุตตาย หมอแสงเจริญรอยตามพ่อในด้านการรักษา และหาวิธีการที่จะเอาชนะความตายให้ได้ โดยการทดลองปรุงยาต่าง ๆ และทดลองกับตัวเอง อาจจะเป็นเพราะยาหลายขนานที่เข้าไปอยู่ในร่างกายหมอแสงก็เป็นได้ ทำให้หมอแสงเป็นโรคเรื้อน ซึ่งไม่มีทางรักษาและดูเหมือนจะแสดงอาการให้ปรากฏมากขึ้นโดยลำดับ จนกระทั่งไม่สามารถออกจากบ้านไปไหนมาไหนได้ ผู้คนก็พากันรังเกียจ เมื่อทนต่อความรังเกียจของเพื่อนบ้านไม่ได้ หมอแสงจึงแอบลงเรือเพื่อไปหาที่อยู่ที่ไม่มีการรู้จัก แต่ความตายมาปรากฏชีวิตไปเสียก่อนที่เขาจะรู้ว่าเขาจะไปที่ไหน

จากโครงเรื่องทั้งที่เป็นโครงเรื่องใหญ่และโครงเรื่องย่อยในเรื่องหลายชีวิต จะพบว่า เป็นแบบที่ให้คิดข้อคิดทุกเรื่อง ตัวละครทุกตัวต่างก็ลงเรือไปเพื่อแสวงหาชีวิตใหม่ พฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ ที่ดำเนินมาก่อนจะพบกับความตายมีทั้งดีและเลว แต่ดูเหมือนว่าจะไม่มีผู้ใดสมปรารถนาตามความหวังของตนเลย นอกจากทองโปรยผู้มองเห็นความสมปรารถนาคือความตายเพียงผู้เดียว ส่วนใหญ่ข้อคิดที่ได้จากโครงเรื่องเป็นข้อคิดที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่ยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสนาเป็นแนวทาง ทั้งในเรื่องของการครองเรือน ความรัก อาชีพและการแต่งงาน

โครงเรื่องแต่ละโครง. เรื่องสอดคล้องกับพฤติกรรมของตัวละครและโครงเรื่องใหญ่เป็น
อย่างนี้

2. แก่นเรื่อง

แก่นเรื่องใหญ่ของหลายชีวิตเป็นแก่นเรื่องแสงกึกข้อคิด คือให้คติแก่ผู้อ่านเกี่ยวกับเรื่อง
ของกรรมและผลตอบแทนของกรรม ทุกชีวิตดำเนินไปตามโครงเรื่องซึ่งแสงกึกให้เห็นชัดเจนว่า
ทุกชีวิตมีกรรมเป็นแดนเจ็ด ผู้แต่งเชื่อว่ากรรมเป็นเรื่องมีจริงทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว และกรรม
ย่อมมีผลตอบแทนไม่ช้าเร็ว ความตายในเรื่องหลายชีวิตเป็นเครื่องชี้ไปถึงกรรมของแต่ละคน
บางครั้งความตายเป็นเครื่องลงโทษพฤติกรรมของตัวละคร และบางครั้งความตายเป็นเครื่อง
ช่วยในการที่ผู้ตายได้กระทำความดีมากขึ้น

ผู้แต่งมุ่งแสดงแก่นเรื่องใหญ่ด้วย เรื่องของกรรมซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
ผู้ทำกรรมใดย่อมได้รับกรรมนั้นตอบสนอง ท่านองเคียวกับทำดีได้ชั่วชั่วได้ชั่ว

นวนิยายเรื่องหลายชีวิตเป็นนวนิยายประเภทสมจริง มีแก่นเรื่องแสดงความคิดสำคัญของ
เรื่องสะท้อนสภาพสังคม กล่าวคือ ผู้แต่งได้สะท้อนสภาพของวิถีชีวิตและพฤติกรรมของบุคคล
หลายสถานะ หลายอาชีพซึ่งต่างก็มีความผูกพันเกี่ยวข้องและผันแปรไปตามกระแสของความเปลี่ยนแปลง
ในสังคมในสมัยที่นวนิยายเรื่องนี้ได้แต่งขึ้น นอกจากแก่นเรื่องใหญ่จะแสดงข้อคิดเกี่ยวกับ
เรื่องของกรรมแล้ว ยังมีแก่นเรื่องย่อยในแต่ละเรื่องอีกทุกเรื่อง คือ

1. เรื่องเจ้าลอย มีแก่นเรื่องว่า การอบรมเลี้ยงดู การให้ความรักความอบอุ่น
แก่คนที่จิตใจดีสำนึกว่าไม่มีใครต้องการนั้น ไม่มีผล

2. เรื่องพระเสม มีแก่นเรื่องว่า ความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์จะนำมาซึ่ง
ความสุข การทำบุญให้ทำตามกำลังศรัทธาไม่เคียดแค้นแก่ผู้ทำ

3. เรื่อง พรหม มีแก่นเรื่องว่า ความจนเป็นสะพานทอดไปสู่ความตาย

4. เรื่องท่านชายเล็ก มีแก่นเรื่องคือ ความไม่สมคุลย์แห่งชีวิตเป็นความทุกข์

5. เรื่องผลพระเอก มีแก่นเรื่องคือ สิ่งใดเมื่อขึ้นสูงสุดแล้วก็ต้องตกต่ำลง ทุกสิ่ง

มีเกิดต้องมีดับ

6. เรื่องละม่อม มีแก่นเรื่องแสดงถึงความอดทนของมนุษย์มีชีวิตจำกัด เมื่อถึงที่สุดแล้ว ก็จะไม่มีความทนได้อีกต่อไป

7. เรื่องโนรี มีแก่นเรื่องว่า มนุษย์พึงทำในสิ่งที่ตนอยากทำ มีใจหาเพื่อสนองคณห์หาของคนอื่น

8. เรื่องสินจง แสดงแก่นเรื่องว่า สิ่งที่มีมนุษย์ปรารถนามักจะอยู่ไกลเกินกว่าจะสมหวัง

9. เรื่องเจ้าพัน. แสดงแก่นเรื่องว่า คนที่ไม่ยอมรับความจริงในชีวิตย่อมประสบแต่ทุกข์

10. เรื่องทองโปรย มีแก่นเรื่องว่า ไม่มีสิ่งใดจะสามารถสนองคณห์หาของมนุษย์ได้ครบ

11. เรื่องหมอแสง มีแก่นเรื่องแสดงข้อคิดเกี่ยวกับเรื่องโรคร้ายไข้เจ็บและความตาย ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้

ผู้แต่งได้กล่าวถึงแก่นของเรื่องหลายชีวิตไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า "ทุกคนมีกรรมเป็นต้นเกิด มีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง และกรรมนั้นก็พามาถึงอวสานอันเดียวกัน แต่กรรมนั้นคือกรรมอันใดเล่า ที่พาเอาความตายมาถึงคนเป็นอันมากในเวลาเดียวกัน..."¹

3. ฉาก

ในเรื่องหลายชีวิตนี้ผู้แต่งกำหนดให้ฉากส่วนใหญ่หรือจะเรียกว่าเกือบทั้งหมดเป็นฉากที่อยู่ในชนบทคือท้องไร่ท้องนาและแม่น้ำ มีอยู่เพียง 3 เรื่อง คือ เรื่องก่านชายเล็ก โนรี และเรื่องพรณีเท่านั้นที่ฉากส่วนใหญ่ในกรุงเทพฯ ในการบรรยายถึงสภาพต่างๆ นั้น ผู้แต่งได้พยายามแสดงสภาพสังคมและวัฒนธรรมไว้มากที่สุด

ลักษณะการบรรยายฉากในเรื่องนี้ผู้แต่งใช้การบรรยายอย่างคร่าว ๆ ไม่ได้ให้รายละเอียดอะไรมากนัก เพราะผู้แต่งเป็นผู้เล่าเรื่องของตัวละครโดยเน้นพฤติกรรมของตัวละครที่ได้กระทำ ผู้แต่งจึงบรรยายฉากในลักษณะของการเล่าถึงเรื่องที่ใคร่มาสู่ผู้ฟัง แต่แม้กระนั้นผู้แต่งก็ได้ให้ความสนใจกับฉากและบรรยายภาคีโดยทั่วไปตามสมควร เช่น

ผู้แต่งท่วงอารมณ์ของผู้อ่านด้วยบรรยายภาคีที่คาดคะเนได้ว่าอาจจะเกิดเหตุร้ายขึ้นในตอนต้นเรื่อง คือ

¹ คีฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 359

คืนวันนั้น ฝนตกหนักพายุพัดอย่างแรง กระหน่ำเมื่อกฝนให้สาคลงสู่พื้นดินและท้องน้ำ ประจุ เมื่อกฝนนั้น เป็นของแข็ง เรือ เมลโดยสารลำหนึ่งแล่นออกจากบ้านแพนมุ่งหน้าสู่พระนคร บรรทุกคนโดยสาร เต็มเพียบ แล่นฝ่ากระแส น้ำท่ามกลางเสียงฝนและพายุที่เพิ่มกำลังรุนแรงขึ้นทุกที ขณะนั้น เป็นเวลาค่ำมืดสนิท คนโดยสารบางคนงอตัวเอนลงหลับในเนื้อที่เท่าที่พอจะหาได้ บางคนก็นั่งกอดเข่าเหม่อมองไปข้างหน้า . . . มีแต่ความมืด เสียงฝนเสียงลมกระแทกเข้าไปที่กันข้างเรือ เกือบจะดังกลบเครื่องยนต์นั้นเสียสิ้น แต่เรือยนต์ลำนั้นก็ยังไม่แล่นก้าวหน้าคืบคลานออกไปด้วยความพยายาม เหมือนกับว่าเป็นสัตว์ที่มีชีวิตที่ถูกบรรทุกด้วยสัมภาระอันหนัก และถูกค้อนตีให้เดินไปตามทางที่ลำบากกันดาร เสียงพุดคุ้ยในหมู่คนโดยสารซึ่งคงอยู่เมื่อเรือเริ่มออกจากท่านั้นค่อยๆ เงียบลงไป คงเหลือแต่เสียงลม เสียงฝน และความกระเทือนแห่งเครื่องยนต์ที่แผดเสียงให้รู้ได้ว่าเรือลำนั้นยังเดินอยู่ นาน ๆ ก็มีเสียงคนทวาดังๆ หรือถอนหายใจ เสียงคนเปลี่ยนท่านั่ง หรือหยิบข้าวของที่ติดตัวมาดั่งสลัมขึ้น เป็นครั้งคราว

เรือลำนั้นแล่นผ่านบ้านเรือนที่คับคั่งในบริเวณอำเภอ แสงไฟฟ้าฉายออกมาจากโรงสีข้างลำน้ำกระทบ เมื่อกฝนที่สาคลงมามีรู้สึกสุด แลดูเหมือนมันที่กำลังวนเข้ามาใกล้ พอเรือเริ่มผ่านบ้านเรือนที่มีประปรายอยู่นอกอำเภอออกสู่ท้องทุ่ง สายลมและสายฝนก็กระหน่ำลงมาแรงขึ้นกว่าเก่า คนโดยสารจำนวนมากที่นั่งหรือนอนอยู่ในเรือพากันขยับตัว เหลียวซ้ายแลขวามองดูหน้ากันอย่างไม่สบายใจ พอเรือแล่นต่อมาอีกจะเข้าหัวเลี้ยวที่เรียกว่าคู้งสำเภา กำลังแรงของพายุก็มาปะทะเข้ากลางลำ เสียงใครหัวี่กร้อง เสียงคนตะโกน เสียงเด็กร้องจ้าขึ้นด้วยความตกใจ ที่กำลังหลับอยู่ก็ทะลึ่งตัวขึ้นสุดแรง ทุกคนถลันตัวพุ่งเข้าใส่กราบที่มีไต้เอียง ทันทีนั้นเรือก็โคลงกลับมาอีกทางหนึ่งด้วยกำลังดวงสุดเหลียว ท่ามกลางเสียงร้องที่ฟังไม่ได้ศัพท์ และเสียงวักระคังของนายท้ายซึ่งถึงสายกระคังด้วยความตกใจ ปราศจากสัญญาณใด ๆ และเรือนั้นก็คว่ำลงทันที เครื่องยนต์ในเรือคงเหวี่ยงต่อไปอีกครู่หนึ่ง สิ้นส่นอย่างแรง แล้วก็หยุดนิ่งเงียบ เหมือนกับหัวใจสัตว์ที่เต้นต่อสู้อย่างแรงเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็ต้องหยุดลง เมื่อความกระมาถึงตัว

ห้องน้ำตรงนั้นมืดสนิท ทั้งฝนและสายฝนเหมือนจะเพิ่มกำลังแรงขึ้น ฤดูความจรัราจ นั้นย็นก็ในชัยชนะของตน เสียงคนตะโกนโหวกเหวก เรียกหากันในท่ามกลางความมืด แต่เสียงนั้นลอยไกลออกไปตามกระแสน้ำที่พัดเชี่ยว ในที่สุดเสียงทุกอย่างก็หมดไป คง เหลือแต่เสียงลมเสียงฝน และเสียงกระแสน้ำกระทบผ่านต้นอ้อต้นแขมและรากลำพูที่ ริมตลิ่ง...¹

จะเห็นได้ว่านอกจากผู้แต่งจะบรรยายฉากและบรรยากาศในขณะที่เรือจะประสบ อุบัติเหตุบรรยายสภาพอันโกลาหลของผู้คนในขณะที่เกิดเหตุแล้ว ผู้แต่งยังบรรยาย เรื่องราวต่างๆ เป็นการดำเนินเรื่องสลับไปกับการบรรยายฉากด้วย สำหรับเวลาที่เกิดเหตุ คายหมู่ครั้งนี้ ผู้แต่งได้กำหนดให้เป็นเวลากลางคืนเดือนมืด มีพายุฝนพาดอง ซึ่งเหมาะ กับสภาพของความตายเป็นที่สุด

หรืออย่างบางตอนผู้แต่งกล่าวถึงสภาพของกรุงเทพฯ ตามสายตาของพระนิ ผู้แต่งก็กล่าว แต่เพียงว่า

อีกสองสามวันต่อมา พระนิก็เดินทางกลับกรุงเทพฯ พร้อมด้วยคุณนายผู้ซึ่งเป็นเจ้าของ มีกรรมสิทธิ์ในชีวิตของตน กรุงเทพฯ เท่าที่เห็นในครั้งแรกได้ก่อให้เกิดความตื่นตะ เนแก่พระนิเป็นอย่างมาก ความใหญ่โตของฉัตรบ้านช่อง ความกว้างขวางของถนน หนทาง และความคับคั่งของรถราผู้คน ทำให้พระนิต้องตื่นตาตื่นใจ สัมผัสสิ่งแวดล้อม ของเต็มเสียสิ้น พระนิมองดูกรุงเทพฯ ด้วยความกระหาย เพราะกรุงเทพฯ จะเต็ม ไปด้วยของต่าง ๆ ที่น่ารู้ น่าเห็น น่าปรารถนา พระนิก็ด้วยใจของเด็กที่เมืองอย่าง กรุงเทพฯ นี้ ถึงแม้ว่าจะได้เที่ยวตั้งแต่เด็กจนแก่ก็คงเที่ยวไม่จบ เมื่อยังอยู่ที่บ้านนั้น พระนิเคยดีใจทุกครั้งที่มีแม่พาไปเที่ยวตลาด ตลาดที่บ้านมีโรงแถวติดต่อกันเพียงแถว เดียวเท่านั้น...²

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 1-3

² หน้า 92-93 ...

พรวณิเดินตามยายกลับไปตามถนนหนทาง และเข้าตรอกเข้าชอกไปอีกนาน ผู้คนที่เดินผ่านไปมาพลุกพล่านก็มีใจสนใจเหลียวมามองดู ระหว่างทางยายกลับแวะซื้อเสื้อและผ้าชิ้นใหม่ ๆ ให้ชุดหนึ่ง เป็นเสื้อผ้าชุดใหม่ชุดแรกที่พรวณิได้เคยมีในชีวิต หลังจากเดินเข้าตรอกไปอีกนาน พรวณิก็มาถึงบ้านเล็ก ๆ หลังหนึ่งที่ยายกลับบอกว่าบ้านของแ...

บนบ้านนั้น พรวณิเห็นหญิงสาวเดินไปมาอยู่สองสามคน ทุกคนนั่งโสร่งใส่เสื้อชั้นใน ผ้ามยู่เหมือนกับเพิ่งตื่นนอนและทาโรย เหมือนกับทุกคนนอนมาแต่เมื่อคืน ทุกคนมีรอยแฉ่งและสีทาหน้าคิ้วค้างอยู่ยังไม่หมด...¹

จากตัวอย่างการบรรยายฉากที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่าผู้แต่งมีความสนใจในเรื่องเกี่ยวกับฉากน้อยมาก แสดงว่าผู้แต่งต้องการให้ผู้อ่านสนใจติดตามพฤติกรรมของตัวละครมากกว่าฉากและบรรยากาศ เพื่อให้สอดคล้องกับโครงเรื่องและแก่นเรื่องที่แสดงไว้ว่าจะศึกษาชีวิตของผู้ตายแต่ละคนว่ามีความเป็นมาอย่างไร จึงมาตายลงในที่เดียวกันและเวลาเดียวกัน

จะมีบางตอนเท่านั้นที่ผู้แต่งกล่าวถึงฉากที่เป็นธรรมชาติตรง ๆ แต่ก็มิได้ให้รายละเอียดมากนัก แต่ก็เพียงพอที่จะทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพตามไปได้ เช่น

เสียงปลาตุตเบา ๆ ไต่ถุนบ้าน และลิงจ๋อจ๋าได้ว่าเป็นเสียงของแม่ปลาช่อนที่กำลังอาศัยไต่ถุนเรือนของตนเสียงลูกอยู่ครอกหนึ่ง เวลาลิงจ๋อลงไปล้างขามที่ต้นไทรยังได้เห็นลูกปลาช่อนตัวเล็ก ๆ สีแดงเหลือบเหมือนเปล่งเพลิงมีจำนวนนับเป็นร้อย ๆ คำพูดคำว่าอยู่เป็นกลุ่มที่ไต่บันได มีแม่ปลาแอบเสาคอยระแวดระวังอยู่อย่างใกล้ชิด...²

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 103-104

² ด. ส. 276

จากการบรรยายฉากที่ยกมาเป็นตัวอย่างจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้ให้รายละเอียดของฉาก อยู่เพียงในตอนกล่าวนำเรื่องก่อนเรื่องประสูติเหตุและกำลังประสูติเหตุ ทั้งที่เกี่ยวกับสถานที่ เวลา สภาพเหตุการณ์และบรรยากาศ ซึ่งกล่าวได้ว่าทำได้เหมาะสมกับเรื่องราวที่เกิดขึ้น

เริ่มต้นผู้แต่งกล่าวถึงเวลาที่เรือออกจากท่าเป็นเวลากลางคืนเดือนมืด ท่ามกลางพายุฝน เรือบรรทุกผู้โดยสาร เพียบเต็มลำแล่นผ่ากระแสน้ำและพายุฝน ผู้โดยสารอยู่ในอิริยาบถที่ต่างกัน บางคนนอนหลับ บางคนนั่งหลับ บางคนนั่งเหม่อมองไปในความมืด บางคนเริ่มหาและอื่น ๆ

เมื่อเรือแล่นผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ ไปเรื่อย ๆ ลมฝนค่อยทวีความรุนแรงขึ้นพร้อมกับผู้โดยสาร เปลี่ยนอิริยาบถ ขยับตัว เหลียวซ้ายแลขวา และเมื่อเรือแล่นเข้าค้ำงลำเภา การทรงตัวเสียไป ความโกลาหลก็เกิดขึ้น เรือโคลงไปมาจนในที่สุดก็คว่ำลง

ส่วนในตอนอื่น ๆ นั้น ผู้แต่งมิได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับฉากมากนัก จะกล่าวถึงเพียงเล็กน้อยตามความจำเป็นที่ต้องเอ่ยถึงเท่านั้น การเปลี่ยนฉากและบรรยากาศผู้แต่งก็ใช้วิธีกล่าวไปเรื่อย ๆ โดยการกล่าวบรรยายจากเหตุการณ์หนึ่งไปยังเหตุการณ์หนึ่งอย่างฉับพลัน เช่น

ครูจวงรับเงินจากบรรณาธิการแล้ว ก็เอาแขนสอดเข้ากับแขนของโนรี ครึ่งลาคครึ่ง จูตังของโนรีลงมาข้างล่าง และพาตัวโนรีข้ามถนนไปนั่งที่ร้านเหล้าที่อยู่ตรงข้ามโรงพิมพ์ ครูจวงสั่งเหล้ามากิน และพยายามกระชั้นกระຍอให้โนรีกินร่วมกันด้วย แต่เมื่อโนรีปฏิเสธแข็งแรงครูจวงก็ไม่ว่า...¹

4. ตัวละคร

ตัวละครที่ปรากฏอยู่ในเรื่องทั้ง 11 ชีวิตเป็นตัวแทนของคนอาชีพและฐานะต่างๆ กันในสังคมชนบท ซึ่งต่างก็มีวิถีชีวิตของตนเอง ดำเนินชีวิตของตนไปตามคัลล่องของชีวิตโดยอิสระ จะมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับคนในสังคมใกล้ตัวที่พ้องมี ตัวละครในเรื่องนี้มีทั้งที่มีกำเนิดในท้องทุ่งเช่น เจ้าฉล ทั้งในวัง เช่น ทานชายเล็ก และแม้กระทั่งไม่รู้แหล่งกำเนิดเช่นเจ้าลอย

¹ คึกฤทธิ์ พรหมชล หลายชีวิต หน้า 252

กลวิธีในการสร้างตัวละครของผู้แต่งใช้การบอกเล่าสู่ผู้อ่านโดยตรงในฐานะที่ผู้แต่งเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร ทั้งรูปร่างลักษณะนิสัย ความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรม ในการบอกลักษณะตัวละครนั้นผู้แต่งบอกผู้อ่าน 2 วิธีคือ บรรยายรูปร่างลักษณะตรง ๆ อย่างหนึ่งและใช้บทสนทนาของตัวละครบางตัวบอกลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ว่าด้วยการวิเคราะห์ตัวละคร

การสร้างตัวละคร

ตัวละครในเรื่องหลายชีวิตเป็นตัวละครที่มีฐานะทางสังคมและอาชีพต่างกันหลายระดับ ตัวละครบางตัวมีฐานะอันสูงถึงหมอมเจ้า แต่มีสถานะทางสังคมต่ำต้อย บางตัวมีชาติกำเนิดเสมอชาวบ้านธรรมดา แต่ฐานะทางสังคมสูงเกินอยู่ชั่วระยะหนึ่ง เช่น เจ้าเงินผู้โชคชาตามลัทธินำได้ดำรงยศทางทหารถึงชั้นพันโท

จึงอาจกล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สร้างตัวละครได้หลายฐานะ หลายอาชีพ ทั้งข้าราชการชั้นผู้น้อย นายทหาร ขาวนา นักประพันธ์ แม่ค้าเรื่อเร่ ศิลปิน ช่างตักเสื่อ นายโจร และแม้กระทั่งโสเภณี ซึ่งแต่ละคนแต่ละอาชีพต่างก็ได้ดำรงชีวิตของตนสมจริงเหมือนกับบุคคลจริง ๆ เพราะผู้แต่งได้วาดชีวิตตัวละครขึ้นอย่างมีชีวิตชีวา มีบุคลิกภาพมีลักษณะเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่อง และสอดคล้องกับโครงเรื่องได้อย่างดี ในเรื่องการสร้างตัวละครนี้ ผู้แต่งได้ให้สัมภาษณ์ว่า รายละเอียดต่าง ๆ ของตัวละครนั้นผู้แต่งเก็บมาจากคนจริง ๆ ที่เคยสวนกันไปมาอยู่ในความเป็นจริง ผู้แต่งได้พบได้เห็นเอง ไม่ว่าจะเป็นบุคลิกภาพ อุปนิสัย การพูดจาและแม้กระทั่งการแต่งกาย ผู้แต่งได้เก็บมาจากคนจริง ๆ ทั้งสิ้น ฉะนั้นตัวละครแต่ละตัวจึงเป็นตัวละครที่สมจริงและมีอยู่จริงในสังคม

ตัวละครในเรื่องหลายชีวิตมีบุคลิกลักษณะ พฤติกรรมและอุปนิสัยควรแก่การศึกษาทั้งหญิงและชาย

ตัวละครหญิง

ตัวละครหญิงในเรื่องหลายชีวิตมีหลายลักษณะ ทั้งที่รูปสวยรวยทรัพย์ รูปสวยแต่ยากจน และรูปชั่วตัวดำช้ำยากจน สังเกตดูจะพบว่าโดยความเป็นจริงแล้ว ผู้แต่งมิได้ยกย่องผู้หญิงสวย

เท่าไหนก็ แต่ให้ความสำคัญกับสติปัญญาความเฉลียวฉลาด และยกย่องผู้ที่พึ่งตนเองได้ ยกย่องผู้ที่เลือกประกอบอาชีพตามที่ตนสามารถ เช่น หองโปรยผู้มีรูปโฉมงดงาม ฐานะดี แต่เมื่อถึงคราวเป็นสาวกรแถมการมีภูมิลำเนาในละแวกบ้านกลับไม่สนใจ ต่างพากันพูดว่า

อย่างเรา ๆ จะไปมีหน้าเลี้ยงดูเขาอย่างไรไหว พ่อแม่นางโปรยเขาไม่ได้เลี้ยงดูลูกเขาเหมือนคนอื่น แต่เขาตามใจกันทุกอย่างมาแต่เด็ก ๆ ไม่เคยดู ไม่เคยว่า อยากได้อะไรเขาก็ทำให้ การงานเขาก็ไม่เคยทำ ขึ้นแต่จะหุงข้าวต้มแกงเขาก็ทำไม่เป็น เพราะบ้านเขาเป็นเศรษฐีมีเงินจ้างคนไว้ใช้ คนอย่างเรา ๆ หากมีเมียก็ต้องช่วยกันทำมาหากิน มีเมียไ้หนึ่งกินนอนกิน ต้องคอยตามใจให้เหมือนพ่อแม่เขา ก็เท่ากับไปหนายมาไว้ในบ้าน ใครจะไปเลี้ยงไหว...¹

ตัวละครชาย

ตัวละครชายส่วนใหญ่จะมีลักษณะท่าทางดี มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง วาจาไพเราะ อ่อนหวาน ฉลาด มีไหวพริบ มีความคิดดี มีความสามารถในอาชีพสูง ประสบผลสำเร็จในอาชีพ ส่วนในด้านความประพฤตินั้นมีทั้งดีและเลว สังเกตได้ว่าผู้แก่นนิยมผู้ชายมีความรู้ ชยัน แสวงหาความก้าวหน้าในอาชีพของตน เช่น เจ้าลอยเป็นโจร ลอยก็พยายามเสาะหาอาวุธเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในอาชีพของตน โนรีมีอาชีพนักเขียน ก็รักการอ่านและแสวงหาประสบการณ์ด้วยวิธีการต่าง ๆ แม้แต่ทนายเล็ก เมื่อท่านไม่สามารถดำรงชีวิตในสังคมที่นับถือฐานะนคร เขียยคหยาบความยากจน ท่านก็หลบหนีไปเป็นชาวนาและพยายามทำงานในหน้าที่จนประสบผลสำเร็จ หรืออย่างตินจงเมื่อเลือกคู่แต่งงาน เธอเป็นคนมีฐานะดี รูปร่างหน้าตาสะสวย แต่เลือกคนที่จะมาเป็นสามีที่ขยันขันแข็ง ความสวยสง่าเหมาะสมกันไม่ใช่เรื่องสำคัญสำหรับเธอ ดังนั้นเป็นต้น

ตัวละครแต่ละตัวต่างก็มีพฤติกรรมสอดคล้องกับโครงเรื่องและแก่นเรื่องเป็นอย่างดี ผู้แต่งปล่อยตัวละครออกมาที่ตัวละครและต่างดำเนินบทบาทไปในสิ่งแวดล้อมเฉพาะตน ไม่ผูกพันกับตัวละครในแก่นเรื่องย่อยอื่น ๆ

¹ กึกกฤษ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 326

5. บทสนทนา

โดยเหตุที่เรื่องหลายชีวิตมีลักษณะ เป็นเรื่องเล่าคล้าย เรื่องสั้นหลาย เรื่องมารวมกันไว้ใน โครงเรื่องใหญ่เดียวกัน ผู้แต่งปล่อยตัวละครออกมาดำเนินบทบาทด้วยการเล่าของผู้แต่ง เรื่องราวต่าง ๆ ผู้อ่านรู้ได้จากการเล่า บทสนทนาของตัวละครมีน้อยและไม่สู้เด่นนัก บทสนทนาที่แทรก อยู่เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงบรรยากาศของผู้เล่า เพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นความสำคัญของบทสนทนา เพียงบางตอน แต่แม้กระนั้นบทสนทนาที่มีอยู่ก็ให้คติข้อคิดสำคัญในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี และ ผู้แต่งก็ได้กำหนดความสำคัญของบทสนทนาไว้หลายลักษณะด้วยกันคือ

1. บทสนทนาแสดงคติข้อคิด

"ท่านบวชแล้ว เป็นอย่างไรบ้าง... ก็คิดว่า เป็นศฤงฆ์เสียไหม ?"

"พระเสมก็ตอบว่า

"ใจฉันก็ว่าดีกว่ามาก เพราะฉันเพิ่งเคยได้อาบน้ำเมื่อบวชแล้วนี่เอง"

อุปาสกนั้นมองดูพระเสมอย่างฉงนแล้วถามว่า

"อ้าว ทำไมล่ะขอรับ เมื่อก่อนบวชท่านไม่เคยอาบน้ำบ้างดอกหรือ?"

"ก็เคยเหมือนกัน ถ้าจะว่าไปก็อาบทุกวัน วันละหลายหน" พระเสมตอบ "แต่อาบ น้ำเวลาเป็นขรราวาสนั้นอาบแต่ภายนอก... ขาวของเประจะเป็นเล็ก ๆ น้อย ๆ บวช แล้วฉันจึงได้รู้ว่าวิธีอาบน้ำให้หมดจดได้จริง ๆ"

"คุณฉันอะไร?"

"ฉันขาว" พระเสมตอบ

"ทำไมต้องฉันอย่างนี้" คาซมถามอีก

"เพื่อมิให้เกิดกำหนัดขึ้นคิในรสอาหาร" พระเสมอธิบาย คาซมหัวเราะอย่างขบขัน แล้วก็พูดว่า

"คุณนี่แปลก ถ้าจะไปคุณก็ขอเขากินแบบเดียวกับผมนั่นเอง แต่คุณยังดีกว่าผม ที่เลือกกินได้ แต่อย่างผมถ้าจะเลือกกินแต่ว่ากับกล้วยและมะขาม เปียกก็เห็นจะลำบาก ถ้าไม่มีใครเขาให้ก็อดตายเปล่า ผมจึงต้องเป็นคนกินง่าย ไม่พิถีพิถันอย่างคุณ ใครเขาให้ทานอะไรมาผมก็กินอย่างนั้น เออ.." ตาชมถอนใจใหญ่แล้วก็มองเข้าไปในกุฏิ เห็นหัวกระโหลกคนวางอยู่ก็ถามขึ้นว่า

"นั่นคุณไปเอาหัวกระโหลกมาไว้ทำไม?"

"เอามาไว้ปลง" พระเสมตอบอ้อมแอ้ม

"ปลงทำไม?"

"ปลงว่าคนเราเกิดมาแล้วก็ต้องตาย เสื่อมโทรมเน่าเปื่อยไปเป็นธรรมดา"

ตาชมมองหน้าพระเสมแล้วก็ถามต่อไปว่า

"ถ้าคุณไม่เห็นหัวกระโหลกอันนี้ คุณนึกไม่ออกทีเดียวหรือว่าคนเราเกิดมาแล้วต้องตาย ด้วยกันทั้งนั้น หัวดีหัวสวยมันก็ต้องอยู่ในป่าช้า ไปเอามาวางไว้ข้างที่นอนรูกุฏิเปล่าๆ" ว่าแล้วตาชมก็เก็บมันพิมพ์ลงจากกุฏิไป¹

2. บทสนทนาในการดำเนินเรื่อง

"พวกเราจะไปทำกันได้อย่างไรวะไอ้ลุง" กนหนึ่งลุกขึ้น "พี่เปรี๊ยะแกตายเสีย แล้ว ใครมันจะเกรงกลัว เมื่อแกยังอยู่เพียงพวกเราร้องว่า เสือเปรี๊ยะเข้าปล้น เท่านั้น กนมันก็กลัวลานไม่คงเสียลูกมันเท่าไร แกนี่แกตายเสียแล้ว จะไปมีประโยชน์อะไร"

"ใครว่าพี่เปรี๊ยะตาย" ลอยมันถามขึ้น "ถึงแกจะตายก็ไม่มีใครรู้ นอกจาก พวกเราที่นั่งกันอยู่ที่นี่ ถ้าพวกเอ็งจะฟังข้า เราก็ยังหากินกันได้ต่อไป แต่เวลาจะไป ทำการที่ไหน เราก็ร้องเรียกชื่อพี่เปรี๊ยะแกทุกทีไป คนมันก็กลัวเท่านั้น"²

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 54

² ด. หน้า 54-65

3. บทสนทนาบอกลักษณะนิสัยตัวละคร

"เจ้านี่พูดจาฉะฉานชอบกล" แล้วนายทับทิมก็เอียงคอดูรูปร่างหน้าตาเจ้าผลอย่างพิถีพิถันคราห์ เหมือนกับว่าหึงเอาตัวเจ้าผลขึ้นพลิกตรวญ แล้วก็ซังตัวเจ้าผลอยู่ในใจอย่างกับคนซื้อผักชีมีดลา ในที่สุดนายทับทิมพูดขึ้นว่า

"หน้าการูปร่างเอ็งก็พอจะไปกับเขาได้—ข้าก็บอกไม่ถูก บางทีเอ็งจะพอไปกับเขาไหวกระมัง— จะกลับไปส่งก็ไม่ทันเสียแล้ว เอ็งอยากไปด้วยกันก็ไป แต่ถ้าพ่อแม่เอ็งมาตามข้าก็ไม่รู้ด้วย เอ็งว่ากันเอาเองก็แล้วกัน"¹

"ไอ้ลอยมันแข็งแรงง้าวหัวจับยาก ถ้ามันเป็นวัวเป็นควายก็ต้องขายไ้ราคาดี"

แต่ผู้ใหญ่อวมที่แกแวะมาคุยที่บ้านเสมอ แทบอกกับเจ้าผลอีกวันหนึ่ง

"ไอ้ลอยมึงระวังตัวไว้ดี มึงโตขึ้นอีกหน่อยมึงจะต้องฆ่าผู้หญิงเสียแยะ คนอย่างเอ็งถ้าฆ่ามีลูกสาว ข้าก็ไม่ให้เข้าบ้าน ขึ้นมึงแว้วเข้ามาพ่อตีกระบาลผก"²

4. บทสนทนาบอกความรู้สึกและอารมณ์ ของตัวละคร

"ยังอยู่ไปอีกยี่สิบเจ็ดวันลงทุกวัน — อีกหน่อยก็คงถึงอดตาย หรือต้องออกไปขอทานเขากิน — มีลูกกับเขาคคนหนึ่งก็เหมือนไม่มี ลูกคนอื่นเขาเห็นแม่ยากจน เขาก็จะต้องช่วยหาเงินมาเลี้ยงแม่ แต่ลูกของเรามีแต่ช่วยไข ให้เท่าไรก็ไม่พอเพราะมือเดิบ ถือว่าเป็นลูกผู้ดี ทำการท่งงานไม่ได้ จะช่วยก็ช่วยหาให้คนอื่นกันสองคนแม่ ๆ ลูก ๆ นั้นก็ไม่มี — —" แล้วนางลมุลก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นต่อไปอีก

ละม่อมชมสติอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็พูดว่า

"แม่จะให้ฉันทำอะไรอีก วันหนึ่ง ๆ ก็ทำงานบ้านอยู่เต็มมือ แทบจะไม่มีเวลาว่างอยู่แล้ว"

¹ ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 174

² ด. หน้า 15

"โอ๊ย ไม่ต้องมาผูกหรือแม่หนูหัว " นางลมุลร้องประชดประชัน "แม่เจ็บ ๆ ไข้ ๆ ช่วยดูแลเด็ก ๆ น้อย ๆ ก็เหนื่อยสายตัวจะขาด ทำการทำงานอะไรอีกไม่ไหว ก็ละละม่อม เมื่อละม่อมเหนื่อยนักก็หาวคะนอง แม่ก็จะรีบตายเสียเร็ว ๆ ไม่อยู่ให้ลูกต้องลำบากไปอีกนานเท่าไร แม่ก็ไม่ว่าจะออกดูมาเป็นยักษ์เป็นมาร ทำให้แม่อก ๆ อยาก ๆ จะให้ตายเสียเร็ว ๆ ตัวจะไ้สบายไม่มีห่วง" พูดแล้วนางลมุลก็ร้องไห้กั๊ก ๆ สะอึกสะอื้น จนมันที่พอกอยู่ตามเนื้อตัวนั้นกระเพื่อมไปทั่ว...¹

"โนรี ลี้อู๋ไหม ลี้อถึงที่หมายแล้ว เรื่องหลอแถ่งนั้นจับใจเหลือเกิน อ๊วยกงขงขาเลยที่เดียว แล้วก็ยกให้อย่างยินดีที่สุด เพราะอ๊วยรักลือมาก โนรีเอ๊ย ลี้อต้องได้ชื่อว่าเป็นนักประพันธ์แห่งยุค หาใครจับลือไคยาก"

โนรีจึงไ้แต่หัวเราะ เพราะความที่ครูจวงไม่เข้าใจในจุดมุ่งหมายอันแท้จริงของเขา²

"แม่โวย...ไอ้จั้น หะแรกกูนึกว่าใครที่ไทนเสียอีก มึงหายไปไหนมาวะตั้งหลายสิบปี กูนึกว่ามึงไปตายโหงตายหาเสียแล้ว."

"ฉั้น...ฉั้น...อ้อ" สุรวุฒิพูดอย่างไม่เข้าใจ

"อ้อไร มึงจำกูไม่ได้แล้วรีไอ้จั้น ไ้เลี่ยมพ้อมึงที่เคยไปเป็นทหารด้วยกันใจละเออ กูนี้แหละที่เขาตั้งเป็นกำนัน แต่ไม่ไ่ไร มึงอย่าเกรงใจกูเลย มึงกับกูมันเป็นเพื่อนกันมาเก่าแก่ เคยยังไ้ขอกให้ไ่เป็นยังงั้น กูไ่ถือ เอ้า นั่งลง " กำนันเลี่ยมรินเหล้าแล้วเสือกมาให้ "มึงแคกเหล้าเสียก่อน แล้วเล่าให้กูฟังว่ามึงหายไปไหนมา"³

¹ คีตกฤษ ฟ้าราโมช หลายชีวิต . หน้า 208

² ๑. หน้า 259

³ ๑. หน้า 31.9

5. บทสนทนาวิจารณ์ตัวละคร

"หน้าตาน่าเอ็นดู ฉันจะเอาไปเลี้ยงเป็นลูก ฉันไม่มีลูกผู้หญิง ถ้าได้ไปฉันจะเอาไปเลี้ยงให้ดีกว่านี้เลย"

"เจ้าคะ" ยายรีวตอบ "อฉันมันยากจน นี่กว่าไปรูดลูกนกถูกกาเถอะเจ้าประคุณ"

"เท่าไร" คุณนายถามขึ้น

"แปดสิบเท่านั้นแหละเจ้าคะ"

"อะไรตั้งแปดสิบ" คุณนายร้องขึ้น "ลูกของแกฉันจะเอาไปเลี้ยงให้ดีกว่านี้ ยังมีหน้ามาเรียกเอาตั้งแปดสิบ ไม่เอาละ"¹

6. กลวิธีในการแต่ง

ผู้แต่งเขียนเรื่องหลายชีวิตในลักษณะของถ้อยคำเล่าเรื่อง ในขณะที่ผู้เล่ารู้เรื่องราวของตัวละครในเรื่องเป็นอย่างดี ผู้แต่งเล่าเรื่องแบบพรรณนาความ มีบทสนทนาสลับอยู่บ้าง ตามสมควร ผู้แต่งดึงดูดความสนใจของผู้อ่านด้วยการบอกจุดจบของตัวละครทุกตัวไว้ตั้งแต่เบื้องต้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะผิดหลักการเร้าใจ เพราะเมื่อผู้อ่านรู้จุดจบของเรื่องเสียแล้ว ความสนใจใ้ใคร่รู้ก็จะลดน้อยลง แต่การบอกจุดจบของเรื่องหลายชีวิตกลับได้ผลดี เพราะผู้แต่งเปิดตัวละครทั้งหมดไว้ก่อน แล้วจึงยั่วผู้อ่านให้ติดตามพฤติกรรมและเหตุการณ์หลังของตัวละคร พร้อมกับเปิดเผยชีวิตตัวละครทีละตัว ตลอดทั้งได้สร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นกับตัวละครแต่ละตัวอย่างสมเหตุสมผล

การดำเนินเรื่องแต่ละเรื่องดำเนินไปอย่างเรียบง่าย ไม่สับสน แต่มีความกระชับด้วยการบรรยายเป็นพื้น มีบทสนทนาสั้นบ้างเพียงเล็กน้อยเพื่อเปลี่ยนบรรยากาศอย่างเหมาะสม การบรรยายของผู้แต่งนั้นบรรยายทั้งเหตุการณ์ ตัวละคร บุคลิกลักษณะ ความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมต่าง ๆ

ผู้แต่งใช้กลวิธีในการ เขียนเรื่องนี้ตาม ลักษณะของนวนิยาย เป็นลำดับ คือ

การ เปิดเรื่อง

ผู้แต่งเปิดเรื่องราวของชีวิตตัวละครทุกตัวด้วยการแนะนำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครว่าเป็นใคร อยู่ที่ไหน มีลักษณะนิสัย ความเป็นอยู่ ฐานะและการศึกษาอย่างไร โดยเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก เรื่อยไปจนเติบโตประกอบอาชีพ ผู้แต่งเล่าถึงสภาพแวดล้อมและการดำเนินชีวิตของตัวละครอย่างละเอียด เช่น

ถ้าใครจะไปถามลอยว่า มันเกิดที่ไหน มันก็ต้องตอบว่า มันเกิดที่เมืองสุพรรณ แต่ความจริงนั้นเจ้าลอยมันจะเกิดที่ไหน ไม่มีใครทราบ ชื่อของมันที่เรียกกันว่าเจ้าลอย ทั้งละแวกบ้านนั้น เป็นการบอกประวัติของลอยอยู่ในตัว วันหนึ่งประมาณสามสิบกว่าปีมาแล้ว เวลาเช้าตรูยังไม่สว่าง ยายพริ้มที่บ้านแกอยู่ริมคลอง คุ้ยลูกขึ้นคั้งหม้อหุงข้าวตามปกติวิสัยของชาวบ้านแถบนั้น เช้าวันนั้น เป็นวันหน้าหนาว ยายพริ้มก่อไฟแล้วก็นั่งทอดกกองไฟอยู่ครู่หนึ่งเพื่อให้เลือกผาคของแก ซึ่งดูเผินจะขอคั้นเพราะความหนาวได้รับความอบอุ่นกระจายไปทั่วตัว ก่อนที่จะลงมือทำงานอย่างอื่นต่อไป ยายพริ้มเหยียดมืออันหยาบและหน้าซนนิ้วแกทุกข้อเพราะงานหนักที่สุจริตออกกองไฟ ปากก็เกี้ยวหมาคลาแวกสำหรับวันนั้น และขบ นัน เองหูของแกก็ได้ยินเสียงเด็กร้องแว่วๆ ดังขึ้นไกล ๆ... เสียงนั้นดังจากท่าน้ำหน้าเรือน แต่ในที่สุดเมื่อเสียงนั้นดังอยู่เรื่อยๆ ไม่ยอมหยุด ยายพริ้มก็ผละจากกองไฟ คว้าตะเกียงที่ตามค้วยน้ำมันปลาสร้อยมีแสงริบหรี่เดินออกจากเรือนไปยังต้นท่า พอถึงต้นท่ายายพริ้มก็รู้แน่ๆ เสียงนั้นมีใช่เสียงอื่น แต่เป็นเสียงเด็กเกิดใหม่ อายุไม่เกินสิบวัน และเมื่อสองตะเกียงไปที่บันไดท่าน้ำ ยายพริ้มก็แลเห็นหม้อหุงข้าวในหนึ่งลอยมาติดอยู่ ในหม้อนั้นมี เด็กผู้ชาย เกิดใหม่กำลังตะเบ็งเสียงร้องเหมือนกับจะเรียกให้คนช่วย ยายพริ้มใจหายวาบ รีบก้าวลงบันไดไปยกเอาหม้อขึ้นขึ้นมาย่างบรรจง แก่ก้อย ๆ อุ้มเด็กนั้นขึ้นจากหม้อและกอดเอาไว้กับอก... และตั้งแต่นั้นมายายพริ้มผู้ซึ่งผัวตายเสียตั้งแต่ยังสาว ๆ ไม่เคยมีลูกก็เรียก ก

เด็กคนนั้นว่าลูก และเลี้ยงเด็กนั้นมาจนเติบโตตั้งชื่อว่าเจ้า "ลอย" เพราะมันลอยมาติดบันไดทำให้น้ำบ้านแกในเช้าวันหนึ่ง...¹

ความจริงพรณีไม่ได้ชื่อว่า "พรณี" เลย คำว่า พรณีเป็นแต่เพียงนามปากกา หรือเครื่องหมายการค้า ที่พรณีใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ถึงแม้พรณีเกิดมาก็จำได้ว่าแม่และคนอื่น ๆ ที่รู้จักเรียกกันว่า รื่น หรือนางรื่น หรืออีรื่นมาแต่แรก พรณีมาใช้ชื่อว่าพรณีในตอนหลัง เมื่อพรณีได้จากบ้านมาไกลหนักหนาแล้ว...²

การผูกปม

ผู้แต่งผูกปม เพื่อสร้างปัญหาให้ผู้อ่านติดตามด้วยการสร้างความขัดแย้งและลักษณะขัดแย้งให้แก่เรื่อง บางครั้งด้วยการสร้างลักษณะขัดแย้งให้ตัวละคร บางครั้งสร้างความขัดแย้งในเรื่อง เพื่อสร้างความสนใจแก่ผู้อ่าน

การทำเนิ่นเรื่อง

ทุกเรื่องในหลายชีวิตดำเนินเรื่องไปตามปฏิทินบรรพชาติ กล่าวคือ ผู้แต่งเล่าถึงชีวิตของตัวละครตั้งแต่วัยเด็ก เป็นหนุ่มเป็นสาวและแก่ชราไปเป็นลำดับ ไม่มีการเล่าเรื่องย้อนหลัง

การปิดเรื่อง

✓ ผู้แต่งปิดเรื่องสั้นแต่ละเรื่องเหมือนกันทุกเรื่องคือปิดด้วยการจบชีวิตของตัวละคร พร้อมกับทิ้งปัญหาไว้ให้ผู้อ่านคิดต่อไปว่า ทุกคนต้องมาตายลงพร้อมกันนั้นเนื่องมาจากเหตุใด ผู้แต่งเองก็ยังได้แสดงความสงสัยไว้ในตอนท้ายเรื่องว่า

หลายชีวิตที่เคยรัก เคยเกลียด เคยหัวเราะ เคยร้องไห้ เคยมีสุขมีทุกข์ มาจบลงพร้อมกัน แก่ทว่าจบนั้นจบจริงหรือ แสงแดดยังส่องจับน้ำค้างตามใบหญ้าเป็นประกาย

๑) บนคลั่งและตามสุมทุมพุ่มไม้ยังเต็มไปด้วยชีวิตน้อยใหญ่ที่ร่าเริง มีแต่ความหวัง แม่น้ำสาบนั้นก็ยังคงไหลต่อไปอย่างเชื่องช้า ไหลไปสู่มหาสมุทรอันไพศาล ทรายใต้อันแม่น้ำนั้นยังอยู่ เรือแพก็จะสัญจรไปมา ขึ้นล่องไปโดยไม่มีที่สิ้นสุดเหมือนกับธารแห่งชีวิต ซึ่งไหลอยู่เป็นนิรันดร์ มีเกิดแล้วก็มีตาย แล้วก็ต้องมีเกิดอีก ผู้ที่จะรอกพันไม่ถูกรรณนั้นกลับหายไปถึงก็อยู่ที่สามารถว่ายเข้าหาฝั่งขึ้นยืนเสียบนตลิ่งในท่าแห่ง ไม่ปล่อยตัวให้ไหลไป ตามธารแห่งชีวิตนั้น แດกนที่จะทำเช่นนั้นไ้จะมีสักกี่คน? เพราะกระแสธารแห่งชีวิตนั้นไหลเชี่ยววุ่นนัก¹

7. ท่วงทำนองการเขียนและสำนวนภาษา

ท่วงทำนองการเขียนและสำนวนภาษาในเรื่องหลายชีวิตเป็นองค์ประกอบสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้นวนิยายเรื่องนี้น่าสนใจ เพราะผู้แต่งใช้ภาษาที่เข้าใจง่าย อ่านแล้วมีความรู้สึกราบรื่น โดยตลอด การเลือกใช้ถ้อยคำเหมาะสมกับเรื่องราวและเหมาะสมกับตัวละคร ลักษณะการใช้ประโยคแม้จะมีทั้งประโยคสั้นและประโยคยาวก็ไม่ได้มีความซับซ้อนมากนัก

ลักษณะการเขียนที่เป็นแบบประจำตัวของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช คือการใช้ภาษาที่ไม่เป็นภาษาแบบแผนมากนัก แต่ไม่หมายความว่าผู้แต่งไม่เคร่งครัดในไวยากรณ์ หากแต่หมายถึงการใช้ภาษาที่สื่อสารกับได้เข้าใจ บทสนทนาเป็นบทสนทนาที่คนจริง ๆ ใช้พูดกัน ในส่วนที่เป็นการเล่นเรื่องหรือการบรรยายผู้แต่งก็ใช้อย่างสำนวนที่นิยมใช้กันอยู่ ผู้แต่งสมมุติตัวเองเป็นผู้รู้ทุกสิ่งทุกอย่างของตัวละครและถ่ายทอดความรู้นั้นสู่ผู้อ่านโดยตรง ท่วงทำนองการเขียนที่ใช้ในเรื่องหลายชีวิต มีลักษณะสำคัญสี่ประการ คือ

1. การใช้ภาษาสำนวนไทย
2. การใช้สำนวนเปรียบเทียบ
3. การบรรยายความเพื่อสร้างความรู้สึกลึกต่าง ๆ
4. การสร้างภาพพจน์

7.1 การใช้ภาษาสำนวนไทย

กล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังคงรักษาระดับความสามารถในการใช้คำให้เหมาะแก่บุคคล เหมาะแก่เวลา บรรยากาศ เนื้อความ เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี เหมาะสมกับกาลเทศะ ทั้งยังให้คติข้อคิดอันแหลมคม ในคำภาษาสำนวนไทยซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ในลักษณะของการใช้คำคู่และคำเสริมสร้อย ซึ่งผู้เขียนเรียกว่า ภาษาสำนวนไทย มีปรากฏอยู่เป็นอันมาก ดังตัวอย่าง

พ่อบ้าหาว่าโยมใจบาปหยาบซาเลย แต่ลาเอไม่ลืงออกมาแล้ว ใครจะดูแลบ้านเรือนเรือนสวนไร่นาจะมีตกเรียเสี่ยหายเป็นของคนอื่นเขาเสียหมดหรือ โยมก็แก่แล้ว จะอยู่ไปได้สักกี่วันก็เวลา ลืงออกมาจนเด็กพ่อ บวชเรียนเพียงแค่นี้ก็ไค้กุศลหนักหนาอยู่แล้ว พ่อจะอยู่ไปถึงไหน ลืงออกมาเด็ก ทรัพย์สมบัติเงินทองของเรา มีพ่อ พ่อจะอยู่ไปได้จนตาย ไม่ต้องทำการงานให้เหนื่อยแรง...¹

"โอ๊ย ไม่ต้องมาพูดหรือแม่หนูหัว" นางลมุลร้องประซดประซัน "แม่เจ็บๆ ไข้ๆ ช่วยดูแลเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็เหนื่อยสายตัวจะขาด ทำการทำงานอะไรอีกไม่ไหว ก็ละละม่อม เมื่อละม่อมเหนื่อยนักที่จะดูแลแม่ แม่ก็จะรีบตายเสียเร็ว ๆ ไม่อยู่ให้ลูกต้องลำบากไปอีกนานเท่าไร แม่ก็ไม่รู้ว่า ออกลูกมาเป็นยักเป็นมาร ทำให้แม่อด ๆ ยาก ๆ จะให้ตายเสียเร็ว ๆ ตัวจะไค้ลมายไม่มีห้วง" พูดแล้วนางลมุลก็ร้องไห้ดัง ๆ สะอึกสะอื้น จนมันที่พอกอยู่ตามเนื้อตามตัวนั้นกระเพื่อมไปทั่ว

"โอ้ แม่ก็เอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้" ละม่อมพูดเบา ๆ อย่างรำคาญสุดขีด "แม่จะให้ฉันทำอะไรก็บอกมาเถิด ฉันยอมทำทั้งนั้น อย่าตีโพยตีพายไปเลย"

"ใครตีโพยตีพาย?" นางลมุลร้องถาม "ใครตีโพยตีพาย แม่จะปรับทุกข์เรื่องยากเรื่องจนก็หาว่าตีโพยตีพาย นี่จะทรمانน้ำใจแม่ไปถึงไหน?"²

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 58

²ค. หน้า 203-209

ต่อไปนี้ใคร่ขอรวบรวมภาษาสำนวนไทยที่ปรากฏในเรื่องหลายชีวิตมาเสนอเพื่อจะเป็น
ประโยชน์สำหรับผู้ประสงค์จะศึกษาภาษาสำนวนไทยบ้าง กังนี้

ตะโกนโหวกเหวก

เหมือนปูมุ่น

ยิ้มทั้งหน้าตา

ไม่รู้ร้อนรู้เย็น

ประหัตประหาร

คบเพื่อนกบฝูง

ทำมาหาได้

กระจัดพลัดพราก

ล้มเจ็บ

ทะเลาะวิวาท

แก่งแย่งชิงทรัพย์สมบัติ

เป็นปากเป็นเสียง

ทูลถนอม

วิตกวิจารณ์

ห้ามปราม

เคียดแค้น

ทูลนทูลราย

เยือกเย็น

ดูปล้ำซัดสี

ประณีตบรรจง

กำเร็บฟุ้งซ่าน

หัวร่อตอกระซิก

ตกตะลึงจั้งจั้ง
 ใจบาบหย้าเข้า
 เรือสวนเรนา
 ตกเรือเสียหาย
 ห่มเทวีวิจิตรใจ
 อยู่ยงคงกระพัน
 ล่องหนหายตัว
 เหาะเหินเคินอากาศ
 รบสู้
 กี่วันหันแห่ง
 เดินกระรองกระแรง
 พุดจาเลอะเทอะ
 ประคัมประดา
 ตะเกียกตะกาย
 นวตเช่นทาหยูกทายา
 รุนราวครวเคี้ยว
 เล่นหัว
 ไล่เป็นลูกเป็นฉัว
 หอดสยตา
 ไม่ปรนัปราศรัย
 รอยพุกฆ่าคำเขี้ยว
 ตีราวกะวักกะกวย
 ขาดแคลนแรนแคน
 นัสน้ำถ่อถา
 พิโรจิเกราะห

ร้องไห้สะกสะอื้น

ดูนกดูกล :

ใจร้ายเหมือนยักษ์เหมือนมาร

สิ้นตาสิ้นใจ

เต็นกินรำกิ้น

ข้าวสารไม่มีกรอกหม้อ

ทำบุญสุนทาน

ไม่เสียคนเสียกาย

หานักหาปลา

พื้นนอนหมอนมุ้ง

เป็นหลักเป็นฐาน

ก็ใจจนออกนอกหน้า

ตายโหงตายหา

บ้านใกล้เรือนเคียง

ประคบประหงม

เจ็บช้ำน้ำ จ

ปราชัยไม่เป็นรส

เปรี้ยวจนเข็ดฟัน

น้ำตาไหลอาบหน้า

ตนไม่ตายเพราะลูก

อาหารการกิน

ยิ่งอยู่ยิ่งจน

ร้องไห้ร้องไห้

เจ็บ ๆ ไข้ ๆ

เล็ก ๆ น้อย ๆ

อยากร่ำ'อยากรวย
 เห็น'น้อยสาว'ตัว'แทบ'ขาด
 เป็น'ยัก'เป็น'मार
 ออก ๆ อยากร่ำ ๆ
 คี'โพ'ตี'ฟาย
 เย็บ'เสื้อ'เย็บ'แสง
 ส่ง'นาง'เวย
 กระ'ปรี'กระ'เปร่า
 เค้า'ผม'เสื้อ'ผ้า
 สก'ปรกร'รุง'รัง
 มี'เวรมี'กรรม
 ฟัง'พา'อา'ภัย
 ต้อง'นอน'ตาย'อยู่'คน'เกี่ยว
 ญ'ราย'พาย'เรือ
 โง่'เงา'เฝ้า'สุน
 หู'หนว'ก'ตา'ออก
 น้ำ'ตา'เซ็ด'หัว'เข้า
 ลูก'ยัก'ลูก'मार
 กระ'หม'กระ'เพี้ยน
 ลืม'ตา'อา'ปาก
 ใจ'หาย'วาม
 ละ'ล้า'ละ'ลัก
 เจ็บ'เป็น'ปลี'ค'หึ่ง
 ขยับ'หมัน'เพียร

ไ้กระดุก ระกิก
 ท้ามาหาเียง
 พลอยฟ้าพลอยฝน
 สूरูยสุราย
 ห้วนไ้หวกระทบกระเหือน
 ร้องหมร้องไห้
 ออกปากผากรัก
 กำลังกายกำลังใจ
 นั่งกินนอนกิน
 ค่ำว่าทุมตี
 ลีลาจังหวะจะโคน
 ระเบียบเรียบร้อย
 มีเนื้อมืหนัง
 ยิงหนุ่มยังแน่น
 ฝีมือลายมือ
 ค้างล้นไป กุ้งน้ำ
 หน้าอเหมือนม้าหมากรุก
 ฐายพายเรือ
 อานออกเขียนไ้
 เป็นขุนน้ำขุนนาง
 ทำไรไ้ไ้
 ตางคนตางเอออวย
 เห็นก็เห็นชอบ
 ไ้กลหุไ้กลตา

ฝากเนื้อฝากตัว

ทำบุญให้ทาน

ที่ตัวออกห่าง

บนบานศาลกล่าว

น้ำหน้าตา

แตกตื่นกระจัดกระจาย

ท่ามาคำขึ้น

มีลูกมีเตา

ระมัดระวัง

ประจบประแจงเอาใจ

เหล้าบาปลาบั้ง

เป็นเลื้อเป็นสาง

กระหึ่มกระหอบ

จุกใต้จุกไฟ

สุรยาเมา

จุกหมายปลายหาง

หกดุแห่งแสง

จงเกลียดจงชัง

คอสู้งิงไหวจึงพริบ

ตริกตรองใครครวญ

คำหนักก็เียน

ไปมาหาสู่

7.2 การใช้สำนวนเปรียบเทียบ

ความถี่เกินอีกประการหนึ่งของเรื่องหลายชีวิตคือการใช้คำอุปมาอุปไมยและสำนวนเปรียบเทียบทั้งที่เปรียบเทียบโดยตรงและโดยอ้อม ดังตัวอย่าง

- เรือนคัล้านนั้นก็ยิ่งแล่นก้าวหน้าคืบคลานออกไปด้วยความพยายาม เหมือนกับว่าเป็นสัตว์ที่มีชีวิตที่ถูกบรรทุกด้วยลัม วะอันหนัก และถูกค้อนก็ให้เดินไปตามทางที่ลำบากกันการ

- เครื่องยนต์ในเรือคงเดินต่อไปอีกครู่หนึ่ง สิ้นสະห่านอย่างแรงแล้วหยุดเงียบ เหมือนกับหัวใจสัตว์ที่เต้นต้ออย่างแรงเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็ต้องหยุดลง เมื่อความตายมาถึงตัว

ห้องน้ำตรงนั้นมืดสนิท ทั้งฝนและพายุฤดูเหมือนจะเพิ่มกำลังแรงขึ้น ดูจว่า

มัจจุราชนั้นยืนค้ำในชัยชนะของตน

- ลอยมนันวค เจที่ลมหั่วลงนอนบน เสื่ออย่างบรรจง เหมือนกับว่าจะหยิบเอาความปวดเมื่อยออกจากตัว

- พอเรือออกจากท่าอาคารปวดก็เริ่มมีขึ้นอีกอย่างยิ่ง ปวดเหมือนกับว่าที่ขากรรไกรนั้น มีสัตว์มีชีวิตมีแขนขาเข้าไปอยู่ แล้วก็เริ่มบีบรัดกักกินเนื้อหนังที่มีอยู่ในนั้น เรือแล่นไปตามสายลมและฝน หลวงพ่อเสมก็เริ่มเข้าสมาธิ ใจนั้นออกจากร่างที่ทรมาณและถังไว้ในที่อันสงบ ปราศจากกิเลสอันเป็นเครื่องทรมานยิ่งไปกว่าโรคมะเร็ง

- โนรีจับปากกาให้วางอยู่บนกระดาษ แล้วปากกานั้นก็เริ่มเขียน เขียนไป เขียนไป เหมือนกับว่าปากกานั้น เป็นสัตว์มีชีวิต เคลื่อนไหวได้

- คำพูดของคุณเล็ก เหมือนกับน้ำที่มารกลงบนแผ่นดินที่อุดมอยู่แล้วด้วย เมล็ดพืช

- โนรีรู้สึกว่าเขาได้ก้าวเข้าไปสู่โลกใหม่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งมีใจโลกของคนธรรมดาสามัญ โลกแห่งความฝันและ โลกของถ้อยคำที่สุกใสประดุจอาภรณ์อันมีค่า ถ้าครูจวงแต่เป็นๆ ครูจวงก็เป็นแต่เพียงคนขี่เม้าที่แต่งกายรุงรังด้วยความไม่สนใจคนหนึ่ง แต่โนรียังได้ฟังครูจวงพูด โนรีก็รู้สึกว่ในตัวครูจวงมีเปลวไฟที่เป็นอมตะและแสงสว่างแห่งเปลว นั้น ก็ส่องทะลุเครื่องปกคลุมที่รุงรังออกมาให้เห็น โนรีถูกดึงดูดให้เข้าชิดกับครูจวงได้สนิทภายในเวลาไม่กี่ชั่วโม่ง เพราะโนรีรู้ว่า ในตัวของตัวเอเองนั้น เปลวเพลิงที่มิแสงและสีเคี้ยวกันก็กำลังไหม้คุอยู่

- ชีวิตภายในบ้านเจ้าคุณที่โนรีอาศัยอยู่นั้นเอง กลับมีความ เป็นอยู่เกินกว่าที่โนรีได้เคยฝันไว้ จริงอยู่ชีวิตนั้นมีใจชีวิตของโนรี เพราะโนรี เป็นเพียงคนอาศัย โนรีกระทำตัวเป็นค่างหรือแมลง ที่มีสภาพอยู่บนพื้นดินแห่งหน้าชั้นคุกอกไม้ใบไม้ ที่ชูช่อรับแสงแดดสายลมมีนกและผีเสื้ออันสวยสดงดงามบินไปมา และหยุดพักท่ายชีวิตอันหรูหราโอ่อ่าของคนที่มีฐานะที่มีตำแหน่งสูง ไม่มีการติดขัด ในการที่จะแต่งแต้มให้ชีวิตนั้นสวยงามรื่นรมย์อยู่เป็นนิตย์ ค่ายอาหารการกินอันโอชะและอารมณ์ที่แพรพร่าว ถ้อยคำน้ำเสียงที่ไพเราะช่วยการฝึกปรือแล้วเป็นอันดี

- เมื่อเสมมีทุกข์เพียงแต่ได้ยินเสียงพิณหัวเราะหรือเห็นพิณเคาะมาแต่ไกล ความทุกข์นั้นก็หายไปเป็นปลิดทิ้ง ไฟแห่งความวิทกวิจารณ์ ไฟแห่งความเกร็งความไม่แน่นอนต่าง ๆ ในชีวิตที่ลุ่มอยู่ในอกของเสมนั้น ทำให้เสมต้องเร่าร้อนอยู่เป็นนิจ แต่พิณเป็นประจักษ์นำที่มาพรมกับไฟอันระอุอยู่นั้น

- พระเสมโล่งอกเหมือนกับคนที่หลงทางอยู่ในที่มืดแล้วมีคนมาจุดไฟให้สว่าง

แฉเห็นทาง

- อันความ เชื่อถือของคนเรานั้น เป็นโรคติดต่ออย่างรุนแรงชนิดหนึ่ง เพราะเชื้อ
แห่งศรัทธาของคนเรานั้นมีอยู่อย่างมากมายในหัวใจของคนทุกคน เปรียบ
เหมือนพื้นที่ชุ่มไว้กองใหญ่ พอมีผู้โกนไฟเพลิงไปจุดเข้าแม่เต้าน้อย กองไฟนั้น
ก็จะลุกเป็นไฟไปทั่ว

จากตัวอย่างความเปรียบเทียบมานี้ จะเห็นได้ว่าผู้แต่งสามารถใช้ความ เปรียบได้เป็นอย่างดี
เหมาะสมกลมกลืนกับเรื่องราว การ เปรียบเทียบต่าง ๆ ช่วยให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเห็นจริง เช่น
เปรียบเทียบความรักความกังวลใจของเสมกับไฟ ธรรมชาติของไฟนั้นย่อมมีหลายลักษณะทั้ง ร้อนแรงและ
ร้อนรุ่ม คราวใดที่ไฟลุกโชติช่วงความร้อนแรงย่อมสูง แต่คราวใดที่ไฟมอดลงความร้อนก็จะลดต่ำ
ลง ความรู้สึกของเสมเป็นเช่นเดียวกับไฟ เกี่ยวกับไฟ เกี่ยวกับร้อนจุก เกี่ยวกับอันลง ผู้แต่งเปรียบเทียบของพิณ
ผู้เป็นต้นเหตุแห่งความรักของเสมเป็นน้ำซึ่งจะคอยกับไฟไหม้มอด และทำให้เกิดความ เบื่อหน่าย
ขึ้นแทน

จากการศึกษานวนิยายเรื่องหลายชีวิต พบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ใช้ความ เปรียบ
อยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. เปรียบเทียบโดยตรง มีคำว่า เหมือน เป็น และประจุ อยู่ในข้อความเปรียบเทียบ
และมักจะ เป็นความ เปรียบที่นิยมใช้กันอยู่ทั่วไป

ทุกศพยังสลดและดู เหมือนกับคนนอนหลับ

เมฆฝนที่หมืนอยู่ เมื่อกลงคั่นคอง เหลือสภาพ เหมือนปูย่น

ตัวแข็ง เป็นไม้กระดาน

เงื่อนหน้าซีกขาวเหมือนกระดาก

หนังจอเหมือนผ้าหมากรุก

น้ำ ที่ร่วงหยดจากซอกศพของสังเวียนนั้นกลดองพื้นมอดชาน ทำให้เปียกเป็น

ทางยาวเหมือนกับใครลากผ้าชีวิตรูปน้ำวนไป

ความรู้สึกเหมือนกับว่ามีใครมาแย่งกระดูกสันหลังไต่บันไดลงมาให้หลุดออก

2. เปรียบเทียบโดยอ้อม กล่าวหา การกล่าวโยงสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่ง เช่น เปรียบความเบื่อหน่ายในงานราชการ ของโนรีว่า

เพราะการงานในหน้าที่ราชการตลอดจนตำแหน่งสื่อทุกตัวที่มีอยู่ในแผนราชการ
 คุกหน้แห่งแล้งปราศจากสีสัน ปราศจากชีวิตจิตใจ โนรีต้องการชีวิต
 ต้องการความเคลื่อนไหว ต้องการสิ่งที่กระทบกับแสงแดด ต้องการสายลม
 ที่ทำให้กิ่งไม้เคลื่อนไหว ต้องการอารมณ์ที่สัมผัสทุกซอกทุกซอญ ต้องการน้ำตา
 และเสียงหัวเราะ สิ่งเหล่านี้จะหาได้จากจากบรรยากาศภายในกรมกอง
 ราชการ

ถ้อยคำที่หลั่งไหลออกมาจากปากกาของเขานั้น จะต้องทั้งหวาน ทั้งสะเทือนใจ
 คำพูดของเขาจะต้องระคนด้วยน้ำตาและยาพิษ
 หรืออย่างที่เขาเปรียบเทียบความสิ้นหวังของลินจงในการที่อยากจะมีบุตรไว้สืบ

สายโลหิตว่า

ในยามคำคืนเช่นนั้นลินจงก็ได้แต่บ่นลืมนึก ถอนใจใหญ่ด้วยความรังเกียจ
 นึกถึงชีวิตที่น้อยที่มีอยู่รอบตัว เะกำลังจะเกิดขึ้นรอบตัว แต่ภายในตัวเอง
 นั้นคุ้งแห่งแล้ง ปราศจากพืชปราศรากจุกก่อเริ่มแห่งชีวิตที่จะงอกงามต่อไป
 ถึงฝนจะตกลงมาสักเท่าใด และถึงแม้ว่าแผ่นดินจะชุ่มโชกไปด้วยน้ำฝนที่
 หล่อเลี้ยงชีวิตพืช และสัตว์ ลินจงก็มองเห็นตัวเองเป็นเหมือนพื้นดินที่แห้ง
 แล้ง ยังไม่มีหวังที่จะไ้บุตร

7.3 การพรรณนาความให้ความรู้สึกต่าง ๆ

ความที่เกินอีกประการหนึ่งในเรื่องหลายชีวิตคือ กระบวนการพรรณนาความเพื่อ
 สร้างความรู้สึกต่าง ๆ ให้กับผู้อ่าน เป็นการสร้างอารมณ์ร่วมระหว่างตัวละครกับผู้อ่านให้

อันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งผู้แต่งทำได้อย่างดีแม้ว่าจะเป็นเรื่องสั้นหลายตอนจบก็ตาม ความรู้สึกที่ผู้แต่งสอดใส่ไว้ในตัวละครนั้นเป็นความรู้สึกของ "คน" ที่มีอยู่จริง เป็นไปตามธรรมชาติและธรรมชาติ ความงาม สิ่งแวดล้อมและพฤติกรรมของมนุษย์

ความรู้สึกอยากรู้ อยากเห็น เมื่อลอยยิ้มเป็นหนุ่ม หลังจากที่ได้เรียนรู้วิชาชั้นต่างๆ จากเจ้าเด็ก และการอบรมเลี้ยงดูจากยายพร้อมตามสมควรแล้ว วันหนึ่งบังเอิญได้พบภาพชีวิตที่เจ้าเด็กแสดงความรักกับคนรักเข้า ใจหนึ่งลอยก็อยากจะไม่เสียให้พ้น แต่อีกใจหนึ่งก็อยากเห็น ซึ่งผู้แต่งบรรยายไว้ว่า

ลอยนอนอยู่พักใหญ่ มันก็ได้ยินเสียงคนพูดจากันหนึ่งเบาะ ๆ อยู่หลังกองฟางที่อยู่ไม่ไกลนัก ด้วยความสนใจตามประสาเด็ก ลอยค่อย ๆ เลียบเคียงแผงคืบนาเข้าไปใกล้ ๆ ค่อย ๆ ตะโกนหน้าไปกว่าเจ้าของเสียงนั้นจะเป็นใคร มันก็แลเห็นเจ้าเด็กกับหญิงเพื่อนบ้านรุ่นสาวอีกคนหนึ่งนั่งชิดกันจนผิคลั่งเกศ จะว่าคุยกันตามปรกติก็มีใช่ เพราะลอยมันจับคำไม่ได้ว่า เสียงเบาๆ ที่ออกมาจากปากเจ้าเด็กนั้นก็ไม่ได้คุยกับที่เขียวจับเขียวกล่าวลบลได้เข้าไปได้เสียด้านน้ำเงินที่ปกคลุมร่างหญิงผู้นั้นอยู่ ลอยมันอ้าปากเกือบจะตะโกนร้องเข้าเจ้าเด็กเล่นอย่างเคย แต่เสียงนั้นเหือกเห้งหายไปในลำคอ เมื่อมันแลเห็นใบหน้าและแวตวขอ เจ้าเด็กในลักษณะที่มันมิเคยเห็นมาแต่ก่อน ลอยนอนพัวพันเงียบกริบกับพื้นดิน ตัวแข็งเป็นไม้กระดาน คาทั้งตัวเผลอขึ้นเหนือคืบนาแผงกอนอยู่อย่างไม่กระพริบ สิ่งที่เจ้าเด็กหนุ่มและหญิงสาวผู้นั้นกระทำไปตามอาณัติของธรรมชาติเป็นสิ่งที่ลอยไม่เคยเห็นมาก่อน แต่มันก็รู้จักทันทีด้วยสัญชาตญาณ และสัญชาตญาณนั้นก็เร่งเร้าหัวใจของมันให้เต็นแรงเป็นจังหวะ ความร้อนที่มันรู้สึกตามใบหน้าและเนื้อตัวนั้น มันร้อนยิ่งกว่าแดด ร้อนยิ่งกว่าไฟ ใจหนึ่งมันอยากจะไม่ไปเสียให้ไกลไม่บอกดู แต่ร่างกายของมันดูเหมือนจะมีกำลังอำนาจอีกอย่างหนึ่งมากกดครึ้งไว้กับที่ มิให้ขยับเขยื้อนได้ คาของมันก็ต่างโพล่งดูอากกับกิริยาของคนทั้งสอง เหมือนกับจะก้มคำภาพนั้นไว้

‘เลือกพิถีพิถัน’ หลังจากทีหญิงสาวผู้หนึ่งลุกขึ้นเสวยนม จักเสิร์ฟให้เรียบร้อยและเก็บตามเจ้าเด็กออกไปกลางทุ่งแล้ว ลอยก็ค่อย ๆ พยุงกายลุกขึ้นนั่ง เลือกลูกจากสมองลงสู่ร่างกายผู้ใหญ่จนมันรู้สึก มันก้มหน้าลงคู่มือทั้ง 2 ข้างที่ยังกำอยู่แล้วก็ค่อย ๆ แบนมือนั้นออก ในมือนั้นมีกอบัวที่มันถอนขึ้นมาโดยไม่รู้ตัววางอยู่ทั้งสองข้าง เป็นพยานว่าสิ่งที่มันเห็นด้วยตา ความรู้สึกที่ผ่านร่างกายมันไปอย่างรุนแรงเมื่อก็เป็นของจริงทั้งสิ้น มิใช่ภาพมายาหรือสิ่งที่เห็นขณะที่มันฝันไป¹

ความปรารถนาตามธรรมชาติ ผู้แต่งแสดงธรรมชาติของมนุษย์ เช่น เจ้าลอย เมื่อได้มีโอกาสติดกับผู้หญิง ความปรารถนาที่ทุกซ่อนอยู่ในอารมณ์ก็ปะทุขึ้น ผู้แต่งบรรยายว่า

ลอยมันนวดคอไปสักครู่หนึ่งมันก็รู้สึกตัวว่ามือของมัน เริ่มกำซอกคอ เนื้อที่อยู่ตรงหน้ามันด้วยกำลังแรงที่มันมิได้ตั้งใจ สิ่งทีนอนอยู่ตรงหน้ามันมันมิใช่เจ้ที่มันเคยนึกถึงเสียแล้ว แต่เป็นหญิงคนหนึ่ง มีเนื้อ มีหนัง มีความร้อนในตัว จับแล้วอุ่นมือ เป็นสิ่งที่มันเคยใฝ่ฝันเคยต้องการ เป็นกรรมสิทธิ์ สิ่งทีมันรู้ว่าได้ หัวใจของลอยเต้นถี่แรงขึ้น เลือดฉีดขึ้นสมองอย่างเมื่อวันไปช่วยเขาเกี่ยวข้าวกลางทุ่ง มือของมันเริ่มไขว่คว้าต่อไป ทักบ้างเบาบ้าง ฝ่ายเจ้าคนหลบตาบ้างเหมือนกับหลบอยู่คนเดียว, ไม่มีลอยอยู่ในห้อง ไม่นานนัก เพียงชั่วครู่เดียว ไม่นานทีใครจะสังเกต ลอยมันก็เดินเรื่อย ๆ จากห้องออกมาหน้าร้าน มันยืนบิควแล้วสลัดแข้งขาอย่างสบาย กล้ามเนื้อทุกส่วนเต็มไปด้วยความกระชุ่มกระชวย เป็นสัตว์ที่กำลังล่าพอง²

ความรัก ผู้แต่งได้บรรยายลักษณะของผู้ที่ตกอยู่ในห่วงแห่งความรักไว้หลายตอน ทั้งความรักระหว่างหนุ่มสาวและความรักระหว่างแม่ที่มีต่อลูก ซึ่งแต่ละตอนก็ให้อารมณ์กับผู้อ่านได้ก็เช่น

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 12-14

² ค. หน้า 19-20

เสมอเริ่มรู้จักพัฒนาแต่ยังเด็ก เคยเล่นด้วยกันมาแต่แรกก็รักใคร่ชอบพอรุ่นเด็ก แต่พอเริ่มแตกเนื้อหนุ่มและพินแตกเนื้อสาวขึ้นมา ความรู้สึกนั้นก็เปลี่ยนไป เสมอเริ่มมองดูพิศด้วยสายตาที่กระหายอยากจะทำนุถนอม บางเวลาเมื่อเสมอมีกุ๊กเพียงแต่ได้ยินเสียงพิศหัวเราะหรือเห็นพินเดินมาแต่ไกล ความทุกข์นั้นก็หายเป็นปลิดทิ้ง ไฟแห่งความจิตกวีวิจารณ์ ไฟแห่งความกริ่งเกรง ความไม่แน่นอนต่าง ๆ ในชีวิตที่สูมอยู่ในอกของเสมอนั้น ทำให้เสมอต้งเฝ้ารอนอยู่เป็นนิจ แต่พินเป็นประจักษ์ที่มากพรมกับให้อันระอุอยู่นั้นได้ เวลาเสมออยู่ใกล้ ๆ พิน เวลาที่ได้ไปนั่งพูนั่งคุยที่บ้านหรือพบกันที่วัดหรือวงเรือด ไปไหนมาไหนด้วยกัน และในใจของเสมอมิแต่ความเยือกเย็นเป็นสุข บางครั้งเสมอก็นึกถึงพินด้วยความกระหายเร้าร้อน บางครั้งก็นึกถึงด้วยความรักอันเยือกเย็นปราศจากความกระหาย¹

ความรู้สึกของโนรีเมื่อตกอยู่ในความรัก ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของโนรีไว้ ราวกับเข้าไปนั่งอยู่ในหัวใจของโนรีเอง ผู้อ่านพลอยรู้สึกไปตามนั้นด้วย

คำพูดของคุณเล็กเหมือนกับน้ำที่มารดลงบนแผ่นดินที่อุดมอยู่แล้วด้วยเมล็ดพืช ทำให้ขยายตัวงอกงามขึ้นมาทันที คุณเล็กพูดอย่างคั่นเต๋นแก้มแดงระเรื่อและสายตาเป็นประกาย ทำให้หัวใจของโนรีแทบจะละลายไปด้วยความงามที่เห็นตรงหน้า คุณเล็กหัวเราะเบา ๆ แล้วก้มหลังกลับขึ้นไปบนตึกอ้างว่ามีธุระที่จะต้องทำ ทิ้งให้โนรีเดินกลับห้องที่เขาอยู่ช้า ๆ ด้วยหัวใจที่พองโตเต็มไปด้วยความปีติและความสุข²

ส่วนความรักของมารดาที่มีต่อบุตรมิ่ง เป็นความรักที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งนั้น ผู้แต่งก็ได้บรรยายไว้อย่างซาบซึ้งว่า

พอรู้แน่ว่าตั้งครรภ์ สิ้นใจก็รู้ว่าตัวของตัวนั้น เบาแก้วความสุขที่เต็มเปี่ยมเพียงจะสั่นหัวใจ สิ้นใจเริ่มเคลิบเคลิ้มไปอีกด้วยฝันอันอรชร ชีวิตเต็มสมบูรณ์ และ

¹ ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 49

² ก. หน้า 245

ทุกอย่างในชีวิตนั้น ก็ดูจะมีความหมาย มีที่ทาง มีระเบียบ มีได้เกิดขึ้นและเป็นไปตามยถากรรม อย่างที่เคยนึกมาแต่ก่อน นายสังเวียนผู้สามีก็ตั้งใจ และคอยประคับประคองภรรยาด้วยความห่วงใย การงานอันใดที่เห็นว่าจะหนักไป สังเวียนก็เข้ารับภาระทำเสียเอง เขามองดูครอบครัวภรรยาที่เริ่มจะเติบโตขึ้นมาให้เห็นได้ประจักษ์ แล้วก็ยิ้มกับตนเองพลางถอนใจเบา ๆ ด้วยความสุขอันเกิดจากความสมปรารถนา เวลาากลางคืนขณะที่ลินจงตื่นขึ้นมากลางดึกนั้น ปราศจากความกระสับกระส่ายหรือความเปลี่ยนแปลงอีกต่อไป ลินจงจะนอนยิ้มอยู่คนเดียวในความมืด เสียงลม เสียงฝน เสียงเล็กๆ น้อย ๆ จากส้วกในทุ่งในคลอง กลายเป็นเสียงแหกกล่อมเป็นสัญญาณแห่งชีวิต และเป็นสิ่งประกอบของอีกชีวิตหนึ่งที่กำลังอุบัติขึ้นภายในร่างกายนาง ลินจงจะรู้สึกว่าการก่อกำเนิดนั้นตื่นพลิกตัวเบา ๆ บางทีลินจงก็จะเผลอหลับไปทั่วสรรพางค์กาย รู้สึกปลื้มปิติและชื่นชื่นในความมหัศจรรย์ของชีวิต แต่บางครั้งลินจงก็รู้สึกว่า มีความรักที่แรงกว่าความรักใด ๆ เข้ามาบีบหัวใจนั้นรักเรียวลงจนแทบจะทนมิได้ ความรักความเอ็นดู ความเมตตาชีวิตน้อย ๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของตน แต่ก็ยังเป็นอีกชีวิตหนึ่งต่างหากนั้น ผุดขึ้นในดวงใจอย่างมากมาย จนท่วมท้นออกมาเป็นน้ำตาอุ่น ๆ ที่ไหลนองออกมาทั้งสองแก้ม¹

ความรำคาญ การบรรยายความรู้สึกของตัวละครที่เกิดความรำคาญนั้นมักจะไม่ค่อยมีปรากฏในนวนิยายนัก เพราะเป็นเรื่องที่ทุกคนยากกว่าเป็นอย่างไร แต่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้แสดงให้เห็นความสามารถในการถ่ายทอดความรู้สึกของตัวละครในแง่นี้ออกมาให้ผู้อ่านรู้สึกคล้อยตามไปด้วยได้ เช่น ในเรื่องละม่อม ผู้แต่งได้กล่าวถึงความรู้สึกของละม่อมที่ต้องทนฟังคำรำพันของมารดามาแต่เล็กคุ่มใหญ่ และความอดทนของมนุษย์นั้นย่อมมีที่สิ้นสุด เมื่อถึงวันที่ความอดทนของละม่อมขาดสะบั้นลง ละม่อมก็ฆ่าแม่ของตนเองได้ ผู้แต่งบรรยายได้ดี

เสียงแม่ของตนสะอึกสะอื้น เสียงแม่พรรณนากวяд้อยคำที่ไฉครวญ แต่เต็มไปด้วย

ความเห็นแก่ตัวคงอยู่ไม่ขาดระยะ และเสียงนั้นเริ่มจากเบา ๆ และมีท่าทีว่าจะกังขึ้นเรื่อย ๆ ละม่อมรู้สึกตัวเหมือนกับว่ามีเส้นกายหรือเส้นลวดที่ถูกรึงให้ตึงเข้าทุกที... ถึงเข้าทุกที ในที่สุดก็ขาดลง ด้วยกำลังเหวี่ยงอย่างแรง ละม่อมคว้าหมอนใบหนึ่งที่วางอยู่ใกล้มือ แล้วก็เอาหมอนนั้นกดลงไปใต้หน้าของแม่ กดลงไป กดลงไปอีก เป็นอะไรก็เป็นไป ขอบ้างเคียวอย่าให้ต้องไคยินเสียง ไคยินด้วยคำที่เคยไคยินมาแล้วตลอดชีวิตนั้นอีกเท่านั้น เสียงนั้นเงียบไปเป็นปลิดทิ้ง นางลมุดกินชุกชุกอยู่ครู่หนึ่ง แต่ละม่อมก็ยังคงกดหมอนนั้นลงไปด้วยกำลังแรงที่ไม่รู้ว่ามาจากไหน อีกพักใหญ่ ละม่อมก็คลายกำลังลง ถอยตัวออกมา นั่งหายใจแรงอย่างเหนื่อยอ่อน ค่อยเล็กหมอนนั้นขึ้น นางลมุดซาใจตายเสียแล้ว¹

นอกจากผู้แต่งจะบรรยายความรู้สึกของตัวละครในเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความร่ำคาญออกมา ได้อย่างสมจริงราวกับเป็นความรู้สึกของผู้แต่งเองแล้ว ผู้แต่งยังสามารถถ่ายทอดความรู้สึกอย่างอื่น เช่น ความหวัง ความสมหวัง ความผิดหวัง ของตัวละครได้อย่างดีอีกด้วย เช่น เมื่อผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของโนริภายหลังจากที่ได้เพียรพยายามจะเป็นนักประพันธ์และเพิ่งจะผิดหวังไปหยก ๆ เพราะถูกปฏิเสธจากบรรณาธิการด้วยคำว่า "ยังอ่อนไป" โนริก็ได้พบกับครูจวงนักเขียนชื่อดังขณะนั้น แล เพียงชั่วเวลาไม่ถึงชั่วโมงเรื่องของโนริก็ทำท่าว่าจะได้รับการตีพิมพ์แน่นอนเพราะความช่วยเหลือของครูจวง โนริจึงเต็มไปด้วยความหวัง ผู้แต่งบรรยายว่า

ความหวัง

โนริกลับบ้านวันนั้นด้วยความอิมเอมใจ ถึงแม้ว่าเรื่องของเขายังไม่ได้ตีพิมพ์ออกให้คนอื่นอ่าน แต่เขาก็ได้พบคนสำคัญที่เขาสนใจมานานหนาแน่นและคนคนนั้นก็ได้แสดงอหฺยาศัยไมตรีอย่างดียิ่ง โนริรู้สึกว่าเขได้ก้าวเข้าไปสู่โลกใหม่อีกโลกหนึ่ง ซึ่งมีใจโลกของคณธรรมคาสมัญ โลกแห่งความฝันและโลกของถ้อยคำที่สุกใสประจักษ์

อารมณ์อันมีค่า ถ้าคุณครูจงแก่เฒ่า ๗ ครูจูงก็เป็นแค่เพียงคนขี่เฒ่าที่แต่งกายรุงรัง ด้วยความไม่สนใจคนหนึ่ง แต่โนรียังได้ฟังครูจูงพูด โนรีก็รู้สึกว่ในตัวครูจูงมีเปลวไฟที่เป็นอมตะ และแสงสว่างแห่งเปลว นั้น ก็ส่องทะลุเครื่องปกคลุมที่รุงรังออกมาให้เห็น โนรีถึงกับทำให้เข้าชิดกับครูจูงได้สนิทภายในเวลาไม่กี่ชั่วโมง เพราะโนรีรู้ว่าในตัว ของตัวของตัวเองนั้น เปลวเพลิงที่มีแสงและสีเดียวกันก็กำลังไหม้คุอยู่¹

ความสมหวัง

เมื่อไฉนคำว่า "แม่" จากปากเจ้าแดงเป็นครั้งแรก ลินจงก็จิตใจแทบจะตัวลอย น้ำหน้าตาไม่รู้หลังไหลมาจากไหน เพราะตั้งแต่เจ้าแดงเกิดมา ลินจงก็รู้ว่าตัวนั้น เป็น "แม่" แต่ความรู้สึกนั้นเป็นความรู้สึกข้างเดียว เพิ่งจะมารู้ความสมบูรณ์เอา ต่อเมื่อเจ้าแดงซึ่งเป็นคู่พันธะที่สำคัญนั้น ยอมรับออกมาด้วยวาจาว่า ลินจงเป็นแม่ ด้วย คำพูดคำเดียวที่หมายถึงครึ่งโลกมนุษย์ ครึ่งพิภพ ครึ่งจักรวาล มีความสำคัญลึกซึ้งสุดที่ จะพรรณนา คำคำนี้ถ้าใช้ในกรณีหนึ่ง อาจทำให้คนยังความชั่วกับบาปเพื่อแต่ความดี และถ้าใช้ในอีกกรณีหนึ่ง อาจทำให้คนกลายเป็นบ้าคลั่ง มาคนได้ด้วยโทสะจริต คำเดียว ที่มีพยางค์เดียว..."แม่"²

ความผิดหวัง การบรรยายความรู้สึก วิกฤตของตัวละครนั้นส่วนใหญ่แล้วมักจะบรรยาย ความรู้สึกผิดหวังในความรัก เช่น

เมื่อทราบข่าวในตอนแรกนั้น หัวใจของเสมแทบจะสลายลง ใจหนึ่งคิดจะทำอันตราย แก่ตนเองเสียให้สิ้นทุกซ์ อีกใจหนึ่งนั้น เคียดแค้นโกรธที่จะบุกเข้าหานางพิณเสียให้สมแก่ที่ เคยรัก ความคิดทวนทวนเหล่านี้เป็นความคิดของคนหนุ่มที่เกาะอยู่ตามผิวของหัวใจที่ บริสุทธิ์ เพราะจากข้างในส่วนลึกของหัวใจของตนเอง มีเสียงอันเยือกเย็นสงบบึง ร้องห้ามออกมาว่า "อย่าทำ" .. เสมอย่าทำ ในโลกนี้ไม่มีอะไรยิ่งใหญ่เกินแม่แต่ใจคน³

¹ คักกูทธี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 253

² ค. หน้า 285

³ ค. หน้า 50

หรืออย่างคนหนึ่ง ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของเจ้าผด เมื่อสิ้นชื่อเสียงที่เคยขจรขจายว่า
 ผดมันคลานกลับบ้านมันที่ลาคนปลาดุกเหมือนกับสัตว์ที่ต้องบาคเจ็บสาหัส พอตายไป
 นานแล้วเหลือแต่แม่ที่แก่ชราและน้อง ๆ ที่เติบโตเป็นผู้ใหญ่กันแล้วทุกคน แม่และน้องๆ
 ดูเหมือนจะเข้าใจมันก็โดยไม่ต้องถามไถ่ และที่บ้านนั้นผดมันก็ขมอยู่เงียบ ๆ มาหลาย
 ปี เหมือนกับจะหยุดพักรักษาแผลบางอย่างที่มันอยู่ลึกในหัวใจ¹

ความรู้สึกของละม่อม เมื่อพบจดหมายที่คนรักเขียนมาถึงแต่ถูกแม่เก็บซ่อนไว้ ผู้แต่งบรรยาย
 ไว้ว่า

ละม่อมนั่งนิ่งอยู่กับที่ ความรู้สึกทั้งปวงหายไปสิ้น เหมือนกับว่ามีใคร เอาของหนัก
 มาทุบลงที่สมองอย่างแรง เสียงนางลมุลผู้เป็นมารดาหอบหายใจขึ้นบันไดมาข้างหลัง
 ซ้ำ ๆ ละม่อมนั่งเฉยมิได้เหลียวหลังไปดู ชนลูกเกรี้ยวทั้งตัว เมื่อใจนั้นนึกได้ว่า
 แม่ของตนเองเป็นศัตรูตัวร้าย เป็นคนที่คอยเหยียบย่ำบีบคั้นหัวใจมาตลอดชีวิต และ
 เป็นคนคอยทำลายชีวิตของคนลงไปมิให้มีสุขเหมือนคนอื่นได้²

อีกตอนหนึ่งผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของโนรี เมื่อทราบว่าคนที่ตนรักแต่งงานไปกับชายอื่นว่า
 โนรีตื่นแต่เช้าตรู่รู้สึกเหมือนกับว่าใครมาทุบหัวใจจนปวดกระหม่อม แม้เพียงจะกระดิก
 กายหรือจามไอ ความเจ็บปวดก็แล่นปลานั่นที่ระบะเหมือนกับมีใคร เอาหอกคาบมาทิ่ม
 แหวง เขานอนลืมตาดูเพดานซึ่งเป็นสีเหลือง แต่เปล่า มิใช่เพดานอย่างเกียวกที่เป็น
 สีเหลือง ทุกอย่างก็ดูจะเหลืองไปสิ้น แม้แต่ที่นอน มุ้ง และผ้าที่เขามองเห็นจาก
 หน้าต่าง เขาเจ็บใจเป็นอะไรไปกระมัง โนรีนึกอยู่แต่ในใจ เพราะเขาเคย
 รั้นและแห้งผาก เหมือนกับว่ามีใครมาสูมไฟไว้ตลอดคืน เขาคอย ๆ พยุงกายลุก
 ขึ้นนั่งแล้วก็ต้องเอามือกุมศีรษะครางเบา ๆ เพราะความเจ็บปวดมีมากที่สุดที่จะประมาณ

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 193

² ก. หน้า 220

โนรีนั่งอยู่ในที่นั้นอีกนาน ตามองคูที่หน้าอก และน่านเข้า โนรีก็สังเกตเห็นพระ
องค์เล็ก ๆ องค์หนึ่งแขวนอยู่ที่คอ จริ่งลี พระองค์นี้เองที่แม่ให้มาเป็นเครื่องเตือนใจ
มิให้ผิดคำสาบานกินเหล้าเมายา โนรีใจหายเมื่อนึกว่าคนผิดคำสาบานที่ให้ไว้ต่อแม่
ต่อหน้าพระองค์นี้ ชีวิตเขาจะมีท้องประสบโชกร้าย เป็นอันตรายอย่างที่เขาสาบานไว้
หรือว แต่ที่ไหนดได้ โชคชะตาที่ไม่พึงปรารถนาได้ตกมาถึงเขาก่อนที่เขาจะเสียสัจ
สาบานตั้งแต่วันนั้นแล้ว ผู้หญิงคนที่เขารักเขาบูชา ผู้หญิงคนที่เขาคือเป็นรากฐาน
ก่อสร้างความหวังแห่งชีวิตของเขาทั้งหมด กำลังจะตกไปเป็นของคนอื่นโดยไม่มีวัน
กลับคืนมา เขายังไม่เคยเสียสัจสาบาน ยังต้องประสบเคราะห์กรรมถึงเพียงนี้
เขาจะต้องไปกลัวเกรงอะไรกับคำสาบานอีกต่อไป ถึงอย่างไร เขาก็เสียมันไปแล้ว
เสียทุกอย่างไม่มีอะไรเหลือ จะเรียกคืนมาอีกคงไม่ได้¹

7.4 การสร้างภาพพจน์

นอกจากผู้แต่งจะพรรณนาความ และเอ่ยคสมจริงและสร้างความรู้สึกร่วมกันกับผู้อ่าน
แล้ว ผู้แต่งยังสามารถพรรณนาให้ผู้อ่านมองเห็นภาพในจินตนาการตามที่ผู้เขียนวาดไว้อีกด้วย

คืนนั้นเดือนหงายแจ่มมองเห็นทุกอย่างไ้ชัด พระจันทร์เต็มดวงลอยอยู่เหนือขอบฟ้า
ควายสองสามตัวในคอกนอนเคี้ยวเอื้องอยู่อย่างสงบ ทุกอย่างเงียบสงัด นอกจาก
เสียงแมลงและเสียงกบเขี่ยครีบกลองร้องขึ้นเป็นระยะ พระแสงให้พ่อเจ้าคันทน์นั่งอยู่ข้าง
คอกควาย อ้อมเจ้าคันทน์นั่งอยู่บนคอก พระแสงเองยืนอยู่ข้าง ๆ กอปรฟังว่าจะมีเสียงใด
ดังขึ้นอย่างที่เขาได้ยินแล้ว เบื้องหน้าออกไปมีตอเสาเรือนเก่า ๆ อยู่สองสามต้น เสา
เรือนร้างที่พระแสงเคยเห็นเมื่อยังเป็นเด็ก แสงจันทร์กระพริบตอเหล่านั้นทอดเงาบน
ไปตามพื้นดิน²

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 259-260

² ก. หน้า 73

ในเรื่องท่านชายเล็ก ผู้แต่งบรรยายถึงสภาพและบรรยากาศในห้องตั้งพระศพของเสด็จพ่อของท่านชายเล็กไว้ว่า

ท่านชายเล็กเข้าไปในนั้นพร้อมกับหม่อมแม่ ในห้องพระโรงมีเจ้าที่นี้ตั้งอยู่หลายพระองค์ และหม่อมแม่อื่น ๆ นั่งอยู่ด้วย บางคนก็ร้องไห้ บางคนก็นั่งคุยกันอยู่เฉย ๆ แต่หม่อมแม่ของท่านชายเล็กนั้นร้องไห้มากกว่าคนอื่น จนหม่อมอื่น ๆ หันมามอง และเจ้าที่องค์ใหญ่หันมาก็ร้องไห้ เจ้าพนักงานเอาผ้าขาวปูเข้ากลางห้องแล้วก็ขึ้นไปแกะเอาโกศชั้นนอกออก แทนที่จะเห็นเสด็จพ่อ ท่านชายเล็กก็เห็นว่าในนั้นมีโลงในสีทองคร่ำ ๆ อยู่อีกชั้นหนึ่ง เขาไขโลงในนั้นลงมาข้างล่าง และเมื่อเปิดโลงในขึ้น คนหนึ่งในหมู่พนักงานก็ยกมือขึ้นถวายบังคม แล้วเอื้อมมือลงไปหยิบเอาสิ่งหนึ่งมีลักษณะและสีเหมือนมะพร้าวแห้ง ๆ มาวางไว้กลางผ้าขาว ท่านชายเล็กมาทรงทราบที่หลังว่าสิ่งนั้นคือพระเศียรของเสด็จพ่อ ต่อจากนั้นส่วนอื่น ๆ ที่แต่งกริ่งก็ตามออกมา เจ้าพนักงานเปลื้องเครื่องสุกรมแล้ว ก็เอาผ้าขาวคลุมพระศพไว้ท่อนหนึ่ง เจ้าที่ต่างองค์คลานเข้าไปเอนำองพระมลงบนสิ่งที่วางอยู่บนผ้าขาว ในที่สุดหม่อมแม่ก็สะกิดท่านชายเล็กยื่นช้อน้ำอบเล็ก ๆ ให้ชวดหนึ่ง แล้วกระซิบสั่งให้เข้าไปสรงน้ำเสด็จพ่อเสียเป็นครั้งสุดท้าย¹

ภาพพจน์ที่เห็นชัดเจนอีกตอนหนึ่งในเรื่อง โนรี ผู้แต่งบรรยายว่า

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา โนรีก็เริ่มเขียนหนังสืออย่างจริงจังเป็นครั้งแรก เขาเขียนเรื่องเกร็ดพงศาวดารไทยอย่างที่ครูจวนณะ และความฝัน ความรู้สึกนึกคิดของเขาทั้งหมดที่เขามีเมื่อครั้งเป็นนักเรียนอยู่ที่จังหวัดอยุธยา ก็กลับมาครุ่นครองตัว เขาเขียนหนังสือด้วยหัวใจ ด้วยประสาททุกส่วน ตัวหนังสือล้นไหลออกจากปลายปากกาของเขาลงไปสู่หน้ากระดาษอย่างรวดเร็ว โดยไม่ต้องใช้เวลาพินิจนึกคิดเหมือนกับว่าตัวหนังสือทุกตัวเป็นนกที่ถูกขังอยู่ในกรง, พยัคีโอกาสได้ปลดปล่อย ต่างก็พากันบินออก

จากกรงด้วยความรวดเร็วคนสำคัญในพงศาวดารกลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาใหม่ และ
พอนึกถึงใคร คนนั้นก็มาขึ้นอยู่ข้าง ๆ กรงใบเล่ารายละเอียดชีวิตของตน และความ
รู้สึกนึกคิดที่ต่าง ๆ นู มีของโนรีก็เขียนไปตามภูมิประเทศบ้านเมือง ตลอดจนจินตภาพ
อากาศ คุณเหมือนจะมาตั้งให้เห็นอยู่ตรงหน้า เขาอธิบายภาพทุกอย่างได้อย่างแจ่มแจ้ง
เหมือนกับตาเห็น ความฝัน ความหวัง ความปรารถนาของเขามีเท่าไร เขาก็ใส่
ลงไปในกระดาษจนหมดสิ้น ความรักอันร้นแรงของเขามีก่อคุณเล็กนั้นทำให้เขา
สามารถบรรยายความรักในเรื่องได้อย่างสดชื่น ความเป็นกษัตริย์สังเกต สีสันอันสลับ
ซับซ้อนแห่งชีวิตทำให้เขาสามารถแต่งแต้มหนังสือของเขาให้วิจิตรตระการใจ ความ
เป็นคนช่างพูดจนได้ชื่อว่า "โนรี" ทำให้หนังสือของเขามีชีวิตเต็มได้ทุกตัวอักษร เพราะ
สำนวนของเขาเป็นสำนวนพูดอันไหลพลีว มีใจทั่วหนังสือที่ตายและแข็งกระด้างอย่าง
สำนวนเขียน ภายในเวลาอันรวดเร็ว เรื่องยาวของเขาถูกกลืนออกไปเหมือนไฟลาม
ทุ่ง นามปากกาของเขาติดอยู่บนริมฝีปากของกษัตริย์ทั้งปวง รายได้ที่เขาได้รับจากการ
เขียนหนังสือนั้นถึงจะไม่มาก ก็พอที่จะให้เขาอยู่เปล่า ๆ ได้ โดยไม่ต้องทำงานเสริม
อย่างสบาย¹

เรื่องลึนจิง ผู้แต่งบรรยายให้ภาพพจน์ชัดเจนไว้มากมาย เช่น

บางเวลาลินจิงนอนอยู่ในที่นอนกับสามี พังเสียงฝนที่โปรยลงมาจากหลังคา เสียง
เมล็ดฝนกระทบกับน้ำในคลองหน้าบ้าน และเสียงลมโห่พัดพัดสาละสลวยให้สากไปตาม
ท้องทุ่ง ลินจิงก็รู้ว่าสายฝนนั้น เหมือนกับสายเลือดที่หล่อเลี้ยงชีวิต เมื่อตกต้องกับดินที่
แห้งแล้ง เมล็ดพืชต่าง ๆ ที่หลับใหลก็จะพลิกฟื้นคืนกาย เริ่มขยายตัวด้วยความชุ่มชื้น
ของฝน และผลิรากออกเกาะดิน สืบอาหารที่จะทำให้ตนต้องเติบโตขึ้น เต็มไปด้วย
ชีวิต ในขณะนั้นลินจิงจะรู้สึกว่าชีวิตที่กำลังเริ่มจะเกิดใหม่นั้นมีอยู่รอบตัวรอบคั่น ข้าง
ทุกเมล็ดที่หวานไว้วางใจจะงอก โผล่ยอดที่เป็นสีเขียวจางเกินน้ำมีอนมัยจะแต่งแต้มได้

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 257-259

ออกจากพื้นดิน เสียงปลาขุดเบา ๆ ใต้ถนน และลิงจ๋อจำได้ว่าเป็นเสียงของแม่ปลาซนที่กำลังอาศัยใต้ถนนเรือนของตนเสียงถูกอยู่ครอกหนึ่ง เวลาลิงจ๋อลงไปล้างขามที่ต้นไผ่ยังได้เห็นลูกปลาซนตัวเล็ก ๆ สีแดงเหลืองเหมือนเปลวเพลิงมีจำนวนนับเป็นร้อย ๆ คำพูดคำว่ายอยู่เป็นกลุ่มที่ไต้บันได มีแม่ปลาแอบเสาคณ ระแวงระวังอยู่อย่างใกล้ชิดในยามค่ำคืนเช่นนั้นลิงจ๋อก็ได้แก่นอนลืมตา ถอนใจใหญ่ด้วยความรักใจนึกถึงชีวิตใหญ่หน้อยที่มีอยู่รอบตัว และกำลังจะเกิดขึ้นรอบตัว แต่ภายในตัวเองนั้น ทุแห่งแล้ง ปราศจากพืชปราศจากจุกก่อเริ่มแห่งชีวิตที่จะงอกงามต่อไป ถึงฝนจะตกลงมาสักเท่าใด และถึงแม้ว่าแผ่นดินจะชุ่มโชกไปด้วยน้ำฝนที่หล่อเลี้ยงชีวิตพืช และสัตว์ ลิงจ๋อก็มองเห็นตัวเอง เป็นเหมือนพื้นดินที่แห้งแล้ง ยังไม่มีหวังที่จะไต่บุตร อันเป็นยอดปรารถนา ลิงจ๋อจะนอนกระสับกระส่าย รู้สึว่าในคืนนั้นแห่งผากมิกลาจะพลิกกาย เพราะเกรงจะรบกวนสามที่หลับอยู่ข้าง ๆ¹

จากตัวอย่างการพรรณนาความที่ยกมา จะเห็นได้ว่า ผู้แต่งมีความสามารถอย่างสูงในการบรรยายเพื่อสร้างภาพให้เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านด้วยถ้อยคำที่เข้าใจง่าย ตรงไปตรงมา และด้วยการใช้ถ้อยคำธรรมดา ๆ ไม่ฉัพพิทยาก

ท่วงทำนองการเขียนและการใช้สำนวนภาษาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในเรื่องหลายชีวิต เป็นไปอย่างราบรื่น น่าติดตาม และเร้าความสนใจของผู้อ่านอยู่ตลอดเวลา นับเป็นความสำเร็จอีกประการหนึ่ง นอกเหนือจากการสร้างตัวละครให้มีชีวิตจิตใจ ภาษาสำนวนไทยที่ผู้แต่งนำมาใช้ในเรื่องเป็นไปอย่างเหมาะสมกลมกลืนกับข้อความ เรื่องราวและสอดคล้องกับบุคลิกภาพของตัวละคร เหมาะสมกับลักษณะประโยคและการเรียบเรียงถ้อยคำเป็นไปอย่างมีระเบียบ ไม่สับสน

8. การใช้สัญลักษณ์

นอกจากการใช้สำนวนภาษาที่เกิน สร ความประทับใจให้แก่ผู้อ่านแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังได้แสดงความชัดเจนในการแสดงความรู้สึกนึกคิดของท่านผู้อ่านโดยการใช้ระบบสัญลักษณ์ ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้แต่งกับผู้อ่านและการตีความหมายตามที่คาดว่าผู้แต่งคงปรารถนาไว้ เหตุผลที่ผู้แต่งต้องใช้ระบบสัญลักษณ์เป็นเครื่องแสดงการสื่อสารอีกอย่างหนึ่ง นอกจากการแสดงโวหารโดยตรง ก็เพราะต้องการความเข้าใจลึกซึ้งอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็คือบางครั้งการสื่อสารโดยตรงไม่อาจแสดงได้เพราะจะทำให้ผู้อ่านเห็นเจตนาของผู้แต่งชัดเจนเกินไป ซึ่งไม่ใช่ลักษณะของการเขียนที่ดี พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงกล่าวไว้ว่า

วรรณคดีเป็นการประพันธ์ ความชัดเจนของผู้ประพันธ์คือผู้ประพันธ์ต้องถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของตนให้แก่ผู้อ่าน และในการถ่ายทอดนี้ ย่อมใช้ภาษาเป็นเครื่องมือ ก็อันพึงกระทำนั้นไม่ใช่เฉพาะการนิพนธ์ expression หรือการแสดงความรู้สึกนึกคิดของตนออกมา แต่ต้องเป็นการนิรूप representation หรือการแสดงภาพให้ผู้อ่านมีความรู้สึกเช่นเดียวกับผู้ประพันธ์ การนิพนธ์กับการนิรूपรวมกันนี้ได้แก่การสื่อสาร Communication สมมุติว่า ผู้ประพันธ์ไม่เห็นภูมิประเทศที่สวยงาม และเรียบบทประพันธ์ขึ้น ถ้าบทประพันธ์จะเป็นวรรณคดี ผู้ประพันธ์จะพรรณนาแจ้งสิ่งที่เขาเห็นเท่านั้นไม่พอ แต่ต้องแสดงทั้งสองอย่างรวมกันเป็นภาพเดียวกัน คือ ภาพที่เขาเห็นและภาพที่เขาารู้สึกพร้อมกันไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ความรู้สึกนึกคิดในใจของเรา ย่อมเป็นส่วนหนึ่งแห่งชีวิตของเรา ซึ่งจะถ่ายทอดให้คนอื่นมีความรู้สึกนึกคิดอย่างเดียวกันที่เดียวไม่ได้ เพราะนานาจิตตัง... การที่ผู้ประพันธ์จะถ่ายทอดถึงกล่าวให้เข้าไปในจิตใจของผู้อ่านก็ต้องทำให้ผู้อ่านมีจินตนาการ เช่นเดียวกับผู้ประพันธ์จะต้องใช้ถ้อยคำซึ่งทำให้ผู้อ่านนึกคิดถึงภาพ ซึ่งถ้อยแบบภาพที่ผู้ประพันธ์นึกคิดนั้นเอาไปอย่างใกล้ชิดที่สุดที่จะทำได้ ถ้อยคำของผู้ประพันธ์ต้องเป็นเหมือนกระบอกน้ำ สอดลงไปในจิตที่คนอ่าน . ถ้อยคำเหล่านี้ในวรรณคดีจึงต้องเป็นสัญลักษณ์ Symbol

คือ เป็นเครื่องหมายแสดงภาพแห่งความรู้สึกนึกคิด ไม่ใช่เป็นฉายาลักษณ์หรือรูปถ่าย ... ความชัดเจนหรือความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์เราอาจนำมาประพันธ์ได้นั้นไม่มีที่สิ้นสุด จะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงก็ได้ จะเป็นเรื่องที่มีเพียงเค้าความจริงก็ได้ จะเป็นเรื่องที่ผู้ประพันธ์คิดขึ้นเองก็ได้ และจะเป็นเรื่องอะไร ๆ ก็ได้ไม่มีที่สิ้นสุด แต่ภาษาหรือถ้อยคำอันเป็นเครื่องมือของผู้ประพันธ์นั้นมีจำนวนจำกัด ภาษาใดจะมีถ้อยคำมากสักเพียงใดก็ยังมิใช่จำกัดจำนวนคำในภาษาหนึ่ง ๆ ถึงแม้จะเป็นภาษาเจริญที่สุดแล้วก็ยังมิใช่จำกัดอยู่นั่นเอง แต่ส่วนความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด ด้วยเหตุนี้ ประกอบกับเหตุที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ภาษาในวรรณคดีจึงต้องเป็นสัญลักษณ์ และวรรณศิลป์จึงเป็นศิลปะในการใช้เครื่องมืออันจำกัด ซึ่งได้แก่ถ้อยคำ เป็นสัญลักษณ์ แสดงความรู้สึกนึกคิดอันไม่มีขีดจำกัด¹

โดยนัยแห่งคำกล่าวข้างต้น สัญลักษณ์จึงน่าจะมีความหมายว่าเป็นสิ่งที่ผู้แต่งนำมาใช้แทนความรู้สึกนึกคิดหรือนามธรรมบางสิ่งบางอย่าง เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หรือสัญลักษณ์อาจจะ เป็นสิ่งที่ผู้แต่งนำมากล่าวแทน เรื่องใด เรื่องหนึ่งที่ยุ่แต่งไม่อาจกล่าวได้โดยตรง กุหลาบ มลลิกะมาส กล่าวถึงเรื่องสัญลักษณ์ ไว้ว่า

การใช้สัญลักษณ์เป็นกวีโวหารที่นิยมใช้และสร้างคุณค่าให้แก่วรรณคดีเป็นอย่างยิ่ง ผู้แต่งอาจใช้ สี ดอกไม้ สัตว์ ฯลฯ เป็นสัญลักษณ์แทนการกล่าวตรงไปตรงมา อย่างใดแล้วลึกลงกว่าการพูดตรง ๆ คำว่า "ฝันสีทอง" หรือ "บัวกลางสระ" หรือ "กระต่ายไถ่น้ำ" เป็นสิ่งแทนและเป็นรูปสัญลักษณ์ที่มีความหมายต่าง ๆ ได้ลึกซึ้งกว่า การกล่าวอย่างตรงไปตรงมาเสมอ²

¹พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ วิทยาวรรณกรรม

²กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 99

ทัศนีย์ กระจ่างจันทร์ กล่าวว่

นักเขียนจะใช้สัญลักษณ์แทนความคิด (idea) หรือ ลักษณะบางประการของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความคล้ายคลึงหรือความสัมพันธ์ระหว่างสัญลักษณ์กับสิ่งที่ถูกแทนหรือความเป็นตัวแทนของสัญลักษณ์นั้น ในกรณีที่ไม่สามารถกล่าวถึงสิ่งนั้นได้อย่างตรงไปตรงมา เพราะเป็นการขัดต่อกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่น อาจจะมีกฎหมาย ขัดต่อค่านิยมบางประการ ทำความเดือดร้อนเสียประโยชน์หรือตนเอง ฯลฯ และการใช้สัญลักษณ์จะช่วยให้ทำนายนักคิดว่าการกล่าวถึงตรง ๆ เพราะสัญลักษณ์จะให้ทั้งความหมาย ความรู้สึกซึ่งกว้างไกลและมีความสำคัญในตัวเอง¹

เวลเล็คและวอร์เรน (Wellek & Warren) กล่าวถึงเรื่องสัญลักษณ์ไว้ว่า
สัญลักษณ์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. สัญลักษณ์ตามแบบแผน (Tradition symbol) หมายถึง สัญลักษณ์ที่เป็นสากลเป็นที่ยอมรับทั่วไป ไม่เป็นของหนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ ชาติหนึ่งชาติใด แต่มีความหมายเป็นที่เข้าใจได้โดยทั่วไป เช่น ดอกไม้เป็นสัญลักษณ์ของหญิง แมลงเป็นสัญลักษณ์ของชาย กางเขน เป็นสัญลักษณ์ของศาสนาคริสต์ นกฟีนิกซ์เป็นสัญลักษณ์ของความอิสระ ฯลฯ,

2. สัญลักษณ์ส่วนตัว (Private symbol) หมายถึง สัญลักษณ์ที่ใครคนใดคนหนึ่งใช้แทนสิ่งที่ตนต้องการกล่าวถึง เป็นลักษณะเฉพาะตน บางครั้งก็ยากในการทำความเข้าใจหรือเข้าใจไม่ตรงกัน ถ้าเป็นที่ยอมรับและเป็นที่นิยมสัญลักษณ์นั้นก็ใช้กันอย่างแพร่หลาย แม้จะนิยามกันในช่วงเวลาหนึ่งในสังคมใดสังคมหนึ่งเท่านั้น ไม่เป็นแบบแผนแน่นอน²

นักเขียนอาจจะใช้สัญลักษณ์โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ได้ บางครั้งผู้แต่งอาจเขียนขึ้นโดย

¹ทัศนีย์ กระจ่างจันทร์ อารมณ์ขันในวรรณกรรมร้อยแก้วของไทยระหว่าง พ.ศ. 2453-2516 หน้า 142-143

²

Wellek & Warren, Theory Of Literature, PP.189-190

ไม่มีเจตนาจะให้ เป็นสัญลักษณ์แห่งที่รศความ แต่ผู้อ่านอาจตีความ เป็นสัญลักษณ์ก็ได้ จาก การศึกษาเรื่องการใช้อนุสัญญลักษณ์ในเรื่องหลายชีวิต ผู้เขียนพบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นิยมใช้สัญลักษณ์ส่วนตัวในสองลักษณะคือ

1. การใช้สัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม หมายความว่า การใช้วัตถุหรือสิ่งมีชีวิตเป็นสัญลักษณ์ แทนสิ่งที่กล่าวถึงโดยตรง เช่น "อิจฉันนยากจน นึกว่าโบรคลูกนกลูกกาเออะเจ้าประจักษ์" คำว่า ลูกนกลูกกาที่ผู้แต่งใช้ในที่นี่คือคนซึ่งเห็นว่าตนเองยากจนไม่มีที่พึ่งพาที่ไหนอีก นอกจากบุคคลที่ตน กำลังพุดคุยกันในขณะนั้น

2. ใช้สัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรม หมายความว่า การใช้ความหมายของคำบางคำหรือ ข้อความบางตอนแทนสิ่งที่ผู้แต่งกล่าวถึง หรือแทนความหมายอีกอย่างหนึ่งที่ผู้แต่งกล่าวถึง เช่น ผู้แต่งใช้ ไฟ เป็นสัญลักษณ์ของความรักที่ไม่สมหวัง ฟ้าเหลือง เป็นสัญลักษณ์ของความปอดกัย และความคิงาม

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความสามารถในการใช้สัญลักษณ์สื่อความหมายได้อย่างลึกซึ้ง และสัมพันธ์กับสิ่งที่ไว้มองเห็นเป็นอย่างดียิ่งทั้งสองลักษณะ คือ

1. ใช้สัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรม

จากเรื่องเจ้าลอย

ชายพริ้มแกไม่รู้ว่สัตว์ที่แกเอามาแนไว้กับอกนั้นมีไข่มุขย์ แต่เป็นงูเห่าที่มีพิษร้าย คนดี ๆ อย่างเอ็งจะไปเป็นเสือเป็นนางกะเขาเอ็งไม่กลัวคุกกลัวระวางหรือจะไ้อลอย

จะเห็นว่า คำว่า สัตว์ นั้นผู้แต่งใช้แทนมนุษย์ผู้ไม่รู้จักบุญคุณคนซึ่งในที่นี้หมายถึงเจ้าลอย ส่วนคำว่า งูเห่า ก็มีนัยทำนองเดียวกัน งูเห่าที่นักแก้แค้นกระทั้งมือที่ข่มขืนมาเหมือนเจ้าลอยที่ ชายพริ้มและเจ้าเด็ก เพื่ออุปสมบท ทั้งที่สมบัตินี้หนึ่งจะต้องเป็นของมันในไม้อ่า

จากเรื่องโนรี ก็มีการใช้สัญลักษณ์ปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่น

โนรีก็ดื่มค้ำจอกจำไว้ในใจระอุใจของตมนั้นเป็นผ้าใบผืนใหญ่ที่ศิลปินผู้ฉลาดได้ วาดภาพและระบายสีทำให้เกิดภาพอันพิ่งพิศ

คำพูดของเขาจะต้องระคนด้วยน้ำตาและยาพิษ

คำพูดและความกึกกั้นของกรูจวงดูเหมือนกับว่าเป็น เปลวไฟดวงเล็ก ๆ ที่เข้ามา
จุกแฉกเพลิงที่มีอยู่ในตัวเขาให้ลุกเป็น เปลวมีแสงสว่างสุกใส

ทั้งคำว่า "ฝันให้ไกล" และภาพเป็นสัญลักษณ์ที่ผู้แต่งน่าจะหมายถึงความรู้ความกึกกั้นกว้าง

ขวางงกงามของโนรี ที่พร้อมจะระบายออกสู่สายตากนภายนอกด้วยภาษาอันวิจิตรจับใจผู้อ่าน
ในโอกาสต่อไป น้ำตาและยาพิษเป็นสัญลักษณ์ของก้อยคำที่โนรีจะทำให้ผู้อ่าน เกิดความรู้สึกนึกคิด
ทั้งความดีและเลว น้ำตาจะเป็นความหวาน ความดีงาม ที่ผู้อ่านพึงได้รับ ส่วนยาพิษนั้นก็แก้
ถ่ายคำ ที่จะก่อให้เกิดความเศร้าสลดไปกับเนื้อความและถ้อยคำของโนรี เปลวไฟ เป็นสัญลักษณ์
ของความกระตือรือร้น ความพร้อมที่จะแสดงออก เพียงแต่ยังไม่มีโอกาส เมื่อมีผู้มาจุกเชื้อเพลิง
เท่ากับมีผู้มาสะกิดความรู้ ความคิด ความกระตือรือร้นนั้นให้แสดงตัวออกมาได้ปรากฏ

ในเรื่องท่านชายเล็ก ผู้แต่งกล่าวถึงท่านชายเล็กกับสถานการณ์ทางการเมืองเพื่อนไว้
ตอนหนึ่งว่า "หนทางที่ท่านชายเล็กจะคบเด็กนักเรียนอื่น ๆ โดยสนิทสนมก็มี กำแพง มากันทางไว้"
กำแพง เป็นสัญลักษณ์ของการปิดกั้นชักขวางไม่ให้มีการคบหาสมาคม กำแพงนี้ก็คือสัญลักษณ์ของ
ฐานะนักรักที่ "หม่อมเจ้า" ที่ท่านชายเล็กมีบางทีกำเนิด แก่มีได้มีสิ่งประกอบ "ฐานะนคร" ได้
สูงเด่นอย่างที่ควรจะเป็น กำแพงนั้นจึงสร้างความเจ็บปวดทรมานและทุกข์ใจแก่ท่านชาย เล็กตลอด
พระชนม์ชีพของท่าน

การใช้สัญลักษณ์ในลักษณะนี้มีปรากฏอยู่หลายตอน ซึ่งผู้แต่งใช้สัญลักษณ์ที่สามารถทำให้
ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่สับสนมากนัก ส่วนการตีความสัญลักษณ์ที่ปรากฏก็ตีไปตามบริบทแห่งเรื่อง
ซึ่งผู้แต่งกำหนดไว้

2. ใช้สัญลักษณ์ที่เป็นนามธรรม โดยนัยแห่งสัญลักษณ์ในลักษณะนี้จะต้องอาศัยการ
ตีความจากเรื่องราวที่ผู้แต่งแสดงไว้เป็นสำคัญ ซึ่งอาจจะตรงหรือไม่ตรงกับความประสงค์ของ
ผู้แต่งก็ได้ ในที่นี้จะวิเคราะห์การใช้สัญลักษณ์ในลักษณะนี้จากเรื่องพระเสม เป็นสำคัญอย่าง
ละเอียด 1 เรื่อง

ก่อนที่จะตีความในข้อเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จากเรื่องพระเสมออกมาเป็นสัญลักษณ์นั้น เราจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิหลังของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในด้านศาสนาเสียก่อนว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นเป็นผู้นับถือศาสนาพุทธที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนาพุทธและพุทธปรัชญาอย่างลึกซึ้งผู้หนึ่ง ผลงานที่เป็นหลักเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คือเรื่องห้วงมรรณพ. ศาสนาและโลกในพระพุทธศาสนา พื้นฐานทางอารยธรรมไทย (คำบรรยายวิชาพื้นฐานและอารยธรรมไทย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) กับการอธิบายปัญหาธรรมอีกหลายแห่ง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เชื่อมโยงในคำสอนของพุทธศาสนาและมุ่งหมายจะเผยแผ่หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเท่าที่จะมีโอกาสทำได้ เพราะท่านเชื่อว่าหากคนมีศีลธรรมแล้ว จะนำความสุขมาสู่ชีวิต ท่านเขียนไว้ในหน้า 5 สยามรัฐ ครั้งที่ ๖ ว่า

...เคราะห์ของมนุษย์ที่ศาสนาพุทธสอนเรื่องบุญเรื่องบาป เรื่องเมตตาและเรื่อง
ผลบุญที่จะมาช่วยตนได้ไว้มาก
เพียงเมตตาตัวเดียวก็เหลือเกิน แก่ทุกข์ได้ทุกอย่างแล้ว
ผมจึงยังอยู่ในศาสนาพุทธ
และต่อไปนี้จะถือเมตตาตัวเดียวเท่านั้น!

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในเรื่องพระเสม เป็นสัญลักษณ์โดยนัยยะซึ่งเกิดจากการตีความโดยอาศัยเหตุผลที่ผู้แต่งมุ่งจะแสดงความคิดสำคัญของเรื่องเกี่ยวกับความเมตตาหรือ "เมตตากรุณา" มนุษย์จะอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุขหากมีความเมตตาต่อกัน เนื้อเรื่องในเรื่องพระเสมมีเค้าโครงเพื่อจุดมุ่งหมายสำคัญข้อนี้ การดำเนินเรื่อง การท่วงเรื่อง และการผูกปมล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์กับความคิดสำคัญนี้ทุกประการ ผู้แต่งกำหนดให้พระเสม เป็นสัญลักษณ์ของความดี ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่จะเผยแผ่ธรรมะให้ปรากฏและเป็นที่ยอมรับแก่สาธุชน ผู้แต่งจึงสร้างเหตุการณ์ในเรื่องเป็นสัญลักษณ์เพื่อให้สมจุดมุ่งหมายดังกล่าว

✓ สัญลักษณ์อันดับแรกที่ปรากฏในเรื่องพระเสมก็คือ การที่ผู้แต่งบรรยายถึงเรื่องการต่อสู้ระหว่างกิเลสกับมโนธรรมของพระเสม เพื่อแสวงหาความจริงซึ่งจะนำมาซึ่งความสุขสงบ เริ่มต้นด้วยการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับไสยศาสตร์ การจำกัดจำนวนอาหารและประเภทของอาหาร เพื่อลดความกำหนัดยินดีในรสอาหาร และที่สุดคือการนำหวัะโหลกมาวางไว้ในกุฏิเพื่อปลงสังขารถึงความไม่เที่ยงแท้ในโลก สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นสัญลักษณ์แห่งกิเลสค้นหา ซึ่งพระเสมยังคิดไม่ขาด เพราะการศึกษาดังปวงนั้นพระเสมมุ่งความสำเร็จเพื่อตนเอง เป็นสำคัญ มีข้อความที่ยืนยันความคิดข้อนี้ได้ คือ ✓

"คุณจะมีกรรมอะไร" ตาขมถามไม่ลดข้อ

"ก็ทองคำต่าง ๆ ที่ได้มา ปลุกตัวบ้าง ปลุกเครื่องรางบ้าง ฉันทชอบทางนี้ อยากจะทดลองดู เขวากันว่าถ้าทำได้จริงก็อยู่ยงคงกะพัน ล่องหนหายตัว หรือถึงเหาะเหินเดินอากาศได้ แต่ฉันก็ยังไม่รู้จริง เพียงเริ่มเล่าเรียน บางทีจะยังทำไม่ถูกวิธีก็เป็นได้"

ตาขมหัวเราะกั๊กแกก ๆ ชอบใจ แล้วกล่าวว่า

"อยู่ยงคงกะพัน ล่องหนหายตัว เหาะเหินเดินอากาศ โอโฮ เรียนเอามาก แล้วคุณจะทำอะไรไปรบสู้ตีกันพันแถมกับใคร คุณกลัวใครหรือถึงกับจะต้องหายตัวหนีเขา แล้วสมมุติว่าคุณเหาะได้จริง ๆ คุณจะเหาะไปไหน เรือแพก็มีทำไมคุณไม่นั่งไปให้สบาย ๆ" ว่าแล้วตาขมบ้าก็เดินหัวเราะลงจากกุฏิไป ทิ้งพระเสมให้นั่งคิดแล้วก็เห็นจริงตามคำตาขมบ้าอยู่ยงคงกะพัน

ตั้งแต่นั้นมา คาคาถามเรื่องราวต่าง ๆ ก็หมดความหมาย พระเสมรู้จากตาขมว่า ผลต่าง ๆ จากของเหล่านั้นถึงแม้ว่าจะมีจริง ก็ไร้ประโยชน์สำหรับตนผู้อยู่ในสมณเพศ พระเสมไม่มีเรื่องไปตีกันพันแถมกับใคร เฉพาะข้าเหลืองที่งุ่นง่านก็เป็นเครื่องคุ้มกันดีที่สุดอยู่แล้ว¹

สัญลักษณ์สำคัญที่ผู้แต่งแสดงไว้คือการตั้งสมาธิแน่วแน่ของพระเสม จนกระทั่งสามารถมองเห็นแสงสว่างภายในใจได้ แสงสว่าง เป็นสัญลักษณ์ของสติปัญญาที่ทำให้พระเสมเกิดความรู้สึกได้ว่าหนทางแห่งความสุขแท้จริงคืออะไร

เมื่อพระเสมได้พบหนทางแห่งความสุขสงบคือ เมตตาธรรมแล้ว พระเสมจึงเริ่มต้นเผยแผ่ธรรมนั้นให้ปรากฏโดยการบอกกล่าวกับศิษยานุศิษย์ที่นับถือ เลื่อมใสในความ เป็นพระที่เคร่งต่อธรรมวินัยของท่าน และพระเสมประพฤติปฏิบัติตนด้วยธรรมข้อนั้นตลอดมา เพราะเหตุว่า

พระเสมมองโลกด้วยความเมตตา ปราศจากความสงสัยชีวิต ทุกอย่าง เป็นของที่พึ่งเมตตา เพราะ เมื่อมีชีวิตแล้วก็ต้องมีทุกข์ สัตว์ทุกชนิดและคนทุกคน เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ของพระเสม และในฐานะเช่นนั้นจึงอยู่ในข่ายแห่งความเมตตาทั้งสิ้น และด้วยฤทธิ์เมตตาตนเอง พระเสมก็ได้รับเมตตาตอบ สัตว์ต่าง ๆ รักพระเสมยิ่งกว่าคนอื่น ๆ แม้แต่นกป่าที่มาอาศัยในวัดก็มีได้ เกรงกลัวพระเสม เพราะรู้ด้วยสัญชาตญาณของสัตว์ว่า พระเสมเป็นบุคคลที่ไม่มีอันตราย กิตติศัพท์ในความเมตตาของพระเสมที่เมื่อคนต่อสัตว์นั้นก็เลื่องลือไป¹

การกระทำดังกล่าวของพระเสมเป็นการปลูกฝังความศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวของพระเสม ซึ่งจะมีผลที่ดีในสังคมในโอกาสต่อไป แต่การ เสนอความคิดเพื่อให้ เป็นที่ยอมรับของสังคมนั้นไม่ใช่เพียงแต่พระเสมจะเป็นผู้ปฏิบัติดีเพียงอย่างเดียว แต่พระเสมจะต้องได้รับความร่วมมือร่วมใจจากคนในสังคม กล่าวคือ คนในสังคมนั้นจะต้องมีความประพฤติอย่างเดียวกับพระเสม หรือไม่ก็ใกล้เคียงกัน ความร่วมมือร่วมใจจะเกิดขึ้นได้เมื่อทุกคนหรือคนส่วนมากศรัทธาในพระเสมสูงสุด ซึ่งพระเสมจะต้องสั่งสมศรัทธาให้เกิดขึ้นเองยิ่งขึ้น ผู้แต่งจึงกำหนดเหตุการณ์อีก เหตุการณ์หนึ่งเพื่อให้พระเสมบรรลุ เป้าหมายของการ เผยแผ่ เมตตาธรรม นั่นก็คือกำหนดให้เกิดเรื่องราวขึ้นกับเจ้าคันทน์ เด็กอายุ 12 ขวบ ที่เคยวิ่งเล่นตามลานวัดและเคยตามพ่อแม่ไปวัดอยู่เสมอ เจ้าคันทน์ล้มป่วยด้วยอาการของโรคประหลาดคือ

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 69

เพราะเจ้าฉันไปสูมไฟให้ควายที่คอกในคืนวัน 15 ค่ำนั้น ในตอนกลางคืนพระจันทร์เต็มดวง พอกลับขึ้นเรือนมาแล้ว เจ้าฉันก็ร้องไห้ร้องไห้และเริ่มเจ็บกระเสาะกระแสะระหว่างนั้นเจ้าฉันก็ไม่ค่อยจะกินข้าวกินน้ำ นั่งเหม่อมองไปทางคอกควายแล้วก็ร้องไห้บ่อย ๆ พอแม่ต้องคอยปลอบให้กินข้าว แต่เจ้าฉันก็กินแต่น้อย จนร่างกายซูบเซียวลงไปมากแล้วอันตราย พอแม่จะปลอบถามว่าร้องไห้เรื่องอะไร เจ้าฉันก็ไม่ยอมบอก เพราะเมื่อบอกให้ครั้งแรกพ่อแม่ก็หาเชื่อไม่ กลับหาว่าเจ้าฉันพูดจาเลอะเทอะเพราะพิษไข้ แต่แรกพระเสมก็มีไคลสนใจต่ออาการป่วยของเจ้าฉันนักหนา เพราะนึกว่าเจ็บไข้ธรรมดา แต่เวลาล่วงไปเกือบเดือนเจ้าฉันก็ยังหายหน้าไปจากวัด เมื่อพระเสมไปตามชาวบ้านดู เขาก็บอกว่าเจ้าฉันน่าจะจะไม่รอด คงจะตายเร็ว ๆ นี้ เพราะถูกผีทำ พ่อเจ้าฉันให้หาทั้งหมอดีหมอยามารักษาแล้วหลายหน แต่อาการเจ้าฉันก็มีได้ทุเลาลง กลับทรุดลงเรื่อย ๆ¹

ต่อมาพระเสมก็เข้าไปมีบทบาทโดยการที่เจ้าฉันเล่าเรื่องผีให้พระเสมฟังว่า ในคืนที่เจ้าฉันไปสูมไฟให้ควายนั้น มีเสียงใครมาร้องขอชีวิตให้เจ้าฉันไถ่คืน เจ้าฉันมีความสงสารในดวงวิญญาณนั้นเป็นอันมาก และเกิดความทุกข์เพราะไม่สามารถช่วยเหลือดวงวิญญาณนั้นได้ คืนวันที่เกิดเหตุแก่เจ้าฉันเป็นคืน 15 ค่ำ เดือนหงาย วันที่พระเสมทำพิธีขับไล่ดวงวิญญาณก็เป็นคืน 15 ค่ำ เดือนหงายเหมือนกัน ผู้แต่งบรรยายถึงบรรยากาศคืนวันนั้นว่า

คืนนั้นเดือนหงายแจ่มมองเห็นทุกอย่างได้ชัด พระจันทร์เต็มดวงลอยอยู่เหนือขอบฟ้าควายสองสามตัวในคอกถนนเคียวเอื้องอยู่อย่างสงบ ทุกอย่างเงียบสงัดนอกจากเสียงแมลงและเสียงกบเขียดริมคลองร้องขึ้นเป็นระยะ พระเสมให้พ่อเจ้าฉันนั่งอยู่ข้างคอกควาย อุ้มเจ้าฉันอยู่บนตัก พระเสมเองยืนอยู่ข้าง ๆ คอยฟังว่าจะมีเสียงใดดังขึ้นอย่างใดที่เจ้าฉันเล่า เบื้องหน้าออกไปมีตอเสาเรือนเก่า ๆ อยู่สองสามต้น เสาเรือน

ร่างที่พระเสม เคยเห็น เมื่อยังเป็นเด็ก แสงจันทร์กระทบตอเหล่านั่นทอดเงาออกไปตามพื้นดิน

พระเสมยืนสงบอยู่ว่าง ๆ เกือบชั่วหมู่พ ระจันทร์ขึ้นสูงขึ้นไปอีก เงาของตอเสาเรือนเก่าหักสั้นเข้าไป เสียงหนึ่งก็ดังขึ้นมาจากบริเวณที่เคยเป็นเรือนร่างนั้น เสียงนั้นเป็นเสียงคนร้องไห้ เป็นเสียงเด็กหนุ่มที่อายุยังไม่มากนัก เสียงนั้นร้องไห้โหยหา เบื่อจนเหมือนกับคนที่กำลังกลัวและมีทุกข์หนัก เจ้าก้นไต่ยืนเสียงนั้นก็เริ่มร้องไห้สะอึกสะอื้น และพอเจ้าก้นก็ตาเหลือกลานด้วยความกลัว ชัยภัทท์เหมือนกับจะวิ่งหนี

"ประสกอย่ากลัว ฉันยังอยู่ที่นี้" พระเสมกล่าวปลอบใจแล้วก็ก้าวจากริมคอกควายออกไปยืนอยู่ท่ามกลางแสงจันทร์ โกล่เสียงนั้นเข้าไปอีก พอพระเสมออกไปยืนอยู่กลางลานเสียงนั้นก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นยิ่งขึ้น และมีเสียงพูดด้วยความกลัวว่า

"แม่เปิดประตูรับฉันด้วย... น้าเขาจะฆ่าฉัน น้าอย่าทำฉันเลย ขอชีวิตฉันไว้เถิด. น้าจะเอาสิ่งใดฉันก็จะให้... ขอแค่ชีวิตฉันไว้เท่านั้น แม่เปิดประตูรับฉันที" ต่อจากนั้นก็มิเสียงร้องไห้สะอึกสะอื้นต่อไป สลับกับการร้องเรียกให้แม่เปิดประตูรับ¹

ต่อจากนั้น พระเสมก็บอกไตรสรณาคมจนจบ 3 จบ เสียงจากวิหารก็ว่าตามจนจบแล้ว วิญญาณนั้นก็หายไป เมื่อที่มาบังทางจันทร์อยู่ครู่หนึ่งก็พ่ายหายไปด้วย ตั้งแต่บัดนั้นเจ้าก้นก็หายวันหายคืน กิตติคุณของพระเสมก็เลื่องลือไปไกลในข้อที่สามารถปราบภูติผีปีศาจได้

จากเหตุการณ์ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า สารที่ผู้แต่งประสงค์จะส่งถึงผู้อ่านนั้นคงจะไม่ใช่ว่าเรื่องของวิญาณและการจัดวิญาณ แต่เป็นสัญลักษณ์ของแบบแผนของความวิตกกังวล ความหวาดกลัวของเจ้าก้น บารมีของพระเสม เพราะเจ้าก้นเป็นเด็กอายุเพียง 12 ขวบ ถูกใช้ให้ลงไปอยู่คนเดียวยามค่ำคืน แม้ว่าจะเป็นคืนที่มีแสงสว่าง แต่ก็มีที่มืด ความเงิบ ความวังเวงและความหวาดกลัวความมืด ความกลัวนี้ของเด็กวัยนี้เป็นเรื่องปกติธรรมดา เจ้าก้นนั่งอยู่นาน ๆ ท่ามกลางความมืดและความเงิบ สัญลักษณ์ของเด็กที่กลัวนี้ย่อมจะผูกขึ้นโดยง่าย เมื่อความ

กลัวหวั่น ก็ทำให้เห็นว่าตนไต่ยืนเสี่ยงผิวกุศลขึ้นมาทางกลางความเงยนั้น และเจ้าคนไม่อยากจะ
ตกอยู่ในสภาพเช่นนั้นอีก ความหวาดกลัว ความวิตกว่าจะต้องพบกับสภาพเช่นนั้นอีกทำให้เจ้าคน
กินไม่ได้นอนไม่หลับ และเมื่อแจ้งความกิดนี้แก่มารดากลับถูกกล่าวหาว่าเป็นเรื่องเหลวไหล
ความกลัวของเจ้าคนก็ยิ่งมากขึ้น ๆ การที่เจ้าคนเล่าเรื่องนี้ให้พระเสมฟังก็เพราะความเชื่อที่
ว่าผีไทยนั้นกลัวพระ พระจะช่วยได้ในเรื่องนี้

พฤติกรรมของพระเสมในตอนทำพิธีขับไล่วิญญาณนั้นจัดว่าเป็นเรื่องของจิตวิทยาขั้นต้น เพราะ
พระเสมในฐานะของโรคที่เกิดจากความกลัว เมื่อร่ำว่าจิตความเจ็บป่วยต้องกำจัดที่ต้นเหตุแห่ง
โรค คือความกลัว พระเสมจึงทำการกำจัดทวงวิญญาณในบรรยากาศและสถานที่อย่างเดียวกับ
ที่เจ้าคนได้ประสบเหตุ การผูกจายปราศรัยกับวิญญาณเป็นเรื่องที่พระเสมพูดไปตามที่คิดว่าวิญญาณ
จะต้องร้องออกมาอย่างไร โดยอนุมานจากคำบอกเล่าของเจ้าคน การโต้ตอบจึงเป็นไปในเรื่อง
เดียวกันกับเรื่องที่เจ้าคนไต่ยืน พ่อของเจ้าคนได้เกลี้ยฟางเรื่องนี้จากเจ้าคนมาก่อนแล้วและมีความ
เชื่อเช่นเดียวกับคนกลัวผีโดยทั่วไปว่ามีจริง จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่พ่อของเจ้าคนจะ
พลอยไต่ยืนเสี่ยงของวิญญาณไปด้วย ความจริงแล้วไม่มีผู้ใดไต่ยืนเสี่ยงพุกจาของวิญญาณ นอก
จากเสียงของพระเสมที่พูดกับวิญญาณ การโต้ตอบกับวิญญาณเป็นเพียงวิธีการรักษาโรคอย่างหนึ่ง
ของพระเสม และด้วยเหตุที่พระเสมรู้ว่าทุกสิ่งที่อยู่ในเหตุการณ์นั้นนับถือศาสนาพุทธ เชื่อว่า
อำนาจแห่งพุทธคุณจะกำจัดวิญญาณได้ พระเสมจึงบอกไตรสรณาคม 3 จบ ซึ่งเมื่อเสร็จสิ้นพิธีการ
นี้แล้วเจ้าคนก็หายป่วย ความศรัทธาของผู้คนที่มาต่อพระเสมก็ทวีขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้แต่งเองก็ได้
กล่าวไว้

อันความเชื่อถือของคนเรานั้น เป็นโรคติดต่อย่างรุนแรงชนิดหนึ่ง เพราะเชื้อแห่ง
ศรัทธาของคนเรานั้นมีอยู่อย่างมากมายในหัวใจของคนทุกคน เปรียบเหมือนพื้นที่ชุ่มไว้
กองใหญ่ พอมีผู้ใดนำเพลิงไปจุดเข้าแม้แต่น้อย กองไฟนั้นก็ลุกเป็นไฟไปทั่ว ในเวลา
ไม่นานนักเชื้อเสียงของพระเสมกระจ่ายไปโดยรวดเร็ว นามที่คนเรียกกันทั่วไปนั้นก็กลาย
จากหลวงพี่เสมหรือหลวงพี่เสมไปเป็น "หลวงพ่อเสม" ในแคว้นเจ้าเจ๊ก แคว้นสุพรรณ

ตลอดจนถึงอยุธยา คนรู้จักหลวงพ่อเสมไปทั่ว¹

ด้วยเหตุนี้เองเจตนาของพระเสมในฉ. ที่จะเผยแพร่ธรรมะที่ว่าด้วยความเมตตาที่มีบรรลุผลโดยง่าย เมื่อมีคนเคารพนับถือมาก ใคร ๆ ก็อยากจะได้อัตถุแทนตัวพระเสมไว้เคารพบูชา เมื่อมีใครมาขอของขลัง พระเสมก็จะบอกแต่เพียงว่า

"อาตมาไม่มีของที่จะให้อย่างที่คนเล่าลือกันนั้นดอก"

แต่หมู่คนหิสที่เลื่อมใสศรัทธาทักหาเรื่อยมา ยังคงยืนยันจะเอาของชิ้นนั้นให้ได้

หลวงพ่อเสมเฉลอตัวพูดออกไปว่า

"ถ้าไม่เชื่อคนดูเอาเองก็แล้วกัน ทั้งคุณนี้ก็ไม่เห็นมีอะไร มีแค่สบงเก่า ๆ นั้นชิ้นหนึ่ง และกากใบชาที่เคี่ยมันตากไว้นั้นอีกถาดหนึ่ง"

เพียงเท่านั้นเอง สบงเก่าตัวนั้นก็ถูกฉีกออกเป็นผอยแบ่งปันกัน และกากใบชานั้นก็แบ่งกันคนละหยิบมือจนหมดถาดในพริบตาเดียว เกษสบงและกากใบชาถูกนำมาให้หลวงพ่อเสมเสกเป่า และเพื่อถกความรำคาญหลวงพ่อเสมก็ตั้งใจได้พร้อมด้วยเมตตา รับเศษสบงหรือกากใบชามาถือไว้ในอุ้งมือครั้งหนึ่ง ระลึกถึงพระพุทธคุณแล้วก็นำเข้าของไป พร้อมกับคำสั่งสอนว่า

"ได้ไปแล้วจงมีเมตตาต่อสัตว์ อย่าเบียดเบียนกัน จงอยู่เย็นเป็นสุขด้วยกันเทอญ"²

ข้อความหรือเรื่องราวที่ผู้แต่งเขียนขึ้นตอนนี้เป็นเรื่องที่สร้างขึ้นด้วยจินตนาการของผู้แต่งที่จงใจให้สอดคล้องกับโครงเรื่อง แก่นเรื่อง สถานที่ กิณฟ้าอากาศ บรรยายภาพและลักษณะของตัวละคร มีความกระชับรัดกุมสมเหตุสมผล ทุกตอนส่งเสริมให้แก่นเรื่องเด่นขึ้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่ผู้แต่งสร้างขึ้นล้วนแต่ดำเนินไปตามจุดหมายหมายของแก่นเรื่องที่ว่า ความเมตตาต่อกันจะทำให้บุคคลอยู่รวมกันด้วยความสุข

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 76-77

² ก. หน้า 77-78

สัญลักษณ์ที่ปรากฏในคอนนั้นพอจะตีความได้ตามหลักของพุทธปรัชญาและตามบริบทของเนื้อความที่ปรากฏในเรื่อง คือ

ภูตผีปีศาจ เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย ความหวาดกลัว ความวิตกกังวลที่พึงกำจัดไปจากมนุษย์

พระเสม เป็นสัญลักษณ์ของความเมตตา เป็นตัวแทนของความดี
เศษสับและกากใบชา เป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อของมนุษย์

ในข้อความตอนหนึ่งขณะที่พระเสมกำลังแสวงหาธรรมะ ผู้แต่งกล่าวว่า

✓พระเสมรู้ตัวบริบูรณ์ว่านั่งอยู่หน้าพระในภุมิได้เลื่อนลอยไปไหน มีความรู้สึกเป็นเอกัคคาหรือสมาธิ ในภุมิที่พระเสมนั่งอยู่นั้นก็รู้สีกว่าแสงสว่างไปทั่ว แต่แสงนั้นเป็นแสงที่เกิดขึ้นเอง มีใจแสงสะท้อนอย่างแสงจันทร์¹

แสงสว่างที่ผู้แต่งกล่าวถึงคอนนั้นน่าจะเป็นสัญลักษณ์ของความกระจ่างแจ้งรู้คิด การมองเห็นหนทางแก้ปัญหาบางประการ เพื่อความสงบแห่งมนุษย์ ความเยือกเย็นเป็นสัญลักษณ์ของความปลอดโปร่งจากกิเลสที่พระเสมรู้ว่าจะไม่ต้องแสวงหาวิธีแก้ปัญหาอีกต่อไป เป็นสัญลักษณ์แห่งความหลุดพ้นจากห้วงกิเลสที่พระเสมได้เพียรแสวงหาตลอดมา

ก่อนที่จะหลุดพ้นจากกิเลสครั้งนี้ พระเสมได้พยายามหาหนทางต่าง ๆ มาแล้วหลายวิธี ถึงได้กล่าวมาแล้วตอนต้น)

ในเรื่องท่านชายเล็ก ผู้แต่งกำหนดให้ตัวเอกคือท่านชายเล็กมีฐานะเป็นหมอมเจ้าที่ทางการมิได้รับรอง เพราะประสูติมาขณะที่สิ้นเสด็จพ่อไปแล้ว ไม่มีผู้ใดสนใจไปแจ้งเกิดกับกรมวัง ดังนั้น "ฐานะ" ของท่านชายเล็กในเรื่องนี้จึงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความผิดหวัง เพราะทราบใ้คนที่ท่านชายเล็กไปคบหาไม่ทราบว่าท่านชายเล็กเป็นโอรมาจากไหน ชีวิตของท่านชายเล็กก็ยังคงยังร่ำรวยมีความสุขความประสาของคนที่คอยฐานะทางการเงิน อยู่ในสังคมที่เหมาะสม แต่คนที่ที่ผู้ทราบความจริงแห่ง "ฐานะ" ชีวิตของท่านชายเล็กก็จะพลิกกลับไป

เป็นตรงกันข้ามทุกครั้ง "ฐานันดร" ในเรื่องนี้ก็คือ สัญลักษณ์แห่งความผิดหวังโดยแท้

ในเรื่องหมอแสง "โรคเรื้อน" เป็นสัญลักษณ์แห่งความพ่ายแพ้ของหมอแสง โดยเหตุที่หมอแสงมองเห็นความตาย เป็นศัตรูและได้ใช้เวลาเกือบตลอดชีวิตอยู่ด้วยการแสวงหาวิธีการกำจัดความตาย ด้วยการเอาตนเป็นเครื่องทดลองยาต่าง ๆ หมอแสงไม่เคยยอมรับตลอดเวลากว่าคนไม่สามารถต่อสู้กับความตายซึ่งเป็นธรรมชาติของโลกไปได้ ตราบกระทั่งตนเองเป็นโรคเรื้อน ไม่มีใครยินยอมให้ตนเป็นหมอรักษาเขาอีกต่อไป หมอแสงจึงยอมรับว่าตนเองนั้นสู้กับความตายไม่ได้ ดังนั้น ในเรื่องนี้ "โรคเรื้อน" จึงเป็นสัญลักษณ์ของความพ่ายแพ้

การใช้สัญลักษณ์ทำนองนี้มีปรากฏอยู่หลายแห่งในเรื่องหลายชีวิต เช่น บางครั้งผู้แต่งใช้ไฟเป็นสัญลักษณ์ของความหวัง บางครั้งใช้เป็นสัญลักษณ์ของความวิตกกังวล ความไม่แน่ใจ และแม้แต่เป็นสัญลักษณ์ของความรอนรุมในความรัก น้ำ เป็นสัญลักษณ์ของความชุ่มชื้น เบิกบาน ความสบายใจ ความสกปรกเหม็นอับ เป็นสัญลักษณ์ของความชั่ว ความผิดพลาด ความ เป็นสัญลักษณ์ของมโนธรรม เหล่านี้เป็นต้น

ผู้แต่งใช้สัญลักษณ์ที่ไม่ยากแก่การตีความนัก เพราะเป็น เรื่องที่สอดคล้องกับเนื้อเรื่องและแนวคิดในเรื่อง

9. ทัศนะและปรัชญาของผู้แต่ง

เนื่องจาก เรื่องหลายชีวิตเป็นนวนิยายสะท้อนชีวิตของมนุษย์ในสังคมชนบทน ายอาชีพความคิดของบุคคลในเรื่องจึงมีต่าง ๆ กันออกไปตามฐานะ และอาชีพของตน ทัศนะและปรัชญาในการดำรงชีวิตของตัวละคร เป็นสิ่งที่ผู้แต่งคาดและกำหนดให้เป็นไป ดังนั้นจึงน่าจะเชื่อได้ว่า ทัศนะและปรัชญาของผู้แต่งมีส่วนสำคัญอยู่เป็นอันมาก ซึ่งพอจะมองเห็นอยู่บางประการค่อนข้างแจ่มชัด โดยเฉพาะปรัชญาทางพุทธศาสนานั้น ผู้แต่งนำมาสอดแทรกไว้อย่างเหมาะสม และแสดงให้เห็นชัด เจนว่าผู้แต่งเชื่อมั่นในคำสอนของศาสนาพุทธ และในการดำเนินชีวิตของตัวละครนั้นก็ได้ยึดเอาปรัชญาทางพุทธศาสนาสอดแทรกไว้หลายคน เกี่ยวกับการเดินสายกลาง

เกี่ยวกับทรัพย์สิน ผู้แต่งกล่าวไว้ถึงเรื่องนี้หลายคน เช่น

ทรัพย์สินเป็นของนอกกาย

เงินซื้อ ชีวิตไม่ได้ กนตายไปได้แต่ตัว

คนจนนั้นรู้จักอึ้งรู้จักพอ ส่วนคนมีนั้นไม่รู้จักอึ้งไม่รู้จักพอ

เงินทองทั้งหลายและทรัพย์สินมีนั้น เป็นเพียงเครื่องประดับชีวิตในขณะที่ยัง เป็น ๆ

อยู่เท่านั้นเอง จะใช้เงินทองนั้นซื้อชีวิตก็ไม่ได้ หรือตายแล้วจะเอาเงินทองนั้น
ไปขายก็ไม่ได้อีก

ข้อคิดเกี่ยวกับ เรื่องความมีความจนนั้นผู้แต่งกล่าวไว้ว่า

ความจนความมีนั้น มิได้อยู่ที่สภาพหรือปริมาณแห่งทรัพย์สิน แต่อยู่ที่สภาพแห่งจิต
ความจนนั้น เป็นโรคที่ฝังอยู่ในสันดาน ถ้าไม่ขัดเกลาแก้ไขแล้วก็ไม่หาย คนมั่งมี
บางคนอาจจ เป็นคนจน ในใจก็ได้ และเช่นเดียวกับคนจนอาจบริบูรณ์ด้วย
ทรัพย์สินแล้วแต่ทรัพย์สินนั้น เป็นอริยทรัพย์หาใช่ทรัพย์สินธรรมดาไม่

เกี่ยวกับสังคมและชีวิต ข้อคิดเกี่ยวกับสังคมและการดำเนินชีวิตนั้นผู้แต่งได้แสดงทัศนะ

ไว้อย่างกว้างขวาง หลายแง่หลายมุม เช่น

ไม่มีสิ่งใดจะสนองทันตาของมนุษย์ได้

ทุกสิ่งจะมีประโยชน์หากคนได้ใช้สิ่งนั้น

การทำบุญให้ทำตามกำลังศรัทธาไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเอง

ชื่อเสียงเป็นเครื่องนำมาซึ่งลาภสักการะ

ความรักของมารดาเป็นความรักที่สะอาดบริสุทธิ์

เงินทองเป็นของไม่อยู่นิ่งกับที่

คนที่ออกคนที่ลุดก็อยู่ที่มีชีวิตรอกและประสบชัยชนะ

เมื่อมีชีวิตแล้วก็ต้องมีทุกข์

ผู้แต่งแสดงทัศนะต่ออาชีพต่าง ๆ ไว้หลายประการ เช่น อาชีพนักประพันธ์ แสดงทัศนะไว้ว่า นักประพันธ์ที่ดีต้องประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ หลายประการ คือ

1. เป็นผู้มีความละเอียดรอบคอบ
2. ต้องเป็นผู้มีความรู้ในเรื่องต่าง ๆ และมีประสบการณ์อย่างดี
3. ต้องเป็นผู้มีความซาบซึ้งในเรื่องต่าง ๆ
4. ต้องเป็นคนช่างสังเกตละเอียดรอบคอบ
5. ต้องมีความสามารถในการใช้ภาษาที่ เขียนเหมือนพูดและพูดเหมือนเขียน
6. ต้องเป็นผู้รักการอ่านหนังสือ

ทัศนะดังกล่าวนี้จะเห็นได้จากลักษณะของโนรี ซึ่งมีอาชีพเป็นนักประพันธ์ ผู้แต่งได้กล่าวถึงลักษณะและวิธีการ เขียนของโนรีอย่างละเอียดละออ ตอนหนึ่งท่านกล่าวว่า

...โนรี เริ่มเขียนหนังสืออย่างจริงจังเป็นครั้งแรก เขาเขียนเรื่องเกร็ดพงศาวดารไทยอย่างที่ครูจวงแนะ และความฉับ ความรู้สึกลึกซึ้งของเขาทั้งหมดที่เคยมี เมื่อครั้งเป็นนักเรียนอยู่ที่จังหวัดอยุธยา ก็กลับเข้ามาครอบครองตัว เขาเขียนหนังสือด้วยหัวใจ ด้วยประสาททุกส่วน ตัวหนังสือหลังไหลออกจากปลายปากกาของเขาลงไปสู่หน้ากระดาษอย่างรวดเร็ว โดยไม่ต้องใช้เวลามานั่งคิดเหมือนกับว่าตัวหนังสือทุกตัวเป็นนกที่ถูกขังอยู่ในกรง พอมีโอกาสได้ปลดปล่อย ต่างก็พากันบินออกจากกรงด้วยเสรีภาพ ความเร็ว ความฉับ คนสำคัญในพงศาวดารกลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาใหม่ และพอนึกถึงใคร คนนั้นก็มายืนอยู่ข้าง ๆ กระซิบเล่ารายละเอียดชีวิตของตน และความรู้สึกนึกคิดที่ซึ้ง ๆ หู มือของโนรีก็เขียนไปตามภูมิประเทศบ้าน เมืองตลอดจนดินฟ้าอากาศ ดูเหมือนจะมาตั้งให้เห็นอยู่ตรงหน้า เขาอธิบายภาพทุกอย่างได้อย่างแจ่มแจ้งเหมือนกับตาเห็น ความฉับ ความฉับ ความปรารถนาของเขามีเท่าไร เขาก็ใส่ลงไปในกระดาษจนหมดสิ้น ความรักอันร้อนแรงของเขาที่มีต่อคุณเล็กนั้น ทำให้เขาสามารถบรรยายความรักในเรื่องได้อย่างสดชื่น ความเป็นคนช่างสังเกตสืบค้นอันสลับซับซ้อนแห่งชีวิต ทำให้เขาสามารถแต่งแต้มหนังสือของเขาให้วิจิตรตระการใจ ความเป็น

ข้างพุกจนได้ชื่อว่า "โนรี" ทำให้หนังสือของเขามีชีวิตเห็นได้ทุกตัวอักษร เพราะสำนวนของเขาเป็นสำนวนพุกอันไพเราะ มีไม้ตัวหนังสือที่ตายและแข็งกระด้างอย่างสำนวนเขียน ภายในเวลาอันรวดเร็ว เรื่องยาวของเขาก็ถูกสื่อแผ่กว้างออกไปเหมือนไฟลามทุ่ง นามปากกาของเขาติดอยู่บนริมฝีปากของคนทั้งปวง¹

เกี่ยวกับการ เลือกรูปร่าง ผู้แต่งได้กล่าวถึงการเลือกรูปร่างของคนสมัยนั้นไว้อย่างกว้าง ๆ ว่า ชายนั้นเลือกรูปร่างทั้งรูปลสมบัติและคุณสมบัติ แต่อาจจะหนักไปในทางคุณสมบัติมากกว่า ในเรื่องทองโปรย ผู้แต่งกล่าวไว้ว่า

ทองโปรยเป็นคนงามคนหนึ่งที่น่าสนใจ และนอกจากรูปลสมบัติแล้ว ทองโปรยก็ยังได้ชื่อว่า ประกอบด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นลูกสาวรักของเศรษฐี แต่เพียงสมบัติทั้งสองประการนี้ ทองโปรยก็น่าจะเป็นที่พึงปรารถนาของชายหนุ่มที่ยังเป็นโสดอีกเป็นอันมาก แต่ทุกครั้งที่มีใครพูดถึงทองโปรยในคำที่จะไปติดพันผูกสมัครรักใคร่แล้วสู้ขอมาเป็นภรรยา ก็จะต้องมีใครอีกคนหนึ่งพูดขึ้นมาว่า

"อย่างเรา ๆ จะไปมีน้ำเลี้ยงดูเขาอย่างไรไหว พ่อแม่นางโปรยเขาไม่ได้เลี้ยงดูเขาเหมือนคนอื่น แต่เขาตามใจกันทุกอย่างมาแต่เด็ก ๆ ไม่เคยดู ไม่เคยว่า อยากได้อะไร เขาก็ทำให้ การงาน เขาก็ไม่เคยทำ ขึ้นแคะหู ข้าง คมแกง เขาก็ทำไม่เป็น เพราะบ้านเขาเป็นเศรษฐีมีเงินจ้างคนไว้ใช้ กนอย่างเรา ๆ หากมีเมียก็ต้องช่วยกันทำมาหากิน"²

แสดงว่าผู้ชายหนุ่มสมัยนั้นเลือกรูปร่างด้วยคุณสมบัติ ส่วนหญิงสมัยนั้นก็เช่นเดียวกัน อย่างดินจึงเป็นผู้มีฐานะดี รูปร่างสะสวย และมีคุณสมบัติอันดี เมื่อจะเลือกรูปร่างตามความเห็นชอบของบิดามารดา ก็เลือกคนขยันทำมาหากิน ผู้แต่งกล่าวว่า

¹ คีตกฤษ์ ปราโมช หาชีวิต หน้า 254-258

² ด. หน้า 273-274

...ระหว่างนั้น บิคารมารคาก็เลือกบุคคลที่จะมาเป็นคู่ครองของลินจง ด้วยความละเอียดลออ ประจักษ์เห็นหาเพชรน้ำดีที่ไม่มีตำหนิ แต่ในที่สุดจะเป็นด้วยบุพเพสันนิวาสหรืออะไรก็ตาม ลินจงก็ปลงใจรักชายหนุ่มคนหนึ่งบ้านอยู่ใกล้ ๆ กัน และถึงแม้ว่าคนที่ลินจงเห็นก็จะมีโชคนที่ร่ำรวยอะไรนัก พ่อแม่ของลินจงก็มีไ้ขัดข้อง เพราะนายสังเวียนคนที่ลินจงได้เลือกแล้ว เป็นผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรและมีความประพฤติดี ไม่กินเหล้า ไม่เล่นการพนัน¹

นอกจากหญิงสาวจะเป็นผู้มีสิทธิในการ เลือกคู่ครองเองแล้ว บิคารมารคของหญิงสาวก็มีส่วนร่วมในการ เลือกพิจารณาคนที่จะมาเป็นคู่ครองของลูกสาวด้วย ทั้งนี้ด้วยการโอนอ่อนต่อกันเป็นอย่างดี แสดงให้เห็นว่า แม้ว่าจะเป็นชาวชนบท แต่ก็มีความคิดอิสระตามขอบเขตอันสมควร

เกี่ยวกับอาชีพหมอ ทักษะที่น่าสนใจประการหนึ่งของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือ ทักษะที่มีต่ออาชีพหมอสืบก่อน ท่านกล่าวไว้ตอนหนึ่งตามท้องเรื่องว่า

"...ถ้าเอ็งอยากร่ำอยากรวย ก็อย่าคิดเป็นหมอเลย เอ็งก็คึกฤทธิ์ ๆ เถิด คนที่ยังโง่ ยังเห็นแก่เงินแก่ทองก็ไม่ควรจะไว้ใจได้คุณเล เรื่องเป็นเรื่องตาย ชีวิตคนใช้นั้นอยู่ในกำมือหมอ ถ้าหมอยังมีกิเลสก็เสีย โกงเสียงหน่า ข้าว่าครูบาอาจารย์แต่โบว์ว่าโบราณท่านก็ทรงคิดอย่างนี้ ท่านจึงกำหนดไว้ในตำหรับตำรา เรียกค่าตั้งขวัญ ข้าว่าครูที่ละสลึงที่ละบาท ไม่มากเกินไปกว่านั้น บาทหนึ่งก็ขายได้เพียงเป็นไฟ เป็นเฟื้อง บาทหมอหนึ่งอย่างแพงก็สิบสลึง สามบาท คัมหมอเดียวก็กิจไปได้จนหายเงินร้อยเงินซึ่งไม่มีถึงมือหมอหรอกสงเฮย เอ็งก็คึกฤทธิ์ ๆ เถิด แต่ใจซำมรักทางนี้ถึงจะไม่ร่ำรวยเหมือนเขาอื่นก็ดีกว่าเอาบุญที่ได้ช่วยเพื่อนมนุษย์ตากา ๆ ด้วยกัน เห็นใครนอนเจ็บเป็นไข้ลุกไม่ขึ้นก็ไปทำให้เขาลุกขึ้น เห็นเห็นได้แข็งแรงเหมือนเก่า มันให้

ปลื้มใจเสียยิ่งกว่าได้เงินได้ทอง..."¹

จากข้อความที่ยกมา นอกจากจะแสดงให้เห็นความนึกคิดของตัวละครที่มีต่ออาชีพหมอแล้ว ยังแสดงให้เห็นทัศนะของผู้แต่งที่มีต่ออาชีพนี้ว่า หมอหรือแพทย์นั้นควรแก่การ เป็นผู้เสียสละ เพื่อคนไข้เท่านั้น เพราะคนไข้เป็นผู้ได้รับทุกข์อยู่แล้ว ค่าตอบแทนสูงสุดของแพทย์ควรจะได้แก่ ความพอใจ ได้แก่กุศลที่ได้ช่วยเหลือผู้อื่น นอกเหนือจากทรัพย์สิน นอกจากนั้นผู้แต่งยังได้แสดง ทัศนะต่อไปอีกว่า คนเจ็บไข้นั้น เมื่อหายจากไขแล้วก็ยอมระลึกถึงบุญคุณของแพทย์ที่รักษาและจะ ตอบแทนด้วยข้าวของเท่าที่พอจะหาได้ ไม่รู้ที่สิ้นสุด

เกี่ยวกับปรัชญาทางพุทธศาสนา ได้กล่าวแล้วว่า ผู้แต่งนำปรัชญาทางพุทธศาสนามาใช้ ในเรื่องหลายตอน ดังจะสรุปมาพอเป็นสังเขปต่อไปนี้

ทรัพย์สินสมบัติเป็นของนอกกาย

ชีวิตย่อมมีแตกดับเป็นอนิจจัง

ความสงบสุขจะเกิดขึ้นได้ เมื่อไม่มีตัณหาหรือกิเลส

เมตตากรุณากำจุนโลก

ไม่มีสิ่งใดจะสามารถทนองความปรารถนาของมนุษย์ผู้กระหายหิวให้อิ่มได้

ชีวิตมิได้อยู่ใต้วายการแสวงหา

ความมีความจนอยู่ที่ใจ

ชีวิตมีกรรมเป็นแดนเกิด

เมื่อมีชีวิตก็ต้องมีทุกข์

ความตายเป็นทั้งการลงโทษผู้ก่อกรรมชั่ว บางคราวก็เป็นยาสมานแผลแก่ผู้

ประพฤติกิเลส

ความตายเป็นบุญเป็นกรรม

10. สภาพชีวิต สังคม และวัฒนธรรม

กล่าวได้ว่าผู้แต่งสามารถสะท้อนสภาพชีวิตสังคมและวัฒนธรรมของชาวชนบทไว้ได้ เป็นอันมาก สภาพสังคมเท่าที่ปรากฏเท่าที่ปรากฏอยู่ใน เรื่องหลายชีวิตพอจะแยกได้เป็นประเภท คือ

10.1 ชีวิตความเป็นอยู่

10.2 สภาพสังคม

10.3 วัฒนธรรม

10.1 ชีวิตความเป็นอยู่ ส่วนใหญ่ตัวละครในเรื่องนี้มีชีวิตอยู่ในชนบท บริเวณจังหวัดพระนครศรีอยุธยา จังหวัดสุพรรณบุรี และจังหวัดอ่างทอง การตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องทุ่งและใกล้แม่น้ำ การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการกสิกรรม ค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ เครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตยังมีไม่มากนัก แต่ก็มีวิทยุฟังแล้ว เกี่ยวกับเรื่องอาหารการกินได้จากทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าการซื้อหา การประกอบอาชีพเช่นการดำนามีการเอาแรงกัน กล่าวคือ มีการแลกเปลี่ยนแรงงานกัน แสดงให้เห็นถึงความผูกพันใกล้ชิดของคนในหมู่บ้านเดียวกัน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เห็นอกเห็นใจกันและกัน การกมนามะระหว่างหมู่บ้านอาภัพเรือเป็นพาหนะสำคัญ

10.2 สภาพสังคม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สะท้อนสภาพสังคมในช่วงเวลาที่เรื่องนี้เกิดขึ้นหลายประการ ทั้งที่เกี่ยวกับอาชีพ การศึกษา ค่านิยม และทัศนะต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต อาชีพ โดยทั่วไปนิยมประกอบอาชีพการกสิกรรม แต่อาชีพที่มีเกียรติสำหรับชาวบ้าน นิยมให้บุตรหลานรับราชการ แต่ในเรื่องนี้ก็ปรากฏตัวละครหลายอาชีพ คือ ชาวนา ข้าราชการ ข้าราชการเลื้อน้า ศิลปิน แพทย์ประจำตำบล และแม่กระหังมหาโจร , โด่ โหม่งและอาชีพค้าขาย มีการค้าขายระบบเงินผ่อนเกิดขึ้นแล้ว (ในเรื่องละม่อมกล่าวถึงเรื่องการซื้อจักร เงินผ่อน) และอาชีพนักประพันธ์ยังไม่สามารถยกเป็นอาชีพถาวรได้ เรื่องที่นักประพันธ์สมัยนั้นนิยมเขียนคือ เรื่องเกร็ดพงศาวดารจีน ซึ่งผู้แต่งกล่าวไว้ว่า

"ผมยังไม่รู้จะเขียนเรื่องอะไร เลยครู" โนรีบอก

"ง่ายจะตายไป" ครูจวงว่า "เวลานั้นเราชอบอ่านเกร็ดพงศาวดารจีนกัน หนังสือพิมพ์ลงแทบทุกฉบับ เราลองออกแนวใหม่ก็จะดี ก็เขียนเกร็ดพงศาวดารเหมือนกัน แต่ให้เป็นพงศาวดารไทย อ้อจะว่าอย่างไร"

ครูจวงหันไปถามบรรณาธิการ

"ก็ดีเหมือนกัน ถ้าโนรีเขาคกลงเขียนผมก็จะลงให้"¹

ในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษานั้น ผู้ได้รับการศึกษาคือยอมรับการยกย่องสรรเสริญ แม่ในหมู่บ้าน การเรียนรู้มีการเรียนรู้เรื่องอาชีพ เช่น การทำไร่ไถนา การทำปลา การทำเครื่องใช้ในบ้าน เช่น การจักสานต่าง ๆ ความรู้เกี่ยวกับการอ่านเขียนนั้นเรียนกันที่วัด โรงเรียนประจำตำบล และโรงเรียนประจำอำเภอ การเรียนนั้นมีจุดมุ่งหมายในการเรียนเพื่อประกอบอาชีพ

10.3 วัฒนธรรม ชาวชนบทเป็นผู้รักษาสันนิยมนิยมและวัฒนธรรมอย่างดี ทั้งในเรื่องความเป็นอยู่ การดำรงชีวิต ยึดมั่นในศาสนาและประเพณี ชาติจะบวชเมื่อมีอายุครบบวช สังคมยกย่องผู้มีความประพฤติดี อยู่ในทำนองคลองธรรม แต่ก็ปรากฏว่ามีการล่วงประเพณีเกิดขึ้นบ้างแล้ว เช่น เจตมอคำในเรื่องเจ้าลอบ ลักลอบเป็นชู้กับเจ้าลอบ ซึ่งสังคมต้องไม่ยอมรับจึงปรากฏว่า มีการกินยาทำลายชีวิตที่อบตี่ขึ้น เพราะคณหาของมนุษย์ แสดงให้เห็นว่าสมัยนั้นมีการคุมกำเนิดเกิดขึ้นแล้ว หรือเรื่องทองโปรยมีชู้ เหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องยืนยันว่ามีการล่วงล้ำศีลธรรมประเพณีเกิดขึ้นในสมัยนั้น แต่ส่วนหญิงสาวที่รักษานิสัยนิยมก็ยังปรากฏ เช่น นางสาวนวลลูกของเจตมอคำในเรื่องเจ้าลอบ เมื่อถูกเจ้าลอบข่มขืนก็ฆ่าตัวตาย

นอกจากนี้ ผู้แต่งยังได้กล่าวถึงความเชื่อของคนสมัยนั้นว่า แม้จะมีกรรมเชื่อมั่นในศาสนาสูงเพียงใด ก็ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนต์คาถาและไสยศาสตร์อยู่อีกเป็นอันมาก การทำงานไม่ว่าอาชีพใดต้องมีระบบพวกพ้อง เช่น โนรีเข้ารับราชการได้ก็เพราะญาติฝากฝัง และเมื่อเขาจะได้เป็นนักเขียน ครูจวงก็เป็นผู้ชักนำอีกเหมือนกัน

11. คุณค่าของเรื่องหลายชีวิตที่มีต่อสังคม

คุณค่าของเรื่องหลายชีวิตที่มีต่อสังคมไทย นอกจากจะแสดงชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทแล้ว ผู้แต่งยังได้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร เป็นการให้ความบันเทิงใจแก่ผู้อ่าน และการแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครนั้นเองที่ผู้แต่งจงใจจะนำชีวิตของตัวละครมาแสดงให้ผู้อ่านได้เห็นพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงนั้นล้วนแล้วแต่จบลงด้วยความตาย เป็นเรื่องของกฎแห่งกรรม เพื่อผู้อ่านจะได้ระมัดระวังในการดำเนินชีวิต หลีกเลี่ยงความชั่วทั้งปวง ผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นว่าความตายมิใช่ความสิ้นสุดแห่งชาติภพ ความตายมิใช่เพียงแต่เป็นเครื่องลงโทษประกอบกรรมชั่วเท่านั้น ความตายยังจะช่วยให้ผู้ประพฤติกิเลสชั่วช้าลงก่อนจะต้องประสบทุกข์ในชีวิตอีกต่อไป

คุณค่าสำคัญอีกประการหนึ่งคือการนี้จะได้ผู้อ่านเกิดความคิดใคร่ครวญถึงความควรหรือไม่ควรแห่งพฤติกรรมทั้งหลาย ทั้งที่ผู้แต่งจบหลายชีวิตลงด้วยความที่ว่า

ทุกคนมีกรรมเป็นแดนเกิด มีกรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง และกรรมนั้นก็พามาถึง
อวสานอันเดียวกัน แต่กรรมนั้นคือกรรมอันใดเล่า ที่พาเอาความตายมาถึงคนเป็น
อันมากในเวลาเดียวกัน

สิ่งที่เราผู้มีใจพระพรหมพอจะมองเห็นได้ นั่นก็มีแต่อย่างเดียวกันคือมรณะ ซึ่งทุกคน
กลัวเกรงนั้น ในบางกรณีก็เป็นการลงโทษอย่างแรงของกรรมอันชั่ว บางครั้งก็เป็นผล
สนองตอบแทนกรรมอันดีบริสุทธิ์ บางคราวเป็นอุบายให้รู้โทษ และบางโอกาสก็เป็น
ยาสมานแผล ในเมื่ออย่างอื่นไม่สามารถรักษาให้หายได้

หลายชีวิตที่เคยรัก เคยเกลียด เคยหัวเราะ เคยร้องไห้ เคยมีสุข มีทุกข์ มา
จบลงพร้อมกัน แต่ทว่าจบนั้นจบจริงหรือ...มีเกิดแล้วก็มีตาย แล้วก็ต้องมีเกิดอีก ผู้ที่
จะรอดพ้นไม่ถูกธารนั้นกลืนหายไป ก็คือผู้ที่สามารถว่ายเข้าหาฝั่งต้นยืนเสียบนคิ่งในที่
แห้ง ไม่ปล่อยตัวให้ไหลไปตามธารแห่งชีวิตนั้น แก่นที่จะทำเช่นนั้นได้จะมีสักกี่คน
เพราะกระแสธารแห่งชีวิตนั้นไหลเชี่ยวแรงนัก¹

วิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร

ลักษณะของตัวละครและพฤติกรรมที่ปรากฏในเรื่อง เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้ผู้อ่านมีความสนใจในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง วรรณกรรมเรื่องใดที่ผู้แต่งสร้างตัวละครให้มีชีวิตจิตใจ มีความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมท่าทางเกี่ยวกับที่มนุษย์เป็นไปในชีวิตจริง ตัวละครนั้นก็จะประทับอยู่ในความรู้สึกของผู้อ่านและจะทำให้ผู้อ่านจดจำว่าลึกถึงวรรณกรรมเรื่องนั้นไปนาน เพราะความสมเหตุสมผลของตัวละคร เป็นสิ่งที่จะเพิ่มคุณค่าของวรรณกรรมให้สูงขึ้น ความประทับใจในตัวละครนั้นอาจจะเกิดขึ้นกับตัวละครทั้งฝ่ายดีและ ฝ่ายเลว เช่น พลอย ข้อย เพิ่ม ในเรื่องสี่แผ่นดิน เป็นตัวละครฝ่ายดีที่ประทับใจผู้อ่านมาในปัจจุบัน ทั้ง ๆ ที่เรื่องสี่แผ่นดินเขียนขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2493 มีผู้เขียนบทความในหนังสือพิมพ์ปัจจุบัน เป็นอันมากที่นำเรื่องราวของตัวละครเหล่านี้มาเขียนบอกเรื่องในฐานะเป็นตัวแทนทางความคิดทางการเมือง แสดงให้เห็นว่า ผู้อ่านมีความจับใจในความคิดและพฤติกรรมของตัวละคร เพราะตัวละครนั้นมีความเป็น "คน" เหมือนคนจริงในสังคมตามเนื้อเรื่องในสี่แผ่นดิน เพิ่มเป็นคนที่มีความสนใจในการเมืองมากพอ ๆ กับออกอุบายของพลอย ขอน ละเมียด แสดงความคิดทางการเมืองปัจจุบันผ่านเพิ่มตอนหนึ่งว่า

ถึงพ่อเปรม

ฉันเห็นจนจิตใจแท้ ๆ เทียวพ่อเปรม ที่รู้ข่าวเจ้าของโรงงานหาลูกกวาดกักกันเด็กคนงานและใช้ให้เด็กทำงานหามรุ่งหามค่ำ ตลอดจนทรมาณทรมานจนเด็กถึงตายและพิการ พ่อเปรมช่วยเอาใจใส่เรื่องนี้ให้ใกล้ชิดแน่นหนาหน่อยนะ เพราะเป็นเรื่องที่สะท้อนความรู้สึก ของคนทั่วไปมาก ฉันสงสัยว่าพวกเขาเด็ก ๆ จนบอกไม่ถูก ถ้าเป็นลูกเป็นหลานของเราบ้าง ฉันคงบ้าแน่

เมื่อตอนที่ฉันเป็นเด็ก แม่เลิกกับเจ้าคุณพ่อ เมื่อออกจากบ้านคงจะไปหลงไปพร้อมกับแม่พลอย ทั้งฉันให้อยู่กับเจ้าคุณพ่อ ฉันก็อายุราว ๆ เก้าขวบนั่นแหละ ฉันยังนั่งเกาะเสาเรือนริมน้ำร้องไห้คิดถึงแม่ทุกวัน แล้วนี่เด็ก ๆ คนงานไหนจะต้องใกล้ชิดพ่อแม่ ไหนจะต้องโดนทรมานกินอยู่ไม่อิ่มไม่ออก จะทุกข์ใช้มามากกว่าฉันสักเพียงใด พ่อเปรม กิจกุเถอะ

กรมแรงงานนี้อยู่กระทรวงมหาดไทยทำไมถึงไม่ค่อยสอดคล้องดูแลเรื่องอย่างนี้ให้ถี่ถ้วนเลย เห็นปล่อยลอยชายกันมาเรื่อย ๆ เปรมคงเสียใจงานเกินหนอยไม่ได้หรือใจ เพราะมันเกี่ยวข้องกับชื่อเสียงเสนาบดีเจ้ากระทรวงที่พ่อเปรมเป็นอยู่ด้วย บอกตรง ๆ ว่าฉันเป็นห่วง

พวกชาวบ้านชาวเมืองที่มีความคิดความอ่านนี้ ทำไมเขาถึงข้างสอครุสอเห็นเรื่องราวต่าง ๆ กันเหลือเกิน ก็เรื่องรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ของเรานี้แหละ เขามองฉันว่าเป็นการแสวงหาลोकผู้คนในบ้านเมือง ฉันสงสัยก็ถามเขาว่าเป็นการแสวงหาคำบรรพหรือใจ จับตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดาหรือเปล่า เขาหัวเราะฉันก็เกรี้ยวเลยพ่อเปรม

เขาอธิบายว่าไฉ่รัฐธรรมนูญนี้ะ เมื่อตอนกรรมาธิการยกร่าง 35 ท่าน เสนอร่างต่อสภานิติบัญญัติ ก็โดนคนค้านกันทั้งเมือง ที่ผู้มีอำนาจก็ต้องการให้ร่างนี้คงอยู่จึงทำอุบายให้คณะกรรมการปฏิวัติในสภา เสนอร่างของตนบ้าง ซึ่งเป็นร่างที่เหลวแหลกกว่าอันแรกหนักเข้าไปอีก จนคนหันมารุมตำรา้งนี้อาจอิงคึงพร้อมเพรียง ทำให้เกิดความรู้สึกว่าร่างแรกนั้นก็พร้อมสมควรนำมาใช้และดำเนินการถอนร่างของกรรมาธิการแปรญัตติออก ใช้ร่างเดิมจนสำเร็จ เป็นจริงอย่างนั้นหรือเปล่าพ่อเปรม...

รักน้องเขยเหมือนน้องโน้ส

เพิ่มพี่ชายแม่พลอย¹

บุญเพ็ง ภุมวาร ได้แสดงความประทับใจในตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินด้วยการ เขียนบทความรำลึกถึงตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินไว้ตอนหนึ่งว่า -

พลอยกับเพิ่มนั่งคุยกันอยู่บนม้านหินคนละฟากโต๊ะเล็ก ๆ ในสวนหย่อมหลังบ้านรายรอบคนทั้งสองคุ้ยคุ้ยค้นคว้าค้นหาผู้เป็นเชียวซี้ ไม่ประคัมงามกระจุ้มกระจิมและลำธารซึ่งประคัมภูเขน มีสายน้ำพร่างพรายเคลื่อนผ่านแผ่นผาชะง่อนหินที่ดูงามดูจรรวมชาติลัทธิ ๆ

¹ ยอน ละเมียด "จดหมายถึงพ่อเพิ่มฉบับที่ 13" มติชน พุทธศักราช 2521 หน้า 5

"บ้านแม่พลอยนี้ช่างเข้าใจตกแต่งเสียจริง ๆ" พ่อเพิ่มพูดหลังจากเหลียวไปรอบๆ
 "ฉันเองเมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองก็เคยชอบเล่น-เล่นเล่นโกรตน์ เล่นนกเขา
 พอเขาถูกกันขึ้นฉันเลิกเล่นพวกนั้นหมด หันมาเล่นการ เมืองแทน"

"นั่นแหละทำให้ตาออกพลอยเสียตามคุณหลวงไปด้วย" พลอยพูดเบา ๆ "เพราะ
 คุณหลวงชักจูงเขาคั้งแต่ครั้งนั้น ตาออกก็เลยเลิกเล่นการ เมืองไม่ได้จนเดี๋ยวนี้"

"แต่อกเขาสบายก็ มีชื่อมีเสียงกว่าพวกเราทุกคน" พ่อเพิ่มพูดแย้ง "ตอนที่ที่บ้าน
 เขามีหมา มีนก มีปลาเต็มไปหมด ไม่แคระไม่คอกก็แยะ คอกไม้เมืองหนาวก็เยอะ
 เขาทำห้องแอร์ไหม้น้อยที่เดียว ฉันว่าหาใคร เป็นสุขอยู่ก็กินดี มีศิลปะ มีรสนิยมอย่าง
 อกของเราได้ยาก เขาเกิดมาเป็นผู้นำคนอื่นทุกด้าน เหมาะแล้วที่เป็นนักเล่น
 การ เมือง..."¹

แสดงให้เห็นว่า ตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินนั้นมีลักษณะเด่นพิเศษที่ทำให้ผู้อ่านสนใจและ
 จดจำพฤติกรรมของตัวละครได้ก็ ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ ศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ
 เทพยสุวรรณ ที่ว่า

นวนิยายทั่วไป อาศัยลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นเนื้อหาสำคัญที่สุดอันหนึ่งของ
 หนังสือ และความสนใจของคนอ่านส่วนใหญ่ที่มีความนึกคิดพอสมควร ก็มักขึ้นต่ออุป-
 นิสัยของตัวละคร ถ้าลักษณะนิสัยไม่เหมาะสมใจผู้อ่าน หนังสือเรื่องนั้นก็มักจะไม่ได้ดึงดูด
 ความเอาใจใส่ไปไค้นาน ถึงจะได้รับความสนใจด้วยเหตุว่า เนื้อเรื่องดี หรือด้วย
 เหตุอื่น เคยมีผู้กล่าวว่า นวนิยายที่เนื้อเรื่องดำเนินไปโดยไม่ต้องอาศัยลักษณะนิสัย
 ของตัวละคร หรืออาศัยเหตุการณ์นอกเหนือลักษณะนิสัยแล้ว นับเป็นนวนิยายไม่ได้...²

¹บุญเพ็ง ภูมวาร (นามแฝง) "สี่แผ่นดิน 21" อาทิตย์ 9 ตุลาคม 2521 หน้า 7

²บุญเหลือ เทพยสุวรรณ "วิธีพิจารณานวนิยาย" พร้อม ศรีหงส์ หน้า 181

จะเห็นได้ว่าตัวละคร เป็นส่วนสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่ทำให้นวนิยายแต่ละเรื่องน่าสนใจและมีคุณค่าในฐานะที่ตัวละคร เป็นผู้ที่แสดงบทบาทตามเนื้อเรื่อง แสดงความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่ผู้แต่งสมมุติให้ เป็นตัวแทนในการแสดงความคิดเห็นของผู้แต่งใน ช่วงเวลาที่นวนิยายแต่ละเรื่องเกิดขึ้น ผู้เขียนกล่าวไว้แล้วว่า ตัวละครของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งในเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิตนั้น มีลักษณะดึงดูดใจผู้อ่านและชวนให้เชื่อว่าตัวละครบางตัวมีชีวิตจริง เพราะนอกจากตัวละครจะมีชีวิต ความเป็นอยู่ ความรู้สึกนึกคิดคล้ายคลึงกับการดำเนินชีวิตของคนจริงๆ แล้ว พฤติกรรมที่ตัวละครแสดงออกในด้านต่าง ๆ ยังมีความสมจริง น่าศึกษาว่าผู้แต่งมีกลวิธีในการสร้างตัวละครอย่างไร และแสดงพฤติกรรมของตัวละครไว้อย่างไร ซึ่งแต่ละเรื่องล้วนเป็นเรื่องที่น่าสนใจทั้งสิ้น

ในการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในนวนิยายทั้งสองเรื่อง จะอาศัยการวิจารณ์แนวใหม่ (The New Critics) ซึ่งอาศัยวิชาการหลายแขนงมาช่วยในการตีความ โดยเฉพาะวิชาจิตวิทยานั้น จะขอนำมาวิเคราะห์ตัวละครในเรื่องของบุคลิกภาพที่อธิบายถึงเรื่องของ อิด (Id) อีโก้ (Ego) และซูเปอร์อีโก้ (Superego) ที่ฟรอยด์ (Freud) กล่าวว่า เป็นต้นเหตุแห่งพฤติกรรมทั้งปวงของมนุษย์ ดังเช่น สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร ได้นำมาวิเคราะห์เรื่องพระอภัยมณี และชลธิรา สัตยารัตนา นำมาวิเคราะห์เรื่องความก้าวร้าวในเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึงเรื่องการวิจารณ์วรรณคดีในแง่จิตวิทยาว่า

ในการวิจารณ์ตามความคิดของฟรอยด์นั้นเน้นในเรื่องเกี่ยวกับเพศ เป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่ คาร์ล กุสตาฟ จุง (Carl Gustav Jung) นักจิตวิทยาอีกผู้หนึ่งเน้นเรื่องกามารมณ์น้อยกว่าเรื่องความขัดแย้งปัจจุบัน ซึ่งเขาเห็นว่ามีความสำคัญน้อยกว่าในวัยทารก จุงมีความเห็นว่า วรรณคดีมีแบบสำคัญ (Archetypal patterns) ที่ฝังรากอยู่ในจิตไร้สำนึกร่วมและตำนาน (Collective unconscious and mythology) ซึ่งจะเห็นตัวอย่างที่เด่นชัดในหนังสือ The Wound and the Bow

ของ Edmund Wilson จูเน่เรื่องจิตไร้สำนึกมีมากกว่าเรื่องเพศ นักวิจารณ์
ที่อยู่ใต้ทวีปของจูจะสำรวจข้อคิดและแบบ (Theme and Pattern) และ
วิจารณ์แรงจูงใจกับจินตภาพ (Motive and imagery) ในวรรณคดี¹

ไอเวอร์ อาร์มสตรอง ริชาร์ดส์ (Ivor Armstrong Richards) อาจารย์วิชา
วรรณคดีของมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ซึ่งเป็นนักวิจารณ์วรรณคดีที่มีชื่อเสียงมากคนหนึ่งได้เขียน
หนังสือเกี่ยวกับการวิจารณ์วรรณคดีชื่อ The Principles of Literary Criticism
เมื่อ ปี ค.ศ. 1925 เขาเสนอความคิดใหม่ในการวิจารณ์วรรณคดีไว้ 3 ประการคือ

1. ในการวิจารณ์วรรณคดีต้องไว้จิตวิทยาไปสู่การตีความ
2. ตีความ
3. ประเมินคุณค่าของวรรณคดีนั้น

ริชาร์ดส์ กล่าวถึงจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์และวิธีนำมาประยุกต์ใช้กับการวิจารณ์ของเขา
โดยพยายามกระตุ้นนักวิจารณ์รุ่นหลัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นศิษย์ของเขาให้สนใจวิชาจิตวิทยาอย่าง
จริงจัง นอกจากนี้เขายังได้ให้ข้อคิดว่า วรรณคดีกับประสบการณ์ของมนุษย์มีความสัมพันธ์กันและ
มีการติดต่อเข้าถึงกันได้ทางจิตใจ วรรณคดีจึงมิได้เป็นของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นของ
สังคมส่วนรวมข้อคิดนี้ทำให้เห็นว่า นอกจากริชาร์ดส์จะเห็นว่าจิตวิทยาของฟรอยด์มีความสำคัญแล้ว
ทฤษฎีเรื่องจิตไร้สำนึกส่วนรวมของจูก็มีอิทธิพลต่อข้อเขียนของริชาร์ดส์มากพอควร

เมื่อจิตวิทยามีบทบาทในการวิจารณ์วรรณคดี เราก็ควรจะนำจิตวิทยามาประยุกต์ใช้ใน
การวิเคราะห์วิจารณ์วรรณคดีได้ตามความเหมาะสมของเนื้อหา เช่น ในปรัชญาเงินทองเรื่องปี่กอกา
นำทฤษฎีเกี่ยวกับความต้องการ (Needs) ของ ดร. เอ. เอช. แมสโลว์ (Dr. A.H.
Maslow) และของเมอร์เรย์ (Murray) มาวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร เพราะ
ความต้องการเป็นสิ่งผลักดันที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคล ชีวิตมนุษย์ต่างก็พยายามดิ้นรนเพื่อสนอง
ความต้องการของมนุษย์

¹ เจื้อ สตะเวทิน วรรณคดีวิจารณ์ หน้า 32

สวนา พรพัฒน์กุล กล่าวถึงเรื่องของการต้องการไว้ว่า

ดร. เอ. เอช. แมสโลว์ กำหนดลำดับขั้นของการต้องการของมนุษย์ (A Hierarchy of Needs) ไว้ 5 ขั้น คือ

1. ความต้องการทางกาย (Physiological Need) เป็นความต้องการแห่งชีวิต
ทั่วไป เช่น อาหาร น้ำ อากาศ ฯลฯ

2. ความต้องการความปลอดภัย (Safety Needs) รวมการกระทำทั้งหมดเพื่อ
ให้ห่างจากอันตรายหรือความเจ็บแค้น

3. ความต้องการความรักและความต้องการมีส่วนร่วม (Belonging and love
Needs) น้อยคนนักที่จะมีชีวิตหรือทำงานอย่างโดดเดี่ยว เราจะต้องเป็นสมาชิกของ
กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ดังต่อไปนี้ เช่น กลุ่มครอบครัว กลุ่มสังคม กลุ่มในการทำงาน ฯลฯ

4. ความต้องการความยกย่องรู้จัก (Esteem Needs) เรามักจะคิดถึงตัวเอง
ในด้านที่ไว้กชน และปรารถนาการยกย่องจากผู้อื่น

5. ความต้องการเป็นตัวของตัวเองอย่างแท้จริง (Need for Self
Actualization) เป็นความต้องการขั้นสูงสุด เป็นความต้องการทำงานตามที่ตนชอบ
ตัวอย่างเช่น ช่างพิถีประจําอยู่ อาจจะใช้เวลาตกแต่งรถคันเก่าของตนอย่างไม่เบื่อหน่าย
หรือคนทั่ว ๆ ไป อาจจะทุ่มเทเวลาและความสนใจในงานอดิเรก เมื่อความต้องการ
ขั้นต้นของเราได้รับการบำบัดแล้ว

ส่วนเมอร์เรย์ได้แบ่งความต้องการของคนเราออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ความต้องการทางกาย (Physiological Needs)

2. ความต้องการทางใจ (Psychological Needs)

ก. ความต้องการเกี่ยวกับสิ่งของ

1) ความต้องการเป็นเจ้าของสิ่งต่าง ๆ (Need for Acquisition) เช่น
เด็กเล็ก ๆ ต้องการของเล่นของเพื่อน

- 2) ความต้องการเก็บรักษาสິงของ (Need for Conservation)
 - 3) ความต้องการเก็บสิ่งของต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบ (Need for Orderliness)
 - 4) ความต้องการสร้างให้เป็นสิ่งใหม่ขึ้นมา (Need for Construction)
 - 5) ความต้องการประหยัคในการใช้ของ (Need for Retention)
- ข. ความต้องการเกี่ยวกับความทะเยอทะยานความสำเร็จในการงาน
- 6) ความต้องการที่เด่นเหนือผู้อื่น (Need for Superiority)
 - 7) ความต้องการความสำเร็จ (Need for Achievement)
 ผู้ชายจะมีระดับความต้องการความสำเร็จในการสูงกว่าผู้หญิง
 - 8) ความต้องการให้ผู้อื่นเคารพยกย่อง (Need for recognition)
 - 9) ความต้องการแสดงให้ผู้อื่นสนใจ (Need for Exhibition)
 เช่น คนที่ชอบเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ผู้อื่นฟังอย่างคลกขบขัน
 - 10) ความต้องการรักษาชื่อเสียง (Need for Inviolacy)
 เช่นการไม่ยอมทำผิดเพราะต้องการรักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูล
 - 11) ความต้องการหลีกเลี่ยงความด้อยเหลว (Need for Avoidance of Inferiority) ความต้องการหลีกเลี่ยงการถูกลด การกระทำที่รู้สึกอายใจ
 - 12) ความต้องการป้องกันตัว (Need for Defensiveness) เป็น
 การป้องกันทางใจ พยายามหาเหตุผลมาอธิบายการกระทำของตนเอง
 เช่น การที่พ่อแม่โทษครู เมื่อลูกของตนสอบตกว่าเป็นเพราะครูสอน
 ไม่ดี ไม่ยอมรับว่าลูกของตนไม่สนใจการเรียน
 - 13) ความต้องการเอาชนะ (Need for Counteraction) เป็น
 ความต้องการแก้แค้นโดยเฉาะอย่างยิ่ง เมื่อเราต้องเป็นฝ่ายแพ้
- ค. ความต้องการเกี่ยวกับการมีอำนาจ การต่อต้านหรือการยอมแพ้
- 14) ความต้องการมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น (Need for Dominance)

- 15) ความต้องการทำตามผู้เหนือกว่าด้วยความยินดี, นิยมชมชื่นในบุคคลที่มีอำนาจเหนือ (Need for Deference)
 - 16) ความต้องการเลียนแบบผู้อื่น เห็นด้วยและคล้อยตาม (Need for Similitude)
 - 17) ความต้องการเป็นอิสระ (Need for Autonomy) เช่น การที่เด็กไม่ยอมให้มารดาช่วยเหลือในเรื่องการแต่งกายและอื่น ๆ
 - 18) ความต้องการแตกต่างจากผู้อื่น (Need for Contrariness) เป็นความต้องการที่จะทำตนไม่ให้เหมือนผู้อื่น
- ง. ความต้องการทำร้ายตนเองหรือผู้อื่น
- 19) ความต้องการทำร้ายตนเองหรือผู้อื่น (Need for Aggression) ความต้องการเอาชนะผู้อื่นด้วยความรุนแรง ต้องการแก้แค้น เช่น เด็กชอบทะเลาะเบาะแว้งกับ หรือ การพุดจาจากถากถำเพื่อนที่เรานิชอบ เป็นต้น
 - 20) ความต้องการยอมรับโทษ (Need for Abasement) เช่น การยอมรับผิดแทนเพื่อน หรือการที่คนฆ่าตัวตายประทุษร้ายผู้อื่น
 - 21) ความต้องการหลีกเลี่ยงการลงโทษ (Need for Avoidance of Blame) ตัวอย่าง เช่น การยอมรับคำสั่งหรือปฏิบัติตามกฎข้อบังคับต่าง ๆ ของหมู่คณะ เพราะกลัวการลงโทษ
- จ. ความต้องการเกี่ยวกับความรัก
- 22) ความต้องการสร้างมิตรภาพกับผู้อื่น (Need for Affiliation) เป็นความต้องการทำให้ผู้อื่นรักใคร่ ต้องการรู้จักหรือมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น
 - 23) ความต้องการแยกตนเองจากผู้อื่น (Need for Rejection) เป็นความต้องการเป็นเฉยจากผู้อื่น ไม่ยินดียินร้ายด้วย

24) ความต้องการช่วยเหลือผู้อื่น (Need for Nurturance) เป็น
ความต้องการเข้าร่วมในกิจการของผู้อื่น ให้ความเมตตาสงสารผู้อื่น

25) ความต้องการให้ผู้อื่นช่วยเหลือคุ้มครอง (Need for Succorance)
เป็นความต้องการความเห็นอกเห็นใจ ต้องการพึ่งผู้อื่น

ฉ. ความต้องการเกี่ยวกับสังคมทั่ว ๆ ไป

26) ความต้องการความสนุกสนาน (Need for Plays) ต้องการ
ความบันเทิงผ่อนคลายความตึงเครียด จะเห็นได้จากการที่คนส่วนใหญ่
ชอบดูภาพยนตร์ตลกขบขัน ตลอดจนการที่บุคคลทั่วไปมีการพักผ่อนหย่อนใจ

27) ความต้องการอยากรู้อยากเห็น (Need for Cognizetion)

28) ความต้องการบรรยายให้ผู้อื่นทราบ

เช่น คนเราเมื่อมีประสบการณ์อะไรใหม่ ๆ ก็อดเล่าให้ผู้อื่นทราบไม่ได้¹

จากหลักจิตวิทยาข้างกล่าวจะเห็นว่าพฤติกรรมทั้งหลายของมนุษย์ล้วนแต่เกิดจากแรง
ผลักดันของความต้องการทั้งสิ้น สำหรับปริญญานิพนธ์นี้ จะนำแนวทางทางจิตวิทยามาประกอบ
การวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละคร ตลอดจนลักษณะนิสัยของตัวละครในเรื่องสี่แผ่นดินและ
หลายชีวิต เพื่อศึกษาว่าผู้แต่งมีความสามารถสร้างตัวละครได้สมจริงและสอดคล้องกับความ
เป็นจริง ๆ เพียงใด ผู้เขียนจะวิเคราะห์พฤติกรรมที่ปรากฏในเรื่อง โดยศึกษาถึงสถานภาพ
ของตัวละครทั้งทางร่างกาย ทางครอบครัว และทางสังคม เพื่อประกอบการวิเคราะห์พฤติกรรม
และลักษณะนิสัย ตลอดจนการแสดงออกในเรื่องความคิด ความเชื่อ ความรับผิดชอบ การ
ปรับตัว และปฏิกิริยาที่ตัวละครต่าง ๆ มีต่อสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป ตามหัวข้อต่อไปนี้ คือ

¹ ส่วนำ พรพัฒกุล เอกสารประกอบการสอนวิชาจิตวิทยาการศึกษา หน้า 66-69

1. ลักษณะนิสัยและบทบาทของตัวละครโดยส่วนรวม
2. การตั้งชื่อตัวละคร
3. ลักษณะของตัวละครในแง่จิตวิทยา

1. ลักษณะนิสัยและบทบาทของตัวละครโดยส่วนรวม

ตัวละคร

ตัวละครสำคัญที่มีส่วนในการดำเนินเรื่องและมีบทบาทสำคัญต่อแก่นเรื่องในเรื่องสี่แผ่นดิน และหลายชีวิตมีเป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นตัวละครฝ่ายที่เป็นจริงและตัวละครในอุดมคติของผู้แต่ง ผู้เขียนจะนำมากล่าวเฉพาะตัวละครสำคัญที่มีบทบาทต่อแก่นของเรื่องโดยตรง คือ

แหม่ม ✓

เปรม ✓

พลอย ✓

ช้อย ✓

เพิ่ม ✓

อุณ ✓

เจ้าลอย

พระเสม

พรณี

ท่านชายเล็ก

ผลพระเอก

ละม่อม

โนรี

สินจง

จัน

ทองไปรย

หมอลแสง

แซม

แซมเป็นมารดาของพลอย เป็นภรรยาของพระยาพิพิธา แซมเป็นตัวละครสำคัญ
ตัวหนึ่งที่มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง กล่าวคือ เป็นผู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการดำเนินชีวิต
ของพลอย จากชีวิตของชาวบ้านชั้นสูงไปสู่ชีวิตของชาววัง โดยการที่แซมแยกห่างกับพระยาพิพิธา
 เพราะทนการบีบคั้นหัวใจ เนื่องจากคุณค้อยแต่จะยกบ่าวหน้าคาคิดมัน เป็นภรรยาของเจ้าคุณพ่อ
 อยู่เสมอ แซมนำพลอยไปถวายตัวเป็นข้าหลวงของเสด็จ

แซมเป็นตัวแทนของสตรีที่เต็มไปด้วยทริมานะ มีจิตใจเข้มแข็งเด็ดเดี่ยว มีความเชื่อ
มั่นในตนเอง เป็นคนเจ้าคิดเจ้าแค้น จนกระทั่งชีวิตครอบครัวต้องแตกหักลง

แต่เดิมแซมเป็นข้าหลวงของเสด็จ แต่งงานกับพระยาพิพิธา เจ้าคุณพ่อของพลอยทั้งที่
 รู้ว่าพระยาพิพิธา มีภรรยาคู่ก่อนแล้ว แต่สมัยนั้นเป็นสมัยที่ผู้ชายนิยมมีภรรยาหลายคน อุบิสัย
 ที่เด่นชัดของแซมที่ปรากฏ คือ ฉลาด ทันคน มีเสน่ห์ ช่างพูด มีอารมณ์รุนแรงทั้งอารมณ์รักและ
 อารมณ์เกลียด เจ้าคิดเจ้าแค้น เชื่อมมั่นในความคิดของตนเอง ตัดสินใจเด็ดขาดและมั่นใจใน
 ความคิด มีทริมานะสูงรักลูกเป็นชีวิต และชอบฟังตนเอง

แซมเป็นตัวแทนของบุคลิกลักษณะที่แสดงออกมา เป็นคนได้สมบุรณ์ที่สุดในแง่ของความเข้มแข็ง
มีทั้งความดีและความบกพร่อง ตัวอย่างคือ การตัดสินใจแยกห่างจากเจ้าคุณพ่อของพลอยทั้งๆที่
รักและได้รับการยกย่องถามสมควร ฐานะดี เพราะไม่สามารถทนต่อความคับแค้นใจที่ได้รับจาก
สามีผู้ไม่สามารถรักษาวาจาสัตย์และฐานะความเป็นภรรยาของเธอไว้ได้ และจากคุณอุณิศาคนโต
ผู้มีอำนาจเต็มในการปกครองคนในครอบครัว การตัดสินใจนำพลอยไปถวายเสด็จ เป็นการแสดง
ให้เห็นถึงความรัก ความหวังดีของมารดาที่มีต่อบุตรของตน เพราะเสด็จจะทรงอุปการะพลอย
ได้ดีกว่าตนเองมาก การตัดสินใจแต่งงานใหม่กับ "พอนิม" ผู้ชายธรรมดาคนหนึ่ง ก็ด้วยความ
 เป็นบุคลิกลักษณะอย่างหนึ่ง ทั้ง ๆ ที่คุณสาวยังไม่เห็นชอบ หรือแม้แต่นางพิศบาวเกาแก้วก็ไม่เห็นด้วย
 และทั้ง ๆ ที่รักลูกเป็นชีวิตจิตใจ แม้แต่ตัวแซมเองก็เห็นว่าการตัดสินใจของตนนั้นไม่น่าชื่นชมนัก
 แต่แซมต้องการหลักยึด เมื่อก้าวออกมาจากบ้านสามีแล้ว แซมก็มุ่งแต่จะเดินหน้ามิให้ใครดูถูกได้

แซมเป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่ปรับตัวให้เข้ากับฐานะของตน เข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ครั้งหนึ่งเมื่อแซมเคยรุ่งเรือง สดสวย มีเสน่ห์อยู่ในวังในฐานะข้าหลวงของเส้ากร เมื่อไปเป็นภรรยาของพระยาพิพิธผู้มีภรรยามีลูกหลายคน แซมก็พยายามออกหน้าทุกอย่างเพื่อลูก เมื่อเห็นว่าตนไม่สามารถทนต่อความคับแค้นใจได้ แซมก็พร้อมจะออกไปเผชิญโลกทั้งที่ไม่รู้อนาคตของตน จากแซมผู้เคยสุขสบายในฐานะของภริยาของผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ มีทรัพย์สินเงินทอง มีบ่าวไพร่ไปเป็นธิดาเร็วเร็ว แซมก็ปรับตัวได้อย่างไม่เคืองครุ่น

ในฐานะที่เป็นมารดาของบุตรทั้งชายและหญิง แซมทำหน้าที่มารดาด้วยการอบรมสั่งสอนตามกาละเทศะ ชี้ให้เห็นการควรไม่ควร ทั้งยังยกตัวอย่างความผิดพลาดในชีวิตของตนในลูกให้เพื่อมิให้เขาเยี่ยงอย่าง เช่น เมื่อจะต้องออกจากบ้านเจ้าคุณพ่อของพลอย แซมแสดงเหตุผลแก่พลอยว่า

"พลอย" เสียงแม่เรียกขณะที่เรือกำลังบ้ายหน้าออกจากคลองบางหลวง มุ่งหน้าตรงไปยังท่าพระ "พลอย จำคำแม่ไว้ให้ดี ถ้าเจ้าจะมีลูกมีตัว ก็หาคนที่เขาใจเดียวอย่าไปไต่ตัวเจ้ารู้เมียมาก จะต้องรอนใจเหมือนแม่" แม้นิ่งอยู่ครู่หนึ่งแล้วพูดต่อไป "แล้วก็อย่าไปเป็นเมียน้อยใคร เขาเป็นอันขาด จำไว้นะ"¹

และเมื่อแซมตัดสินใจว่าจะต้องออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนตามลำพังเพราะบุตรคนที่มียูร่อยหรือลง แซมจะต้องทิ้งพลอยซึ่งยังเยาว์อยู่มาก แซมบอกกับพลอยว่า "นอนเสียเถิดพลอย" แม้นิ่งอยู่นาน แต่แล้วก็กระซิบต่อไปว่า "ขอให้พลอยจำไว้เสมอว่า แม่รักพลอยมากกว่าอะไรทั้งหมด ท้อไป ถ้าแม่จะทำอะไร ก็จงรู้ไว้เถิดว่า แม่ทำเพื่อความดีของพลอยเอง พลอยอย่านึกเป็นอัน"²

ต่อมาเมื่อแซมไปอยู่ฉะเชิงเทรา ได้เลือกประกอบอาชีพค้าขายทางเรือ ด้วยการรับซื้อของป่าและพืชผักต่าง ๆ ไปขาย และก็หมั่นกลับมาเยี่ยมพลอยอยู่เสมอและจกจาวรายละเอียดยกที่เกี่ยวกับพลอยไว้เบื้องมารดาที่รักบุตรสุดสวาททั้งหลาย เพื่อจะได้เอาใจพลอย

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 1

² ค. หน้า 69

การกระทำต่าง ๆ ของแหม่ ภายหลังจากแยกทางจากคุณพ่อของพลอย แสดงให้เห็นถึง ค่านิยมของสังคมสมัยนั้นว่า ภัยของให้ชายเป็นร่างเทาหน้า ผู้ชายต้องเป็นผู้นำ ของครอบครัวในทุก ด้าน เพราะเมื่อแหม่แต่งงานใหม่กับพอนิมทั้งที่ผู้ใกล้ชิดไม่เห็นด้วย ก็คงจะ เพื่อหาผู้ค้ำค้ำ เคียงและ ผู้นำครอบครัว มากกว่าอย่างอื่น เพราะแหม่นั้นแหม่จะเก่งแสนเก่งอย่างไร แหม่ก็เป็นแค่สาววัง ผู้ไม่มีประสบการณ์ ในชนบทเท่าไรนัก และเมื่อแต่งงานไปกับพระยาพิพิธนั้น แหม่ก็กลายเป็น ภรรยาของผู้มีอันจะกิน ไม่ต้องรับผิดชอบในการทำงานเลี้ยงชีพเหมือน เมื่อก้าวแยกทางกัน

การกระทำต่าง ๆ ของแหม่แสดงให้เห็นความเป็น "คน" ใ้ชัดเจนและเป็นคนที่มียุ่จริง ในสังคมโดยทั่วไป กับทั้งยังสะท้อนสภาพสังคมให้เห็นอีกว่านอกจากผู้ชายจะเป็นหัวหน้าครอบครัว แล้ว ผู้ชายสมัยนั้นยังมีภรรยาหลายคนด้วย

ในแง่จิตวิทยา อาจกล่าวได้ว่า ความผิดหวังในชีวิตครอบครัวของแหม่เป็นรอยจารึกอยู่ใน จิตใต้สำนึก คือความรู้สึกพ่ายแพ้ทั้งพระยาพิพิธและคุณอน การกระทำต่าง ๆ เช่น การออกไป ค้าขายและการแต่งงานใหม่เป็นการกระทำเพื่อทดแทนความรู้สึกผิดหวังของตน และหวังจะให้ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตนนั้นสมรอยคางในใจ ซึ่งการกระทำดังกล่าวพรอยก็เรียกว่าการทดเทิก

(Regression)

พลอย

พลอยเป็นตัวละครสำคัญที่สุดในเรื่องสี่แผ่นดิน เพราะเป็นผู้มีบทบาทในการดำเนินเรื่อง ให้เป็นไปตามเค้าโครง ตั้งแต่ต้นจนจบ โดยที่ผู้แต่งกำหนดให้พลอยเป็นผู้ผ่านพบเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้แต่งถึงความมุ่งหมายไว้ว่าจะแสดงให้เห็นผู้อ่านรับทราบไว้ พลอยประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ทั้งทาง ตรงและทางอ้อม ทางตรงคือ พลอยเป็นผู้ประสบเหตุการณ์หรืออยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วยตนเอง ส่วน ทางอ้อมคือ มีผู้อื่นนำเรื่องราวหรือเหตุการณ์มาเล่าให้พลอยฟัง นอกจากนี้พลอยยังเป็นผู้ให้กำเนิด ตัวละครสำคัญที่มีบทบาทสำคัญในเหตุการณ์บางตอนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พลอยเป็นตัวละครที่มีนิสัยคงที่ ลักษณะนิสัยของพลอยตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่มิได้เปลี่ยนแปลง เคยเป็นอย่างไรก็อย่างนั้น

ลักษณะนิสัยที่แท้จริงของพลอยคือเป็นคนที่มึนงงเสียใจตลอดเวลา อ่อนโยน ใจดีมีเมตตา
ซึ่งเกรงใจคน ไม่ค่อยจะขัดใจคนอื่น แต่ในขณะที่เดียวกัน พลอยก็เป็นคนที่มีความหนักแน่นมั่นคงใน
ความดี มีสติควบคุมอารมณ์ตนเองได้ในเกือบจะทุกสถานการณ์ อุปนิสัยที่เด่นชัดอีกประการหนึ่ง
 คือ การให้อภัยผู้อื่นไม่ถือโทษอาฆาตแค้นไม่ว่าใครจะก่อกรรมแค้นอย่างไรก็ตาม เช่น คุณอนุ
 ญ์แสดงตนเป็นอริกับพลอยตั้งแต่ตนจนเกือบจะถึงนั้นปลายแห่งชีวิต ภายหลังเมื่อคุณอนุสิ้นเนื้อประดา
 ตัว พลอยก็เป็นผู้อุปการะอย่างเต็มที่

๑๕ สิงหาคม ๒๕๒๗ ๒๙๒

รัฐจวน อินทรกำแหง กล่าวถึงลักษณะนิสัยของพลอยว่า

ตัวละครที่จับใจคนอ่านไว้มากที่สุดก็คือ "พลอย" ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องนั่นเอง
 อาจเป็นเพราะ "พลอย" มีบทบาทตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น
 ก็คือ ลักษณะนิสัยของ "พลอย" มิได้เปลี่ยนแปลง จึงทำให้รูปของ "พลอย" ปรากฏ
 ในห้วงนึกของผู้อ่านชัดเจนนยิ่งขึ้น ผู้เขียนได้สร้างเหตุการณ์ที่เน้นให้ผู้อ่านได้มองเห็น
 อุปนิสัยใจคอที่ละมุนละไม ใจดี ข้างเกรงใจ แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีใจคอหนักแน่น
 มีสติคุมอารมณ์ของตนได้ ไม่ว่าจะอยู่ในสภาพการณ์อย่างไร "พลอย" ไม่เคยเอะ
 อะ โวยวาย เมื่อขาม ออกหัก จากพ่อเนื่อง "พลอย" ก็แก้ไขตัวเองด้วยวิธีเก็บ
 จกหมาย เพลงยาว และสิ่งของอันเป็นที่รักถึง พ่อเนื่องเข้าไว้ในตู้ และเมื่อห้าม
 ใจมิให้เศร้าเสียใจไม่ได้ "พลอย" ก็ปล่อยให้น้ำตาไหลเงียบ ๆ หรือเมื่อ คุณเปรม
 สามีที่รักและเป็นหลักในชีวิตของ "พลอย" ต้องสิ้นชีวิตโดยอุบัติเหตุปัจจุบันทันด่วน
 "พลอย" ก็ได้แต่มั่งนั่งซึ่งด้วยดวงตาที่แห้งผาก จนแม้กระทั่งคุณอนุ พี่สาวใหญ่ลูก
 เจ้าคุณพ่อ ที่เคยหาจุดจิตใจของ "พลอย" มานักหนา บากหน้ามาขออยู่ด้วยขาม
 สิ้นทรัพย์ไร้บุญบารมี "พลอย" ก็รับให้อยู่ด้วย ด้วยความยกย่องคารวะในฐานะพี่-ความ
 สม่่าเสมอในลักษณะนิสัยและอารมณ์ของตัวละครอย่างมีพื้นฐานที่สมเหตุผลเช่นนี้ ทำ
 ให้ผู้อ่านรู้สึกได้ว่าตัวละครนั้นเป็น "คน" ยิ่งขึ้น และเป็นคนที่มีจิตใจปกติ มิใช่เป็น
 คนโรคประสาทที่จะทำให้ผู้อ่านต้องเวียนศีรษะ เพราะความแปรเปลี่ยนของอารมณ์

และนิสัยใจคอโดยไร้เหตุผลเหมือนในนวนิยายบางเรื่อง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์ของ "พลอย" เป็นที่น่าประทับใจ¹

ในฐานะที่เป็นภรรยา พลอยทำหน้าที่หลังผู้ยอมรับความคิดเห็นของสามีโดยไม่
มีข้อโต้แย้ง แม้ว่าบางสิ่งบางอย่างพลอยจะไม่ค่อยปลงใจนักก็ตาม เช่น การไว้นมยาลและ
การแต่งกายตามสมัยนิยมซึ่งพลอยรู้สึกขัดใจ แต่เมื่อเป็นความประสงค์ของสามี พลอยก็ปฏิบัติ
ตามโดยเต็มใจ ในฐานะแม่บ้าน พลอยก็ทำหน้าที่แม่บ้านได้เป็นอย่างดี คือ การช่างเอาอกเอาใจ
ความช่างปรนนิบัติ พยายามทำในสิ่งที่สามีชอบ ถึงแม้ว่าสิ่งนั้นพลอยจะไม่ชอบก็ตาม เพราะพลอย
เห็นว่าความสงบในครอบครัวนั้นต้องเกิดจากความร่วมมือของคนในครอบครัว พลอยเป็นคนฉลาด
ในการครองเรือน การยอมรับตามลูกคนโตของคุณเปรมที่เกิดจากหญิงอื่นมาเลี้ยงดูโดยไม่รังเกียจ
เคียดจัญท์ สร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวพลอยเป็นอย่างมาก

ในฐานะที่พลอยเป็นมารดาของบุตรชายหญิงที่มีความคิดแตกต่างกัน พลอยก็ทำหน้าที่
มารดาที่รักและเข้าใจลูกทุกคน เมื่อลูกยังเด็กพลอยก็อบรมสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ชอบ
ที่ควร เอาใจใส่อบรมเลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด ให้ความอบอุ่น ให้ความรักเท่าที่มารดาจะพึงให้แก่
บุตรธิดาได้ เมื่อลูกโตสำเร็จการศึกษาและเข้าทำงานตามความสมัครใจของตน แต่ละคนมีความ
คิดเห็นแตกต่างกัน บางครั้งถึงกับมีปากมีเสียง² พลอยก็ทำตัวเป็นผู้ประสานรอยร้าว ไม่แสดง
ตนว่าเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องการบริหารเมือง เช่น ในคราวที่มี
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สมัยรัชกาลที่ 7 ตาอันกับตาอันมีความคิดเห็นในเรื่องการเปลี่ยนแปลง
ตรงข้ามกัน และนำเรื่องนี้มาพูดกันในบ้าน เหตุการณ์เริ่มขึ้นจาก

คืนวันนั้นเองตาอันกับตาอันก็ได้พบกันที่โต๊ะกินข้าว พลอยสังเกตเห็นทันทีว่าตาอัน
แสดงความแค้น เคืองน้องชายจนออกนอกหน้า ตาอันจะพูดจาดูด้วยตาอันก็ทำเฉยเสีย บาง
ทีเสียไม่ได้ก็พูดแต่คำสองคำ ตาอันก็มีได้สังเกตตามตาอันขึ้นว่า

¹ วิจารณ์ อินทรกำแหง วรรณกรรมวิจารณ์ตอนที่ 2 หน้า 113-114

"เพื่อนนายทหารทางอยุธยาเขาว่าอย่างไรกันบ้าง?"

"ว่าอะไร เรื่องอะไร?" ตาอันถามเสียงสูง ๆ

"เรื่องการปกครองที่เปลี่ยนมาเป็นอย่างทุกวันนี้ เราอยากรู้ว่าเขาเห็นกันด้วยมากไหม?"

"คนอื่นเขาจะนึกอย่างไร เราไม่รู้ด้วย" ตาอันพูดเสียงแข็ง "เรารู้แต่ว่ามีนายทหารคนหนึ่งละที่ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างมาก คือตัวเราเอง"

"อ้าว ทำไมล่ะพี่สอน บอกเราบ้างซี" ตาอันถามอย่างเสียใจ

"จะบอกให้ก็ได้ ง่ายนิดเดียว เราไม่เคยคิดกบฏ แล้วไม่ชอบคนที่คิดกบฏ"

"พี่สอนว่าใครคิดกบฏ" ตาอันถามอย่างเอาจริง

"ใครก็แล้วแต่ที่มันมีค่าน้ำพระพิพัฒน์สัทยาแล้วเป็นกบฏทั้งนั้น" ตาอันพูดกั๊กกราม "ถึงจะเป็นพี่น้องสนิทกันเพียงไรก็ต้องถือว่าชากัน"

"ก็ตามแต่ใจ" ตาอันพูดพลางลุกขึ้นยืน "ถ้าไม่อยากจะคบกันก็ตามใจ ถึงอย่างไร พี่สอนก็ไม่ใช่อุปการคุณแม่..."

ตาอันลุกขึ้นยืนปักด้วยแก้วคอกัง เบื้องกั๊กกรามแน่น และจ้องหน้าตาอันเหมือนกับจะกินเลือดกินเนื้อ ตาอันออกเดินตามเข้าไปยืนข้าง ๆ จีบแขนตาอันไว้ทั้งสองข้าง

"ตาอัน" พลอยร้องสุกเสียง "อันพูดอย่างนั้นไม่ได้ แม่ไม่ยอม ขอโทษพี่เขาเสียเถิดวัน"

ตาอันมองดูหน้าพลอยที่หนึ่ง ภูหน้าตาอันแล้วก็ภูหน้าตาออก ตาอันออกขบิบตาด้วย เพื่อให้ตาอันตามใจมารดา ตาอันล้งเลอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็พูดขึ้นว่า

"เพื่อคุณแม่...ผมยอมขอโทษ...ผมขอโทษเถิดพี่สอน" ตาอันพูดด้วยน้ำเสียงเย็นเฉียบ แล้วก็ปลีกตัวออกจากห้องไป

ตาอันยืนกั๊กกรามอยู่ครู่หนึ่ง แล้วก็มาขยหน้าลงบนตักของพลอยและร้องไห้สะอึกสะอื้น ด้วยความเคียดแค้นสุดขีด พลอยก็ได้แต่นั่งละลึงมองไปข้างหน้า มือหนึ่งลูบหัวตาอันเบาๆ เป็นเชิงปลอบโยน...¹

ถ้าคุณวิเวกก็เหมือนกับว่าตาออกจะเป็นตัวประสานความเข้าใจอันนี้ แต่ถ้าพิจารณาดูให้ลึก จะเห็นว่าความรักเคารพในตัวของพลอยที่ลูก ๆ นั้นเอง เป็นตัวการที่ทำให้เรื่องราวซึ่งทำท่าจะลูก ลามใหญ่โต ยุติลงไปได้ แม้ว่าจะยังไม่ก่อให้เกิดความเข้าใจอันที่ตอกกันนักก็ตาม เพราะเรื่อง ความแตกต่างทางความคิดนั้นยากจะประสานให้เข้ารูปเข้ารอยเดียวกันได้ แต่พลอยก็ใช้ความรัก ที่ตนมีต่อลูกนั้นเอง ยุติปัญหาที่จะลูกลามให้หยุดลง ลูก ๆ ยอมยุติเรื่องราวต่าง ๆ เพราะไม่ประสงค์ จะทำลายน้ำใจของพลอย

ในฐานะของพล เมืองในประ เทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองบ้านเมือง พลอยเป็น
พล เมืองที่ยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อย่างยอมมอบกายถวายชีวิต
อย่างจริงจัง จริงใจ เมื่อพระเจ้าอยู่หัวและพระองค์ทรงประสบเคราะห์กรรม สวรรคต พลอย
ก็ทุกข์โศกราวกับจะสิ้นชีวิต มีความรู้สึกเหมือนกับว่า "หลักหรือแกนของโลกมนุษย์ที่พลอยรู้จักนั้น
สลายลง"

ในฐานะของเพื่อน พลอยเป็นเพื่อนที่ดี พร้อมจะรับรู้ความทุกข์สุขของเพื่อน และหากช่วย บัดเป่าได้ พลอยก็พร้อมจะทำ พลอยเข้าใจและเห็นใจเพื่อนเสมอ ความรัก ความเข้าใจ ที่มี ต่อเพื่อนอย่างซื่อสัตย์คงที่ไม่มีเปลี่ยนแปลง แม้ว่าฐานะของทั้งสองจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

เมื่อพลอยยังเป็นเด็ก ก่อนที่มารดาจะนำไปถวายตัวกับเสด็จ พลอยเป็นเด็กที่ได้รับการ อบรมเลี้ยงดูอย่างดีจากมารดา แต่ความรู้สึกว่าตนเองเป็นลูกเมียรองก็มีอยู่มาก เพราะนอกจาก เจ้าคุณพ่อจะไม่ค่อยให้ความสนใจ ให้ความใกล้ชิดสนิทสนมด้วยแล้ว สรรพนามต่าง ๆ ที่บ่าว ไพรในบ้านใช้เรียกขานเพิ่มและพลอยนั้นต่างไปจาก คุณลุง คุณเขย และคุณชิต ลูกของคุณหญิงเอี่ยม พลอยได้รับการ อบรมเลี้ยงดูแบบเดียวกับเด็กฐานะดีโดยทั่วไปในสมัยนั้น คือ อบรมให้เคารพเชื่อฟัง ผู้ใหญ่โดยไม่มีข้อโต้แย้ง เพราะถือว่าผู้ใหญ่มีประสบการณ์มากกว่าเด็กและมีความปรารถนาดีต่อเด็ก โดยสุจริตใจ เมื่อพลอยเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ พลอยจึงเป็นผู้ตามที่ดี ตลอดชีวิตของพลอยทั้งที่อยู่ บ้านตอนเด็ก ทั้งที่อยู่ในวังตอนรุ่นสาวจนออกไปมีเรือนเป็นผู้ใหญ่เต็มตัว พลอยเกือบจะไม่เคยขัดใจ ใครเลย โดยเฉพาะกับคุณเปรม "ช่างเท้าหน้าของพลอย" มีอยู่เพียงสองครั้งเท่านั้นที่พลอยกล้า "แย้ง" คุณเปรม เกี่ยวกับเรื่องการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและคุณนาย

ของท่านในขณะที่ใคร ๆ พวกนั้นแควลอม เพื่อให้ทรงพระกรุณาเป็นพิเศษ กับเรื่องการ ไปศึกษาต่อต่างประเทศของลูก ๆ แต่ก็เป็นการแย่งที่ไม่มีอะไร คอบสนอง เพราะพลอยเพียงแต่แย่งตามความรู้สึกในใจตน จะมีลัทธิเฉพาะ เรื่องการ เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ครั้งเดียวที่พลอยยืนยันแข็งแรงว่า พลอยไม่เห็นด้วย เมื่อคุณเปรมถามพลอยว่าไม่คิดเข้าเฝ้าถวายตัวพระวรวงศ์เธอเหมือนคนอื่นบ้างหรือ พลอยก็ตอบว่า

"อย่าเพิ่งเลยคุณเปรม" พลอยตอบ "ฉันเคยเห็นของอย่างนี้มานานมาก รอ ๆ ไว้ก่อนเถิด"

คุณเปรมสั่นหัวช้า ๆ มองดูหน้าพลอยแล้วก็ลุกขึ้นอย่างหนักใจว่า

"แม่พลอยนี่ทำไมชอบเป็นคนขึ้นโลกเสียจริง"

"ไม่ใช่ฉันขึ้นโลกหรอกคุณเปรม" พลอยตอบอย่างอารมณ์เย็น "แต่ฉันไม่ชอบคนหัวประจบ เมื่อไม่ชอบแล้วก็ไม่อยากทำอะไร คนที่วิ่งเข้าประจบฉันมีบุญวาสนาฉันเคยเห็นมาแล้วหนักคอหนัก แต่ฉันรู้ว่าไม่มีความจริงใจอะไร เวลาฉันมีบุญเขาก็เข้าหา หมกมุ่นก็หาหนทางไปถาม ๆ กัน คนที่จะมาเป็นพระมเหสีเหวี่ยงไปนั้น ถึงอย่างไรคนอย่างคุณเปรม อย่างฉันก็ต้องเป็นข้าทาสอยู่วันยังค่ำ เพราะเราไม่ได้เป็นข้าทาสแต่ตัว แต่เป็นข้ามาตั้งแต่พ่อแม่ปู่ย่าตายาย เมื่อเราเป็นข้าในหลวงเราก็ต้องเป็นข้าลูกเมียของท่านฉันยังไม่เห็นจำเป็นจะต้องเข้าไปถวายตัว เป็นขององค์นั้นมองฉันแต่เจ้าของเดียว"¹

อุบิสัยโดยทั่วไปของพลอยกล่าวโดยกว้างก็คือ พลอยเป็นคนสุภาพอ่อนโยน รักสวยรักงาม ขางตามใจคน ขางปรนนิบัติเขาใจ ซื่อสัตย์ ซน อคทน หนักแน่น เก็บความรู้สึกเก่ง ไม่แสดงความรู้สึกของตนให้คนอื่นทราบ มีความเมตตากรุณา เห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่อาฆาตพยาบาท ให้อภัยแก่ผู้ที่ปฏิบัติตนผิดพลาดเสมอ มีความรักและความจริงใจต่อคนอื่น นิยมยกย่องคนที่ความดี ความสามารถมากกว่ายศศักดิ์และฐานะ

โลกทัศน์ของพลอย เท่าที่ได้ศึกษาจากเรื่องสี่แผ่นดิน คุณชนข้างจะคับแคบตามลักษณะของสตรีสมัยนั้น พลอยมักจะปฏิบัติตนตามความคิดของผู้อื่นมากกว่าจะตัดสินใจด้วยตนเอง ไม่ค่อยแสดง

ความคิดเห็น ของตน เองให้ปรากฏแก่คนอื่นมาหนัก อาจกล่าวได้ว่า พลอยมีความมั่นใจในตนเองน้อย แต่เมื่อนั้นพลอยก็ได้เป็นผู้รับรู้ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนสิ้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ก็โดยเหตุที่ผู้ใกล้ชิดตัวพลอย ล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีส่วน เกี่ยวข้องหรือได้พบเห็น เหตุการณ์ต่าง ๆ นั้น แล้วนำมาเล่าสู่พลอย ผู้นำข่าวสารมาบอกเล่าแก่พลอยได้สอดแทรกความคิดเห็นส่วนตนต่อเหตุการณ์นั้น ๆ ด้วย

คุณสมบัติของพลอยนั้นมีครบถ้วนตามลักษณะของกุลสตรีที่ได้รับการอบรมมาดี ทั้งกิริยา มารยาท การบ้านการเรือนและอุปนิสัย คุณสมบัติที่เด่นชัดที่สุดของพลอยเห็นจะเป็นความสวย เพราะผู้ที่อยู่แวดล้อมพลอยหรือแม่กระทั้งผู้คนที่เพิ่งจะได้พบเห็นพลอยมักจะกล่าวถึงคุณสมบัติข้อนี้ผู้น้อย ๆ เช่น เมื่อคุณนุ้ยอาของคุณเปรมมาคุยตัวพลอย เมื่อคุณสายแนะนำให้พลอยรู้จักกับคุณนุ้ยว่า

"นี่ใจแม่นุ้ย" คุณสายพูดต่อ "พลอยที่ฉันพูดถึงอยู่เมื่อกี้"

"สวยนะแม่สาย สวยไหม" คุณนุ้ยพูดขึ้นอย่างไม่เกรงใจใคร

"เขาก็สวยเหมือน ๆ แม่เขานะแหละ" คุณสายตอบ

"ฉันว่าสวยกว่าเสียด้วยนะ จริงไหมแม่สาย" คุณนุ้ยถามต่อไปอีก

"ฉันก็ว่าอย่างนั้นเหมือนกัน..."¹

พลอยมีคุณสมบัติหลายประการที่เหมือนกับคนจริงในชีวิตมนุษย์ แต่เลิกไปอีกแง่หนึ่ง "พลอย" เป็นนางในอุดมคติของผู้แต่งที่มีคุณธรรมเพียบพร้อมเกินไปสักหน่อย "ใจ" ของพลอยเป็นใจของผู้ที่เข้าถึง "ธรรม" มากที่สุด ซึ่งอาจจะหายากแต่ก็พอมีอยู่บ้าง

ข้อย

ข้อยเป็นตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งในฐานะที่เป็นผู้แสดงบทบาทของชาววังตามที่ถูกแต่งตั้งปรารภว่า โวว่าจะแสดงชีวิตของชาววังตอน ข้อยได้รับบทบาทนี้ตั้งแต่ต้นจบ ในฐานะที่เป็นเพื่อนรักของพลอยที่มีชีวิตคลุกคลีใกล้ชิดกัน เมื่อแม่นำพลอยไปถวายตัวต่อเสด็จ ข้อยเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับความเป็นอยู่และวิธีประพฤติปฏิบัติในวังแก่พลอยในวันเด็ก

เมื่อโคชินสู้ยสาวซ้อยก็เป็นเพื่อนที่เข้าใจพลอยเป็นอย่างดี คอยให้ความช่วยเหลือและเป็นที่ปรึกษา
ปัญหาต่าง ๆ อยู่เสมอ และหลายครั้งที่ซ้อยเป็น เวย์คลี่คลายปัญหาให้แก่พลอย ¹⁵

ซ้อยเป็นลูกสาวของ "คุชหลวง" กับแม่วั้น เป็นหลานคุณสายข้าหลวงของเสด็จในวัง ซ้อย
เข้ามาอยู่ในวังกับคุณสายตั้งแต่มดเล็ก เป็นคนเห่หูกแห่งความปวดหัวของคุณสายอยู่เสมอ เพราะ
ความซุกซนและแก่นแก้วของซ้อย เมื่อเป็นเด็ก ซ้อยเป็นเด็กฉลาด หันคน ซุกซน ชอบเที่ยวไป
ตามตำหนักต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง ทำให้เป็นผู้รอบรู้เรื่องราวของราชวังเป็นอันมาก ซ้อย
เป็นผู้มีอารมณ์ขัน มองโลกในแง่ดี ชี้แจงสาร ปกติแล้วซ้อยเป็นคนค่อนข้างจะแข็ง แต่ซ้อยก็จะยอม
ลงให้กับคนดี แต่กับคนที่เห็นแก่ตัวกันแล้ว ซ้อยจะไม่ยอมลงให้เป็นอันขาด ถ้าดูจากลักษณะภายนอก
ที่ซ้อยแสดงออกแล้วก็จะอาจจะลงความเห็นว่าซ้อยเป็นคนใจแข็ง ไม่กลัวใคร แต่ความจริงแล้ว ซ้อย
เป็นคนมีใจเมตตาต่อผู้ที่มีความซื่อสัตย์กว่า กับคนแก่ ๆ ซ้อยเป็นกนธางเอาใจ คอยปรนนิบัติ กับ
เพื่อน ซ้อยมีความจริงใจ มีความเจ็บร้อนแทนเพื่อน มีความรักเพื่อน ยกย่องเพื่อนและมีความ
ยุติธรรม เช่น เมื่อรู้ว่าพี่เนื่องมีภรรยา ทั้งที่ชอบพอกับพลอยอยู่ และทั้ง ๆ ที่ซ้อยก็ปรารถนาที่จะ
ได้พลอยเป็นผู้สะใภ้ แต่ซ้อยก็บอกกล่าวถึงนิสัยที่ภรรยาของพี่ชายให้พลอยพึงอยู่เสมอ และบอก
พลอยว่าพลอยนั้นดีเกินกว่าจะเป็นภรรยาพี่เนื่อง

¹⁵²¹ อุปนิสัยที่เด่นชัดของซ้อยคือ เป็นผู้ที่มีอารมณ์ขัน รักอิสระ รักสนุก มีความเชื่อมั่นในตนเอง
ค่อนข้างสูง ยอมรับความเป็นจริงในชีวิต มีความเมตตา กรุณา สนใจในเรื่องราวต่าง ๆ มีไหว
พริบ ปฏิภาณดี ไม่มีปมค้อย ปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดี มีจิตวิทยาในการครองชีวิตดี กล่าว
คือ ซ้อยเข้าใจความเป็นจริงในเรื่องความเปลี่ยนแปลง และยอมรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

โคชิน ¹⁵²²

ซ้อยเกิดในตระกูลดี ค่อนข้างจะมีฐานะ และได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างดี ด้วยความ
รักความเข้าใจของบิดามารดาและพี่น้อง ทุกคนในครอบครัวของซ้อยมีความสนิทสนมใกล้ชิด ปราศ
จากการแตกแยก มีความร่วมมือร่วมใจกันระหว่างพ่อกับลูก พี่กับน้อง ซึ่งพลอยก็ได้สังเกตเห็นว่า
ที่บ้านนี้พลอยได้เห็นความรักของบิดามารดา ที่มีต่อบุตรนั้นว่าอาจมีได้มากมายเพียงใด
แม้แต่พลอยซึ่งเป็นคนอื่นก็พลอยได้รับส่วนแบ่งแห่งความรักนั้นด้วย เพราะมาอยู่ในบ้านนี้ใน

ฐานะเป็นเพื่อนของลูก ในบ้านนี้ไม่มีอะไรที่จะสืบไปสำหรับเด็ก ๆ ของกินทุกอย่างไม่มีของต้องห้าม ไม่มีการปันส่วนว่าอย่างนี้ให้เด็กกิน อย่างนี้ให้ผู้ใหญ่กิน ถ้าสิ่งใดที่เป็นของควรรกิน ควรใช้ ผู้ใหญ่ในบ้านนั้นก็จะต้องนึกถึงเด็กคนที่นั่งถึงตน การอบรมสั่งสอนเด็กนั้นมีอยู่เสมอ แต่กระทำด้วยการสมาคมกับเด็ก ปล่อยให้พวกเขาซักถามได้ตามใจ มิให้เด็กรู้ตัวว่ากำลังถูกสั่งสอนอบรม ทั้งพี่น้องและช้อยคุณหมื่นจะรักบิดามารดามากกว่าสิ่งใด ๆ แต่ขณะเดียวกันก็ไม่มีการเกรงขามอย่างที่เคยรู้สึกต่อผู้ใหญ่อื่น ๆ และด้วยเหตุที่บ้านนี้ตั้งอยู่บนความรักความเห็นใจเป็นรากฐาน เริ่มต้นในระหว่างบิดามารดากับบุตร ความรักนั้นก็แผ่อิทธิพลไปถึงคนอื่น ๆ ในบ้านนั้นไม่ว่าจะเป็นญาติโยมหรือผู้คน บ่าวไพร่ตลอดจนแขกที่จะมาหา ก็มักจะรู้สึกว่ารกรากศในบ้านนั้นร่มเย็นเป็นพิเศษ กระทำให้บ้านของช้อย เป็นศูนย์กลางการสมาคมของคนเป็นจำนวนมาก¹

กล่าวได้ว่า ลักษณะนิสัยของช้อยนั้นนอกจากจะเกิดขึ้นโดยการสืบสายจากบิดามารดาแล้ว การอบรมเลี้ยงดูและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อลักษณะนิสัยของช้อย เป็นอันมาก จึงทำให้ช้อย เป็นคนที่ฉลาด มีไหวพริบปฏิภาณดี วาจาเฉียบแหลม ทัศนคติ การพินิจความคิดเห็นของผู้อื่น สุขภาพจิตดี มีความรักความจริงใจต่อผู้อื่นอยู่เสมอ

ช้อยเป็นตัวแทนของชาววังผู้ต้องต่อสู้เพื่อชีวิตอย่างแท้จริง สมัยหนึ่งในพระบรมมหาราชวังมีความเจริญรุ่งโรจน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้มีเสด็จหลายองค์และประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ความรุ่งเรืองต่าง ๆ ก็รวมอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เป็นที่ชุมนุมผู้คน ช้อยมีความเป็นอยู่สุขสบายในฐานะข้าหลวงของเสด็จ แต่เมื่อความรุ่งเรืองของวังหลวงลดลง ในรัชกาลต่อมา ประกอบกับเสด็จของช้อยสิ้นพระชนม์ ฐานะและความเป็นอยู่ของช้อยก็เปลี่ยนไป แต่ช้อยก็ไม่วิตกทุกข์ร้อน เพราะช้อยสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการประกอบอาชีพทางศิลปประดิษฐ์ที่ใคร่เรียนมาแต่เยาว์วัย ช้อยก็มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุขตามควรแก่ฐานะของตน

ร้อย เป็นตัวแทนของชาววังทั้งในฐานะผู้อยู่กับความรุ่งโรจน์และความร่วงโรยของวังหลวง ชีวิตของร้อยมีทั้งสุขและทุกข์ปะปนกัน แต่ทั้งหลายทั้งปวงล้วนผูกพันอยู่กับวังหลวง มีสุขที่สุดในวัยต้นแห่งชีวิต และเมื่อวัยยิ่งสูงขึ้นความสุขกลับยิ่งลดลง ในที่สุดเมื่อความรุ่งเรืองของวังหลวงลคลง กระทั่งเข้าขั้นอับเฉาร่วงโรย ร้อยก็ต้องต่อสู้กับความลำบากอย่างสิ้นที่ปากกัด และต่อสู้ด้วยโคลงคำพัง กับทั้งยังต้องรับอุปการะคุณอาสาผู้มีพระคุณซึ่งเปรียบเหมือนไม้ไผ่ผืนที่นับวันมีแต่จะโคนล้ม ถึงกระนั้นร้อยก็มีได้เคยปรึกษาหารือถึงความทุกข์ของตนให้ใครฟังแม้แค่พลอย ไม่ว่าชีวิตของร้อยจะผันแปรไปเพียงใด ร้อยก็ยังยึดมั่นรับชะตากรรมของตนและยอมรับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทุกกรณี เพราะร้อยสามารถที่จะทนความทุกข์ยากของตนได้คนเดียว ไม่ยอมให้ความทุกข์ของตนพาเพื่อนฝูงให้ต้องทุกข์ไปตาม และถ้าหากร้อยจะนำความทุกข์ของตนออกมาแสดง ความประสงค์ของร้อยก็เพื่อจะให้ความทุกข์ของตนนั้นได้บรรเทาทุกข์ของเพื่อน ด้วยการ เปรียบเทียบ ถ้วนเจตนาที่จะช่วยเพื่อนมากกว่าที่จะได้รับความช่วยเหลือ

รัฐจาน อินทรกำแหง กล่าวถึงร้อยไว้ตอนหนึ่งว่า

ในจำนวนบุคคลที่ต้องใช้ชีวิตเพื่อความเป็นอยู่ของตัวเองนี้ มีสักกี่คนที่ต้องสู้ ยังคงยึดและหัวเราะให้กับความอับโชคความสาหัสของชะตาตัวเองอยู่ได้ เช่นร้อยโดยไม่พรวน ทอดอาลัยในชีวิต หรือเจ็บใจอาฆาตแค้นในวาสนาของตนต้องตอบอีกว่า หายากเต็มที ที่จะยังคงยึดได้เช่นร้อย

ร้อยร้องไห้ ให้กับความทุกข์ของผู้อื่น ไม่ว่ามนุษย์หรือสัตว์ แต่ร้อยยึดและหัวเราะให้กับความทุกข์ยากในชีวิตของตัวเอง ร้อยไม่มีหัวใจที่รู้จักยินดียินร้าย เช่นนั้นหรือ? หากได้เลย ผู้ที่อ่านเรื่อง "สี่แผ่นดิน" ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยละเอียดแล้ว ย่อมเป็นพยานข้อนี้ได้ ถ้าเช่นนั้น อะไรเล่าเป็นเหตุให้ร้อยหัวเราะให้กับชีวิตของตนเองได้ ก็พอจะหาคำตอบได้ว่า ความเป็นผู้มีอารมณ์ขันมาแต่พื้น เคมีเสมียนลมเย็นที่พัฒนาจนกลายเป็นความร่อนอบอาวที่แผดเผาตนเอง ความเป็นผู้ยอมรับชีวิตเท่าที่เป็นของมันกำหนด ช่วยให้ร้อยสามารถปลงตก ไม่ท้อทรมายให้เกิดทุกข์โหม่นสั่นแก่ตนเองจนเกินไป

ทั้งนี้ภาพสะท้อนจากชีวิตของ ช้อย ในเรื่อง "สี่แผ่นดิน" จึงเป็นเสมือนภาพฉายให้ผู้อ่านได้เห็นแนวของการดำเนินชีวิตเพื่อ ความสำเร็จของชีวิต นั่นคือ มองชีวิตด้วยอารมณ์ขัน แล้วจะเป็นการช่วยให้เรายอมรับความจริงของชีวิตตามที่ชีวิตหยิบยื่นให้ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สำคัญและจำเป็นมาก สำหรับชีวิตในปัจจุบัน¹

ช้อย เป็นตัวแทนของสุภาพสตรีชาววังอย่างสมบูรณ์ที่สุดยิ่งกว่าพลอย เพราะช้อยใช้เวลาตลอดชีวิตของช้อยอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ได้พบ ได้เห็น ได้รวมกิจกรรมต่าง ๆ ของชาววัง ทั้งในยามที่วังหลวงหรือวังโอร่า รุ่งโรจน์ถึงขีดสุด และตกต่ำวังโรยลง ช้อยอยู่ในวังตั้งแต่ใค้อายุในบุญของเสด็จอยู่จนกระทั่งต้องคืนรนาเสียชีพแต่เพียงลำพัง แต่ชีวิตของช้อยก็ถูกฝึกเนนอยู่กับวังเสียแล้วอย่างถอนตัวไม่ขึ้น ชีวิตของช้อยเป็นชีวิตที่นำศึกษา น่าสนใจและน่าจะยึดเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อความสุขของชีวิตตามควรแก่ฐานะและสภาพการะโดยไม้อดอวยต่อชีวิต และพร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงได้ทุกประการ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้แต่งนวนิยายเรื่องสี่แผ่นดิน ให้ความสำคัญแก่ช้อยว่าเป็นนางเอกของเรื่องในฐานะที่เป็นตัวแทนของชาววังที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะมีชีวิตอยู่ในวังยาวนาน ไม่เหมือนกับพลอยที่มาอยู่ในวังเพียงชั่วระยะเวลาไม่นานนักก็ออกเรือนไปกับคุณเปรม และได้กลับไปใช้ชีวิตเยี่ยงชาวบ้านธรรมดาที่บ้านของคุณเปรมอีกจนตลอดชีวิต ผู้แต่งให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า "เรื่องสี่แผ่นดินนี้ แม่ช้อยเป็นนางเอก เป็นชาววังเต็มตัว ไม่ใช่แม่พลอย แม่พลอยนั้นเธอจะตาย คุณลองไปดูซิ แม่ช้อยเดี๋ยวนี้ก็ยังมียู่ คุณไปดูที่ในวังซิ แม่ช้อยยังไม่ตาย..."²

¹ วิจารณ์ อินทรกำแหง ภาพชีวิตจากนวนิยาย หน้า 226-228

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้ให้สัมภาษณ์ เฉลิมร มั่นตะสุนทร ผู้สัมภาษณ์ ที่บ้านชอยสวนใหญ่ วันที่ 29 พฤศจิกายน 2520

คุณเปรม

คุณเปรม เป็นตัวละครสำคัญรองจากพลอยและชัย ในฐานะที่เป็นข้าราชการอยู่ในพระองค์ เป็นผู้ถ่ายทอดเรื่องราวจากในวังและเรื่องราวเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกมาเล่าสู่พลอย คุณเปรมเป็นตัวแทนของบุรุษที่มีฐานะดี หน้าที่การงานดี มีความรับผิดชอบในหน้าที่การงานและครอบครัวเป็นอย่างดี มีความประพฤติเช่นเดียวกับชายไทยสมัยนั้น คล้ายคือแม้ว่าจะเป็นที่มีความประพฤติดีเพียงใดก็อดมิได้ที่จะมีเรื่องเกี่ยวข้องกับหญิงอื่นที่มีโชภรรยา จนเกิดลูกนอกสมรสจนได้ แต่คุณเปรมก็มีความรับผิดชอบรับเลี้ยงดูทั้งลูกและหญิงผู้เป็นแม่ของลูก จนกระทั่งหญิงนั้นปลื้มตัวออกไปแต่งงานใหม่ เมื่อคุณเปรมแจ้งให้ทราบว่าจะจำเป็นต้องมีภรรยาให้สมควรแก่ฐานะของตนและคุณเปรมได้แจ้งเรื่องราวเหล่านี้แก่พลอยด้วยตนเอง

ในฐานะพ่อบ้าน คุณเปรมเป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีความรับผิดชอบ เอาใจใส่บุตรภรรยาทั้งในเรื่องส่วนตัวและเรื่องการศึกษาของบุตร คุณเปรมเป็นผู้มีความรู้และมีความสนใจในเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ตัว ทั้งการบ้านการเมือง มีความคิดก้าวหน้า ทันสมัยและปรับปรุงตัวให้เข้ากับสภาพของความเปลี่ยนแปลงได้ไม่ช้าเกินไป ทั้งในเรื่องการแต่งกาย การวางตัว การสมาคมและอื่น ๆ

ในการอบรมเลี้ยงดูบุตร คุณเปรมมอบหน้าที่ให้พลอย แก่เรื่องเกี่ยวกับอนาคตทั้งในเรื่องการทำงานและการศึกษา คุณเปรมเป็นผู้วางแผนการและเตรียมการทุกอย่าง แต่ก็โดยคำนึงถึงความสามารถ ความสนใจของบุตร เป็นสำคัญ ดังที่ปรากฏในบทสนทนาของคุณเปรมกับพลอยตอนหนึ่งว่า

"เรื่องอ้ายฉันฉันก็ตามใจมัน เพราะมันอยากเป็นทหารจริง ๆ ให้มันลองดูไปก่อน"

คุณเปรมพูด "แต่เรื่องตาฉันกับตาออกฉันฉันก็ยังไม่แน่ใจ แม่พลอยก็ทำอะไรบ้าง"

"ตาฉันแถบบอกกับฉันว่าแกอยากเป็นหมอความ ฉันก็ไม่อยากให้แกไปเที่ยวหาภิกษุตามดินโรงดินกาล ส่วนตาออกพูดเลอะเทอะบางทีจะยังเด็กไป ไม่รู้ใจตัวก็เน้นได้"

"ฉันว่าเป็นหมอความก็เหมือนกัน เด็กพวกนี้ต่อไปก็ต้องดูแลทรัพย์สินสมบัติที่เรา

"หรือไว้ให้ มีหมอความสักคนหนึ่งจะได้ไม่มีใครโกงมันได้" คุณเปรมพูด

"ก็ตามใจคุณเปรมฉันไม่ขัดของอะไร เพราะใจเด็กรักทางไหนก็ให้ไปทางนั้นดีกว่า" พลอยคล้อยตาม

"แม่พลอยพูดตรงกับใจฉันทีเดียว" คุณเปรมพูดอย่างโล่งอก "ใจฉันอยากให้เด็ก ๆ นั้นเลือกเอาเองว่าจะหาวิชาอะไรใส่ตัว แต่มันติดอยู่ที่เมืองไทยเราวิชาความรู้ยังมีน้อย เด็ก ๆ ไม่มีอะไรจะเลือก สมัยนี้เขานิยมส่งลูกไปเรียนนอกกัน ฉันก็อยากส่งอันกับออกไปเรียนนอกบ้าง กลับมาจะได้ช่องทางเข้ารับราชการ มีหน้ามีตาดีกว่าคนที่ไม่ได้ไป"¹

จากบทสนทนาดังกล่าวนอกจากจะแสดงให้เห็นว่าคุณเปรมเลี้ยงดูอย่างมีประชาธิปไตยในครอบครัวแล้ว คุณเปรมยังยกย่องความคิดเห็นของภรรยามาก การครองเรือนของคุณเปรมอยู่ในลักษณะเอาใจเขามาใส่ใจเรา ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีกฎปรกติหารัดกันในช่วงครอบครัว ซึ่งแสดงลักษณะครอบครัวไทยอย่างชัดเจน

ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดของคุณเปรมคือความอ่อนน้อม รู้กาละเทศะ รู้จักเข้าหาผู้ใหญ่สมัยเมื่อคุณเปรมเริ่มฝึกฝนพลอย จึงอยู่ในความอุปการะของเสด็จ คุณเปรมก็สนิทกับพี่พี่ชายของพลอย เพื่อเป็นหนทางนำตนเองเข้าหาผู้ใหญ่ฝ่ายพลอย และเข้าดีสนิทกับคุณอาสายบุญบรมเลี้ยงดูพลอย เพิ่มกะแนนนิยมให้ตัวเอง แล เมื่อท้ายที่สุดคุณเปรมก็ประพฤติตนตามประเพณีคือส่งคุณอาบุญใหญ่ฝ่ายตน เข้าทูลทูลขอร้องพลอยอย่างถูกต้องตามประเพณี

อุปนิสัยที่ดียิ่งอย่างหนึ่งของคุณเปรมคือความจริงใจต่อคนอื่น มีความซื่อสัตย์สุจริต เมื่อคราวที่มีการคุลชำระการออกตามพระรสาพระสงฆ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อรักษารายจ่ายของชาติ คุณเปรมเลือกคุลตัวเองออกแทนข้าราชการคนอื่น ๆ เพราะ

"ท่านสั่งให้ฉันคั่งงบประมาณเงิน เดือนที่กรมฉันลงไปเดือนละเจ็ดร้อยห้าสิบบาท ฉันจะไปปลุกคนอื่นออกสักสองสามคนก็คงจะได้ แต่ฉันก็ไม่ลงเพราะสงสารผู้น้อย เงินเดือนของฉันก็บังเอิญเจ็ดร้อยห้าสิบบาทพอดี ฉันเลยยื่นใบลาออกวันนี้ งบประมาณ

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช บ้านดินแถม 2 หน้า 57-58

ประมาณเข้าสู่คุลย์เผงที่เคียว" แล้วคุณเปรมก็หัวเราะแห้ง ๆ ^{ได้}

ก่อนหน้าที่คุณเปรมจะคุล ตัวเองออกจากเรา การนั้นคุณเปรมก็เคยปรารภเรื่องนี้ให้พลอย ฟังอยู่ก่อนแล้วเหมือนกันว่า

"ก็เป็นธรรมดาหรือแกพลอย" คุณเปรมพูดสรุปความ "เมื่อมลักแผ่นดินใหม่ก็ต้องเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา ยิ่งมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดก็ต้องเปลี่ยนไปตามแผ่นดิน เป็นธรรมดาที่ท่านจะต้องรู้ขบเลี้ยงมหาดเล็กข้าหลวงเดิมของท่าน เพราะไว้วางพระทัยกันมา แก่จน แก่กรมกองอื่นที่ลิ้นใจหาย แก่ก่อนนี้เคยเห็นคนมาก เคยอยู่ด้วยกันครีกครื้น เกี้ยวรู้แคว่ที่ท่านจะคิดลงยุบลงไม่รู้ว่าเป็นใคร คุหน้าแห้งไปตาม ๆ กัน ใครที่เขามีหลักฐานหรือมีที่อาศัยพึ่งพิงฝากเนื้อฝากตัวไว้กับใครสักคน แต่คนที่ไม่มีสื่อออกจะลำบาก มหาดเล็กที่โปรด ๆ บางคนเขาไม่เป็นไร เพราะในแผ่นดินก่อนก็ได้พระราชทานไว้พอ ตัว แก่ยังมีพระราชปณิธานเมื่อสวรรคตแล้ว อย่างเร็วก็ได้กันคนละร้อยสองร้อย ต่อเดือน คิดว่าน่าจะพอกินไปได้อย่างสบาย ฉันทสงสารแก่คนที่ไม่มีอะไร เท่านั้น"

ด้วยคุณธรรมของคุณเปรมและด้วยฐานะที่คุณเปรมพอจะตัดสินใจคุล ตัวเองออกแทนการคุล คนอื่นทำให้คุณเปรมตัดสินใจดังนั้น แต่เมื่อออก กราขการมานาน ๆ คุณเปรมซึ่งปรกติเป็นคนเบื่อ ง่ายอยู่แล้วเกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายความเป็นคนว่างวานของตน โดยปกติคุณเปรมแก้ปัญหาความเบื่อ หน่ายจำเจของตนด้วยการหาของเล่นที่นิยมกันในสมัยนั้น เช่น การ เล่นตลับงา การ เล่นไม้เท้า เป็นการแก้เบื่อ แต่ก็เป็นการ เล่นเป็นงานอดิเรก แต่เมื่อมีเวลาอยู่บ้านนาน ๆ คุณเปรมก็ติด นิสิยคนใหญ่คนโตที่เคยอยู่ในตำแหน่งสูง มีข้าหาสบริวารพร้อม เมื่อต้องออกมาอยู่บ้านเฉย ๆ นาน ๆ อารมณ์ที่เคยเย็นเคยดีของคุณเปรมก็เริ่มเปลี่ยนไป กลายเป็นคนหงุดหงิดง่าย เจ้าอารมณ์ ขึ้นกว่าเดิม ซึ่งก็เป็นธรรมดาของมนุษย์ที่มักจะทำใจเกี่ยวกับเรื่องของตัวเองไม่ได้ สมัยหนึ่ง

คุณเปรมมีของเล่นต่าง ๆ ตามความนิยมของสังคม คุณเปรมก็รู้สึกสนุก แต่เมื่อคุณเปรมต้องมาฝึกของเล่นเป็นงานประจำ เช่น การเล่นเลี้ยงม้า คุณเปรมจึงรู้สึกว่ามันน่าเบื่อเป็นธรรมดา

อุปนิสัยที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งของคุณเปรมก็คือความเป็นคนช่างเอาใจเจ้านาย ถ้าเป็นสมัยนี้ก็เห็นจะเรียกว่า "คนช่างประจบ" ซึ่งเป็นอุปนิสัยที่เห็นได้ชัดที่สุด เพราะคุณเปรมมีความจงรักภักดีและเทิดทูนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่ารัชกาลก่อน และพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้เป็นที่พอพระราชมหิตอยู่เสมอ ทั้งเรื่องการแต่งกาย เรื่องการเล่นละคร เคยปรากฏว่าคุณเปรมพยายามจะหัก เลื่อนโขนเพียงเพราะ "ในหลวงท่านโปรด" ดังนั้นจึงปรากฏว่าความคิดของคุณเปรมเปลี่ยนไปได้บ่อย ๆ ซึ่งพลอยเองก็มีความรู้สึกว่

สงครามคราวนี้ทำให้พลอยรู้สึกว่าคุณเปรมขึ้นคิกว่าเก่า คุณเปรมเป็นคนมีความคิดเห็น ๑
รุนแรงเสมอ แต่ความคิดของคุณเปรมนั้นเปลี่ยนได้ง่ายตามกาลสมัย และเมื่อเปลี่ยน
ไปแล้วคุณเปรมก็ลืมความคิดเดิมเสียสิ้น พุทจาแสดงความคิดเห็นอย่างใหม่เหมือนกับว่า
เป็นความคิดของชนมาแต่ดั้งเดิม อย่างเรื่องเยอรมันแพ้สงครามนี้เป็นต้น แต่แรก
คุณเปรมก็เข้าข้างเยอรมันจริง ๆ แต่ตอนหลังเมื่อคุณเปรมรู้แน่ว่าพระเจ้าอยู่หัว จะ
ทรงประกาศสงครามกับเยอรมัน คุณเปรมก็เปลี่ยนความคิดตามเสด็จ และจงเกลียด
จงชังเยอรมันเอาจริง ๆ เมื่อเยอรมันแพ้ในที่สุด คุณเปรมก็ยินดีด้วยความจริงใจ จะ
แสดงความรักที่ไม่ พลอยอยู่ ๆ คุณเปรมแล้วหันไปนึกถึงกลอนสั้น ๆ ที่เคยได้ยินมา
แต่ในวังว่า

เจ้าว่างานก็ต้องงามไปตามเจ้า

หรือใครเล่าจะไม่งามตามเสด็จ

แต่คุณเปรมมีติดอยู่อย่างหนึ่งที่ปากกับใจตรงกัน คือเมื่อปากใจว่าจะตามเสด็จแล้ว
ในใจก็เห็นก็เห็นงามเอาจริง ๆ มิใช่สักแต่ว่าพูดด้วยปากเท่านั้น¹

คุณเปรมเป็นผู้มีโลกทัศน์กว้างขวางตามลักษณะของผู้นำครอบครัวที่ดี เช่น ในเรื่องเกี่ยว

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 70-71

กับการศึกษาของคุณเปรมคำริจะส่งลูกไปเรียนต่างประเทศนั้น นอกจากจะแสดงถึงความเป็นคนทันสมัยของคุณเปรมแล้ว ยังแสดงให้เห็นว่า คุณเปรมเป็นผู้ที่มีความสนใจและสังเกตความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในบ้านเมืองเกี่ยวกับระบบราชการและการปกครองของไทย และคาดคะเนว่าต่อไปจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงระบบราชการ การศึกษาในต่างประเทศนอกจากจะทำให้ลูก ๆ ของคุณเปรมได้รับวิทยาการใหม่ ๆ แล้ว ยังจะช่วยให้ลูก ๆ ของคุณเปรมมีฐานะทางการทำงานและทางสังคมสูงขึ้น ซึ่งการคาดคะเนของคุณเปรมก็เป็นสิ่งถูกต้องเพราะลูกชายของคุณเปรมคนหนึ่งเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยตรง

คุณเปรมเป็นพระเอกที่มีลักษณะผิดจากพระเอกในสมัยนั้นอยู่อย่างหนึ่งคือ ไม่เจ้าชู้ การที่คุณเปรมมีตำราอันขึ้นมาเป็นกวีฉกปลั่งพลาคหรรณดาของผู้ชายที่อยู่ในฐานะของของคุณเปรม

คุณอุณ

คุณอุณ เป็นตัวละครที่มีความสำคัญต่อแก่นเรื่องอยู่มาก ในข้อที่เป็นตัวการทำให้ชีวิตของพลอยต้องผันแปรไปจากความเป็นลูกผู้ดีในบ้านบางหลวงกลายเป็นสาวชาววัง ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างชาววัง เสียเกือบสิบปี คุณอุณ เป็นธิดาคนโตของพระยาพิพิธากับคุณหญิงเอี่ยม ซึ่งแยกไปอยู่บ้านเดิมที่อัมพวา เสียทั้งแก่พระยาพิพิธาไค้แถมมาเป็นนอຍ

คุณอุณเป็นคนเจ้าระเบียบ เกรงขมิ้ม เจ้าอารมณ์ เจ้าคิดเจ้าแค้น มีวาทะส่อเสียดอยู่เป็นนิจ จิตใจแข็งกระด้างไม่ค่อยจะรับรู้ความถึงกันของใครอื่น หมกมุ่นอยู่แต่ในเรื่องที่ทำให้ตนรู้สึกว่าจะเสียประโยชน์ตลอดคิดแก้แค้นอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นเหตุให้คุณอุณกลายเป็นคนที่หาความสุขให้ตัวเองยาก คุณอุณให้ความสำคัญแก่ตนเองเหนือกว่าคนอื่นแม้แต่เจ้าคุณพ่อ ไม่แคร์ความรู้สึกของคนอื่น แม้แต่เจ้าคุณพ่อยังเกรงใจ คุณอุณเป็นคนเอาแต่ใจตนเอง ทำทุกอย่างเพื่อความพอใจของตนโดยไม่คำนึงถึงความรู้สึกของคนอื่นและคิดว่าตนเองทำถูกต้องเสมอ ตัวอย่างความเป็นคนเอาแต่ใจของคุณอุณมิได้เห็นอยู่หลายตอน นับตั้งแต่เป็นคนคอยยกบ่าวที่หน้าตาดีให้เป็นภรรยาของเจ้าคุณพ่อเพื่อแก้แค้น การยุยงให้บ่าวในชั้นกระด้างกระเดื่องต่อพลอย เมื่อคราวที่เจ้าคุณพ่อป่วยและพลอยมาพยาบาล เจ้าคุณพ่อถามความคองการของท่าน และแม้กระทั่งภายหลังเมื่อคุณอุณจำเป็นต้องไปพึ่งพาอาศัยพลอย เพราะสิ้นเชื้อประกาศิต เนื่องจากการล้างมลทินของคุณชิต พลอยก็ต้องอึดอัดใจ

เพราะคุณแสดงความเป็นเจ้าของประไฟ เลี้ยงดูประไฟอย่างตามใจทุกสิ่งทุกอย่าง แม้กระทั่ง บ้านคลองบางหลวงที่คุณชวนไปจำนองไว้กับฉันนะ เลยเป็นหนี้ก้อนโตขึ้นมาให้ เมื่อจะทำสัญญา ขายต่อให้พลอย คุณอุ้มก็ยังมิเชื่อแม้ว่า บ้านนั้นต้องยกให้เป็นสมบัติของประไฟในโอกาสต่อไป

ความเป็นคนเถาเถาใจของคุณเองทำให้คุณต้องประสบความลำบากในบั้นปลายก็เพราะ
คุณรักคุณชิตมาก เห็นการกระทำของคุณชิตเป็นเรื่องน่ารักน่าเอ็นดูเสมอ คุณจึงตามใจเสีย
จนคุณชิตเคยตัว ต่อเมื่อกายหลังคุณชิตจะชั้วขวางก็ไม่สามารถทำได้ เป็นเหตุให้คุณซึ่งเป็นผู้
ดูแลรับผิดชอบทรัพย์สินของเจ้าคุณพ่อแต่เพียงผู้เดียว ไม่สามารถรักษาสสมบัติมหาศาลไว้ได้

สาเหตุแห่งอุปนิสัยของคุณณัณนั้นน่าจะ เกิดจากการที่เจ้าคุณพ่อไปสูชอแรม เป็นภรรยาและ
ยกย่องแรม เลื่อมารคาของตน อันเป็นเหตุให้มารคาของตนต้องแยกทางจากเจ้าคุณพ่อไปอยู่บ้าน
เดิมและมีไค่หนกกลับมาบ้านกลองบางหลวงอีกจนสิ้นชีวิต

ปฏิกิริยาของตัวละครอื่น ๆ ที่มีต่อคุณดู นั้นส่วนมากจะเป็นเชิงลบ ทั้งนี้ เพราะพฤติกรรมที่คุณแสดงต่อตัวละครอื่นมักเต็มไปด้วยความก้าวร้าวไม่มีเจตนาดี เป็นที่กัง ทั้งนี้อาจิวิเคราะห์ไว้ด้วยหลักจิตวิทยาว่า การที่แซมได้มาเป็นภรรยาใหญ่ของเจ้าคุณพ่อก่อให้เกิดความผิดหวังและความแค้นเคืองให้กับคุณดู ทำให้เกิดความคิดที่จะเอาชนะและทำลายผู้อื่น เมื่อตนไม่มีความสุขก็จะไม่ยอมให้ใครมีความสุขมากกว่าตน การผลักดันบ่าวชั้นเป็นภรรยาเจ้าคุณพ่อเป็นวิธีการหนึ่งของคุณดูที่จะทำลายแซม จนกระทั่งแซมทนไม่ไหวต้องหอบลูกออกจากบ้านไป การกล่าววาจาส่อเสียดก้าวร้าวพลอยในทุกโอกาสที่มีแสดงให้เห็นความอาฆาตของคุณดูชัดเจน เช่น เมื่อตอนที่พลอยไปลาออกจากบ้านไปกับแม่ ทั้ง ๆ ที่พลอยอายุเพียง 10 ขวบ คุณดูก็ยังส่อเสียดเอาไว้ว่า

"จะไบกับแม่หรือแม่ตัวกิ"

พลอยนึ่งเงียบ กะหนามองกร ะกานไม่กร ะถูกละระกิก, รู้สึกเย็นหนาวตามเนื้อตามตัว
ขึ้นมาอย่างบอกไม่ถูก

"ไปละก้อไปให้พระนะยะ" คุณต๋นพูดคอ "อย่าทำกำจับไปกลับมามีเสียวิสัยนี้แม่ญู้
แปดคาแทรก" พลอยนึ่งเงี้ยวอีก เพราะถึงจะตอบก็ไม่ว่าจะอย่างไรถูก

"ไป ไปไหน" คุณอุณได้อั่ง "นังคนนี้ลูกแม่ ลูกเสืวลูกกะเซ่เสียงไม้ไ้"¹

แล้วเมื่อลงรถกลับไปบ้านของนางนางเพื่อกราบเรียนเจ้าคุณพ่อ เกี่ยวกับเสด็จจะ
ประพณโกนจุกให้ ก็ได้เข้าไปกราบคุณอุณตามคำสั่งของเจ้าคุณพ่อ คุณอุณก็ยังไม่วลัดละวาจา
ส่อเสียด ซึ่งปรากฏในคำสนทนาตอนหนึ่งว่า

"แหม แม่สาววัง กลับมาเมื่อไรอะ? นังต้องชานกลับมาแล้วนี่"

พลอยก็อ้อตันกับปัญญา ไม่รู้จะโต้ตอบกับคำถามอย่างไรถูก ไ้แต่ก้มหน้ามองพื้น

"มาจากที่ไหนก็เซ็ดแม่กลับไปนั่นเถิด" คุณอุณพูดต่อไปอย่างไม่วลัดละ

"ฉันทมากับคุณป้าสายคะ" พลอยตอบอย่างลอบ ๆ เพราะอยากจะบอกให้คุณอุณรู้
ว่ามีใครกลับมาเฉยอย่างที่เขาใจ

"โอ๊ย วรที่ว่านเครือมากเสียดจริง ๆ " คุณอุณร้อง "ไม่ต้องเอามาชู้ฉันท
หรอก ฉันทกลัวแล้วละ แล้วมารู้อะไร?" คุณอุณถามขึ้นในที่สุดเพราะความ
อยากรู้

"เสด็จให้มาเรียนถามเจ้าคุณพ่อเรื่องโกนจุก" พลอยตอบ

"จุกไกร? จุกหลอนะรี อะ" คุณอุณหัวเราะอย่างประชด

"เสด็จจะโกนจุกประพณ" พลอยตอบด้วยเสียงที่เบาเกือบจะไม่ได้ยินอยู่แล้ว

"ก็กลัวนี่จะต้องมาบอกฉันททำไม" คุณอุณพูดแล้วก็สะบัดหน้า "เจ้านายใหญ่โต
โกนจุกประพณจึงจะสมกับคนใหญ่คนโตอย่างชลอน บ้านฉันทมันเล็กไป ไม่พอรับญาติ
พี่น้องข้างแม่ของหลอนหรอก"

พลอยไ้ยินคุณอุณพูดถึงแม่ก็เสียดใจ เพราะไม่วรู้ว่าคุณอุณจะพูดอะไรได้เจ็บช้ำน้ำใจ
ต่อไปอีก จึงเปลี่ยนเรื่องพูดว่า

"เจ้าคุณพ่อให้ฉันทเข้ามาหาคุณนี่"

"ก็ยั้งนั่นซี" คุณอุณพูดสวนขึ้นมาทันที "อย่างแกจะมาหาฉันทเองละก็ไม่มีเสียด"

สันดานลูกเสียลูกตะเซ ก็ต้องคนแวงเอาเมื่อที่ขุนมนะแหละ”¹

แต่ถึงอย่างไรก็ตามความไวศ ความถ้อยตัว ความเอาแต่ใจตนและความก้าวร้าวชอบ
แต่จะข่มก่นเอาไว้ให้อยู่ในอำนาจของคณะก็ต้องพ่ายแพ้ต่อความดีของพลอยในที่สุด ถึงแม้จะเป็นการ
พ่ายแพ้เอาเมื่อคุณสุนไม่มีที่พึ่งที่ไหนนอกจากพลอยอีกแล้วก็ตาม และที่จริงคุณสุนก็มีได้กระต้างต่อ
ความดีของคนอย่างพลอยเสียเลยที่เกี่ยวนัก เพราะเมื่อคุณสุนบุกหน้าไปหาพลอยเพื่อขอให้ช่วย
รับจ้างอบ้านที่คุณชิตสร้างหนี้สินไว้ นั้น เมื่อพลอยรับปากว่าจะช่วยเหลือและแสดงความเห็นใจ
ห่วงใยอย่างจริงใจ ก็ทำให้คุณสุนซึ่งนำใจพลอยจนรังงให้ ผู้แต่งบรรยายเหตุการณ์ตอนนั้นไว้ว่า

คำพูดของพลอยที่รับปากว่าจะช่วยนั้นทำให้คุณสุนโล่งอก แต่คำพูดที่แสดงความ
ห่วงใยนั้น คุณสุนจะสะกิดความรู้สึกในใจบางอย่างของคุณสุน คุณสุนมองหน้าพลอย
อย่างลังเล ไม่ทราบว่าจะทำอย่างไรก็กับคนที่ไม่มีถือโกรธ และไม่มีความพยายาม
อาฆาตคิกอยู่ในสันดานเสียเลย น้ำตาคุณสุนเริ่มไหลริน ๆ แล้วก็เพิ่มปริมาณมากขึ้น
จนในที่สุดคุณสุนก็ร้องไห้สะอึกสะอื้นให้พลอยได้เห็น เป็นครั้งแรก คำพูดของคุณสุนต่อ
ไป เป็นคำพูดที่พลอยรู้สึกว่ามีมาจากหัวใจ เพราะคุณสุนกลับพูดอย่างธรรมดาที่เคย
มาแต่ก่อน มิได้ยกย่องไข่ก่าว่า คุณพลอย อย่างในตอนแรก

“ผิดไปแล้ว” คุณสุนเริ่มพูด “ผิดไปมากทีเดียว แม่พลอยยกโทษให้พี่เสียเถิด
แต่พี่ทำกับแม่พลอยมานาน ถึงแม่พลอยจะโกรธก็ยังไม่ว่าอะไร ขอมรับผิดทุก
อย่าง พี่เป็นคนมีกรรม เห็นผิดเป็นชอบ เอาแต่ใจตัว กว่าจะได้คิดมันก็ช้าไป
เมื่อครั้งพ่อแม้อยู่พี่ก็ไม่รู้สึก เพราะบารมีท่านคุ้มครองไว้ ยิ่งพ่อแม่อังใจ พี่น้อง
กลัวเกรงก็ยิ่งแต่จะเอาตามใจตัว ใครเขายกยอปอขึ้นก็เชื่อถือคนนั้น สันดานพ่อแม่
แล้วก็มีแต่ความลำบาก แม่พลอยไม่รู้หรือว่า พ่อชิตเขาทำกับพี่สักแค่ไหน ที่นรก
ก็เพียงขอ ตอนหลังขอไม่ได้เขาก็ขู่เอาเรื้อเอาจนได้ พี่หมดตัวก็เพราะน้องคนนี้

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 128-129

ให้เขาเท่าไรก็ไม่มีพอ พี่ชายไปที่ละอย่างสองอย่างจนหมด เหลือแต่ถ้วยชามลาย
น้ำทอง เขายังมาเคี่ยวเชื้อให้พี่ชายเอาเงินไปให้เขา ที่ไม่ยอมเขาก็กินเหล้าเมา
ขึ้นมานอนตึก เข็เข้าไปในห้องไว้ด้วยชามยก วางหน้าต่างที่ละแข่งจนแตกปนปี้หมก ๆ
เอาเด็กแม่พลอย เขาทำกัมถึงเพียงนี้"¹

คุณอุณันว่าเป็นตัวละครที่ผู้แต่งตั้งใจจะสร้างขึ้น เพื่อเสริมความดีของพลอยให้เห็นเด่นชัด
ขึ้น เพราะการทำความดีกับใคร ๆ ก็ไม่เท่ากับทำความดีกับคนที่ตั้งตนเป็นศัตรู และท้ายสุดความ
ดีนั้นก็เอาชนะความเห็นแก่ตัว ความเจ้าชู้เจ้าอย่างลงได้ ตัวละครแบบคุณอุณันนั้นเราจะสามารถ
พบได้ในชีวิตจริง ๆ บ้างเหมือนกัน ชีวิตของคุณอุณัน เป็นชีวิตที่แสดงให้เห็นสัจธรรมของชีวิตได้ชัด
เจนที่สุดเกี่ยวกับเรื่อง "กรรม" เพราะคุณอุณันได้รับผลตอบสนองของการกระทำของตนเองอย่าง
ทันตาเห็น

เพิ่ม

ตัวละครสำคัญอีกตัวหนึ่งในเรื่องสี่แผ่นดินคือ เพิ่ม พี่ชายของพลอย เพิ่มเป็นตัวอย่าง
ของคนที่ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขได้ด้วย "ใจ" ของตนอย่างแท้จริง การดำเนินชีวิตของเพิ่ม
มีส่วนช่วยในการดำเนินเรื่องให้เป็นไปตามเค้าโครงได้มากที่สุดคนหนึ่ง ชีวิตของเพิ่มในฐานะ
พี่ชายของพลอย เป็นตัวนำเรื่องราวต่าง ๆ และข้อคิดสำคัญในการดำเนินชีวิตมาให้แก่พลอยมาก
ทีละต่าง ๆ ทั้งเรื่องส่วนตัวและเรื่องของบ้านเมืองพลอยได้รับรู้จากเพิ่มเป็นอันมาก

อุปนิสัยของเพิ่มมีทั้งส่วนดีและส่วนบกพร่อง แต่นับว่ามีส่วนดีมากกว่าส่วนบกพร่อง อุปนิสัย
ส่วนที่ดีของเพิ่มนั้นมองเห็นได้ชัดเจนหลายประการ คือ เป็นคนใจดี มองโลกในแง่ดี ปรับตัวเก่ง
ยอมรับความจริงในชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นและยอมรับใน
เรื่องความบกพร่องของตนเองอย่างจริงใจ ในกรณีที่เพิ่มรับอาสาเป็นพ่อสื่อให้คุณเปรมกับพลอย
นั้น เพิ่มได้รับคำตำหนิหลาย ๆ จากคุณเชยพี่สาวต่างมารดาของพลอยว่าจะทำให้พลอยเสียเกียรติ

ในความเป็นกุลสตรีเพิ่มกึ่งหนึ่งเฉยเสียไม่ตอบคำ และเมื่อภายหลังคุณเซยพุก เหมือนตำหนิอีกครั้งหนึ่ง เพิ่มก็ตอบว่า

แม่พลอย ฉันก็รู้ว่าฉันเป็นคนสามะเลเทเมาไม่ได้เรื่องไกราวเท่าไรนัก แต่ก็นั่นแหละ ถึงฉันจะเป็นอย่างไรฉันก็ยังรักยังห่วงแม่พลอย เพราะแม่พลอยเป็นน้องในไส้ ใจจริงฉันอยากให้แม่พลอยมีความสุข ให้ได้ดี ที่ฉันทำอะไรไปก็เพราะเจตนาที่จริง ๆ ถึงจะผิดพลาดไปบ้างก็ขอให้ยกเว้นฉันเสียเถิด พุ๊กขึ้นมา ฉันก็คิดถึงแม่ ถ้าแกอยู่บ้านนี้ก็คงจะดีใจพิลึก" ^๑

นอกจากนี้ เฝ้ายังเป็นผู้มีความรับผิดชอบและละเอียดถี่ถ้วนในกิจการที่รับมอบหมายจากผู้อื่นเป็นอย่างดี เป็นคนรักษาคำพูด พูดตรงไปตรงมา ไม่ตอแยเกรงกลัวใคร มีความสนใจในเรื่องการบ้านการเมือง มีโลกทัศน์กว้างขวาง จึงไม่แปลกอะไรที่เพิ่มมักจะชี้แนะแนวทางแก้ปัญหาให้กับผู้อื่นได้เสมอ และแม่แต่ปัญหาของตัวเองก็แก้ไขได้ดี มีอารมณ์ขัน การพูดจาของเพิ่มแม้จะแฝงความสนุกสนานแต่ก็ให้คติข้อคิดเป็นอันมาก เช่น คราวหนึ่งเพิ่มได้สนทนากับพลอยถึงเรื่องของเล่นต่าง ๆ ที่ชาววังนิยมเล่นกันสมัยรัชกาลที่ 6 เพิ่มกล่าวว่า

"มันก็เหมือนพวกเครื่องลายคราม หรือคลังงานั่นแหละ" พอเพิ่มอธิบาย "คนเรานั้นชอบประกวดประชันแข่งคืบแข่งคี่กัน แข่งคี่กันทางอื่นไม่พอก็ต้องแข่งคี่กันด้วยของคอบประกวดกันว่าใครจะมีของดีกว่ากัน ถ้าไม่ใช่กระเบื้องถ้วยชามเตาแก้วก็ต้องเป็นไม้เท้า ต่อไปก็คืบเป็นอื่น แต่ก่อนนั้นเล่นลายครามกันอยู่พักหนึ่ง ทุ่มเทเงินทองเที่ยวหาซื้อมาให้เข้าชุดไว้แข่งกัน ว่าของใครจะดีกว่าของใคร แล้วอยู่มากก็มีคนสั่งเข้ามาจากเมืองจีนออกขายเป็นชุด ๆ คาชั้น ก็จัดไปเอง เคี้ยวนี้กลายเป็นไม้เท้า แล้วอีกหน่อยก็คงจัดไปเอง เรื่องก็จะแข่งคือควมั่งอวดมั่งกันเท่านั้น ถ้าจะเล่นให้สนุกแล้ว ฉันว่าเอาเงินมากองเปรียบกันดีกว่า ว่าของใครจะกองโตกว่ากัน

ฉันเล่นกับเขาค่ายไม่ได้หรอกแม่พลอย เพราะฉันไม่มีเงินจะมากอง ถึงจะมีฉันก็
ไม่เอา มากองอวดใคร เอาไปใช้ทางอื่นดีกว่า เป็นต้นว่ากินเหล้าให้มันหมด ๆ ไป
หมดแล้วก็ไม่ต้องเดือดร้อน ต้องคอยประวาทประชัน เหมือนกับคนมีเงินทั้งหลายที่เขา
ต้องเดือดร้อนกันอยู่ทุกวัน"¹

! เรื่องนี้เกี่ยวกับบุญวาสนาที่ใคร ๆ ประารถจะมีกันนักหนา นั้น เมื่อสนทนากับพลอย
เกี่ยวกับเรื่องนี้ในวันหนึ่ง เพิ่มกล่าวว่

"ใจคนเรานั้นเขื่อยาก" พลอยพูดขึ้น เป็นเชิงปรารภ "ฉันเองก็ได้เห็นมาแล้ว
หนักต่อหนัก เวลาใครมีบุญมีวาสนาก็เข้าประจวบประจวบถวายเป็นอวดวายตัวกันให้วุ่น
ไป พอหมดบุญลงเมื่อไรก็ไม่มีใครจะเหลียวแล เรื่องอย่างนี้มีอยู่เสมอ"

"เพราะคนอย่างแม่พลอย อย่างฉันไม่เคยมีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ เราจึงมองเห็น"
พ่อเพิ่มว่า "แต่ถ้าเราเกิดมาเคยมีแต่บุญวาสนาก็คิดไปอีกอย่างหนึ่ง เพราะบุญวาสนา
นั้นถ้าจะว่าศักดิ์ แต่คิดไปอีกทีหนึ่งก็เป็นเครื่องบังคับไม่ให้แลเห็นความจริงอะไรได้
มากทีเดียว"²

อุปนิสัยส่วนดีในส่วนที่เกี่ยวกับความละเอียดถี่ถ้วนและความรับผิดชอบในภารกิจของผู้อื่น
ที่เพิ่มได้รับมอบหมายมานั้น เห็นได้ชัดในคราวที่พลอยมอบหมายให้จัดการกับคุณชิตในเรื่องเกี่ยว
กับบ้านที่คลองบางหลวง เพื่อกันไม่ให้คุณชิตพาพรรคพวกกลับมาอีกครองบ้าน เพิ่มได้ระมัดระวัง
เรื่องการซ่อมแซม การใช้จ่ายเงินเป็นอย่างดี ซึ่งผู้แต่งกล่าวไว้ว่า

พ่อเพิ่มเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงช่วยดูแลให้เสมอ พ่อเพิ่มว่าเมื่อไรก็ข้ามฟากไปดูให้
บางทีถึงกับนอนค้างที่นั่น พ่อเพิ่มเห็นสิ่งใดที่ควรหรือไม่ควรทำ ก็นำเรื่องมา
ปรึกษาหารือพลอยทุกครั้งไป พ่อเพิ่มเป็นคนที่ไม่แยแสต่อเงินทองของตัวเอง มีมาก

¹ กึกกฏธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 174-175

² ด. เพิ่ม 346

ไข่มาก ไม่มีก็ไม่ใช่ และการใช้เงินของพ่อเพิ่มก็เกินไปโดยปราศจากความระมัดระวัง พ่อเพิ่มไม่เคยกั๊กบัญชีรายไ้รายจ่ายของตนเอง แม้แต่จะนึกถึงก็ไม่เคยแก้ในเรื่องที่เกี่ยวกับเงินของผู้อื่น เช่น ในกรณีฐานะบ้านคลองบางหลวงคราวนี้ ซึ่งพลอยเป็นผู้ออกเงิน พ่อเพิ่มยังเกิดความรู้สึกระแวงและมีความละเอียดถี่ถ้วนอย่างน่าอัศจรรย์ เกือบจะเรียกได้ว่าพ่อเพิ่มเอาใจใส่กับเงินที่พลอยจะต้องใช้จ่ายทุกสัปดาห์ คอยระมัดระวังอย่างเข้มงวดมิให้เงินของน้องสาวรั่วไหล เมื่อจ่ายไปเท่าใดพ่อเพิ่มก็คอยดูให้ใกล้เคียงครบถ้วนค่านั่น จนพลอยนึกเลื่อมใส ออกไ้ใจใจไม่ได้ ก็พูดขึ้นในวันหนึ่งว่า

"ฉันไม่นึกเลย ว่าคุณหลวงจะระมัดระวังเรื่องเงินถึงเพียงนี้ ป่านนี้คุณหลวงมีรายกว่าที่ฉันรู้ไปแล้วหรือ"¹

ส่วนอุปนิสัยส่วนที่บกพร่องนั้นมีปรากฏตามลักษณะของชายไทยที่รักความสบายทั่วไปสมัยนั้น กล่าวคือ พ่อเพิ่มเป็นคนรักสนุก ชอบเพื่อนฝูงมากทั้งที่เป็นคนที่มีฐานะอย่างคุณเปรมและนักเลงหัวไม้ เป็นคนสามะเลเทเมา ยามดื่มเหล้าเข้าไปมักส่งเสียงเอะอะโวยวายเป็นที่รำคาญของกนในบ้าน แต่ก็เป็นแต่เพียงส่งเสียงเท่านั้น ไม่มีการบ่นว่าหรือทำร้ายหรืออวดเบ่งแก่ใคร ๆ ส่วนบกพร่องที่สำคัญของพ่อเพิ่มคือ ไม่เอาใจใส่ในครอบครัว หอकारะให้กับภรรยา โดยสิ้นเชิง พ่อเพิ่มชอบไปสนุกอยู่กับเพื่อนฝูงจนไม่กลับบ้านบ่อย ๆ เมื่อเล่าให้พลอยฟังถูกพลอยต่อว่าเข้า พ่อเพิ่มก็หัวเราะและตอบกำของพลอยเดลใจไปจนได้

"คุณหลวงซี" พลอยร้อง "หายไปไหนตั้งสามวันไม่กลับบ้านกลับช่อง"

"ก็เที่ยวไปตามบ้านเพื่อนฝูง" พ่อเพิ่มตอบ "ใคร เขาชวนนอนที่ไหนกันนอนที่นั่น แต่ไม่เป็นไรหรอกเมียฉันเขาไม่ว่า เขาเรียกฉันว่า พ่อคนขี้แพ้เลื่องล่อน เพราะนอนไหนกันนอนได้ กลับไปถึงบ้านที่ไรก็มีสารกับข้าวคอยไว้ให้กินเสมอ ไม่เคยพลาด"²

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 152-153

² ก. หน้า 50

เพิ่มมีชีวิตอย่างเป็นสุขได้ความนิสสัยที่ไม่เป็นคนเอาเรื่อง เอาารวกับใคร คนเพื่อนฝูง
หลายฐานะ และหากจะมีเพื่อนฝูงคนใดได้ดีไปก่อนเพิ่มและห่างเหินไป เพิ่มก็มีใจรู้สึกเตือนร้อน
แต่กลับจะให้ความเคารพนับถืออาวกรแก่ฐานะ มิได้คิดเสมอว่าเป็นเพื่อนแค่ประการใด
ลักษณะนิสัยของเพิ่มไม่สู้จะเปลี่ยนแปลงไปมากนัก ตั้งแต่วัยหนุ่มจนวัยชราเพิ่มเป็นคนรักสนุก รัก
ความสบาย ไม่สนใจเรื่องราวของคนอื่นมากนัก ลักษณะนิสัยเช่นนี้ยังคงมีอยู่ในตัวเพิ่มอย่างครบ
ถ้วน แต่ความรู้คิดและความรับผิดชอบมีเพิ่มมากขึ้นตามวัยและประสบการณ์

อุปนิสัยที่ดีอย่างหนึ่งของเพิ่มที่กล่าวไว้ในตอนต้นคือความจริงใจ ซึ่งหาได้ยากในบุคคล
ทั่วไป เริ่มเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น แต่เพิ่มมักจะซ่อนไว้ภายใต้
กิริยาไม่เอาเรื่อง แต่เมื่อถึงคราวที่สถาบันกษัตริย์มีที่ท้าวจะลดความสำคัญลงในสายตาของผู้ก่อ
การเปลี่ยนแปลง เพิ่มก็กลับกลายเป็นผู้แสดงตัวอย่างเปิดเผยว่า ตนนั้นจงรักภักดีต่อพระเจ้าอยู่
หัวอย่างไม่เสื่อมคลาย โดยการแต่งกายไปรอรับเสด็จในที่ทุกแห่งที่จะเสด็จพระราชดำเนินผ่าน
จึงเพิ่มให้เหตุผลแก่พลอย เมื่อพลอยแสดงความสงสัยว่า

"อ้อ" พลอยพูด "คุณหลวงนี่ออกแล้วก็ยังเฝ้าแทนอยู่อีก ได้ราชการจริงๆ"
พอเพิ่มหัวเราะแล้วก็พูดว่า

"แม่พลอยไม่รู้อะไร เมื่อฉันยังอยู่ในราชการ เสียดจันท์เฝ้าเฝ้าเก่งเป็นที่สุด ถ้า
ไม่จวนตัวจริง ๆ ฉันเป็นไม่ไป เพราะไม่เกียจแคงเกรื่องยศฐานจะตายไป แล้วก็
ไอ้เราเป็นขุนนางตัวซี้บะตัวอย่างนี้ จึงจะไปไม่ไปก็เท่ากัน ไปก็ได้แต่เฝ้าไปเฝ้า
มา กินน้ำชาอายุที่ยคนละอีกสองอีก มองไปทางไหนก็มีแต่เจ้าขุนมูลนาย ถองคอย
ก้าน้ำต้องคอยโค้งกันจนเจ็บมือปวดหลัง"

"ก็เพราะฉันรู้ว่าคุณหลวงไม่ยอมไปงาน ฉันจึงได้ถาม" พลอยว่า

"ฉันเพิ่งเข้าเฝ้าสมัยนั้นะเอง เริ่มตั้งแต่วันเสด็จกลับจากหัวหิน หลังเปลี่ยน
แปลง ฉันก็แต่งตัวไปรับที่สถานีจิครดดา เห็นมีแต่ลูกเสือไปตั้งแถวรับและคนไปกัน
หอรอมแหรม ฉันก็ใจหาย ตั้งใจไว้ตั้งแต่วันนั้นว่าฉันจะเสด็จออกที่ไหนฉันจะไปเฝ้า

ทุกครั้ง จนกว่าจะเดินไม่ไหวหรือจะตายไป วันนั้นก็เลยไปส่งเสด็จที่ท่าหนักแพ ถูก
ไต่บันทึกลงจากแท่นแล้วเข้า รั้วนจะเป็นลมเสียไปได้..."¹

อุปนิสัยของ เวย์ม เป็นลักษณะ ของคนที่ไต่ถ่านโลกมานานและมองโลก มองสังคมด้วยความ
เข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพิ่มจึงดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสุขโดยตลอด

ทาคอน

ทาคอน เป็นตัวละครที่มีส่วนช่วยให้เหตุการณ์ใน เรื่องสี่แผ่นดินในส่วนที่เกี่ยวกับการ เปลี่ยน
แปลงการปกครองมีความสมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของผู้แต่งที่มุ่งจะแสดงความคิด เห็นของบุคคล
บางฝ่ายที่มีต่อเหตุการณ์เบื้องหลังประวัติศาสตร์ในช่วงนั้น อันเป็นตัวแทนของผู้ที่มีความคิดเห็น
คัดค้านการ เปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างรุนแรง ถึงกับเป็นผู้ชักชวนให้มีการคัดค้านกันอย่างเปิด
เผย ด้วยเหตุผลอันสำคัญประการ เดียวคือ ความมั่นคงจงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ อัน
ถือว่า ผู้ก่อการ เปลี่ยนแปลงทั้งปวงกระทำผิดคนน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและมุ่งจะหาอำนาจใส่ตน

อันเป็นลูกชายคนโตของคุณเปรม ที่เกิดจากคนในบ้าน ก่อนแต่งงานกับพลอยและได้ไป
อยู่ในอุปการะของพลอย ได้รับการเลี้ยงดู รักใคร่อย่างเกี่ยวกับลูกที่แท้จริง บางครั้งพลอยยัง
จะเข้าข้างทาคอนมากกว่าลูกตนเองเสียด้วยซ้ำ เพราะสงสัยว่าเป็นลูกกำพร้า พลอยเลี้ยงดู
ทาคอนอย่างที่ได้สิทธิเสรีภาพทุกอย่าง ทั้งในเรื่องการ เรียนและอาชีพ

โดยปกติทาคอนเป็นเด็กอ่อนสอนง่าย ซื่อซื่อ และทั้งที่ไม่เคยมีใครพูดถึงฐานะ
อันแท้จริงของตัวให้ฟัง อันก็เจียมตัวเสมอและมักจะยอมลงให้อันลูกชายคนโตของพลอยอยู่เป็นนิจ
ไม่ว่าของเล่นอะไร ของคนที่อันอยากได้ อันก็ยอมเสียสละได้โดยไม่เสียดาย อุปนิสัยนี้เองที่ชัก
ตัวทาคอนไปจนโต กลายเป็นผู้เสียสละและไม่เสียดายแม้กระทั่งชีวิตของตนเอง อันเป็นคนทำ
อะไรทำจริง มีความคิดมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงง่าย มีความเข้มแข็งเด็กขาดในนิสัยสมกับที่ได้
บิณฑบาตเป็นทหาร ทั้งที่เมื่อยังเด็กอยู่จะเลือกเรียนทหาร เพียงเพราะเหตุผลที่ว่า "อันชอบ"
ทาคอนตอบ "เป็นทหารหักแถว ยิงปืน แฉ่งตัวสวย บางทีก็จะได้ขี่ม้าอย่างคุณพ่อ" เท่านั้นเอง

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 381-382

อุปนิสัยอีกอย่างหนึ่งของท่านคือ เป็นผู้มีความเคารพเชื่อฟังพ่อแม่เป็นอย่างดี แม้แต่ในเรื่องที่ท่านขัดแย้งกับคนอื่น เรื่องเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองซึ่งเป็นเรื่องชองบ้านเมือง เมื่อมีปากเสียงกัน พลอยขอร้องให้เห็นแก่แม่ ทั้งสองก็ยอมสงบโดยดี แม้ว่าในใจจะยังไม่ยอมรับก็ตาม

ท่านเป็นคนเข้มแข็งก็จริง แต่โดยเนื้อแท้แล้ว ท่านเป็นคนใจอ่อน ซามซึ่งมีความรักของมารดาเพราะรู้ว่า พลอยนั้นรักตนมากเพียงใด ความว่าเหตุที่ต้องเป็นกำพร้ามารดา แต่ยังคงทำให้ท่านยึดแน่นกับพลอย ท่านจะทำอะไรได้ทุกอย่าง เว้นเสียแต่ความรักของพลอย เมื่อคราวที่วิวาทกับท่านนั้น เพียงแต่ท่านบอกว่าตนไม่ใช่ลูกแท้จริงของพลอย ท่านก็เสียใจอย่างมากเพราะพลอยเป็นสิ่งที่ท่านคิดว่าตนมีอยู่ แต่ในเรื่องของชาติ ของเพื่อน ท่านก็รักและเสียสละได้ทุกอย่าง ซึ่งท่านเองก็เคยพูดกับพลอยว่า

“ผมรู้จักเพื่อนเขาคือ เคยกินเคยนอนอยู่ใกล้ซิกกันมาแต่เด็กเริ่มจำความได้ เพื่อนเขาเป็นคนใจแข็ง ไม่ยอมใครง่าย ๆ เรื่องที่เกิดขึ้นคราวนี้ผมเชื่อว่าเพื่อนเขาเห็นตัวเขว่าเป็นฝ่ายถูกและเขาก็ไม่ได้ทำตนเสีย มีพวกพ้องเพื่อนฝูงที่เขาร่วมมือร่วมตายกันมาก สมมุติว่าถ้าจะมีใครไปช่วยเพื่อนได้ ผมก็แน่ใจว่าเพื่อนเขากงไม่ยอม เมื่อเรื่องมาถึงเพียงนี้แล้ว เพื่อนเขาคงไม่ปลื้มเอาตัวรอด แต่เขาคงจะยอมติดคุก คิดตารางกับพวกพ้องของเขามากกว่า”¹

ท่านเป็นคนมีระเบียบวินัย ชอบความโลดโผน มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง มีความรักชาติ มีความกตัญญูต่อพระเจ้าอยู่หัวเหมือนพลเมืองในสมัยก่อนทั้งหลาย การคิดต่อต้านผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นเป็นเหตุให้ท่านกระทำการตรงกันข้ามกับท่าน ท่านให้เหตุผลแก่พลอย เมื่อคราวที่ถูกจองจำไว้ในข้อหาทกฏภายในราชอาณาจักรว่า

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 371

"ลูกอยากจะบอกให้แม่ของลูกรู้ว่าที่ลูกทำไปคราวนี้ ลูกทำไปด้วยความสุจริตใจ ด้วยความเชื่อถือโดยบริสุทธิ์ว่า เป็นการกระทำที่ถูก ลูกไม่กล้าทำไปเพื่อหวังอนาคต วาสนาหรือเพื่อที่จะให้ตัวเองเป็นใหญ่เป็นโตเลย แต่ตั้งแต่จำความได้มา ลูกก็ เคยแต่ได้รับคำสั่งสอนอบรมให้ซื่อสัตย์กตัญญูต่อพระเจ้าอยู่หัว คุณพ่อคุณแม่ซึ่งเป็นที่ รักนับถือของลูกยิ่งกว่าอะไรทั้งนั้นก็ได้สอนมาอย่างนี้ ครั้นอาจารย์ทุกคนก็ได้สอน ต่อเติมจากนั้น ทำให้ลูกมีความจงรักภักดี มีความกตัญญูมากขึ้นไปอีก ลูกเข้ามา เป็นทหารด้วยความสมัครใจของลูกเอง คุณพ่อคุณแม่ไม่เคยบังคับเลย ได้แต่ตามใจ เมื่อเป็นทหารก็รู้สึกอยู่ๆ ทัศนทัศน์ที่รักษาแผ่นดิน รักษาพระบรมเชษฐาธิราช เมื่อ จำเป็นก็ต้องถวายชีวิตเป็นราชพลี ลูกได้ร่วมทำการกับเขาทั้งนี้ด้วยความรู้สึกด้วยความ เชื่อถือเหล่านั้นเป็นที่ตั้ง มิได้มีความหวัง ความปรารถนาอย่างอื่นผ่านเข้ามา ในหัวใจเลย ขณะนี้เป็นเวลาที่คนอื่นเขาจะต้องประมาณ จะต้องกล่าวร้ายลูกและ คนที่อยู่ทางฝ่ายลูก แต่ลูกก็รู้อยู่เสมอว่า แม่คงจะเข้าใจและเห็นใจ และถ้าคุณพ่อ มีทางใจที่จะรู้ได้ คุณพ่อก็คงจะพอใจ เวลานี้ ลูกยึดถือเอาแต่ความซื่อสัตย์กตัญญูต่อ แผ่นดินและความรักที่ลูกมีต่อแม่ทูนหัวของลูกเป็นเครื่องคุ้มครองตัว ลูกสวดมนต์ภาวนา และคิดถึงคุณพ่อคุณแม่อยู่เสมอ เพราะในยามนี้เป็นยามที่ลูกคิดถึงแม่มากที่สุด

แม่ทูนหัวของลูก ขออย่าให้แม่นึกแม่ น้อยว่า ลูกชอบทำสิ่งที่ลูกกำลังทำอยู่ ลูก ไม่อยากเห็นคนไทยรบกันเองเลย และเมื่อแรกก็คิดไปไม่ถึง หรือไม่ได้คิดว่าเรื่อง ราวจะรุนแรงถึงเพียงนี้ ลูกเป็นลูกที่ขี้ออกไปทั้งสองมือนั้นเหมือนจะถูกที่หมาย ทุกครั้งไป ที่หมายนั้นก็คือหัวใจของลูกเอง ทุกครั้งที่ลูกยิงปืนด้วยตนเองหรือสั่งให้ ทหารยิง น้ำตาของลูกจะไหลออกมาโดยไม่รู้ตัว ความรู้สึกเหมือนกับลูกกำลังทำ บาปอย่างหนัก ต้องชำระหนี้ บางครั้งลูกแทบจะทนไม่ได้ อยากจะวิ่งหนีหลบหลีก ไปเสีย แต่ลูกก็ไม่อาจทำได้เพราะไม่สามารถทิ้งทหารที่อยู่ใต้บังคับบัญชา และไม่สามารถเสียความรู้สึกที่มีต่อเพื่อนร่วมตายทุกคน... ลูกต้องเขียนหนังสือถึงแม่เพราะ เวลานี้ เป็นเวลาที่ลูกอยากอยู่ใกล้แม่ที่สุด เพราะแม่คนเดียวที่สามารถปลอบลูกให้คลาย

ทุกซั้ได้ แม่คนเดียวเป็นคนที่อาจอธิบายให้ลูกเข้าใจเหตุผลต่าง ๆ ได้ ลูกอยากนั่ง
แพมพาเท้าแม่เอาหัวชนบ้นตัก แม่อยากูู้ว่ามือของแม่ที่เต็มไปด้วยความรักความ
เมตตาที่นั้กำลังลูบหัวลูก

การข้างหน้าจะเป็นอย่างไรต่อไปลูกเองก็ไม่อาจคาดคะเนได้ ถ้าลูกเป็นอัน-
ตราลงไป ลูกอยากให้เป็นแม่ไ้รู้ไว้ว่าความคิดสุดท้ายของลูกจะจคงอยู่ทีตัวแม่...¹

นั้จากนิสัย รักลูกนั้เอง รักหน้าทีและรับผิดชอบหน้าทีอย่างสูงแล้ว ตาอั้นยังเป็น
คนที่ยอมรับความจริงตามแบบอย่างชายชาติทหาร เช่น เมื่อตาอั้นถูกนาไปปล่อยเกาะตะรุเตา
โทษฐานกบฏนั้น ตาอั้นไม่เคยปริปากบ่นให้ใครฟังถึงความทุกข์ของตัวเลย เพราะตาอั้นยังเชื่อ
มั่นว่า เขาทำถูกแต่ผิดความประสงค์ของอีกฝ่ายหนึ่ง และเมื่ออีกฝ่ายหนึ่งนั้นชนะ ถือเอาเขาเป็น
ฝ่ายผิด เขาก็ยอมรับผิดนั้นอย่างเต็มใจ

ตาอั้นมีนิสัยเหมือนคนไทยโดยทั่วไป เมื่อมีทุกข์มาก ๆ จนคิดว่าตนเองไม่สามารถแก้ปัญหา
ให้ลุล่วงไปได้ด้วยดีก็หันเข้าหาศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ สำหรับเป็นที่ยึดเหนี่ยว หลังจากรัฐบาล
สั่งปล่อยนักโทษการเมืองแล้ว ตาอั้นตั้งใจจะกลับมบ้าน แต่บังเอิญไปพบตาออกป่วยหนักอยู่ที่
บักขั้ไ้ จึงหยุดดูแลรักษาจนตาออกเสียชีวิต ตาอั้นรู้สึกเสียใจมาก เพราะตาออกเป็นผู้มีคุณแก่
ตน ตาอั้นบอกกับพลอยว่าจะบวชเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับตาออก กับทั้งจะยึดศาสนาเป็นเครื่อง
ปลอบใจตนอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งพลอยก็เห็นชอบด้วย

ตาอั้น

ไว้

ตาอั้นเป็นลูกชายคนโตของพลอยกับคุณเปรม เป็นตัวละครสำคัญที่มีบทบาทต่อโครงเรื่อง
โดยเฉพาะในตอนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ตาอั้นเป็นตัวละครสำคัญ
คนหนึ่งในด้านผู้ก่อการ ในฐานะที่เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองแบบใหม่ซึ่งได้

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 374-375

รับอิทธิพลจากต่างประเทศ

อุปนิสัยที่เด่นชัดของตัวอื่น คือ ความชอบมีอำนาจ วิยะโรยามีคนเดียว ชอบเป็นใหญ่ทำอะไรทำจริง เอาการเอางาน เอาใจใส่ในการหาความรู้ใส่ตัว มีความเชื่อมั่นในตนเอง สูงมาก จนกระทั่งคิดว่าตนเองจะสามารถดูแลงานการของบ้านเมืองได้ ดังปรากฏในจดหมายที่เขียนมาถึงพลอยระหว่างที่ศึกษาอยู่ต่างประเทศว่า

"ลูกสอบไล่กฎหมายได้สำเร็จเรียบร้อยแล้ว ลูกจึงได้ซื้อตั๋วเรือเพื่อจะได้กลับบ้าน กะว่าจะถึงบ้านในปลายเดือนหน้า ครบอาจารย์ตลอดจนเพื่อนฝูงของลูกเห็นว่าลูกควรจะได้เรียนต่อหาความรู้ชั้นสูงขึ้นไปอีก แต่ลูกเห็นว่าลูกควรจะได้รีบกลับบ้านเพื่อทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราต่อไป เมืองไทยของเรายังล้าสมัยอยู่มาก ต้องการคนมีความรู้เข้ามาสร้างความเจริญให้ ลูกก็คิดว่าเรียนมาพอสมควรแล้ว จึงจะรีบกลับบ้านไม่ยากให้ช้าเกินไป เพื่อจะได้ทันทำการทำงานหลายอย่างที่ลูกตั้งใจว่าจะทำ ถ้าขึ้นพลอยช้าไปเวลาที่จะล่องเรือไปเรื่อย ๆ ยากที่จะแก้ไขสิ่งใดที่ควรจะทำก็ต้องรีบทำเสีย..."¹

การที่ตัวอื่นไปรับการศึกษาในต่างประเทศทำให้มีนิสัยตื่นตัวเร่งเสียจนกระทั่งถูกคนไทยว่า ล้าหลัง แม้กระทั่งการปกครองก็เห็นว่าควรจะได้มีการเปลี่ยนแปลงตามแบบอย่างประเทศทางตะวันตกซึ่งตนได้ไปว่าเรียนมา เมื่อสมัยเด็ก ๆ ตัวอื่นเป็นคนมีอารมณ์ร้อน ติโพยตีพาย แต่เมื่อโตเป็นหนุ่มขึ้นนิสัยนี้เปลี่ยนไปตามวัยและประสบการณ์ นิสัยอีกอย่างหนึ่งของตัวอื่นคือชอบของแปลก ๆ จึงไม่ประหลาดอันใดที่ตัวอื่นได้แต่งงานกับลูซิลล์ สตรีชาวฝรั่งเศสเพราะเป็นของแปลกอีกอย่างหนึ่งที่ตัวอื่นเคยพบ การเปลี่ยนแปลงการปกครองก็เป็นของใหม่ที่ตัวอื่นอยากเล่น ตัวอื่นชอบพูดถึงความเป็นประชาธิปไตยในฐานะที่ตนเองมีส่วนร่วมและเกี่ยวข้องกับผู้ออกการเปลี่ยนแปลงด้วย แต่ในวิถีปฏิบัติจริง ตัวอื่นก็เหมือนกับผู้บริหารบ้านเมืองไทยหลายยุค

หลายสมัยคือ พุกแต่ไม่ได้ทำ เพราะปรากฏว่า ในขณะที่คนอื่นเรียกร้องและไต่ถามการให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยอ้างว่าเพื่อให้ประชาชนมีประชาธิปไตยในการปกครองบ้านเมืองนั้น คำอื่นเองกลับไม่พอใจเมื่อมีผู้วิพากษ์วิจารณ์การกระทำของพวกตน เช่น คำออก และเพื่อเพิ่ม และแม้กระทั่งตามอนุสาวรีย์เจ้าอยู่หัวก็กระแสน้ำแห่งการคัดค้านการปกครองแบบใหม่

อุบนิสัยที่เด่นชัดอีกประการหนึ่งของคำอื่นคือ นิสัยเห็นแก่ตัว มีสัญชาตญาณในการเอาตัวรอดอย่างเช่น กรณีที่เพิ่มถูกจับในข้อหาฝ่าฝืนทางการเมืองฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาล เพราะไปร้องว่า "คราวนี้เสร็จละโว้ย" เมื่อเห็นเครื่องบินของทหารทางจังหวัดบินผ่านกรุงเทพฯ เมื่อพลอยขอร้องให้คำอื่นช่วยเหลือในฐานะที่คำอื่นรู้จักคนมาก คำอื่นกลับตอบว่า "ก็ผมเตือนคุณลุงแล้วไม่รู้จักหันให้ระวังปากระวังคอ คุณลุงก็ไม่ฟังเสียที เขาจับไปเสียก็ดีกว่ามันดีกว่า ต่อไปจะใคร่รู้จักระวังตัวเสียบ้าง" การกล่าวเช่นนี้เป็นการแสดงความเห็นแก่ตัว เพราะเพิ่มเป็นผู้มีความคิดขัดแย้งกับฝ่ายตน และครั้งพลอยบอกว่าเพิ่มเป็นผู้ชายคนเดียวกับพลอยมี ขอให้บอกว่าใครเป็นเจ้าของเรื่อง พลอยจะไปวิ่งเต้นเอง คำอื่นก็กลับเกลื่อนบอกว่าพอจะช่วยเหลือได้ ขอให้รออยู่ไปก่อน ซึ่งการกล่าวเช่นนี้เป็นการป้องกันตนเองมิให้พลอยตำหนิได้ เพราะถ้าวุ่นไปเขาอาจปล่อยเพิ่มเอง โดยไม่ต้องมีใครช่วยเหลือ หรือในกรณีที่คำอื่นนำพรรคพวกมาต่อต้านการเปลี่ยนแปลงการปกครองและถูกจับเป็นผู้ต้องหา คำอื่นก็บอกกับมารดาว่า

"ถึงตอนนี้ผมไม่มีทางจะไปช่วยเขาแล้ว ไม่มีจริง ๆ คุณแม่ คอยเหตุหลายอย่าง อย่างแรกเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก นอกเหนืออำนาจใคร ๆ ที่จะไปช่วยเหลือใครได้ เพราะเรื่องกฎหมายจลาจลถึงกับบรรพชาพันกันนั้นเป็นเรื่องใหญ่จริง ๆ คุณแม่ก็คงจะรู้ อีกอย่างหนึ่งบ้านเมืองเราเวลานี้มีแต่ระแวงระไวกันไปหมด พี่นไปเข้าข้างฝ่ายกบฏ...ลุงเพิ่มถูกจับ ผมเองก็เลยถูกมองไปด้วย ถ้าผมไปเที่ยววิ่งเต้นช่วยพี่น ผมก็อาจพลอยเสียไปค่ายอย่างง่ายตายที่สุด แต่ถึงผมจะเสียก็ช่าง เด็ดไม่เป็นไร ถ้าหากจะต้องเสียเพราะพี่น้องผมก็ยอม แต่ขอคำสัญญาที่สุดนั้นผมรู้จัก พี่นเขาคือ เคยกินเคยนอนอยู่ใกล้ชิดกันมาแต่เด็กเริ่มจำความได้ พี่นเขาเป็นคน

ใจแข็งไม่ยอมโกร่ง่าย ๆ เรื่องที่เกิดขึ้นคราวนี้ผมเชื่อว่าเพื่อนเขาเห็นตัวเขาว่าเป็นฝ่ายถูกและเขาก็ไม่ได้ทำคนเคียว มีพวกพ้องเพื่อนฝูงที่เขาร่วมใจด้วยตายกันมาก สมมุติว่าถ้าจะมีใครไปช่วยเพื่อนเขาได้ ผมก็แน่ใจว่าเพื่อนเขาคงไม่ยอม เมื่อเรื่องมาถึงเพียงนี้แล้ว ก่อนเขาคงไม่ปลื้มเอาตัวรอด แต่เขาคงจะยอมติดคุกติดตะรางกับพวกพ้องของเขามากกว่า..."¹

การกล่าวอ้างความดีของตัวในตอนที่หนีการกล่าวเพื่อให้พลอยเห็นกล้อยตามจะได้ไม่ตาคณิความใจดำของตน หลักฐานยืนยันความเห็นแก่ตัวของตัวได้แก่บทสนทนาของตัวกับพลอยก่อนต่อไปนี้ว่า

"อันรู้ไหมว่าเขาชิงอันไว้ที่ไหน"

"เวลานี้ผมยังไม่รู้ เพราะเขาแยกขังกันหลายที่... คุณแม่จะทำไม"

"เมื่อยากไปเยี่ยม"

"อย่าเพิ่งไปเลยครับคุณแม่" คำอื่นรีบตอบสวนกันขึ้นมาทันที "ผมขอเถิกคุณแม่ อย่าเพิ่งไปเลย เวลานี้เขาคอมองอยู่ทั่วไปหมดว่าใครจะทำอะไร"

"แม่แต่แม่ลูกกันก็ไปเยี่ยมกันไม่ได้แล้วหรือ" พลอยถามอย่างน้อยใจ "อันช่วยบอกแม่ที่เกิดที่บ้านเมืองเราเป็นอะไรไป"

"ไค้ณะคงไค้หอรอกคุณแม่" คำอื่นตอบ "แต่คุณแม่ไม่ได้มีลูกแต่เพื่อนคนเดียว ผมอยากให้คุณแม่คิดถึงลูกคนอื่น ๆ บ้าง"²

แม้แต่ในเรื่องการแต่งงานของประไพน้องสาวคนเคียวของตัว เหตุผลที่ตัวนำพาแสดงกับมารดาเกี่ยวกับเสวี่นั้น ก็เพราะเสวี่เป็นพรรคพวกเดียวกัน ส่วนท่านชายน้อยนั้นเป็นเจ้า ประไพไม่ควรเลือกเพราะขณะนี้พวกเจ้ากำลังตก แต่ภายหลังเมื่อเสวี่แสดงความเห็น

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 370-371

² ก. หน้า 371-372

เห็นแก่ตัวด้วยการงกสมบัติบ้าง ก็ทศุนยาไว้สาย เอาถ้าไรแม่แต่กับเมื่อยายของตนเองบ้าง ค้าอันก็เปลี่ยนใจไม่นิยมเสวี่อีก

ในฐานะที่เป็นผู้ได้รับการศึกษาก็ มีการดมาคมดี และได้คบหาแต่กับคนที่มีความฐานะการงานที่ดี ค้าอันจึงมีฐานะในสังคมสูงและสำคัญตนว่าตนนั้นมีความสำคัญมาก ประกอบกับนิสัยที่ชอบเป็นใหญ่ ชอบวางอำนาจ เมื่อได้รับสิทธิในการดูแลทรัพย์สินของบิดา ค้าอันจึงใช้อำนาจรักษาผลประโยชน์เต็มที่ ไม่เว้นแม้กระทั่งกับค้อออกนี้ เป็นน้อง ค้อออกไม่ยอมทำงานเพราะห่วงมารดาว่าไม่มีใครดูแล ค้าอันกลับกล่าวหาว่าค้อออกคือคนเหลว เงิน เอาเปรียบกองมรดกเพราะฉวยโอกาสใช้เงินกองกลางโดยไม่ต้องทำงาน แต่เมื่อต้องแบ่งมรดกก็จะได้ส่วนแบ่งเท่ากัน ซึ่งมีผลทำให้ค้อออกต้องตั้งใจลามารดาไปทำเหมืองแร่ตามที่เพื่อนชักชวนไว้

อุปนิสัยของค้ออันเป็นอุปนิสัยของคนที่ได้รับการความใจและได้รับการยกย่องจนเหลือ และเป็นนิสัยของคนไทยที่ค่อนข้าง ค้าอันใจที่ระบบราชการแบบเก่าอยู่เสมอว่า นิยมเล่นพวก เล่นพ้อง ใครไม่มีพวกจะอยู่ไม่ได้ในราชการ หรือถึงหากว่าจะอยู่ก็ไม่ได้มีความก้าวหน้า แต่ตัวค้ออันเองก็นิยมการเล่นพรรคพวกเหมือนกัน เช่น ในการชักชวนให้ค้อออกเข้าทำงานราชการ ค้ออันก็อ้างเอาว่าตนเองมีพรรคพวกพอจะฝากฝังให้ได้

แต่อย่างไรก็ตาม คนอย่างค้ออันก็เป็นคนมีประโยชน์ต่อสังคม เพราะค้ออันไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นปัญหาของสังคมเพียงอย่างเดียว แต่ยังได้เสนอวิธีแก้ปัญหามาด้วย ซึ่งถึงหากว่าจะนำไปปฏิบัติแล้วได้ผลหรือไม่ก็ยังคงคิดว่าการโจมตีหรือการยกปัญหาขึ้นมาอ้าง โดยไม่เสนอทางแก้ไขไว้ด้วย เช่น เสนอวิธีแก้ปัญหการปกครองบ้านเมืองไว้ว่า

"ปัญหาทุกอย่างมันอยู่ที่การปกครองเป็นหลักใหญ่" ค้าอันเริ่มอธิบาย "ปัญหาเศรษฐกิจทุกวันนี้ มันเป็นปัญหาปัจจุบัน จะแก้ได้ก็ด้วยการปกครองแผนปัจจุบัน ออกก็รู้ว่าการปกครองของเราทุกวันนี้โบราณล้าสมัย ปกครองกันมาแบบนี้ก็พันปีก็ยังไม่ปกครองกันอยู่อย่างนั้น ผลที่สุดก็เลยทำอะไรไม่ได้ พวกคนอื่นต้องเดือดร้อนไปด้วย ถ้าจะให้แก้ปัญหานั้น ๆ ให้สำเร็จก็ต้องแก้ที่การปกครองก่อน ใหญ่เวลา

เหมือนของคนอื่นเขา คนอื่นที่เขาก็มีความสามารถ จะได้มีโอกาสเข้ามาทำงานให้
"บ้านเมืองได้"¹

ความคิดของตาอื่นในเรื่องนั้นว่ามีผู้เห็นพ้องด้วยมาก จึงปรากฏว่ามีการเปลี่ยนแปลง
การปกครองในโอกาสต่อมา แต่ตัวปัญหาจริง ๆ กลับไม่มีใครยกขึ้นมาแก้ไข เพราะปัญหานั้น
เกิดจากคนมีใจเกิดจากระบบ เมื่อแก้กระบบไม่แก้ "คน" แล้ว ปัญหาที่ยังคงเป็นปัญหาไม่รูจบ
สิ้น

ตาออก

ตาออก เป็นลูกชายคนรองของพลอยกับคุณเปรม ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างเดียวกับ
ลูกของผู้อื่นจะกินสมยนั้น ได้รับการส่งเสียให้ไปเรียนต่อยังต่างประเทศ โดยที่บิดาคังความ
ปรารถนาไว้ว่าจะให้กลับมารับราชการในเมืองไทย แต่ปรากฏว่า ตาออกเลือกเรียนวิชา
วรรณคดีซึ่งไม่สามารถจะนำมาใช้ปฏิบัติราชการในตำแหน่งใดได้ตรงความรู้ที่ใคร่หาเรียนมา

ตาออกเป็นลูกคนกลาง อุปนิสัยที่เด่นชัดคือ เป็นคนที่มีความเบตตาปราณี มีความจริง
ใจต่อผู้ที่ตนคบหาด้วย มีความละเอียดอ่อนในจิตใจ มองคนในแง่ดีและพร้อมจะให้ภัยกับคนอื่นเสมอ
ไม่ชอบเอาเรื่องเอาราวกับใคร แต่เป็นคนที่มีความสนใจในสิ่งที่เกิดขึ้นรอบตัวเสมอ เป็นคน
ช่างสังเกตและถูกคนเป็น มีอารมณ์ขัน มีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ที่ใจกว้าง ตาออกเป็นคน
ที่มีความสุขในชีวิตด้วยการมองโลกอย่างไม่จริงจังนัก แต่โดยนิสัยแท้จริงเป็นคนที่ทำอะไรทำจริง
และมีความมุ่งมั่นสูง ตั้งใจจริง ถ้าจะทำงานใดก็มีความมุ่งมั่นและมุ่งมั่นที่จะให้งานนั้นสำเร็จ
เร็วลุล่วงไปด้วยดี และหลักคิดว่าตนเองจะทำไม่ได้ก็แล้วก็ไม่ปรารถนาจะทำ เช่น ในเรื่อง
เกี่ยวกับงานราชการ ตาออกมีความเห็นว่าระบบราชการในเมืองไทยนั้นจะเอาดีได้ด้วยระบบ
พรรคพวก ส่วนผลงานนั้นไม่มีใครนึกถึง แต่เมื่อชักตาอื่นไม่ได้ ชักมารดาไม่ได้ ตาออกก็ตกลง

¹ กึกกฤษ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 272

ไปทำงานราชการ แต่ตาออกหมั้นโนธรรมของตนเองในข้อที่ว่ากินแรงหลวงไม่ได้ เพราะงานไม่คุ้มเงินก้อน จึงลาออกจากราชการ โดยให้เหตุผลแก่มารดาว่า

"คุณแม่มักนึกว่าลูกขี้เกียจ เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ เขานึก ความจริงจะว่าลูกขี้เกียจก็ได้ ขี้เกียจประจบประแจงเจ้าขุนมูลนาย ขี้เกียจทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ไร้ประโยชน์ ขี้เกียจนั่งนึกนอนคิดว่าจะทำอย่างไรให้งานดีขึ้น แต่แล้วก็ไม่มีการหัง ไม่มีใครสนับสนุนเพราะเขาไม่อยากเห็นเราข้ามหน้าข้ามตาเกินเขาไป สมัยคุณพ่อฉันเขาถือเอาการงานเป็นใหญ่ แต่สมัยนี้เขาถือเอาตัวบุคคลเป็นใหญ่ ใครที่มีพวกพ้องมีอำนาจวาสนาจะพูดอะไรออกไป ถึงจะผิดหรือถูกก็มีคนฟัง ส่วนคนแต่ก่อนนั้นคุณเหมือนเขาจะชอบช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้ดี แต่คนเดี๋ยวนี้เขาชอบขัดแย้งขัดขวางกันให้ล้มคะมำหัวปักไปคาม ๆ กัน เมื่อลูกเข้าไปทำงานใหม่ ๆ ลูกก็มีแต่เจตนาดีที่จะทำงานทุกอย่าง แต่เดี๋ยวนี้ก็เห็นเสียแล้วว่าทำไม่ได้ เมื่อคนอื่นเขาไม่ทำ เขาก็ไม่ยอมให้เราทำ เพราะถ้าเราไปทำเขาเกิดฉงนขึ้นมา ก็จะทำให้เขาดูเป็นคนไร้ความสามารถไป แต่คุณแม่ม่าไปพูดกับใครตามทีลูกพูดมาให้ฟัง เพราะทุกคนเขาจะหาว่าลูกแก้ตัว เพราะลูกเป็นคนขี้เกียจ"¹

สำหรับเรื่องการลาออกจากราชการนี้ มีเพิ่มอีกคนหนึ่งที่เขาใจตาคือ อาจจะเป็นเพราะเพิ่มเคยทำราชการมากจน เพิ่มแสดงความเห็นแก่ช้อยว่า

"ไม่เคยนึกเลย เพราะฉันรู้ว่าพอออกไม่ใช่คนขี้เกียจ ถ้าจะมีเสียก็เพราะขยันเกินไปนั่นแหละ เข้าไปทำงานกับคนหม่มาก พบคนขี้เกียจเขาก็ไม่พอใจ และคนที่ขี้เกียจเขาก็คงไม่ชอบ เพราะกลัวพอออกจะไปได้ดีเกินหน้าเขาสักวันหนึ่ง แม้พอช้อย่าเป็นห่วงเลย คนอย่างพอออกไม่เป็นไรหรอก"²

¹ กึกกฐ์ ปราเมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 532

² ก. หน้า 933

ตาออกเป็นผู้ที่มีความเป็นตัวของตัวเองมากที่สุดคนหนึ่ง พูดยตรงไปตรงมาไม่อ้อมค้อม
 การเป็นคนรักการอ่านหนังสือทำให้ตาออกเป็นผู้ที่มีโลกทัศน์กว้างขวาง มองอะไรลึกซึ้ง มีความ
 เป็นตัวของตัวเองและมีความยุติธรรมในใจ มีความฉลาดเฉลียว ทันคน แม้ว่าจะได้ไปศึกษา
 ยังต่างประเทศ เช่นเดียวกับตาอื่น แต่ตาออกก็ยังคงเป็นคนที่มีชาตินิยมสูงอยู่เพราะ เป็นผู้มองอะไร
 ด้วยการพิจารณาอย่างลึกซึ้ง ทักษะที่มีต่อต่างประเทศก็ผิดแผกไปจากตาอื่น ตาออกมองอย่าง
 เปรียบเทียบก็จริง แต่เปรียบเทียบกับยิวยุติธรรม เช่น ตาออกเล่าเรื่องเมืองนอกให้พ่อเพิ่ม
 ฟังว่า

"ก็คงสนุกสนานสำหรับคนที่ไปเที่ยวชั่วคราวเท่านั้นแหละครับคุณลุง" ตาออกตอบ
 "ถ้าจะอยู่กันจริงๆ ก็สู้ของเราไม่ได้ ที่เมืองนอกถึงจะมีอะไรดี ก็จะต้องรู้ตัวอยู่
 เสมอว่ามันไม่ใช่ของเรา แต่เป็นของคนอื่น พอมาถึงเมืองไทยเข้าก็เห็นว่าเป็นของ
 เราไปหมด ดินฟ้าอากาศถึงจะร้อนเพียงไรก็เป็นของเรา กลิ่นไอทั่วไปถึงจะเหม็น
 บ้างอะไรบ้าง ก็เป็นเครื่องบอกให้เราทราบว่าเรามาถึงบ้าน บ้านเมือง ถนนหนทาง ไร่นา
 ตลอดจนต้นหมากรากไม้ ถึงจะรกรุงรัง ไม่รกรุงรัง ก็เพราะเราเป็นคนทำ ถ้าเราทำ
 ให้มันรกได้ เราก็ทำให้มันหายรกได้"¹

ตาออกเป็นคนที่มีสติที่ควบคุมอารมณ์ได้ในเกือบทุกสถานการณ์ เช่น ในวันที่บิดาของตน
 ถึงแก่กรรมใคร่ต่อใคร่พากันตกใจทำอะไรไม่ถูกแม้แต่พลอย แต่ตาออกเป็นคนเดียวที่ควบคุมสติได้
 และสั่งงานให้คนต่าง ๆ ทั่วไปได้เรียบร้อยตามที่ควรจะเป็น หรือในกรณีที่ถูกกระทบกระเทือน
 เรื่องการไม่ทำงานให้เป็นหลักฐานของตน แม้จะถูกทั้งพี่ทั้งน้องประชดประชันด้วยถ้อยคำที่รุนแรง
 และตาออกเองก็รู้สึกโกรธ แต่ตาออกก็เพียงแค่แสดงความน้อยใจเพียงเล็กน้อย และคราวใด
 ที่พอจะได้รับความสุขใหม่ไม่ว่าจะในเรื่องใจใด ๆ ก็ตาม ตาออกก็จะเป็นผู้ปล่อยใจให้มารดา
 คลายทุกข์และ เป็นผู้คอยแก้สถานการณ์อันตึงเครียดภายในครอบครัวได้เสมอ

¹ กึกกฐณี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 246

ในเรื่องที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ข้าออกคำจำเป็นกลางแม้ว่าใจจริงแล้วข้าออกค่อนข้างจะไม่เห็นด้วยในบางสิ่งบางอย่าง เช่น การบังคับให้พระเจ้าอยู่หัวสละราชสมบัติทางอ้อม ข้าออกแสดงให้เห็นว่า ตนเองเป็นผู้มีความรู้ความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยยิ่งผู้หนึ่ง ในฐานะของประชาชน ข้าออกเคยพูดถึงเรื่องนี้กับตาอันตอนหนึ่งว่า

"ยินดีด้วยเพื่อน"

"ขอบใจออก ขอบใจ" ตาอันตอบอย่างสบายใจแล้วลงนั่งที่โต๊ะ "พินึกแล้วว่า ออกคงเข้าใจและพอใจ เพราะคนที่มีการศึกษาอย่างเราจะต้องพอใจทุกคน ต่อไปนี้เมืองไทยจะไม่มีวันเหลียวหลังกลับอีกเป็นอันขาด ออกก็มีวิหาคความรู้ ต้องเข้ามาช่วยกันบ้าง"

ข้าออกก้มหน้ายิ้มกับขามข้าวแล้วพูดขึ้นว่า

"มีข่าวอะไรบ้างไหมเพื่อน ทุกอย่างคงเรียบร้อยดี"

"มีข่าวที่ดีสุด" ตาอันตอบอย่างภูมิใจ "ในหลวงตกลงยอมแล้ว มีพระราชโอรสเลขมาว่าทรงเห็นด้วยที่จะมีรัฐธรรมนูญปกครองแผ่นดิน และทรงรับเป็นพระมหากษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญต่อไป เป็นอันว่าฝ่ายเราถูกตลอดมา พี่โล่งใจมาก"

"เพื่อนนี่กว่าในหลวงท่านจะไม่ทรงยอมหรือ?" ข้าออกถาม

"ก็ไม่แน่ใจในตอนแรก ใครจะไปรู้" ตาอันตอบ

"อ้อ แปลก" ข้าออกรำพึงขึ้นมา "เราคิดไว้แต่แรกว่าท่านไม่ทรงซัดซังของอย่างแน่นอน"

"ทำไมออก" ตาอันถามแล้วชักข้าวใส่ปาก

"ก็เพื่อนพูดเองว่า คนที่มีการศึกษานั้นจะต้องเข้าใจและพอใจ พี่ันก็รู้ว่าในหลวงท่านก็ทรงเป็นคนมีการศึกษา และดูเหมือนจะมีการศึกษากว่าคนอย่างเรา ๆ เสียอีก"

ข้าอันก้มหน้าไม่ตอบ กินข้าวเงียบไปอีกครู่ใหญ่แล้วก็พูดขึ้นว่า

"ออก พี่อยากจะได้อะไรสักหน่อย เพราะเราเป็นพี่น้องกัน"

"เตือนว่าอะไรเพื่อน" ตาออกถามโดยไม่เงยหน้าจากชนขาว

"พี่อยากจะเตือนว่าต่อไปนี้ออกจะพูดอะไรละก็ขอให้ระวังปากระวังคอบ้าง จะพูดอะไรตามใจตัวเองอย่างแตกชนไม่ได้ พี่ไม่เอากให้ออกต้องลำบาก"

"แล้วกันเพื่อน ออกก็อยากจะเตือนเพื่อน เหมือนกัน"

"เตือนมาเถิดออก พี่ยินดีรับฟังเสมอ"

"ออกอยากจะเตือนเพื่อนว่า เพื่อนควรจะระวังอย่าพูดอย่างนี้ให้ใครได้ยินอีก คนเขาจะหมกความเลื่อมใสเสีย"

"ทำไม" ตาอันถาม

"ก็เราเปลี่ยนจากการปกครองสมัยเก่ามาเป็น Democracy ภาษาไทยจะเรียกกันว่าอะไรออกก็ยังไม่รู้ แต่การปกครองแบบใหม่นี้เขารับรอง Freedom of Speech เสรีภาพในการพูดหรืออะไรนั่นแหละ สมัยก่อนใครพูดไม่ดีที่นั่นเอามะพร้าวห้ำมาถึกปาก สมัยนี้ยังจะทำอย่างนั้นอีกหรือ ถ้าเปลี่ยนกันมาทั้งนี้แล้วยังต้องเที่ยวเตือนไม่ให้คนพูดไปตามใจอย่างแตกชน ก็เสียหลักหมก กลายเป็นขัดคอตัวเอง จะดีหรือเพื่อน"¹

และเมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า จ้ายูหัวทรงสละราชสมบัตินั้น ตาออกก็พูดกับพลอยว่า

"ในหลวงท่านสละราชสมบัติอย่างแน่อนแล้วแม่"

"โธ่" พลอยพูดขึ้นได้คำเดียว

"ก็มันนะซี" ตาออกว่า "ลูกก็ว่าอย่างนั้นเหมือนกัน"

"นี่ถ้าไม่ใช่ออกเป็นคนบอกแม่ก็แทบไม่เชื่อ" พลอยพูดเบา ๆ

"ลูกเองก็ไม่อยากเชื่อ" ตาออกว่า "รู้สึกเสียค่ายเหลือเกินทั้งที่ไม่ใช่เรื่องราว

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม ๕ หน้า 334-335

อะไรของลูกเลย"

พลอยยกมือลูบหัวตาออกแล้วพูดว่า

"แม่ก็เสียค่ายเหมือนกันออก ไม่อยากเห็นบ้านเมืองเป็นไปถึงเพียงนี้ รู้สึกว่าผิดแบบแผนประเพณี หรือแม่จะเป็นคนโบราณอยู่คนเดียวก็นึกไม่รู้"

"ลูกเสียค่ายยิ่งกว่านั้นไปอีก" ตาออกพูดต่อ "เมืองไทยเราเพิ่งเปลี่ยนมาเป็นระบอบประชาธิปไตยยังไม่ทันไร เรายังต้องมาเสียคนสำคัญที่เป็นประชาธิปไตยมากที่สุดไปคนหนึ่ง" แล้วตาออกก็ถอนใจใหญ่อย่างมีทุกข์ ซึ่งพลอยไม่เคยเห็นตาออกทำบ่อยนัก¹

ตาออกเป็นตัวละครที่น่าจะถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตได้คนหนึ่ง แม้ว่าความรัก ความสบาย ไม่ยอมทำงานเป็นหลักแหล่งแน่นอน จะเป็นที่น่ารังเกียจ แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ตาออกมิได้เป็นคนเกียจคร้าน การที่ตาออกไม่ทำงานเป็นพระฐานะของตาออกยังอำนวยความสะดวกอยู่เฉย ๆ ได้โดยไม่เดือดร้อน ประกอบกับความคิดที่ว่า ถ้าทำแล้วต้องทำให้ดีจึงจะทำ จึงทำให้ตาออกดูเหมือนจะเป็นคนเกียจคร้าน แต่เมื่อตาออกไปทำงานเหมืองเข้าจริง ๆ ซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้ความอดทนมาก ตาออกกลับสนุกสนานเพราะได้ทำงานจริง ในส่วนที่เกี่ยวกับการแสวงหาความรู้และทัศนะคติต่าง ๆ ของตาออกนั้นนับว่าเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านมากที่สุด คนที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างตาออกย่อมจะได้รับความสุขอย่างมีภาคภูมิใจ เพราะตาออกมีความเป็นอยู่มีความคิด ความฉลาด ทันคน เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่จะช่วยให้มนุษย์มีชีวิตอยู่รอดได้อย่างดีในสังคม ซึ่งตาออกมีคุณสมบัติเหล่านี้ครบถ้วน

ลักษณะนิสัย ของตาออกนั้นไม่ค่อยจะเปลี่ยนแปลงไปมากนัก เคยเป็นคนรักสนุกอย่างไร ก็ยังคงเป็นอย่างนั้น แม้เมื่อความตายใกล้จะถึงตัว ตาออกก็ยังคงสนุกอยู่ เพราะตาออกไม่ปรารถนาจะให้ตนเป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์ของใคร เมื่อมีชีวิตอยู่ตาออกก็ได้แต่บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น คอยสอดส่องมิให้ความทุกข์มาถึงผู้ใดได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับพลอย หากมีทุกข์ที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ตาออกก็พยายามทำให้ทุกข์นั้นเบาบางลงด้วยวิธีการต่างซึ่งก็ได้ผลดีมาก

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 416-417

ประไพ

ประไพเป็นตัวละครที่มีความสำคัญต่อโครงเรื่องในฐานะที่เป็นตัวแทนของสตรียุคใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้รับอิทธิพลของอารยธรรมและวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาไว้อย่างเต็มที่ ทั้งในเรื่องของการแต่งกาย การดำเนินชีวิต ทักษะและความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ ประไพเป็นกุลสตรีที่ได้รับการอบรมมาดี มีความเป็นอิสระในความคิด ไม่ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีไทยดั้งเดิมเหมือนอย่างมารดา

เนื่องจากประไพเป็นลูกสาวคนเดียวของพลอย จึงได้รับความรักอย่างมากมาย ได้รับการเลี้ยงดูอย่างตามใจจากพลอย และยิ่งภายหลังเมื่อคุณอุณมาอยู่รวมบ้านกับพลอยและรับหน้าที่อบรมเลี้ยงดูประไพ ประไพก็ยิ่งได้รับการตามใจมากยิ่งขึ้น ประไพได้ถ่ายทอดอุปนิสัยหลายอย่างจากคุณอุณ เช่น ความถือตัว ถูกคนอื่น หัวสูง มีทิฐิ ชอบเอาชนะ เจ้าอารมณ์ เมื่อมีความรู้สึกอย่างไรก็มักจะแสดงออกมาอย่างเปิดเผย ไม่ปกปิด มีวาจาคุ้ยเขี่ยก้าวร้าว แต่ยังไม่ถึงขนาดคุณอุณ เอาแต่ใจตัวเองและบางครั้งก็แสดงออกมาเสียจนเกินกว่าเหตุ

ประไพได้รับการอบรมเลี้ยงดูตามแบบของกุลสตรีไทยทั้งกิริยามารยาทและการฝีมือ การบ้านการเรือน แต่เนื่องจากระยะที่ประไพเติบโต มานั้นเป็นช่วงเวลาที่อารยธรรมตะวันตกไหลบ่าเข้ามาอย่างรวดเร็ว ประไพก็รับเอาอารยธรรมนั้นไว้อย่างเต็มที่ แม้แต่การแต่งตัวซึ่งนับว่าเป็นของใหม่มาก สำหรับเรื่องการศึกษาประไพได้รับการศึกษาในโรงเรียนประจำ ซึ่งน่าจะเป็นโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้นและอยู่ใกล้บ้านพลอย

อุปนิสัยที่เด่นชัดของประไพคือ นิยมความหรูหราฟุ้งเฟ้อ เปียงคนมีเงินสมัยนั้น พுகอะไร พุกตรง ๆ นิยมความเป็นอยู่อย่างฝรั่ง ในงานวันเกิดของตน ประไพได้จัดให้มีงานปาร์ตี้ มีการเต้นรำ ประไพชอบแต่งกายทันสมัย ทักษะในการแต่งงานนั้นประไพนิยมผู้ชายที่มีความเป็นผู้ใหญ่ มีเกียรติสูงและมีเงิน ประไพเป็นคนค่อนข้างจะถือรั้นและชอบโต้แย้งผู้ใหญ่ว่า และมักแสดงกิริยาไม่งามเมื่อมีความไม่พอใจ

การที่ประไพได้รับการศึกษาในสถานที่ดีและคมเพื่อนฝูงที่มีฐานะทางสังคมเท่าเทียมกัน และมีรสนิยมแบบเดียวกัน ทำให้ประไพเป็นผู้มีกิริยามารยาทในการสมาคมดี แม้แต่พลอยเอง

ก็รู้สึกนิยมนั้นในความสามารถของลูกสาวไม่ได้ ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของพลอยในงานวันเกิดของประไพที่ได้เห็นประไพสามารถจัดการงานต่าง ๆ อย่างเรียบร้อยโดยลำพังตนเอง

ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ประไพจัดงานทุกอย่างและสิ่งการต่าง ๆ ด้วยตนเอง โดยที่พลอยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้อง แล่นงานนั้นดูเรียบร้อยไม่ขาดตกบกพร่อง ทำให้พลอยภูมิใจว่าลูกสาวของตนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถ ประไพแต่งตัวด้วยชุดสีชมพูอ่อน รับประทานเนื้อที่กำลังเปล่งปลั่งด้วยความเป็นสาว ผมนี้นักคิดใหม่ด้วยเครื่องไฟฟ้าและน้ำยานั้นดูรับกับใบหน้า และที่คอของประไพผูกจี้ทับทิมโบราณที่เจ้าคุณพ่อให้พลอยเมื่อโกนจุก และพลอยได้มอบให้เป็นของขวัญวันเกิดของประไพในวันนี้ ประไพยืนอยู่กลางสนามคอยต้อนรับแขกที่กำลังทยอยกันมาด้วยท่าทางที่ไม่เคอะเขินปราศจากขวยอาย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ทิ้งกิริยามารยาทที่สุภาพอ่อนโยน ทำให้พลอยนั่งนึกชมลูกสาวอยู่ในใจและนึกถึงตัวเองเมื่อยังเป็นสาว อายุเท่าประไพว่าคงไม่อาจสามารถรับแขกได้ดีเท่าที่ประไพกำลังทำอยู่นี้¹

ถึงแม้ว่าประไพจะได้รับการชมมาอย่างเป็นกู่ลสตร์ แต่ความเป็นคนสมัยใหม่มักจึงทำให้ประไพมีนิสัยรักการสมาคมไม่เห็นความจำเป็นของการเป็นแม่บ้านแม่เรือน เมื่อแต่งงานกับคุณเสวีแล้ว ประไพก็ยังมิจะนิสัยรักสนุก รักความสะบายสบาย รักการสมาคมนอกบ้านในเรื่องที่เกี่ยวกับอาหารการกินนั้น โดยปกติสตรีไทยสมัยนั้นมักจะต้อนรับหน้าที่ดูแลปรนนิบัติสามี แต่ประไพกลับบอกกับมารดาว่า

"คุณแม่ ไพคิดว่าเรื่องสำคัญกับข้าพเจ้าที่เรื่อนั้นไพไม่อยากหากคนทำเดง เพราะไพไม่มีเวลา ดู แ่อยากจะทำใหทางกรวังของบ้านใหญ่ทำสงให้"

"ก็สะดวกดีหรือประไพ" พลอยตอบ "แต่แม่เห็นว่าประไพควรจะทำเองจะดีกว่า"

เพราะอะไรจะไปสำคัญกว่าดูแลเรื่องการกินอยู่ให้ตัว" (

ประไพหัวเราะแล้วก็ตอบว่า

"ไฟไม่มีเวลา ต้องไปโน่นไปนี่ คุณเสวีกินง่าย ไม่จุจู้ แล้วก็ไม่อยากให้ไฟ
ทำด้วย เขาว่ากับชาวทางคุณแม่อร่อยกว่า"¹

หลายชีวิต

ลอย

ลอยเป็นเด็กที่ถูกพ่อแม่ลอยน้ำทิ้งมาตั้งแต่ยังเล็กมาก ยายพริ้มเป็นผู้พบลอยในแม่น้ำใน
ตอนเช้าวันหนึ่งและนำไปเลี้ยงดูอย่างดี เพราะยายพริ้มไม่มีลูก มีแค่หลานเพียงคนเดียว
การอบรมเลี้ยงดูลอยเป็นไปอย่างชาวบ้านธรรมดาทั่วไปจะมีได้ กล่าวคือ ลอยเรียนวิชาเพื่อ
การยังชีพจากเจ้าเด็กหลานของยายพริ้ม เช่น การทำนา การหาปลา และงานฝีมือบางอย่าง
ส่วนเรื่องกิริยามารยาทนั้นเจ้าลอยได้รับการอบรมจากยายพริ้มโดยตรง ผู้แต่งเล่าว่า

ถ้าหากยายพริ้มมีคุณแก่ลอยในฐานะที่ได้ชุบเลี้ยงมันมาให้มีชีวิต เจ้าเด็กก็มี
แก่นันในฐานะเป็นผู้ให้ความรู้ต่าง ๆ ที่จะดำรงชีวิตนั้นต่อไปได้ เจ้าเด็กสอนให้มัน
ลงเบ็ดทอดแห บอกให้มันรู้ว่ารูปลาไหลอยู่ที่ไหน สอนให้มันรู้จักหาลูกปลาหมอเห็น ๆ
มาเกี่ยวเบ็ดเป็นเหยื่อล่อปลาช่อน สอนให้มันถักกักหนูและจักสาน สอนให้มันคัดลอก
เวลาผุงหลังคา สอนให้เลือบไม้สากบ ละอื่น ๆ อีกสารพัด

ลอยเติบโตขึ้นมาพร้อมกับความจริงที่ว่าชีวิตของมันเคยถูกทอดทิ้งอย่างจงใจจะให้ตายมา
แล้วครั้งหนึ่ง เทชะบู่ที่ยายพริ้มไปพรมมันเข้าเสียก่อน มันจึงรอดมาได้ ด้วยความรู้สึกที่ฝังลึก
อยู่ในใจว่าตนไม่เป็นที่พึงปรารถนา ลอยจึงปรารถนาจะทำสิ่งใด ๆ เพื่อลมชีวิตของมันให้
เพิ่มขึ้น ลอยมีแต่ความต้องการ "ทำลาย" เหมือนที่มันเคยถูกคิกจะ "ทำลาย" มาแล้ว เป็น

¹ คีตกฤธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 479

² คีตกฤธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 11

การทดแทนความขาดที่มันมีความมัน

อุปนิสัยของลอยที่เด่นชัดที่สุดก็คือ ความโหดเหี้ยม ใจแข็ง ใจดำ โลกมาก เห็นแก่ได้ มีสัญชาตญาณมุ่งทำลายมากเกินกว่าที่ใครจะมีได้ แก่อุปนิสัยต่าง ๆ เหล่านี้ลอยซ่อนเร้นไว้อย่างมิดชิด ด้วยลักษณะของการเจรจาไพเราะ อ่อนหวาน กิริยาภายนอกของลอยล้วนเป็นที่ต้องใจคน เพราะลอยเป็นคนแสดงอาการอ่อนโยนอยู่เสมอ เนื่องจาก และช่างเอาใจคน

ลอยเป็นคนฉลาดเฉลียว มีความละเอียดรอบคอบ มีสติมั่นคง อารมณ์อยู่เสมอ ลอยจึงเป็นคนที่มิเพื่อนฝูงมาก แต่ลอยเป็นผู้มีใจกระด้าง ไม่รับรู้ความดีงามของใคร อาจจะเป็นเพราะไม่ได้รับการขัดเกลาถึงเป็นได้ นิสัยที่ลอยจะต้องเป็นใจโหดก็คือ ลอยเป็นคนชอบลักเล็กขโมยน้อยอยู่เสมอ แต่ไม่มีใครจับได้ และที่สำคัญคือลอยไม่มีความจริงใจกับใคร แม้แต่กับคนที่ขมเกลียดมันมาอย่างย่ำแย่ ลอยมันก็ฆ่าเสียได้เพียงเพราะมันต้องการสมบัติเพียงคนเดียว

ลอยเป็นคนที่ทำอะไรจริงจัง มีความตั้งใจจริงและทำได้ที่สุดในสิ่งที่มันชอบ อย่างในการใช้อาวุธปืน ซึ่งลอยเรียนรู้วิธีการใช้อาวุธเมื่อคราวถูกเกณฑ์ทหาร ลอยก็เรียนรู้วิธีการใช้อาวุธอย่างตั้งใจ และสามารถใช้อาวุธนั้นได้ดีมาก จนกระทั่งนำมาใช้เป็นอาชีพใจได้อย่างดี นอกจากนี้ ลอยยังมีความเป็นผู้นำอีกด้วย เมื่อเสียเปรียบถูกลอยฆ่าตายลูกน้องพากันกระจัดกระจายนั้นลอยก็สามารถเจรจาเกลี้ยกล่อมให้คงอยู่เป็นพวกได้ และทำการปล้นออกจากรอเดิมและด้วยความโหดร้ายยิ่งขึ้นทุกที ในนามของเสียเปรียบ

อุปนิสัยของลอยนั้นกล่าวได้ว่า มีความเด่นชัดในทางเลวแทบทุกทาง ทั้งโหดเหี้ยม ทรน ไร้ศีลธรรม มีความมักได้ เห็นแก่ตัว โลกมาก ไม่มีความจริงใจ หน้าไหว้หลังหลอก เล่นคุณสมบัตินี้ฝ่ายดีของลอยนั้นเป็นมาโดยธรรมชาติ คือ รูปร่างหน้าตาดี หูจาวอ่อนหวาน มีความละเอียดรอบคอบ แต่หน้าเสียกายที่ลอยนำคุณสมบัตินี้ไปใช้ในทางทุจริตจนได้ชื่อว่า "ใจใจโหด" อย่างไม่มีข้อโต้แย้ง

กล่าวได้ว่าลอยเป็นตัวแทนของความชั่วเกือบทุกประการ ก่ออาชญากรรมได้ทุกอย่าง

เช่น ข้าผู้มีพระคุณเพื่อชิงทรัพย์ ทำลายชีวิตที่เกิดขึ้นจากคณหาราคะของตน ข้าหัวหน้าโจร เพื่อ
จึงความเป็นใหญ่ โดยที่ลอยไม่มีความรู้สึกผิดแค้นเลย

พระเสม

พระเสมเป็นตัวละครฝ่ายดี เกิดมาท่ามกลางความบริบูรณ์แห่งทรัพย์และความรัก ความ
อบอุ่นจากบิดามารดา ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างที่ดีตามฐานะของตน ประกอบกับความดีในตน
เอง จึงเติบโตขึ้นมาอย่างเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ

เป็นคนที่มีอำนาจในตนเอง เป็นที่รักและเชื่อฟังของเพื่อนฝูงในวัยเดียวกัน อำนาจ
พิเศษที่กล่าวนี้คือ ความเป็นผู้มีใจเมตตา กรุณา ซึ่งคงจะแสดงออกด้วยกิริยาท่าทางและดวงตา
ผู้แต่งเล่าถึงเรื่องนี้ว่า

เสมก็ยังมิจะไรรอยู่ในตัวที่ทำให้เพื่อนฝูงทุกคนรักและเชื่อฟัง ทั้งที่เสมมิได้เป็นเด็ก
ที่โตกว่าเด็กอื่น และไม่เคยหุบคืรังเกรไกร เด็กที่เล็กกว่าทุกคน เมื่อมีเรื่องเจ็บตัว
หรือได้รับความไม่พอใจจะต้องร้องไห้วิ่งเข้าหาเสม และเสมก็มีวิธีพูดจาเบา ๆ ทำให้
เด็กนั้นนิ่งหยุดร้องไห้ได้ดีกว่าผู้ใหญ่บางคน นิสัยของเสมที่แตกต่างกว่าเด็กอื่นในขณะนั้น
ก็คือ เสมเป็นคนรักสัตว์เล็กขนาดแมลง หรือสัตว์ใหญ่ขนาดวัวควาย เสมไม่เคยทำลาย
ชีวิตสัตว์ลงแม้แต่ครั้งเดียว^๑

เสมได้รับการอบรมเลี้ยงดูแบบชนบททั่วไป เกี่ยวกับเรื่องความเชื่อทางศาสนา เรื่อง
ศีลธรรมจรรยา เรื่องการดำรงชีวิต เกี่ยวกับการเก็บรักษาและการหาทรัพย์สิ่งต่าง ๆ ว่าทรัพย์
นั้นจะไ้มาด้วยความขยันหมั่นเพียร และจะเก็บรักษาไว้ได้ด้วยความมัธยัสถ์ เกี่ยวกับการคบหา
สมาคมกับเพื่อนฝูงก็ได้รับการสั่งสอนให้เลือกคบคนที่มีฐานะเท่าเทียมกัน ซึ่งในประการหลังนี้
เสมมิได้ปฏิบัติตามแต่ก็มีไ้ไ้แย้ง

เสมเป็นคนช่างสังเกตและมีความสนใจสิ่งที่อยู่รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ เป็นคน

^๑ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า ๔๒

ที่มีความคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยตัวของตัวเอง มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่นยิ่งกว่า อุบาสีย์ที่
เกินขีดของเสมคือ ความเมตตา ความกตัญญู ความเป็นคนซื่อสัตย์ เห็นใจ คนที่ตกทุกข์ได้ยาก
ชอบช่วยเหลือคนอื่น มีความขยันหมั่นเพียร มีความเมตตาสูงมาก อุบาสีย์ต่าง ๆ นี้มีผลให้เสม
กลายเป็นพระเสมที่มีคนนับถือโดยทั่วไป

ในการดำรงชีวิตอยู่ในเพศธรวาส เสมก็คือหนุ่มไทยโดยทั่วไป มีคนรักเมื่อถึงวัยอัน
สมควร เมื่อนึกหวังในความรักก็เสียใจแทบคลุ้มคลั่ง เมื่อมีอายุครบบวชก็ได้บวชเรียนตามประ-
เพณี แต่การที่ได้พบเห็นความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในทงโลก เช่น ความตาย ความยากจน
กันแค้นของเพื่อนบ้านผู้มีความอูตสาหะ ความเหลื่อมล้ำในฐานะ ความโลภอันไม่มีสิ้นสุด ทำให้
เสมพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง และความทุกข์ในโลกมากขึ้น ครั้นได้พบความสุขสงบในสมณเพศ
เสมจึงไม่ลาสิกขา แต่ก็เหมือนกับคนอื่นทั่ว ๆ ไปที่ยังไม่พ้นกิเลส เสมจึงร่ำเรียนวิชาต่าง ๆ
ทางฝ่ายไสยด้วยคิดจะล่องหนหายตัวบ้าง เรียนเวทย์มนต์คาถาอื่น ๆ บ้างไปตามเรื่อง

ความเมตตาของพระเสมมีมากถึงขนาดที่ยอมสละตนเองเพื่อความสุขของคนอื่น ตั้งใจ
เป็นเด็กชาควาในชีวิตนี้จะคงอยู่ในสมณเพศต่อไปจนวันตาย ตราบใดที่ยังมีลมหายใจอยู่ก็จะ
พยายามหาทางช่วยแบ่งเบาความทุกข์ของเพื่อนมนุษย์ทั้งหลายทั้งปวง เท่าที่จะทำได้ในสมณเพศ
เพราะความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงในโลกนั้นพระเสมรู้ว่ามิอยู่มากมายหนักหนา แต่ความสามารถ
และโอกาสที่ตนจะเข้าช่วยแบ่งเบาความทุกข์ ๆ ได้มีอยู่ไม่มากมายนัก

พระเสมเป็นคนที่เข้าใจโลกและตนเองดี และเป็นผู้ที่ยอมรับความจริงใจในชีวิต เมื่อ
พระเสมป่วยด้วยโรคมะเร็งนั้นก็รู้ว่าอาการนั้นหนักเกินกว่าที่จะรักษาให้หายได้ จึงไม่วิตกทุกข์
ร้อนต่อความเจ็บปวดใด ๆ ด้วยรู้อยู่ว่าต้องสิ้นสุกลงในวันหนึ่ง ที่พระเสมยอมลงเรือมารักษาตัว
ก็เพื่อให้คนอื่นที่วิตกกังวลคลายความวิตกลงเท่านั้น

พระเสมเป็นตัวแทนของคตาคี เป็นผู้มีความประพฤติดี ควรแก่การเอาเป็นแบบอย่าง
ในทุกทาง ลักษณะนิสัยอันดีของพระเสมนั้นคงที่ตั้งแต่ต้นจนจบ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

พรรณี

พรรณีเค็มซอ^๑ เป็นลูกกำพร้าพ่อ อยู่กับนางริ้วผู้เป็นมารดา มีฐานะยากจนมาก พรรณีจึงเติบโตมาท่ามกลางความยากจน ความแร้นแค้น ผู้แต่งกล่าวถึงความจนของพรรณีว่า

ทุกครั้งที่พรรณีนึกถึงเรื่องราวของตนในวัยเด็ก พรรณีมักจะจ่ำรายละเอียดยื่นไถ่ไม่ค่อยจะได้ นอกจากความจน เพราะความจนนั้นเป็นรายละเอียดยื่นไถ่ที่สำคัญ ยิ่งเป็นรอยลึกอยู่ในหัวใจของพรรณี จนกลบเกลื่อนรอยแห่งรายละเอียดยื่นไถ่ ที่สั้นกว่านั้นเสียสิ้น พรรณีจำได้ว่าตนเคยอยู่กระท่อมผู้พังหลังหนึ่งกับยายริ้วผู้เป็นแม่ และอยู่กันลำพังสองคนแม่ลูก ไม่มีคนอื่นใดในครอบครัวและไม่มีสมบัติอื่นใด นอกจากชีวิตของคนทั้งสองที่เปล่าเปลี่ยวเท่านั้นเอง อะไรเป็นเหตุให้ยากจนถึงเพียงนั้น ยายริ้วไม่เคยอธิบายให้บุตรสาวฟัง แต่สมบัติที่เหลือติดตัวอยู่เพียงสอง ชิ้นคือ ชีวิตของแม่ชีวิตหนึ่ง และชีวิตของนางริ้วบุตรอีกชีวิตหนึ่งนั้น ยายริ้วตั้งใจจะรักษาเอาไว้เท่าที่สามารถจะทำได้^๑

ลักษณะนิสัยที่เด่นชัดของพรรณีคือความทะเยอทะยานและความโลภมาก ไม่ค่อยจะคิดอะไรลึกซึ้งนัก อย่างเช่น เมื่อไปอยู่บ้านคุณนาย ที่มีทายาทเพียงสองคน พรรณีฟังจากใคร ๆ ว่า คุณพ่อก็จะเป็นผู้ได้รับมรดกของคุณนาย พรรณึกก็คิดแต่เพียงว่าหากตนเป็นภรรยาของคุณพ่อก็ ตนก็จะได้มีสิทธิในสมบัติต่าง ๆ เหล่านั้นด้วย พร มีจึงได้กระทำการทุกทางที่จะให้คุณพ่อสันใจตน และอยากจะได้ตนเป็นภรรยา แต่พรรณีไม่ไ่คิดอะไรให้ลึกซึ้งไปว่า คุณนายจะยินดียกตนขึ้นเป็นภรรยาของคุณพ่อก็หรือไม่ ดังนั้นจึงไม่ประหลาดอะไรที่พรรณีจะถูกกีดจ้งต้งหนีออกจากบ้าน และเมื่อพรรณีถูกหลอกให้ไปเป็นโสเภณี พรรณึกก็ไม่เจ็บแค้นอะไรอีก เพราะการเป็นโสเภณีทำให้พรรณีมีเงินเป็นของตนเอง ถึงที่ได้ปรารภมานานตลอดชีวิต

^๑ คีตกฤทธิ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 86

รูปนิสัยอีกประการหนึ่งของพรณิคือ ความเจ้ากิดเจ้าแค่น พรณิคนที่คุณพงศ์เป็นสาเหตุให้ตนต้องไปเป็นโสเภณี พรณิจึงแก้แค้นเอาที่คุณพงศ์โดยปกอลอกคุณพงศ์ในภายหลัง พรณิต้องจบชีวิตของตนเองลงเพราะความเจ้ากิดเจ้าแค่นและความโลภอันไม่มีที่สิ้นสุด

พรณิเป็นคนคื้อรัน เมื่อตั้งใจจะทำสิ่งใดแล้วต้องทำให้ได้ เมื่อพรณิต้องการเงิน พรณิก็ทำทุกอย่างเพื่อให้ได้เงิน อย่างการหวนกลับไปหลอกลวงคุณพงศ์นั้น แม้จะได้รับการหักทอนจากมารดา พรณิก็หาเชื่อฟังไม่

พรณิเป็นตัวแทนของคนที่ขาดแคลนมาทั้งชีวิต ความยากจนแร้นแค้น ความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ทำให้พรณิเป็นคนมองเห็นเงิน เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในชีวิตที่พรณิจะต้องมีให้ได้ เงินคือทุกสิ่งทุกอย่างของพรณิ เงินคือชีวิตของพรณิก็ว่าได้ "ความจนเป็นสะพานทอดไปสู่ความตาย" ตามความคิดของพรณิ และเพราะเหตุฉะนั้น พรณิจึงกลายเป็นคนโลภ เห็นแก่ได้ เห็นแก่ตัว และมองโลกในแง่ร้าย ความจนทำให้พรณิไม่รู้จักอิ่มไม่รู้จักพอ แต่พรณิก็มีความดีอยู่บ้างที่รักลูก รักแม่และกตัญญูต่อแม่โดยการ เลี้ยงดู เมื่อพรณิมีฐานะพอจะเลี้ยงได้

ท่านชายเล็ก

ท่านชายเล็กเป็นโอรสของพระองค์เจ้าต่างกรมพระองค์หนึ่ง ซึ่งเกิดจากหม่อมที่อายุน้อยที่สุด ประสูติหลังจากที่พระองค์เจ้าองค์นั้นสิ้นพระชนม์ไปแล้ว ท่านชายเล็กจึงเป็นหม่อมเจ้าที่ไม่มีได้มีการรับรองอย่างเป็นทางการจากกรมวัง ไม่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดเงินปีเหมือนหม่อมเจ้าองค์อื่น เพราะหม่อมแม่มักยังอายุน้อยเกินกว่าจะรู้เรื่องราวอะไร แต่ในวังทั่วไปท่านชายเล็กก็เป็นที่ยอมรับในความเป็นหม่อมเจ้า ซึ่งทำให้เกิดเป็นปัญหาชีวิตแก่ท่านในโอกาสต่อมา

ท่านชายเล็กเป็นผู้ที่มีลักษณะและผิวพรรณดีกว่าคนสามัญ นางผดุงแม่ของฉวีลักษณ์ เคยตั้งข้อสังเกตว่า "พ่อเลืกนี่แปลก ...ฉันดู ๆ ไป มีราชสีผัดกับเด็กอื่นที่เคยเห็นมา จะว่าชาวเป็นน้ำเป็นนวลักไม่ใช่ว่าจะเป็นคัวอะไรฉันก็นึกไม่ออก" นอกจากลักษณะท่าทางดีแล้ว ท่านชายเล็กยังเป็นผู้มีกิริยามารยาทเรียบร้อย มีสัมมาคารวะ เพราะได้รับการอบรมดีและอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี จึงเป็นที่ถูกใจของผู้ใหญ่และคนที่ท่านชายเล็กได้คบหาสมาคมด้วย

อุปนิสัยของท่านชายเล็กที่สังเกตได้ชัดคือ เป็นคนไม่ชอบการสมาคม เก็บตัวและมีปม
 คอย ความเป็นผู้มีปมคอยของท่านชายเล็กนั้นเริ่มขึ้นตั้งแต่วันที่แอบได้ยินยายพูดกับแม่ถึงเรื่องการ
 แต่งงานกับลุงบุญสม ซึ่งมารดาของท่านชายเล็กปฏิเสธโดยอ้างเอาเกียรติของท่านชายเล็กเป็นเหตุ
 ผลอันสำคัญ ท่านชายเล็กจึงรู้สึกว่าคุณน้าคนรักก็ของท่านนั้น เป็นแต่เพียง

ฐานันดรของหม่อมเจ้าที่คำอยู่ ที่ครอบงำอยู่ตั้งแต่เกิดมาเป็นตัวนั้น ภูเป็นเงาที่มา
 ที่น่าสะพึงกลัวเป็นหนักหนา เป็นสิ่งที่คอยกั้นกลางมิให้เข้าถึงตัวเด็กนักเรียนรุ่นเดียวกัน
 ที่โรงเรียน บัดนี้ก็กลายเป็นอุปสรรคกั้นมิให้หม่อมแม่ที่ท่านชายเล็กรักมากกว่าใครๆ นั้น
 ได้รับความสุขในชีวิต ฐานันดรที่ผิดคนธรรมดานั้น ความความรู้สึกของท่านชายเล็ก ภา
 กำลังเริ่มจะกลายเป็นแผลติดตัว ถึงจะยังเป็นแผลเล็ก ๆ ก็มีทำที่ว่าอาจลุกลามต่อไป
 ถึงกับทำให้พิการได้ในที่สุด¹

ความรู้สึกที่เป็นปมคอยนี้เองที่เป็นตัวนำให้ท่านชายเล็กต้องคอยหลบหนีความเป็นจริงใน
 ชีวิต ทำให้ไม่อยากคบหาสมาคมกับใคร ๆ และทำให้ถูกทอดทิ้งในหมู่คนที่รู้ความจริงในเรื่องที่
 เกี่ยวกับฐานันดรของท่าน เมื่อท่านชายเล็กมีคนที่รักตั้งแต่แรกไม่ทราบว่าท่านเป็นใคร คิดแต่ว่า
 ท่านเป็นเพียงชายหนุ่มคนหนึ่งที่ทำราชการแค่ตำแหน่งเสมียน ถวิลก็ยินดีคบหาด้วยอย่างจริงจัง
 แต่เมื่อครอบครัวของถวิลรู้ความจริง ความรักความหวังของท่านชายเล็กก็ทลายลง เป็นเหตุให้
 ท่านชายเล็กต้องหลบหนีชีวิตไปอยู่สุพรรณบุรี กว้างชีวิตอย่างมีความสุขด้วยการทานา แต่เมื่อ
 ความจริงเปิดเผยขึ้นในวันหนึ่ง ความสุขของท่านชายเล็กก็จบสิ้นลง ท่านชายเล็กต้องลงเรือ
 เพื่อแสวงหาถิ่นที่อยู่ใหม่ ที่ที่ไม่มีใครรู้จักท่าน

นอกจากฐานันดรจะทำให้ท่านชายเล็กผิดหวังในชีวิตแล้ว ความไม่เชื่อมั่นในตนเอง
 ก็เป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชีวิตของท่านชายเล็กผิดหวัง เพราะท่านไม่กล้าบอกความจริงแก่
 ถวิลแต่แรก เพราะการที่เจ้าตัวบอกความจริงกับการที่ถวิลได้รับรู้จากคนอื่นนั้นย่อมให้ผลที่ต่างกัน

¹ ศีกฤทธิ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 134

ผลพระเอก

ผลเป็นลูกคนหนึ่งในหลายคนของพ่อแม่ชาวชนบท อาชีพของบิดามารดาของผลคือ อาชีพทำนา ผลเติบโตมาท่ามกลางกลิ่นโคลนสาบควาย แต่ความใฝ่ฝันของผลนั้นไกลเกินกว่าที่ใครจะนึกถึง เพราะเมื่อเด็ก ๆ ที่พ่อแม่เฝ้าออกไปเลี้ยงควายกลางทุ่งนั้น ผลทำไปเพราะเป็นหน้าที่ ไม่เคยคิดเลยว่าอาชีพของตนจะดำเนินตามบิดามารดา ผลใฝ่ฝันที่จะเป็นลิเกมาแต่เด็ก เพราะนิสัยรักการร้องรำทำเพลงและชอบแสดงตนให้ปรากฏต่อหน้าผู้อื่น

ผลเป็นคนที่มีความเป็นตัวของตัวเอง เชื้อมั่นในตนเองสูง ชอบศิลปการแสดง ซึ่งผู้แต่งกล่าวถึงอุปนิสัยของผลว่า

ผลเกิดเมื่อห้าสิบกว่าปีมาแล้ว และตั้งแต่จำความได้มา ผลก็รู้ตัวว่าชอบแสดงตัว... ปรากฏให้ปรากฏแก่คนอื่น เวลาผลจะทำอะไร ถ้ามีคนคอยดูคอยสนใจ ผลก็มักจะทำได้ดีกว่าเวลาที่อยู่คนเดียวไม่มีใครคอยดู และด้วยเหตุนี้ ผลจึงเป็นคนชอบคบคน และอยู่ในหมู่คนมาตั้งแต่ยังเล็ก ๆ เพราะผู้คนนั้นดูเหมือนจะเป็นเครื่องประกอบให้เจ้าผลเป็นตัวของตัวเอง ถ้าปราศจากผู้คนนั้นเสียแล้ว การกระทำทุกอย่างก็ดูเหมือนจะขาดความหมาย¹

ผลเป็นคนที่มีปมเค้นในตัวเอง รู้จักตัวเองดีว่ามีความสามารถสูงปานใด ผลจึงเป็นคนที่มีความเชื่อมั่นในตนเองสูงมากเสียจนกระทั่งไม่ยอมรับความเปลี่ยนแปลงในชีวิต ผลจะเป็นคนมีกิริยารยาทอ่อนน้อมถ่อมตน และยอมทำการทุกอย่างเมื่อต้องการสิ่งตอบแทน เช่น ยินยอมให้นายทัพนิมใช้สอยเป็นเวลานาน เพียงเพื่อตนจะได้ติดตามคณะลิเกของนายทัพนิมไป แต่ผลเป็นคนช่างสังเกต มีความจำดี และมีความเพียรพยายามสูง มีความตั้งใจจริง ดังนั้น เมื่อผลติดตามคณะลิเกของนายทัพนิมไปเป็นเวลานาน ๆ ก็คอยจดจำวิถีการ เล่นและลูกเล่นต่าง ๆ เพื่อนำไป

¹ คีตกฤษดิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 159-160

ปรับปรุงใช้กับตนเอง ดังนั้นเมื่อได้ทดลองออกแสดงในวันหนึ่ง ผลจึงแสดงได้ดีเกินกว่าจะเป็น
 ลิเกเด็กหัด ทั้งพรสวรรค์ ปฏิภาณ ความเฉลียวฉลาดและความพยายามทำให้ผลเป็นผู้มีความสา-
 มารดสูง นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่มีจิตวิทยาในการแสดงก็ จะเห็นได้จากการที่ไปแสดงลิเกในที่ ก
 ต่าง ๆ ผลจะได้รับความนิยมในการแสดงสูงมาก เพราะเหตุว่ามักจะนำเรื่องราวที่เป็นที่โจษ
 ขานกันในท้องถิ่นบ้านที่ไปแสดง นำเอามาเป็นคำร้อง เช่น เมื่อไปเล่นลิเกที่ปากท่อ เจ้า
 ผลสังเกตดูเห็นว่าชาวปากท่อไม่ค่อยชอบหน้าแม่กิมเหรียญที่ชอบทำท่ามึนปึงอยู่ตลอดกาลเพราะถือว่า
 ร่ารวยและยังชอบแต่งตัวทาแถมนวลทำเป็นสาว เจ้าผลก็นำเอาเรื่องแม่กิมเหรียญมาร้องใน
 วันหนึ่งว่า "โอ้เจ้าผลมาแล้ว.. แม่กิมเหรียญน้องแก้ว ทำไมไม่ตีตัว แม้นขึ้นรอซักช้า ประ-
 เเคียวไปหน้าน้องจะมัว..." หรือเมื่อคราวที่กลับไปเล่นที่ตลาดปลาตุ๊กบ้านเกิดเมืองนอนของตน
 ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอยู่ระหว่างบ้านลาคะโคและตลาดปลาตุ๊กนั้น มีความรู้สึกทั่วไประหว่างคนสอง
 คำบสนั้นว่า คนลาคะโคนั้นมึนจะกิน ภูมิจานกว่าคนตลาดปลาตุ๊ก เจ้าผลก็นำเอาเรื่องนี้ขึ้น
 มาร้องเป็นลิเกว่า "แม่ลาคะโคเขาคณมี บ้านเขามุงสังกะสีอยู่ถึงกิ่ง ไอ้บ้านฉันคนยาก
 มุงแต่จากแถมซัง..."

ไม่ว่าเจ้าผลจะนำลิเกไปเล่นที่ไหน คนก็แห่ไปดูกันที่นั่น ยิ่งแถวผักไห่ ลาคะโค
 และตลาดปลาตุ๊กด้วยแล้ว คนก็ยิ่งแห่กันมาเกือบจะหมดตำบล ซึ่งทุกครั้งก็กลับไปเล่นที่บ้าน เจ้า
 ผลก็ปล่อยฝีมือเต็มที่ ฝีมือลายมือของเจ้าผลนั้นเป็นที่ดีใจคนดูถึงขนาดที่ว่า

คนที่เคยดูเจ้าผลเล่นปีเกบางคนยังเล่ากันอยู่ว่า สมัยเมื่อเจ้าผลมีชื่อ บายแก
 บางคนหนึ่งดูอยู่มือหนึ่งกำลังโบกพัด อีกมือหนึ่งกำลังป้อนพลูเข้าปาก พอเจ้าผล
 ออกโรงมาพอดี มือที่ถือพัดนั้นก็ค้างอยู่ พร้อมกับมือที่ถือพลูใส่ปากนั้น ก็หยุดนิ่งอยู่
 ด้วยอาการเกร็ง จนกว่าเจ้าผลจะเข้าโรงไป จึงจะพักต่อและเคี้ยวหมากต่อ บาย
 แกอีกคนหนึ่งมาคุยเฝ้าทุกคืนและมาแต่หัวค่ำ พอมาถึงก็ลงนอนตะแคงบนม้ายาวหลับอย่าง
 สบายสังเค็ด ๆ ที่มาด้วยให้คอยปลุกขึ้นดูเฉพาะตอนเจ้าผลออกโรง¹

การที่ผลได้รับความนิยมนั้น มีใช้ว่าผลจะทำเมตตามหานิยมหรือใช้คาถาอาคม
อื่นใดก็ตาม เพียงแต่เจ้าผลเป็นผู้มีจิตวิญญานวาลชนดี จึงสามารถกำหัวใจของผู้ใดได้เช่น
เวลายาวนาน ผู้แต่งกล่าวถึงกลวิธีในการ เล่นลิเกของผลไว้ตอนหนึ่งว่า

...เคล็ดของเจ้าผลมีไ้อยู่ที่คาถาอาคมทางเมตตามหานิยมต่าง ๆ แต่อยู่ที่ถ้อยคำง่าย ๆ สอง
สามคำที่กินใจคนเล็กซึ่งนั่นเอง เป็นต้นเหตุให้คนเกิดเมตตามันทั่วไป เมื่อมีข้อความ
ใดจะต้องพรรณนาสักไม่ยอมพรรณนาอย่างยืดยาว แต่หยิบเอาของธรรมดาทั่วไปที่
ชาวบ้านรู้จักมาเป็นอุทาหรณ์ ให้เข้าใจความหมายได้อย่างแจ่มแจ้ง ครั้งหนึ่งในเรื่อง
ที่จะเล่นเจ้าผลนั้น เป็นพระเอกที่ได้เสียวอยู่กับนางเอกเพียงคนเดียว พอรุ่งขึ้นก็มีเหตุ
จำเป็นที่จะต้องจากไปแต่เช้าตรู่ ถึงบทก่อนที่จะจากกันนั้น หากเป็นคนอื่นก็ต้องคร่ำ
ครวญสะอึกสะอื้นอยู่นาน แต่ผลนั้นก็ไม่ทำ เพราะมันรู้ว่าถ้าทำเช่นนั้นคนดูก็จะเบื่อ ไม่
เกิดความกินใจเท่าไร เมื่อเล่นไปถึงตอนที่นอนอยู่กับนางเอกคืนหนึ่ง ครั้นถึงเวลาใกล้
รุ่งมัทก็ร้องขึ้นด้วยถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ แต่ได้ผลถึงใจคนดูเป็นหนักหนา บทร้องนั้นมี
ความแต่เพียงว่า

"โก๋เอ๋ยจงอย่าเพิ่งขึ้น โอ้วาคงจะวันจจะอย่าเพิ่งขึ้น ให้พี่ได้ทอดเนื้อนิ่ม ให้เต็ม
อิมซักคืน"

ถ้าใครที่คิดถ้อยคำเหล่านี้ก็จะเห็นได้ว่า เจ้าผลพระเอกนั้น มันรักนางเอกของ
มันสักเพียงใด เพื่อความรักนั้นมันจึงร้องวิงวอนขอลิงที่เป็นไปได้¹

นอกจากจะมีความสามารถในการใช้ภาษาเพื่อจูงใจคนดูให้นิยมแล้ว ยังเป็นผู้ที่มีลักษณะ
ท่าทางดี จึงไม่ประหลาดอันใดที่ผลจะดำรงความเป็นพระเอกได้นานกว่าสิบปี

อุปนิสัยอีกอย่างหนึ่งของผลคือ ความใจอ่อน จึงตกเป็นเบี้ยล่างของนางเพ็ญผู้ภรรยา
ในทุกกรณี อุปนิสัยที่ไม่นิยมของผลอีกประการหนึ่งคือการ ชอบยกตนข่มท่าน นิสัยนี้แสดงออก

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 189-190

ตั้งแต่เริ่มไต่ออกโรงเป็นครั้งแรก ด้วยภารกิจความสนใจไปที่ตน ซึ่งเป็นตัวไม่สำคัญ และผลก็ใช้วิธีการนี้กลลอบมาจนโคนนายทับทิมลง

เนื่องจาก เป็นผู้ที่มีอารมณ์ศิลปิน เต็มตัว มีจินตนาการสูงส่งในการแสดงและ เป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ประจำตัวประกอบกับความขยันฝึกซ้อม ผลจึงประสบผลสำเร็จในชีวิตอย่างสูง แม้ว่า จะต้องตกต่ำลงในภายหลังก็เพราะ แพ้แก่งสังฆาร ของตน เป็นสำคัญ ซึ่งเป็นไปตามวัฏจักรแห่งการเปลี่ยนแปลงของโลก

พูดถึงอุปนิสัยที่ดีของผลก็มีหลายประการ เช่น มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีความเคารพครูบาอาจารย์ทางศิลปิน ทั้งยังมีปฏิภาณไหวพริบดี และ เป็นคนที่รับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ดี ผลเป็นตัวแทนของผู้มีความสามารถและความเชื่อมั่นในตนเอง

ละม่อม

ละม่อม เป็นลูกสาวคนเดียวของลมูล เป็นกำพร้าบิดามาแต่เล็ก มารดาเป็นผู้ใหญ่ที่เอาแต่ใจตัว จู้จี้ขี้บ่น ต้องการให้มีคนเอาใจใส่ปรนนิบัติดูแลตลอดเวลา แทนที่ละม่อมจะเป็นลูกคนเดียวจะได้รับการเลี้ยงดูอย่างเอาอกเอาใจ ได้รับการตามใจเปี่ยงเขวชื้อ กลับได้รับการเลี้ยงดูอย่างกตัญญูน่าใจ มารดาเฝ้าแต่พร่ำบ่นถึงความยากลำบากที่ต้องรับภาระเลี้ยงเธอแต่เพียงผู้เดียว ไม่มีใครช่วยเหลือ เป็นภาระอันหนัก หากว่านางอยู่ตัวคนเดียวแล้วคงจะไม่ต้องลำบากถึงเพียงนี้ ละม่อมถูกจำกัดทั้งความคิดและอิสระภาพ จนกระทั่งมีความรู้สึกว้าวุ่นว้าวุ่นเสียใจคุณเพราะความจำเป็น ไม่มีความรัก ไม่มีความผูกพันเปี่ยงมารดากับบุตรโดยทั่วไป เพราะตั้งแต่เติบโตจำความได้ ละม่อมก็ไต่ยีนแค้น้อยคำต่าง ๆ ที่มารดาพร่ำบ่นอยู่เสมอ เช่นว่า

"ถึงเราจะจน เราก็ไม่ต้องพึ่งใครกิน" นางลมูลมักจะพูดกับลูกสาวเสมอ "ถ้าคุณหลวง...คุณพ่อของละม่อมยังอยู่ เราก็คงจะไม่เป็นอย่างนี้ แต่แม่ก็ต้องเล่าให้ละม่อมฟัง จะรู้ตัวไว้ว่า ละม่อมเป็นลูกผู้ที่มีสกุล ไม่แพ้ใครกับเด็กไพร ๆ ที่วิ่งอยู่ตามตลาด ละม่อมต้องรักษาคำสัตย์ไปคบหาเล่นกับมันเป็นอันขาด เพราะเราเป็นลูกผู้ดี ทั้งแก่คุณพ่อตายแม่ก็ต้องทำมาหากินมาช่วยความลำบาก เพราะลูกคนเดียว

ถ้าไม่มีลูก เมื่อก็คงจะสบายไปนานแล้ว แต่เพราะลูก แม่จึงต้องอดทนต่อความยาก ลำบากต่าง ๆ ครองตัวมาเพื่อลูก คุณของแม่ในตอนนี้ลูกต้องจำไว้ให้ดี ลืมเสียไม่ได้"¹

ด้วยการลำเลิกและทวงบุญคุณในการเลี้ยงดูมาตลอดเวลาอันยาวนาน ละม่อมจึงไม่เคยรู้สึกถึงความรักของมารดาที่มีต่อตน ละม่อมรู้จักแต่ความรักที่ต้องมีการตอบแทนอยู่เสมอ ไม่เคยเห็นความเสียสละของมารดาที่มีต่อบุตร คอยแคร์บีบบังคับให้ครองตนอยู่ในบ้านอย่างผู้ดี ละม่อมจึงไม่มีเพื่อน ไม่ได้รู้จักคบหากับใครอื่น ภูมิสัยของละม่อมจึงเฉื่อยชา ไม่รู้สึกรู้สารถือเรื่องราวต่าง ๆ ใจคอคับแคบ เจ็บขรุขระ พุคัยน้อย เก็บกด ขาดความกระตือรือร้นในชีวิตเพราะนึกอยู่เสมอว่าตนเหมือนทาสของมารดา แต่ละม่อมก็เป็นผู้มีอุปนิสัยที่หลายประการ คือ เป็นคนประหยัค มีความอดทนและมีความกตัญญู ละม่อมยินดีปรนนิบัติมารดาอยู่โดยไม่ปริปากบ่น แต่ในใจนั้นรู้สึกเหมือนมีอะไรกดทรวงอยู่ตลอดเวลา สิ่งนั้นคือเรื่องมารดาของตน

ละม่อมยิ่งไ้คิดยิ่งรู้สึกว่ทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านตกเป็นภาระของตนแต่เพียงผู้เดียว ทั้งขัดผ้า ทำกับข้าว ตักน้ำ ภูบ้านและอื่น ๆ แล้วยังต้องคอยปรนนิบัติมารดาตามแต่ใจต้องการ ละม่อมซึ่งเติบโตขึ้นสู่วัยสาวที่ควรจะเป็นแต่เพียงสาวที่"ยอมแต่ง ผัวหนึ่ง แววดาและเส้นผมดูปราศจากชีวิตจิตใจ"

ละม่อมดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความน่าเบื่อหน่ายด้วยการทอดอาลัยในชีวิต จนกระทั่งเมื่อเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงไปในทางเลวลง มารดาก็ยังคงได้เงินเท่าเดิมอยู่ ภาวะนี้ก็เคียดเข้ามาครอบงำ ละม่อมยิ่งต้องทนฟังคำบ่นว่ามากขึ้นทุกวัน จนในที่สุดละม่อมก็ตัดสินใจเปิดร้านรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า อันเป็นเหตุให้ชีวิตที่ทอดอาลัยจะมีความหวังขึ้น เมื่อได้รู้จักกับสนิทดูก้าคนหนึ่ง แต่ในที่สุดสนิทดักก็เจ็บหายไ้ไป ความหวังของละม่อมก็พลอยเลือนหายไปด้วย ความรู้สึกเบื่อหน่ายในภาระอันไม่มีที่สิ้นสุดทวียิ่งขึ้นทุกวัน ทั้งคำตำหนิว่าของมารดาก็เพิ่มปริมาณมากขึ้น ละม่อมเริ่มรู้สึกต้องการอิสรภาพ กังนั้น เมื่อรู้ว่ามารดาของตน เป็นผู้ตัดความหวังที่จะได้เป็น

¹ คีตกฤษี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 198-199

อิสระ คอยแอบเก็บจดหมายที่สนิทมาถึงตน จดหมายที่ขอแต่งงานด้วยซึ่งจะทำให้ตนหลุดพ้นจาก
ภาวะอันน่าเบื่อหน่าย แล้วยังเฝ้าแต่รำพันด้วยถ้อยคำที่นาเบื่อหน่ายมาทั้งชีวิต ละม่อมจึงหมด
ความอดทน

ความรู้สึกทั้งปวงซาไปสิ้น เหมือนกับว่ามีใคร เอาของหนักมาทุบลงที่สมองอย่างแรง
เสียงนางลมุลผู้เป็นมารดาหอบหายใจขึ้นบนโคม่าข้างหลังช้า ๆ ละม่อมนั่งเฉย มิได้
เหลียวไปดู หนูลูกเกรี้ยวทั้งตัว เมื่อใจนั้นนึกได้ว่า แม่ของตนเป็นศัตรูตัวร้าย เป็น
คนที่คอยเหยียบย่ำบีบคั้นหัวใจมาตลอดชีวิต และเป็นคนคอยทำลายชีวิตของตนลงไปมิให้
มีสุขเหมือนคนอื่นได้¹

ด้วยความรู้สึกดังกล่าวทำให้ละม่อมสูญเสียไป และยังได้ยินเสียงแม่มารำพันความทุกข์
ยากที่เต็มไปด้วยความเห็นแก่ตัว ทั้งขึ้นไถ่ตัวและคอยกังขื่น ๆ ทุกที และมีที่ท้าวว่าจะคงต่อไป
ไม่หยุดหย่อน ความรู้สึกของละม่อมจึงเป็นดังที่ผู้แต่งบรรยายว่า

ละม่อมรู้สึกตัวเหมือนกับว่ามีเส้นค้ายหรือเส้นลวดที่ถูกซึ่งจวนตึงอยู่ในตัวมาเป็นเวลานาน
นักหนา เส้นนั้นถูกซึ่งให้ตึงเข้าทุกที... ตึงเข้าทุกที ในที่สุดก็ขาดลงด้วยกำลังเหวี่ยง
อย่างแรง ละม่อมคว้าหมอนใบหนึ่งที่วางอยู่ใกล้มือ แล้วก็เอาหมอนนั้นกดลงไปที่หน้า
ของแม่ กดลงไป กดลงไปอีก เป็นอะไรก็เป็นไป ขออย่างเดียวอย่าให้ตึงได้ยิน...
เสียงได้ยินถ้อยคำที่เคยได้ยินมาแล้วตลอดชีวิตนั้นอีกเท่านั้น เสียงนั้นเจ็บไปเป็นปดิก
ทั้ง นางลมุลก็ยืนชุลลุกชิลอยู่ครู่หนึ่ง แลละม่อมก็ยังคงกดหมอนนั้นลงไม่ด้วยกำลังแรงที่
ไม่รู้ว่าจะมาจากไหน อีกพักใหญ่ละม่อมก็คลายกำลังลง ถอยตัวออกมา นั่งหายใจแรงอย่าง
เหนื่อยอ่อน คอย ๆ เลิกหมอนนั้นขึ้น นางลมุลขาดใจตายเสียแล้ว²

ละม่อมกระทำการต่าง ๆ ลงไปโดยไม่รู้สึก ด้วยความกตัญญูในที่สุดที่สะสมกันมาช้านาน

¹ คีตกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 220

² ก. หน้า 221-222

การกระทำของละม่อมนั้นยากแก่การวินิจฉัยว่าถูกหรือผิด เป็นอันว่าชีวิตที่เกิดขึ้นท่ามกลางความว่างเปล่านั้นย่อมจะจบลงด้วยความว่างเปล่าเช่นเดียวกัน

โนรี

โนรีเป็นลูกของนายสม นางนุ้ม ชาวนาในอำเภอวิเศษไชยชาญ จังหวัดอ่างทอง บิดาของโนรีเป็นคนขี้เหล้าเมายา แต่รักการอ่านหนังสือเป็นชีวิตจิตใจ ซึ่งโนรีก็ได้ถ่ายทอดนิสัยรักการอ่านมาจากบิดาของตนด้วย

โนรีเป็นคนฉลาด ข่างพูดข่างเจรจา แม่ของโนรีตั้งชื่อให้เขาว่า โนรี ก็เพราะ"เป็นเด็กข่างพูดข่างฉอเลาะมาแต่เล็ก" แต่โนรี เป็นคนที่ชอบความรู้ลึกแก่ง ไม่ค่อยจะแสดงความรูสึกของตนให้ปรากฏแก่คนอื่นไม่ว่ารักหรือชัง โนรีมีความขยันหมั่นเพียรในการศึกษาเล่าเรียน มีความทะเยอทะยานสูง มีความกระตือรือร้นและเอาใจใส่ใคร่รู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งทำให้มีวัตถุดิบที่จะนำไปเขียนหนังสือได้เป็นอย่างดี ความเป็นคนละเอียด ข่างสังเกต มีอารมณ์อ่อนไหว เป็นคุณสมบัติที่ทำให้โนรีประสบความสำเร็จในการยึดอาชีพเป็นนักประพันธ์ ความมีพรสวรรค์ในการ เขียนและการถ่ายทอดประสบการณ์เป็นคุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งที่โนรีมีอยู่พร้อม

โนรีได้รับการศึกษาเล่าเรียนจากวัดและโรงเรียนในอาเภอบ้านเกิด จนจบชั้นสูงสุดแล้วได้รับการสนับสนุนจากมารดาให้เข้าไปรับราชการในกรุงเทพฯ เพราะหวังจะให้ได้รับราชการ เป็นใหญ่เป็นโต นำความชื่นชมมาสู่ครอบครัวและวงศ์ตระกูล แต่โนรีก็ได้ดีในราชการกลับไปได้ดีในอาชีพนักประพันธ์ ซึ่งไม่ตรงตามความคาดหวังของหลวงตาที่สอนหนังสือโนรีมาด้วยเช่นกัน หลวงตาเคยกล่าวกับมารดาโนรีว่า "สีง่าก็มีลูกอีกหลายคน" หลวงตาว่า "คนพี่ๆ ของเจ้าโนรีก็โต ๆ พอจะใช้การไ้ใช้งานได้แล้ว จะให้เจ้าโนรีมันเอาดีทางหนังสือสักคนจะไม่ได้ เทียวหรือ" ต่อไปเมื่อมันจะได้เข้ารับราชการ เป็นขุนน้ำขุนนาง จะได้พั่งมันเมื่อแก่"¹

นอกจากพรสวรรค์ที่มีอยู่เป็นทุนเดิมแล้ว แรงสนับสนุนอีกประการหนึ่งที่ทำให้โนรี เป็น

นักเขียนก็คือ คุณเล็กธิดาสาวของเจ้าคุณผู้เป็นทั้งนายและผู้อุปการะโนรี เพราะโนรีแอบรักคุณเล็กอยู่ และวันหนึ่งคุณเล็กบอกกับโนรีว่า "ถ้าหากว่าฉันเลือกได้...คนที่ฉันจะรักถึงขนาดที่ฉันจะมอบชีวิตจิตใจให้ได้ทั้งหมดจะต้องเป็นผู้ชายที่เก่งหนังสือเป็น เขาจะต้องเป็นนักประพันธ์ที่สามารถถล่มโจมตีให้มีความสุข" เท่านั้นเอง โนรีก็พากเพียรเขียนหนังสืออย่างเอาจริงเอาจัง หุ่บทความตีความตีพิมพ์ทั้งหมดลงไปในงานของตน จนกระทั่งประสบผลสำเร็จในที่สุด แต่เมื่อรู้ตัวว่าผิดหวังเพราะคุณเล็กไปแต่งงานกับคนอื่น ความใจอ่อนพาให้โนรีกลายเป็นนักเลงสุรา เขาค้มเหล้าจกจนลมจับ ต้องชงักงานเขียนไประยะหนึ่ง

โดยปกติโนรีเป็นคนรักษาคำสัตย์ ก่อนที่จะลาออกมาหางานทำในกรุงเทพฯ เขาสาบานกับมารดาว่าจะไม่ค้มเหล้า เพราะเหล้าได้คร่าชีวิตบิดาของเขาไป เมื่อเขาได้คุ้นเคยกับครูจวงผู้มีส่วนผลักดันให้เขาเป็นนักประพันธ์ ครูจวงเป็นคนชอบค้มเหล้า และชักชวนให้โนรีค้ม แต่เขาก็ไม่เคยค้ม แม้ว่าจะต้องไปนั่งเป็นเพื่อนครูจวงอยู่ก็ตาม แต่เมื่อผิดหวังในความรักจึงเสียสัจ แม้กระนั้นก็ยังไม่วางมือจากพระที่เป็นพยานแห่งสัจจาของเขาออกที่ลงมือค้มเสียก่อน

โนรีเป็นผู้มีความขยันขันแข็งและตั้งใจทำงานในหน้าที่ของตนอย่างดี มีความรับผิดชอบ ้วยการหุ่เมทั้งกำลังกายกำลังใจ กำลังความคิด และความมานะพยายามทั้งปวง ้วยความที่เป็นผู้มีความสนใจในประวัติศาสตร์ สนใจการอ่านหนังสือ มีความถนัดในการเขียน มีความคิดอันกว้างไกล และความรักใ้บทหนังสือ ประกอบกับอารมณ์อันละเอียดอ่อน โนรีจึงประสบผลสำเร็จในอาชีพการประพันธ์อย่างคือีกระยะหนึ่ง

สินจง

สินจงเป็นลูกสาวคนโตของผู้มีฐานะดีในตำบลลำน้ำเค็ม สินจงเกิดเมื่อวันที่คอกบัวสายบานเต็มท้องทุ่ง จึงได้ชื่อว่า สินจง เมื่อโตขึ้น สินจงเป็นภวนสวย บริสุทธ์สะอาดสมกับที่ชื่อสินจง การได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างทะนุถนอมจากพ่อแม่ และการได้รับการอบรมให้ยึดมั่นในความดี ทำให้สินจงเติบโตขึ้นมาท่ามกลางความรักความอบอุ่นในความรักของพ่อแม่ ไม่มีสิ่งใดที่สินจงจะรู้สึกว่าเขาไปเลย สินจงเป็นผู้ดีพร้อมทั้งรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติและคุณสมบัติ นิสัยดี มี

ความขยันขันแข็ง

อุปนิสัยที่เด่นชัดของลินจงก็คือ เป็นคนที่มีความเมตตากรุณา ใจอ่อน ขี้สงสารแม้แต่สัตว์เล็ก ๆ มีความศรัทธาอย่างแรงกล้าในพุทธศาสนา เชื่อมั่นในความดี และเชื่อเรื่องของกรรมอย่างแน่นแฟ้น เคารพเชื่อฟังบิดามารดา ในชีวิตลินจงจึงไม่เคยปฏิบัติสิ่งใดที่เรียกว่าเป็นบาปเลย นอกจากจะเป็นคนดีโดยนิสัยแล้ว การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ก็มีส่วนสร้างอุปนิสัยที่ดีให้แก่อลินจงเป็นอันมาก โดยเฉพาะ

แม่ของลินจงก็อบรมสั่งสอนให้ลินจงตั้งมั่นอยู่ในบุญกุศล ชี้ให้เห็นผลของความชั่วและความร้อนแรงแห่งบาปอกุศลมูลต่าง ๆ โดยกลับกัน แม่ก็ชี้ให้เห็นความสุขอันเกิดจากกุศล และความแจ่มใสของจิตที่เปี่ยมด้วยความเมตตากรุณา และด้วยเหตุที่ดวงใจของลินจงนั้นใสสะอาดปราศจากราคะเหมือนกับดินที่อุดม จึงรับเชื่อฟังบิดามารดาพร่ำสอนไว้ และบังเกิดผลลงออกมาเป็นชีวิตที่รังเกียจกลัวบาป กลัวกรรมต่าง ๆ ไม้แต่กุศลและความบริสุทธิ์ในกายวาจาใจ¹

ในฐานะที่เป็นลูก ลินจงประพฤติตนอยู่ในโอวาทของพ่อแม่ เชื่อฟังคำสั่งสอนและ... ประพฤติตนดีงามเป็นที่ชื่นชมของพ่อแม่ เป็นผู้ประกอบด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ ในฐานะของหญิงสาว ลินจงเป็นผู้มีสายคายาว รู้จักเสียสละผู้จะเป็นสามีด้วยคุณสมบัติมากกว่าสิ่งประกอบอย่างอื่น คุ้มครองของลินจงจึงเป็นคนดี ขยันหมั่นเพียร แม้ว่าจะยากจนก็ไม่เป็นอุปสรรคอันใด เมื่อลินจงมีลูก ลินจงก็ตั้งใจว่า จะอบรมเลี้ยงดูลูกอย่างดี เหมือนอย่างแม่ของตนได้อบรมเลี้ยงดูตนมาแต่ก่อน แต่ไม่รู้ว่าแม่เป็นกรรมแต่ปางใด ลูกของลินจงจึงมีเคราะห์มากกว่าเด็กคนอื่น เป็นเด็กปัญญาอ่อน สร้างความทุกข์ให้กับผู้เป็นแม่ ถึงแม้ว่าลินจงจะยอมรับว่าลูกของตนนั้นไม่เหมือนกับลูกคนอื่น ๆ แต่ก็ไม่สามารถจะ "ปลง" ได้ ลินจงจึงพยายามหาทางรักษาทุกทางที่ใดที่ตนเขาลือกันว่า มีหมอกักก็ลืมหี้ ลินจงก็พยายามไป ในที่สุดจึงต้องจบชีวิตลงในขณะที่

¹ คีตกุทธี ปรามโฆ นถายชีวิต หน้า 272

กำลังเดินทางมุ่งไปบนหนทาง เพื่อหาหมอไสยศาสตร์ให้รักษาลูก

จัน

จันเป็นลูกชาวนามานกลางทุ่ง เติบโตมาพร้อมกับการเรียนรู้ในอาชีพการทำนา เมื่ออยู่ในวัยที่จะต้องศึกษาเล่าเรียน จันก็ไปเรียนหนังสือกับหลวงตาที่วัดเหมือนกับเด็กคนอื่น ๆ ในละแวกบ้านเดียวกัน จันได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างเดียวกับเด็กคนอื่น ๆ ทั้งในเรื่องของการทำมาหากิน ศาสนา และการศึกษาเล่าเรียน ชีวิตของจันเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อได้รับการเกณฑ์ทหาร เนื่องจากเป็นผู้ที่เกรงครึกตกระเบียบวินัยของทหารเป็นอย่างดี จึงได้รับการชักชวนให้อยู่เป็นทหารต่อ เมื่อครบเกณฑ์กำหนดสองปี ซึ่งขณะนั้นจันได้รับยศเป็นสิบตรี

จันเป็นคนที่มีความตั้งใจจริง มีความอดสาหัสในหน้าที่อย่างสูง จึงได้รับการสนับสนุนจากผู้บังคับบัญชาให้ได้รับการศึกษาในวิชาทหารชั้นสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งจบโรงเรียนนายร้อย และได้รับยศเป็นนายทหารสัญญาบัตร ซึ่งในชั้นปลายของชีวิตได้รับยศทางทหารสูงสุดถึงพันโทแห่งกองทัพบก

จันเป็นผู้ที่มีอุปนิสัยซื่อสัตย์สุจริต รักความก้าวหน้าและใฝ่สูง มีความทะเยอทะยาน และหลงตนเองพอควร จันเปลี่ยนชื่อเป็น "สุรวุฒิ" เมื่อได้รับยศเป็นนายร้อยตรีเพื่อให้คู่โก้หรู สมกับยศ เมื่อถึงคราวจะมีครอบครัวก็เลือกแต่งงานกับสตรีลูกผู้ที่มีสกุล เขามีความรู้สึกภาคภูมิใจในเกียรติยศและความเป็นอยู่ใหม่มาก จนกระทั่งลืมไปว่าพื้นเพเดิมตนเป็นคนมาจากที่ใด เขาพยายามที่จะหนีจากสภาพความเป็นจริงแต่หันหลังให้มากที่สุด จึงไม่หวนกลับไปเยี่ยมบ้านเกิดเมืองนอน เพราะเกรงว่าวิญญาณของ "เจ้าจัน" จะผูกขึ้นมาอีก เขาพอใจที่จะสมาคมกับคนที่มีชาติสกุลสูงและสุดท้ายความสัมพันธ์กับทางบ้านเดิมก็สิ้นสุดลงเมื่อพ่อแม่ของเขาตายไป

ด้วยความเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์สุจริตมาตลอดชีวิตราชการของตน เมื่อสุรวุฒิเกษียณอายุออกจากราชการ จึงเป็นเพียงนายทหารนอกราชการจน ๆ คนหนึ่ง ยศพันโท มีลูกชายที่ต้องอุปการะเลี้ยงดูให้การศึกษาให้สมกับเกียรติยศ 1 คน มีภรรยาซึ่งป่วยกะเสาะกะสะ

จำต้องได้รับการรักษาพยาบาลอย่างที่ดีตามฐานะนายพันโท บ้านนาทุ่งสุรวุฒิจักว่าน่าจะพอยังมีชีพ
จึงขาดคล้อย่างยิ่ง ทั้งบ้านที่กองเขา ทั้งการครองชีพที่ถ้ำชั้นสูง ทำให้พันโทสุรวุฒิประสบ
ความยากลำบากในการดำรงชีวิตแสนสาหัส ความภาคภูมิใจในเกียรติยศในตัวเขามิได้ลดน้อยลง
แต่การจะดำรงความเป็น "พันโท" อยู่ในกรุงเทพมหานครนั้นเป็นเรื่องเหลือวิสัย การทำงานหาที่มี
รายได้และมีเกียรติพอสมควรกับตำแหน่ง "พันโท" นั้นคงหาได้ยากยิ่ง เพื่อนฝูงที่เคยคบหาก็ก
เปลี่ยนแปลงไป ในที่สุดลูกชายของเขาต้องลาออกจากโรงเรียนและภรรยาของเขาตายไปเพราะ
ขาดยารักษาโรค แม้กระนั้นเขายังอุตส่าห์รวบรวมเงินทองเป็นก้อนสุดท้ายเพื่อจัดงานศพอย่าง
สมเกียรติให้แก่ภรรยา แล้วตัดสินใจกลับบ้านเกิดด้วยความหวังว่า ผู้คนในบ้านคงจะต้องต้อนรับ
นายพันโทอย่างเขาอย่างสมเกียรติ แต่ก็ต้องผิดหวัง เมื่อไปพบพี่น้องซึ่งจิตใจต่อการกลับของเขา
อย่างจริงใจ แต่การต้อนรับนั้นเองเป็นตัวทำลายใจของพันโทสุรวุฒิ เพราะคำต้อนรับที่ได้เป็น
พฤติกรรมที่โค่นล้มก็คือ

"นี่ไงพี่ฉัน เจ้ารุ่งลูกคนใหญ่ของฉัน ไอบ่รุ่ง มาให้ลุงฉันเสีย"

"นางแวนนี่ของฉันเองแหละพี่ เมื่อเล็ก ๆ ชีโรค ฉันนึกว่าจะเลี้ยงไม่รอดเสียแล้ว"

อ๊อว มึงไม่รู้จักลุงฉันรี เคียวแม่..." หรือ

"แม่ไวย ไ้อ้ฉัน ทะแรากูนึกว่าใครที่ไหนดเสียอีก มึงหายไปไหนมาวะตั้งหลาย
สิบปี กูนึกว่ามึงไปตายโหงตายท่าเสียแล้ว"

"ฉัน...ฉัน...อ้อ" สุรวุฒิพูดอย่างไม่เข้าใจ

"อ้าว มึงจำกูไม่ได้แล้วรีไ้อ้ฉัน ไ้อ้เลียมพ่อมึงที่เคยไปเป็นทหารด้วยกันไงละ
เออ กูนี่แหละที่เขาตั้งเป็นกำนัน แต่ไม่เป็นไร มึงอย่าเกรงใจกูเลย มึงกับกู
เป็นเพื่อนกันมาเก่าแก่ เคยยังงักขื่อให้เป็นยังงั้น กูไม่ถือ เอานั่งลง"¹

ด้วยการต้อนรับอย่างจริงใจแบบชาวบ้านซึ่งพันโทสุรวุฒิจิตใจจะลืมไปสืบลกว่าปีมาแล้ว

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 317-319

ครั้งนี้ จึงทำให้เขาทนไม่ได้ เพราะรู้สึกว่าเป็นการหยามเกียรติ "พันโท" อย่างย่อยยับไม่มีชั้นดี เขาจึงตัดสินใจทิ้งลูกไว้กับน้อง แล้วตัวเองก็ลงเรือมุ่งหน้าไปตั้งตนชีวิตใหม่ในกรุงเทพฯ ชีวิตที่ยังคงรักษาความเป็น "พันโท" ไว้

คนอย่างจันทหรือสุรวุฒิมีมากมายในสังคมทุกวันนี้ เพราะคนที่ก้าวมาจากที่ต่ำมาขึ้นอยู่ในที่สูงเกือบจะที่สุดที่ตัวเองไม่เคยคาดคิดมาก่อนเลยนั้น หากไม่เข้าใจในเรื่องของชีวิตเพียงพอย่อมเป็นเช่นนั้นมากต่อมากนัก

ทองโปรย

ทองโปรยเป็นลูกสาวของคหบดีชาวชนบท เมื่อเกิดมาพ่อแม่ทำมาค้าขึ้น จึงมักใจเชื่อว่าทองโปรยเป็นควนนำโชคมาสู่ครอบครัว เลยพากันตามใจทุกสิ่งทุกอย่าง ทองโปรยอยากจะได้อะไรก็จะรีบจัดหามาให้ทันที ทั้งยังพูดอีกด้วยว่า "โปรยนั้นอยากได้อะไรมันเกิด เงินทองที่เราเก็บได้มาเพราะมัน มันเอาของมันมาด้วย แท้แถมมันเกิด ถ้าจะทำบุญไว้แต่ชาติก่อน จะไปเสียคนเสียค่ายทำไม"¹

ทองโปรยจึงเติบโตมาพร้อมกับการตามใจสารพัน ด้วยความสุขในความสมปรารถนาวัน ๆ ทองโปรยไม่พักต้องคิดทำการสิ่งใดนอกจากนั่งคิดนอนคิดว่า ตนอยากจะได้อะไรบ้าง เมื่อคิดออกก็จะได้จดจำไว้บอกพ่อแม่ในวันต่อมา เพื่อจะได้สิ่งที่ตนปรารถนา ชีวิตของทองโปรยควรจะมีความสุขสมกับที่เกิดมาท่ามกลางความร่ำรวย และการตามใจจากทุกคน เมื่อโตเป็นสาวก็เป็นหญิงสาวที่สวยสง่างามทั้งลักษณะและผิวพรรณ เพราะไม่เคยต้องถูกแคลงหรือเสียงกဲ့หอมหวนไปทั่วละแวกบ้าน แต่น่าประหลาดที่กลับไม่เป็นที่ปรารถนาของชายหนุ่มคนใด เพราะถ้าจะมีใครพูดถึงทองโปรยในท้องถิ่นจะสุขุมมาเป็นภรรยา ก็จะต้องมีคนขัดขึ้นว่า

"อย่างเรา ๆ จะไปมีหน้าเลี้ยงดูเขาอย่างไรไหว พ่อแม่นางโปรยเขาไม่ได้เลี้ยงดูเขาเหมือนคนอื่น แต่เขาตามใจกันทุกอย่างมาแต่เด็ก ๆ ไม่เคยดูแลเลย"

¹ ศักดิ์สิทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 324

คำ อยากได้อะไรเขาก็ทำให้ การงานเขาก็ไม่เกยท่า ขึ้นแต่จะหุงข้าวต้มแกง เขาก็ทำไม่เป็น เพราะบ้านเขาเป็นเศรษฐีมีเงินจ้างคนไว้ใช้ คนอย่างเรา ๆ หากมีเมียก็ต้องช่วยกันทำมาหากิน มีเมียไว้ กินนอนกิน ต้องคอยตามใจให้เหมือนพ่อแม่เขา ก็เท่ากับไปหานายมาไว้ในบ้าน...ใครจะไปเลี้ยงไหว"¹

ด้วยเหตุนี้ชีวิตของทองโปรยจึงเป็นทองโปรยที่มีความสุขอยู่ในกรอบรั้วของครอบครัวตลอดมาตามธรรมเนียมของชาวชนบทยอมปรารถนาจะได้ไปเห็นกรุงเทพฯ เพราะคิดว่าเป็นเมืองสวรรค์ ทองโปรยก็เช่นเดียวกับสาว ๆ คนอื่น ๆ และก็โชคดียิ่งที่เมื่ออยากไปอยู่กรุงเทพฯ ก็ได้ไป แต่พอไปถึงกรุงเทพฯ เข้าจริง ๆ ออกจะรู้สึกผิดหวัง เพราะกรุงเทพฯ ที่ทองโปรยเคยอ่านพบในหนังสือนั้นจะสวยงามเกินกว่าที่ได้เห็น แต่ทองโปรยก็ไม่วิตก เพราะไม่ว่าจะปรารถนาสิ่งใดทั้งเสื้อผ้าแพรพรรณ เครื่องสำอางและความบันเทิงต่าง ๆ ก็หาได้ เพราะพ่อแม่ส่งเงินมาให้ตามปรารถนาของทองโปรย ทองโปรยใช้ชีวิตอยู่ในกรุงเทพฯ ไม่นานก็เกิดความเบื่อหน่าย ญาติพี่น้องแนะนำให้เรียนวิชาการเรือนหรือตัดเสื้อผ้า ทองโปรยก็ไม่เห็นประโยชน์ เพราะมีเงินไม่จำเป็นต้องตัดเสื้อผ้าใส่เอง ทองโปรยเกิดความรู้สึกใหม่ขึ้นในใจ นั่นคือต้องการความแปลกใหม่ให้แก่ชีวิต เมื่อเบื่อกรุงเทพฯ มากขึ้นทองโปรยจึงกลับบ้าน ระหว่างทางที่กลับบ้านก็ได้พบสิ่งใหม่ที่แปลกกว่าที่เคย คือปลั๊กอำเภอที่ย้ายมาใหม่ ทองโปรยตกลงแต่งงานกับเขาในเวลาต่อมา เพราะเขาเป็นคนที่ละแวกบ้านของทองโปรยยกย่องสรรเสริญ ทั้งเห็นตากี่ก็ตำแหน่งก็ดี นับเป็นวาสนาโดยแท้ สามหนุ่มที่ความรักแก่ทองโปรยอย่างไม่มีวันจะหมดสิ้น แต่สำหรับทองโปรยนั้น แต่งงานกับสันต์ปลั๊กอำเภอผู้นั้นเพียงเพราะเขาเป็นของใหม่เท่านั้นเอง ดังนั้น เมื่อชีวิตการแต่งงานผ่านไปเพียงปีเดียว ทองโปรยก็เริ่มเบื่อหน่าย และเริ่มพยายามจะทำการใด ๆ เพื่อให้สามีเลิกตามใจตนเสียบ้าง แต่สันต์ก็ไม่มีท่าทางว่าจะเลิกตามใจเสียเลย แม้ทองโปรยขู่ว่า สันต์ก็ยังให้อภัย เมื่อเป็นดังนี้ ทองโปรยก็ยิ่งเบื่อหน่ายมากขึ้น ๆ จนที่สุด

¹ คีฤทธิ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 326

ก็ล้มป่วยลง สันต์จึงต้องพาองเรือไปรักษาตัวที่กรุงเทพฯ และบังเอิญเรือนั้นล่มลงเสียก่อนที่จะทันได้ไปถึงแพทย์

สังเกตได้ว่าทองโปรยเป็นผู้ที่มีนิสัยเอาแต่ใจตนโดยไม่คำนึงถึงเหตุผล เมื่ออยากจะได้อะไรต้องเอาให้ได้ คุณสมบัติของกุลสตรีไม่มีอีกแล้ว มีแต่ความต้องการสิ่งแปลกใหม่ ซึ่งถ้าทองโปรยใช้ชีวิตอยู่ยาวนานกว่านี้ก็คงจะรู้ว่า ความขาดแคลนในชีวิตนั้นยังอาจจะหนักให้หาได้ แต่ความเบื่อหน่ายของคนที่มีทุกสิ่งทุกอย่างพร้อมแล้วนั้นจะหาทางใดแม้เพียงทำให้บรรเทาได้เล่า

ชีวิตของทองโปรยเป็นตัวอย่างชีวิตที่น่าสนใจ แสดงให้เห็นว่าความสุขนั้นไม่สามารถซื้อขายได้ ให้แก่กันก็ไม่ได้ ถ้าหากเจ้าตัวไม่สามารถปรับปรุงใจของตนให้อยู่ในขอบเขตอันควร เป็นตัวอย่างที่คนจนจะพึงคิดว่า ความร่ำรวยและความพร้อมในชีวิตนั้นมีใช้ความสุขเสมอไป ความสุขของมนุษย์อยู่ที่ใจของตัวเพียงอย่างเดียว ชีวิตที่เพียบพร้อมแบบทองโปรยอาจจะเป็นที่พึงปรารถนาของคนส่วนมาก เพราะทุกอย่างเป็นไปตามปรารถนาของเจ้าของชีวิต รูปสวย รวยทรัพย์ ฐานะเป็นยอดปรารถนาของมนุษย์ แต่ชีวิตของทองโปรยก็เป็นอุทาหรณ์อย่างดีที่สุดว่า สิ่งเหล่านั้นมิใช่ความสุขอันแท้จริง สุขหรือทุกข์อยู่ที่ใจเป็นสำคัญ

หมอแสง

หมอแสงเป็นลูกชายของหมอสุก หมอประจำบ้านที่มีชื่อเสียงเป็นที่นับถือในความเป็นฝีมือและความเมตตา หมอแสงได้ประกอบอาชีพทำเนียรอยตามบิดา ได้เฝ้าสังเกตและศึกษาวิธีการรักษาคนเจ็บจากบิดาตลอดมา แต่ด้วยวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน หมอสุกผู้บิดานั้นเห็นความเจ็บป่วยเป็นธรรมดา ถ้ารักษาได้ก็รักษา แต่ถ้าเกินกำลังรักษาคคนเจ็บตายไป หมอสุกก็ไม่ได้คิดอะไรมากมายนัก แต่หมอแสงนั้นตรงกันข้าม กลับมองเห็นความตายเป็นศัตรูที่กองกอดอยู่ทุกขณะ ทั้งนี้เพราะได้เห็นบิดาต้องต่อสู้กับความตายมาตลอดชีวิต หมอแสงได้รับการอบรมพร่ำสอนจากบิดาอยู่เสมอในหน้าที่ของแพทย์ ว่า

“...ท่านหาหนทางอันมีฉันทิ์หรือ. แต่เมื่อได้ก็แล้วก็แต่ตัวไม่ได้ทำให้ใครก็ป่วย

โรคภัยไข้เจ็บนั้นมันมีมาก มนุษย์กล่าว ๆ ด้วยกัน แสงเอ๋ย ถ้าหากไม่มีหมอไม่มียา

จะมีพากันล้มตายไปหมดหรือ เป็นหมอนี้จะว่าดีก็ จะไปไหนก็มีแต่คนนับหน้าถือตา คนที่เป็นหมอนี้จะมีแต่มีคร ไม่มีศัตรู แต่อาจจะว่าเหนื่อยก็เหนื่อยเสียสุดแสน คนที่เขาทำไร่นาหรือค้าขาย ทำมาหากินอย่างอื่นนั้นเขาทำเป็นเวลา เหนื่อยขึ้นมาเขาก็พักเอาแรงหลั่นนอนไ้ตามสบาย แต่หมอนั้นไม่มีหยุด ต้องทำทั้งกลางวันกลางคืน เพราะโรคภัยไข้เจ็บและพญามัจจุราชไม่คอยใคร เราเป็นหมอนี้ก็ต้องต่อสู้กับมันไปช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกันไว้ก่อน"¹

นอกจากนี้หมอสูกยังสอนให้แสงรู้ว่าการเรียกเก็บตักรักษายาบาลนั้น อย่างขูดรีด ให้เก็บแต่พอยังชีพอยู่ได้ ให้นึกว่าการรักษานั้นเป็นบุญกุศล ซึ่งการอบรมสั่งสอนนี้นับว่าไ้ผลสำหรับหมอแสง เพราะหมอแสงเองไม่นิยมยินดีกับการรักษายาบาลนัก แต่ภายหลังคนไข้ออกจะเคียดร้อนเพราะเมียหมอแสงเป็นผู้เรียกเก็บค่ายาเอาตามใจชอบ ซึ่งหมอแสงก็มิได้รู้เห็น เพราะมัวแต่คิดหาวิธีเอาชนะความตาย เพราะตามหัตถ์ของหมอแสงนั้น ความตายเป็นความพ่ายแพ้อันใหญ่หลวงของหมอ ทุกครั้งที่หมอแสงเห็นความตายต่อหน้าจะต้องรู้สึกโหม่นสั่นอยู่ในความพ่ายแพ้ของตน ทั้งที่หมอสูกผู้บิดาเคยเตือนอยู่เสมอว่า ความตายเป็นเรื่องของบุญกรรม ไม่มีใครจะขัดขวางได้ แต่หมอแสงก็ทำใจเหน็บใจไม่ได้ เพราะ

หมอแสงมิได้เห็นว่า ความตายเป็นบุญกรรม แต่เป็นศัตรู หรือคู่แข่งที่ตนจะต้องต่อสู้กับความมีไหวพริบ ภัยความสา รวด หากความตายมาถึงตัวคนไข้ ความตายก็เป็นฝ่ายชนะ ส่วนตัวหมอแสงเองเป็นฝ่ายที่เพลี่ยงพล้ำลง ควรแก่ความอับยศ .. ควรแก่ความโหม่นสั่นอยู่ใจ และความรู้สึกเช่นนี้จะทำให้หมอแสงมีอาการเศร้าโศกหรือหงุดหงิดไปได้หลาย ๆ วัน ยิ่งความรู้สึกเช่นนี้มีบ่อยเข้า ความตายก็ยิ่งกลดเป็นคู่ต่อสู้ ที่หมอแสงมีความอาฆาตพยาบาทเหมือนกับว่า ความตายนั้นเป็นบุคคลเป็นคู่แข่งที่เคยแอบแฝงชิงไหวชิงพริบ และคอยทำลายการกระทำของหมอแสงมิให้ไ้ผล

¹ คีตกถ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 341

สมถังเจตนาอยู่เป็นนิตย์¹

ด้วยความคิดเช่นนี้ ชีวิตของหมอแสงจึงทุ่มเทให้แก่งการค้นคว้าหาทางต่อสู้ความตายด้วยการหาสมุนไพรต่าง ๆ มาผสมกัน และนำมาทดลองกับคนไข้ของตนและกอบยกุล หากได้ผลคือหมอแสงก็เกิดปีติยินดีขึ้นคราวหนึ่ง ความภาคภูมิใจก็เกิดขึ้นในใจหมอแสง แต่เมื่อใดที่ยาไม่ได้ผล หมอแสงก็เกิดอาการเศร้าโศกไปหลาย ๆ วัน และหมอแสงรู้สึกพ่ายแพ้ครั้งยิ่งใหญ่ก่อนที่ไม่สามารถรักษาพ่อของตนให้หายได้ หมอแสงยังมีจิตใจเหี้ยมเกรียมอาฆาตแค้นความตายมากยิ่งขึ้น จนคิดไกลไปถึงอาอายุวัฒนะ และได้เริ่มเสาะแสวงหายาที่จะมาต่อสู้กับความตายต่อไปโดยไม่ท่วงใบ้การรักษาพยาบาลที่ตนเคยมีเคยได้ ยิ่งเมื่อภรรยาของหมอแสงมาเป็นผู้จัดการเรื่องค่ายา ก็เหมือนความอึดอัดจะเริ่มเกิดขึ้นในครอบครัว เพราะนอกจากคนไข้เก่าของหมอแสงจะปลีกตัวไปรักษากับคนอื่นบ้างแล้ว บางคนยังทนการขูดรีดของภรรยาหมอแสงไม่ได้ แต่หมอแสงก็ไม่ใส่ใจ คงมุ่งมั่นหายามาทดลองอยู่ต่อไป ในที่สุดหมอแสงก็ทดลองกับตนเอง ยาบางอย่างทดลองแล้วไม่เกิดผลใด ๆ แต่บางอย่างก็มีพิษทำให้เกิดอาการท้องร่วงบ้าง เป็นแผลพุพองบ้าง ซึ่งหมอแสงก็มีได้ยอห่อ คงทดลองต่อไปเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งวันหนึ่งหมอแสงพบว่ายาที่ตนกำลังหันอยู่เปื้อกขึ้นไปด้วยเลือดที่ไหลจากมือของตนโดยที่ตนไม่รู้สึกรู้เจ็บ หมอแสงก็สงสัยว่า ยาที่ตนกินเข้าไปคงจะมีคุณวิเศษที่อยู่ แต่นานเข้าแม่แต่เท่าไรไฟ หมอแสงก็ยังไม่รู้สึก จนไถ่กลืนใหม่จึงรู้ตัว หมอแสงจึงรู้ว่า กัวเป็นโรคเรื้อนอาการของโรคนี้มันจะมากขึ้นจนปรากฏแก่ตาคนทั่วไป หมอแสงจึงแน่ใจว่า อาการของตนนั้นยากแก่การรักษาและเป็นที่รังเกียจแก่คนทั่วไป จึงได้ลงเรือไปอย่างไม่มีจุดหมายเพียงเพื่อจะหนีสังคมที่ตนเคยอยู่เท่านั้นเอง

การกระทำต่าง ๆ ของหมอแสงนั้นจะเห็นได้ว่า ความไม่ยอมรับความเป็นจริงในชีวิตนั้นย่อมจะก่อทุกข์ให้แก่มนุษย์เป็นอย่างมาก หมอแสงเป็นคนที่มิสงสัยว่าอะไรทำจริง แต่น่าเสียดาย

¹ คีฤทธี ปราโมช หลายชีวิต หน้า 343-344

ที่ความตั้งใจจริง ความเพียรพยายามของหมอแสงนั้นทำไปโดยหิริ ไม่มีสติยังคิดถึงการควรไม่ควร หมอแสงจึงต้องพ่ายแพ้ทุกสิ่งทุกอย่างแม้แต่ชีวิตของตนเอง

ชีวิตของหมอแสงเป็นตัวอย่างสอนให้เรารู้จักพิจารณาสิ่งที่ถูกที่ควรและความน่าจะเป็น มิให้มนุษย์เผลอเห็นยวสิ่งใดไว้เกินกว่าเหตุ ความพยายาม ความตั้งใจจริงเป็นความดี แต่ถ้าใช้ไม่เหมาะสม แทนทางแล้วย่อมนำความหายนะมาสู่ผู้นั้นได้

การสร้างตัวละครของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในนวนิยายสองเรื่องนี้ กล่าวได้ว่า ผู้แต่งมีความสามารถสร้างได้สมจริง มีชีวิตชีวา มีความรู้สึกนึกคิด มีทัศนคติ และมีแนวทางในการดำเนินชีวิตเป็นตัวอย่างแก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี เพราะชีวิตแต่ละชีวิตที่ผู้แต่งนำมาบอกเล่าไว้ในตัวละครนั้น เป็นเรื่องราวของมนุษย์ที่มีอยู่ในสังคม ตัวละครต่าง ๆ ในนวนิยายทั้งสองเรื่องเป็นตัวแทนของคนในฐานะต่าง ๆ หลายฐานะ แต่ละตัวละครล้วนดำเนินชีวิตของตนอย่างสมจริงและมีลักษณะ เป็นสากล

2. การตั้งชื่อตัวละคร

จากนวนิยายทั้งสองเรื่อง ปรากฏว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีวิธีการตั้งชื่อตัวละครอยู่ 3 ลักษณะ คือ ตั้งชื่อตามลักษณะชื่อของบุพการี ตั้งชื่อตามสภาพแวดล้อม และตั้งชื่อโดยทั่วไป

ก. ตั้งชื่อตามลักษณะชื่อของบุพการี หมายถึง การตั้งชื่อด้วยตัวอักษรตามแบบชื่อของบุพการี เช่น ปู่ ย่า บิดามารดา ทั้งนี้อาจจะกำหนดให้ตัวละครชายมีอักษรนำหน้าชื่ออย่างบิดา ตัวละครหญิงมีอักษรนำหน้าชื่ออย่างมารดา หรือบางครั้งอาจใช้อักษรนำหน้าชื่อของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทั้งตัวละครหญิงและตัวละครชาย ซึ่งผู้เขียนจะนำมาเสนอทีละเรื่อง คือ

พระยาพิพิธา ตั้งชื่อนุตรชายที่เกิดจากภรรยาเอกด้วยตัวอักษร ข. คือ ชิต ส่วนบุตรสาวนั้นใช้ชื่อว่า กุณเฑาะ อย่างคุณหญิงเอื้อม และอีกคนหนึ่งว่า เขย

ตั้งชื่อนุตรที่เกิดจากแม่ภรรยารองว่า เพิ่มกับพลอย โดยอาศัยอักษร พ. จากชื่อพระยาพิพิธา

ในที่นี้ ชื่อ คุณเขย กับคุณชิต นั้น แม้จะไม่มีที่มาว่ามาจากอักษรชื่อของใคร แต่น่าจะสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นชื่อเดิมของพระยาพิพิธา ก่อนจะได้รับพระราชทานราชทินนาม โดยชื่อเดิมอาจจะตั้งต้นด้วย ตัว ข. เพราะการตั้งชื่อตัวละครอีกหลายตัว ซึ่งจะเสนอต่อไปนี้แล้ว แล้วแต่มีที่มาจากบุพการีทั้งสิ้น

คุณเปรมกับพลอยตั้งชื่อบุตร ของตนด้วยอักษรนำหน้าชื่อด้วยตัว ป. ทุกคน โดยอาศัยอักษร ป. จากชื่อคุณเปรม และอาศัยอักษร พ. จากพลอย ด้วย เพราะลูกๆ ของคุณเปรมและพลอยมีชื่อจริงว่า ประพนธ์ ประพจน์ ประพันธ์ และประไพ ส่วนชื่อเล่นนั้นน่าจะได้จากชื่อคุณหญิงเอี่ยม เพราะใช้อักษร อ. ทุกคนเว้นประไพ ซึ่งเป็นหญิงเพียงคนเดียว คือ อ้น อ้นและออก

บุตรของพระยาพิพิธา ที่เกิดจากแ้ว ชื่อว่า หวาน อาศัยอักษร ว. จากมารดา ในกรอบครัวของชื่อนั้นบิดาชื่อ นพ มารดาชื่อชั้น เมื่อมีบุตรชายก็ตั้งชื่อเนื่องโดยอาศัยอักษร น. จากบิดา ส่วนบุตรสาวชื่อช้อยอย่างเดียวกับมารดา

ในเรื่องหลายชีวิตก็ปรากฏการตั้งชื่อตามลักษณะนี้อยู่หลายคน เช่น ในเรื่องพรณี มารดาของพรณีชื่อรีว ตั้งชื่อลูกสาวว่ารีน ซึ่งมาเปลี่ยนเป็นชื่อพรณีในภายหลัง

ในเรื่องละม่อมมารดาของละม่อมชื่อละมุด

ในเรื่องหมอแสง บิดาของหมอแสงชื่อหมอสุด

ในเรื่องโนรี มารดาชื่อนุ่ม

จะเห็นได้ว่าการตั้งชื่อตัวละครในลักษณะนี้มีอยู่มากในเรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต เป็นที่น่าสังเกตว่าความนิยมในการตั้งชื่อโดยใช้อักษรร่วมหรืออักษรที่มีเสียงใกล้เคียงกับเสียงของบุพการีนั้นเป็นที่นิยมมาก

ข. การตั้งชื่อตามสภาพแวดล้อม หมายถึง การตั้งชื่อตัวละครตามสภาพแวดล้อมตัวละครนั้น เช่น ที่อยู่อาศัย สถานที่เกิด สภาพธรรมชาติรอบตัว หรือตามลักษณะของรูปร่างหน้าตาหรือบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละคร เช่น

ลอย ชีวิตแรกในหลายชีวิต ได้ชื่อว่า ลอย ก็เพราะ "ชื่อของมันที่เรียกกันว่าเจ้าลอยทั้งละแวกบ้านนั้น เป็นการบอกประวัติของลอยอยู่ในตัว...ชื่อว่าเจ้าลอย เพราะมันลอยมาติดมันไถ่น้ำหน้าบ้านแกในเช้าวันหนึ่ง"¹

โนรี นอกจากจะได้ชื่อว่าโนรีเพราะมารดาชื่อ นุ่ม และอาศัยอักษรชื่อของมารดามาตั้งแล้ว โนรีได้ชื่อว่าโนรีเพราะโนรีเป็นชื่อของนกชนิดหนึ่งที่มีเสียงไพเราะและชอบส่งเสียง ซึ่งคล้ายคลึงกับลักษณะของโนรีที่เป็นคนช่างพูด ช่างฉอเลาะมาแต่เด็ก ดังที่ผู้แต่งเล่าถึงเรื่องการตั้งชื่อของโนรีไว้ว่า "โนรีเป็นคนอำเภอวิเศษไชยชาญ แม่ของโนรีเคยบอกว่าที่ตั้งชื่อให้ชื่อว่าโนรีก็เพราะเป็นเด็กช่างพูดช่างฉอเลาะมาแต่เล็ก ๆ"² และอีกตอนหนึ่งว่า "ความเป็นคนช่างพูดจนได้ชื่อว่า 'โนรี' ทำให้หนังสือของเขามิชีวิตเด่นได้ทุกตัวอักษร"³ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า โนรีชื่อว่าโนรีเพราะความช่างพูดเหมือนก้นกบโนรี

ท่านชายเล็กได้พระนามว่า "เล็ก" ก็เพราะท่านชายเล็กประสูติเป็นโอรสองค์เล็กที่สุดของเสด็จในกรมและหม่อมมารดาก็ยังเป็นหม่อมที่อายุน้อยที่สุด ชื่อของท่านชายเล็กนั้น ผู้แต่งเล่าว่า

ท่านชายเล็กไม่มีพระนามที่สละสลวยเหมือนกับเจ้านายพระองค์อื่น เพราะ เมื่อท่านชายเล็กประสูติเมื่อห้าสิบกว่าปีมาแล้วนั้น เสด็จในกรมผู้เป็นเสด็จพ่อของท่านชายเล็ก เพิ่งจะสิ้นพระชนม์ไป เจ้ ราชที่เป็นเจ้พี่ของท่านชายเล็กทั้งหญิงและชายหลายพระองค์จากหม่อมมารดาต่าง ๆ กันนั้น ต่างองค์ต่างก็มีพระนามเหมาะสม และคล้องจองกันทั้งสิ้น หม่อมแม่ของท่านชายเล็กเป็นหม่อมที่มีอายุน้อยที่สุดในกรม และเมื่อตั้งครรภท่านชายเล็กได้แปดเดือนกว่า เสด็จในกรมก็สิ้นพระชนม์...

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 7-9

² ก. หน้า 225-272

³ ก. หน้า 258

คนทั้งวังจึงพากันเรียกหม่อมเจ้าประสูติใหม่ว่าท่านชายเล็ก¹

เรื่องสินจง สินจงมีชื่อว่าสินจง ซึ่งแปลว่าคอกบัวก็เพราะวันที่สินจงถือกำเนิดนั้นเป็นวันที่คอกบัวบานเต็มทุ่ง และเมื่อมารดาของสินจงกำลังอยู่ในกระดานไฟ มองออกไปข้างนอกก็ยังเห็นคอกบัวบานอยู่เต็มอีกด้วย ผู้แต่งเล่าว่า

สินจงเกิดที่ลานน้ำเค็ม เป็นบุตรสาวคนเดียวของครอบครัวที่มีอันจะกิน สินจงเกิดในหน้าน้ำ คอกบัวสายบานเต็มท้องทุ่ง เมื่อเกิดมาแล้วไม่กี่วัน แม่นอนอยู่บนกระดานไฟ มองไปทางหลังเรือนเห็นคอกบัวสายบานอยู่สลับง ก็ตั้งชื่อลูกสาวเกิดใหม่ว่า สินจง และเมื่อสินจงเติบโตเป็นสาวขึ้นมา สินจงก็สวยงามและบริสุทธิ์ สะอาดสะอาดสนับกับชื่อ บริสุทธิ์เหมือนกับคอกบัวที่บ้านอยู่กลางน้ำอันใสสะอาด²

ทั้งชื่อของท่านชายเล็กและชื่อสินจง ต่างตั้งขึ้นตามสภาพแวดล้อม ท่านชายเล็กนั้นได้พระนามว่าเล็กเพราะเป็นโอรสองค์สุดท้าย ธรรมดาลูกคนเล็กมักจะเรียกชื่อกันว่า เล็กหรือน้อย เพราะไม่มีใครเกิดตามหลังมาอีก ส่วนสินจงนั้นเห็นได้ชัดเจนที่เกี่ยวกับชื่อว่าสินจงเพราะวันที่สินจงเกิดและระหว่างระยะแรกแห่งชีวิตสินจง คอกบัวสายบานสลับงเต็มท้องทุ่งอยู่หลายวัน จนกระทั่งมารดาของสินจงสังเกตเห็น จึงได้ตั้งชื่อลูกสาว

ทองโพรย ตัวละครสำคัญอีกคนหนึ่งในเรื่องหลายชีวิต มีชื่อว่าทองโพรยก็คงจะเป็นเพราะพ่อแม่มีความเชื่อมั่นว่าทองโพรยนั้นเป็นผู้นำโชคลาภทรัพย์สินมาสู่ครอบครัวเหมือนเอาทองมาโพรยให้ เพราะหลังจากเกิดมาแล้ว พ่อแม่ก็มีความเจริญรุ่งเรืองในการค้ายิ่งขึ้นกว่าที่เคยเป็นมาแต่ก่อน ซึ่งพ่อแม่มักจะพูดกันอยู่เสมอว่า "โพรยน้อยอยากได้อะไรก็ให้มันเถิด เงินทองที่เราได้มาก็เพราะมัน มันเอาของมันมาด้วยทั้งแผ่นดินเกิด ถ้าจะทำบุญไว้แต่ชาติก่อนจะไปเสียคนเสียกายทำไม"³

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 125-126

² ป. หน้า 271-272

³ ค. หน้า 324

การตั้งชื่อตัวละครตามสภาพแวดล้อมและตามลักษณะบุคลิกภาพของเจ้าของชื่อ ได้เคยมีมาก่อนแล้วในวรรณคดีสมัยก่อน ๆ ดังเช่น การตั้งชื่อตัวละครของสุนทรภู่ ในหนังสือนิทานคากลอน เช่น เรื่อง สิงห์ไกรภพ ท้าวอินนิมาศทรงนำข้าราชการไปปราบโจรสลัดบิดาของคงคาประลัย บิดาของคงคาประลัยสิ้นชีวิตในการปราบครั้งนั้น ยังคงเหลือแต่คงคาประลัยซึ่งมีอายุเพียง 7 ปี เกาะเรือรอกชีวิตอยู่ได้เพียงคนเดียว ทรงนำไปชุบเลี้ยงในฐานะโอรสบุญธรรม เมื่อจะทรงตั้งชื่อให้คงคาประลัยนั้น

	ท้าวประทานนามกรณาร
กัวยเคิมไคมาในสายสมุทร	เลี้ยง เป็นบุตรบุญธรรมเสนาหา
เจ้าองอาจตามชาติกษัตรา	ชื่อคงคาประลัยเหมือนใจจง ¹

แม้แต่สิงห์ไกรภพเองที่ได้ชื่อว่า สิงห์ไกรภพนั้น ก็ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ ในขณะที่อยู่ในพระครรภ์ของมารดา ขณะจะประสูตินั้นก็เกิด

	โลกธาตุเคลื่อนคลอนเขยอนไหว
พิภพต้นทั่วทั้งกรุงไกร	สมุทรไหลตั้งคลื่นเสียงครืนโครม

และเมื่อพลัดพรากจากพระบิดามารดาไปตกอยู่ในมือของพินทุมาร พินทุมารก็อุปการะ
 ้วยการให้ค้ำน่านมจากนางสิงหรา พินทุมารก็ได้ตั้งชื่อว่า สิงห์ไกรภพ ด้วยเหตุผลที่ว่า

มีกำลังทั้งหนึ่งสิงหรา	ฉลัทธิลาบิปากถ้านั้นทำลาย
ท้าวกุมภกัณฑ์หน้าหวาดประหลาดจิต	กูเด็กนิกหนึ่งกำลังนั้นใจหาย
เห็นจะมีบุญเลิศประเสริฐชาย	ราพณรายจึงขนานนามกร
ชื่อสิงห์ไกรภพหนุนลวลี	หน่อกษัตริย์กินมณางไกรสร
ให้เจ้าพรหมจรรย์งามไว้นั่นอน	แล้วอวยพรลู่รักให้รุ่งเรือง ²

¹พ.ณ ประมวลมารค(นามแฝง) นิทานคากลอนสุนทรภู่เล่ม 2 หน้า 7

²ก. หน้า 29-30

ค. การตั้งชื่อทั่วไป หมายถึงการตั้งชื่อตัวละคร ตามความนิยมของผู้แต่ง ไม่มีลักษณะพิเศษ พอจะสังเกตได้ว่าการตั้งชื่อนั้นจะมีแนวโน้มไปในทางใดในสองประเภทแรก เพราะตัวละครไม่ได้มีอักษรต้นชื่อรวมกับของบิณฑาคารา และมีได้มีลักษณะหรือสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องเนื่องแต่อย่างใด การตั้งชื่อตัวละครในนวนิยายทั้งสองเรื่องในลักษณะนี้มีปรากฏอยู่พอสมควรคือ

พระสม ในเรื่องหลายชีวิต มีมารดาชื่อกลับ ไม่ปรากฏชื่อบิดา ผู้แต่งมิได้บอกสาเหตุว่าเหตุใดจึงตั้งชื่อว่าสม กล่าวแต่เพียงว่า "เด็กคนหนึ่งเกิดมาในครอบครัวที่มั่งคั่งและบิณฑาคาราให้ชื่อว่า สม ฉะนั้นจึงได้รับการทะนุถนอมมาเป็นพิเศษตั้งแต่อ่อนแอออกมา"¹

ผล ตัวละครเด่นอีกคนหนึ่งในเรื่องหลายชีวิต ไม่ปรากฏชื่อของบิณฑาคารา และไม่ปรากฏเหตุผลในการตั้งชื่อ ผู้แต่งกล่าวถึงผลแต่เพียงว่า "ผลเป็นลูกคนหนึ่งในจำนวนหลายคนของพ่อแม่ที่มีอาชีพทำนา ถึงแม้ว่าพ่อแม่ของผลจะไม่ร่ำรวยนัก ก็พอมีทางทำมาหาเลี้ยงลูกทุกคนได้โดยมีเงื่อนไขว่าเมื่อลูกทุกคนเติบโตขึ้นพอจะใช้การได้ ลูกแต่ละคนก็ต้องช่วยกันทำนาหรือช่วยกันทำกิจการอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการทำมาหาเลี้ยงชีพ"²

จัน ในเรื่องหลายชีวิต ได้ชื่อว่าจันโดยที่ผู้แต่งมิได้กล่าวถึงเหตุผลในการตั้งชื่ออีกเหมือนกัน แต่ในตอนที่ย้ายชื่อเป็น "สุรวุจิ" ภายหลังจากที่ได้เป็นนายทหารแล้วผู้แต่งใช้เหตุผลว่า

จันได้กลับมาที่กรมกองเดิมอีกครั้งหนึ่ง แต่การกลับมาคราวนี้ช่างห่างไกลกับการมาคราวแรกเสียยิ่งกระไร เพราะเมื่อจันมาคราวแรกนั้น มาในฐานะเด็กหนุ่มชาวบ้านนอกเพิ่งถูกเกณฑ์เป็นทหาร เพิ่งเริ่มเห็นชีวิตไกลจากบ้าน มองकुสิ่งต่าง ๆ เห็นเป็นของแปลกประหลาดมหัศจรรย์ทุกอย่าง คืออะไร เป็นมาอย่างไร มีเพื่ออะไร เป็นเรื่อง

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 41

² ธี. สภา 150

ที่จะต้องมีคนบอกกล่าวให้รู้ไปสิ้น เพราะฉันเด็กหนุ่มทหารใหม่นั้นมิได้รู้จักอะไรเลย
แม้แต่ตัวเอง แต่ฉันกลับมาคราวนี้ มิไร้วัยคนเก่า เพราะกลับมาในฐานะเป็นนาย
ทหารสัญญาบัตร เป็นผู้บังคับหมวดภายใต้สนามที่ออกจะเหมาะสมแก่นายทหารสัญญาบัตร
มากกว่า...นายร้อยตรีสุรวุฒิ"¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อตัวละครในนวนิยายทั้งสองเรื่องนี้ ส่วนมากจะเป็นชื่อสั้น ๆ
เพียงพยางค์เดียว เช่น ลอย จัน รื่น เสม พลอย ช้อย เปรม เป็นต้น จะมีสองพยางค์ก็ไม
มากนัก เช่น ประพันธ์ ประพจน์ พรหม ลินจง ทองโพรย เป็นต้น และที่มากกว่าสอง
พยางค์เท่าที่ปรากฏก็มีแต่เพียง สุรวุฒิ ชื่อใหม่ของฉันเพียงคนเดียว แสดงให้เห็นว่า ความนิยม
ในการตั้งชื่อของคนในสมัยนั้นนิยมชื่อสั้น ๆ อาจจะเป็นเพราะเรียกง่าย จำง่ายก็เป็นได้

3. ลักษณะของตัวละครในแง่จิตวิทยา

ตัวละครในนวนิยายสองเรื่องของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งตัวละครชายและตัว
ละครหญิงที่เป็นที่สนใจของผู้อ่านในแง่ของบุคลิกภาพ พฤติกรรมและอุปนิสัย ตลอดจนกระทั่ง
ความรู้สึกลึกซึ้งถึงที่ใดกล่าวไว้ข้างต้นแล้วนั้น ทั้งยังมีลักษณะทางกายและลักษณะทางจิตอัน
น่าศึกษาจะได้พิจารณากล่าวถึงโดยลำดับคือ

ก. ลักษณะทางกาย

ตัวละครเอกของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิงทั้งในเรื่อง
สี่แผ่นดินซึ่งเป็น เรื่องของชาววังและ เรื่องหลายชีวิตที่เป็น เรื่องของชาวบ้านมีลักษณะทางกายที่
เด่นคล้ายคลึงกันอยู่ประการหนึ่งก็คือ ตัวที่มีบทบาทเด่นมัก เป็นผู้ที่มีรูปโฉมงดงามทั้งใบหน้าและ
รูปร่าง ผิวจะกระดึ๋นไปในทางขาว ถ้าเป็นผู้หญิงมักจะมีรูปร่างออร่าอร่าเด่น ส่วนผู้ชาย
ค่อนข้างรูปร่างกำยำ สูงใหญ่ แข็งแรง ในการบอกลักษณะทางกายของตัวละครนั้น ผู้แต่งมัก

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 308

ไม่กล่าวถึงฝ่ายชายมากนัก แต่จะกล่าวย้ำเสมอสำหรับตัวละครหญิง เช่น เมื่อกล่าวถึงคุณเปรม ผู้แต่งก็กล่าวแต่เพียงว่า "เจ้าของสายตาคู่นี้เป็นบุรุษร่างใหญ่ ผิวขาว อายุราว ๆ ยี่สิบห้า"¹ และผู้แต่งให้ตัวละครด้วยกันกล่าวถึงคุณเปรมก็เพียงแต่พูดว่า "คุณเปรมมหาดเล็ก ใคร ๆ ก็รู้จัก" พอเพิ่มยืนยัน "เขากว้างขวางออก คนที่รูปร่างสูง ๆ ขาว ๆ นั้นอย่างไรละ แม่พลอย"²

ผู้แต่งกล่าวถึงลอยในเรื่องหลายชีวิตไว้ตอนหนึ่งว่า

พลอยมันเริ่มขึ้นมา อายุ 15 หรือ 16 หน้าตาที่นาเอ็นดูของมันเมื่อเด็ก ๆ ก็เปลี่ยนไป มีแว่วว่ามันจะเป็นหนุ่มที่สวยงามมีเสน่ห์. ผมที่ยาวพริ้วแกเคยโกนเอาไว้เดี๋ยวนี้ ถูกปล่อย ปล่อยให้ยาวแบบผมผู้ชาย และเริ่มจะหยักโศก ตาเจ้าลอยมันคมเป็นประกาย และรูปร่างที่เจ้าเนื้อเมื่อวัยเด็ก และยืดยาวไม่ไ้ส่วนเมื่อวัย 10 ขวบ 11 ขวบ บัดนี้ก็เริ่มจะมีกล้ามเนื้อตามแขนขา ออกผายไหล่กว้าง เอวคอด หน้าท้องเรียบเป็นแผ่นกระดาน³

หรืออย่างท่านชายเล็กในเรื่องหลายชีวิตซึ่งคำรังพระยศเป็นหม่อมเจ้า ผู้แต่งก็กล่าวไว้แต่เพียงว่า "พอเล็กนี่แปลก" นางผดุงปรารถนาขึ้นวันหนึ่งขณะที่นั่งคุยกันอยู่พร้อมหน้า "ฉันดูๆ ไป เห็นมีราศีผิดกับเด็กอื่นที่เคยเห็นมา จะว่าชาวเป็นน้ำเป็นนวลก็ไม่ใช่ จะเป็นด้วยอะไรฉันก็ไม่ออก"⁴

ซึ่งจากคำกล่าวของตัวละครในเรื่องที่วิจารณ์ตัวละครกันเองนี้ก็พอจะเห็นได้ว่า ตัวละครชายมีหน้าตาคือ ลักษณะท่าทางดี ในเรื่องผล ระเอก ก็นับเป็นข้อยืนยันได้อีกอย่างหนึ่งว่า ตัวละครชายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น มักจะต้องเป็นคนที่มีหน้าตาคือ มีลักษณะสวยงาม ชายชาติตรี ผู้แต่งกล่าวถึงเจ้าผลด้วยการให้นายหับทิมนายโรงเลิเกววิจารณ์ว่า

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 230

²ก. หน้า ๒60

³คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 15

⁴ก. หน้า 114

"เจ้านี้พุกจากฉนวนขอบกล" แล้วนายทัมก็เอียงคอดูรูปร่างหน้าตาเจ้าผล
อย่างพิถีพิถัน เพราะเหมือนกันว่าหยิบเอาตัวเจ้าผลขึ้นพลิกตรวจดู แล้วก็ขังตัวเจ้า
ผลอยู่ในใจอย่างกับคนซื้อปลา ในที่สุดนายทัมก็พูขึ้นว่า
"หน้าตารูปร่างเอ็งก็พอจะไปกับเขาได้—ข้าก็บอกไม่ถูก บางทีเอ็งจะพอไปกับ
เขาไหวกระมัง"¹

หรือผู้แต่งบรรยายถึงลักษณะของเจ้าผลไว้ตรง ๆ ว่า "ผลมันกำลังห่อแน่นหน้าตาก็ดี
กว่าคนธรรมดา"²

จากตัวอย่างที่ยกมาหากพินิจดูให้ดีแล้วจะพบว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เน้นในเรื่อง
ของบุคลิกภาพ ความมีลักษณะท่าทางดี มีสง่าราศี มีความเฉลียวฉลาดน่าพอใจ ยิ่งกว่าความ
ลำสันแข็งแรง แต่ก็ไม่ทิ้งความลำสันเสียทีเดียวนัก แต่ว่าให้ความสำคัญน้อยกว่าความมีสง่าราศี
แม้แต่เจ้าลอยโจรโจรโหดในเรื่องหลายชีวิต ซึ่งตลอดชีวิตของมันก็แค่จะคอยประหัตประหารน้ำใจ
ของคน และประหัตประหารชีวิตมนุษย์โดยไม่รู้สึกถึงบาปบุญคุณโทษ ก็มีหน้าตาก็ และมีวาจา
ไพเราะ มีความฉลาดเฉลียว ไหวพริบปฏิภาณดี อาจจะเป็นเพราะผู้แต่งเห็นว่า รูปลักษณะ
ภายนอกของมนุษย์นั้น เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่าย คนโดยทั่วไปมักจะประทับใจในบุคลิกภาพภายนอก
ก่อนแล้วจึงพินิจคุณค่าภายใน จึงตั้งเจตนาไว้ว่าจะแสดงให้เห็นว่าบุคลิกภายนอกนั้นมีได้
กำหนดคุณค่าภายในของมนุษย์ มนุษย์พึงพิจารณาและตัดสินคุณค่าของมนุษย์ด้วยคุณค่าภายใน มิใช่
สิ่งลวงตาภายนอกเสมอไป

อีกประการหนึ่ง ผู้แต่งยังให้ความสำคัญแก่การศึกษามาก ตัวละครเอกทุกตัวผู้แต่งจะ
ต้องกล่าวถึงการศึกษาไว้ด้วยเสมอ ตามสภาพตามฐานะ ในเรื่องสี่แผ่นดินซึ่งเป็นเรื่องที่ตัวละคร
ต่าง ๆ อยู่ในตระกูลที่มั่งคั่ง อยู่ในสภาพแวดล้อมอันดี ฉะนั้นตัวละครแต่ละตัวจึงเป็นผู้ที่ได้รับ

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 177

²ก. หน้า ๓๖๓

การศึกษาอบรมก็ตามควรแก่ฐานะ เช่น ตาฉัน กับตาอ้อก็ ลูกของคุณเปรมกับพลอย ได้ไปศึกษาวิชาการ ณ ต่างประเทศ นอกจากจะเป็นการยกฐานะทางสังคมแล้ว คุณเปรมก็ยังเล็งเห็นผลคืออันจะเกิดแก่ประเทศชาติเป็นสำคัญอีกด้วย ในการเลือกศึกษาวิชาการต่าง ๆ นั้น คุณเปรมให้สิทธิเสรีแก่ลูกซึ่งเป็นผู้จะไปเรียน นับเป็นการถูกต้องด้วยเหตุผลอยู่ ดังปรากฏในคำสนทนาดารวีกกันระหว่างคุณเปรมกับพลอยว่า

"เรื่องอ้ายอนฉันก็ตามใจมัน เพราะมันอยากเป็นทหารจริง ๆ ใ้มันลองดูไปก่อน"

คุณเปรมพูด "แต่เรื่องตาอ้อกับอ้อฉันก็ยังไม่แน่ใจ แม่พลอยคิดอย่างไรบ้าง"

"ตาอ้อแกบอกกับฉันว่าแกอยากเป็นหมอความ ฉันก็ไม่อยากให้แกไปเที่ยวหาหิณตามคืนโรงคืนศาล ส่วนตาอ้อก็พูดและบางทีจะยังเด็กไป ไม่รู้ใจตัวก็เป็นได้"

"ฉันว่าเป็นหมอความก็ดีเหมือนกัน เด็กพวกนี้ต่อไปก็ต้องดูแลทรัพย์สินสมบัติที่เราหาไว้ มีหมอความสักคนหนึ่งจะได้ไม่มีใครโกงมันได้" คุณเปรมพูด

"ก็ตามใจคุณเปรม ฉันไม่ขัดข้องอะไร เพราะใจเด็กรักทางไหนก็ให้ไปทางนั้นดีกว่า" พลอยคล้อยตาม

"แม่พลอยพูดตรงกับใจฉันทีเดียว" คุณเปรมพูดอย่างโล่งอก¹

ส่วนตัวละครที่เป็นชาวบ้านธรรมดาผู้นั้นผู้แต่งก็กล่าวถึงการศึกษาเล่าเรียนตามสภาพแวดล้อมว่า เรียนในโรงเรียนใกล้บ้านหรือเร่ เทวัก วิชาชีพก็เรียนตามบรรพบุรุษ เช่น การทำไร่ไถนา การสานกระบุงตะกร้า การประดิษฐ์เครื่องใช้ในครัวเรือน ถ้าเป็นชาวบ้านที่มีฐานะดีหน่อยอย่างโนรีในเรื่องหลายชีวิต ก็ได้เรียนโรงเรียนประจำอำเภอและเข้าไปทำงานในกรุงเทพฯ ซึ่งต่อมาภายหลังก็เปลี่ยนอาชีพเป็นนักประพันธ์ตามความถนัดและความสนใจของตน

จะสังเกตได้ว่าผู้แต่งให้ความสำคัญกับเสรีภาพทางการศึกษามาก เพราะความสนใจความถนัดและความสามารถของบุคคลย่อมแตกต่างกัน

¹ ศีกฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 2 หน้า 57-58

ในด้านตัวละครหญิงนั้น ผู้แต่งมักจะกล่าวถึงเรื่องรูปโฉมงดงามและกริยามารยาทควบคู่กันไป และมักจะกล่าวถึงบ่อย ๆ เป็นการบอกให้ผู้อ่านทราบถึงคุณสมบัติของสตรีทั้งชาววังและชาวบ้านว่า คุณสมบัติที่น่านิยมของกุลสตรีก็มีอยู่แค่เพียงรูปโฉมเพียงอย่างเดียว หากแต่อยู่ที่ความเพียบพร้อมทั้งรูปสมบัติ กริยามารยาทและความประพฤติ เห็นได้ชัดจากผู้แต่งถือความสำคัญของการอบรมเลี้ยงดูเป็นอย่างมาก มักกล่าวย้าอยู่เสมอด้วยการบรรยายและด้วยการบอกผ่านตัวละคร เช่น

พลอย ตัวเอกของเรื่องสี่แผ่นดินที่ประทับใจของผู้อ่านเป็นส่วนใหญ่ ผู้แต่งกล่าวถึงความงามของพลอยตั้งแต่วัยเด็กผ่านทางเสด็จว่า "หน้าตาน่าเอ็นดู สวยกว่าแม่อีก ผิวพรรณก็ดีสมเป็นลูกพระนางพระยา"¹

แล้วกล่าวอีกเมื่อคราวที่พลอยเข้าพิธีโกนจุกว่า

พอแต่งตัวเสร็จจุกสายก็อนุญาตให้ทั้งสองคนดูรูปโฉมตัวเองในกระจก พลอยเห็นภาพตัวเองก็ตกตะลึง เพราะธรรมชาติพลอยก็เห็นตัวเองเป็นคนสวยหนักหนาอยู่แล้ว แต่เมื่อมาเห็นวันนี้เข้าก็เกือบจำไม่ได้ เพราะภาพที่เห็นนั้นถูกตกแต่งประดับประดาเสียสวยงามสุดที่จะประมาณ²

พ่อของช้อยบอกกับเจ้าคุณพ่อของพลอยว่า "แม่พลอยเป็นเด็กดีจริงเที่ยวชอบเรียบร้อยน่ารัก มาค้างอยู่นี่ไม่กี่วันคนชมกันเปาะไปทั้งบ้านที่เดียว"

"เขาเรียบร้อยมาแต่เล็กแล้วละ" เจ้าคุณพ่อรับ³

และเมื่อตอนพลอยเข้าพิธีแต่งงานกับคุณเปรมนั้นก็มีญาติมิตรแสดงความชื่นชมยินดีกับพลอยเป็นอันมากด้วยการกล่าวชื่นชมต่าง ๆ เจ้าคุณพ่อของพลอยกล่าวว่า "พลอยของพ่อสวย

¹ คีตกฤษดิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 40

² ใน. หน้า 146

³ ด. หน้า 149

ไม่ใช่เล่น" แม่ชั้นแม่ของช้อยก็ไ้กล่าวแสดงความนิยมว่า "แม่พลอย ฉันดีใจจริง ๆ วันนี้ ก็ใจเหมือนแต่งงานลูกในไส้ สวยจริงแม่คุณ ท่าทางกิริยาทั้งงดงาม คนข้างนอกเขาชมเปาะกันทุกคน ฉันไ้ยินมากับหูตัวเอง ฉันปลื้มแท้ที่เดียว..."²

หลังจากแต่งงานกับคุณเปรมแล้ว คุณเปรมก็ยังกล่าวกับพลอยว่า

"แม่พลอยนี่แปลกเสียจริง สวยไม่จืดเสียเลย ฉันเห็นแม่พลอยที่แรกฉันก็เห็นว่าสวยไม่มีใครเท่า ไ้เห็นอีกหนต่อ ๆ มากี่สวยกว่าหนก่อนทุกครั้ง อยู่ด้วยกันมาจนเดี๋ยวนี้ ฉันก็ยังเห็นสวยขึ้นทุกวัน"

"คุณเปรมละก็ปากหวานอย่างนี้เสมอ นี่คงจะไม่พุดอย่างนี้แต่กะฉันคนเดียวหรอก พบใครก็คงพุดกะเขาอย่างนี้ทั้งนั้น ฝีมือคุณหาค่เล็กละฉันกลัวมานานแล้ว"

"เปล่า ฉันไม่เคยยอใครเลยจริง ๆ นะแม่พลอย ฉันดูแม่พลอยไม่เบื่อจริง ๆ พี่เองแม่พลอยก็ไม่ใช่คนซีริ้ว แต่ฉันก็ยังเห็นว่าเปรียบแม่พลอยไ้ได้สักคน แม่พลอยเหมือนใคร"

"ผู้ใหญ่ท่านว่าฉันเหมือนแม่" พลอยตอบ

"เอ จริงซี" คุณเปรมพุด "ฉันเคยไ้ยินอาลัยพุดว่าเคยเห็นแม่ของแม่พลอยตั้งแต่อยู่ในวังด้วยกัน เธอบอกว่าสวยจนคนเฒ่าที่เฒ่า แต่พอคุณอาลัยไ้เห็นแม่พลอยครั้งแรกกลับมาเธอก็สรรเสริญไปสามบ้านเจ็ดบ้านว่า แม่พลอยสวยกว่าแม่เป็นไหน"³

นอกจากที่ยกมานี้แล้วยังมีการกล่าวถึงรูปโฉมงดงามของพลอยอีกหลายครั้งหลายหน แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งไ้ให้ความสำคัญกับรูปโฉมมากพอสมควรทีเดียว นอกจากผู้แต่ง

¹ ศึกษาศาสตร์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 441

² ก. หน้า 443

³ ก. หน้า 263

จะกล่าวถึงความงามของตัวละครเอกแล้ว ตัวละครรอง ๆ ลงไปก็ให้ความสำคัญต่อเรื่องความงามอยู่มากเหมือนกัน เช่น กล่าวถึงประไพ ของพลอยไว้ว่า "ประไพโตขึ้นมากแล้ว ในระยะนี้เค้าแห่งความงามปรากฏอยู่ทั่วไป ใครเห็นใครก็ต้องเชื่อว่าประไพจะต้องเติบโตขึ้นเป็นหญิงสาวที่สวยงามคนหนึ่งภายในเวลาไม่นานนัก¹

แต่ความงามตามความหมายของผู้แต่งนั้นมิได้เป็น เฉพาะความงามตามรูปโฉมเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติอื่น ๆ อีกด้วย ซึ่งได้กล่าวแล้วว่า ผู้แต่งให้ความสำคัญแก่รูปโฉมของสตรีพร้อมทั้งคุณสมบัติ ผู้แต่งกล่าวถึงความงามของประไพแล้วก็พูดถึงคุณสมบัติของเธอด้วย ในงานวันเกิดของประไพซึ่งเธอขออนุญาตจัดเลี้ยงที่บ้าน ประไพเป็นผู้เตรียมงานด้วยตนเองได้อย่างเรียบร้อย ซึ่งเมื่อพลอยได้เห็นก็แอบชื่นชมอยู่ในใจ

ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ประไพจัดงานทุกอย่างและสิ่งการต่าง ๆ ด้วยตนเองโดยที่พลอยมิได้เข้าไปเกี่ยวข้อง แต่ลงงานนั้นดูเรียบร้อยไม่ขาดตกบกพร่อง ทำให้พลอยภูมิใจว่า ลูกสาวของแม่เติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่สามารถ ประไพแต่งตัวด้วยชุดสีชมพูอ่อน รับกับผิวเนื้อที่กำลังเปลี่ยนเป็นสีขาวนวล ผมที่ตัดใหม่ด้วยเครื่องไฟฟ้าและน้ำยานั้นดูรับกับใบหน้า และที่คอของประไพผูกด้วยไหมโบราณที่เจ้าคุณพ่อให้พลอยเมื่อโกนจุก และพลอยได้มอบให้เป็นของขวัญวันเกิดของประไพในวันนี้ ประไพยืนอยู่กลางสนามคอยต้อนรับแขกที่กำลังทยอยกันมาทักทายทางที่ไม่เคอะเขิน ปราศจากขวยอาย แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ทิ้งกิริยามารยาทที่สุภาพอ่อนโยน²

ในเรื่องหลายชีวิต ผู้แต่งกล่าวถึงตัวละครหญิงไว้ไม่มากนักในส่วนที่เกี่ยวกับรูปโฉม เพราะลักษณะของเรื่องหลายชีวิตเป็นคล้ายเรื่องสั้นหลายเรื่องรวมอยู่ในเรื่องเดียวกัน แต่ผู้แต่งก็มีได้ละเลยเสียทีเดียวนัก ตัวละครเอกในแต่ละเรื่องจะต้องประกอบด้วยความงามและคุณสมบัติ

¹ กิ่งกมล ปรามิข สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 133

² ใ. หน้า 434-435

ของกุลสตรีด้วยเสมอ เช่นที่กล่าวถึงทองโพรยว่า

...ทองโพรยเคิบโตเป็นสาวที่มีรูปร่างลักษณะงดงาม ไม่แพ้ใครในบริเวณบ้านใกล้เคียง เวียนเคียง พ่อแม่ทะนุถนอมยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ และเนื่องด้วยครอบครัวของทองโพรยมีฐานะมั่งคั่งยิ่งกว่าใคร ๆ ทองโพรยจึงมิได้เคยถูกคินฟ้าอากาศหรือความจำเป็นที่จะต้องทำงานตามธรรมชาติ ของเด็กสาววัยรุ่นให้เปลี่ยนแปลงหรือลดน้อยลงไป ด้วยความประคองประคอง ด้วยความเอาใจ และด้วยความห่วงใยของบิดามารดา ทองโพรยก็มีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกลว่า เป็นคนงามคนหนึ่งที่น่าสนใจ และนอกจากรูปสมบัติแล้ว ทองโพรยก็ยังได้ชื่อว่าประคองด้วยทรัพย์สมบัติ เป็นลูกสาวของเศรษฐี แต่เพียงสมบัติทั้งสองประการนี้ ทองโพรยก็น่าจะเป็นที่พึงปรารถนาของชายหนุ่มที่ยังเป็นโสดอีกเป็นอันมาก แต่ทุกครั้งที่มีใครพูดถึงทองโพรยในด้านที่จะไปคิดพันผูกสมัครรักใคร่ แล้วลุ่ขอมมาเป็นภรรยา ก็จะต้องมีใครอีกคนหนึ่งพูดขึ้นมาด้วยว่า

"อ้อจริงเรา ๆ จะไปมีหน้าเลี้ยงดูเขาอย่างไรไหว พ่อแม่นางโพรยเขาไม่ได้เลี้ยงดูเขาเหมือนคนอื่น แต่เขาตามใจกันทุกอย่างมาแต่เด็ก ๆ ไม่เคยดูไม่เคยว่า อยากได้อะไรเขาก็ทำให้ การงานเขาก็ไม่เคยทำ ชันแจะหุงข้าวต้มแกง เขาก็ทำไม่เป็น..."¹

คำกล่าวข้างต้นเป็นข้อยืนยันว่า ความงามของสตรีตามความหมายของผู้แต่งนั้นจะต้องเป็นผู้ที่งามพร้อมทั้งรูปสมบัติและคุณสมบัติ คุณสมบัติของสตรีชาววังก็คือการมีกิริยามารยาทเป็นผู้ดี มีความเป็นอยู่ทั้งเรื่องอาหารการกิน การเย็บปักถักร้อย การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้ การแต่งกาย เป็นไปอย่างเหมาะสมแก่กาลเทศะ ส่วนคุณสมบัติของสตรีชาวบ้านอย่างในเรื่องหลายชีวิตนั้น นอกจากกิริยามารยาท ความประพฤติแล้ว จะต้องมีความขยันขันแข็งหนักเอาเบาสู้ ต้องสามารถออกไปช่วยพ่อแม่ประกอบอาชีพได้ด้วย นั่นหมายถึงว่าผู้แต่งให้

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 325-326

ความสำคัญแก่คุณสมบัติเท่าเทียมกับความงาม

ข. ลักษณะทางจิต

ลักษณะทางจิตของตัวละครทั้งรายใหญ่ในวรรณกรรมสองเรื่องของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช หมายถึงลักษณะนิสัยที่ตัวละครแสดงให้ปรากฏในเรื่อง เป็นลักษณะนิสัยที่มีความสมจริง กล่าวคือ มีลักษณะที่เหมือนมนุษย์โดยทั่วไปที่มีทั้งความดีและความชั่ว ลักษณะนิสัยที่ตัวละครต่าง ๆ แสดงออกมาและที่เป็นอยู่นั้น เป็นลักษณะที่มีอยู่จริงในสังคม ทั้งลักษณะที่มีความงามเพียงพอร่วมยากจะหาที่ติ เป็นตัวละครในอุดมคติอย่างจาง เจิน หลอย กับตัวละครที่มีความดีและความชั่วอยู่ในตัวของตัวละครเดียวกัน ตลอดจนตัวละครที่มีความชั่วแบบทั้งชีวิตมองหาความดีแทบจะไม่พบ เช่น เจ้าสอย แต่ไม่ว่าลักษณะนิสัยของตัวละครต่าง ๆ จะเป็นไปในทำนองใดก็ตาม ลักษณะนิสัยของตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องก็ยังมีลักษณะของมนุษย์ที่มีแนวทางในการดำเนินชีวิต มีอุดมคติ มีหลักประจำใจ ตลอดจนมีความต้องการต่าง ๆ เหมือนกับมนุษย์ธรรมดาที่ต้องประสบปัญหาในการดำเนินชีวิตและพอจะแก้ปัญหาของตนได้ จุดมุ่งหมายในการดำรงชีวิตของตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องก็เหมือนกับจุดหมายของมนุษย์ที่มีความต้องการจะดำรงชีวิตของตนด้วยความสุข ด้วยการคุ้มครองตนเองได้ สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ด้วยดี และมีโอกาสช่วยเหลือผู้อื่นได้ตามโอกาสอันควร กับทั้งอาจจะดำรงตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมได้ในบางโอกาส

ตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องมีลักษณะนิสัยเป็นสากล กล่าวคือ มีอุปนิสัยคล้ายคลึงกันและสังคมตลอดจนสิ่งแวดล้อม ทั้งตัวละครหญิงและตัวละครชาย ดังนั้น ตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องจึงมีลักษณะต่าง ๆ หลายประการที่ส่งผลให้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ กันออกมา สาเหตุแห่งพฤติกรรมของตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องนั้นมักจะมีมาจากการสัมผัสในครอบครัว การอบรมเลี้ยงดูและสิ่งแวดล้อม ลักษณะที่ปรากฏจากจิตใจที่ตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องมีอยู่นั้นก็มีหลายประการ เช่น ความว่าเหว ความสงสารตัวเอง ความก้าวร้าว ความกตัญญู ความรักอิสระภาพ ความขยันออกทน ความมีอารมณ์ขัน ความขัดแย้งทั้งที่มีต่อตนเองและผู้อื่น ตลอดจนความซื่อสัตย์ ความโหดเหี้ยมและการเอาตัวรอด

ในการวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครในนิยายสองเรื่องซึ่งมีสาเหตุมาจากความต้องการทางจิตใจนั้น จำต้องอาศัยทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์แนวจิตวิทยาเข้ามาช่วย โดยเฉพาะทฤษฎีที่เกี่ยวกับเรื่องจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) ทฤษฎีว่าด้วยบุคลิกภาพของบุคคล (The Organization of personality) ทฤษฎีว่าด้วยคอมเพล็กซ์ (Complex) และทฤษฎีว่าด้วยจิตไร้สำนึกส่วนรวม (Collective unconscious) เพราะทฤษฎีทางจิตวิทยาจะช่วยให้มองเห็นสาเหตุแห่งพฤติกรรมของตัวละครได้ชัดเจนขึ้น

นักวิจารณ์ทางตะวันตกได้รับอิทธิพลของ ซิกมันด์ ฟรอยด์ ซึ่งเป็นผู้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพิจารณาบุคคลจากบุคลิกภาพ พฤติกรรมและจิตใต้สำนึก ชลธิรา สัตยาวัฒนา กล่าวว่า

ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ (I.A. Richards) นักวิจารณ์วรรณคดีผู้มีชื่อเสียง เป็นผู้เริ่มสังเกตเห็นความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับวรรณคดี เขานำความคิดเห็นของนักจิตวิทยาที่ว่าจิตของมนุษย์มีทั้งจิตสำนึก (conscious mind) และจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) มาใช้ในการพิจารณาวรรณคดี แล้วตระหนักในความจริงข้อหนึ่งว่าวรรณคดีประกอบด้วยจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกของกวี แต่ถ้าพิจารณาให้ลึกซึ้งจะพบว่าจิตใต้สำนึกมีบทบาทปรากฏอยู่ในวรรณคดีมากกว่า...¹

ซึ่งจะเห็นได้ว่าการวิจารณ์วรรณคดีมีส่วนสัมพันธ์กับจิตวิทยาเป็นอันมาก และในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ก็จะวิเคราะห์พฤติกรรมของตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องตามนัยข้างต้น โดยเฉพาะในแง่ซึ่งจิตใต้สำนึกส่งผลต่อพฤติกรรมของตัวละคร ซึ่งเป็นไปตามนัยแห่งคำกล่าวของ ชลธิรา สัตยาวัฒนา ที่ว่า

นักจิตวิทยาส่วนใหญ่มีความเห็นว่า จิตสำนึก (Conscious mind) และจิตใต้สำนึก (Subconscious mind) เป็นเรื่องสำคัญในการศึกษาเรื่องจิต เพราะจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกเป็นส่วนสำคัญของจิต เราจะเข้าใจธรรมชาติของคนได้ก็ต่อเมื่อเรามี

¹ชลธิรา สัตยาวัฒนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แนวใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย

ความเข้าใจเรื่องของจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างละเอียดดั่งนี้ แนวทัศนะที่ได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องจิตสำนึกและจิตใต้สำนึกอย่างลึกซึ้ง ซึ่งทำให้การศึกษาวิชาจิตวิทยาตื่นตัวเป็นอย่างยิ่ง ได้แก่แนวทัศนะจิตวิเคราะห์ซึ่ง فروยด์ เป็นผู้ริเริ่มขึ้น

แนวทัศนะจิตวิเคราะห์ แนวทัศนะนี้ปรากฏขึ้นเมื่อต้นศตวรรษที่ 20 สิ่งทีแนวทัศนะนี้ให้ความสนใจมากที่สุดคือกระบวนการทางจิตที่คนมีจิตสำนึก ซึ่งเรียกกันว่า "จิตใต้สำนึก" فروยด์เป็นผู้เป็นเจ้าของทฤษฎีที่เห็นว่ามูลเหตุของใจที่บังคับให้คนมีพฤติกรรมต่าง ๆ คือ ความปรารถนาในส่วนลึกของจิตของแต่ละบุคคล ซึ่งตนเองมักไม่ค่อยสำนึก นอกจากนี้ فروยด์ยังเสนอความเห็นที่ว่า เหตุของใจเกือบทั้งสิ้นมีต้นกำเนิดมาจากความรู้สึกและความปรารถนาทางเพศ (Sex drive) ดังนั้นการค้นหาสาเหตุและการหาทางรักษาบาปคาวะวิปริตเหล่านั้นจึงประกอบด้วยการค้นหาเหตุของใจที่ซ่อนอยู่ในจิตใต้สำนึก^๕

فروยด์แบ่งพฤติกรรมของมนุษย์ว่าเกิดจากแรงขับและสัญชาตญาณ สัญชาตญาณแบ่งออกเป็นสองฝ่าย คือ สัญชาตญาณมุ่งเป็น (Life instinct) และสัญชาตญาณมุ่งตาย (Death instinct) ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับจิต โครงสร้างทางจิตตามทฤษฎีของ فروยด์ประกอบด้วย อีโด อีโก้และซูเปอร์อีโก้ อีโดประกอบด้วยแรงขับทางสัญชาตญาณทั้งปวงที่แสวงหาความพึงพอใจในทันทีที่ต้องการ อีโก้เป็นส่วนที่ติดต่อกับโลกที่แท้จริงภายนอกและเป็นสิ่งที่เราเรียกว่า "ฉัน" ซึ่งหมายถึงตัวเราเอง ส่วน ซูเปอร์อีโก้เป็นส่วนพิเศษส่วนหนึ่งของอีโก้ที่ประกอบด้วยมโนธรรม (Conscience) และปฏิกิริยาทางสังคมต่าง ๆ ที่ได้รับมาแต่วัยเด็ก ทั้งอีโก้และซูเปอร์อีโก้มีความสัมพันธ์กับอีโด อีโก้มักปฏิบัติการณ์กันชนระหว่างอีโดกับซูเปอร์อีโก้ ในขณะที่อีโดซึ่งอยู่ในจิตไร้สำนึกและประกอบด้วยพลังดิบของสัญชาตญาณที่สำคัญคือพลังทางเพศและความก้าวร้าว มักเรียกร้องหาการตอบสนองตามต้องการในทันทีโดยไม่คำนึงถึงผลลัพธ์ ซูเปอร์อีโก้ก็จะคัดค้านมันด้วยหลักธรรมราวกับเป็นผู้ควบคุมที่เคร่งครัด ตามที่เรารู้ว่า คำสั่ง

^๕ชลธิรา ลัตยารัตนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย

ต่าง ๆ ของมันมักจะออกมาในรูปแบบวิเศษศักดิ์สิทธิ์ หรือห้ามมากกว่าจะแนะนำ เมื่อเป็นเช่นนั้น อีโก้จึงต้องกลายเป็นตัวกันชน ชูเปอร์อีโก้มีบางส่วนที่สำนึกได้และบางส่วนที่ไร้สำนึก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าข้อวินิจฉัยของมันสืบมาจากประสบการณ์ใหม่ที่ยังจำได้หรือจากประสบการณ์ในอดีตซึ่งถูกลืมไปแล้ว เช่น อิทธิพลของครอบครัวในวัยเด็ก เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่าระบบการทำงานของอีโก้ซึ่งควบคุมความปรารถนาตามสัญชาตญาณของจิต หากมาประสมกับสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้รับการอบรมดี อีโก้ก็จะแสดงตัวอย่างเป็นที่พึงปรารถนาในระดับของชูเปอร์อีโก้หรือมโนธรรม แต่หากความปรารถนาตามสัญชาตญาณมิได้รับการขัดเกลาไม่ได้รับการอบรมอย่างถูกต้องเหมาะสม อีโก้ก็จะแสดงตัวไปในทางที่ไม่พึงปรารถนา

พฤติกรรมของตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องเท่าที่ศึกษาจะพบว่า มีสาเหตุสำคัญมาจากความสัมพันธ์ในครอบครัวและการอบรมเลี้ยงดูที่มีส่วนส่งผลให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ หากวิเคราะห์พฤติกรรมตามแนวคิดของ فروยด์แล้วจะปรากฏว่า กวียจิตที่สำนึกของตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องที่ต่างก็มีความต้องการซ่อนเร้นลักษณะเดียวกัน ความต้องการความรัก ความอบอุ่นในครอบครัว อันเกิดจากการขาดความอบอุ่นในวัยเด็ก เป็นต้น

พฤติกรรมต่าง ๆ ที่ตัวละครสำคัญสองเรื่องแสดงออกและส่งผลกระทบต่อสังคมตามนัยแห่งคำกล่าวข้างต้นนั้น สืบมาจากสาเหตุอันล้วนแต่ได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมซึ่งแยกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. อิทธิพลของครอบครัว
2. อิทธิพลของสังคม

1. อิทธิพลของครอบครัว

ความเจริญงอกงามของมนุษย์ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญคือ ครอบครัวและสังคม พฤติกรรมของมนุษย์จะเป็นไปในลักษณะใด บ่มแล้วแต่สภาพแวดล้อม ประสบการณ์ที่ผ่านพบ ทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต่าง ๆ ได้บ้าง โดยเฉพาะลักษณะนิสัยต่าง ๆ ของมนุษย์นั้น นอกจากจะได้รับถ่ายทอดทางพันธุกรรมแล้ว สิ่งแวดล้อมภายในครอบครัวและสังคมก็มีส่วน

ในการกำหนดพฤติกรรมด้วย โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมภายในครอบครัวนั้นประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ
อยู่ 2 ประการคือ

ก. ความสัมพันธ์ในครอบครัว

ข. การอบรมเลี้ยงดู

ก. ความสัมพันธ์ในครอบครัว จากการศึกษาพฤติกรรมของตัวละครสำคัญในเรื่อง
วรรณกรรมสองเรื่อง พบว่า ผู้แต่งให้ความสำคัญกับเรื่องความสัมพันธ์ในครอบครัวว่ามีบทบาท
ที่ส่งผลกระทบต่อการแสดงพฤติกรรมของตัวละคร เป็นอันมาก ในแง่ที่ตัวละครต้องขาดความอบอุ่น
ภายในครอบครัว มีการพลัดพรากจากครอบครัว ด้วยความจำเป็นที่แตกต่างกัน มีความขัดแย้ง
ในครอบครัว ล้วนมีส่วนทำให้พฤติกรรมของตัวละครแสดงออกมาในลักษณะต่างๆ ในเรื่อง
สี่แผ่นดิน พลอยตัวละครเอกของเรื่อง มีชีวิตอยู่ในบ้านคลองบางหลวงที่ดูเหมือนจะอบอุ่นด้วย
ความรัก เพราะพร้อมหน้า พ่อ แม่ พี่น้อง ครอบครัวมีฐานะทางสังคมดี ฐานะทางการเงิน
มั่นคง สวัสดิภาพในครอบครัวและสังคมดีพร้อม แต่หากพิจารณาให้ดีแล้ว พลอยมิได้มี
ความสุขสมบูรณ์นัก เพราะพลอยเติบโตมาอย่างคนที่รู้แก่ใจที่ว่า ตนเองเป็นลูกที่เกิดจากภรรยา
รองของเจ้าคุณพ่อ คุณอุณฐิศาคนโตของเจ้าคุณพ่อซึ่งเกิดจากคุณหญิงเอี่ยมภริยาเอกนั้น แสดง
ให้พลอยรู้สึกตัวอยู่เสมอว่า แหม มารดาของพลอย พี่ชายของพลอยและตัวพลอยเองนั้น
ไม่เป็นที่ยอมรับของชน คุณอุณฐิศาไม่ให้ความเคารพยกย่องมารดาของพลอย และแสดงให้เห็นว่า
พลอยรวมทั้งพี่และแม่นั้นไม่เป็นที่พึงปรารถนาของครอบครัว ความไม่ปรองดองกันระหว่างคุณอุณ
กับแม่แหมทำให้พลอยไม่สบายใจทั้งที่ยังเป็นเด็ก พลอยกับพี่ชายมักถูกกีดกันไม่ให้เล่นร่วมกับลูก ๆ
ของเจ้าคุณพ่อที่เกิดจากคุณหญิงอยู่เสมอ พลอยสังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างตนเองและพี่
กับลูกของคุณหญิงเอี่ยมจากสรพนามที่บ่าวไพร่ใช้ กล่าวคือ ลูกของคุณหญิงบ่าวไพร่จะเรียกชื่อ
ด้วยคำนำหน้าชื่อว่า "คุณ" เช่น คุณอุณ คุณเชยและคุณชิต ส่วนพี่และตนเองนั้นบ่าวไพร่
เรียกว่าพ่อเพิ่ม แม่พลอย หรือแม้แต่ลูกของแหมบ่าวคนหนึ่งที่คุณอุณยกให้เป็นภรรยาเจ้าคุณพ่อ
ก็ได้รับการเรียกชื่อว่า "แม่หวาน" เมื่อพลอยตั้งข้อสงสัยกับมารดา ก็ได้รับคำตอบว่า
"เพราะพวกเอ็งมันลูกเมียฉัน นันท์หลานลูกคุณหญิงก็ต้องเป็นคุณไปหมด เขาไม่เรียกว่าอิพลอย

ก็ตีกลับไปแล้ว"¹ นอกจากนี้พลอยยังสังเกตเห็นความไม่ปรองดองต่าง ๆ ระหว่างมารดากับคุณนุ้ยอยู่อีกมาก ผู้แต่งกล่าวว่า

ตั้งแต่พลอยจำความได้จนอายุ 10 ขวบ พลอยมีความรู้สึกที่แม่และคุณนุ้ยพี่สาวใหญ่มีเรื่องตึง ๆ กันอยู่เสมอ จริงอยู่ทั้งสองมิได้โกรธเคืองกันถึงวิวาทเป็นปากเสียง และต่อหน้าเจ้าคุณพ่อก็พูดจาปรายกันเท่าที่มีเรื่องจะพูด แต่พลอยสังเกตเห็นความรู้สึกของเค็กว่า แม่มักจะใช้ถ้อยคำที่สุภาพเป็นพิเศษกับคุณนุ้ยอยู่เสมอ เป็นต้นว่า เรียกคุณนุ้ยว่า "คุณใหญ่" เรียกตัวเองว่า "คิฉิน" อย่างซัดอ้อยซัดคำ และใช้คำว่า เจ้าจะเจ้าขา ตลอดจนกิริยาที่อ่อนน้อมอย่างเนียนขาดเยือกเย็นปราศจากความรู้สึก แต่บางเวลาแม่แสดงความในใจให้พลอยเห็นว่า แม่ได้รับความกดดันและบังคับใจอยู่เป็นนิจ...พลอยอยู่มาท่ามกลางความตึงเครียดระหว่างแม่และคุณนุ้ย จนบางทีพลอยรู้สึกกลัวทั้งสองฝ่ายไม่อยากเข้าใกล้²

ด้วยเหตุนี้พลอยจึงมีความรู้สึกไม่อบอุ่นใจ และยิ่งเมื่อพลอยต้องประสบกับความพลัดพรากครั้งใหญ่ในชีวิตเมื่ออายุเพียง 10 ขวบ เพราะมารดาแยกทางจากเจ้าคุณพ่อ พลอยจึงตกอยู่ในสภาพเหมือนเด็กกำพร้า แม้ว่าจะยังอายุน้อยแต่พลอยก็ได้รับความสะเทือนใจกับการพลัดพรากครั้งนี้เป็นอันมาก เพราะ "พลอยยิ่งเห็นข่าวของที่เคยใช้ร่วมกันอยู่ทุกวันถูกแบ่งสรรปันส่วน ก็ยิ่งมีความรู้สึกมากขึ้น ทุกอย่างที่เราเห็นเป็นอาการของบ้านแตกสาแหรกขาดแท้ๆ น้ำตาที่อยู่ในลูกตาก็หลั่งไหลออกมา จะห้ามเท่าไรก็ไม่หยุด"³ เมื่อพลอยเข้าไปกราบลาเจ้าคุณพ่อนั้น ความรู้สึกสะเทือนใจจากภาพพลัดพราก ความว่าเหวที่จะต้องออกจากบ้านที่เคยให้ความสุข ความอบอุ่นอย่างคนที่ เป็นเจ้าของก็ยิ่งทวีขึ้น ผู้แต่งบรรยายพฤติกรรมและความรู้สึกของพลอยไว้ว่า

¹ ศึกษาศาสตร์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 7

² ก. หน้า 7-8

³ ก. หน้า 12-13

พลอยกอย ๆ ย่องออกจากห้อง เดินผ่านเฉลียงลงบันไดอย่างช้า ๆ เพราะมัน เป็น
 ครั้งสุดท้ายที่พลอยจะลงจากเรือนที่อยู่มาตั้งแต่เกิด ฝาเรือนทุกฝาจะมีตำหนิมือรอย
 อยากรู้อย่างไรที่พลอยรู้จักดี คำหนิและรอยต่าง ๆ เหล่านั้นก็ดูเหมือนจะเด่นออกมาให้เห็น
 โดดชัดในคราวนี้ ร่องกระดานทุกร่องที่พลอยเคยนั่งทับนอนหลับ และแอบทิ้งของลงไป
 ข้างล่าง ดูเหมือนจะเรียกร้องให้พลอยหยุดคร่ำครวญ จนถึงชั้นบันไดแต่ละชั้นที่เคยถลันลง
 และราวบันไดที่เคยเป็นเล่นกับคุณเชยเป็นประจำ ดูเหมือนจะโศกกว่าเก่า เค้นกว่าเก่า
 เพิ่มความสำคัญขึ้นในคราวที่จะจากกันไปในวันนี้

คุณเชยหายไปจากไคถุนบ้านแล้ว ไม่ทราบว่าจะไปหลบอยู่ที่ไหน พลอยเงยเข้ามาแล
 บ้านช้า ๆ เหลียวดูรอบ ๆ ตัวเหมือนกับจะสังเกตุสถานที่และสิ่งแวดล้อมที่เห็นกันมาทุกว
 วัน ต้นปืบนในใหญ่ที่ไคอาศัยร่วมเล่นหุงข้าวหุงแกงกับคุณเชย และเคยช่วยกันเก็บ
 ดอกไม้ไปให้แม่ผสมกับยาเส้นมวนบุหรี่ให้เจ้าคุณพ่อ พลอยนึกขึ้นมาว่าแม่ไปเสียแล้ว
 ใครจะเป็นคนมวนบุหรี่ เพราะแม่เคยทำอยู่คนเดียว และเป็นภาระใหญ่เต็มทีเพราะ
 ไหนจะต้องมวนยาเส้นเข้าแบบกระดานทิ้งไว้เป็นตัว ไหนจะต้องรีดใบทองแล้วตัดให้
 พอดี ของเหล่านี้ถ้าแม่ไม่ทำให้ใครจะทำ พลอยเดินผ่านต้นเขี้ยวกระแตซึ่งแม่เคยเก็บ
 ไปร้อยมาลัยใส่กุให้ ผ่านต้นกระถินที่แม่สั่งให้มาเก็บดอกที่ร่วงไปให้แม่ทุกเช้า
 เพราะแม่จะไคคักเอากันตากแดดไว้ย้อมผ้าแถบ ผ่านต้นชะลูดซึ่งส่งกลิ่นไกล แต่...
 หากดอกไม้ใครพบ ทุกอย่างล้วนแต่เรียกพลอยให้หยุด ให้เหลียวมอง¹

พลอยจากบ้านคลองบางหลวงไปก๊วยความรัก ความอาลัยและด้วยความเศร้าโศก เพื่อ
 แม่นำพลอยไปถวายเสด็จแล้วอีกไม่นาน แม้จากพลอยไปอยู่ตะเข็บเทรา ความว่าเหว้จุ่ม
 จับใจของพลอย เมื่อแม่บอกกับพลอยว่าถึงเวลาที่แม่จะต้องจากพลอยไปสร้างหลักฐานในชีวิตใหม่
 นั้น ทั้ง ๆ ที่พลอยเพิ่งจะอับข้าวไปหยก ๆ พลอยก็ยังมิ

¹ คีตกวี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 14-15

ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเหมือนกับหิวข้าวขึ้นมาใหม่ และหิวอย่างมากจนมือเย็นเท้าเย็นและเหงื่อแตกท่วมตัวทั้งที่รู้สึกหนาว แสงสว่างของแดด ยามเช้าดูเหมือนจะถูกอะไรบดบังจนมืดครึ้มไปทั่ว พลอยไม่สามารถลุกขึ้นจากที่นั่งหรือขยับเขยื้อนกายได้ไ้แต่นั่งนิ่ง ๆ พลอยให้น้ำตาไหลออกมาไม่ขาดสาย แม้แต่จะส่งเสียงสะอึกสะอื้น พลอยรู้สึกว่ามีกำลังพอ¹

ในเรื่องหลายชีวิต ลอยถูกพ่อแม่เอาใส่หม้อหุงนึ่งลายน้มาจนยายพริ้มมาพบและเก็บไปเลี้ยงไว้ ลอยเติบโตขึ้นอย่างคนที่รู้ตัวอยู่ตลอดเวลาว่าตนไม่เป็นที่พึงปรารถนาของบิดามารดา จิตใต้สำนึกของลอยจึงมีแต่ความว่าเหวและได้หาความรัก ลอยไม่มีความอบอุ่นจากความรักของบิดามารดาเยี่ยงเด็กทั่วไป ถึงจะมีความรักอันล้นเหลือของยายพริ้ม ลอยก็มีใคร่รู้สึกซาบซึ้งกับความรักนั้น เพราะยายพริ้มได้เอาความเป็นมาของลอยจนหมดสิ้น ลอยไม่เห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ในครอบครัว ไม่มีความผูกพัน ไม่มีความรู้สึกถึงกับใครๆ ทั้งสิ้น พฤติกรรมต่าง ๆ ที่ลอยแสดงออกจึงเป็นไปตามความพอใจของตนแต่เพียงผู้เดียว เพื่อเป็นการลบล้างความต้องการที่ซ่อนอยู่ใต้จิตใต้สำนึก ผู้แต่งกล่าวถึงลอยว่า

มันมองดูโลกด้วยความขึ้นบานและความทะนุถนอม บางทีร่างกายสมองจิตใต้สำนึกของมันจะรู้หรือไม่ว่า ครึ่งหนึ่งเมื่อมันแรกเกิด ชีวิตของมันเกือบจะหลุดลอยไปตามกระแสน้ำหากแต่มีคนอื่นมาช่วยไว้ทัน ความรู้สึกอันเร้นลับของมันกระซิบบอกลอยอยู่ทุกวันว่าชีวิตมันจับกับชีวิตของมันทั้งหมดเป็นกำไร เป็นของได้เปล่าไม่มีต้นทุน จะไร้อะไรมันอย่างพุ่มเพื่อสลักเท่าไรก็ได้โลกมนุษย์ทั้งโลกนี้ลอยมันมิได้ถือว่าเป็นของมันเลย มันมองโลกด้วยทรรศนะของคนที่อยู่นอกโลก ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องร่วมเป็นเจ้าของ... คำว่าดีหรือชั่วไม่มีความหมายสำหรับลอยแม่แต่น้อยคำสองคำที่มีความหมายสำหรับมันก็คือ ได้หรือไม่ได้เท่านั้นเอง และสิ่งใดถ้าไม่ได้แล้วลอยมันก็จะทำให้กลายเป็นได้เข้าสักวันหนึ่ง²

¹ ลีกฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 77

² ลีกฤทธิ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 16-17

ความรู้สึกของลอยที่มีต่อโลกเป็นทัศนะของคนเห็นแก่ตัว นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าชีวิตของลอยตามความรู้สึกได้จิตสำนึกว่าตนไม่เป็นที่พึงปรารถนาของพ่อแม่แล้ว ยังชี้ให้เห็นว่าลอยนั้นมือคตต่อโลกและเพื่อนมนุษย์ มีความเห็นแก่ตัว มีจิตใจก้าวร้าวกระ้าง ไม่รับรู้ความดีงามของโลก ซึ่งผู้แต่งกล่าวถึงลอยว่า "ชีวิตของมันเคยมีความที่สัณนิทรม ตั้งแต่มันเกิดจนตาย ความตายเป็นการลงโทษ เพราะลอยมันตายทั้ง ๆ ที่ยังไม่อยากตาย"¹

ตัวละครอื่น ๆ ในวรรณกรรมสองเรื่องอีกหลายคนก็มีลักษณะ เช่นเดียวกับพลอยและลอย คือต้องเผชิญกับความวุ่นพลัดพรากอยู่เสมอ เช่น ข้อยต้องจากบ้านไปอยู่ในวัง แม้ว่าจะไปอยู่เพื่อเตรียมตัวสำหรับชีวิตที่ดีกว่า แลข้อยก็ยังเป็นเด็กที่มีความต้องการความรัก ความใกล้ชิด ความเอาใจใส่จากบิดามารดาและญาติพี่น้องมากกว่าจะไปอยู่ในท่ามกลางคนไม่รู้จัก คาอั้นกับคาอ้อก็ต้องจากบิดามารดาและแผ่นดินไทยไปอยู่ต่างประเทศ เป็นเวลาหลายปี ทำให้มีความรู้สึกรักแผ่นดินไทยมากขึ้น สำหรับคาอ้อคนนั้นผลของความพลัดพรากทำให้คาอ้ออึดและต้องการใกล้ชิดมารดาจนผิดปกติ จนกระทั่งเมื่อกลับมาแล้วก็ไม่ยอมประกอบอาชีพเหมือนคนอื่น ๆ เพราะต้องการอยู่ใกล้ชิดมารดาให้เป็นการชดเชยที่ตนต้องจากไปแต่เด็ก พฤติกรรมของคาอ้อสร้างความรำคาญให้เกิดแก่พี่น้องคนอื่น ๆ เป็นอันมาก แต่พลอยนั้นกลับชอบใจ เพราะพลอยเองก็อยากจะมีใครไว้รักและเอ็นดูใกล้ชิด ๆ เหมือนกัน เหตุผลที่คาอ้อยังไม่ยอมทำงานเป็นหลักเป็นฐานนั้นคาอ้อออกมาอยู่เสมอว่า

"แม่จ๋า" คาอ้อพูดขึ้น ใบหน้าเปลี่ยนไปเป็นยิ้ม "ลูกถูกส่งไปอยู่ที่อื่นเสียมานาน ๑ หลายปี กลับมาถึงบ้านก็อยากจะอยู่ที่บ้านกับแม่ให้อิ่ม ไม่อยากกังวลถึงอะไรทั้งนั้น อยากแต่เพียงว่าได้อยู่ใกล้ ๆ แม่ นอนใต้หลังคาเดียวกับแม่เท่านั้น ลูกก็เป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่สิ้นเปลืองเท่าไร แม่จะเลี้ยงลูกไว้สักคนก่อนไม่ได้เหียวหรือ สมมุติว่า ลูกไปทำงานหาเงินเคื่อนมาได้เท่าไรแม่อีกคงไม่ได้ไม่คืออะไรด้วย ลูกก็คงจะใช้

คนเดียวหมก ถ้าจะว่าถึงชื่อเสียงมีหน้ามีตาจากการทำงานลูกก็ไม่อยากได้ อยากแต่จะเป็นลูกของแม่ตลอดไป¹

เมื่อตาออกถูกเร่งเร้าให้ทำงานจากเข้านและประไพ ก็ทั้งได้รับวาจาเสียสละก็เกิดความสะดวกใจ เพราะไม่เห็นว่าการไม่ทำงานของตนนั้นจะก่อความเดือดร้อนให้แก่ใคร แต่ในส่วนลึกของหัวใจแล้ว ตาออกกังวลกับความรู้สึกของมารดาที่จะมีต่อตนมากกว่าใคร ๆ ซึ่งเมื่อถูกค่อนแคะแล้วตาออกก็พูดกับมารดาว่า

"แม่พูนหัวของลูก แม่เห็นลูกเลวจริง ๆ อย่างคนอื่นเขาหรือเปล่า"

พลอยกอดขมขื่นขึ้นลูบหัวตาออกด้วยความเอ็นดู แล้วพูดเบา ๆ อย่างปรานีว่า

"แม่รู้ว่าตาออกของแม่เป็นคนดี ถ้าตาออกจะทำอะไรก็ทำได้ดีไม่แพ้คนอื่นที่แม่ไม่เข้าใจก็คือ ทำไมตาออกไม่ทำ"

ตาออกขมลงกับตักพลอยแล้วก็ตอบว่า

"ลูกเองก็ไม่รู้...ชีวิตคนเรามันสั้นเหลือเกิน...สั้นจนน่ากลัว เวลาได้อยู่ใกล้กับคนที่รักอย่างแม่ ลูกก็อยากจะเกาะไว้ให้นานที่สุด ไม่อยากจะไปทาง อยากรู้ได้อยู่ใกล้แม่อย่างนี้..."²

ด้วยความรู้สึกที่สอคล้องต้องกันของพลอยกับตาออกคือ การต้องการความรักและความอบอุ่น เพราะตนเองเคยขาดมาแต่ก่อนและไม่ประสงค์จะให้ใครต้องมีสภาพทางใจ เหมือนกับตน ทั้งพลอยและตาออกจึงดูเหมือนจะมีความรักความเข้าใจให้กับคนอื่น ๆ โดยทั่วไป และสำหรับตัวตาออกกับพลอยนั้นก็จะเข้าใจความรู้สึกของกันได้ดีที่สุด เมื่อตาออกพูดถึงเรื่องชีวิตและความตายนั้น พลอยเข้าใจได้ดี

พลอยใจหาย เมื่อได้ยินคำพูดที่ออกมาจากหัวใจของตาออก เหลียวหน้าดูตาออกก็เห็น

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 253-254

² ก. หน้า 300-301

ก็เห็นคำอันนี้มียาวเข้าใจและเห็นใจ พลอยก็ได้แค้นอยู่หนึ่ง ๆ มีลุ่มหัวตาออกอยู่
ไปมา คนที่อยู่ด้วยขณะนั้น คนหนึ่งเป็นลูกของตัวแท้ ๆ อีกคนหนึ่งไม่ใช่ แต่ทั้งสอง
คน ดูเหมือนจะรักและเป็นห่วงพลอยยิ่งกว่าคนอื่น ๆ ที่พลอยรู้จักทั้งหมด และเป็น
คนเพียงสองคนที่พลอยรู้สึกว่าจะสามารถเข้าถึงตัวได้ใกล้ชิดทุกเวลา¹

เรื่อง หลายชีวิตนั้นผู้แต่งแต่งในลักษณะหยิบยกตัวละครสำคัญออกมาตีแผ่ทีละชีวิต ก็
ปรากฏว่ามีตัวละครหลายตัวที่มีสภาพของการขาดความอบอุ่นในครอบครัว ด้วยเหตุผลและ
ความจำเป็นที่แตกต่างกัน เช่น พรหมณีถูกมารดาขายให้กับคุณนายเพราะความจน และเมื่อไปอยู่
กับคุณนายนั้น พรหมณีอยู่ท่ามกลางความมั่งมีแต่ตัวของพรหมณีก็ยังจนอยู่ พฤติกรรมที่พรหมณีแสดง
ออกทุกอย่างจึงทำให้ได้เงินมาชดเชยความจน โดยพรหมณีได้คำนึงถึงความถูกต้อง คึงามอื่นใด
แต่ผลประโยชน์นอกจากบ้านไปด้วยความเต็มใจเพื่ออาชีพของตนเอง จึงไม่ค่อยจะมีความ
รู้สึกว่าเขาหมั่นหมัก เพราะมีจุดมุ่งหมายที่รออยู่อย่างมาคนั้น

ลักษณะของความสัมพันธ์ในครอบครัวที่ปรากฏในวรรณกรรมสองเรื่องนั้น ส่วนมาก
เกิดจากการพลัดพรากจากบ้านที่อยู่ จากญาติพี่น้อง จึงอยู่ในลักษณะของการขาดความอบอุ่น
ในครอบครัว ความรักที่ปรองดองและความขัดแย้งในครอบครัว ในกรณีของคำอันลูกชาย
คนโตของคุณเปรม แม้ว่าจะเกิดการพลัดพรากจากมารดาตั้งแต่เยาว์วัย เพราะมารดาไม่
แต่งงานใหม่และบิดาแต่งงานใหม่กับพลอย แต่คำอันก็อยู่ในความเลี้ยงดูของพลอยและไม่มีใคร
บอกให้คำอันทราบความจริงว่าคำอันมีใจลูกของพลอย ประกอบกับการที่พลอยทุ่มเทความรัก
ความเอาใจใส่ให้เหมือนกับคำอันเป็นลูกในไส้ของตน ทำให้คำอันไม่รู้สึกว่าตนขาดความรัก
ความอบอุ่นแต่อย่างใด คำอันรักพลอยอย่างที่บุตรจะพึงรักมารดาของตน เมื่อคำอันหลุดปาก
บอกไปว่าคำอันมีใจลูกของพลอยนั้น คำอันถึงกับร้องว่า "คุณเม... คุณแม่... คุณแม่เป็นแม่ของ
ผมคนเดียวผมไม่มีที่ไหนอีก"² พฤติกรรมต่าง ๆ ที่คำอันแสดงออกทั้งที่ปรากฏภายในครอบครัว

¹ กีกฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 301

² ก. หน้า 349

และสังคมจึงอยู่ในลักษณะของคนที่ได้รับพัฒนาการทางบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยสมบูรณ์ ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่แตกต่างจากผู้ที่อยู่อาศัยในชนบทนั่นเอง

ข. การอบรมเลี้ยงดู การอบรมเลี้ยงดูภายในครอบครัวของตัวละครมีส่วนสำคัญต่อการสร้างนิสัยและพฤติกรรมของตัวละคร เป็นอันมาก เช่น เกี่ยวกับความรักความอบอุ่นในครอบครัว เพราะธรรมชาติของมนุษย์โดยทั่วไปนั้น มักจะรับเอาสิ่งที่ตนได้พบเห็น ได้ยิน ได้ฟัง มาปรับปรุงชีวิตและการดำเนินชีวิตของตน ตลอดจนปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรมให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่ตนอยู่ ตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แสดงให้เห็นเด่นชัดว่า อิทธิพลของการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัวนั้นมีส่วนสำคัญในการพัฒนาบุคลิกภาพ และกำหนดพฤติกรรมของตัวละครเป็นอย่างมาก ในกรณีที่ตัวละครอยู่ในภาวะที่มีจิตใจสำนึกคล้ายคลึงกัน แต่ได้รับการอบรมเลี้ยงดูและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน บุคลิกภาพและพฤติกรรมของตัวละครก็แตกต่างกันด้วย เช่น พฤติกรรมของพลอยกับช้อยในเรื่องสี่แผ่นดินและพลอยในเรื่องหลายชีวิต ซึ่งจะได้อธิบายเป็นลำดับคือ

พลอยและช้อย

พลอยและช้อยเป็นตัวละครสำคัญในเรื่องสี่แผ่นดิน ทั้งสองมีอายุใกล้เคียงกัน มีฐานะและความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือทั้งสองต้องจากบ้าน พ่อ แม่ ญาติพี่น้องไปอยู่ในวังตั้งแต่เด็ก อายุประมาณ 10 ขวบ สภาพของความรู้สึกในใจของทั้งสองจึงใกล้เคียงกัน นั่นคือ มีความว่าเหว คิดถึงบ้าน คิดถึงพ่อแม่ พี่น้อง มีความต้องการความรักและความอบอุ่นในชีวิตอย่างเดียวกัน แต่โดยเหตุที่ชีวิตเบื้องต้นของพลอยกับช้อยแตกต่างกัน กล่าวคือ ได้รับการอบรมเลี้ยงดูมาต่างกัน การปรับตัวของตัวละครทั้งสองตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ จึงแตกต่างกัน

พลอยนั้นเติบโตมาท่ามกลางความตึงเครียด ไม่ปรองดองกันระหว่างมารดาภรรยาต่างมารดา ได้รับการอบรมเรื่องกิริยามารยาทอย่างเข้มงวดจากคุณฮุน การแสดงความกตัญญูใด ๆ ภายในครอบครัวเป็นไปอย่างมีกฎเกณฑ์ มีระเบียบ เช่น การที่จะเข้าไปหาคุณพ่อหรือคุณฮุน พลอยจะต้องกลานเข้าเข้าไป พลอยได้รับการอบรมให้เคารพผู้อาวุโส ในฐานะที่เป็น

ลูกพลอยไม่ได้รับการยกย่องจากบ่าวเท่าเทียมกับคุณอุ่น พลอยจึงเติบโตมาด้วยความรู้สึกที่ขมขื่น ไม่เท่าเทียมคนอื่น ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง พลอยจึงเป็นเด็กคอยเอาใจและตามใจผู้อื่นอยู่เสมอ พฤติกรรมที่คุณอุ่นแสดงต่อมารดาของตนและตนเองนั้น ไม่ว่าจะด้วยวาจาหรือด้วยการกระทำ ทำให้พลอยรู้สึกอยู่เสมอว่า ตนนั้นมิไ้มีฐานะทัดเทียมกับคุณอุ่น ความรู้สึกฝังอยู่ในใจของพลอยตลอดชีวิต แม้เมื่อภายหลังคุณอุ่นต้องตกไปอยู่ในความอุปการะของพลอยและ"ถอกเขียวเล็บ" แล้ว พลอยก็ยังเกรงคุณอุ่นอยู่เสมอเหมือนเดิม

เมื่อพลอยเข้าไปอยู่ในวังหลวงและถวายตัวเป็นข้าหลวงของเสด็จแล้ว เช่นเดียวกับช้อย พลอยเติบโตขึ้นอย่างคนที่รู้ตัวที่ว่า ตนมาอยู่ในวังหลวงเพราะไม่มีที่พึ่ง ส่วนการเรียนรู่วิชาการนั้น เป็นเรื่องที่ติดตามมาภายหลัง ส่วนช้อยนั้นมาเป็นข้าหลวงเสด็จ เพราะมีญาติสนิทคือ คุณอาสายเน็น ข้าหลวงของเสด็จอยู่ก่อน ช้อยเข้ามาอยู่ในวังตามคำนิยมของคนสมัยนั้นที่ถือว่าสตรีจะมีหน้ามีตา ในสังคมได้ต้องได้รับการอบรมจากในวัง ช้อยมิได้ออกจากบ้านเพราะความคับแค้นใจอย่างพลอย และชีวิตเบื้องต้นของช้อยก่อนที่จะเข้ามาอยู่ในวังนั้น ก็เต็มไปด้วยความรักความอบอุ่น ความยกย่อง บิคา มารดาของช้อยเป็นผู้ที่มีอารมณ์ขัน มีความเข้าใจสูง ๆ ใ้การอบรมเลี้ยงดูลูกอย่างที่ไม่ให้ความอิสระ มีเสรีภาพ การอบรมเลี้ยงดูเป็นไปอย่างด้อยที่ด้อยอาศัยซึ่งกันและกัน มีการโต้แย้งกันได้ด้วยเหตุผล เมื่อช้อยเข้ามาอยู่ในวังแล้ว ทั้งบิคา มารดาและพี่ชายก็หันเข้ามาเยี่ยมเยียนอยู่เสมอ โดยเฉพาะบิกากับพี่ชายนั้น เข้ามาเยี่ยมเป็นประจำทุกวันพระ ทำให้ช้อยรู้สึกอบอุ่นด้วยความรักของบิคา มารดาและญาติพี่น้องอยู่เสมอ ช้อยจึงเป็นคนที่เติบโตขึ้นมาด้วยความสุขภาพจิตอันสมบูรณ์ เป็นคนที่มีอารมณ์ขัน มองโลกในแง่ดี มองปัญหาชีวิตอย่างสนใจโลก มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง สามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้ และสามารถปรับตัวให้เข้ากับบุคคลและสภาพแวดล้อมได้ดี

พลอยและช้อยเจริญเติบโตมาด้วยกันในวังหลวง แต่ด้วยความรู้สึกภายในใจที่แตกต่างกัน พฤติกรรมที่พลอยแสดงออกให้ปรากฏแก่ตาคนอื่นคือ ความสงบเสถียร ความเรียบร้อยอ่อนหวาน เพราะ จิตใต้สำนึกบอกพลอยว่า การกระทำตนอย่างนั้นจะเป็นเรื่องถึงคุณความรัก ความเมตตาจากผู้พบเห็น ส่วนช้อยนั้นมีความเป็นตัวของตัวเองมาก จนกระทั่งไม่กังวลกับความรู้สึกของใคร

ถ้าชอยเห็นว่าถูกต้อง เหมาะควร ชอยก็จะทำ ส่วนผลของการกระทำจะเป็นอย่างไรก็ยินดี
รับผิดชอบในการกระทำของตนเสมอ แต่ทั้งชอยและพลอยต่างก็มีพฤติกรรมที่เหมาะสมแก่โอกาส
และสถานการณ์อยู่เสมอ

จิตใจสำนึกของพลอยและชอยที่ต้องการความรักความอบอุ่นส่งผลให้พลอยและชอยมี
พฤติกรรมที่เป็นคุณต่อสังคมเป็นอย่างยิ่ง นั่นก็คือ พลอยมีความคิดว่าการขาดความรักความอบอุ่น
เป็นความทุกข์ พลอยไม่อยากจะให้ใครต้องตกอยู่ในสภาพที่ตนเคยประสบมาก่อนแล้ว ดังนั้น
พลอยจึงทุ่มเทความรักให้กับผู้อื่นโดยการมองคนในแง่ดีและพร้อมที่จะให้อภัยในความผิดพลาดของ
ผู้อื่นเสมอ พลอยจะเป็นผู้คอยบดเป่าความเคียดแค้น ความทุกข์แค้นที่อยู่ใกล้ชิดเป็นประจำ
เช่น เมื่อคราวตาอันถูกจับข้อหากบฏนั้น พลอยก็ทำหน้าที่แม่อย่างสมบูรณ์ที่สุด ด้วยการติดตาม
ข่าวคราวและเยี่ยมเยียนทั้งที่ฐานะทางสังคมของพลอยอาจจะไม่ค่อยอำนวยให้พลอยทำเช่นนั้นนัก
แต่ด้วยวิญญานของความเป็นแม่พลอยก็ทำ คือไปเยี่ยมตาอันถึงที่คุมขัง ส่วนชอยนั้นก็มีพฤติกรรม
ที่เป็นคุณต่อผู้อื่นในการสร้างความสบายใจให้แก่ผู้พบเห็น และช่วยแก้ปัญหาบางประการในการ
ดำเนินชีวิตและไถ่ทำตัวเป็นตัวอย่างของผู้อื่นอย่างดี เช่น เมื่อมีการปฏิวัติวัฒนธรรมสมัย
จอมพล ป.พิบูลสงคราม ให้ผู้หญิงเลิกนุ่งผ้าโจงกระเบนมาุ่งผ้าขึ้นทั้งหมดนั้น ชอยก็ทำไปโดย
ไม่ขัดเคือง ชอยเป็นตัวอย่างของมนุษยชนของผจญกับความเปลี่ยนแปลงของโลกและสามารถดำรง
ชีวิตอยู่ได้ด้วยการปรับตัวอย่างเหมาะสม

ลอย

ลอยเป็นลูกกำพร้าทั้งบิดามารดา ถูกทอดทิ้งตั้งแต่แรกเกิด เติบโตมาในอุปการะของ
ยายพริ้ม ผู้หญิงชาวบ้าน มีความรักลอยอย่างสนั่นเหลือเท่าที่หญิงสูงอายุจะพึงมี เพราะยายพริ้ม
ไม่มีลูก ลอยเติบโตขึ้นท่ามกลางความรักของผู้อื่นที่ได้บ่มบักความเป็นมาของลอย ทำให้สำนึก
อยู่ตลอดเวลาว่าตนถูกทอดทิ้ง ชีวิตของมันเป็นชีวิตที่พ่อแม่ไม่ปรารถนา การที่พ่อแม่เอาใส่หม้อ
หะนลอยขึ้นมา นั่นแสดงว่าไม่แยแสต่อชีวิตของมันเลย ลอยมันถือว่าชีวิตที่มันอยู่นั้น เป็นกำไร
เพราะเท่ากับว่ามันได้เคยกายมาแล้วครั้งหนึ่ง เมื่อชีวิตของมันไม่เป็นที่พึงปรารถนาของใคร
ความรู้สึกส่วนลึกหรือจิตใจสำนึกบอกอยู่เสมอว่า มันนั้นขาดความรัก และเพื่อชดเชยความรัก

ที่สุดหายไป ลอยจึงได้ทำทุกสิ่งทุกอย่างที่มันพอใจจะทำ การทำลายชีวิตผู้อื่นและการช่วงชิงทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน เป็นสัญชาตญาณของกาย ที่มันคิดว่าพ่อแม่เคยก็ร้ายกับมันมาก่อน หากลอยได้เติบโตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีกว่าที่เป็นอยู่เหมือนอย่างที่ลอยกับซ้อยเติบโตมา ได้เห็นแต่คนที่ทำความดี มันอาจจะมีความผิดกรรมกว่าว่ามันน้อยกว่าที่เป็นอยู่ก็เป็นได้ แต่โดยเหตุที่มันเติบโตมาท่ามกลางความรักความสนใจ ไม่ว่าจะปรารณาสิ่งใดหากพอหาได้ ยายพริ้มไม่เคยขัด เพราะตั้งแต่ได้มันมาเลี้ยงดูยายพริ้มทำมาค้าขึ้นมีรายได้ดีกว่าเดิม ลอยมีแต่จะดี พฤติกรรมที่มันแสดงต่อสังคมรอบตัวนั้นล้วนแล้วแต่เป็นพฤติกรรมที่เป็นโทษแก่ผู้อื่นทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการสมสู่กับ..

เจ้ทองคำแล้วหายามาฆ่าสายเลือดที่จะก่อเป็นชีวิต การทำลายพรหมจรรย์นางสาวหลังจากเจ้ทองคำแม่ของนางสาวตายไปยังไม่ถึงอีกใจ การขายยายพริ้มที่เลี้ยงมันมาเพื่อชิงทรัพย์สิน หรือการปล้นฆ่าเจ้าทรัพย์สินทั้งปวง ล้วนแต่เป็นการกระทำที่มันทำขึ้น เพื่อชดเชยความขาดที่จิตใจสำนึก คอยบอกอยู่ หนึ่งการที่ลอยเป็นเช่นนั้น เพราะมันเติบโตมาด้วยการอบรมเลี้ยงดูที่บกพร่อง ยายพริ้มไม่มีเวลาเอาใจใส่อบรมมันเพราะต้องทำมาหากิน มันเติบโตขึ้นตามมีตามเกิด ทั้งที่มันจะแก้ไขขัดเกลาได้บ้างด้วยการอบรมบ่มนิสัย

ความปรารถนาความรักความอบอุ่นของตัวละครทั้งสามเป็นไปตามธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งหากมีความปรารถนาก็ย่อมแสวงหาสิ่งซึ่งจะสนองความปรารถนาของตน การแสวงหาที่มันขึ้นอยู่กับการทำงานของจิตใจที่ประกอบด้วยอำนาจฝ่ายต่ำ ตัวตน และอำนาจฝ่ายสูงซึ่งพัฒนาขึ้นเป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละบุคคล หากความต้องการตามสัญชาตญาณเป็นความต้องการทางลบ แต่จิตใจได้รับการอบรมมาดี มีคุณธรรม พฤติกรรมที่แสดงออกก็จะกลับเป็นกรงกันข้ามกับความปรารถนาเดิม แต่หากอำนาจฝ่ายต่ำสูงกว่า พฤติกรรมย่อมจะออกมาในทางลบ

พฤติกรรมของพลอยที่แสดงออกมานั้นล้วนเป็นพฤติกรรมที่ดี มีประโยชน์ต่อคนอื่น เป็นพฤติกรรมที่น่านิยมยกย่องและควรแก่การ เป็นแบบอย่างทั้งแก่ครอบครัวและสังคม นั้นเป็นเพราะพลอยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างดีจากเสด็จและคุณสาย ตลอดจนคนอื่น ๆ ที่อยู่แวดล้อมตัวพลอย แม้ว่าจะมีบางครั้งที่พลอยเคยนี้จะทำบางสิ่งบางอย่างที่ไม่สู้จะดีนัก ในสายตาของพลอยเอง อำนาจฝ่ายสูงก็ถูกไว้ เช่น คราวที่ตาชั่งกับตาชั่งเกิดความคิดไม่ลงรอย

กันในการเมือง เพราะต่างก็เข้ากับฝ่ายตรงข้าม กล่าวคือ คำนั่งเข้ากับฝ่ายคัดค้าน การเปลี่ยนแปลงการปกครอง คำนั่งเข้ากับฝ่ายก่อการเปลี่ยนแปลง การโต้แย้งกันนั้นทำให้ คำนั่งถูกใส่โทษสั่งพักออกไปว่าคำนั่งมีใจของพลอย ซึ่งสร้างความสะเทือนใจและผิดหวัง แก่คำนั่งเป็นอันมาก ซึ่งพลอยเองนั้นอยู่ในฐานะลำบากที่สุด เพราะความความเห็นของพลอย คำนั่งเป็นฝ่ายถูกรบกวนทวงถามจากคำนั่งก่อน แต่เมื่อคำนั่งได้กล่าววาทะนั้นทอนจิตใจคำนั่ง ออกไปแล้ว พลอยก็กลับเห็นใจคำนั่ง และยิ่งเมื่อนึกถึงว่าคำนั่งนั้นเป็นลูกบุญธรรมพลอยก็จำเป็นต้องเข้าข้างคำนั่งไว้ด้วยเพราะ "เมื่อมองทางหนึ่งก็ถูกในไส้ มองอีกทางหนึ่งก็ถูกในไส้" ซึ่งพลอยจำเป็นต้องรักเท่าถูกในไส้เพื่อรักษาสุขภาพในใจของตนไว้¹ คำกล่าวนี้เองที่เป็น เครื่องยืนยันว่าพลอยเองก็มีความลำเอียงอยู่ แต่ด้วยคุณธรรมที่ไ้สั่งสมมาเป็นเวลานานและความเข้าใจความรู้สึกของคนที่เขาแม่ไ้ดี ทำให้พฤติกรรมที่พลอยแสดงออกนั้นก่อให้เกิดผลดี แก่คำนั่ง อย่างน้อยก็เป็นการรักษาน้ำใจคำนั่งไว้ การกระทำต่าง ๆ ของพลอยนั้นกล่าวไ้ว่า เนื่องมาแต่การอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว

ชีวิตของพลอยนั้นกล่าวไ้ว่าดำรงอยู่ตามไ้ได้รับการสั่งสอนอบรมมาจาก เส่กิจและญาติ ผู้ใหญ่แทบทั้งสิ้น เช่น เมื่อพลอยแต่งงาน พลอยมีความรู้สึกหวาดหวั่นต่ออนาคตที่ตนออกไป ปกครองตนเอง รับผิดชอบชีวิตของตนเองแล้ว "ทำให้พลอยต้องใจคอไม่อยู่กับตัว น้ำตามีรู้ ว่าหลังไ้หลมาจากไท่ พลอยพยายามข่มสติสั่งไ้หน้าตาหยุด เพื่อจะไ้เฝยหน้าขึ้นดูเส่กิจและ คอยฟังรับสั่งว่าจะทรงสั่งเส่ยอย่างไรบ้าง"² และเส่กิจก็ประหลาดใจกับพลอยว่า

"ข้าอยากจะบอกเจ้าว่าอยู่กับข้ามาหลายปี จนเติบโตจะออกไปมีเหย้ามีเรือน
วันนี้ เจ้าทำให้ข้าพอใจตลอดมา เพราะเจ้าเป็นคนอ่านหนังสือง่าย มีความอดทน
มีความเพียรไม่เกียจคร้าน และเจ้าไ้คำตัวให้ข้าเห็นว่าเจ้าเป็นคนดี มีกตัญญูสมกับ"

¹ คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 349

² คีตกฤษี ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 1 หน้า 348

ที่เกิดขึ้นมีสกุลและไต่อบรรมาแล้วอย่างก็.

"เราจะไต่ตัวเป็นข้าราชการ" เสด็จรับสั่งต่อ "เจ้าจึงต้องถือว่าต่อไปเจ้าก็เป็น
คนในราชการเหมือนกัน เจ้าต้องคอยรักษาหน้าที่ภรรยาที่ดี ประณีตดูตัวใหม่
ความสุข คอยดูแลเอาใจให้เขารุ่งเรืองต่อไป อย่าให้เสียราชการได้ สิ่งใดควร
ห้ามควร เกลื่อนก็ต้องเกลื่อน สิ่งใดที่ควรหมั่นก็ต้องหมั่น สำหรับตัวเจ้าเองก็ต้อง
ระมัดระวังรักษาตัวให้ดี ต้องออกอ้อมทั้งกายและใจ จงประพฤติเฉพาะสิ่งที่ควร
สิ่งใดที่ควรเว้นก็ต้องเว้น จงคิดถึงตัวและฐานะวงศ์ตระกูลของเขาก่อนความสุข
สบายของตัว"¹

และด้วยคำสอนที่เสด็จประทานให้ พลอยก็ดำเนินชีวิตในครอบครัวด้วยความสุขโดยตลอด
และกล่าวได้ว่าชีวิตของพลอยเป็นชีวิตที่ประสบผลสำเร็จอย่างดียิ่ง บุคลิกภาพของพลอยได้รับการ
พัฒนาอย่างถูกต้องสมบูรณ์ทั้งศักดิ์ศรีตระกูล การศึกษาอบรม ตลอดจนการทำงานของจิตใจ
ทุกส่วนมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี

ส่วนลอยนั้นเติบโตมาอย่างอิสระ เพราะยายพริ้มเป็นเพียงชาวบ้านธรรมดาที่ต้อง
กินร่นเพื่อการครองชีพของตน และยายพริ้มก็รักลอยมากจนไม่กล้าขัดใจ ประกอบกับจิตใจ
ของลอยที่รู้ว่าตนถูกทอดทิ้งให้ชีวิตอาจต้องทำร้ายลงมาตั้งแต่แรกเกิดนั้น ทำให้ลอยมีแต่ความ
ปรารถนาที่จะทำลายผู้อื่น เป็นการทดแทนที่เฝ้ามองผู้อื่นปรารถนาที่จะทำลายตน ลอยรักอาวุธเพราะ
"อาวุธเป็นเครื่องทำลายชีวิตทั้งปวง คำสั่งสอนที่ว่าอาวุธเป็น เครื่องมือป้องกันตนหรือป้องกันชาติ
บ้านเมืองไม่เคยตกเข้าไปถึงหัวใจมัน"²

บุคลิกภาพของลอยไม่ได้รับการพัฒนาอย่างถูกต้องสมบูรณ์เหมือนกับพลอย เพราะผู้
อุปการะอย่างยายพริ้มที่มีอาชีพค้าขายไม่มีเวลาเพียงพอกับให้ความเอาใจใส่ ชักเกลานิสัย

¹ คีตกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 438-439

² คีตกฤทธิ์ ปราโมช ลอยชีวิต หน้า 26

และจิตใจที่เหี้ยมโหดของลอยให้ดีขึ้นได้ ลอยจึงเก็บโทษขึ้นอย่างอิสระเสรี ไปผูกพันกับคำสอนที่ ยายพริ้มสอนให้บางเวลา อำนาจฝ่ายสูงหรือมโนธรรมไม่เคยผ่านเข้าไปในความรู้สึกนึกคิดของ ลอย พฤติกรรมของลอยที่ปรากฏจึงมีแต่พฤติกรรมที่ก้าวร้าว เป็นภัยต่อผู้อื่นแทบทั้งสิ้น

ตัวละครสำคัญอื่น ๆ ที่การศึกษามโนธรรมมีส่วนกำหนดพฤติกรรมมีอยู่มาก เพราะการอบรม เป็นการกล่อมเกลานิสัยได้ดียิ่งอย่างหนึ่งในชีวิต ตัวอย่างที่เห็นได้ ก็อีกคนหนึ่งนอกเหนือจากพลอย ร้อยและลอยก็คือ ลินจง ในเรื่องหลายชีวิต ลินจงเป็นกุลสตรีชาวบ้านผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมและ กีฬารวม นอกเหนือจากอุปนิสัยทางกาย ลินจงเป็นคนที่มีความเมตตากรุณาเป็นนิสัย รู้จักบำเพ็ญคุณโทษ ประพฤติตนอยู่ในโอวาทของบิกามารดาและอยู่ในศีลธรรมอันดีทั้งนี้ เป็นผลของการ อบรมเลี้ยงดูอย่างดีจากบิกามารดา ผู้แต่งกล่าวถึงลินจงไว้คนหนึ่งว่า

ด้วยเหตุที่ลินจงเป็นลูกคนเดียวของพ่อแม่ พ่อแม่จึงทะนุถนอมลินจงด้วยความรักของ บิกามารดาอย่างสิ้นเชิง ไม่มีสิ่งใดที่ลินจงอยากได้ แล้วพ่อแม่มิได้หาบาให้ ขณะเดียวกับแม่ของลินจงก็อบรมสั่งสอนให้ลินจงตั้งมั่นอยู่ในบุญกุศล ใ้ให้เห็นผลของความชั่วและความ ร้อนแรงแห่งบาปอกุศลมูลต่าง ๆ โดยกลับกันแม่ก็ให้ เห็นความสุขอันเกิดจากกุศล และความแจ่มใสของจิตที่เปี่ยมไปด้วย เมตตากรุณา และด้วยเหตุที่ดวงใจของลินจงนั้น ใสสะอาดปราศจากราคีเหมือนกับหินอุกม จึงรับใช้ข้อพิุฑที่มารดาได้พร่ำสอนไว้และเกิด ผลงอกงาม เป็นชีวิตที่รังเกียจกลัวบาปกลัวกรรมต่าง ๆ ไม่แต่กุศลและความบริสุทธิ์ ในกายวาจาใจ

อิทธิพลแห่งคำสอนของแม่นั้น ออกจะแรงมากสำหรับลินจง...¹

2. อิทธิพลของสังคม

นอกจากสิ่งแวดล้อมภายในครอบครัวจะมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของตัวละครแล้ว สังคมภายนอกครอบครัวก็มีส่วนกำหนดพฤติกรรมของตัวละครอีกทางหนึ่งด้วย ทั้งนี้ เป็นไปตาม

¹ คีตกฤษ์ ปราโมช หลายชีวิต หน้า 272

หลักของการปรับตัวของมนุษยชาติที่ว่า บุคคลจะดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างไรที่มันจะต้องรู้จักปรับตัวให้สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคมทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ศาสนาและวัฒนธรรม ตัวละครของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้นจำลองมาจากชีวิตจริงของมนุษย์ในสังคม พฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ จึงเป็นไปอย่างสอดคล้องกับสภาพของสังคมแต่ละสมัย

ตัวละครสำคัญในวรรณกรรมสองเรื่องมีพฤติกรรมที่แตกต่างกันด้วยเหตุผลสำคัญข้อหนึ่งก็คือสภาพแวดล้อมทางสังคมแตกต่างกัน เรื่องสี่แผ่นดินเป็นเรื่องราวของบุคคลชั้นสูง มีชีวิตอยู่ในราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ของตัวละครจึงอยู่ในแวดวงของสังคมชั้นสูง ที่มีชีวิตและความเป็นอยู่เป็นแบบเฉพาะแตกต่างไปจากสังคมทั่วไปอยู่มาก ส่วนเรื่องหลายชีวิตนั้นเป็นเรื่องของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชนบท ตามท้องไร่ท้องนา สภาพแวดล้อมของตัวละครจึงเป็นชีวิตที่เรียบง่ายแบบชาวชนบททั่วไป เป็นชีวิตของคนที่อยู่ในสังคมชั้นกลาง ซึ่งสภาพของสังคมแต่ละระดับนั้นต่างก็มีส่วนกำหนดพฤติกรรมของตัวละครในแต่ละเรื่อง

✓ พลอยเป็นกุลสตรีชาววังที่ใช้ชีวิตในวัยศึกษาเล่าเรียนอยู่ในเขตพระราชฐาน ในฐานะข้าหลวงของเสด็จ วิชาการต่าง ๆ ที่พลอยได้ศึกษาอบรมล้วนแต่เป็นวิชาของกุลสตรีชาววังทั้งสิ้น เช่น การถวายนกพิศ การเขียนปักถักร้อย การประดิษฐ์ดอกไม้สด ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ กิริยามารยาทของพลอยจึงสงบนั่งยืน อ่อนโยนอย่างสตรีชาววัง ส่วนวิชาความรู้นั้นก็ เป็นความรู้ในการครองเรือนเป็นส่วนใหญ่ เมื่อพลอยแต่งงานกับคุณเปรมและออกไปอยู่ที่บ้านคุณเปรมแล้ว พลอยต้องเปลี่ยนฐานะ เป็นแม่บ้านที่ต้องรับผิดชอบว่าไพร่และคนที่อาศัยในบุญของคุณเปรมอยู่ การวางตัวอย่างที่เคยพึ่งคำสั่งของเสด็จก็เปลี่ยนไปเป็นผู้ที่ต้องออกคำสั่งแทน ซึ่งพลอยก็ปรับตัวได้ไม่ช้านัก

แต่สภาพสังคมที่พลอยเคยอยู่ในวังหลวงที่มีแต่คนพวกเดียวกัน และมีญาติพี่น้อง ล้วน ๆ ก็ห่างไกลไปจากพลอย สภาพของสังคมเท่าที่พลอยรับทราบจากคุณเปรมผู้เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีวิวัฒนาการไปเรื่อย ๆ ซึ่งพลอยก็สามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ เช่น เรื่องการแต่งกาย เมื่อสมัยที่พลอยยังอยู่ในวังหลวงแม่สอนให้พลอยนุ่งห่มด้วยสีประจำวัน ซึ่งชาววังกับชาวบ้าน แม้แต่

จะเป็นชาวบ้านชั้นสูงก็แต่งกายไม่เหมือนกัน สตรีชาวบ้านอาจจะแต่งตัวไ้ตามสบาย ซึ่งแม่ของพลอยพูดกับพลอยว่า "...คนข้างนอกเวลานี้เขาก็ก่แปลก นึกจะนุ่งสื้ออะไรห่มสื้ออะไร เขาก็ก่เอาแต่ใจเขา บางทีก็คงเป็นชุดผ้าถุงผ้าห่มสื้อเดียวกันไม่ตักสื้อเหมือนอย่างพวกเราในนี้"¹และแม่แหม่อธิบายเรื่องการนุ่งห่มให้พลอยฟังว่า

"นี่สำหรับวันจันทร์ นุ่งเหลืองอ่อนห่มน้ำเงินอ่อน หรือจะห่มบานเย็นก็ได้ แต่...ถ้าวันจันทร์จะนุ่งสีนี้ น้ำเงินนกกพิราบทองห่มจำปาแดง" แล้วแม่ก็หยิบผ้าห่มสีคอกจำปาแดง" แล้วแม่ก็หยิบผ้าห่มสีคอกจำปาแก่ ๆ ออกวางทับบนผ้าลายสีน้ำเงินเหลืองที่วางไว้

"วันอังคาร" แม่อธิบายต่อ "วันอังคารนุ่งสีปูนหรือม่วงเมืกมะปรางแล้วห่มโศกหรือถ่านงูโศกหรือเขียวอ่อน คือก่ห่มม่วงอ่อน..."²

✧ การแต่งกายของชาววังสมัยเมื่อพลอยยังสาว ๆ นั้น สรุปว่าต้องนุ่งห่มด้วยสีศักดิ์สิทธิ์ นุ่งสีทิว หรือสีเหล็ก แล้วห่มสีจำปา วันพฤหัสบดีนุ่งเขียวใบไม้ห่มแดงเลือดนก หรือนุ่งสาคูห่มเขียวอ่อน วันศุกร์นุ่งน้ำเงินแก่ห่มเหลือง วันเสาร์นุ่งเมืกมะปรางห่มโศกหรือนุ่งผ้าลายพื้นม่วงก็ห่มโศก วันอาทิตย์นุ่งเขียวห่มแดง หรือนุ่งผ้าลายสีลิ้นจี่หรือสีเลือดหมูแล้วห่มโศก สำหรับการไว้ทุกข์นั้นนุ่งผ้าลายพื้นม่วงห่มสีนวล แต่เมื่อพลอยอายุมากขึ้นและออกไปอยู่นอกวัง การแต่งกายของพลอยก็เปลี่ยนไป ยิ่งสมัย กาลที่ 6 ทรงมีพระราชนิยมผู้หญิงนุ่งขึ้นแทนนุ่งโจงกระเบน คุณเปรมก็รับเร้าให้พลอยเปลี่ยนไปตาม ทั้ง ๆ ที่พลอยไม่สู้จะเห็นด้วยแต่พลอยก็ยอมปฏิบัติตามแต่โดยดี เพราะพลอยไม่ยากเป็นคน "ขึ้นโลก" ตามคำกล่าวหาของคุณเปรม และคุณเชยก็ลงความเห็นว่าพลอยควรจะนุ่งขึ้นตามใจคุณเปรม เมื่อพลอยไปปรึกษาว่า

"กรรมของฉันแท้ ๆ ที่เกี่ยวกับคุณเชย" พลอยเห็นด้วย "นี่ถ้าเป็นคนอื่นไม่ใช่คุณเปรม เขาก็ก่ไม่บอกให้เมียนุ่ง แต่ฉันก็ไ้ด้วยอย่างนี้อะไรนิกอะไรหนอยก็ตอ้งให้ทันสมัย

¹ลี้กฤทธิ ปราโมช สี่แผ่นดินเล่ม 1 หน้า 60-61

²ดู หน้า 60-61

ฉันแทบจะตามไม่ทันอยู่แล้ว ครั้นจะไม่ยอมตามก็จะขัดใจกันเสียเปล่า ๆ "

"ถ้าจะว่าไปฉันก็เห็นใจคุณเปรม" คุณเชยพูด "เมื่อก่อนที่เขาอยู่ในนั้น เขาทุกข์หมด เขาก็ต้องให้แม่พลอยนุ่งบ้าง จะไปขึ้นอยู่คนเดียวอย่างไรได้..."¹

แม้ว่าคุณเปรมเองก็ได้รับอิทธิพลจากสังคมในเรื่องการแต่งกายอย่างมากด้วยเหมือนกัน ในสมัยที่พลอยต้องนุ่งผ้าชิ้นนั้น เครื่องแต่งกายของข้าราชการที่แต่งเป็นส่วนตัว ผู้ชายนิยมแต่งกายให้เข้าชุดกัน เช่น วันอังคารก็ใส่สีชมพูทั้งชุด ปรากฏว่าวันหนึ่งคุณเปรมแต่งตัวจะไปงานขึ้นบ้านใหม่ของเพื่อนข้าราชการด้วยกัน เมื่อพลอยเห็นเข้าก็ถึงกับออกอุทานว่า "คุณเปรมจะไปไหนนั่นะ แต่งตัวราวกับพระอังคาร" ที่พลอยต้องออกอุทานอย่างนั้นก็เพราะ

วันนั้นเป็นวันอังคาร คุณเปรมแต่งตัวด้วยเครื่องสีชมพูทั้งชุด คือ ผ้าม่วงสีชมพู เสื้อชั้นนอกแพรสีชมพู ถุงเท้าแพรสีเดียวกัน และรองเท้าหุ้มแพรกว่านสีชมพู แม้แต่หมวกสักหลาดที่คุณเปรมถืออยู่ในมือก็เป็นสีชมพูอย่างเดียวกับผ้าม่วงและเสื้อชั้นนอกของอย่างเดียวกันที่ได้เป็นสีชมพูไปด้วยคือ ไม่เท่าที่คุณเปรมถืออยู่ในมือ²

✓ อิทธิพลของสังคมที่มีส่วนกำหนดพฤติกรรมของตัวละครนั้นมีหลายด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ศาสนา วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและการเมือง ในราชสำนักสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าวกันว่าทรงมีพระราชนิยมในทางหรูหราฟุ่มเฟือย อาจจะเป็นเพราะทรงได้รับการศึกษาจากต่างประเทศและประทับอยู่ในต่างประเทศนานถึง 9 ปี จึงทำให้ทรงมีพระราชนิยมอย่างชาวตะวันตก ผู้คนทั้งในราชสำนักและผู้ที่มีโอกาสใกล้ชิดเบื้องยุคลบาท จึงพลอยมีความเป็นอยู่หรูหราฟุ่มเฟือยไปตามพระราชนิยมด้วย ผู้แต่งกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

✓ การแต่งกายสมัยนั้นก็ การกินอยู่อย่างฟุ่มเฟือย การใช้วายเป็นฟุ้งเพื่อตลอดจนการประกวดประชันแข่งดีกันตามคำพ่อเพิ่มว่า เป็นสัญลักษณ์ของยุคที่บริบูรณ์ เป็น

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช สี่แผ่นดิน เล่ม 2 หน้า 169

² ก. หน้า 170

เครื่องท่งยว่าทุกคนในสมัยนั้นอาศัยความร่มเย็นสุขสบายของบ้าน เมือง อันเป็นผลของ
การกระทำในยุคก่อน ได้ใช้ชีวิตประจำวันอย่างสุขกายสบายใจ ปราศจากปัญหา
ปราศจากความขงใจและควยความรู้สึกรัดแน่นนอน ปราศจากความวิตกกังวลถึงอนาคต
คนที่ใช้ชีวิตหรูหราที่สุดในขณะนั้น เห็นจะได้แก่คนที่อยู่ในพระราชสำนักหรือคนที่อยู่ใกล้ชิด
พระราชสำนัก. คนเหล่านี้มีความเป็นอยู่อย่างฟุ่มเฟือย มีชีวิตที่เต็มเปี่ยมบริบูรณ์
ปราศจากความคับแค้นใด ๆ ¹

อิทธิพลที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งที่มีส่วนกำหนดพฤติกรรมของตัวละครคือ การศึกษาและ
การเมือง การเปลี่ยนแปลงการปกครองสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กล่าว
ได้ว่าเป็นผลของการที่ประชาชนได้รับการศึกษาจากต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส และ
การบริหารราชการแผ่นดินที่ไม่มีการกระจายอำนาจเท่าที่ควร เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ที่ได้เพิ่ม
แบบอย่างการปกครองจากต่างประเทศ คิดจะปรับปรุงให้เหมาะสมกับภาวะของควมเปลี่ยนแปลง
ของสังคมยิ่งขึ้น ตาอันบุตรชายคนโตของพลอย เป็นผู้ที่มืบทาพอันสำคัญที่ร่วมกับผู้ก่อกระแส
แห่งการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และตาอันบุตรชายคนโตของคุณเปรมผู้รับราชการทหารซึ่งได้
รับการอบรมสั่งสอนมาให้ยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ ก็ร่วมกับขบวนการต่อต้าน
การเปลี่ยนแปลงการปกครอง

เพิ่มพี่ชายของพลอยแม้จะไม่ได้เป็นผู้รับการศึกษากจากต่างประเทศ แต่ความสนใจใน
สิ่งรอบตัวและเหตุการณ์บ้านเมือง ประกอบกับได้มีโอกาสใกล้ชิดกับผู้ที่เกี่ยวข้องอยู่ในวงการ
เช่น ตาอัน คุณเปรม และตัวเพิ่มเองก็เป็นข้าราชการ ทำให้เพิ่มมีความสนใจทางการเมือง
และแสดงความคิดเห็นทางการเมืองจนกระทั่งถูกจับไปเข้าที่คุมขังถึง 5 วัน ซึ่งมีผลทำให้เพิ่ม
ระมัดระวังการพูดจามากขึ้น คนที่เพิ่มแลกเปลี่ยนความคิดเห็นทางการเมืองด้วยเสมอคือ ตาอัน
ซึ่งเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในเรื่องการเมืองดีคนหนึ่ง พลอยเองสามารถทำให้พร้อมจะพบกับ

กับความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ก็เพราะตาออกเป็นผู้ให้ความรู้เรื่องการเมืองแก่พลอย การเป็นผู้ได้รับการศึกษาก็และรักการอ่านหนังสือทำให้ตาออกมีความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ และคาดคะเนความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ใกล้เคียงมาก ตาออกพูดกับพลอยถึงเรื่องการเมืองตอนหนึ่งว่า

"หนูหัว ของลูก ตั้งแต่นี้ไปแม่จะต้องทำใจให้แข็งไว้เสมอ ประโยชน์ให้ใจอ่อนไม่ได้ เป็นอันขาด"

"ทำไมออก" พลอยถามเบา ๆ

"เพราะเรื่องราวที่จะเกิดขึ้นในครอบครัวเราก็คือ เกิดขึ้นในบ้านเมืองก็จะมีสิ่งหนึ่งที่เราไม่เคยรู้จัก เข้ามาแทรกแซงทำให้เกิดปัญหา เกิดความฉัพพองหมองใจ เกิดความไม่แน่นอนใจ ถ้าคนใจไม่แข็งแล้วจะอยู่ไม่ได้" ตาออกตอบช้า ๆ เหมือนกับจะพยายามอธิบาย

"แม่ไม่เข้าใจ...ออก" พลอยพุงง ๆ "อะไรจะมาแทรกแซง อะไรจะมาทำให้ต้องฉัพพองหมองใจกันแม่แต่ในครอบครัว เราซึ่งเคยแต่รักกัน"

"การเมือง" ตาออกตอบสั้น ๆ แล้วก็เอามืออันเป็นเฝ้ายามของพลอยไปทาบบัวที่แก้มของตน

"แม่ไม่เข้าใจเลย" พลอยพูดเหมือนกับรำพึงกับตัวเองมากกว่าพูดกับคนอื่น "ไม่เข้าใจเลยจริง ๆ เรามีอยู่ด้วยกันไม่กี่คน...อัน อัน ออก ประไพ สักคนเท่านั้น พี่น้องกัน รักกันมาตลอด กลมเกลียวกันมาแต่ไหนแต่ไร แล้วอยู่ ๆ ก็มีอะไรเกิดขึ้น มีอะไรเข้ามาทำให้ทองแตกแยก ถึงกับต้องโกรธกันอย่างเมื่อกี้ ออกบอกแม่ว่าพี่ของใหม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับ...ออกเรียกว่าการเมือง อะไรกันการเมือง แม่ไม่รู้จัก ออกต้องช่วยสอนแม่บ้าง..." พลอยยกมือขึ้นลูบหน้าผากของตนเองเหมือนกับจะปิดความมีกมลต่างๆ ใ้หมดสิ้นไป แล้วพูดเบา ๆ ต่อไปว่า "แม่แก่เกินไปออก..แก่เกินไป ไม่รู้ว่าเขาทำอะไรกันที่ไหน ออกต้องคอยบอกแม่ แม่จะไล่ทำตัวให้ถูก เล่าให้แม่ฟังที่เด็กว่าการเมืองเป็นอย่างไร เขาทำกันอย่างไร"

"พูดยากเหลือเกินหนูหัวของลูก" ตาออกพูดเบา ๆ เหมือนกับรำพึงกับตัวเอง

เช่นเดียวกัน "ลูกก็ไม่รู้ว่าอะไรจะอธิบายอย่างไรถูกเหมือนกัน แต่ก่อนนี้เมืองไทยเรา
 ไม่มีการ เมือง ทุกคนก็โตแค่ตั้งหน้าทำงานโดยเฉพาะของตน ใครมีหน้าที่อะไรใครก็
 ทำไป ความคิดความเห็นที่จะมีก็มีแต่เพื่อกิจกรรมของการทำงาน อย่างพืชนั้นแต่ก่อน
 ถ้าจะนึกอะไรก็นึกถึงเรื่องทหาร พี่นั้นก็นึกถึงเรื่องกฎหมาย ทั้งสองคนไม่มีวันที่จะซัก
 กันได้ เพราะทางที่จะใช้ความคิดเห็นนั้นไปคนละแนวกัน แต่เดี๋ยวนี้ทั้งพืชนและพี่นั้นมี
 ทางที่จะใช้ความคิดเห็นกว้างขวางกว่าแต่ก่อนมาก คือใช้ความเห็นเกี่ยวกับการเมือง
 ได้ เมื่อทั้งสองคนใช้ความคิดเห็นในเรื่องเดียวกัน มีใช้คนละแนวอย่างแต่ก่อน ถ้า
 ความคิดนั้นตรงกันก็ดีไป ถ้าไม่ตรงกันก็เกิดเรื่องอย่างที่ไม่ได้เห็นแล้ว ถ้าจะให้ลูก
 บอกให้รวบรวมได้ความว่าการเมืองคืออะไร ลูกก็บอกไม่ถูก เพราะการเมืองเป็นของ
 กว้างขวางเสียเกินที่จะรวบรวมให้เข้ามาอยู่ในขอบเขตของถ้อยคำเพียงสองสามคำได้
 ลูกบอกได้แค่ถ้าจะพูดในทางดี การเมืองก็ทำให้คนได้มีความคิดความเห็นกว้างขวาง
 ทำให้คนได้มีจิตใจสูง มีมานะบากบั่นอดทนต่อความทุกข์ และเสียสละความสุขส่วนตัว
 เพื่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทางที่ตนเห็นว่าถูก การเมืองจะทำให้คนได้พอใจว่าตนได้
 เกิดมาแล้วไม่เสียชาติเกิด ทำให้รู้สึว่าตนได้เกิดมาเป็นคนโดยสมบูรณ์เป็นนายตัวเอง
 บังคับตัวเอง ไม่มีเจ้านายอื่นมากอยบงคับ มองทางด้านการเมืองก็เป็นของที่ดีหนัก
 คืหนา แต่ถ้ามองทางแง่ร้าย การเมืองก็น่ากลัวอยู่ เพราะการเมืองทำให้คนต้อง
 ทรนทรใจกัน ทำให้พหุทะเลาะกับลูก นัววิวาทกับเมีย พี่ทะเลาะกับน้อง การเมือง
 ทำให้เกิดการต่อสู้ระหว่างคนกับคน อาจทำให้เกิดบาดหมางอาฆาตพยาบาทกันไปตลอด
 ชีวิต บางเวลาการเมืองก็หามิตรให้ไ้มาก แต่บางครั้งการเมืองก็อาจทำให้เราต้อง
 เสียมิตรไปจนหมด ตลอดจนทำให้ต้องเสียทรัพย์สินสมบัติ จิตถูกคิดระวางและเสียแม้แต่
 ชีวิต"

"ก็เมื่อรู้อยู่ว่าไม่ดีแล้ว เข้าไปหาแม่ไปบ้านใส่เมืองทำไม" พลอยถามอย่างสงสัย

"ถึงคราวที่จะมาขึ้นกั๊มาของมันเอง ไม่มีใครหาและไม่มีใครห้ามได้" คาอ้อตอบ
 แล้วก็ถอนใจใหญ่ "บ้านเมืองก็เหมือนกับคนต้องเติบโตเปลี่ยนแปลงไป ถ้าการเมือง

ไม่มาถึงวันนี้ก็ต้องมาถึงในวันอื่นจนได้ ลูกเป็นห่วงอยู่แต่ว่าในระยะเวลาที่มาถึงใหม่ ๆ นี้ จะต้องพากันลำบากไปเสียหมด เคนเท่านั้นเอง"

"ทำไมถึงจะต้องเป็นอย่างนั้นเล่าออก"

"แม่จำได้ไหมครั้งหนึ่ง เมื่อลูกยังเด็ก ๆ " คาออคพูดแล้วก็ทอดสายตาไปข้างหน้า เหมือนกับมองดูภาพที่ผ่านมาแล้ว "ลูกเคยเรียกแม่ให้ไปดูที่บ่อน้ำข้างบ้านเราเพราะวันนั้นปลาผู้คั้น เก็บบ่อแม่บอกให้ลูกฟังว่า เพราะปลามันได้น้ำใหม่จึงผู้คั้นด้วยความระแวงแต่ก็ประเดี๋ยวก็ยวก็มีคนเอาแหเอาสวิงมาทอดมาซ่อน เอาไปกินเสียตั้งหลายตัว เรื่องที่ลูกยังจำได้นั้นจะเปรียบกับเรื่องที่กำลังเกิดอยู่เดี๋ยวนี้ก็ได้ การเมืองมาถึงใหม่ก็เหมือนกับน้ำใหม่ จะต้องมีคนจำนวนมากที่ระแวงไปไม่ระวังตัวเหมือนกับปลาได้น้ำใหม่ ใครเผลอตัวก็จะเป็นอันตายเช่นเดียวกับปลา"¹

จากทัศนะอันกว้างขวางทางการเมืองนี้แสดงให้เห็นชัดว่า การศึกษามีส่วนที่ช่วยพัฒนาความคิดของคาออคอยู่ไม่น้อย และการใคร่รู้ใคร่เห็นอะไรมากรักก็มีส่วนทำให้คาออคประพฤติปฏิบัติตนได้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางสังคมเป็นอย่างดี

สังคมมีอิทธิพลในการสร้างบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละครในหลายกรณี เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น มนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยกัน ต้องปรับตัวเข้าหากัน พฤติกรรมที่ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของสังคมจะถูกขจัดออกไป เพื่อให้สามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขตามควรแก่สภาพ ตัวอย่าง ลอยในเรื่องหลายชีวิต มีพฤติกรรมเป็นสองแบบ แบบหนึ่งก็อ เป็นโจ ใจโหด ค่างรังสีพวกยมิฉฉาหิฐุ แต่เป็นไปอย่างบิดบังซ่อนเร้น เพราะพฤติกรรมดังกล่าว เป็นโทษต่อสังคมและเป็นภัยแก่ลอยเอง อีกแบบหนึ่งลอยจึงดำรงชีวิตเยี่ยงสุจริตชนทั้งหลาย คือ ประพฤติตนเป็นคนดีในสายตาของชาวบ้าน การหายหน้าไปจากหมู่บ้านเป็นครั้งคราวนั้นลอยอ้างว่าไปทำการค้าขายต่างตำบล ซึ่งไม่มีใครสงสัยเพราะเหตุที่ว่า ลอยเคยค้าขายกับยายพริ้ม มาก่อนแล้ว พฤติกรรมสองแบบของลอยนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของสังคม

จากการศึกษาลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครจากวรรณกรรมสองเรื่อง พบว่า ตัวละคร
มีพฤติกรรมแบ่งได้เป็นสี่ลักษณะ คือ

- ก. พฤติกรรมเป็นคุณต่อสังคม
- ข. พฤติกรรมเป็นโทษต่อสังคม
- ค. พฤติกรรมไม่เป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม
- ง. พฤติกรรมเป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม

✓ก. พฤติกรรมเป็นคุณต่อสังคม

พฤติกรรมที่เป็นคุณต่อสังคมหมายถึงพฤติกรรมที่ตัวละครแสดงออกในเรื่องแล้วให้
ประโยชน์แก่ตัวละครอื่นและสังคม พฤติกรรมที่เป็นคุณแก่ตัวละครอื่นนั้นหมายถึงการกระทำต่าง ๆ
ที่ตัวละครทำขึ้นตามลักษณะนิสัยของตน แต่ยังประโยชน์ให้กับตัวละครอื่น เช่น การแสดงความ
เมตตาปรานีของพลอยต่อผู้อื่น ตั้งแต่การอบรมเลี้ยงดู การให้ความรักความอบอุ่นและการ
ช่วยเหลือเมื่อผู้อื่นได้รับทุกข์ ทำให้ผู้อื่นคลายความทุกข์โศก หรือการที่พลอยรับอุปการะ
คุณอุณหลังจากที่คุณอุณตกอับ ทั้งที่คุณอุณได้แสดงความโหดร้ายและไม่เมตตาต่อพลอยมาก่อน
ทำให้คุณอุณได้รับความสุขในบั้นปลายของชีวิตและมีความรู้สึกสำนึกตัวว่าได้ก่อกรรมทำเข็ญไว้แก่
พลอย หรือการมีอารมณ์ขันของช้อย ทำให้ตัวละครอื่น ๆ ได้รับความสุขความสบายใจเมื่อได้
พบปะด้วย ในเรื่องหลายชีวิต เมตตาธรรมของพระเสมก่อให้เกิดความสุขแก่ตัวละครอื่น ๆ
ที่ซาบซึ้งในรสพระธรรมโดยทั่วกัน พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครนั้นเป็นผลพลอยได้ให้ผู้อ่าน
มองเห็นประโยชน์จากการกระทำของของตัวละครและอาจจะยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต
ได้ ส่วนประโยชน์โดยตรงที่ผู้อ่านได้รับจากพฤติกรรมของตัวละครนั้นก็คือ ข้อคิดในการดำเนินชีวิต
และความบันเทิงใจจากการอ่าน คติข้อคิดที่ได้จากพฤติกรรมของตัวละครนั้นสามารถนำมาประยุกต์
ใช้กับชีวิตจริงได้หลายอย่าง เช่น ความใจดี มีเมตตา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การถนอมเรือน
การแก้ปัญหาชีวิต ตลอดจนวิธีการอบรมเลี้ยงดูบุตร เป็นต้น การอบรมเลี้ยงดูบุตรของคุณเปรม
กับพลอยที่ให้ความรัก ความเอาใจใส่ ให้เสรีภาพทางความคิด ให้โอกาสในการเลือกศึกษา
วิชาการและเลือกอาชีพ ทำให้ลูก ๆ ของพลอยเจริญเติบโตด้วยสุขภาพจิตที่ดี มีความเชื่อมั่น

ในตนเองสูง มีความซื่อสัตย์กตัญญู กล่าวที่จะแสดงความคิดเห็นของตนเอง เพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง กล่าวที่จะใช้ความรู้ของตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม เช่น ทำอันให้ความร่วมมือกับบุคลากร เปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อเปลี่ยนระบบการปกครองไปสู่ระบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยซึ่งเชื่อกันว่าจะอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนได้ดีกว่าระบอบเดิม เพราะสังคมมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงจากเดิมเป็นอันมาก

ข. พฤติกรรมที่เป็นโทษต่อสังคม

พฤติกรรมของตัวละครก็เหมือนกับพฤติกรรมของมนุษย์ การแสดงออกในด้านการกระทำย่อมส่งผลต่อสังคมทั้งในแง่ที่เป็นประโยชน์และเป็นโทษ ตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องก็เหมือนกับมนุษย์ในชีวิตจริงที่มีการกระทำเป็นโทษทั้งต่อตัวละครในเรื่องและเป็นโทษต่อผู้อ่านโดยทางอ้อม เช่น พฤติกรรมของคุณอุณที่สาวของพลอย คุณอุณเป็นผู้มีใจอคติกับแกบ ข้างอิฉา วิชา มองคนในแง่ร้าย มีวาจาก้าวร้าวและส่อเสียดต่อผู้อื่นอยู่เสมอ พฤติกรรมของคุณอุณที่แสดงต่อตัวละครอื่นนั้น นอกจากจะทำให้ตัวละครที่เกี่ยวข้องกับคุณอุณเกิดความขำเกรง หวาดกลัว อึดอัดไม่สบายใจแล้ว การกระทำของคุณอุณยังทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกหงุดหงิด อึดอัดไม่สบายใจไปด้วย หรือการกระทำของลอยใจโรจโรก ที่ทำร้ายจิตใจของเจ้าทองคำและนางสวน บังคับให้เจ้าทองคำกินยาทำลายลูก ทำร้ายจิตใจนางสวนโดยการข่มขืนต่อหน้าศพของเจ้าทองคำมารดาของนางสวน การฆ่าผู้มีคุณเพื่อชิงทรัพย์เป็นการประทุษร้ายต่อชีวิตของผู้อื่น และบั่นทอนความรู้สึกของผู้อ่านให้สลัดไปกับพฤติกรรมอันชั่วร้ายของมัน พฤติกรรมของตัวละครบางตัวอาจจะส่งผลกระทบทางจิตใจแก่ตัวละครอื่น เช่น ลมุนมารดาของละม่อมในเรื่องหลายชีวิต ฉมุลแสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ทั้งการกระทำและวาจาเป็นเชิงกดขี่บีบบังคับใจละม่อมผู้เป็นบุตร ด้วยการร่ำพันถึงความยากลำบากที่ต้องเลี้ยงดูละม่อม การทวงบุญคุณ การบังคับไม่ให้ละม่อมสมาคมกับคนอื่น ล้วนแล้วแต่เป็นการกระทำที่บีบบังคับจิตใจ จนกระทั่งละม่อมไม่สามารถทนต่อความบีบบังคับนั้นได้ จึงได้ก่อกรรมร้ายแรงด้วยการฆ่ามารดาของตนด้วยไร่สดี

การกระทำต่าง ๆ ของตัวละครเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลกระทบต่ตัวละครอื่น ๆ ในทางลบ และส่งผลกระทบถึงผู้อ่านในแง่ของความบีบบังคับใจ และอาจจะทำให้ผู้อ่านบางท่านเกิดความคิด

คล้ายตามพฤติกรรมบางอย่างของตัวละครและถือปฏิบัติอย่างเดียวกัน นับเป็นการ เกิดผลร้าย
ต่อสังคมโดยอ้อม

ค. พฤติกรรมที่ไม่เป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม

พฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาปรากฏแก่สังคมนั้นบางครั้งก็เป็นพฤติกรรมที่มีคุณค่าต่อสังคม
และบางครั้งอาจจะมีโทษต่อสังคมดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้อาจจะมีบางพฤติกรรมซึ่งไม่มีทั้ง
คุณและโทษ อย่างเช่น ทองโพรย ตัวละครสำคัญตัวหนึ่งในเรื่องหลายชีวิต เป็นผู้ไม่อึดใน
ปรารถนา ตลอดชีวิตของทองโพรยมีแต่คำว่า ปรารถนา พอใจแสวงหาสิ่งแปลกใหม่ให้แก่วิต
ของตนเองเสมอ ความแปลกใหม่เป็นความสุขของเธอ อาจจะด้วยผลบุญที่สืบมาแต่ชาติปางก่อน
ก็เป็นได้ เธอจึงสมปรารถนาในสิ่งที่ตั้งปรารถนาอยู่เสมอ พ่อแม่เธอฐานะดี ทั้งรักทั้งตามใจ
เธอทุกอย่าง เธอจึงไม่เคยผิดหวัง แต่แม่กระนั้นก็ตาม ด้วยความไม่เคยอึดในปรารถนา
จึงต้องไม่สมปรารถนาในบางสิ่งบางอย่าง เช่น ในเรื่องเกี่ยวกับสามีที่เธอรักแสนตามใจ
ทองโพรยยิ่งกว่าแก้วตา แรก ๆ แห่งชีวิตแต่งงานก็มีแต่ความสุขทุกประการ ครั้นนานไปความ
ปรารถนาสิ่งแปลกใหม่ก็เกิดขึ้นแก่ทองโพรย นั่นคือปรารถนาจะให้สามีขี้ใจ เธอประพฤติก
นอกนอกนอกลู่นอกทางเพื่อความประสพนั้น แต่ข้างสามีก็ยังรักและตามใจเธออย่างเดิม ทำเอา
เธอไม่สมหวังเป็นทุกข์และล้มเจ็บลง สันติสุขสามีต้องพาลลงเรือไปรักษาที่กรุงเทพฯ และจบชีวิต
ลงก่อนจะถึงที่หมาย

ความปรารถนาไม่รู้จักอิ่มของทองโพรยนั้นสร้างทุกข์ให้เกิดแก่ทองโพรยก็จริง แต่พฤติกรรม
ต่าง ๆ ของทองโพรยก็ไม่มีทั้งคุณและโทษแก่ใครเลย

หรืออย่างเจ้าจันผู้มากด้วยความทะเยอทะยาน มากด้วยเกียรติยศที่จะต้องรักษา ความ
หลงตัว ทำให้เจ้าจันล้มกำฟ้าของตัวเอง การกระทำต่าง ๆ ของเจ้าจันนั้นไม่มีคุณแก่ใคร
และก็ไม่ให้โทษแก่ใคร การที่เจ้าจันไม่สามารถดองรักษาระดับเกียรติยศของตนไว้ได้นั้น มิได้
ทำให้ผู้ใดต้องเดือดร้อนหรือได้รับผลดีมีสุข นอกจากเจ้าจันแต่เพียงผู้เดียว

พฤติกรรมของตัวละครทั้งสองนั้นเป็นพฤติกรรมที่ปรากฏกับมนุษย์ธรรมดาในสังคมทั่วไปได้

เพราะความปรารถนาและความทะเยอทะยานนั้น เป็นของคู่กันมนุษย์โลก และการกระทำเพื่อให้
สมความปรารถนานั้น เป็นวิถีอันชอบธรรมของมนุษย์ หากไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ใคร
นับว่าผู้แต่งได้สะท้อนสภาพของวัฏจักรจากชีวิตจริงในอีกลักษณะหนึ่งออกมาได้อย่างสมบูรณ์

ง. พฤติกรรมที่เป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม

พฤติกรรมอันหลากหลายของมนุษย์ในสังคมนั้น นอกจากจะก่อให้เกิดผลดีแก่ผู้แวดล้อม
และสังคมหรือบางครั้งตรงข้ามก่อให้เกิดโทษแก่ผู้รอบข้างหรือบางกรณเป็นเพียงพฤติกรรม
ที่แสดงออกมาตามความปรารถนาของผู้แสดงโดยไม่ส่งผลกระทบต่อผู้ใดแต่อย่างใด หรือบางกรณี
อาจมีพฤติกรรมที่ทั้งคุณและโทษต่อบุคคลอื่นและต่อสังคมก็เป็นได้ ตัวอย่างในนวนิยายก็เช่นเดียว
กัน สำหรับพฤติกรรมลักษณะหนึ่งที่น่าสนใจมีอยู่ในวรรณกรรมของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช
คือ หมดแสง ในเรื่องหลายชีวิต หมดแสงเป็นหมอประจำบ้านที่มีความมุ่งมั่นจะพิชิต
โรคร้ายทุกชนิดให้ราบคาบ นั่นหมายความว่า หมดแสงจะไม่ยอมแพ้แก่ความตาย เขาจึงพยายาม
เสาะแสวงหาวิธีการรักษาโรคชนิดต่าง ๆ ด้วยการผสมยาจากสมุนไพรหลาย ๆ ชนิด โดยทดลอง
กับคนไข้ของเขาบ้าง กับตนเองบ้าง ในการทดลองประสิทธิภาพของยานั้น เป็นของแน่ที่ว่ายาที่
หมดแสงผสมอาจถูกกับบางโรค แต่เป็นอันตรายแก่บางโรคได้ การค้นคว้าเพื่อหาวิธีการรักษาโรค
นั้นเป็นของดีเพราะหากได้ผลสักทีก็จะได้รับประโยชน์จากยาและวิธีการบำบัดรักษานั้น แก่ขณะ
เดียวกันถ้าไม่ไฉนผล โทษร้ายก็จะตกอยู่กับคนที่หมดแสงเขาเป็นตำทดลอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ตัวหมดแสงเอง ในการทดลองยาและวิธีการรักษาในเวลาอันยาวนานของหมดแสงนั้น ปรากฏ
ทั้งผลดีและผลร้าย ซึ่งผู้แต่งเองได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

หมดแสงเที่ยวเสาะแสวงหาตำรายาอายุวัฒนะจากที่ต่าง ๆ มาไว้เป็นอันมาก เมื่อได้
มาแล้วก็เริ่มรักษาทดลองยากับตัวเอง ยามบางอย่างก็มีไฉนบ้างเกิดผลอย่างไร กินแล้ว
แค่ไหนก็เท่านั้น ยามบางอย่างมีพิษจากเครื่องสมุนไพรที่ไม่ค่อยมีใครใช้ บางครั้งหมดแสง
ก็มีเมามา บางครั้งก็ท้องร่วงอย่างแรง และบางครั้งก็เป็นผื่นคันหรือแตกพุพองเป็นน้ำเหลือง¹

พฤติกรรมของหมอแสงมีทั้งคุณและโทษ กว่ วก็คือ เมื่อหมอแสงทดลองสมยาตามตำราที่ได้ศึกษากันกว่าช่วยเห็ดผลที่พิจารณาแล้วเป็นอันดี หากเกิดผลรักษาโรคได้หายได้ ตัวหมอแสงและคนไข้ของหมอแสงก็จะได้รับประโยชน์จากหมอแสงคนนั้น นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น แต่วิธีการที่หมอแสงใช้ทดลองกับตนเองก็ดี หรือกับคนไข้ก็ดี มักจะเป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสม ถ้ายาที่หมอแสงผสมนั้นมึพิษ อันตรายก็จะเกิดแก่หมอแสงและคนไข้ของหมอแสงด้วย

พฤติกรรมของหมอแสงนั้นจึงเป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม ซึ่งก็เป็นพฤติกรรมที่มีอยู่จริงในสังคมของมนุษย์ ตรงเท่าที่การศึกษากันว่ายังมีอยู่

พฤติกรรมทางจิตของตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องนั้น เป็นพฤติกรรมที่ผู้แต่งสร้างขึ้นสอดคล้องกับความเป็นจริงของมนุษย์ สิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์คือ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางครอบครัวและสังคม สิ่งแวดล้อมทางครอบครัวที่สำคัญคือ การสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ความรักใคร่สามัคคีปรองดองกันในครอบครัว และความรักความเข้าใจในกันและกันมีส่วนพัฒนาบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นอันมาก การอบรมเลี้ยงดูเป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะช่วยปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรมของตัวละคร นักมานุษยวิทยาและนักจิตวิทยาให้เหตุผลที่น่าเชื่อถือได้ว่า การเลี้ยงดูในวัยเด็ก ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาวมีส่วนช่วยสร้างบุคลิกลักษณะหรือนิสัยประจำตัวของบุคคลหนึ่ง ๆ ด้วย รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีก็มีส่วนเสริมสร้างพัฒนาการทางนิสัย ทางอารมณ์แก่บุคคลต่าง ๆ ได้

พฤติกรรมของตัวละครในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง เป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องและจะสามารถพบได้ในบุคคลทั่ว ๆ ไป ๒ คือ ตัวละครนั้นย่อมมีทั้งดีและชั่วปะปนกันไป ไม่มีใครที่เกิดมาขาวทุกด้าน และก็ไม่มีความดีโดยหาข้อตำหนิได้ ด้วยทวิภคธรรมค้ำขึ้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงสามารถสร้างความรู้สึกประทับใจให้แก่ผู้อ่านต่อตัวละครได้ ไม่มีตัวละครตัวใดที่มีการกระทำเกินเลยไปจากการกระทำของมนุษย์ นับเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของท่าน ซึ่งเป็นความสามารถที่ควรแก่การยกย่องยิ่งนักในแง่ของนักประพันธ์

พฤติกรรมของหมอบแสงมีทั้งคุณและโทษ กล่าวคือ เมื่อหมอบแสงทดลองผสมยาตามตำราที่ได้ศึกษากันว่าช่วยเห็ดผลที่พิจารณาแล้วเป็นอันดี หากเกิดผลรักษาโรคให้หายได้ ตัวหมอบแสงและภริยาของหมอบแสงก็จะได้รับประโยชน์จากการทดลองนั้น นับเป็นการส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น แต่วิธีการที่หมอบแสงใช้ยากลองกับตนเองก็ดี หรือกับคนอื่นก็ดี มักจะเป็นวิธีการที่ไม่เหมาะสม ถ้ายาที่หมอบแสงผสมนั้นมีพิษ อันตรายก็จะเกิดแก่หมอบแสงและคนไข้ของหมอบแสงด้วย

พฤติกรรมของหมอบแสงนั้นจึงเป็นทั้งคุณและโทษต่อสังคม ซึ่งก็เป็นพฤติกรรมที่มีอยู่จริงในสังคมของมนุษย์ ตรงเท่าที่การศึกษาค้นคว้ายังมีอยู่

✕ พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครในวรรณกรรมสองเรื่องนั้น เป็นพฤติกรรมที่ผู้แต่งสร้างขึ้นสอดคล้องกับความเป็นจริงของมนุษย์ สิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์คือ พันธุกรรมและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางครอบครัวและสังคม สิ่งแวดล้อมทางครอบครัวที่สำคัญคือการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ความรักใคร่สามัคคีปรองดองกันในครอบครัว และความรักความเข้าใจในกันและกันมีส่วนพัฒนาบุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของตัวละคร เป็นอันมาก การอบรมเลี้ยงดูเป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะช่วยปรับปรุงบุคลิกภาพและพฤติกรรมของตัวละคร นักมานุษยวิทยาและนักจิตวิทยาให้เหตุผลที่น่าเชื่อถือได้ว่า การเลี้ยงดูในวัยเด็ก ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาวมีส่วนช่วยสร้างบุคลิกลักษณะหรือนิสัย ประจำตัวของบุคคลหนึ่ง ๆ ด้วย รวมทั้งวัฒนธรรมประเพณีมีส่วนเสริมสร้างพัฒนาการทางนิสัย ทางอารมณ์แก่บุคคลต่าง ๆ ได้

พฤติกรรมของตัวละครในวรรณกรรมทั้งสองเรื่อง เป็นพฤติกรรมที่สอดคล้องและจะสามารถพบได้ในบุคคลทั่ว ๆ ไป ๒ คือ ตัวละครนั้นย่อมมีทั้งดีและชั่วปะปนกันไป ไม่มีใครที่เกิดมาเลวทุกด้าน และก็ไม่มีใครที่จะมีความดีโดยหาข้อตำหนิได้ ด้วยพฤติกรรมเหล่านี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงสามารถสร้างความรู้สึกระทึกใจให้แก่ผู้อ่านเมื่อตัวละครใด ไม่มีตัวละครตัวใดที่มีการกระทำเกินไปจากการกระทำของมนุษย์ นับเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของท่าน ซึ่งเป็นความสามารถที่ควรแก่การยกย่องยิ่งนักในแง่ของนักประพันธ์

สรุป ถิ่นปลายผล และข้อเสนอนั้น

การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมสอง เรื่องคือ เรื่องสี่แผ่นดินและหลายชีวิต ของ
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีสาระและรายละเอียดดังนี้

ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษากลวิธีในการสร้างวรรณกรรมสองเรื่อง ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
ทั้งในเค้าโครงแบบและเนื้อหา
2. เพื่อศึกษาศิลปะและการใช้ถ้อยคำและสำนวนโวหารต่าง ๆ
3. เพื่อศึกษาแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในเรื่อง
4. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครสำคัญในเรื่อง ตาม
แนวการวิจารณ์แผนใหม่ (The New Criticism)
5. เพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณีในราชสำนักไทยจากเรื่องสี่แผ่นดิน
และศึกษาชีวิต ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมและประเพณีของสามัญชนในเรื่องหลายชีวิต

วิธีดำเนินการค้นคว้า

1. ศึกษาชีวประวัติของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ด้วยการสัมภาษณ์โดยตรงและสัมภาษณ์
ผู้คุ้นเคยใกล้ชิดในด้านการงานและส่วนตัว และศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับ
ชีวิตและผลงานวรรณกรรม
2. ศึกษาและวิเคราะห์คุณค่าของเรื่องสี่แผ่นดินและเรื่องหลายชีวิตตามนิเวศวิทยาวิจารณ์
และการวิจารณ์แผนใหม่

การวิเคราะห์ชีววรรณกรรมทั้งสองเรื่องได้ดำเนินการไปตามจุดมุ่งหมายและวิธีดำเนินการ
ศึกษาค้นคว้าที่ได้กำหนดไว้ ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ ผู้เขียนปริญญาโทพบว่า วรรณกรรม
ทั้งสองเรื่องเป็นไปตามสมมุติฐานที่ตั้งไว้คือ

ของกุลสตรี ในวิชาหนังสือนั้น เรียนให้มีความรู้อ่านออกเขียนได้ ส่วนวิชาของกุลสตรีนั้นเรียน เพื่อเตรียมตัวเป็นผู้รับใช้สตรีชั้นสูงในวังอย่างหนึ่ง และเรียนเพื่อออกไปเป็นภริยาของเจ้านาย หรือข้าราชการอีกอย่างหนึ่ง วิชาที่เรียนมีการประดิษฐ์ดอกไม้สด ดอกไม้แห้ง การประกอบอาหาร การเย็บปักถักร้อย การอยู่งานพัก ส่วนในเรื่องกิริยามารยาทนั้น ได้รับการอบรม เข้มงวดเป็นพิเศษ

๑.๒ ~~๑.๒~~ การครองเรือน ส่วนมากสตรีจะไม่มีสิทธิในการเลือกคู่ครองเอง มักจะเลือกตามความเห็นชอบของผู้ใหญ่ และเมื่อออกไปครองเรือนแล้ว สตรีเป็นช้างเท้าหลัง ปกครองบ้านในฐานะแม่บ้านโดยตรง ส่วนการประกอบอาชีพนั้นเป็นหน้าที่ของสามี

๑.๓ ~~๑.๓~~ ด้านสังคม สตรีสาวจะออกงานสังคมพร้อมกับผู้ใหญ่ สตรีที่แต่งงานแล้วออกงานกับสามี ความเป็นอยู่สะดวกสบาย ไม่ต้องรับผิดชอบในการหาเลี้ยงชีพ มีการแต่งกายประกวด ประชันกันตามสมควร การแต่งกายของสตรีชาววังนั้นมีธรรมเนียมเป็นเรื่องเฉพาะ การติดต่อกับสัมพันธ์กับฝ่ายชายมีโอกาสตามสมควร การประกอบอาชีพมีทั้งเป็นพนักงานตำแหน่งต่าง ๆ ในเขตพระราชฐาน เช่น โขน พนักงานห้องเครื่อง ตลอดจนกระทั่งการค้าขาย การประดิษฐ์เครื่องหอมขาย การเย็บปักถักร้อยและอื่น ๆ

นวนิยายเรื่องหลายชีวิต

เรื่องหลายชีวิตเป็นนวนิยายประเภทสมจริงที่เสนอแบบเล่าเรื่อง ผู้แต่งเป็นครู เรื่องราวชีวิตและความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร ลักษณะของเรื่องเป็นเหมือนการนำเรื่องสั้นหลายเรื่องมาเล่าต่อกัน แต่มีแก่นเรื่องใหญ่เดียวกัน สอดคล้องกับแก่นเรื่องใหญ่ทุกเรื่อง ข้อที่เด่นอันพึงพิจารณาของนวนิยายเรื่องนี้คือ

1. เนื้อเรื่อง เป็นการแสดงการดำเนินชีวิตของบุคคลระดับชาวบ้านในชนบทที่มีอาชีพต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ ชาวนา ข้าราชการ แพทย์ นักประพันธ์ ศิลปิน และแม้กระทั่งโสเภณี
2. แก่นของเรื่อง ให้คิดข้อคิด แสดงแนวคิดทางพุทธปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องของกฎแห่งกรรม มีคุณค่าในคันสร้างสรรค์ คือ ชวนชักให้ผู้อ่านพิจารณาพฤติกรรมของตัวละครและผลสนองตอบ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของตน

3. ตัวละคร ผู้แต่งสามารถบรรยายลักษณะนิสัย พฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดของตัวละครได้อย่างละเอียด ชัดเจน มีความสมจริง โดยเฉพาะตัวละครของแต่ละเรื่องในจำนวนหลายเรื่อง พฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครทำให้โครงเรื่องและแก่นของเรื่องเด่นชัดขึ้น

4. สำนวนภาษา ผู้แต่งใช้ภาษาที่เรียบง่าย ตรงไปตรงมา เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง เหตุการณ์ในเรื่องและบุคลิกภาพของตัวละคร มีการใช้ความเปรียบทั้งโดยตรงและโดยอ้อม มีการใช้ภาษาสัญลักษณ์ และใช้สำนวนภาษาแบบไทย ๆ มีการบรรยายความและพรรณนาความ เพื่อสร้างความรู้สึกและอารมณ์

5. บทสนทนา ในเรื่องหลายชีวิตนี้มีบทสนทนาน้อยมาก เพราะผู้แต่งเป็นผู้เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นมาก่อนแล้ว และชีวิตแต่ละชีวิตที่นำมาเล่านั้นจบลงไปแล้วทุกชีวิต ผู้แต่งนำเรื่องมาเล่าในลักษณะของการยกชีวิตมาเล่าแต่ละชีวิตแต่ละคน มีการใช้บทสนทนาบอกลักษณะนิสัยของตัวละคร เพื่อเปลี่ยนบรรยากาศในการเล่าเรื่องเพียงบางตอน แต่ไม่ถึงกับทำให้เสียลักษณะของเรื่อง และบทสนทนาที่มีแทรกอยู่เพียงเล็กน้อยนั้นก็ให้ทั้งคติข้อคิดและความบันเทิงได้พร้อมกัน

6. ฉาก ผู้แต่งไม่ได้เน้นเรื่องฉากมากนัก แต่ในการสร้างบรรยากาศนั้นสามารถทำได้เป็นอย่างดีเหมาะสมกับอารมณ์และสถานการณ์ของตัวละครในเรื่อง ตอนใดที่กล่าวถึงสถานที่ที่มีมักจะกล่าวอย่างละเอียดให้ภาพพจน์ชัดเจน

7. ทัศนะและแนวคิด ผู้แต่งแสดงทัศนะและแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องของชีวิต สังคม เศรษฐกิจ การปกครอง อาชีพ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีและศาสนา ผ่านความคิดและพฤติกรรมของตัวละคร รวมทั้งเรื่องของความเชื่อต่าง ๆ ตลอดจนแสดงแง่คิดทางพุทธปรัชญาหลายประการ เช่น เรื่องของความรู้จักอัมรู้จักพอ เรื่องของความทุกข์ โดยเฉพาะเรื่องของกฎแห่งกรรม

8. คุณค่าต่อสังคมไทย เป็นนิยายสะท้อนชีวิตและความเป็นอยู่ของชาวชนบทหลายประการ เช่น

8.1 ในแง่ของสังคมวิทยา นับแต่ระบบครอบครัวที่แสดงให้เห็นชัดเจนว่า มาชิกในครอบครัวต่างมีความผูกพันใกล้ชิด บิดามารดาเป็นผู้อบรมสั่งสอนและให้ความรู้เกี่ยวกับศีลธรรม

จรรยา และความรู้เรื่องอาชีพ ทุกคนมีหน้าที่ทำงานเพื่อหาเงินมาใช้จ่าย เกี่ยวกับการศึกษา มีแหล่งการศึกษาสำคัญอยู่ 2 แห่ง คือ วิชาหนังสือเรียนที่วัดและโรงเรียน วิชาชีพเรียนที่บ้าน ระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับผลิตผลทางกลีกรวมและเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีการค้าขายและราชการกับอาชีพอื่น ๆ อยู่บ้าง ส่วนการสนุกรื่นเริงต่าง ๆ หาได้จากโรงมหรสพและตามบ้านที่จัดงานฉลองประเพณีต่าง ๆ เช่น แต่งงานหรือบวชนาค

8.2 ในเรื่องเกี่ยวกับประเพณีและค่านิยม ผู้แต่งไม่ได้ชี้ให้เห็นเด่นชัดในเรื่องของประเพณี เพียงแต่กล่าวถึงพิธีกรรมแต่ไม่บอกรายละเอียด แต่พอจะเห็นค่านิยมได้ชัดในหลายเรื่อง เช่น

- การนับถือพุทธศาสนา
- การรักพวกพ้อง
- ถือว่าการรับราชการ เป็นอาชีพมีเกียรติ
- การยกย่องคุณค่าของมนุษย์ที่ความดี
- การเชื่อโชคลาง

อภิปรายผล

จากผลของการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมสองเรื่อง ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เห็นได้ว่า แม้วนวนิยายทั้งสองเรื่องจะมีได้มีความใกล้เคียงทุกองค์ประกอบของนวนิยายก็ตาม แต่ส่วนใหญ่อยู่ในเกณฑ์มากทั้งรูปแบบและเนื้อหา วรรณกรรมสองเรื่องมีลักษณะร่วมกันบางประการคือ

1. เป็นนวนิยายประเภทสมจริง เสนอในรูปแบบของนวนิยายประเภทเล่าเรื่อง ผู้แต่งสมมุติตนเองเป็นผู้อยู่ทุกอย่างเกี่ยวกับตัวละคร
2. มีแกนของเรื่องที่ดำเนินตามแนวคิดทางพุทธปรัชญา เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เรื่องสี่แผ่นดินแสดงให้เห็นความไม่แน่นอนของสรรพสิ่งในโลก ทุกสิ่งเหมือนิจจังทั้งเรื่องของ

การบ้านและการเมือง เรื่องหลายชีวิตแสดงแก่นเรื่องสำคัญในเรื่องของกฎแห่งกรรม การกระทำทุกอย่างของมนุษย์ย่อมได้รับผลตอบสนอง 'ว่าการกระทำนั้นจะดีหรือเลว ความตายเป็นทั้งการลงโทษและการช่วยเหลือสู่แท่นไตร่ตรอง'

3. มีคุณค่าต่อสังคมโดยรวม นอกเหนือจากได้ความบันเทิงแล้ว ยังให้คติข้อคิดสำคัญหลายประการ เรื่องสี่แม่เคินมีคุณค่าในแง่ที่ได้ให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ชนบท ธรรมเนียมประเพณีของราชสำนักซึ่งบันทึกไว้อย่างละเอียด และมีรายละเอียดบางประการไม่เคยปรากฏที่ไหนมาก่อน เช่น เรื่องตลับงา ประการสำคัญคือ ผู้อ่านได้ทราบถึงชีวิตและความเป็นอยู่ของชาววังอย่างละเอียด ทั้งที่เคยปกติแล้ว สามัญชนจะมีโอกาสได้รับรู้ เรื่องเหล่านี้ น้อยมาก ส่วนเรื่องหลายชีวิตนั้นมีคุณค่าในแง่ที่สะท้อนชีวิต ความเป็นอยู่และอาชีพของชาวชนบทในแบบต่าง ๆ ไว้อย่างแบบ

4. ปรากฏทักษะและปรัชญาของผู้แต่ง มีคุณค่าในทางความคิดและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป เฉพาะในเรื่องของปรัชญานั้นทั้งสองเรื่อง เน้นพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ

5. มีคุณค่าในแง่ของความรู้ชนิดรอบของคนในสังคม การเสนอปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของตัวละคร อาจนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้สำหรับผู้อ่านบางท่าน

ข้อเสนอแนะ

โดยเหตุที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีผลงานวรรณกรรมเป็นจำนวนมากทั้งสารคดีและบันเทิงคดี ซึ่งผลงานวรรณกรรมของท่านล้วนแล้วแต่มีคุณค่าทางการศึกษา จึงใคร่ขอเสนอแนะไว้ว่า

1. น่าจะได้มีการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมประเภทอื่น ๆ ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช โดยเฉพาะบทความ ในแง่ของสารคดีและวิธีดำเนินความ
2. น่าจะได้มีการศึกษาวิเคราะห์นวนิยายประเภทที่เรียบเรียงและเก็บความจากวรรณกรรมต่างประเทศ เช่น เรื่องเบ๊งเฮ็ก ชูสีไทเฮา โจโฉนายภกลอดกลาด ฮวนนัง ฯลฯ
3. น่าจะได้ศึกษาเรื่องลึกลับตลกในแง่ของสังคมวิทยาโดยเฉพาะ
4. น่าจะได้ศึกษาอิทธิพลของชีวประวัติส่วนตัวของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่มีต่อนวนิยายของท่าน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กัณหา เคียงศิริ "ความคิดคำนึงของ ก.สุรางคนางค์ หลังจากอ่านเรื่องสี่แผ่นดิน" โดย .
 ก. สุรางคนางค์ (นามแฝง) ใน ขอยสวนพลู หน้า 249 ก้าวหน้าการพิมพ์ 2519
 ก้าวหน้า, สำนักพิมพ์ กิกฤทธิ 60 พิมพ์แจกเป็นบัตรพลีในงานทำบุญอายุครบห้ารอบ
 20 เมษายน 2514 ก้าวหน้าการพิมพ์ 2514, 354 หน้า
- กุหลาบ มลลิกะมาส วรรณกรรมไทย โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง 2516, 207 หน้า
 ——— วรรณคดีวิจารณ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 2521, 149 หน้า
 ——— วรรณคดีวิจารณ์ชุดที่ 1 เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาภาษาไทย 258
 มหาวิทยาลัยรามคำแหง 109 หน้า
- กุหลาบ สายประดิษฐ์ ลูกผู้ชาย โดย ศรีบูรพา (นามแฝง) พิมพ์ครั้งที่ 2 มุ่งศึกษา 2510,
 419 หน้า
- "เขาพูด" กิตติ สำนักพิมพ์แคว้นธรรม์เคีย 1: 79 กุมภาพันธ์ 2520
- กิกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. "ข้างสังเวียน" สยามรัฐ 15 พฤษภาคม 2521, หน้า 7
 ——— "ข้างนอกนา" สยามรัฐ 10 กันยายน 2519 หน้า 5
 ——— "กิกฤทธิพูดถึงปัญหาการศึกษา" ไทยรัฐ 5 กุมภาพันธ์ 2518 หน้า 1-2
 ——— โครงการถูกในตู้ พิมพ์แจกเป็นบัตรพลีในงานทำบุญอายุครบห้ารอบ 20 เมษายน
 2514 โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์ 2514, 131 หน้า
 ——— คุยกันเรื่องเก่าครั้งที่ 3 หน้า 1-7 หอสมุดแห่งชาติ 2520 (อักษำเนา)
 ——— "เกรียงรอง" เอกสิทธิ์ไทย 1: 8-12 มกราคม 2520
 ——— "เขียนขึ้นนอกศาลเจ้า" ชาวกรุง 5: ไม่ปรากฏหน้า กันยายน 2493
 ——— "ตอบปัญหาประจำวัน" สยามรัฐ 17 กันยายน 2495 หน้า 4

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "ผมก็หนึ่งเหมือนกัน" วังหลังวัฒนา พิมพ์แจกเนื่องในโอกาสที่ระลึก
ครบรอบ 85 ปี 19 ธันวาคม 2502 โรงพิมพ์จักร 2502 หน้า 97-99

———— สี่แผ่นดิน พิมพ์ครั้งที่ 7 ก้าวหน้าการพิมพ์ 2514, 2 เล่ม

———— หลายชีวิต พิมพ์ครั้งที่ 8 ก้าวหน้าการพิมพ์ 2517, 360 หน้า

คำม่วน เขียนดี (นามแฝง) "สะพานมรณะกับหลายชีวิต" อาจารย์สาร 5: 59 ตุลาคม-
ธันวาคม 2514

จันทร์จิรายุ รัตน์, ม.จ., ผู้รวบรวม "กวีหลังสงคราม" โดย พ.ณ ประมวลมารค (นามแฝง)
ใน นักกลอนบทขาวแท้ หน้า 320-330 ดวงกมล 2520

———— ผู้รวบรวม นิทานคำกลอนสุนทรภู่ พิมพ์ครั้งที่ 2 แพรวพิทยา 2515, 2 เล่ม

จารุณี เขมียวร "ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช กับการเปลี่ยนแปลง" อักษรศาสตร์พิวารณ
3: 49 สิงหาคม 2517

เจตนา นาควัชร "วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี" ใน วรรณไวทยากร:
ชุมนุมบทความทางวิชาการ: วรรณคดี สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2514,
1 เล่ม (หน้าไม้ติดต่อกัน)

———— ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2520, 67 หน้า

เจือ สตะเวทิน การใช้ภาษาระดับปริญา โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์ 2518, 167 หน้า

———— "ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นักนวนิยาย" ภาษาและหนังสือ 5: 72-75
พฤศจิกายน 2515

———— วรรณคดีวิจารณ์ โรงพิมพ์สุทธินิสารการพิมพ์ 2518, 178 หน้า

———— ศิลปการประพันธ์ พิมพ์ครั้งที่ 2 อักษรเจริญทัศน์ 2510, 321 หน้า

เฉลิมศักดิ์ รงคณิน "ข่าวหนังสือ" ฟ้าเมืองไทย 9: กุมภาพันธ์ 2521

ชลธีรา กวักอยู่และคนอื่น การใช้ภาษา เกดัดไทย 2517, 400 หน้า

ชลธีรา สัตยาวัฒนา การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย
ปริญญาทิพนธ์ อ.บ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2513 (อัครสำเนา)

เทียนวรรณ ตลกร้ายพจนกิจ โดย ศ.ว.ศ. วัฒนาโก หน้า 207 โรงพิมพ์พาณิชย์อุดม ร.ค. 126

ทัศนีย์ กระถายอินทร์ อารมณ์ขันในวรรณกรรมร้อยแก้วของไทยระหว่าง พ.ศ. 2453-2516
ปริญญาทิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ 2520 (อัครสำเนา)

นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่น วิทยาวรรณกรรม พิมพ์ครั้งที่ 2
แพร่พิทยา 2514, 1042 หน้า

บรรณาธิการสยามรัฐ, กอง ศิลปคดี พ.ศ. 251, 79 หน้า

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. "วิธีการวิจารณ์นิยาย" ใน พร้อม ศรีหงส์ หน้า 179-181
โรงพิมพ์ศรีหงส์ 2518

———— "หัวเลี้ยววรรณคดีไทย" ใน วรรณไวทยากร: ชุมชนบทความทางวิชาการ: วรรณคดี
สมาคมสังคมนักเขียนแห่งประเทศไทย 2514, 1 เล่ม (หน้าไม่ติดต่อกัน)

ประชา อุยธรรม ศึกษาศิลปะคดีและวรรณกรรม โฟร์สามต้นการพิมพ์ 2518, 450 หน้า

ประทีป วาทิกพินกร การใช้ภาษา โรงพิมพ์คุรุสภา 2514, 130 หน้า

ประทีป เหมือนมิล วรรณกรรมไทยปัจจุบัน สารสยาม 2519, 303 หน้า

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน การเขียนภาคปฏิบัติ ไทยวัฒนาพานิช 2518, 254 หน้า

———— ภาษาแก้ว ไทยวัฒนาพานิช 2518, 238 หน้า

ประกาศ วัชรภรณ์ ประวิทย์ประพันธ์ โดย ป. วัชรภรณ์ (นามแฝง) หน้า 74 พิมพ์ครั้งที่ 2
แพร่พิทยา 2516

เบ็ื่อง ณ นคร ถำบรรายวิภาการประพันธ์และหนังสือพิมพ์ หน้า 174 ไทยวัฒนาพานิช 2507
 ะอม โปะะกะณะ "วรรณศิลป์คืออะไร" ใน วรรณศิลป์ปริทัศน์ บรรณกิจ 2518, 336 หน้า
 โห้ แะมดำเจียง ชีวิตการต่อสู้ทางการเมืองนายถ้อย หน้า 113 สารสยาม 2518
 ฤๅญ ศรีจำลอง "สี่แผ่นดิน 21" โดย บุญเพ็ง ภูวาร์ (นามแฝง) ชาติไทย 21 พฤศจิกายน
 2521 หน้า 3

ยอน ละเมียด (นามแฝง) "จุดหมายถึงพ่อเฒ่าปีที่ 13" มติชน 10 พฤศจิกายน 2521
 หน้า 5

รัฐวณ อินทรกำแหง ภาพชีวิตจากนวนิยาย แพร่พิทยา 2513, 459 หน้า

—————วรรณกรรมวิจารณ์ กวงกบ 2518, 2 เล่ม

วิภาญ-พิศสุวรรณ "รายงานปรากฏการณ์ของสมาคมไทยมุสลิม กะวันใหม่ 20: 7 พฤษภาคม 2521
 วิทย์ ศิระกริยานนท์ วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์ พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพมหานคร 2504, 372 หน้า

สละ ลิขิตกุล, ผู้รวบรวม กิตติคุณเป็นนายกษัตริย์และงาน ศึกษาสัมพันธ์ 2519, 433 หน้า

สนา พรพัฒน์กุล เอกสารประกอบการสอนวิชาจิตวิทยาการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
 ประสานมิตร 2520, 189 หน้า (อักษรา)

สันต์ ท. โกมลบุตร ขาดแคลน โดย สันต์ เทวรักษ์ (นามแฝง) แพร่พิทยา 2507, 2 เล่ม

ลีลา พินิจกุลและคณะ ความก้าวหน้าไปทางวรรณกรรมไทย โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง
 2515, 556 หน้า

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กิตติคุณยาธิปไตย โดย ส. ศิวรักษ์ (นามแฝง) สารสยาม 2518, 48 หน้า

สุรวัดลี ภูมิก "สัมภาษณ์ ม.ร.ว. พักตร์พริ้ง ทองใหญ่" ประชาชาติ 9 มีนาคม 2518 หน้า 5

สุพรรณิ วราทร ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย เจริญวิทย์การพิมพ์ 2519, 300 หน้า

สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร พระอภัยมณี: การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ สมาคมห้องสมุด
แห่งประเทศไทย 2518, 399 หน้า

กรรณิศา อัญสุชี การสอนวรรณกรรมร่วมสมัยโดยเน้นการวิจารณ์ในระดับประกาศนียบัตร
วิชาการศึกษาชั้นสูง ปริญญาโท อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520 (อัครสำเนา)

ศรวิภา จรุงโรจน์ ณ อัญชยา ชีวประวัติและผลงานวรรณกรรมของ สันต์ ท. โกมลบุตร
ปริญญาโท อ.ม. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518 (อัครสำเนา)

เศรษฐกิจการเมือง "กึกก้องใจเร่ร่อนเงินแดง" เศรษฐกิจการเมือง ตุลาคม 2521
หน้า 36

อนุমানราชชน, พระยา การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์ โรงพิมพ์รุ่งพัฒนา 2515, 176 หน้า

อากาศคำเกิง รพีพัฒน์, ม.จ. นิเวศล่องนิเวศาว พิมพ์ครั้งที่ 10 แพรวพิทยา 2505, 232 หน้า

อาทิตย์ยา นวนาค "เปิดซอง" ข่าวกรุง 9: ไม่ปรากฏหน้า พฤษภาคม 2494

Forster, E.M. Aspects of the Novel. London ,Penguin International
1970, 360 p.

Wellek, Rene and Warren, Austin Theory of Literature. New York, Brace
& World, Inc, 1956, 375 p.

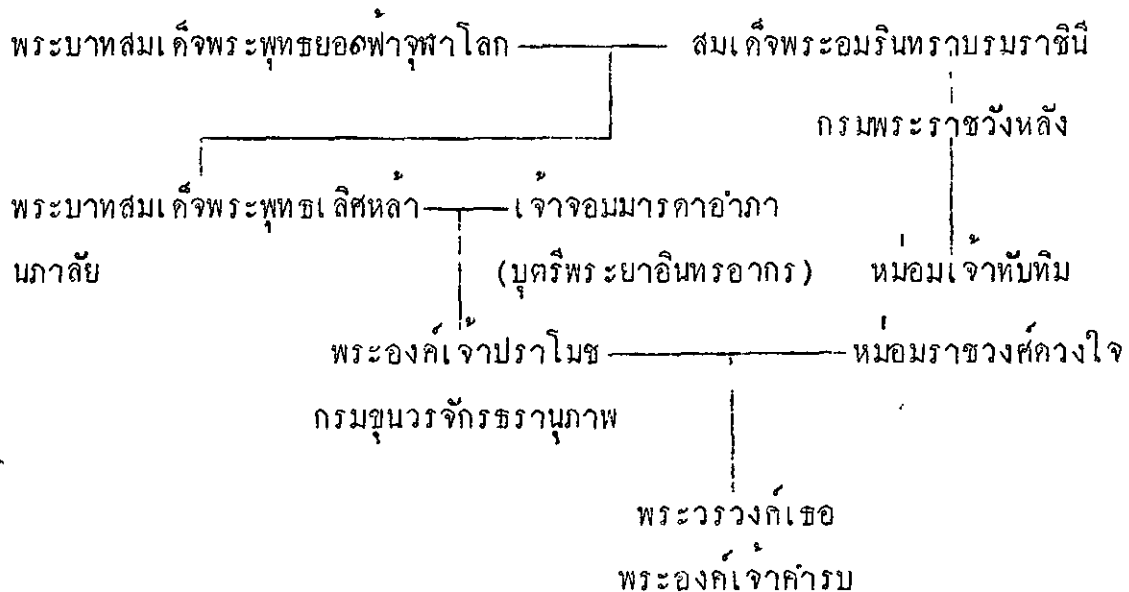
יורגטער

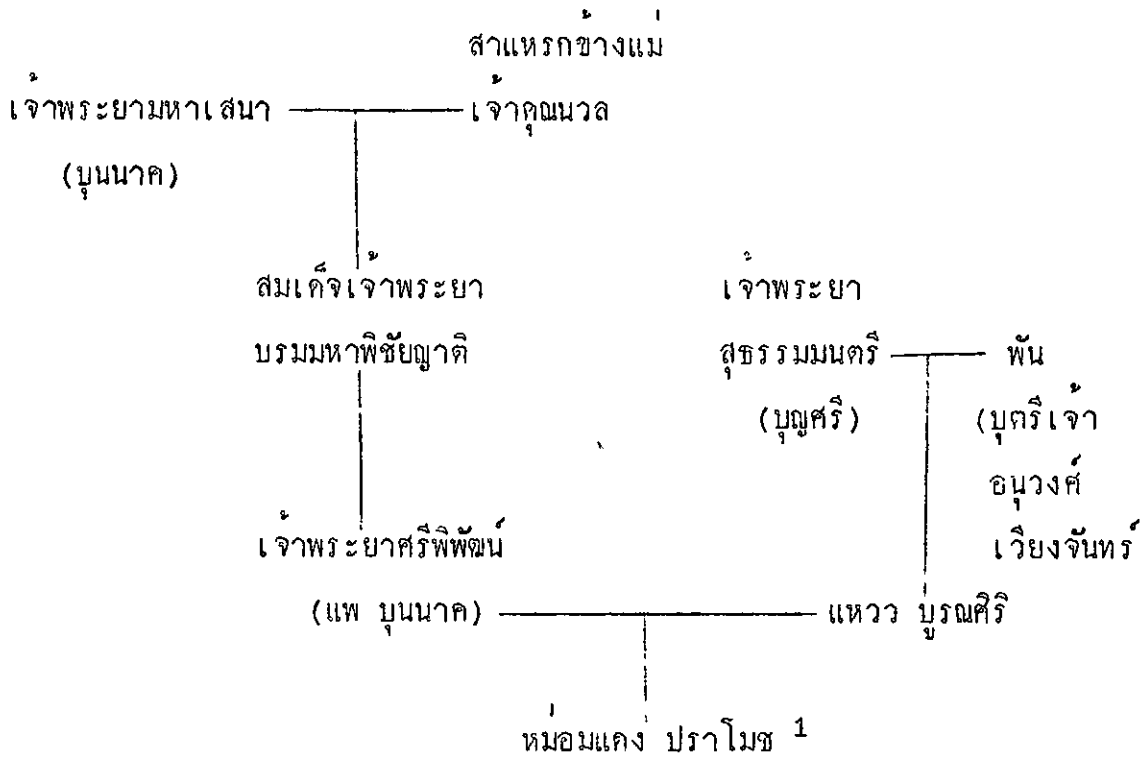
ภาคผนวก

ชีวประวัติและผลงานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นบุตรคนที่สามของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ และหม่อมแดง ปราโมช พระวรวงศ์เจ้าคำรบเป็นพระโอรสในกรมขุนวรจักรธรานุภาพใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าจอมมารคำภา เจ้าจอมมารคำภาของ กรมขุนวรจักรธรานุภาพนั้นเป็นชาวจีนแท้ ๆ มาจากแผ่นดินใหญ่ ต้นตระกูลของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ทั้งฝ่ายบิดาและมารดาล้วนสืบมาจากตระกูลที่เคยมีความสำคัญ ต่อแผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เขียนถึงการสืบสายตระกูลของท่าน เป็นแผนผังวงศ์ตระกูลไว้ในหนังสือโครงกระดูกในตู้ดังนี้

ลาแหกร้างพอ

¹ คีตกฤษ ปราโมช โครงกระดูกในตู้ หน้า 4-5.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เกิดเมื่อปีกุน ร.ศ. 130 ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ 20
 2538
 เมษายน พ.ศ. 2454 เวลา 7.20 น. ในเรือที่จอดอยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยา ตำบลบ้านมา
 ๗๔
 อำเภอดินทรบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ดวงชะตาตั้งนี้ คือ ลักษณะสัณฐานศาสตร์เมษ ร่วมกับพระ 1, 4,
 7, 8 พระ 6 ราศีพฤษภ (ตำราว่าปากพูดเพราะ ไม่ใช่ตะไกรอย่างที่เคยเข้าใจ พระ 9
 และ 0 สติตราศีสิงห์ พระ 5 สติตราศีตุล เป็นคนพิเศษเลื่องลือ พระ 3 สติตราศีคนู และ
 พระ 2 สติตราศีกุมภ์ ตำราทายว่า "อาทิตย์ร่วมลักษณะ ในราศีเมษหลายเมษ ไม่เสีย
 ที่มีปัญญา ทรัพย์รอนไม่ย่นนาน"¹

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีพี่ร่วมบิดามารดาเดียวกันห้าคน คือ

1. ม.ร.ว.บุญรับ พินิจชนคดี
2. ม.ร.ว.อุไรวรรณ ปราโมช
3. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
4. ม.ร.ว.ถวนเท้านึก ปราโมช

นอกจากนี้ ยังมีพี่สาวต่างมารดาอีกสองคนคือ ม.ร.ว.ประจักษ์พร ปราโมช ใน
 หม่อมผาด และ ม.ร.ว.สอางค์ ปราโมช ภายหลัง ม.ร.ว.สอางค์ สมรสกับกรมหลวงราชบุรี
 ติเรกฤทธิ์ มีหม่อมเจ้าโอรสองค์หนึ่ง คือ หม่อมเจ้าหญิงรำไพพรรณีสอางค์

พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ต้นสกุล "ปราโมช" เป็นพระโอรส
 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาอำภา ถ้าสืบสาวขึ้นไปอีก
 จะพบว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้นทรงสืบเชื้อสายมาจากมอญ ส่วนหม่อมแดง
 มารดาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นคนในตระกูลมุนนาค ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากแขก
 เปอร์เซีย ชื่อเฉกอะหมัด

¹ป.วชิราภรณ์ (นามแฝง) ประวัตินักประพันธ์ หน้า 74

สาเหตุที่ได้ชื่อว่า คิกฤทธิ นั้น ก็เพราะสมเด็จพระพันปีหลวงทรงตั้งให้คราวเสด็จ
ประพาสมณฑลพิษณุโลก พร้อมด้วยเจ้านายในรัชกาลที่ 4-5 ขณะนั้นพระองค์เจ้าคำรบประทับ
อยู่มณฑลพิษณุโลก สมเด็จพระพันปีหลวงทรงอุ้ม ม.ร.ว.คิกฤทธิ ปราโมช ซึ่งยังเยาว์อยู่มาก
ไว้ในวงพระกร ปรากฏว่า คินไปมาจนสมเด็จพระเจ้าทรงเหนื่อย จึงตรัสเรียกพอมารับไปและ
พระราชทานนามว่า "คิกฤทธิ" ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็มีเกร็ดเล่าว่า

พอพระองค์เจ้าคำรบย้ายไปอยู่มณฑลพิษณุโลกได้ประมาณสี่เดือนเศษ สมเด็จพระศรี
พัชรินทราบรมราชินีนาถพระพันปีหลวง ได้เสด็จประพาสมณฑลพิษณุโลกพร้อมด้วย
เจ้านายในรัชกาลที่ 4 และที่ 5 หลายพระองค์ พระองค์เจ้าคำรบได้ปลุกพลับพลา
รับเสด็จ และเชิญนายทหารผู้ใหญ่ในมณฑลนั้นไปเฝ้า และได้ทรงอุ้ม ม.ร.ว.คิกฤทธิ
ปราโมช ผู้บุตรเข้าเฝ้าด้วย สมเด็จพระพันปีหลวงทรงรับมาอุ้มและรับสั่งด้วยกับเด็ก
ว่า เจ้าชื่อกิกฤทธิแล้ว...เอ้า...จงทำท่าคิกไป คิกฤทธิก็เอนอยู่ในวงพระกร จน
สมเด็จพระเจ้าทรงเหนื่อย จึงเรียกให้พอมารับไปและพระราชทานนามว่า คิกฤทธิ และรับสั่ง
ให้คิกอีกที เด็กก็เอนตามรับสั่ง ต่อหน้าพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการเป็นอันมาก
ในพลับพลาที่ปลูกกลางสนามเป็นการรับเสด็จ

ต่อมาเพื่อเสด็จกลับจากภาคเหนือแล้วก็พระราชทานจดหมายฉบับหนึ่งโดยทรงรับ
คิกฤทธิ ปราโมช เป็นทายาทของพระองค์ท่าน ในลายพระราชหัตถ์นั้นว่า ข้าพเจ้า
ขอรับคิกฤทธิ ปราโมช เป็นหลานบุญธรรม ถ้าข้าพเจ้าสิ้นชีวิตลงไปก็ขอให้ทายาทของ
ข้าพเจ้าทุกคนจงทราบโดยทั่วกันว่า ข้าพเจ้ารับคิกฤทธิ ปราโมช เป็นหลานยาของ
ข้าพเจ้า ถ้าคิกฤทธิยากจนลง เมื่อข้าพเจ้าหาชีวิตไม่แล้ว ขอให้ทายาทของข้าพเจ้า
ทุกคนจงให้ส่วนแบ่งแก่คิกฤทธิ เท่าหลานยาของข้าพเจ้าทุกคนด้วยเทอญ¹

¹บุญรับ พินิจชนคดี "เจ้าช้อบเขยอยามารักฉันเลยฉันเป็นขงจ้ง" คิกฤทธิ 60

เกี่ยวกับเรื่องการจัดซื้อที่ดินนี้ เคยมีผู้อ่านสยามรัฐรายวัน เขียนถามไปว่า
เหตุใดจึงได้ซื้อเช่นนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตอบว่า

ผมก็นึกงุนไหงจិតต์	ซื้อที่ดินผืนนี้ด้วยใจ
ซื้ออื่นอย่างอื่นก็มีถมไป	ท่านไม่ใช้กลับตั้งชื่ออย่างนี้
เหตุที่ซื้อได้ฟังคนเขาว่า	เรื่องเพราะอาละวาดรื้อกองยิงนี้
เป็นฝ่ายค้านมาแต่แรกแปลกเต็มที่ พระพันปีประธานนามตามฤทธิ์เอ๋ย" ¹	

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นอัจฉริยภาพบุคคลหนึ่งของไทย มีความสามารถสูงยิ่ง
ในหลาย ๆ ทาง นอกจากจะเป็นนักประพันธ์ยิ่งใหญ่ของไทยแล้ว ยังเป็นนักการเมืองผู้
เคยดำรงตำแหน่งสูงสุดคือ ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เป็นนักหนังสือพิมพ์อาวุโสที่นักหนังสือ
พิมพ์ทั่วไปให้ความเคารพนับถือและยกย่องสรรเสริญ เป็นผู้เขียนบทความที่มีผู้นิยมนำมา
ที่สุด เป็นศิลปิน เป็นนักสังคมสงเคราะห์ เป็นนักการธนาคาร นักพูด นักคิด นักเขียนและ
เป็นแม่กระทั่งนักกรอง ท่านผู้นี้เป็นผู้มีพรสวรรค์อย่างยากที่จะหาผู้ใดเสมอเหมือน มีความรู้
และความชำนาญในกิจการหลายประเภท และที่สำคัญที่สุดคือ ได้ใช้ความสามารถต่าง ๆ
ทำคุณประโยชน์แก่ประเทศไทยอย่างมาก โพรซี แชมล่าเจียก กล่าวว่า

ท่านผู้นี้มีความรู้สารพัดอย่าง สามารถในทุกทาง ทำประโยชน์ให้กับสังคมเกือบทุก
แขนง มีมันสมอง สติปัญญาเป็นเลิศ หากเมืองไทยมีคนอย่างท่านผู้นี้เพียง 20%
บ้านเมืองจะเจริญก้าวหน้าไปกว่านี้มากทีเดียว... วิถีชีวิตของท่านผู้นี้น่าศึกษา
น่าจะเป็นเยี่ยงอย่างในการสร้างตัวเองและสร้างเกียรติยศชื่อเสียงสำหรับ
เยาวชนทั่วไปในปัจจุบัน²

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "ตอบปัญหาประจำวัน" สยามรัฐ 21 กันยายน 2293 หน้า 4.

²โพรซี แชมล่าเจียก ชีวิตต่อสู้ทางการเมืองนายกสัญญา หน้า 113.

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดมาตั้งแต่เยาว์วัย บุญรับ
พินิจชนคดี ผู้เป็นพี่สาวเล่าว่า

คึกฤทธิ์แสดงให้ เห็นว่ามีปฏิภาณดีมาตั้งแต่อายุน้อย จำได้ว่าเมื่อตอนยังเด็กอยู่
ปีนั้นได้ไปเที่ยวงานฤดูหนาวด้วยกัน เดินผ่านไปถึงร้านที่เขาขายปัญหาทันทีก็สนใจ
บอกว่า - คุณพี่หุคคอยช่างนอกกอนนะ อย่าไปไหน ผมจะเข้าไปหาขายปัญหาสักครู่
จะออกมา แล้วตัวเองก็เดินหายเข้าไปข้างใน ซึ่งในร้านก็จะมีแต่เจ้านายและ
ข้าราชการผู้ใหญ่เป็นส่วนใหญ่ เท่าที่จำได้ขณะนั้นคึกฤทธิ์อายุมากประมาณ 7-8
ขวบเห็นจะได้

ปัญหานั้นเขียนถามว่า คำว่าเทอตกุน ต่อสู มีชื่ออยู่ในพุทธประวัติ มีความหมาย
อยู่ในคน ๆ เดียวกัน คือใคร ให้ทุกคนที่อยู่ในที่นั้นเขียนคำตอบใส่กระดาษแล้วเขียน
ชื่อส่งไป คึกฤทธิ์เขียนไปในกระดาษว่า ชูชก พร้อมกับเขียนชื่อตัวเองว่า "คิตลิก"
พอเปิดปัญหาออกก็รับสั่งให้หาตัว ว่าเป็นใคร คนที่ตอบแล้วใช้ชื่อว่าคิตลิก รับสั่ง
ให้พาเขาเข้า พระมณฑปกราบทูลว่าเป็นคนที่สมเด็จพระนางเจ้ารำลึก รับสั่งว่าเป็น
ไปไม่ได้ ไม่ทรงเชื่อ ให้เขียนและเขียนชื่อใหม่อีกครั้ง ว่าจะเหมือนกันไหม ต่อหน้า
พระพักตร์ เพื่อเป็นการพิสูจน์ลายมือ ครั้นทรงเห็นว่าใช่แน่ ท่านรับสั่งต่อไปว่า
กูชี้ใคร ๆ ก็สู้เด็กไม่ได้¹

ความเฉลียวฉลาดของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น ทวีขึ้นตามวัยวุฒิและคุณวุฒิ
ดูเหมือนว่าปฏิภาณของท่านจะไม่มีวันลดถอยลงเลย เมื่อครั้งตอบปัญหาประจำวันในหนังสือ
สยามรัฐรายวัน ราว พ.ศ. 2493 ปรากฏว่าผู้อ่านต่าง "ติด" คอลัมน์นี้เป็นอันมาก และ
ท่านก็สามารถไขข้อข้องใจให้แก่ผู้ถามได้เป็นอย่างดี เมื่อผู้ถามตั้งคำถามมาเป็นร้อยแล้ว
ท่านก็จะตอบด้วยร้อยแล้ว ถ้าถามเป็นร้อยกรองไม่ว่าจะประเภทใด ท่านก็จะตอบด้วยคำ
ประพันธ์ชนิดเดียวกัน ครั้งหนึ่งมีถามปัญหาว่า

¹บุญรับ พินิจชนคดี "เจ้าชออบเซยอยามารักฉันเลขฉันเป็นขงจง" คึกฤทธิ์ 60

คุณหม่อมจ๊กคล้าย
เพราะรักเรื่องราวพัน
ขอลามสิ่งสำคัญ
ใครปลิดพระชนม์ไท

อรหันต์
ตอบได้
มินอก ประเด็นเลย
อยากรู้เหลือเกิน

ตอบ

ขงเบ้งดาวตกแล้ว
ศรีปราชญ์พอเข้าใจ
ชนนไชยพานแกล้ง
ขอรับออกโอรสอย่าง

ถึงเวร
ถูกล้าง
วัยเด็ก
เรื่องนี้ยอมจน¹

ด้วยความสะดวกและความสามารถสูงยิ่งในหลายทาง และด้วยความเป็นผู้ประกอบกิจอันทรงคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง ทั้งในฐานะพลเมืองดี และในฐานะนักคิด นักเขียน ผู้สร้างสรรค์งานอันเป็นประโยชน์ต่อสังคม โดยเฉพาะงานด้านการเขียนบทความเสนอแนะข้อคิดในหนังสือพิมพ์ น่าจะศึกษาประวัติส่วนตัวของท่านในแต่ละแนวทางเป็นลำดับ

การศึกษา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ได้รับการศึกษาอย่างดีมาตั้งแต่เยาว์วัย โดยเริ่มต้นจากการศึกษาครั้งแรกเมื่ออายุประมาณ 6-7 ขวบ ที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งในปัจจุบันคือโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย สมัยเมื่อโรงเรียนวังหลังตั้งอยู่ ณ บริเวณที่เป็นโรงพยาบาลศิริราช ปัจจุบัน สาเหตุที่ท่านเข้าไปเป็นนักเรียนโรงเรียนกุลสตรีวังหลังทั้งที่นักเรียนส่วนมากเป็นผู้หญิง คงจะเป็นเพราะบ้านอยู่ท่าช้างวังหน้าใกล้โรงเรียนอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งนั้น ท่านเขียนเล่าไว้ว่า

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "ตอบปัญหาประจำวัน" สยามรัฐ 17 กันยายน 2493 หน้า 4

สาเหตุที่ผมหลุดไปเป็นนักเรียนวังหลังกับเขาคือนั้น ผมเองก็ยังงง ๆ อยู่จน
บัดนี้ จำได้แต่ว่า วันหนึ่ง ผมวิ่งเล่นอยู่ที่บ้านผมก็ ๆ ตามประสาเด็กอายุ 6-
7 ขวบ แล้วแม่ผมท่านก็ปรารภขึ้นมาว่า "ไอ้หมอนี้เห็นจะต้องเข้าโรงเรียน
เสียสักที ถ้าจะต้องไปฝากหม่อมโกลท์ไว้ เพราะภาษาอังกฤษจะได้คื๋นน้อย"
ปรากฏว่าคำปรารภของท่านเป็นผล เพราะในที่สุดผมก็ถูกเอาตัวไปฝากไว้กับ
หม่อมโกลท์จริง ๆ (หม่อมโกลท์เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนกุลสตรีวังหลังสมัยนั้น
ราว พ.ศ. 2461) และภาษาอังกฤษของผมก็เลย "คื๋นน้อย" มาจนทุกวันนี้¹

วิธีการไปโรงเรียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สมัยก่อนนั้นก็ถือ ลงเรือจาก
ท่าช้างวังหน้าข้ามไปวังหลังทุกวัน ฉิน หิตะศักดิ์ ซึ่งเป็นครูอยู่ขณะนั้นเล่าให้ฟังว่า "คุณคึกฤทธิ์
นั้นเป็นเด็กน่ารัก ฉลาดและซุกซน มาโรงเรียนแต่เช้าทุกวัน ทุก ๆ เช้า จะได้เห็นคุณคึกฤทธิ์
นั่งวางท่าสง่ามาบนหัวเรือ ท่าทางใหญ่มากแต่เด็ก แต่งชุดทหารเรือ สีขาวสะอาด"²

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าเรื่องการไปโรงเรียนของท่านไว้ตอนหนึ่งว่า
บ้านผมอยู่ริมแม่น้ำฝั่งพระนครเหนือท่าช้างวังหน้าขึ้นไปหน่อย ฉะนั้น วิธีที่ผมจะไป
โรงเรียนได้สะดวกที่สุดก็คือไปทางเรือ เข้าขึ้นผมก็ลงเรือกรรเชียงถือกระบี่ไป
หนึ่ง ท่าท่าเหมือนกับมีตำรวจมารอมาคอยรับและ แล้วคนเรือก็ถือกรรเชียงเรือเอา
ผมไปถึงไว้ที่โปะหน้าโรงเรียน เป็นหน้าที่ของผมที่จะได้ขึ้นไปตามสะพานยาวจาก
โปะถึงคลัง ตกบ่ายเรือลำนั้นก็ไปรับผมกลับ³

ความรู้สึกแรกเข้าโรงเรียนของหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็คงเหมือนกับความรู้สึกทั่วไปของเด็ก ๆ คือ กลัวครู กลัวโรงเรียน ว่าเหว ไม่แน่ใจ และรู้สึกไม่คุ้นเคยกับ
เพื่อนใหม่ สถานที่ใหม่ และครู ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เล่าถึงความหลังไว้ว่า

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช "ผมก็หนึ่งเหมือนกัน" วังหลังวังหน้าอนุสรณ์ หน้า 97.

² อาจารย์ฉิน หิตะศักดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ มินตะสูตร เป็นผู้สัมภาษณ์

³ โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 7 มีนาคม 2520

³ ก. หน้า 97

วันแรกที่ผมไปถึงโรงเรียน แหม่มโคลธ์มารับผมถึงหน้าบ้าน ตั้งแต่ผมเกิดมาเป็นตัว
เป็นตนก็เพิ่งเคยเห็นแหม่มในระยะใกล้ชิดเป็นครั้งแรกคราวนั้น รู้สึกว่าชาวโพล
นไปทั้งตัว ตั้งแต่หัวถึงเท้า ผมก็ตกใจแทบสิ้นสติเพราะกลัวเต็มที แต่แหม่มเห็นท่า
ผมแสดงว่าจะกระโดดหนีแน่ แหม่มก็ฉวยข้อมือไว้ แล้วพูดภาษาฝรั่งเศสบ้างไทยบ้าง
เป็นทำนองไม่ให้ผมตกอกตกใจ ครู่หนึ่งแหม่มก็จูงมือผมเดินไปตามทางเท้าที่ตัด
ตรงจากหน้าบ้านไปยังเรือนหลังใหญ่อันเป็นที่อยู่ของแหม่ม สองข้างทางนั้นมีนักเรียน
ผู้หญิงมาขึ้นคูดมอยู่เต็ม ผมมองดูตัวตาของเด็กๆ แล้วก็เห็นสุดหล้าฟ้าเขียวเป็น
ผู้หญิงมีคิโปหมวก บางคนมองดูผมตาลงเหมือนกับว่าไม่เคยเห็นเด็กอะไรประหลาด
อย่างนั้น บางคนเห็นหน้าผมแล้วก็หัวเราะ ผมอายแทบจะแทรกแผ่นดินหนี ถ้าแหม่ม
ไม่ได้จับข้อมือผมไว้ผมก็อาจแทรกแผ่นดินไปจริง ๆ กว่าจะถึงกระโถนขึ้นเรือนแหม่ม
ผมก็เหนื่อยหอบ บนกระโถนนั้นมีผู้หญิงอีกคนหนึ่งเดินลงมาจับครึ่งทาง คนนี้เป็นผู้ใหญ่
แล้ว งามตาใจกระเบนสีเสื้อขาวตัดผมสั้น หน้าตาไม่ทารุณน่ากลัวเหมือนพวกที่ขึ้น
คูดมอยู่ข้างล่าง พอเห็นหน้าแหม่มก็ตกใจแทบกระโดดเข้าอก เพราะไหนจะกลัว
แหม่ม ไหนจะอายพวกนักเรียน พอเห็นผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่ทั้งแหม่มและนักเรียนผมก็เริ่ม
ยี่ดื้อเอาเป็นที่พึ่ง แหม่มบอกให้ผมไหว้ครูผมก็ยังนึกถึงแม่ครูตาทุกครั้ง เพราะ
เป็นครูคนแรกที่ผมได้ไหว้...

แหม่มครึ่งลากครึ่งจูงมือผมขึ้นเรือไปจนได้ แล้วก็พาผมเข้าไปในห้องนั่ง พอเข้า
ไปถึงในนั้น พันทองแหม่มก็เปิก แต่ผมไม่ได้ตั้งใจ "ทำให้มันเปิก" จะเป็นเพราะ
ตกใจ คั่นคั่น หรืออาย หรือเพราะทั้งสามอย่างก็ไม่รู้ได้¹

สมัยนั้นการเรียนระดับประถมศึกษาใช้เวลาเพียงสามปี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนวังหลังได้ประมาณปีเศษก็ย้ายไปเรียนที่โรงเรียนสวนกุหลาบ
วิทยาลัย สถานที่ผลิตบุคคลชั้นนำของไทย เมื่ออายุได้ 9 ขวบ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. 2464

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "ผมก็หนึ่งเหมือนกัน" วังหลังวัยฉกรรจ์ หน้า 98

เข้าเรียนชั้นมัธยมปีที่ 2 ได้เลขประจำตัว 4183 ครูประจำชั้นคนแรกชื่อ ขุนบำเหน็จวรสาร มีเพื่อนร่วมชั้น 32 คน ที่มีชื่อเสียงมากท่านหนึ่งคือ ม.ร.ว. สุนทราธิ สวัสดิกุล เมื่อสิ้นปี การศึกษาสอนไคกะแน 50.1% ได้เป็นลำดับที่ 22 เลื่อนวันไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ 3 ก. ครูประจำชั้นชื่อ ขุนลิขสุนทร สอบเลื่อนชั้นไค 53.7% ลำดับที่ 15 เมื่อเลื่อนไปเรียนชั้น มัธยมปีที่ 4 มีเพื่อนร่วมชั้นเพียง 27 คน สอบได้เป็นลำดับที่ 3 คะแนน 51.7% ครูประจำชั้น ชื่อ นายเปล่ง ถาวรยุทธ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้ได้ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์คนหนึ่งของไทย มีผลการเรียนในวันเด็กไม่เป็นที่น่าพอใจนัก เพราะไคคะแนนต่ำ แต่ละแผนวิชาภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะอ่านอังกฤษไคคะแนนสูงมาก คือ 29 จากคะแนนเต็ม 30 วิชาอ่านไทยไคคะแนน เต็ม 30 ส่วนวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ คณิตทุกวิชา แม้แต่วิชาพงศาวดารไทย ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะเหตุผลสองประการคือ อายุต่ำกว่าเพื่อนร่วมชั้นมาก เพราะเมื่อเรียนอยู่ ชั้นมัธยมปีที่ 4 นั้น อายุเพียง 11 ขวบ ในขณะที่เพื่อนร่วมชั้นมีอายุอยู่ระหว่าง 15-19 ปี และอีกประการหนึ่งก็คือ การให้คะแนนสมัยนั้นเข้มงวดมาก เพราะเท่าที่ตรวจสอบดูจากทะเบียน ประวัติการศึกษาของเพื่อนร่วมสถาบันระยะนั้น นี้ผู้สอบไคคะแนนสูงสุดเพียง 76% ซึ่งสอบได้เป็น ลำดับที่ 1

ผลการเรียนของท่านในโรงเรียนสวนกุหลาบเริ่มดีขึ้น เมื่อเลื่อนไปเรียนในชั้นมัธยม ปีที่ 5 มีนายสาย นิธินันท์ เป็นครูประจำชั้น สอบไคลำดับที่ 6 จากจำนวนนักเรียน 21 คน ไคคะแนน 58.2% ชั้นมัธยมปีที่ 6 สอบไคลำดับที่ 12 จำนวนนักเรียน 26 คน ไคคะแนน 59.9% มีนายปลั่ง พลอยพรม เป็นครูประจำชั้น พอขึ้นชั้นมัธยมปีที่ 7 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ลาออกไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ (ผลการเรียนคัดจากทะเบียนประวัติของโรงเรียน สวนกุหลาบวิทยาลัย)

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ เมื่ออายุได้เพียง 15 ปี เข้าเรียนในโรงเรียนเทรนต์คอลเลจในชั้นไฮสคูล ภายหลังจึงสอบเข้าเรียนที่ควีนส์คอลเลจ มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ได้รับเกียรตินิยมอันดับสอง สาขา

2519
2021
65

วิชาปรัชญา เศรษฐศาสตร์และการเมือง (Philosophy, Economics and Politics)
เมื่ออายุเพียง 22 ปี และเนื่องจากเป็นนักเรียนที่ได้รับเกียรตินิยม ตามระเบียบของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดจะประสาทปริญญามหาบัณฑิตให้ หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้ว 3 ปี ซึ่ง
ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เพิ่งจะเดินทางไปรับเมื่อปี พ.ศ. 2519 นี้เอง

ระหว่างที่ศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ ท่านพักอยู่กับครอบครัวของแซคเกิลตัน บ้าน
เลขที่ 66 ถนนเซนต์โรนอันส์ เมืองเซาท์ซี ซึ่งเป็นบ้านที่คนไทยนิยมไปพักกันมาก

ม.จ.อาชวทิศ ศิศกุล ซึ่งประทับอยู่บ้านเดียวกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในระหว่าง
ที่เรียนอยู่นั้น ทรงเล่าถึงเรื่องที่โคพบกันครั้งแรกว่า

สิ่งที่สะกิดใจเป็นครั้งแรกตั้งแต่วันแรกพบก็คือ รู้สึกว่าคุณชายพูดภาษาอังกฤษได้คล่อง
เก่งเหลือเกิน สามารถเล่าเรื่องต่าง ๆ เป็นภาษาอังกฤษควยสำนวนขมขัน ทำให้
คนฟังหัวเราะอย่างท้องคักท้องแข็งและถ้าจะเล่าเรื่องเมืองไทยให้ฝรั่งฟังก็มีความ
รอบรู้เป็นอย่างดี อธิบายอย่างแจ่มแจ้ง แสดงว่าเป็นคนฉลาดอย่างไม่มีข้อสงสัย
ข้าพเจ้าเป็นคนชอบฟัง คุณชายเป็นคนชอบพูด จึงมักจะสนทนากันเสมอ อีกสิ่งหนึ่ง
ที่ทำให้เราถูกคอกันก็คือ ไม่ว่าจะถูกถึงเรื่องโบราณหรือเรื่องสมัยใหม่ ไม่จำเป็น
ต้องขยายความว่าคนนั้นเป็นใคร คนนี้เป็นใคร พอเอ่ยเรื่องหรือเอ่ยชื่อก็มักจะต่อ
เนื้อความกันได้เสมอ ไม่เสียเวลา... คุณชายมาเล่าให้ฟังว่าในการสอบไล่หรือ
พระคัมภีร์ศาสนาคริสต์น คุณชายได้รับรางวัลที่ 1 ไม่ใช่แค่ของโรงเรียนเท่านั้น
แต่ได้รับรางวัลที่ 1 ของมหาดลควย ซึ่งนับว่าเป็นเกียรติอย่างสูง ซึ่งกลางที่จะมีคน
ไม่น้อยที่ยังไม่ทราบจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นการที่คุณชายจะมีความรู้ลึกซึ้งในเรื่องพระ
พุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของคุณชายเอง จะเป็นการประหลาดอันใด เพราะใน
เวลาเป็นนักศึกษาคุณชายก็ได้อ่านมามากพอสมควร¹

¹อาชวทิศ ศิศกุล "โคจรแห่งชีวิต" คึกฤทธิ์ 60 หน้า 19-21.

เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เดินทางกลับประเทศไทย โดยทางเรือพร้อมกับเพื่อนสนิทคือ ม.จ.อาชวทิศ ดิศกุล ระหว่างเดินทางมาถึงป็นังก็ไ้ทราบข่าวเศร้า คือ ข่าวการถึงแก่กรรมของมารดา ซึ่งความจริงแล้วท่านถึงแก่กรรมก่อนหน้านี้แล้ว แต่ทางบ้านมิได้แจ้งไปให้ทราบเพราะเกรงจะกระทบกระเทือนต่อการสอนได้ ครึ่งสุดท้าย

การศึกษาในโรงเรียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เสร็จสิ้นลงเพียงเท่านั้น แต่การศึกษาโลกและความรู้นอกโรงเรียนในมหาวิทยาลัยชีวิตนั้น ท่านยังคงศึกษาอยู่อย่างมาก และสม่ำเสมอ จนได้ชื่อว่าเป็นผู้ทรงคุณวุฒิอย่างสูง ในฐานะนักหนังสือพิมพ์ท่านได้รับปริญญาคุญบัญญัติทางวารสารศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2505 และได้รับปริญญาดุษฎีศาสตรบัณฑิตกิตติมศักดิ์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ. 2520

สรุปการศึกษา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เข้ารับการศึกษาศึกษาในสถานศึกษาทั้งสิ้นสามแห่ง คือ

โรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย (วังหลัง)

โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย

โรงเรียนเทรนต์คอลเลจ (Trent Collage) ประเทศอังกฤษ

มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด วิทยาลัยควีนส์คอลเลจ ประเทศอังกฤษ

ได้รับปริญญา

- B... (Hons) (Philosophy, Economics and Politics;

M.A. (Oxford)

- วารสารศาสตร์บัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

- ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขารัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

(ชื่อจริง)

งานด้านการสอน

นอกจากจะรับราชการแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังได้รับเชิญเป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัยอีกด้วย ท่านเริ่มงานการสอนครั้งแรกที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองสอนในระดับชั้นปริญญาโท สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ วิชาการธนาคาร เมื่อราวปี พ.ศ. 2485-2490 ขณะเดียวกันก็ได้รับเชิญไปสอนที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สอนระหว่างปี 2485-2495 เป็นเวลานานถึง 10 ปี และยังได้เป็นอาจารย์สอนวิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างปี พ.ศ. 2512-2516 หลังจากนั้นได้ว่างเว้นจากการสอนในมหาวิทยาลัยไป เพราะภารกิจทางอาชีพส่วนตัว คือหนังสือพิมพ์และการธนาคาร

สละ ลิขิตกุล แห่งหนังสือพิมพ์สยามรัฐ เรียบเรียงประวัติการทำงานของท่านไว้ในหนังสือ คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกฯ ชีวิตและงานว่า

งานด้านการสอน

- สอนวิชาการธนาคารในชั้นปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2485-2490
- สอนวิชาการธนาคารของการศึกษาเพื่อรับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2485-2490
- สอนในคณะพาณิชยและการบัญชี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2485-2495
- สอนในคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2491-2494
- เป็นผู้บรรยายวิชา "พื้นฐานอารยธรรมไทย" มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2512-2516
- เป็นผู้จัดตั้งและฝึกสอนคณะโขนธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2509-2516
- เป็นศาสตราจารย์พิเศษ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2514

- เป็นประธานกรรมการอำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2514-2517
- เป็นนายกกรรมการบริหารมูลนิธิช่วยนักเรียนขาดแคลนใน
พระบรมราชินูปถัมภ์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2504-ปัจจุบัน¹

ชีวิตสมรส

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เข้าสู่พิธีมงคลสมรสกับ ม.ร.ว.พัทตร์พริ้ง ทองใหญ่ ธิดาของ ม.จ.ทองทิพย์ ทองใหญ่และหม่อมมุกมลิลลา สุภาพสตรีชาวรัสเซีย ม.ร.ว.พัทตร์พริ้ง เป็นกุลสตรีผู้งามพร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ เป็นกุลสตรีไทยทุกกระเบียดนิ้ว เมื่อครั้งยังอยู่ในวัยสาวได้ชื่อว่าเป็นคาราวินหมู่ไม่หอม วัชรมีชัยบิณฑ์ที่แปลจากโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีบุตรธิดากับ ม.ร.ว.พัทตร์พริ้ง สองคน คือ ม.ล.รองฤทธิ์ ปราโมช และ ม.ล.หญิงวิสุมิตรา ปราโมช

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ใช้ชีวิตครอบครัวร่วมกับภรรยาอยู่ประมาณ 7 ปี ก็แยกทางหย่าขาดจากกันด้วยเหตุผลส่วนตัว ซึ่งในภายหลังมีผู้นำมาเขียนถึงเชิงวิพากษ์วิจารณ์ในทางเสียหาย เช่น กล่าวหาว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความวิปริตทางเพศ ไม่สนใจสตรีเพศ ซึ่งเรื่องนี้เป็นเรื่องส่วนตัวที่ไม่มีหลักฐานยืนยันได้ แต่เพื่อความเป็นธรรมต่ออัจฉริยภาพของไทยเกี่ยวกับเรื่องการหย่าร้าง ใครขอนำคำที่คุุณสุรวัลลี บุณนาค สัมภาษณ์ ม.ร.ว.พัทตร์พริ้ง ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ประชาชาติรายวัน มาเพื่อพิจารณาอีกทางหนึ่งด้วย

เราไม่ได้โกรธกัน ทุกคนเข้าใจผิดหมด ทุกวันนี้เรากียังเป็นเพื่อนกัน ไปมาหาสู่กัน บางวันตอนเช้าดิฉันก็ยังไปกินกาแฟกับเธอที่บ้านซอยสวนพลู วันเกิดของเธอดิฉันก็ไปอวยพรทุกครั้งไม่ขาด

¹สละ ลิขิตกุล "ประวัติศาสตร์าวารย์ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช" คึกฤทธิ์ ปราโมช
เป็นนายกาชีวิตและงาน หน้า 25-26

เหตุที่เราแยกทางกันมีหลายอย่าง เราไม่ได้มีชีวิตครอบครัวเหมือนคนอื่นเขา ย้ายบ้านอยู่คงจะ 20 คน

แต่งงานได้เดือนเดียวต้องย้ายไปลำปาง เพราะเธอถูกเกณฑ์ทหารตอน สงครามอินโดจีน แล้วย้ายไปเชียงของ คิณอยู่ลำปาง แล้วย้ายลงมากรุงเทพฯ อีก แล้วย้ายขึ้นไปลำปางใหม่ ไปทำงานที่ธนาคารไทยพาณิชย์ เพราะพี่เขยให้ ตำแหน่ง

ตอนทำงานธนาคารลำปาง คงจะเป็นช่วงที่เป็นครอบครัวอยู่บ้าง เราอยู่ ชั้นบนของธนาคาร เทียงเธอก็ขึ้นมากินข้าว บ่ายลงไปทำงาน 4 โมงกินน้ำชา กัน หลังจากนั้นก็ย้ายลงมากรุงเทพฯ ระหว่างสงคราม คิณกับลูกอพยพไปหัวหิน เธอทำงานอยู่กรุงเทพฯ แยกกันอยู่อย่างนี้ตลอดเวลา

เวลานั้นเราจน หลังสงครามคนขายตกต่ำมาก สมัยท่านปรีดีนั้นแหละคะ คนขายไม่มีทั้งงาน ไม่มีทั้งเงิน ไม่มีทั้งบ้าน ต้องไปอยู่ที่บ้านคุณพระพิณิจจนคดี ส่วนคิณจะย้ายเขาไปอยู่ควยไค้อย่างไร ต้องแยกไปเช่าบ้านอยู่ต่างหาก คิณ เองมาจากครอบครัวที่อบอุ่น แน่นแฟ้น แต่งงานมาคงอยู่ไม่เป็นหลักแหล่ง ย้ายบ้าน ไม่ค่อยได้อยู่กับสามี นี่แหละคะคือสาเหตุที่สำคัญ¹

และเมื่อผู้สื่อข่าวเรียงถามถึงสาเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้ชีวิตคู่ของท่านทั้งสองต้องอันปางลง ท่านก็ตอบคำถามว่า

คิณคิดว่าสาเหตุอื่น ๆ อย่างความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างสามีภริยาไม่ใช่เรื่องสำคัญ ที่ทำให้เราต้องเลิกกัน สาเหตุสำคัญก็เรื่องของการทำงานแยกกันอยู่ ตลอดเวลา ไม่ได้ ตั้งครอบครัว เรื่องความจนและเรื่องการเมืองซึ่งคิณไม่ชอบ พอคนขายได้ การเมือง เรียกได้ว่าหมกเนื้อหมกตัว ต้องขายของเถาเถา อีกอย่างหนึ่งคือเมื่อเล่นการเมือง

¹ สุวัณลี บุนนาค "สัมภาษณ์ ม.ร.ว.พักตร์พริ้ง ทองใหญ่" ประชาชาติรายวัน

แล้วก็ต้องเป็นพยานลึกลับเกอร์ ซึ่งฉันไม่ชอบ มีคนไปหาหาตู้ไม้ฉากที่บ้าน ทำให้เราไม่มีไพรเวซี

ระหว่างที่แต่งงานกันอยู่กันมา 7 ปี ก่อนจะเลิกกัน เรามีชีวิตแต่งงานปกติธรรมดา ฉันรู้สึกน้อยใจเมื่อมีคนเอาเรื่องส่วนตัวของคุณชายมาเขียน มาว่า เหมือนกับพวกผู้แทนที่ได้แต่พูด พูด ในสภา ถ้าคำว่าในเรื่องการเมืองไม่เป็นไร แต่การที่เอาเรื่องส่วนตัวของเขามาว่า โดยที่ไม่รู้ต้นลึกลับหาบาคีพอ ไม่เป็นการสมควร ควรจะเคารพในเรื่องส่วนตัวของคนอื่น เพราะของอย่างนั้นบางทีมันก็เป็นเรื่องช่วยไม่ได้¹

เป็นที่น่าสังเกตว่า คำให้สัมภาษณ์ของ ม.ร.ว.พัชรพริ้ง นั้นล้วนแล้วแต่แสดงถึงความเคารพยกย่องสรรเสริญความดีงามต่าง ๆ ของ ม.ร.ว.ศิกฤทธิ ปราโมช เป็นอันมาก ผู้วิจัยเคยมีโอกาสได้พบท่านทั้งสองพร้อมกันที่บ้านซอยสวนพลู สังเกตเห็นว่า ม.ร.ว.พัชรพริ้งให้ความเคารพนับถือ ม.ร.ว.ศิกฤทธิ ปราโมช เป็นอย่างยิ่ง และท่านทั้งสองต่างสนทนากันด้วยอัธยาศัยอันดีงาม ต่างถ้อยทีถ้อยสุณทานกัน

คำยืนยันถึงสาเหตุแห่งการหย่าร้างของ ผู้ที่เคยมีความผูกพันกันมาก่อน ย่อมมีค่าควรแก่ความเชื่อถือ ยิ่งกว่าคำกล่าวอ้างที่ปราศจากหลักฐานของผู้ที่อยู่นอกเป็นแน่ ประชา คุณยธรรมกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "เรื่องไม่เป็นมงคลเหล่านี้ ฟัง ๆ ไว้มาก็ดี ไม่จำเป็นต้องเชื่อเสมอไป ธรรมดาของคนที่มีความเชื่อเช่นนั้น ย่อมมีกิริยาอาการบางอย่าง ไร้ยางอาย ซึ่งเป็นผลดีแก่ผู้ถูกกล่าวหาเอง นั่นเท่ากับพิสูจน์ว่า ท่านมีศีลธรรมเพียงใด ออกหน้าไหน..."¹

ปัจจุบัน ม.ร.ว.ศิกฤทธิ ปราโมชพักอยู่บ้านเลขที่ 19 ซอยพระพิณิจ ถนนสวนพลู สาทร กรุงเทพมหานคร เพียงคนเดียว โดยมีเพื่อนแก่เฒ่าคือสุนัขซึ่งเลี้ยงไว้หลายตัว ในเวลาว่างท่านมีงานอดิเรกคือ การปลูกต้นไม้ดอกไม้ ใบ บริเวณบ้านของท่านกว้างขวางมาก

¹ประชา คุณยธรรม ศิกฤทธิและวรรณกรรม หน้า 110

และจัดสวยงามตามลักษณะบ้านทรงไทยทั้งหลาย ที่บ้านของท่านเป็นที่รวมความเก่าแก่ที่มีค่าของ ไทยไว้มากมาย ชาวต่างชาติมักจะมาขอเยี่ยมชมบ้านท่านในฐานะที่เป็นบ้านแบบไทย ๆ และ สถานีโทรทัศน์ในประเทศอังกฤษก็เคยมาถ่ายทำภาพยนตร์เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของท่าน

เวลาที่ท่านทำงานตามปกติก็คือ ประมาณ 10.00-12.00 น. เขียนบทความสำหรับ สยามรัฐ หลังจากนั้นก็ต้องรับแขกบ้าง ดูคนไม่ อ่านหนังสือบ้าง และเนื่องจากท่านดำรงตำแหน่ง รองประธานธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ ท่านมักจะไปทำงานที่ธนาคารในวันพุธหรือวันอื่น ๆ ตามสะดวก ชีวิตในบั้นปลายของท่านยังคงผูกพันอยู่กับนคร เมืองอย่างแน่นแฟ้น ทั้งในฐานะสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุพรรณบุรี หัวหน้ากลุ่มการเมืองกิจสังคมที่มีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎร

หน้าที่ราชการ

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษแล้ว ได้เข้ารับราชการครั้งแรกในกรม สรรพากร กระทรวงการคลัง ต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเลขานุการที่ปรึกษากระทรวงการคลัง กล่าวถึงหน้าที่เลขานุการส่วนตัวของ นายเยมส์ แบกส์เตอร์ ชาวต่างประเทศ ที่ทำหน้าที่ ปรึกษาราชการของกระทรวงการคลัง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ถูกหมายเกณฑ์เข้ารับราชการทหารตามหน้าที่ของชายไทย ทั่วไป และด้วยความรู้ความสามารถที่เหนือกว่าทหารเกณฑ์ในรุ่นเดียวกัน ท่านจึงได้รับยศเป็น "สิบตรี" แห่งกองทัพบก

ในยุคที่กำลังมีการก่อตั้งธนาคาร เมื่อพ้นเกณฑ์ทหารแล้ว ท่านได้เข้าทำงานในธนาคาร แห่งประเทศไทย ในตำแหน่ง "หัวหน้าฝ่ายในสำนักผู้อำนวยการธนาคาร ต่อมาได้ลาออกไปทำงาน ธนาคารเอกชนที่จังหวัดลำปาง ในตำแหน่ง ผู้จัดการธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาจังหวัดลำปาง

ราว พ.ศ. 2489 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้สมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนครและชนะการเลือกตั้ง แต่เป็นได้ไม่นานก็ลาออกจากสมาชิกภาพ เนื่องจากไม่พอใจที่ สมาชิกสภาผู้แทนบางกลุ่มเสนอขอขึ้นเงินเดือนให้แก่ตนเอง เมื่อ พ.ศ.

ในช่วงที่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอยู่นั้น ได้เริ่มเขียนบทความแสดงความคิดเห็นทางการเมืองลงในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ซึ่งมี สละ ลิขิตกุล เป็นบรรณาธิการ ต่อมาได้ออกหนังสือพิมพ์ของตนเองคือหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ซึ่งจะได้นำเรื่องราวละเอียดต่อไป

ด้วยความเป็นผู้รอบรู้ในศาสตร์หลายแขนง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงได้รับเชิญเป็นอาจารย์สอนหนังสือทั้งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นเวลายาวนานนับสิบปี วิชาที่สอนในระยะแรกก็คือวิชาการธนาคาร เศรษฐศาสตร์ ปรัชญา พื้นฐานอารยธรรมไทย ขณะนั้นอายุประมาณ 36 - 37 ปี กล่าวกันว่าในการสอนวิชาเศรษฐศาสตร์ ท่านได้สอดแทรกปรัชญาการเมืองไทยลงไปด้วย

ชีวิตการเป็นครูทำให้ท่านมีลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก ความรู้ความคิดของท่านจึงกระจายออกไปสู่ประชาชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงก็คือการสอนในมหาวิทยาลัย ทางอ้อมก็คือการเขียนบทความ สารคดีต่าง ๆ ตลอดจนการปาถกฐา การอภิปรายและการกล่าวสุนทรพจน์

เรื่องความเป็นครูของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น เป็นที่กล่าวขวัญกันเป็นอันมาก ในฐานะของ "ปราชญ์บุคคล"

วิจิตร เกษฤกษ์ เล่าว่า

นอกจากเศรษฐศาสตร์แล้ว วิชาอีกวิชาหนึ่งที่อาจารย์คึกฤทธิ์สอนให้พวกผมในชั่วโมงเศรษฐศาสตร์(แต่ไม่อยู่ในหลักสูตร) ก็คือ วิชาปรัชญาการเมืองไทย เป็นครั้งแรกที่พวกผมได้ยินคำวิพากษ์วิจารณ์การเมืองไทยอย่างตรงไปตรงมา และอย่างมีเหตุผล และเมื่อผมเริ่มมีศิลปะในการพูด นิสิตรุ่นผมจึงสนใจในการเมืองไทยขึ้นมาโดยไม่รู้ตัว ผมกล่าวกวาวว่า นิสิตรัฐศาสตร์จุฬารุ่นผมคนใด หากยังมีปณิธานจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองอยู่ ก็เป็นเพราะนิสิตคนนั้นได้รับความกลัวจากคำสอนนอกหลักสูตรของอาจารย์คึกฤทธิ์อยู่ด้วยเป็นอันมาก

อาจารย์คึกฤทธิ์ต่างกับอาจารย์อื่น ๆ อยู่อย่างหนึ่ง อาจารย์อื่น ๆ นั้นพอ นิสิตเรียนจบได้รับปริญญาก็ห่างเหินกันทันที แต่อาจารย์คึกฤทธิ์นั้นมีข้อเขียนของท่านเป็นสื่อให้ใกล้ชิดกับลูกศิษย์มาโดยตลอด สิ่งใดที่เคยสอนตั้งแต่ครั้งอยู่จุฬา สิ่งนั้นได้รับ

การย่ำมีให้ล้มหรือละเลยอยู่เสมอในการตอบปัญหาประจำวันหรือในบทความที่
อาจารย์ศีกฤทธิ์เขียน ลูกศิษย์ของอาจารย์ศีกฤทธิ์เป็นลูกศิษย์ที่เกรงไถ่ยาก เพราะ
ได้เห็นหน้าและได้ยินเสียงของอาจารย์อยู่ทุกวัน

และถ้าเป็นลูกศิษย์อย่างผม โอกาสที่จะเกรงไถ่หายากขึ้นเป็นทวีคูณ เพราะ
อาจารย์ศีกฤทธิ์เรียกหา และผมต้องพบอาจารย์ศีกฤทธิ์จริง ๆ อยู่ตลอดเวลา
เมื่อพบกันอาจารย์ศีกฤทธิ์เลี้ยงเหล้าเลี้ยงข้าว และคุยสนุกตามแบบของอาจารย์
ก็จริง แต่ไม่มีครั้งใดเลยที่อาจารย์ศีกฤทธิ์ไม่ให้สติผมและสอนให้ผมเป็นคนดี
ไม่วัยวิธีใดวิธีหนึ่ง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม

ลูกศิษย์อาจารย์ศีกฤทธิ์ที่เป็นตำรวจไม่ได้มีแถมคนเดียว แต่มีอีกหลายคน
และที่เป็นตำรวจใหญ่กว่าผมก็มี ผู้อื่นอาจจะนึกว่า อาจารย์ศีกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์
ตำรวจแล้วคงจะเกรี้ยวกราดเอากับลูกศิษย์ที่เป็นตำรวจด้วย แต่ที่จริงตรงกันข้าม
อาจารย์ศีกฤทธิ์ให้ทั้งสติและกำลังใจแก่ลูกศิษย์เหล่านั้นอย่างเต็มที่ หลายคนที่ย้อท้อ
จนเคยคิดจะลาออกไปประกอบอาชีพอย่างอื่นหรือไปเป็นผู้รายนั้น พอได้พบอาจารย์
ศีกฤทธิ์แล้วก็มีกำลังใจ กลับไปกักฟันพิทักษ์สันติราษฎร์ต่อไปได้

บ้านของอาจารย์ศีกฤทธิ์ที่ซอยสวนพลูนั้นเป็นอะไรหลาย ๆ อย่าง สำหรับ
ลูกศิษย์ของอาจารย์ เป็นโรงเรียนกิลปสำหรับลูกศิษย์ที่มีหัวทางกิลป เป็นสวนสัตว์
สำหรับลูกศิษย์ที่รักสัตว์และอยากจะพบสัตว์ (อาจารย์ศีกฤทธิ์เลี้ยงไว้ทั้งนก หนา
ปลาและหงส์ ไม่ได้เลี้ยงเล่นโก๋ ๆ แต่เลี้ยงจริง ๆ ขนาดพูดกันรู้เรื่อง) เป็นที่
ผ่อนคลายอารมณ์สำหรับลูกศิษย์ที่อยากเดินชมนก

แต่ที่ผมเห็นว่าสำคัญที่สุดสำหรับลูกศิษย์รุ่นโตอย่างผมก็คือ บ้านของอาจารย์
ศีกฤทธิ์เป็นที่จักของโหวระหว่างรุ่นหรือที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งว่า generation
gap เพราะลูกศิษย์ที่ไปมาหาสู่อยู่ที่บ้านของอาจารย์นั้น มีทุกมหาวิทยาลัยและทุก
รุ่น ซึ่งตามปกติผมจะพบไม่ได้แม้ที่สมาคมนิสิตเก่า หรือถ้าหากพบที่อื่นได้ก็คงจะพูด
กันไม่รู้เรื่อง เพราะไม่มีลามอย่างอาจารย์ศีกฤทธิ์อยู่ด้วย

เพราะอาจารย์คึกฤทธิ์แท้ ๆ ลูกศิษย์รุ่นผมจึงรู้ว่า ลูกศิษย์รุ่นจิ๋ว นั้นไม่ได้ยาวแต่ผมของมัน สถิติปัญญาความคึกของมันก็ยาว และยาวกว่าหงอก บางคนเสียอีก เพราะอาจารย์คึกฤทธิ์อีกนั่นแหละ ลูกศิษย์รุ่นโตอย่างผมจึงรู้ว่า ลูกศิษย์รุ่นจิ๋ว นามสกุลเพราะ ๆ และยาว ๆ ที่ใคร ๆ ชอบเรียกว่า ลูกเจ๊กนั่น มันรักและหวงแหนเมืองไทยยิ่งกว่าพวกนามสกุลสั้น ๆ บางพวกเสียอีก... พวกผมรู้ดีมานานแล้วว่า วันที่อาจารย์คึกฤทธิ์อายุครบ 60 ปี จะต้องมาถึงแน่นอน แต่ดูเหมือนจะไม่มีใครคิดว่า วันนั้นจะนำเอาความแค้นมาสู่อาจารย์คึกฤทธิ์ ตรงกันข้าม พวกเราคงจะคิดแต่ว่า วันที่ 20 เมษายนของทุกปีนั้น ต่อความหนุ่มของอาจารย์คึกฤทธิ์ให้ยืนออกไปอีก

และจำนวนลูกศิษย์รุ่นต่าง ๆ ของอาจารย์คึกฤทธิ์ที่นับแต่จะมากขึ้น ๆ และหนุ่มลง ๆ นั้น ก็เป็นเครื่องยืนยันอย่างแน่นแฟ้นว่า "คึกฤทธิ์" จะไม่มีวันแก่

จะเห็นได้ว่าหน้าที่ราชการของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น แม้จะไม่ได้ยึดเป็นอาชีพถาวร แต่ก็ใช่ว่าเป็นงานที่สร้างชื่อเสียงเกียรติคุณให้เป็นอันมาก ในฐานะที่ท่านเป็นครูท่านเป็นครูที่ได้สร้างศิษย์ผู้จะทำประโยชน์แก่ประเทศชาติมหาศาล

นอกจากการสร้างสมคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติในการรับราชการแล้วและเป็นครูผู้มีลูกศิษย์จำนวนมากในแทบทุกมหาวิทยาลัยแล้ว ผู้ที่สมัครเป็นลูกศิษย์ของท่านจากงานเขียนจากการพูดก็มีอีก เป็นอันมาก เนื่องจากความสามารถเยี่ยมยอดของท่านยากที่จะหาใครเสมอเหมือน ท่านเป็นทั้งนักอ่านนักค้นคว้า

นักอ่านนักค้นคว้า

หลักฐานสำคัญที่จะสนับสนุนให้เห็นว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนักอ่านนักค้นคว้า มีความรู้แตกฉานในศาสตร์หลายประการคือการตอบปัญหาประจำวัน ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2493 อันเป็นปีแรกถึงหนังสือพิมพ์ฉบับนี้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2516 ในการตอบปัญหาประจำวันนั้น เป็นการตอบปัญหาวนต่อวัน ซึ่งสาระแห่งคำถามนั้นมีในศาสตร์

ทุกสาขา ซึ่งท่านก็ได้ให้ความกระจ่างในคำตอบอย่างชัดเจนทั้งในเรื่องของเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ปรัชญา จิตวิทยา ศิลปะและวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งการที่จะตอบปัญหาไขข้อของใจแก่ผู้ถามได้นั้น ผู้ตอบคงเป็นผู้ที่ได้ศึกษาวิชาการต่าง ๆ เป็นอันมาก

นอกจากนี้ ความรู้ในทางภาษาของท่านก็ยังนับว่าเป็นเยี่ยม นี้ผู้กล่าวว่าคุณมีความรู้ในภาษาละตินเชี่ยวชาญถึงขนาดรู้ลงไปถึงรากศัพท์ที่เคี้ยว และยังปรากฏอยู่เสมอว่าท่านแสดงความกิตติเห็นเกี่ยวกับการใช้ภาษาไทย การเขียนคำไทยผ่านทางบทความที่ท่านเขียน หรือบางครั้งท่านก็ได้แสดงทัศนะในการใช้ภาษาในโอกาสที่ได้รับเชิญไปพูดในที่ต่าง ๆ เช่น ในคราวที่รับเชิญไปปาฐกถาทางวิชาการ ในหัวข้อเรื่อง สังคมมุสลิมที่ข้าพเจ้ารู้จักคราวหนึ่งท่านกล่าวถึงการใช้ภาษาว่า

ส่วนภาษาพื้นเมืองนั้น ที่ไหนเขาก็ใช้ในโรงเรียนประชาบาลแพร่หลายไปทั่วในภาคเหนือ ภาคอีสาน ก็เขาก็พูดไทยได้ชัดเจน พวกคนที่โรงเรียน พวกคนที่สถานที่ราชการ แรกพอกลับบ้านเขาก็พูดระหว่างพี่น้อง เขาก็จะพูดกันเป็นภาษาไทยภาคเหนือ ภาษาไทยภาคอีสาน ซึ่งคนภาคกลางฟังไม่ออก มันเป็นเรื่องของเขา ก็ไม่เห็นว่าจะเสียหายอะไร มีหน้าใช้ภาษาพื้นเมืองต่าง ๆ นั้น ในความเห็นของผม เห็นว่าควรต้องรักษาไว้อย่างยิ่ง ไม่ควรปล่อยให้สูญไปโดยเด็ดขาด¹

ในฐานะที่เป็นผู้ศึกษาค้นคว้าต่าง ๆ เป็นอันมาก ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของไทยปัจจุบันไว้อย่างน่าสนใจว่า

นักการศึกษาเมืองไทยจะต้องเข้มแข็งให้มากกว่าที่เป็นอยู่ ไม่ใช่ยอมทำตามคนนั้นคนนี้ตลอดไป เมื่อเห็นอะไรไม่ถูกไม่ควรก็นิ่งไม่ยอมพูด เพราะจะทำให้เกิดผลร้ายต่อการศึกษา เรื่องการศึกษาเป็นหน้าที่โดยตรงของนักการศึกษาในการจะปลูกฝังความเข้าใจในเรื่องการศึกษา ไม่ใช่เฉพาะลูกศิษย์ แต่ยังคงต้องกระจายความเข้าใจนี้ไปสู่

¹ วิชาญ พิศุวรรณ "รายงานการปาฐกถาของสมาคมไทยมุสลิม" ตะวันใหม่

จนถึงประเทศอิตาลี แต่ผ่านมานั้น กระทรวงศึกษาธิการซึ่งยากที่สุด ย่อมมักจะเก่งกับเด็ก แต่กลัวคนอื่นไปหมด กลัวนักการเมือง บางครั้งมีความกลัวใหม่ ๆ จะทำแต่เกรงจะไม่ไฉฉาเท่าที่ควร ก็เลยเลิกความคิดนั้นเลย ๆ จึงทำให้เกิดผลเสียแก่ระบบการศึกษา ซึ่งผมก็จะได้รับผลก็คือ เมื่อนักการศึกษาเอง จะต้องทอดยเพราะเมื่อระบบการศึกษาไม่คิดจะฉีกเสียแล้ว เด็กก็ยอมจะทำตามแบบแผนที่ฝึกกันต่อไป เพราะฉะนั้นนักการศึกษาจะต้องมั่นใจตัวเองกันให้มากขึ้น

นอกจากนั้น จะคงพยายามเปลี่ยนแปลงทัศนคติของกระทรวงศึกษาเรื่องจบมหาวิทยาลัย คนส่วนมากมักจะหวังให้ลูกหลานของตนเรียนจบจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ได้ได้ แต่ก็ต้องยอมรับว่า มหาวิทยาลัยไม่มีทางขยายตัวไวกว่าที่เป็นอยู่ และถ้าประชากรทั้งประเทศจบมหาวิทยาลัยกันทุกคน ปริมาณก็จะไม่มีประโยชน์อะไร ถ้าคนไทยทั้ง 45 ล้านคน ใครออกเคอร์หรือใครปริญญาโทกันหมด บ้านเมืองก็คงจะต้องปั่นป่วนอย่างแน่นอน เราต้องยอมรับความจริงว่าคนที่จบปริญญานั้นมีคุณภาพสูง แต่ถ่วงลดยให้คนจบปริญญามาก ๆ ก็ทั้ง ปริญญาที่ไม่มีความหมาย และที่ทางมหาวิทยาลัยรามคำแหงทำอยู่ก็ถือเป็นมหาวิทยาลัยเปิดอย่างในปัจจุบัน เมื่อจะรับเด็กนักเรียนที่จบ ม.ศ. 5 และไม่สามารถสอบเข้ามหาวิทยาลัยอื่นได้ โดยไม่ได้มีการคัดเลือกหรือทดสอบความรู้แต่อย่างใด ทั้งยังมีการสอนทั้งทางวิทยาและมีการฟังบรรยายในบางครั้งให้เป็นมหาวิทยาลัยครึ่งเปิดครึ่งปิดอย่างนี้ จะทำให้กลายเป็นกวนกัฏฐาหรือช่องโจรในที่สุด ซึ่งลุกลามเป็นปัญหาในทางการเมืองและความสงบของบ้านเมือง ตลอดจนทำให้การศึกษาระดับมหาวิทยาลัยมีหมองไปโดยใช่เหตุ

แต่การศึกษานั้นเป็นเรื่องที่เมื่อทำอะไรไปแล้วกว่าจะเกิดผลออกมาให้เห็นก็ต้องกินเวลาอย่างน้อย 1 ชั่วโมง ซึ่งนักการเมืองทำอะไรก็มักจะคำนึงถึงสิ่งที่จะใช้ผลในระยะสั้น เพื่อหาเสียงไว้ในการเลือกตั้งคราวต่อไป เช่น การไม่เก็บค่าเล่าเรียนในโรงเรียนรัฐบาลในปี พ.ศ. 2491-2492 ประชาชนก็เห็นว่าดี เพราะทำให้คนจนสามารถเข้าเรียนได้ แต่เกิดผลเสียที่คนคาดไม่ถึงคือ การศึกษาไม่สามารถ

ขยายตัวต่อไปได้เนื่องจากไม่มีเงินเข้า ไปจนเกือบประมาณ หรือเมื่อครั้งต้นก่เรียน
สอบตก คือไปได้ 50 ๖0 เป็นจำนวนมาก ชาวบ้าน หนังสือพิมพ์ก็ไว้วางใจ รัฐบาลก็เลย
แก้ไขโดยละคะแนน ถือว่าเด็กที่สอบได้คะแนน 49.05 เป็นสอบได้ไป

การโอนการศึกษาไปประชาบาลไปเป็นงานในสังกัดกระทรวงมหาดไทย สาเหตุ
ที่เกิดการโอนนั้นไม่ใช่เพราะการศึกษา แต่เป็นเพราะงบประมาณการศึกษา
ไป ถ้าอยู่กับกระทรวงศึกษาที่ไม่มีทางจะวงเงินทางกระทรวงมหาดไทยลด
เมื่อได้รับผิดชอบการศึกษา ประชาบาลก็ต้องไถ่เงินไปช่วย และงบประมาณของการ
ศึกษานั้นก็เป็นงบที่จะใช้ไปเรื่อย ๆ เมื่อเกิดความจำเป็นเร่งด่วนเกี่ยวกับของกระทรวง
กลาโหม ซึ่งทางกระทรวงกลาโหมตั้งธนาคารทหารไทยขึ้นก็ด้วยเหตุนี้ แต่กระทรวง
ศึกษานั้นไม่คิดจะตั้งธนาคารการศึกษา กลับปล่อยให้กระทรวงมหาดไทยเอาเงิน
งบประมาณการศึกษาไประดมทุนฝากธนาคารกสิกรไทย และนอกจากนั้น ครูประชาบาล
ยังมีประโยชน์แก่บรรดาผู้ว่าราชการจังหวัด ในการเกณฑ์มาทำกับข้าวและฟอนรำ
ต้อนรับผู้ใหญ่ที่ไปเยี่ยมเยียนจังหวัดของตนอีกด้วย¹

ความเป็นนักอ่านนักค้นคว้าของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น จะเห็นได้ชัดเจนจาก
บทความที่ท่านเขียน จากปรากฏการณ์ที่ท่านกล่าวโดยทั่วไป เพราะไม่ว่าท่านจะกล่าวถึงเรื่องใด
ท่านจะมีเหตุผลและหลักฐานมาสนับสนุนความคิดเห็นนั้นอย่างกว้างขวาง ผลงานที่ท่านเขียน
ขึ้นทั้งสารคดีและนวนิยาย ย่อมยืนยันให้เห็นถึงความรอบรู้ของท่านเป็นอย่างดี และใน
ขณะที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ท่านก็บริหารประเทศด้วยความฉลาด รอบรู้ จนกระทั่ง
เกิดประโยชน์แก่สังคมเป็นที่กล่าวขวัญอยู่ เรื่องสารคดีที่ท่านเขียนขึ้นนั้นมีทั้ง เรื่องของประวัติ
ศาสตร์ การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม อารยธรรม โบราณคดี ศิลปะ และแม้กระทั่ง
การวิจารณ์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นนักอ่านนักค้นคว้าอย่างแท้จริง

¹คึกฤทธิ์ ปราโมช "คึกฤทธิ์ ปราโมชพูดถึงปัญหาการศึกษา" ไทยรัฐ 19 กุมภาพันธ์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นอกจากจะเป็นนักอ่านแล้ว ท่านยังเป็นผู้มีความละเอียด และช่างสังเกตแม้ในเรื่องเล็กน้อย เช่น ครั้งหนึ่งเมื่อท่านเขียนบทความเกี่ยวกับเรื่อง เครื่องราง แต่เมื่อพิมพ์ออกมากลายเป็น เครื่องราง ท่านก็ถือเป็นเรื่องใหญ่เพราะจะทำในภาษาวิบัติ จึงชี้แจงว่า

เรื่องของภาษาวิบัติยังเกิดขึ้นกับตัวผมเองเรื่อย ๆ
เมื่อก่อนเขียนถึงเรื่องเครื่องรางของขลัง แต่พอพิมพ์ออกมาแล้วกลายเป็น
เครื่องรางไปได้

จะว่าใครผิดก็ไม่ได้ เพราะคนเคี้ยวนี้เขาไม่เห็นความสำคัญของอักษร ร และ
อักษร ล นึกว่าเหมือนกันและใช้แทนกันได้... คำว่ากล้านี้เอง ในปัจจุบันคนไทย
80 คน ใน 100 คน จะออกเสียงว่า ก่า...

ผมเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่ามีอักษร ร หรือ ล เอาไว้ทำไมในภาษาไทย ถ้าคนไทย
เราไม่ยอมรับความแตกต่างและไม่แลเห็นความสำคัญของอักษร 2 ตัวนี้...

อีกเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เกิดภาษาวิบัติขึ้นในภาษาไทยก็คือ คนไทยทุกวันนี้ไม่รู้จัก
ความหมายของคำ โดยเฉพาะศัพท์ที่หมายถึงของโบราณที่เคี้ยวนี้ไม่ใช่กันแล้ว

รางนั้นเป็นภาษาไทย หมายถึงภาชนะที่มีรูปยาวรี ใช้ใส่น้ำหรือใส่ของอื่น
ให้อยู่ในที่ที่เป็นทางได้เช่น รางน้ำ หรือรางหญ้า

รางเป็นภาษาไทยอีกคำหนึ่งหมายถึงนิมิตที่บอกโชคลีหรือโชคร้าย...

ส่วนเครื่องรางนั้นหมายถึงของศักดิ์สิทธิ์ที่ใส่ไว้ในรางที่มีอยู่ในห้องพระ
หรือห่อพระ

ทำไมจึงต้องใส่ราง

เพราะของเหล่านี้ ต้องห่อน้ำมันที่เสกถวายพระพุทธมนตร์เอาไว้ เพื่อให้คง
ความขลังอยู่ได้ตลอดไป และน้ำมันนั้นใส่รางไว้

ของที่ได้ไว้ในรายนามนั้นก็มีหลายอย่าง เช่น เขี้ยวหมูตัน เขากวาง คค เขี้ยวเสือ เล็บหมี่ พวกนี้มีคุณค่าทางอายุขัยคงกระพัน และทำให้มีอำนาจเหนือข้าศึก หรือศัตรู...

ด้วยเหตุที่พระพุทธรูปปางชนิศมีขนาดเล็กที่คนโบราณถือว่าต้องใส่รายนามไว้ จึงจะขลัง จึงเรียกพระพุทธรูปชนิดนี้ว่า "พระเครื่องราง" ไม่ใช่ พระเครื่องราง เป็นอันขาด¹

นักการธนาคาร-นักการค้า

เนื่องจากสำเร็จการศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์มาโดยตรง ประกอบกับเป็นผู้ที่หมั่นศึกษาหาความรู้และเฉลียวฉลาด ท่านจึงมีความชำนาญในด้านเศรษฐกิจ การธนาคารอย่างกว้างขวางและเป็นผู้ประสบผลสำเร็จในการประกอบธุรกิจเป็นอย่างยิ่ง ความสามารถของท่านในด้านเศรษฐศาสตร์เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้อนุมัติอนุญาตให้ท่านได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เนื่องในโอกาสฉลองวันครบรอบ 60 ปีของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้มีประกาศเกียรติคุณเป็นการยกย่องอีกด้วย

สละ ลิขิตกุล เรียบเรียงไว้เกี่ยวกับงานธุรกิจของท่านดังนี้

- เคยเป็นผู้จัดการธนาคารไทยพาณิชย์ สาขาลำปาง
- ปัจจุบันดำรงตำแหน่งรองประธานกรรมการธนาคารกรุงเทพพาณิชย์การ
- ประธานกรรมการบริษัท อุตสาหกรรมวิวัฒน์ จำกัด
- ประธานกรรมการบริษัท บาโฮมา จำกัด²

¹ คีฤทธิ์ ปราโมช "เครื่องราง" เอกลักษณ์ไทย 1: 1 มกราคม 2520

² สละ ลิขิตกุล "ประวัติศาสตร์จารย์ ม.ร.ว. คีฤทธิ์ ปราโมช" คีฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกาชีวิตและงาน หน้า 24

นอกจากการประกอบอาชีพส่วนตัวด้วยธุรกิจจะประสบผลสำเร็จอย่างงดงามแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังได้รับเชิญให้สอนวิชาเศรษฐศาสตร์และการธนาคารในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นเวลานานนับสิบปี สร้างลูกศิษย์ออกไปเป็นผู้นุมเศรษฐกิจของประเทศแล้วเป็นจำนวนมาก ลูกศิษย์คนหนึ่งที่เป็นที่รู้จักกันดีคือ นายบุญชู โรจนเสถียร กรรมการผู้จัดการใหญ่ธนาคารกรุงเทพ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทอย่างสูงในคานาเศรษฐกิจของไทย

ปัจจุบัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้บำเพ็ญประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจของชาติในแง่ของการเขียนบทความเสนอแนะแนวทางปรับปรุงเศรษฐกิจอยู่เสมอ ๆ และชี้แนวทางแก้ปัญหาในทุกโอกาสที่ได้รับเชิญไปพูดในสถานที่ต่าง ๆ

นักประพันธ์-นักหนังสือพิมพ์

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มชีวิตการประพันธ์ ด้วยการเขียนบทความลงในหนังสือพิมพ์ในอังกฤษ ขณะที่ศึกษาอยู่ที่นั่น ลงพิมพ์ครั้งแรกราวปี พ.ศ. 2473 ซึ่งขณะนั้นอายุราว 19 ปี และได้เขียนบทความตลอดเวลาที่ศึกษาอยู่จนกระทั่งสำเร็จการศึกษากลับมาเมืองไทย ก็ยังคงเขียนบทความให้หนังสือพิมพ์ต่างประเทศอยู่ ดูเหมือนจะเป็นผู้เขียนบทนำในหนังสือพิมพ์ลิเบอรัล ขณะนั้นยังทำงานอยู่ที่ธนาคารแห่งประเทศไทย บทความในหนังสือพิมพ์ลิเบอรัลของม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชนั้น จำแนกหัวเรื่องด้วยภาษาลาติน ซึ่งกล่าวกันว่า ท่านมีความรู้ภาษาลาตินขนาดรู้รากศัพท์ทีเดียว

งานเขียนภาษาไทยชิ้นแรกเข้าใจว่าจะเป็นบทสัทวาซึ่งลงพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ในนามของ "คึกฤทธิ์ ปราโมช" ซึ่งแต่เดิม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ส่งไปลงพิมพ์โดยไม่ใส่ชื่อ ซึ่ง สละ ลิขิตกุล บรรณาธิการเกียรติศักดิ์ ขณะนั้นใส่นามแฝงให้ว่า "คุณชาย" ซึ่งก็ปรากฏว่าถูกต่อว่าว่าไม่รักกันจริง ถ้ารักกันจริงต้องลงชื่อ คึกฤทธิ์ ปราโมช ทุกครั้งในงานเขียนของท่าน ต่อมาภายหลัง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้เขียนบทความสารคดี บทนำของบรรณาธิการให้หนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์เรื่อยมา

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ริเริ่มเขียนบทสัทวาในหนังสือพิมพ์สมัยนั้น เป็นครั้งแรก ซึ่งสละ ลิขิตกุล กล่าวว่า

‘‘ต่อนั้นหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ก็มีบทความของ “คึกฤทธิ์ ปราโมช” เรื่อง ๆ ที่... คุณชายเขียนนั้นมีทั้งบทความ คือนวนิยายของบรรณาธิการ ซึ่งลงชื่อจริง สารคดีและบทสัทวา ไหน ๆ เมื่อเขียนกันถึงเรื่องนั้นแล้ว ก็อยากจะคุยให้เชื่องสัทกนอย่ว่า บทสัทวาที่ลงพิมพ์ใน หนังสือพิมพ์สมัยนั้น ริเริ่มมาจาก คึกฤทธิ์ ปราโมช ก่อนใคร’’

สารคดีที่เขียนระยะแรก ๆ เป็นสารคดีที่ค้นคว้าจรูช “บุก” เช่น บุกภูเขาทอง บุกแกนอิเหนา บุกพม่า ฯลฯ

นวนิยายเรื่องแรกของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คือเรื่องชุดสามก๊กฉบับนายทุน ซึ่งเขียนครั้งแรกในราว พ.ศ. 2489-2490 ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์เกียรติศักดิ์ ชื่อ เรื่องเบ้งเฮ็ก เป็นนวนิยายที่เป็นที่กล่าวขวัญกันมากขณะนั้น ตอนแรกท่านเขียนนวนิยายตามคำขอเป็นส่วนใหญ่ มาเริ่มงานเขียนจริงจึงเมื่อราว พ.ศ. 2493 โดยเขียนเรื่อง โจโฉนายกลอดกลาด เป็นเรื่องชุดสามก๊กฉบับนายทุน ลงติดต่อกันทุกวันในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวัน เริ่มตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนสิงหาคม 2493 เมื่อจบเรื่องโจโฉนายกลอดกลาดแล้ว ก็เขียนเรื่องฮวนนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องที่ได้รับยกย่องว่าไซ้บทสนทนาไ้ยอดเยี่ยมที่สุด ถัดจากเรื่องฮวนนึ่ง ก็มาถึงนวนิยายเรื่องเอกคือเรื่อง “สี่แผ่นดิน” ซึ่งเริ่มลงพิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2494 และลงติดต่อกันไปทุกวันจนจบเมื่อราวเดือนพฤศจิกายน 2495 ต่อมาก็ได้เขียนเรื่อง หลายชีวิต ลงในหนังสือพิมพ์ข่าวกรุงรายเดือนเมื่อปี 2495

นวนิยายของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่เพียงแต่จะได้รับความนิยมในขณะที่เรื่องกำลังตีพิมพ์อยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์เท่านั้น แต่ได้รับความนิยมตลอดมาจนถึงคนอ่านรุ่นหลัง ปรากฏว่าบางเรื่องได้รับการพิมพ์ซ้ำถึง 14 ครั้ง เช่น ไผ่แดง ซึ่งได้รับการแปลเป็นภาษาต่างประเทศหลายภาษา คือ ภาษาอังกฤษ ภาษาพม่า และภาษาญี่ปุ่น สำหรับสี่แผ่นดินนั้นกำลังจัดพิมพ์เป็นภาษาญี่ปุ่นอยู่ปัจจุบันนี้

¹สละ ลิขิตกุล “ค้นคว้านิพนธ์หนังสือพิมพ์สยามรัฐ” คึกฤทธิ์ 60 หน้า 242

หนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันฉบับแรกออกวางตลาดเมื่อวันที่ 25 มิถุนายน 2493

นวนิยายของท่านหลายเรื่องได้รับคัดเลือกให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาทั้งในโรงเรียน วิทยาลัยครู และในมหาวิทยาลัย เช่น ไผ่แดง เรื่องสั้นชุดเพื่อนนอน หลายชีวิต ฮวนนึ่ง และ ชูสีไทเฮา

นอกจากงานเขียนนวนิยายแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังเขียนบทละคร คือเรื่อง ราโชมอน(แปล) และ จอนะรัน ลิวิงสตันนางนวล เรื่องแปลที่เสนอแนวคิดทางปรัชญา ปัจจุบัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่ได้เขียนนวนิยาย ท่านให้เหตุผลว่าเหตุการณ์บ้านเมืองไม่อยู่ในสภาพที่จะมาฉวยเสนอเรื่องท่านองนวนิยายอยู่ได้

ในฐานะนักหนังสือพิมพ์ นักเขียนบทความ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช สามารถช่วยชาติบ้านเมืองได้เป็นอันมาก ดูเหมือนท่านจะเป็นนักหนังสือพิมพ์เพียงคนเดียวที่สามารถคัดค้านกระแสคลื่นอันแปรปรวนของรัฐบาลได้ทุกสมัย แม้ในสมัยเผด็จการเรื่องอำนาจอย่างบุคคลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ท่านได้เขียนบทความแสดงความคิดเห็นเพื่อชาติบ้านเมืองอย่างตรงไปตรงมา โดยไม่หวั่นเกรงต่ออิทธิพลใด ๆ ตัวอย่างการคัดค้านการสร้างสนามบินหนองงูเห่า ซึ่งหากมีการอนุญาตให้สร้างประเทศไทยจะต้องเสียเปรียบชาวต่างชาติเป็นอันมาก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงเหตุผลชี้แจงรายละเอียดลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐติดต่อกันหลายวัน จนในที่สุดโครงการดังกล่าวก็ระงับไป

บทความของท่านมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้อ่านเป็นอันมาก แม้แต่นักหนังสือพิมพ์ด้วยกันก็ยังนำบทความของท่านไปเขียนต่ออีกเสมอ ๆ บางครั้งก็อ้างเอาคำพูดของท่านไปสนับสนุนบทความของตน ข้อคิดของท่านที่ปรากฏในบทความมักจะได้รับการกล่าวขวัญจากหนังสือพิมพ์ฉบับอื่น ๆ อยู่เสมอ และพบอยู่เสมอ ๆ ว่า นักข่าวบางคนหยิบเอาข้อเขียนของท่านไปเป็นข่าวอยู่เป็นประจำ

ผลงานการประพันธ์ของท่านมีทั้งเรื่องที่ได้นำมาจากต่างประเทศ เช่น ฮวนนึ่ง และหลายชีวิต เรื่องแปล และเรื่องที่ท่านผูกขึ้นเองหลายเรื่อง ที่เด่นจนจับใจผู้อ่านคือสี่แผ่นดินและหลายชีวิต ไผ่แดง รวมเรื่องสั้นของคึกฤทธิ์ 20 เรื่อง โดยเฉพาะเรื่องหลายชีวิตนั้นนับเป็นหนังสือที่มีแนวเขียนแปลกออกไปจากตลาดหนังสือเมืองไทย เพราะนำเอาเรื่อง

ของคนที่เข้าไปแล้วมาวิเคราะห์ความเป็นมา และพฤติกรรมเมื่อก่อนจะเสียชีวิต ทั้งนี้เพราะ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จงใจจะแสดงให้เห็นถึงเรื่องของกฎแห่งกรรม ก็นหลายก่นทำไม จึงต้องมาจบชีวิตในที่เดียวกัน ซึ่งเรื่องนี้มีนักวิจารณ์บางคน เช่น กำมวน เขียนดี กล่าวว่า เป็นเรื่องที่ลอกเลียนมาจากเรื่อง สะพานมรณะ (The Bridge of San Luis Rey ของ Thornton Wilder)

กำมวน เขียนดี กล่าวว่า

สะพานมรณะเป็นเรื่องแปลมาจาก The Bridge of San Luis Rey ของ ธอร์นตัน ไวลด์เคอร์ ในฉบับแปลนั้นบอกไว้ด้วยว่าลิขสิทธิ์ ปี ค.ศ. 1927 (พ.ศ. 2470) เป็นของ Albert & Charles Boni นั้นแปลว่า หนังสือนี้เขียนขึ้นเมื่อกว่า 40 ปีมาแล้ว ก่อนหน้าหลายชีวิตกว่า 20 ปี

หลายชีวิตของ"คึกฤทธิ์ ปราโมช" เป็นนวนิยายไทยที่โด่งดังมากเรื่องหนึ่ง ถึงขนาดเคยเป็นหนังสืออ่านนอกเวลาของนิสิต นักศึกษาในมหาวิทยาลัย เมื่อมีผู้กล่าวว่านวนิยายเรื่องนี้ลอกเลียนมาจากเรื่องของฝรั่ง ข้าพเจ้าเพียงแต่ฟังหูไว้หูก่อนต่อมาได้อ่านขอเขียนของ สะละ ลีวิศกุล เล่าถึงกำเนิดของเรื่องหลายชีวิต ก็ไม่มีเกาเม้งบอกไปในทางนั้นเลย จนกระทั่ง วันหนึ่งได้เข้าไปในร้านหนังสือ หยิบสะพานมรณะ ขึ้นมาพลิกดูที่หลังปก อ่านดูแล้วสะอึกใจเป็นอันมาก ในข้อความตอนหนึ่งดังนี้

เมื่อเพียงวันศุกร์ที่ 20 กรกฎาคม ค.ศ. 1714 สะพานตั้งงามที่สุดของเปรู โคซาคอง เป็นเหตุให้ผู้คนทาง 5 คน ตกลงไปในเหวเบื้องล่าง

ภราดาฮูนิเปอร์ ผู้แลเห็นเหตุร้ายครั้งนี้ สงสัยว่า "ทำไมชะตากรรมจึงได้บังเกิดกับบุคคลทั้งห้านี้" จึงได้ตั้งปณิธานที่จะสอบสวนลงไปให้ถึงชีวิตอันล้าลึกของบุคคลทั้งห้า ซึ่งแหวกอากาศตกลงไปในขณะนั้น เพื่อค้นหาข้อเท็จจริงในชีวิตที่คงสูญหายไปของแต่ละคนว่าเป็นไปตามควรแก่เหตุแล้ว

ที่สะอึกใจในข้อความตอนนี้ ก็เพราะเห็นว่าเนื้อหาข้างละม้ายคล้ายคลึงกับที่เคยอ่านในหลายชีวิตเหลือเกิน

หลายชีวิต... เปรียบชีวิตเหล่านั้นจึงต้องมาสิ้นสุดลงด้วยเหตุอันเดียวกัน และในเวลาเดียวกัน สถานที่เดียวกัน... แต่ละชีวิตจะเคยประสบกับกรรมอันร้ายแ... มาเหมือนกันทุกทีหรือไม่ หรือ คุณไม่น่าจะเป็นไปได้ ทางที่ที่เราควรศึกษาชีวิตเหล่านี้แต่ละชีวิต บางทีจะรู้ได้ว่า กรรมอันใดมันดำเนินไปได้เป็นไปได้อย่างไร...¹

การที่คำมวน เขียนได้ ใกล้เคียงใกล้เคียงนั้นก็เพื่อแสดงทรรศนะว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้นำเอาเค้าโครงเรื่อง "สะพานมรณะ" ของ ธอร์นตัน ไวล์เคอร์ มาโดยมิได้บอกที่มาของเรื่องให้ผู้อ่านได้รับรู้ แต่ถ้าจะให้ความเป็นธรรมแก่ผู้แต่งและพิจารณาตามความจริงที่ปรากฏอยู่ จะพบว่า การที่วรรณกรรมเรื่องหนึ่งจะมีเค้าโครงเรื่องคล้ายคลึงกับของต่างชาติไม่เป็นเรื่องแปลก เพราะย่อมแสดงว่า Theme ของเรื่องนั้น ๆ เป็น Universal เช่น เรื่องรามเกียรติ์ จะพบว่า มีทั้งรามเกียรติ์ของอินเดีย ลาว เขมร ไทย และทุกฉบับมีเค้าโครงเหมือนกัน แตกต่างกันในรายละเอียดเท่านั้น ฉะนั้นถ้าเราจะกล่าวว่า เรื่องหลายชีวิตลอกเลียนเรื่องสะพานมรณะก็ดูจะไม่ถูกต้องนัก เพราะยังมีเรื่องที่มีเค้าโครงทำนองนี้แต่ก่อนหน้าเรื่อง สะพานมรณะ ซึ่งแต่งโดยคอลลัสตอย นักเขียนรัสเซีย นอกจากนั้นยังมีนวนิยายไทยหลายเรื่อง ที่เอาเค้าโครงมาจากของฝรั่ง เช่น ไผ่แดง เรื่องสั้นของนิส จรรยงค์ แคมเปญโกมาเปลี่ยนแปลงรายละเอียดให้มีลักษณะเป็นไทย²

ถ้าพิจารณาจาก Theme แล้ว ทั้งหลายชีวิตและสะพานมรณะมี Theme ทำนองเดียวกัน กล่าวคือ เป็น Universal Theme โดยยึดเอาคำสอนของศาสนาซึ่งทุกศาสนาต่างก็ให้ยึดความดีเป็นที่ตั้ง หากดีความจากความน่าของเรื่องสะพานมรณะก็จะเป็นได้ว่า ธอร์นตัน ไวล์เคอร์ มีจุดประสงค์จะหยิบยกเรื่องราวของห้าชีวิต มาเขียนเพื่อหาข้อมูลว่า พฤติกรรม

¹ คำมวน เขียน "สะพานมรณะกับหลายชีวิต" ปารจารย์สาร 5(2) : 59, ตุลาคม-ธันวาคม 2514

² ศรีจันทร์ อยู่สุข การสอนวรรณกรรมร่วมสมัยโดยเน้นการวิจารณ์ในระดับประกาศนียบัตร วิชาการศึกษาระดับสูง หน้า 86.

ของตัวละครที่แสดงออกมาบนหน้านั้น สมควรแก่การตายหรือไม่ แต่กฤทธิ ปราโมชหยิบยก 11 ชีวิตมาเขียนเพื่อพิจารณาว่า ใครก่อกรรมใดไว้กับใคร ก่อกรรมอะไร เหตุใดจึงมาตายในลักษณะนี้ด้วยกัน พร้อมกับทุกชีวิต กฤทธิ ปราโมช ให้อ้อมแจวว่า "ที่เขียนเรื่องนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า เรื่องของกรรมเป็นเรื่องมีจริง ใครทำอะไรไว้จะต้องได้รับกรรมสนองเสมอ ไม่ช้าก็เร็ว"

แสดงให้เห็นชัดแจ้งว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เขียนเรื่องนี้ขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นผลของกรรมว่าผู้กระทำอะไรไว้รับอย่างไร เป็นการชักจูงผู้อ่านให้ระมัดระวังตนในการดำเนินชีวิต จึงไม่น่าเป็นไปได้ว่าจะมีการลอกเลียนกัน น่าจะเป็นเพราะเค้าโครงเรื่องมันดีเยี่ยมมากกว่า

นวนิยายชายก็อีกเล่มหนึ่งคือ สี่แผ่นดินซึ่งมีชื่อว่าได้รับคัดเลือกจากคณะกรรมการของสมาคมนักเขียนเพื่อส่งไปแปลเป็นภาษาอังกฤษและภาษาอื่นเพื่อพิมพ์เผยแพร่ไปทั่วโลกตามคำขอของ ดร. ลอว์เรนซ์ จี. พิกเกร์ริง วากสหพันธ์นักเขียนอเมริกา ชาวไต้หวันส่งพิมพ์ ตะวันสยามฉบับประจำวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2521 ได้พาดหัวไว้ถึง 3 บรรทัดในหน้า 13 คือ

"ถือคือ 5 นวนิยายชื่อก้องของไทยแปลเป็นอังกฤษ"

"สี่แผ่นดิน พุทธศักราชจะแพร่ไปทั่วโลก"

"อีก 3 เรื่อง กำลังพิจารณาตามความเหมาะสม"

เฉลิมศักดิ์ วงกมลสิน ผู้เขียนบทความ 'ชาวหนังสือของฟ้าเมืองไทยกล่าวถึงเรื่องเก่า' "ชาวนับได้ว่าเป็นชาวดีของวงการหนังสือเมืองไทย เพราะเป็นโอกาสที่บรรณาธิการไทยจะได้เผยแพร่ไปสู่สายตาโลกในภาษาสากล²

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ มัทตะธูกร เป็นผู้นำสัมภาษณ์
ณ บ้านซอยสวนพลู เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2520

²เฉลิมศักดิ์ วงกมลสิน "ชาวหนังสือ" ฟ้าเมืองไทย 9: 7 กุมภาพันธ์ 2521

วิธีการคัดเลือกนวนิยายของสมาคมนักเขียนจะมีลักษณะอย่างไรนั้น ชาวมิได้ให้
รายละเอียดไว้ แต่น่าเชื่อถือได้ว่างานดำเนินการด้วยความสุจริตรอบคอบ เพราะ
กรรมการของสมาคมล้วนแล้วแต่เป็นนักเขียนอาชีพผู้มีชื่อเสียง มีคุณวุฒิและมีคุณธรรม
สำหรับเรื่อง "สี่แผ่นดิน" และ "ขุนศึก" นั้น ผู้เขียนคัดค้านเห็นด้วยอย่างยิ่ง
เพราะเป็นนวนิยาย "อนตะ" มีความถึงพร้อมในองค์ประกอบของนวนิยาย¹

ปัจจุบัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไม่ได้อ่านนวนิยายอีกเนื่องจากสถานการณ์
ทางการเมืองไม่อำนวยให้นั่งเขียนเรื่องเพื่อฝัน บ้านเมืองต้องการข้อเสนอแนะมากกว่า
เรื่องเรีงรมย์ ท่านจึงยังคงเขียนบทความลงประจำในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ จากหน้าหัวหนังสือ
ของท่านเปลี่ยนไปตามความเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองของท่าน เช่น เมื่อท่านเป็นหัวหน้าพรรค
กิจสังคม แต่ไม่ได้รับเลือกเข้าสภาผู้แทนราษฎร แต่ลูกพรรคของท่านมีที่นั่งในสภา 16 ที่นั่ง
ทำหน้าที่ฝ่ายค้านในสภา จากหน้าหัวคอลัมน์ของท่านคือ "ชาวนอกนา" ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมืองโดยการปฏิรูปการปกครองของ พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ เมื่อวันที่ 6
ตุลาคม 2519 รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ขึ้นทำหน้าที่บริหารประเทศ หัวคอลัมน์ของท่าน
ก็เปลี่ยนไปเป็นชาวไกลนา แสดงความคิดเห็นทางการเมืองในฐานะผู้อยู่วงนอก ไม่มีสิทธิ
ไม่มีเสียงโดยเด็ดขาดในสภา เพราะรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ออกพระราชบัญญัติยกเลิก
พรรคการเมือง ภายหลังการบริหารประเทศของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ล้มเหลวเนื่องจาก
ความเกรงกลัวในคอมมิวนิสต์จนเกินขอบเขตเข้าใจว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในระยะหลัง
กว่าที่แสดงความคิดเห็นชี้แนะรัฐบาลชุดนี้ แต่ต้องการแสดงข้อผิดพลาดในแนวนโยบายแห่งรัฐ
ในระยะนั้นให้ประจักษ์ชัดในสายตาของประชาชน ท่านจึงเปลี่ยนคอลัมน์ของท่านไปตามลักษณะ
การเขียนว่า คลื่นใต้น้ำ ซึ่งในที่สุดก็ได้ชักเอารัฐบาลพังไปจนได้ โดย พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่
ทำการปฏิวัติอีกครั้ง พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ หนึ่งในผู้ก่อการปฏิวัติ ขึ้นดำรงตำแหน่ง
นายกรัฐมนตรี ประกาศจะให้มีการเลือกตั้งตามวิถีทางของระบอบประชาธิปไตยภายใน 1 ปี

¹ เฉลิมศักดิ์ รงควลิณ "ชาวหนังสือ" ฟ้าเมืองไทย 9: (7. กุมภาพันธ์ 2521) ปี

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวว่า ความหมายและเข้าใจในคำว่า กิจวัตร กับการวิ่งเล่นของเด็ก ๆ นั้นแตกต่างกันมาก เพราะเด็กจะวิ่งเล่นอย่างเร่งไปข้างหน้า เพื่อที่จะได้ออกกำลังกายที่แข็งแรง เป็น ข้าง ๆ ข้าง ๆ

จากการสังเกตความหมายของคำว่า กิจวัตร นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงลักษณะการเขียนบทความของว่านนั้นเป็นไปตามหลักการของงานเขียนที่จะเป็นเรื่อง ๆ หนึ่ง ๆ ความถี่ของข้อความก็จะแตกต่างกันไปตามความยาวของเรื่อง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กล่าวไว้ว่า

บทความนี้ ส่วนใหญ่เขียนไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกของคน ๆ หนึ่งที่มีต่อเหตุการณ์นั้น ๆ ก็คือตัวผมเอง นอกจากความรู้สึกแล้วก็ยังมีการวิเคราะห์ในบางครั้งว่าเหตุการณ์อย่างนั้นหรือการตัดสินใจอย่างนั้นจะมีผลอย่างไรในเวลาต่อไป การวิเคราะห์นั้นย่อมจะมีผิดหรือถูก เพราะก็จะรู้กันอยู่แล้วว่า "เวลาจะเป็นเครื่องตัดสิน" บัดนี้ เวลาที่ล่วงเลยมานานแล้ว เรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้อ่าน กองไว้ในบทความต่าง ๆ ในหนังสือเล่มนี้ เวลาที่ได้เป็นเครื่องตัดสินแล้ว นานขนาดนี้ สามารถพิจารณาเอาได้ว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก

บทความบทความนี้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ หรือการตัดสินใจต่าง ๆ แล้ว บทความบางเรื่องก็เหมือนจะมีใจที่เกี่ยวกับสิ่งที่สำคัญ เช่น นักเขียนชั้นกวีอารมณ์สูง เช่น ความเหินห่างของผู้อ่าน แล้วในใจก็มีการพิจารณาจากใจจากโลกอันสัมพันธ์ในปัจจุบันนี้ตามควร ...

ความถี่ของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้แสดงไว้ก็เช่นเดียวกัน ล้วนแต่เป็นธรรมดา และความถี่ของของกัน ๆ ก็แตกต่างกัน จึงย่อมจะมีผิดหรือมีถูกเป็นธรรมดา จะผิดก็ขอเอาใจคนรักไม่ได้เป็นอันขาด

การเขียนบทความของชาวปักษ์ใต้เวลานี้เวลาหาเวลาว่าง เพราะ นอกจากจะได้แฉะแฉะ สวรรค์ เผลอแล้ว ท่านยังสนใจวิธีการเขียนบทความด้วย... ติดตาม เรื่องการเขียนบทความนี้ น.ร.ว. กักฤทธิ์ ปราโมช เองได้กล่าวถึงลักษณะการเขียนของท่านไว้ว่า

ว่า ใน การเขียนบทความหน้า 5 นี้ ก็ยังคงแตกต่างจากการหาวิธีเขียน... เพราะว่า... เป็นเหตุว่าลอร์ดกับบทความฉบับนี้ ไม่มีการลงบรรทัดตอนแรกห่างไปจากการเรียง ความธรรมดา ที่เคยใช้กันมาในภาษาไทย วิธีเขียนแบบนี้ผมเห็นว่าเหมาะแก่การเขียน กอธัมแห่งวังหินในเรื่องที่ผมนิพนธ์ การกำหนดบรรทัดตอนแรกจะช่วยให้การไล่ก้อยคำ นั้น ได้กระทำไปเพื่อประโยชน์แห่งการแยกประเด็นความ ที่ให้ได้ประเด็น บั้วให้ เกิดความนึกเพิ่มเติม สดุดจนช่วยวัตถุประสงค์อันที่สุก ที่ต้องการให้เกิดการ คืบคลานใจ เพราะเห็นว่า เป็นสองใจใหม่ ด้วยเหตุนี้ จึงขอเรียนให้ทราบทั่วกันว่า หนังสือรวบรวมบทความหน้า 5 ขึ้น จะถือเป็นคำราหรือเป็นแบบอย่างในการเขียน ภาษาไทยไม่ได้เป็นอันขาด¹

เชื้อ อาริยาน กล่าวถึงบทความของ น.ร.ว. กักฤทธิ์ ปราโมช ว่า... ความแจ่มชัดงานของหม่อมราชวงศ์กักฤทธิ์ ปราโมช มาเป็นเวลานาน... เพราะได้ ติดตามอ่านเรื่องและบทความที่ได้เขียนไว้มากมาย จึงเกิดทั้งแง่คิดและความรู้...
ต่าง ๆ ...

ข้าพเจ้าเริ่มสนใจในวิธีวิภาษวิธีวิธีนี้ ตั้งแต่...

1. ตั้งต้นจากความจริง และความสามารถหลักฐานข้อเท็จจริงได้ถูกต้องก่อน
2. วิธีเขียน หรือพูด ตรงไปตรงมา ไม่มีความลำเอียง
3. มีความรู้รอบตัว ประสมการจกกว้างขวาง ทั้งในและนอกประเทศ และ กล้าว่าก่อนเขียนและตอบ ทำให้เป็นที่สนใจแก่ผู้รู้ทั้งหลาย

¹ กักฤทธิ์ ปราโมช สยามรัฐ หน้า 5 เล่มที่ 12 หน้า 12 คำนำ

4. มีลักษณะในการให้ความเข้าใจ ความคิด ความรู้ ระคนกันไป นับได้ว่าเป็น คุณลักษณะพิเศษเฉพาะตัวโดยแท้¹

วิธีเขียนบทความของท่านในระยะหลัง ๆ นี้ ส่วนมากไม่ได้เขียน แต่ใช้พูดลงเพ
และมีผู้ถอดเทปไปลงพิมพ์ ทำให้คนอ่านได้รสชาติมากเหมือนรับท่านพูด ก็ตั้งใจใส่สาระทั้งสนุก
ท่านเคยให้สัมภาษณ์หนังสือ "ดิฉัน" ถึงเรื่องนี้ว่า

ตอนนี้มีงานค้นคว้าใหม่

ก็มีแต่ฉันเขียนบทความลงในหนังสือสยามรัฐ "ข่าวโกธนา" วันละ 2 ฉบับ บางที
ก็เขียนไว้เยอะ ๆ แล้วก็ฟรีไปหลายวัน บางทีก็อัดเทปไว้ จะเดินไปไหนก็พูด ๆ เก็บ
ไว้ พูดได้ว่าในระยะ 10 ปีที่แล้วมา ไปได้เขียนเลย ไร้พูดเอาทั้งนั้น²

โดยที่กล่าวอยู่กับวงการหนังสือพิมพ์ทั้งในฐานะเจ้าของหนังสือพิมพ์ นักเขียนบทความ
สารคดี และนักประพันธ์ ท่านมองหนังสือพิมพ์ด้วยกันว่า

ผมไม่เคยเห็นว่าผมเป็นนักเขียนหนังสือพิมพ์เลย แล้วนักหนังสือพิมพ์เมืองไทยก็บอก
ตรง ๆ นะว่า ผมไม่ชอบ บิดเพื่อนก็ยังก็ แต่เอาตัวฉันไป ใครเลี้ยงดูเอาใจก็สรรเสริญ
ผมทำในวงการผมรู้ เขียนหนังสือยังใจกันปรีดรีราคาเป็นล้าน คุณทำหนังสือคุณน่าจะรู้
ดี เขียนหนังสืออย่างเกี้ยวไม่พอหรอก

นักเขียนเป็นอาชีพที่ใคร ๆ กล่าวกันว่าไส้แห้ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ยังได้
ชื่อว่าเป็นนักกลอนฝีปากคมอีกท่านหนึ่งในวงการกวีไทยปัจจุบัน แม้ว่าจะไม่ปรากฏผลงานก้าน
กวีนิพนธ์เป็นเรื่องเป็นเล่มเหมือนกวีร่วมสมัยท่านอื่น ๆ แต่ฝีปากในการกวีนิพนธ์นั้นกล่าวกันว่า
ท่านไม่น้อยหน้าผู้ใด ส่วนมากท่านมักจะเขียนกวีนิพนธ์ตอบปัญหาประจำวันตั้งแต่ระยะเริ่มแรก
ที่ท่านตอบปัญหาประจำวันในสยามรัฐรายวัน เมื่อผู้ถามถามมาด้วยกวีนิพนธ์ประเภทใด ท่านก็
จะตอบด้วยกวีนิพนธ์ประเภทนั้น ซึ่งท่านเขียนได้ทั้งไกรง ฉันท กาพย์ และกลอน บทกลอนที่

¹ เชื้อ สารีมาน "ด้วยกวางบินก็" กีกฤทธิ 60 หน้า 201

² "เขาพูด" ดิฉันรายักษ์ 1: 2 กุมภาพันธ์ 2520

ค่อนข้างจะเป็นเรื่องเป็นราวที่พบในหนังสือยาวกรุงคือ เขียนซีนอกศาลเจ้า ซึ่งมีเนื้อเรื่อง
กระแนะกระเหนการ เมืองสมัยนั้นอยู่หอสมควร คงจะคัดมาให้อ่านทั้ง เรื่องคือ

เขียนซีนอกศาลเจ้า

1

ใบที่ 1 พึงหวังถูกทางเลข

วดีเรกลาภผลลมาหา

ที่ป่วยไข้หายพบคปลกโรคา

ถึง เป็นบ้าเหลือแต่ขอพอประทัง

ถามเนื้อคู่สุดสมภิรมย์รัก

ไ่อยากนักที่เขาคีทอมีมั่ง

ใครเลือกไ้ใบนี้ว่าจีจ้ง

เหมือนไ้กั๊งแพกการคปราคเปรี๊ยวเออยา

2

ใบที่ 2 มองเห็นไม่เป็นเรื่อง

จะอุ้นเกื่องซักซ้องเกิดหมองหมาง

ที่เกยรักเกยไ้ไรให้ระกาง

เสียดตางคไ้ไม่เข้าเรื่องเบ็ลื่องจริง ๆ

ถามป่วยไข้หายยากลำบากอยู่

ถ้าคิดสั้ความเขาจะเข้าปั้ง

ถามเนื้อคู่กั้หนแนบไ้แอบอิง

ไม่ไ้หวจริง เป็นนักเลงโง่งเงงเออยา

3

ใบที่ 3 งามเห็นคนเมื่อเงาเวลาย
 กรรทอไก่ ไก่ ไก่ งามตาม
 แฉ่นเป็นฉายบนถนนกรร
 เป็นกรรไกร งามท่ามกลาง
 เกจจริง ๆ งามไปไกลประเศกรร
 ทั้งดามยเงินทองของศรี ๆ
 จะได้ รื่นกังบ้านนันทานเวยา

4

ใบที่ 4 งามเหมือนกันอย่างวันไหว
 งามมีแต่ความสุขสนุกใจ
 กออะไรก็สำเร็วจะจริงสมบวง
 ระวังศักรี่ให้เอาเข้าใจ
 ระวังกันร่างใหญ่ใส่ใจเอง
 กอยังมีแต่ความช่วยทวยกุมกรร
 ตามพาดองใบที่ 4 งามก็เอย

5

ใบที่ 5 งามหน้าเกิกรร
 กอกลอแกลมไปสักหนอยกักรร
 กอประมาทให้รู้จักรักกรร
 ร. วังกรมีเปียนอยกอยกกรร
 แฉ่นเป็นรายตั้งหน้ากรร
 จึงจะขึ้นสักหนอยไมคอยกรร
 เรื่องการเปื่องใบกรร
 กอจะกรรกรรกรรกรร

6

ใบที่ 6 ตกที่นั่งดูวรรเพ่ง
 ยามเมื่อเกยสุริยงมาชววย
 “อื้นร้างร้างไกลไกลอานวย
 ถึงเกยวนกับรวบไม่เบื้อไร
 ตามถึงภูวาทลอวอโฉม
 งามประไลบฉายจิตนิรมัย
 เป็นเชื้อสายร้ประหารผู้ชาอุรย
 ตามเจิมไว้ทายรอกตอลอเอย

7

ใบที่ 7 เกิดทวงปวงจากออย
 หังใหญ่หยอยกงจะได้ไปงหา
 ระวังคนกิดินแะนินทา
 จะปีมาจากนิกรโกลฐักตัว
 ตามของหายทาบให้หาในที่ต่ำ
 กณนิวกำจงหื้อกหน้าอย่าเกคือกกั่ว
 ตามสอนได้ว่าไ้ไม่ทองกั่ว
 ไม่นั้รวั ใด เก. ว่าเกออย ฯ

8

ใบที่ 8 ไม่รู้ที่มีโศคราย
 จะบงบงหน่ายกับผู้นใหญ่ให้เสียกริ
 แม้นเลี้ยงหมูหมูทาบววยชีวี
 กิ่งนี้เมียบเมียบนี้ตามฐไป

จะก้าวมาทำอะไรก็โอเค
 จะไปไหนมากรถกับไปก็
 จงรีบไปจะวิ่งช้ากว่าใครด้วย
 อย่าไปไหนอยู่ด้วยที่เก่าเวลา ๗

9

ใบที่ ๙ เจ้าใบไม้ก็
 ตามถึงดาดจากที่ขอ ๆ ตัว
 ตามถึงตัวตัวที่ขอ ๆ มี
 ตามถึงเมียเมียก็ขอได้
 ตามจับไว้ไว้ก็ขออีกที
 ตามเป็นความความก็ขออีก
 ถึงใบนี้เสียงคำใบไม้รู้เลย ๗

10

ใบที่ 10 ธิปไตยก็
 เผลอนิ่งหอยข้างแรมหลอมแสง
 การเข้าหาผู้ใหญ่เป็นแรง
 ขอเกาะแข็งคงเสียเหมือนเสียง
 อันนี้ก็มีแน่แต่ต้องรอ
 ฐานะพอไปได้ไม่สูงส่ง
 ตามจับใช้ท้ายหรือยกออกทรง ๆ
 ลากนั้นคงมีแน่แน่นอนเลย ๗

11

ที่ 11 นานแต่ก็จลาจลวรรักษ์
 วิวาทกันมานานแล้ว
 อกรวงวักคอกแถวที่หน้าเขย
 วุฒาไต่สายให้ระเหริแผ่อย่างไ้
 วน้ำมันถามหาอะไรเลย
 รีบจัดหาเครื่องเล่นเช่นอย่างเคย
 มาสั่งเวรเร็วหน่อยอย่ากอนาน ๆ

12

ที่ 12 ต้องเกณฑ์เรนทรอยู่
 แนนเป็นเด็กมีเกราะหัดเตาะกรู
 ว่าจะต้องอุปสรรคที่หนักหนา
 จะกองถึงกักให้คืนมาที่ขาด
 เรายังชาติใจไทยใจทหาร
 ทำสวนกรวดเลี้ยงสัตว์คัดคันถน
 เพื่อรักษาของไทยไซโย. เออ

13

ที่ 13 นางหนูอยู่เป็นนิตย
 ไม่มีใครเซ็ดมองดวงประสงค
 กิจสิ่งใดไต่ถามความจำนง
 ขวาไปเองเมื่อฝรั่งลั้งโซกร้าย
 ถามถึงกฐวิวิธกว่ารักนัก
 ถึงไร่นักทอใบรับก็ถวิลหา
 ถามถึงบุตรในกรรณนั้นเป็นชาย
 กงคยา. รวมกันนักเอย ๆ

14

ที่ 14 เปรียบเหมือนขี่เรือสองแฉก
 พระเกราะทั้งแฉกก็ชักตัวกันอยู่
 อยาประมาณพลาตณิกนิจิน
 ถ้าวามูเรือจะกำจนที่
 เมื่อถึงกราวจะตองผู้ก็ไป
 ผู้ไม่ใคร่จึงปลีกกิดอีกหนี
 รุรักษาทัวรอกเป็นยอกที่
 ชื่อไม่มีอยู่ในทุกไม่ว่าเลย ฯ

15

ที่ 15 เหมือนปลาหมอกตายเพราะปาก
 จะไถ่ยากโหยหิวเพราะจิรา
 ถึงตัวตายไว้อื่อให้ลือชา
 ว่าชาติปลาหมอนี้ก็มี
 ถ้าใครเลวจริงใจร้อว่าไว้นั้น
 ไปเกรงขามตามคำก็ให้
 ถึงหมกแรงเกลือกแห่งยังแผดงฤทธิ์
 สุกชีวิตปลาหมอกไม่พอเลย ฯ

ผีปากทางกวีของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นที่กล่าวขวัญกันมากคราวที่
 กรมศิลปากรจัดให้มีการบอกกล่าวที่สังคีตศาลา เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2507 เป็นต้น
 เป็นเรื่อง ก็เรื่องควาญ ผู้บอกกล่าวชาย 4 ผู้หญิง 3 ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็น
 ผู้บอกบทของหลวิชัย ผู้รวมวงสัการาวานั้นประกอบด้วย

ม.ร.ว.กึกฤทธิ์ ปราโมช	บอกบท ห่วงไชย
นายประยูร จรรย์ยาวก	บอกบท กาวี
นายสติกษ์ เสมานิด	บอกบท สันนุราช
นายมนตรี กราโมท	บอกบท เสนา
นางสาววาสนา พลกิจ	บอกบท จันทรสุภา
นางสมโรจน์ สวัสดิ์กุล	บอกบท คันธมาลี
นางสาวประนอม ทองสมบูรณ์	บอกบท หักประสาธ

ซึ่งในการเล่นสัปดาห์คราวนี้ ม.ร.ว.กึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้บอกในคำขวัญเพลง
เพลงประสิทธิ์ ว่า

" สักวาไหว้ครูที่อยู่ไกล	ผมขอไหว้ครูสมโรจน์ไปรคอย่าว่า
ไหว้คุณครูประนอมพร้อมวิชา	ทั้งคุณครูวาสนาเก่งวรรณคดี
ครูสติกษ์ครูประยูร เกื้อกูลวิทย์	ครูมนตรีผู้ประสิทธิ์ทางกวี
ตัวผมเองก็เป็นครูอยู่หลายมี	ไหว้ตัวเองหนึ่งก็กราบนี้เอย ฯ" ¹

ว่ากันว่าคำกลอนสุดท้ายได้รับเสียงปรบมือเกรียวกราวทีเดียว และยังท่านบอก
ลำดาดายด้วยเท่ากินผักนึ่งอันอร่อยสรวลก็ยิ่งได้รับเสียงปรบมือกราวใหญ่อีกครั้ง ลำดาดราย
นั้นว่า

สักวาอาศัยจำใจวาก	ถองลาพรากไปทั้งแสนเสนาหา
เสียกายเสียงจำเรียงรีนี่เอย	หวานาวาแนบสนิทชิดหัวใจ
เจ้าเอยเจ้าลอกจวงก	ความรักความทนหัวใจที่เอย
สุดแสนเสนาหา	จำลาจากไป
แสนระอาทนิราศไกล	ช่างแสนอาศัยเสียจริงเอย
แต่ไปจะไปก็ลืมแค้นเนตร	โศกสังเกตรังแต่เสียงระอื้นให้
ยามกินกลืนต่างกระยาแก้อาลัย	กว่าดวงใจเริ่มจะลืมนี่ร้างเอย ฯ

ดอกเอ๋ยว่าบอกโกมุท หัวใจจะหยุดเสียแล้วเฝ้าเอย
ถึงเวลานาถัย จำ'จอาชัย
ก่อนจะกลับมองหัวใจ ผากไว้นเอย ฯ¹

ในฐานะมองนักประพันธ์และนักหนังสือพิมพ์ ม.ร.ว.คณาธิปไตย ได้รับการยกย่องอย่างสูงจากนักหนังสือพิมพ์และนักอ่านทั่วไป ทั้งนี้ก็เพราะ วัตถุประสงค์ที่สั่งสมจากประสบการณ์สติปัญญาในการวิเสาะอย่างสุขุมเหมือนไข่มุกใสมณี รวมทั้งความแหลมคมของโวหารที่ปะทะกับเสียงหัวเราะในหยาดหมึก

อุทมาล นฤตถ กล่าวว่

ผมจะกำหนดหาญไปหรือเปล่าก็ไม่รู้ หากจะกล่าวออกมาว่า งานของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช บนถนนวังสัจจะอันยาวดุจลูกทูลูกหานี้ เหมือนนาฏกรที่แสดงออกด้วยอาภักติวิริยา และตั้งบุเลกตั้งหมกตะกอดความเงิบของกนกไว้ให้อยู่กับที่ ไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นปัญหาอะไรก็ตาม

คนเชื่อข้อเขียนของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีเป็นจำนวนมาก แม้จำนวนน้อยกว่าคนที่มีความกลัว

คนอ่านหนังสือสยามรัฐ หน้า 5 นั้น ถึงแม้จะไม่เห็นด้วยในข้อเขียนของผู้เขียน แต่ก็จับใจในการเขียนและนั่งอ่านอยู่จนจบ มีจำนวนอยู่ไม่น้อย คนเหล่านี้จากถ้อย ๆ ว่าความลึกที่ปรากฏในข้อเขียนแต่ละชิ้นนั้นไปปรับปรุงกับความคิดเห็นของละ และค้นหาข้อสรุปในที่สุด

ถ้าอ่านหนังสือพิมพ์สยามรัฐ หน้า 5 มีส่วนในการบริหารราชการแผ่นดินบ้าง ก็จะทำให้ความลึกหลาย ๆ อย่างอาจช่วยสลายความที่อึดใจเกินไป ความลึก และเลือกสรรนำไปเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติบ้านเมืองตามสมควร²

คำตอบของประธานเกี่ยวกับเสรีภาพของหนังสือพิมพ์ปัจจุบัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แรกความเห็นว่า

หนังสือพิมพ์ที่หนังสือพิมพ์ได้รับ ถ้าเป็นสยามรัฐแล้วเสรีภาพตั้งแต่ต้นนายบดายเคย ฉบับสิ้นผม ไม่ทราบ เพราะสยามรัฐเราไม่เคยชักข้อในเรื่องเสรีภาพเลย น.ส.พ. สยามรัฐ เป็นหนังสือที่รู้จักในเสรีภาพ เขารู้จักประมาณคน เขารู้จักทั่วว่าควรจะหนักจะเบาเท่าไหน เพราะฉะนั้นเขาไม่เคยลำบากใจเลยในเรื่องเสรีภาพ เสรีภาพของ สยามรัฐเป็นเสรีภาพที่สยามรัฐเขาเห็นว่าเขาควรจะไ้มนานไหน... เพราะฉะนั้น น.ส.พ. ถ้ารู้จักในเสรีภาพ รู้จักประมาณ รู้จักว่ารวม ในการใช้เสรีภาพแล้ว ย่อมจะไม่เดือดร้อนในเรื่องของเสรีภาพเลย เพราะฉะนั้นข่าวคราวความเห็น ที่จริง ก็ย่อมจะเป็นธรรมดาที่จะเชื่อถือได้ หมายความว่าอย่างนี้ แต่ น.ส.พ. ที่หนัก ไปในทางใดทางหนึ่งนะละ หรือถึงเวลาปล่อยเสรีภาพก็หนักไปทางหนึ่ง ไปที่ถูกต้องเลยทีเดียว ไวววายอะอะกันใหญ่ มักจะทำโกรธก็ว่า ก็ก็จะว่าใครทำ?

นักแสดง - ศิลปิน

นอกจากจะเป็นนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ผู้มีภาวะสามารถสูงจนได้รับพระราชทาน มติญญาคุณูปการมีสิทธิพิเศษแก่ที่ทางวารสารศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2505 แล้ว ท่านยังเป็นักเขียนที่มีพรสวรรค์อีกประการหนึ่งด้วย และไม่เพียงแต่ จะสามารถแสดงโน้ต คีตก หรือภาพยนตร์เท่านั้น ท่านยังได้ริเริ่มก่อตั้งสโมสรธรรมศาสตร์ อันสื่อชื่อ ด้วยการรับสมัครนิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้ารับการฝึกซ้อมโดย ผ่านเป็นผู้ควบคุมด้วยตนเอง คณะสโมสรธรรมศาสตร์ได้เผยแพร่กิจการแสดงในท่านี้แพร่หลายเป็นที่ยกย่องโดยทั่วไป ทั้งนี้เพื่อสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมในแง่ของนาฏศิลป์ ให้อยู่สืบ และเป็นที่ยอมรับแก่อนุชนรุ่นหลังอีกด้วย

คงไม่เป็นการประหลาดอันใด หากจะกล่าวว่าความสามารถในกาตรหลายแขนงของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น เกิดจาก "เชื้อไขทั้งแถว" จากฝั่งเจ้า โกรงกระดูกในผู้ ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พิมพ์แถมเนื่องในวาระครบรอบวันเกิด 60 ปี เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2515 นั้น ทำให้ทราบว่า เจ้าจอมมารดาอำภาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของท่าน แม้จะเป็นजनอกเกียน ก็อันหนึ่งลืมหิมมาตั้งแต่เมืองจีน ต่อมาเมื่อเข้ามาเมืองไทย อายุได้ประมาณ 5 - 10 ขวบ ได้ถวายตัวเป็นละครรุ่นเล็ก ในรัชกาลที่ 1 กล่าวกันว่ารำละครงามนัก เรียบเรียงเป็นตัวนางกาญจนใน เรื่องอิเหนา มีชื่อปรากฏในคำเขียนบทละคร จนปัจจุบัน ม.จ.ฉวีวงศ์ ท่านป้าสายวังวรจักรของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเคยเลี้ยงดูท่านมาเมื่อเยาว์วัย ก็เป็นผู้ชำนาญในศิลปะการละคร ถึงขนาดที่ให้เป็นครูถ่ายทอดศิลปะการละครให้เขมร หลังจากที่ได้ชมหน้าพระอาญาไปเขมรแล้ว มีความดีความชอบมากจนได้รับสถาปนาเป็นพระราชนัดดา มีโอกาสกับสมเด็จพระนโรดมสีหนุวงศ์ของกัมพูชา ก็คือ พระองค์เจ้าทานุกี

นักพูด - นักอภิปราย - นักปาฐกถาและโต้วาที

กล่าวได้ว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนักพูดที่มีความสามารถเป็นเยี่ยม ทั้งการรอบรู้ ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความเฉลียวฉลาด ปฏิภาณอันเฉียบแหลม ทำให้ผู้ฟังชื่นชมกับการพูดของท่านเป็นอย่างยิ่ง ถ้าปราศรัยของท่านได้รับการรวบรวมพิมพ์ออกจำหน่ายหลายเล่ม เช่น รวมปาฐกถาของคึกฤทธิ์ เพื่อนนอก ซึ่งเป็นรายการคุยกันทางวิทยุ นับว่ามีผู้ฟังติดกันแน่นจน

ปัจจุบัน (พ.ศ. 2520 - 2521) ท่านได้รับเชิญไปพูดในที่ต่าง ๆ แทบทุกวัน ในหัวข้อเรื่องต่าง ๆ ทั้งการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซึ่งปรากฏว่ามีผู้ไปฟังการพูดของท่านอันหลามทุกครั้ง ถ้าพูด ถ้าปราศรัยของท่านจะได้รับการถ่ายทอดทางหนังสือพิมพ์รายวันแทบทุกฉบับ เพื่อสนองความต้องการของผู้ที่ไม่มีโอกาสได้ไปฟังท่านพูด

ว่านักพิมพ์สยามรัฐกล่าวไว้ในคำนำหนังสือก็ถูกต้อง

หากจะมีการจัดอันดับของนักชก นักอภิปราย ก็แล้ว เชื่อว่าชื่อของ ม.ร.ว. ก็ถูกต้อง ปราโมช จะต้องติดอยู่ในตำแหน่งอันดับสูงแน่นอน สืบจากการ การอภิปราย ของ ท่าน นอกจากจะมีเนื้อหาสาระที่เป็นประโยชน์แล้ว ยังอุทธรณ์ไปด้วยอารมณ์ขันที่ช่วย ผ่อนคลายความตึงเครียดของผู้ฟังอีกด้วย

การอภิปรายในระยะหลังของท่านมักพาดพิงไปในทางวิพากษ์และอนาคตของบ้านเมือง เป็นส่วนใหญ่ สำนักพิมพ์สยามรัฐได้รวบรวมบทอภิปราย 3 ครั้ง คือ หัวข้อ - ประชาธิปไตย, อนาคตและความอยู่รอดของประเทศไทย, ประชาธิปไตยทำลาย เศรษฐกิจหรือไม่ พิมพ์ใหม่...¹

เพื่อเป็นบันทึกของของสำนักพิมพ์สยามรัฐ ผู้วิจัยขอเสนอส่วนหนึ่งของการอภิปราย ที่สำนักพิมพ์สยามรัฐนำมารวมพิมพ์คราวนี้ เรื่อง ม.ร.ว. ก็ถูกต้อง ปราโมช กล่าวถึงเรื่อง "อนาคตและความอยู่รอดของประเทศไทย" ตอนหนึ่งว่า

... กระผมรับมาชุกวันนี้ เพราะมีความประสงค์ว่าอาจจะมาถกกระทันหันหรือความ คิดบางอย่างเกี่ยวกับหัวข้อที่จะพูดในวันนี้ หัวข้อนั้นก็ชื่อ "อนาคตและความอยู่ รอดของประเทศไทย" อนาคต...มันต้องมี จะเร็วหรือช้า เราจะได้ทุกคนต่อไป แก่ความอยู่รอดของประเทศไทยนี้ กระผมอยากจะขอเรียนด้วยความสัจจริงใจว่า เลิกพูดกันที่โก้ไหน มันไม่มีปัญหาครับ ประเทศไทยว่าไทยอยู่รอดแน่ เมื่อวิตกกังวล ว่าชาติไทยหรือประเทศไทยจะไปไม่รอด คนอื่นเขาก็เอาความกลัวของเราไป เป็นเครื่องมือหาเงินกันมานานแล้ว ทำอะไรต่างกับบอกว่า เพื่อความอยู่รอดของ ประเทศ เรื่องความจริงมันอยู่รอดอยู่แล้ว ก็มันจะไม่รอดก็ยังไม่ อย่างคุณหมอ (พล.ต.ท. เวียนชัย วีรกุล) พูดเองว่า ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์ผู้มีพระมหา- กรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น ทั้งอยู่ในความจงรักภักดีของคนถึง 45 ล้านคน...จนถึง 45 ล้านคนนี้จะอยู่ไม่รอดก็อย่างไร...ไปรบกวนกับ ขออย่าได้วิตกกังวลกันอีกต่อไป

¹ สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ก็ถูกต้อง หน้า คำนำ

เลย และถ้าเผื่อนึกขึ้นมาอีกเล็กนัก...ก่อนอื่นจะขอเรียนอีกเหมือนกันว่า เป็น
อนาคตที่รุ่งเรืองสุดกลไกขนาดใหญ่สายการระดม ยังมองไม่เห็น...จะมีทางอันจนเนื้อข้างไร
ทั้งสิ้น สำหรับประเทศไทยจะมีอนาคตเป็นอย่างไรต่อไปนั้นก็ขึ้นอยู่กับสภาพในทาง
เศรษฐกิจ ในทางการเมือง และในทางสังคมของประเทศไทยปัจจุบันนี้ และที่จะมี
ต่อไปในอนาคตอันใกล้นี้ ตลอดจนสภาพต่าง ๆ บางอย่างในอดีตและปัจจุบันมา
บวกกันเข้านั้นก็จะเป็นอนาคต ก็ยากจะสรุปเรื่องเหล่านี้ไปที่ละเรื่อง ตามลำดับ
จะได้อีกถึงเรื่องเศรษฐกิจก่อน เพราะเศรษฐกิจเป็นรากฐานของความสมบูรณ์ของ
การเมือง และของสังคม...อนาคตของบ้านเมืองของเราจะรุ่งเรืองจะเป็น
อย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับชาวนาชาวไร่ซึ่งเป็นผลส่วนใหญ่ของประเทศ ทุกข์ของชาวนา
เป็นทุกข์ของแผ่นดิน ถ้าชาวนามีทุกข์แล้ว ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ลงมาถึง
สมเด็จพระราชินี อาณาประชาราษฎร์เป็นทุกข์ถ้วนหน้า ถ้าหากชาวเรามีสุขแล้ว
สุขนั้นก็จะเป็นของแผ่นดินนั่นเอง เราจะต้องเลี้ยงชาวนาให้ดี และจะต้องเห็นแก่
ประโยชน์ของชาวนา ต้องส่งเสริมให้เขาไว้ เขาว่า มีรายได้อันละห้าถึง ห้าถึง
ใจและมีหัวไร่ ไร่...กระผมอยากจะขอว่าไว้เป็นครั้งแรกทีเดียวว่า ถ้าใคร
ยังเป็นห่วงเรื่องความทุกข์ยากของประเทศชาติแล้ว ขอให้เลิกเถียงกันว่า ชาวนา
คือความอยู่รอดของประเทศชาติของเราดังว่า ถ้าชาวนาไม่รอดแล้ว ไม่มีใคร
ในที่นี้ที่นี้จะมีอะไรไป ความพยายามจะต้องยังเกิดขึ้นแก่เราทุกคน ไม่ว่าจะ
อยู่ในที่ใดหรืออยู่ข้างนอก

บ้านของบ้านเมืองนั้น ถ้าจะดำใจจริง ๆ แล้วมันแก้ไขไม่ได้...หรือวิสัยมนุษย์
ที่จะแก้ไขได้ ไม่ใช่ว่าวิเศษวิโสอะไรมาจากไหน และถ้อยคำกระหม่อมก็ยังแก้ไขไม่ได้ ขอ
ให้มีความตั้งใจจริง ขอให้รีบประคับประคอง ขอให้รู้ว่าอะไรมันอยู่ที่ไหน จะทำอะไร
ลงไปก็ต้องศึกษาแล้ววิเคราะห์เหตุแก้ไขมันถูกต้องแล้วกระผมรับรองว่ามีแต่ทุกอย่าง
แก้ไขได้ ความจริง ระหว่างที่แก้ไขเหล่านี้ กระผมต้องถูกรุกรานทั้งทางบก เรือ
วาจากล เกือบจะเป็นตัวของตัวเอง... กระผมมีความมั่นใจเหลือเกินในอนาคต

ของชาติไทย ของประเทศไทย...อยู่รอดแน่ เลิกทุกข์กันเถอะ แล้วเราร่วมกันทำ ร่วมกันทำหน้าที่ของเรา มีธุรกิจการงานอย่างใดช่วยกัน ด้วยความสามารถ ด้วยความจริงใจ ด้วยความซื่อสัตย์สุจริตกันแล้ว กระทบมองเห็นอนาคตที่รุ่งเรืองของเมืองไทย...¹

นักสังคมสงเคราะห์

บทความของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะนักสังคมสงเคราะห์ที่ได้รับการสรรเสริญและสนับสนุนจากราชชนนีเป็นอย่างมาก ได้แก่การริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิช่วยนักเรียนยากแค้น เมื่อเดือนสิงหาคม 2504 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช รับหน้าที่ประธานกรรมการมูลนิธิตั้งแต่เริ่มตั้ง จนถึงปัจจุบัน เพื่อให้การช่วยเหลือแก่เด็กเรียนในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และอาชีวศึกษาทั่วประเทศ เพื่อความทรงพรหมทั้งพระนครพระนครสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ จึงได้ทรงรับมูลนิธิไว้เป็น พระบรมราชานุเคราะห์ และให้พระราชทานเงินทุนค่าดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิ และทรงมีพระกรุณาธิคุณให้การของมูลนิธิตลอดมา

นอกจากจะเมตตาทรงสำคัญในการหารายได้เข้ามูลนิธิ มูลนิธิคึกฤทธิ์กล่าว ด้วยการจัดการมหรสพบันเทิงบ้าง จัดแข่งขันในธรรมการบ้างแล้ว โดยทุนที่รับด้วยตัวท่านยังได้บำเพ็ญตนเป็นนักสังคมสงเคราะห์แก่ผู้ทุกข์ยากที่ไม่ขอความช่วยเหลือด้วยอันมาก ท่านได้สัมภาษณ์เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

บางกนกยูงเคย ๆ เพราะเขารักเรา เราก็ช่วยให้เบิกบานใจ บางกนกยูงเสียดาย เราให้เขาไปหาเขา บางกนกยูงก็รักเรา เราก็ไม่ให้เขาทำอะไรอันนี้
จ่ายกันทุกวันก็ลง จะไปก็

แต่ถ้าเมื่อร้อนมาจริงจริงก็จะช่วย ค่ะมากก็ ก็ยากเรียน นิติชนกก็มาขอ
บุตรออกไปเรียนหนังสือสำเร็จปริญญาจนนับไม่ถ้วน ว่าไม่ได้อะไรว่าใครบ้าง²

¹ สำนักพิมพ์สยามรัฐ คึกฤทธิ์ ปราโมช หน้า คำนำ

² "เขาพูด" พิมพ์รายวัน— ๖: 2 กุมภาพันธ์ 2520

ในการชุมนุมเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยของนิสิตนักศึกษาเมื่อปี พ.ศ. 2516 นั้น มีนักศึกษาไปขอควาบบุญเคราะห์ขอเงินไปซื้ออาหารแจกผู้ชุมนุม เนื่องจากผู้ชุมนุมเป็น จำนวนมากและชุมนุมที่ท่าอากาศยาน ทราบว่าท่าอากาศยานได้ให้เป็นเงินจำนวนหนึ่งมาท

ช่วยเหตุนี้ ท่าอากาศยานเป็นกองของประชาชนไทยมาจริง เป็นนักสังคมนิยมเคราะห์ผู้ไม่ หวังเหรียญตรา จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่ปัจจุบันนี้ผู้ไปเยี่ยมเยียนท่านด้วยความ เคารพนับถืออยู่เสมอ

เกรียง เกี่ยมสกุล อดีตปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กล่าวถึงท่านในฐานะของ นักสังคมสงเคราะห์ว่า

เสียสละกำลังกาย ھرะเวนไปแจกเสื้อผ้า สิ่งของแก่นักเรียนที่ขาดแคลน จัด กิจกรรมหาเงินเข้ามูลนิธิ เช่น การแสดงละคร แสงโฆษณานักศึกษามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็สู้คู่ต่อสู้เพื่อเหลืบอthonอนนีกข้อมและ รวมแสงช่วยความเก็บใจ

เสียสละกำลังทรัพย์ ในการจัดหาเงินให้แก่มูลนิธิฯ ทุก ๆ ครั้ง เมื่ออะไร เป็นภาระที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ฯ รับจัด เช่น ะมีการเตรียมการข้อม การเลี้ยง ตัวละคร ผู้แสดง ผู้ร่วมงาน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ฯ ก็ควักกระเป๋าลงทุนเอง ไม่ต้อง ให้มูลนิธิฯ ต้องชักเมื่อ

เสียสละเวลาและกำลังความคิด พากันทางที่จะได้ได้เงินมาช่วยเหลือแก่นักเรียน ที่ขาดแคลนให้มากที่สุดที่จะทำได้

เสียสละหน้าหนังสีอรันพณามร, ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ฯ มีส่วนเกี่ยวข้อมช่วย ให้แก่มูลนิธิฯ ความดำขอร้องทุกครั้งโดยมิได้ทำไว้ว่าแบ่ประการใด ทั้งในถัน โฆษณาเผยแพร่เขียนบทความสนับสนุนและเปิดการรับบริจาคจากวงหนังสือพิมพ์ด้วย ตัวของท่านเองเป็นการประจำ...ได้แจกเครื่องแบบนักเรียน รายวันไปแล้ว 288,690 ชุด ได้ช่วยให้นักเรียนได้กินอาหารกลางวัน 54,000 คน ได้แจก

เครื่องเขียนแบบเรียนและอุปกรณ์การเรียนต่าง ๆ ไปแล้ว 669,205 บาท มูลนิธิฯ ได้จ่ายเงินทุนไปแล้ว 6,864,502.65 บาท นอกจากนั้นยังได้รับภาระดำเนินการบริหารทุนการศึกษาระดับต่าง ๆ มีผู้มีบริจาคเงินมอบให้ช่วยจัดอีกประมาณ 130 ทุน

เฉพาะนักเรียนที่ได้รับทุนนั้น ก็ได้แก่เด็กซึ่งได้รับเงินไปสำหรับเป็นทุนศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ฯ ยังมีความกรุณาปรานีให้ความสนใจระลึกตามผลตลอดมา นอกจากนั้นยังเปิดโอกาสให้ว่าเขเพื่อขอความรู้หรือคำแนะนำเป็นครั้งคราวอีกด้วย¹

จะเห็นได้ว่าบทบาทในการสังคมสงเคราะห์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นั้น ได้ช่วยแบ่งเบาภาระของรัฐไปเป็นอันมาก และเป็นบทบาทที่ปลื้มใจว่าควรมีประโยชน์ต่อประเทศชาติไม่น้อยกว่าบทบาทอื่น ๆ ของท่านเลย

นักการเมือง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เริ่มเข้าสู่วัยผู้ใหญ่การเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เริ่มต้นด้วยการเป็นผู้ช่วยในการดาเสียงให้ ดร.ไวฑูรย์ กุ่มระดัง ในการสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดพระนคร สมัยนั้นยังไม่มีการการเมือง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตัดสินใจลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเอง เมื่อ พ.ศ. 2489 อายุประมาณ 35 ปี เนื่องจากเป็นนักเขียนมากพูนที่มีชื่อเสียงโด่งดังอยู่ในสมัยนั้น ท่านจึงได้รับเลือกตั้งด้วยคะแนนเสียงท่วมท้น ในระหว่างที่ไม่มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรกในชีวิตนี้ ท่านได้ดำรงประวัติดาตรทางการเมือง โดยการลาออกจากสมาชิกภาพเพราะไปเห็นด้วยกับรัฐบาลที่เสนอขอวันเงินเดือนให้สมาชิกสภาผู้แทนอีกคนละ 1,000 บาทต่อเดือน และลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ด้วย ทั้งที่ท่านเป็นผู้ที่มีส่วนในการริเริ่มก่อตั้งพรรค นับเป็นครั้งแรกในประวัติการเมืองไทยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรลาออกจากสมาชิกภาพ

¹ เครื่องเขียนมรดก ที่ส่งของนักเรียนที่ขาดแคลน" คึกฤทธิ์ 60 หน้า 197 - 199

หลังจากที่ประหาร พ.ศ. 2490 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้รับเชิญให้เป็น รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลของ นายถนอม อภัยวงศ์ ในฐานะที่เป็น สมาชิกผู้ร่วมก่อตั้งพรรคประชาธิปัตย์คนหนึ่ง และนั่นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงการคลัง เมื่อ นายถนอม อภัยวงศ์ ถูกขับให้ออกจากตำแหน่ง

ในช่วงที่เกิดเหตุร้าย กรณีรัชกาลที่ ๕ สวรรคต เจ้าหญิงสอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เกือบถึงฝั่งพิภพ เพราะใช้ฝ่าปกฉีกปรายใจมหาราชมาจนถึงตัวติด และแม้ว่า ท่านจะพ้นตำแหน่งทางการเมืองแล้ว ท่านก็ยังลงไปเฝ้าทางทหารเมืองอยู่ โดยใช้หน้า พังงาเพื่อพิมพ์เป็นเวทีแสดงความคิด เห็น

อย่างไรก็ตาม มีผู้กล่าวถึงการต่อสู้ทางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไว้หลายแง่หลายมุม ทั้งที่เห็นความเห็นว่า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ต่อสู้เพื่อประชาชนก็มี เป็นอันมาก และที่มองเห็นไปในทางตรงกันข้ามก็มีอยู่ ประมา คุลยธรรม รูป ลักษณะ การต่อสู้ทางการเมืองของท่านไว้อย่างนี้

1. ลักษณะการต่อสู้ที่แตกต่างจากที่เห็นมีกรและนับเอื่อยเข้าหาคะแนนเสียงจาก ประชาชน แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ไ้กระดากความเป็นกัฏฐกับศัตรูของประชาชนอย่าง แท้จริง มักใช้วิธีที่เด่นชัดจริงบ้าง ที่เขื่องบ้าง เข้าลักษณะมาไว้คอยขายไม่ขาด ลักษณะที่ศัตรูไปตำร้ายดูร้ายอยู่ตรงที่ดูเขื่องไม่แตกต่างท่านจะเป็นผู้เฝ้าทางการเมือง ไปไกลเอาที่ทางการเมือง ไม่มองการถ่วงหน่วง ึ่งวิธีนี้ไ้ผดทั้งคองก้าน ค่านที่หนึ่งศัตรูยอมไม่ถือว่าเห็นรัฐอย่างจริงจังเพราะมิไ้เข้าไปล้นบ้างทำลาย ประโยชน์ของศัตรู ท่านที่มองการที่แตกต่างคือการต่อสู้ของคนที่กับคณะ เป็นปากเสียง แทนประชาชน โดยไม่หวังกำหนดการสักการะใด ๆ ย่อมระบใจประมาณว่า กระทำด้วยอุดมการณ์โดยแท้จริง ไม่ต้องการไ้ผดแต่งการกระทำนั้นมาทวงบุญคุณ ภายหลังว่า ก็คึกฤทธิ์ต่อสู้เพื่อท่านมาตลอด

2. การต่อสู้ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ แม้จะใช้ทั้งการแก้ปัญหาระดับโครงสร้าง ไม่เสนอยุทธวิธีขึ้นก่อน และเข้าร่วมเป็นแกนนำในการก่ออุกฉวัชเองจริงเองจัง เวลาการเอางาน แก่สามารถสร้างภาพความประทับใจแก่ผู้อ่านงานคึกฤทธิ์ได้ เพราะเป็นวิธีการพยายามให้ความหวังแก่คนทั้งในรูปเบรียบบเก็บให้ได้ว่า เขายังมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเพื่อนบ้าน ทั้งในรูปปากให้คิดว่าในทำกรรมอย่างใดย่อมถวายผลกรรมอย่างนั้น โดยมิได้เป็นตัวเร่ง "กรรม" ให้ตนของคอมพิวเตอร์ชั่วเร็วขึ้น

3. การต่อสู้ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ เป็นการสู้เพียงครึ่งทางหรือจะเรียกว่ามีลักษณะ หึ่งกกลางกึ่งก็ได้ เพราะถ้าเต็มเต็งเท้าก็จะขัดกับผลประโยชน์ทางนั้น มึงถูกคึกฤทธิ์ รับผิดชอบในธนาคาร ธุรกิจโรงแรมขนาดใหญ่ เจ้าของกิจการการพิมพ์ และคณะชายโค่นรับต่อจากทหารเป็นนายทุนไว้มั่งหนึ่ง เพื่อมีการอภิปรายประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 52 กรังทรราชย์ยังอยู่ในใจความตอนหนึ่งว่า

กระผมบอกจากจะเบี้ออะไรแล้ว ก็เป็นพลเมืองที่ มีกฎหมายเมืองไม่ให้กระผมเป็นคอมมิวนิสต์ กระผมก็ไม่เป็นคอมมิวนิสต์ แล้วเมื่อไม่เป็นคอมมิวนิสต์ ก็ต้องเป็นนายทุน...

4. เมื่อการต่อสู้ไม่สามารถดำเนินการไปได้ตลอด ถึงเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จำเป็นอยู่เองที่เรียกได้ว่า การต่อสู้นั้น ๆ มิได้ยืนหยัดต่อสู้เพื่อประชาชน ไม่มีจุดยืนร่วมกับประชาชน...

สุลักษณ์ วิวัณณ์ กล่าวถึงบทบาททางการเมืองของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ไว้ตอนหนึ่งว่า

ที่คึกฤทธิ์คิดว่าอาจว่าคนใดต่อสู้เพื่อประชาชนโดยพลการนั้น ข้าพเจ้าอยากขอโทษพวกท่านตรงจากใจให้ทีเดียว ๆ ก็ระแคะไปว่า คุณคึกฤทธิ์ต่อสู้เพื่อตนเองมา

โดยตลอดต่างหาก จ้วงอยู่ กุณทิกฤทธิ แกร่งที่หาว่ากักกันร บาลมาแทบทุกยุคทุกสมัย
 แท้เป็นเห็นหน้าและไวยหาร ก็เขาคักกันเฉพาะเรื่องเปื้อน เรื่องกระพี้ต่างหาก
 หาโดยต่อสู้ในประเด็นหลัก กระเด็นแก่ไป กุณทิกฤทธิเคยทำอะไรในเรื่องเสรีภาพ
 ของประชาชน และในเรื่องความยุติธรรมไม่สังเกต แม้ในขณะที่บ้านเมืองไม่มีกฎหมาย
 เป็นหลัก กุณทิกฤทธิก็ระจบและหาที่อยู่กับนักการเมืองพวกนั้นอย่างใกล้ชิด เป็น
 แก่กุณทิกฤทธิแสวงหาและไต่ถามถึงเรื่องการหาทรัพย์สินและรากของ (สยามรัฐ
 เกษตรกรังแกอย่างไรบ้าง ไม่อาจจะในสมัย จอมพล ๑. พอลำรวจอก ๒.
 จอมพล ๓. หรือจอมพล ๓. ในตอนที่หนึ่งสี่สิบที่ร่วมสมัยถูกรังแก รังควาน
 แม้จนถูกบีบและหักล้างด้วยวิธีที่ถูกบังคับมาโดยที่กุณทิกฤทธิ สมน้ำหน้าหรือสมคบกับ
 ผู้มีอำนาจยกยอกระพี้บนเวทีนี้ด้วยตัวเอง (๖)... กุณทิกฤทธิตั้งเนื้อตั้งตัวว่า
 ขึ้นมาไปไรเพราะราวีวดี หากเพราะหาที่อยู่กับระบบที่เอื้ออำนวยให้มีรายได้
 สันยาแล้วสาวไล่สาวเอา กุณทิกฤทธิมีมือยาว ตีนยาว ทายาวและปัญญาใหญ่ จึง
 สาวเอาไว้เก็บมีเงินยอหังกุณทิกฤทธิเองก็ยอมรับไป ฟาร์ อีสเตอร์น เอกโกโนมิก
 รีวิว (Far Eastern Economic Review) ว่าคนมีรายได้นี้ไม่รู้ว่าเกิดและ
 ที่มันคือที่มัน โดยที่คนไทยส่วนใหญ่มีรายได้นี้เฉลี่ยประมาณปีละพันบาท
 ออก...

นำเสียเวลาที่กุณทิกฤทธิเป็นคอลเลกต์ ปากเปรี๊ยะ ชูจนน่าเชื่อถือ เขียนหนังสือ
 มีเสน่ห์ เล่นเขินเขินละครเก่ง บวกกุณทิกฤทธิไว้ความสามารถของทนายในทาง
 ทำลายล้างเสียขึ้น กุณทิกฤทธิไปเคยทำอะไรที่สร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม
 เลย แม้แต่กรณีที่กุณทิกฤทธิสร้างพรรคให้ตนเอง ก็ยังเป็นการไม่ยกความดีจาก
 จากผู้อื่นแทบทั้งสิ้น แม้มีแต่คน กุณทิกฤทธิใจข้อมูลมาจากใครก็ไม่ยอมปรึกษาบอก
 ส่วน อวนนี้ ไม่แคง หลายชีวิต นั้นรู้กันทั่วไปแล้วว่ากุณทิกฤทธิเกิดแรงบันดาลใจ
 ใต้อย่างไร หรืออะไรมามาจากใคร...¹

¹ ส. กิรภัย วิกฤติประชาธิปไตย หน้า 34 - 38

สำหรับ สุลักษณ์ กิวรักษ์ นี้ ผู้วิจัยได้มีโอกาสได้สัมภาษณ์ท่านเป็นการส่วนตัว เรื่อง
ในโอกาสร่วมสัมมนาการวิจารณ์ภาษาในหนังสือพิมพ์ที่อุทยานวังตะไคร้ จังหวัดนครนายก เมื่อ
วันที่ 18 มิถุนายน 2521 ท่านให้ความเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะที่ว่า

เกี่ยวนี้นผมรักท่านไว้มาก การเขียนหนังสือก็ขึ้น แนวคิดในการเขียนเปลี่ยนแปลงไปมาก
หลังรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ท่านเห็นว่าสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่คนที่ขึ้น
มาเป็นรัฐบาลไม่เคยเปลี่ยนแปลง คุณชายจึงเห็นอกเห็นใจคนยากจนจนมากขึ้น ท่าน
อาจจะอ้างว่าท่านเห็นใจคนจนมานานแล้ว แต่ผมยังไม่เห็น แต่เกี่ยวนี้นผมเชื่อว่าท่าน
เห็นแล้ว ความคิดท่านเปลี่ยนแล้ว เขียนถึงคนยากจนเอาไว้ช่วยคนจน เพราะเห็น
ความเลวละของระบบสังคม...¹

สมเจตน์ กิริโมทย์ ชาวบ้านแถวบางซื่อคนหนึ่ง กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
ว่า

...ผมเองรู้สึกแปลกใจ เพราะรู้ว่าท่านหม่อมศรีกรรรับเลือกเป็นผู้แทนราษฎร
แต่ไม่เห็นมีการรณรงค์หรือโฆษณาตัวเอง และไม่เห็นว่าสำเร็จปริญญามาจาก
ไหน และก็ไม่ได้ประณามผู้สมัครฝ่ายตรงกันข้ามด้วย

แปลกๆ - ผมนึกในใจ...

หลังจากนั้น ผมแอบดูข่าวหม่อมท่านอยู่เงียบ ๆ ในขณะนางเจิ้งกะแนนของหม่อมท่านว่า
พวกเราองกะแก่ให้ท่านกินทั้งนั้น

เวลาไปวังท่านหม่อมปรากฏแล้ว เห็นคนวัง เป็นผี ๆ น่าประหลาดใจหรือเกิน
ท่านพูดอะไรก็ว่า คมและโกธฮาเสียด้วย

ผมยังเลื่อมใสท่านหม่อมมาจนเกี่ยวนี้น

แถวบางซื่อที่แฟนท่านจะไปเลย เวลาท่านเล่าอะไรออกโทรทัศน์ พวกเรามาก
กันแน่น ยิ่งถึงที่ออกหักเจ้ากระทรวง ฝนกำลังแล้ว เฮ้ย! สนุกเสียด้วย...²

¹ สุลักษณ์ กิวรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สมพร มั่นตะสุตกร เป็นผู้สัมภาษณ์ ที่วังตะไคร้
เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน 2521

² สมเจตน์ กิริโมทย์ "จากใจชาวบ้านธรรมดาแถวบางซื่อ" คึก ตรี 60 หน้า 295-297

มีผู้แสดงทัศนะต่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะนักการเมืองอีกมากมาย
 หลายคนจะเป็นไปในทางชื่นชมและเชื่อว่าท่านได้ต่อสู้เพื่อประชาชนมาโดยตลอด แม้จะมี
 ผู้คิดเป็นอย่างอื่นบ้างก็เป็นเรื่องของทัศนะ แต่ที่แน่นอนที่สุดก็คือผลงานของท่านที่ปรากฏ
 อยู่เป็นอันมากก็แสดงให้เห็นว่าท่านคิดอย่างไรและทำอะไรอะไร โดยเฉพาะบทความ
 ที่ท่านเขียนอยู่ปัจจุบันภายใต้การปกครองของประชาธิปไตยแบบเผด็จการทหาร ในปี
 พ.ศ. 2521 ท่านก็ได้แสดงทัศนะทางการเมืองเพื่อประชาชนอย่างตรงไปตรงมาโดยไม่
 หวั่นเกรงอิทธิพลใด ๆ

สละ ลิขิตกุล ได้รวบรวมผลงานทางด้านการเมืองของท่านไว้ดังนี้

- เป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งพรรคการเมืองพรรคแรกในเมืองไทย ชื่อพรรค "ก้าวหน้า"
- ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในการเลือกตั้ง พ.ศ. 2489
- เป็นกรรมาธิการวิสามัญ วิจารณ์แก้ไขรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย
 พ.ศ. 2489
- เป็นผู้ริเริ่มและจัดตั้งพรรคประชาธิปัตย์ และดำรงตำแหน่งเป็นเลขาธิการ
 พรรคคนแรก เมื่อ พ.ศ. 2490
- เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลสุภาภักดิ์ นายทอง วังชัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี พ.ศ.
 2490 - 2491
- ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ในการเลือกตั้ง พ.ศ. 2491
- ลาออกจากสมาชิกภาพของสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 23 กันยายน 2491
- เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2491
 ลาออกจากตำแหน่ง เมื่อวันที่ 1 มกราคม 2492
- เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2502 - 2511
- เป็นสมาชิกวุฒิสภา พ.ศ. 2511 - 2514
- เป็นสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ พ.ศ. 2516
- เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. 2516 - 2518

- เป็นประธานสถานีวิทยุโทรทัศน์แห่งประเทศไทย พ.ศ. 2516 - 2517
- เป็นผู้จัดตั้ง และดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรคกิจสังคม พ.ศ. 2517 - 2519
- ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในการเลือกตั้ง พ.ศ. 2516
- ดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี ตั้งแต่วันที่ 12 มีนาคม 2518 และพ้นจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 20 เมษายน 2519
- ดำรงตำแหน่งกรรมาธิการร่างรัฐธรรมนูญ หลังจากการปฏิวัติ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520¹

จะเห็นว่าเกียรติประวัติสูงสุดในทางการเมืองของท่านนั้นคือการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีซึ่งได้ทำเพื่อประชาชนหลายอย่างหลายประการ หลักฐานที่ปรากฏชัดเจนคือ สิ่งก่อสร้างที่เกิดจากเงินต้นสุ่มค่ามอต่าง ๆ ทั่วประเทศในนามของ กักขัตติ์ เชน กนกศักดิ์กฤตย์ ระพณกฤตย์ สระน้ำกักขัตติ์ ฯลฯ ปัจจุบันได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนอีกครั้งหนึ่ง

ผลงานประพันธ์และทัศนะทางการเมือง

ในฐานะนักประพันธ์ ม.ร.ว. กักขัตติ์ ปราโมช มีผลงานทางวรรณกรรมเป็นจำนวนมาก ทั้งสารคดีและบันเทิงคดี ทั้งที่เป็นงานเขียนเดี่ยวและรวมบงกชปราชญ์ ว่าถูกตาโต้วาที และการบรรยายต่าง ๆ ซึ่งแบ่งได้ดังนี้

1. บันเทิงคดี มีทั้งนวนิยาย เรื่องสั้น เรื่องแปล และบทละคร
2. สารคดี แบ่งเป็นประเภทย่อย ๆ คือ
 - 2.1 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี
 - 2.2 การเมือง การปกครองและวัฒนธรรมอารยธรรม
 - 2.3 ชีวิตประวัติ
 - 2.4 ปกิณกะ
 - 2.5 ทองเที่ยว

¹ จดละ ลิขิตกุล กักขัตติ์เป็นนายก วีรวิทย์และงาน หน้า 27-28

2.6 เสรฐภุเกสกร

2.7 ศาสนาและปรัชญา

2.8 น้าฎกธา ไทวาทิและอภิปราย

1. บัณแห่งกสิ

1.1 นวโยยาย มี

๐ ชุสสิไธเฮา

๐ ไผ่แวง

เบ้งเอ็ก

สวณณ

วาทกณบัณณายทุน

๐ สี่แม่เก็น

๐ หลายวีวิค

ฮวนนัง

1.2 เรืองสุ้น

งูเห่ค้อมบอทดวย

เบ้คกรูผี

เพื่อนนอน (3 เล่ม)

รวมเรืองส้นกีกฤทธิ

สวัดกัณรอน

หมกหนึ่งของกาลเวลา

1.3 เรืองแปดมี จอนะชน วิวิงศตัน นางนาค เรืองเก็ชา

1.4 บทละครมี 2 เรือง

ราโอบอน

เพื่อนกุย

2. ดาวฤกษ์

2.1 ประวัติศาสตร์และโบราณคดี

กฤษฎาภินิหารฉบับเบงกัล

การปกครองสมัยสุโขทัย

เขมร

ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศกวมมูนินส์
เจ้าโลก

โบราณ กติ - โบราณคดี

ฝรั่งเศสศึกษา

๐ ที่มาเสียเมือง

พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

บลายคำกริยา

ยิว

2.2 การเมืองการปกครองและวัฒนธรรมอารยธรรม

การบ้านสำคัญกว่าการเมือง

การเมืองปัจจุบันและอนาคตของสังคมไทย

กฤษฎาภินิหารฉบับเบงกัล

กฤษฎาภินิหาร

ประชาธิปไตยเพื่อประชาชน

ประเพณีการตาย

ปีศาจการเมือง

พื้นฐานของ วัฒนธรรม

พื้นฐานทางวัฒนธรรม (เอกสาร)

รายงานประชาชน

เรื่อง ของโลกตะวันตก

อนาคตที่น่าเป็นห่วงของเยาวชน

อเมริกันในเอเชียอาคเนย์

2.3 ชีวิตประวัติ

คนของโลก

โครงการกระดูกในตู้

ผมเป็นโลกกวีโทรทัศน์

ผมก็หนึ่งเหมือนกัน

โลกส่วนตัวของผม

2.4 บทกวี

เก็บเล็กผสมน้อย

เกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์กราวเด็กส์ประศาสน์สหรัฐอเมริกา

ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับประชากร

๑ ขาวนอกนา

ข้างสังเวียน

ขาวไกลนา

คีตฤทธิ

กีกฤทธิวิจารณ์

กีกฤทธิตอบปัญหาหัวใจ (2 เล่ม)

จากหน้า 5 สยามรัฐ (12 เล่ม)

ขอขานพญ (รวมบทความบางเรื่อง)

ตอบปัญหาประจำวัน

บทความบางเรื่อง

เขียนขึ้นนอกศาลเจ้า

ยิ้มกับคิกฤทธิ

ปัญหาประจำวัน
เมืองไทยกับวิกฤต
เมืองไทยในสังคมโลก
โลกกับคน
สัพพัญญู

2.5 ท่องเที่ยว
จากญี่ปุ่น
ถกเขมร
นิราศต่างแดน (วิวาทะ)
นิราศภาพ
เมืองในเมืองนอก
โลก 4 ทวีป

2.6 เศรษฐศาสตร์
การธนาคารและการพาณิชย์
การธนาคารการพาณิชย์
ทุนนิยมคืออะไร
โลกส่วนตัวของกอบบูนิต

2.7 ศาสนาและปรัชญา
ชาววัด
เซ็นและนิกายวัชรยาน
พระพุทธศาสนา (เอกสาร)
พระพุทธศาสนากับวิกฤต
พระพุทธศาสนากับสังคมไทย

พระพุทธรูปศาสนาทั่วโลกในพระพุทธรูปศาสนา
 ปัญหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา
 ขรรณากัจฉาและการอภิปรายว่าด้วยสิทธิที่ให้แก่ในจักร
 เรืองของกนกวิกรม
 หวงมหารณพ

- 2.8 ปาฐกถา โทวาทีและการอภิปราย
 การอภิปรายเรื่องเศรษฐกิจของไทย
 คีตกฤทธิกับนักศึกษ
 คีตกฤทธิกับสังคมเมืองไทย
 คีตกฤทธิช่วย... (หนังสืองานสถาปนากิจกพ)
 คีตกฤทธิใน
 คีตกฤทธิในสภา
 ปาฐกถาของคีตกฤทธิ
 ปาฐกถาสองเรื่อง
 ศิลปการโตวาทีจากคารมคีตกฤทธิ
 เศรษฐกิจของไทย
 ลวรกรณายจริงหรือ
 อนาคตที่น่าเป็นห่วงของเยาวชน (อภิปรายหน้าพระที่นั่ง)
 วิวาทะระหว่าง ม.ร.ว.คีตกฤทธิ กับท่านพุทธทาสภิกขุ

ในฐานะที่ ม.ร.ว.คีตกฤทธิ ปราโมช เป็นนักปราชญ์คนสำคัญคนหนึ่งของเมืองไทย
 มีอัจฉริยภาพสูงส่งในแทบทุกทาง แนวคิดและทัศนะของท่านจึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษาเป็นอันมาก
 ผู้ทำปฏิญยานี้ขอได้รวบรวมทัศนะบางประการของท่านมาเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษา
 ม.ร.ว.คีตกฤทธิ ปราโมช ในบทบาทต่าง ๆ ตามสมควร

ทักษะทางการเมือง

ในฐานะที่ท่านเป็นนักการเมืองที่เกยดำรงตำแหน่งสูงสุด คือตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ทักษะทางการเมืองของท่านจึงมีอยู่หลายอย่างหลายประการที่น่าศึกษา ถึงจะนำเสนอต่อไปก็ ปรากฏอยู่ทั้งในหนังสือที่ท่านเขียน และปาฐกถาที่ท่านบรรยายคือ

ประชาธิปไตย

ประชาธิปไตยหมายถึงสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาค

เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยนั้นประกอบด้วยหน้าที่เสมอไป

เสรีภาพในประชาธิปไตย ถือเสรีภาพที่จะต้องไปกระทบกระเพื่อมาถึงเสรีภาพคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นในทางใด ๆ

และความเสมอภาคในระบอบประชาธิปไตย คือความเสมอภาคในโอกาสที่จะทำการงานทุกชนิด ตลอดจนความเสมอภาคในการที่จะก้าวหน้าไปในกิจการงาน รัฐธรรมนูญนั้น นอกจากจะให้สิทธิแก่คนแล้ว ก็ยังกำหนดหน้าที่ของคนอีกด้วย รัฐธรรมนูญให้เสรีภาพแก่คนไทย ในขณะที่เกี่ยวกับกลุ่มครองเสรีภาพของกบมิให้คนอื่นมาขัดขวางหรือทำลายได้

และรัฐธรรมนูญจะประกันความเสมอภาค ในโอกาสและในกฎหมายซึ่งเป็นความเสมอภาคที่สำคัญที่ทุกคน

รัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตยจะไม่สามารถแก้อองแพง ปัญหาโจรผู้ร้าย รุกชุม ปัญหาคอร์รัปชั่นและอื่น ๆ ได้

หากใครนึกว่าพอประกาศใช้รัฐธรรมนูญ เป็นประชาธิปไตยแล้ว ปัญหาเหล่านี้จะหมดไปเอง คนนั้นก็จะต้องผิดหวัง

แต่การมีรัฐธรรมนูญที่มีผู้ปฏิบัติตามโดยเคร่งครัด เพราะทุกคนมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย นั้น จะเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาเหล่านี้ ความหน้าที่และภูมิปัญญา ความกตของคน

และจะทำให้เราไ้มาแจ้งรัฐบาล ซึ่งจะมีว่การเคื่อกร่อนในปัญหาเหล่านี้เท่ากัคน
ทั่วไปที่เคื่อกร่อน

รัฐธรรมนูญ

รัฐธรรมนูญ เป็นส่วลัทธิของการปกครองระบอบประชาธิปไตย
ที่เรื่ยกร่อนเกือสูกันมาให้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็วนั้นก็เพราะความประสงค์
ที่จะให้บ้านเมืองเป็นประชาธิปไตยโดยเร็ว

แต่ถามความเห็นของผม สักแต่รัฐธรรมนูญฉบับเดียว จะทำให้บ้านเมืองเป็น
ประชาธิปไตยไปโดยฉับพลันนั้นเห็นจะไม่ได้

จะต้องสร้างต้องทำอะไรกันที่อื่นอีกมาก

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในใจคนทั้งปวง เพราะถ้าใจคนยังไม่เป็นประชาธิปไตย
เสียแล้ว รัฐธรรมนูญก็ร้อยฉบับก็จะไม่ทำให้บ้านเมืองเป็นประชาธิปไตยขึ้นมาได้
ขั้นต้นก็น่าจะลองถามตัว เองดูก่อนว่า เรานึกถึงประชาธิปไตยว่าอย่างไร

ถ้านึกว่าเราจะไ้ทำอะไรจากประชาธิปไตยเพียงเท่านั้นแล้ว ก็เห็นจะเป็น
ประชาธิปไตยกันไ้ยาก

เพราะประชาธิปไตย มิใช่เป็นการเอาทรัพย์สินสมบัติส่วนรวมมาแบ่งกัน หรือ
เป็นภาวะที่มีอิกรยาวก็สาวไ้ไ้มาก

คนที่นึกอย่างนั้นพึงไปหตายคนแล้ว

แต่ถ้าก็ว่าเมื่อบ้านเมืองเป็นประชาธิปไตยแล้วเราจะมีส่วนร่วมทำว่การที่
อย่างไรให้แก่วส่วนรวมไ้ไ้บ้าง ก็เรื่ยกรไ้ไ้กว่านี้ถูก

และถ้านึกอย่างนี้ทั่วกันหมดแล้ว บ้านเมืองก็จะเป็่ประชาธิปไตยไ้ไ้ภายใน
กันเดียว¹

¹ม.ร.ว. กึกกัชี ปราโมช "ทัศนะทางการเมือง" สื่กฤทธิ์เป็นน่ายก ชีวิตและ

ใบถ่านความเห็นเรื่องพรรคการเมืองนี้ เป็นหัวใจสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ทั้งในฐานะนักการเมืองและหัวหน้าพรรคการเมือง ท่านได้แสดงทัศนะไว้ว่า ถ้าเราจะเป็นประชาธิปไตยกันจริง ๆ แล้ว ก็ต้องมีระบบพรรคการเมือง เพราะว่าพรรคการเมืองย่อมมีนโยบายในการบริหารประเทศชาติ อันมีลักษณะพิเศษแต่ละพรรคไปเหมือนกัน และเพื่อให้มาซึ่งความเป็นรัฐบาลของพรรค แต่ละพรรคก็ต้องเลือกเป็นสมาชิกของพรรค ให้เป็นผู้ที่อุดมคติเหมาะสมเป็นที่ยึดถือของประชาชนด้วย

และพรรคการเมืองก็จะคงถูกบังคับว่าประชาชนส่วนใหญ่ต้องการอะไรด้วย จึงจะทำให้กำนันสัญญาในการประสานความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ให้เป็นความจริงขึ้นมา และต้องทำตามเมื่อได้รับเลือกแล้ว

สิทธิในการตั้งพรรคการเมือง การเป็นสมาชิกพรรคการเมือง ก็เป็นสิทธิทางการเมืองอย่างหนึ่งในระบอบประชาธิปไตย ที่ใบจำเป็นจะต้องไปจดทะเบียนและแถลงนโยบายให้ตำรวจฟัง...¹

ขณะที่ประเทศชาติเต็มไปด้วยผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์แทบจะทั่วทุกภาคของประเทศ รัฐบาลทุกรัฐบาลเมื่อขึ้นบริหารประเทศต่างก็ตั้งนโยบายไว้เป็นหลักว่า จะต้องปราบปรามคอมมิวนิสต์ให้ราบคาบ แต่ยิ่งปราบก็ยิ่งมีคอมมิวนิสต์จะขยายตัวขึ้นทุกวัน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช แฉถึงทัศนะเกี่ยวกับการปราบปรามคอมมิวนิสต์ไว้ว่า "ไอ้คอมมิวนิสต์อย่าไปกลัวมัน อย่าไปรบกับมัน ทำให้ชาวบ้านเขามีเงินมีไร้อิ่ม อย่าไปกลัวเลย"²

ต่อคำถามที่ว่า รัฐบาลไทยไม่ใช่คอมมิวนิสต์และมีผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ในเมืองไทยมากมาย เหตุใดจึงไม่ถูกสัมพันธไมตรีกับประเทศจีนซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ใหญ่ ตามตอบว่า

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "ทัศนะทางการเมือง" กึกฤทธิ์เป็นนายก ชีวิตและงาน หน้า 37 - 38

²เศรษฐกิจการเมือง กึกฤทธิ์เล่าเรื่องจีนแดง หน้า 36

ผมก็บอกว่าไอ้เรื่องลัทธิคอมมิวนิสต์นี่เป็นเรื่องของพรรคการเมือง แต่ว่าไอ้การ
 ที่ไปผูกไมตรีกับประเทศจีนนี่เป็นเรื่องของรัฐบาลต่อรัฐบาล ไม่คำนึงถึงพรรค
 มันเรื่องของประชาชนชาวจีนกับประชาชนชาวไทย ไม่คำนึงถึงลัทธิ ผมไปด้วย
 เหตุนี้¹

ทัศนะเกี่ยวกับสตรี

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับสตรีในแง่ของบทบาทสตรีไทย
 ในอดีตเปรียบเทียบกับสตรีไทยปัจจุบันว่า ใครมีบทบาทหรือความสำคัญต่อประเทศมากน้อย
 กว่ากัน²

สตรีหรืออะ ผมว่าสตรีไทยสมัยก่อน เพราะว่าเขาไม่นึกว่าเขาสำคัญในชีวิต คนไทย
 ทุกบ้านทุกเมือง สมัยก่อนนะพ่อบ้านหรือผู้ชายจะถูกเกณฑ์ไม่ได้ให้ยุคนะครับ เพราะ
 ต้องสังกัด กรม กองราชการทุกแห่ง ต้องสังกัดเลขแล้วถูกเกณฑ์มาใช้งานหลวง
 เกณฑ์ไปทัพ ปีหนึ่งต้องเข้ามาอยู่เวรสี่เดือน แต่ก่อนนี้ลดลงมาเหลือสองเดือนในยุค
 รัตนโกสินทร์นี้ ระหว่างที่ผู้ชายไม่อยู่บ้าน ผู้หญิงก็ต้องดูแลรับภาระดูแลกิจการของ
 ครอบครัวทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงจึงมีความสำคัญ... ในสมัยก่อนสตรีเขามีความ
 สำคัญเรื่อยมา แล้วเขาก็ไม่เคยสนใจไม่เคยไปเรียกร้องอะไร เขาก็ถือว่าเขา
 เป็นสตรี มันช่วยกันไม่ได้... ผมจำได้มีจดหมายเหตุ มีที่เกี่ยวละ อยู่ที่บ้านผม
 ก็ลืมจำไม่ได้ มีท่านผู้หญิงท่านหนึ่ง ท่านเป็นเมียเจ้าพระยาพลเทพ สมัยรัชกาลที่ 3
 และวันท่านตาย ท่านผู้หญิงว่าพลเทพตลอดมา จนท่านตายไปไม่ได้ตั้งใครขึ้นมาแทน²
 ท่านผู้หญิงท่านว่าแทนเสร็จ คุณกระทรวงเลย...

เมื่อมีคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ท่านทนไม่ได้ที่สุดในตัวผู้หญิง ท่านก็ให้คำตอบว่า

ความไม่เป็นธรรม ถือเวลาแต่งงานกันแล้วเขาทำอะไรผิด พอเราว่าเขา

¹ "คึกฤทธิ์เล่าเรื่องจีนแดง" เกร็ดวิชาการเมือง หน้า 36

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คุยกันเรื่องเก่า หน้า 4

เขาก็โกรธ "อเราทำมัน เขาก็กลับมาว่าเรา... ผู้หญิงเจ้าชู้ได้ แ่พญญานเจ้าชู้
เขาโกรธ คือเขาเจ้าชู้ เขามองเขาไม่ผิด เคียงกันให้ตาย เขาก็ว่าเขาไม่ผิด
เขาไม่โกเจ้าชู้"

ทั้งนั้นแหละครับ เขาก็เลยเล่า เขาว่าที่ ที่เรากินเหล้าเขาวว่าไม่ใช่ ผู้หญิงเป็น
อย่างนี้ และนั่นคือความเป็นผู้หญิง... ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงจะก็ หากความเป็นธรรมไม่
ไป...¹

ทักษะในการปลุตนีรวานา

ม.ร.ว.กึกกฤษณ์ นวามาตย์ กล่าวอยู่เสมอแทบทุกโอกาสที่ได้รับเชิญไปปาฐกถา
เกี่ยวกับเรื่องของฉาวนางสาวไร่ว่า "ทุกข์ของนางมาเป็นทุกข์ของแผ่นดิน เพื่อฉาวนาง
มีทุกข์ ผู้อื่นจะมีสุขอยู่ไม่ได้" ท่านได้แสดงทักษะในการแก้ปัญหาชาวไร่ชาวนาอยู่เสมอ
เพราะประเทศไทยนั้นเป็นประเทศกสิกรรม สภาพการกสิกรรม เกมตรกรรมของเรา
ขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ ขึ้นอยู่กับฝน ึ่งไม่มีปีไหนที่กรมกสิกรรมได้ ท่านกล่าวไว้ก่อนหน้านี้ว่า

ความคิดที่จะเปลือกนี้ให้ชาวนานั้นคืออยู่ ผสมผสานสนับสนุนทุกทาง แก่การเปลือกนี้
นั้นจะเป็นการทำให้หายใจออกใจจ้วงจ้วงชาวเท่านั้น ถ้าไม่หาทางป้องกัน
มิให้เกิดหนี้สินใหม่ซ้ำได้

ทางที่จะป้องกันหนี้ใหม่ก็คือ ทำอย่างไรให้ชาวไร่ชาวนาและชาวสวนได้ทำมา
หากินเป็นเอกเทศ ไม่ต้องขึ้นกับเขาคา

การชลประทานที่ใช้อย่างจริงจัง ๆ หัวประเทศนั้นหนึ่งละครับ

ถึงจะต้องสิ้นเปลืองเงินทองและเวลาอย่างไรก็ต้องทำ

จะต้องลงทุนที่หมิ่นหมิ่นก็ต้องทำ

เวลาถ้าใครจะพูดความแตกต่างระหว่างราษฎรที่การชลประทานถึง "จะ
ราษฎรที่ขาดการชลประทาน ก็หาญได้ไม่ยาก...

¹ "เสภาพูด" วิทยุราชบัณฑิต 1 (2) : 89, 26 กุมภาพันธ์ 2520

อย่างที่เรียงมาเป้ๆ แดบเคยไปมาเมื่อสาวสิบป่มาแล้ว มาเห็นคราวนี้มันถึง
จนว่าไม่ได้ ยังจำได้อยู่เฉพาะตัวที่ว่ากรอกรอ ซึ่งก็สะดวกสะอ้านกว่าเก็บนก
ทั้งนี้ก็เพราะการลดภาระหนี้ ถอนถึง...

ผมจึงเห็นว่าถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องตัดสินใจลงทุนขนาดใหญ่ในการลดภาระ
เสียที่ เลิกมองแต่อุปสรรคก็ว่าจะเรื่องเงินหรือเรื่องอื่น ทั้งใจให้แน่วแน่ที่จะทุ่มเท
จนถึง เป้าหมายให้ได้

คือในประเทศไทยทั้งหมดอยู่ใการลดภาระ

ควบคุมมิให้เงินน้ำใจท่วมท้นเหมือนน้ำประปา ถึงแม้ว่าน้ำประปาในเมืองจะ
กระปริ่มจะปรอยอย่างไรก็รั้งมัน¹

ทักษะในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจ

ในโอกาสที่ได้จัดตั้งรัฐบาลและดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อปี พ.ศ. 2518
ซึ่งเป็นขณะที่บ้านเมืองกำลังประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ มีช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจน
มาก จนกระทั่งเกิด การเรียกร้องเชื่อความเป็นธรรมในสังคม ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
ได้วางแผนนโยบายในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจไว้ก่อนตั้งดังนี้

รัฐบาลนี้มีความเชื่อมั่นว่า มนุษย์เราดำรงอยู่ในโลกใบนี้เพื่อรับใช้รัฐ แต่รัฐต่างหากที่
ดำรงอยู่เพื่อรับใช้ประชาชน ฉะนั้น รัฐบาลนี้จึงถือว่า เป้าหมายทางเศรษฐกิจ
เป็นส่วนที่สำคัญที่สุดของนโยบายของรัฐบาล เพราะเราเฝ้าปากเรื่องท้องของ
ประชานนั้น ย่อมเป็นเรื่องที่รัฐบาลนี้จะให้ความสำคัญเป็นห่วงใยมากที่สุด

กล่าวโดยย่อ เป้าหมายทางเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐบาลนี้ สรุปได้เป็น
3 ประการ คือ

¹ คึกฤทธิ์ ปราโมช "ข้างดั่งเขียน" สยามรัฐรายวัน วันที่ 15 พฤษภาคม 2521,
หน้า 7

1. ท่อตันและขจัดความยากจน โดยมุ่งให้ประชาชนที่บรรลุนิติภาวะทุกคนที่ทำงาน มีรายได้อย่างน้อยไม่ต่ำกว่าเดือนละ 1,000 บาท ทุกคน
2. สร้างงานให้ประชาชนคนไทยในประเทศได้ทำทั่วทุกคน ภายในเวลาไม่เกิน 5 ปี และ
3. ท่อตันภาวะเงินเฟ้อ¹

และได้แสดงความกึกก้องในการประกาศไว้ครั้งหนึ่งว่า

"...ระบบเศรษฐกิจของไทยเราจะเป็นระบบเศรษฐกิจที่เอาความดีของทั้งสองระบบ เข้ามาใช้ หมายความว่า ทางด้านการผลิต ยังรักษาระบบเศรษฐกิจเสรีไว้ เพื่อให้ได้เศรษฐกิจขยายตัวก้าวหน้าออกไปได้โดยสมบูรณ์ แต่เมื่อถึงด้านการแบ่งปันรายได้ ของสังคมเรา น่าจะได้นำระบบสังคมนิยมมาใช้เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมขึ้นในสังคมของ ไทยเรา..."²

ทัศนะในการแก้ปัญหาสังคม

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มองเห็นปัญหาสำคัญในสังคมปัจจุบันหลายประการทั้งในด้าน เศรษฐกิจ การศึกษา สวัสดิภาพ และวัฒนธรรม ซึ่งตามทัศนะของท่านเห็นว่าการแก้ปัญหา ต่าง ๆ เหล่านั้นจะสามารถทำได้โดยมีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ คือ

1. ลดช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจนและจัดสวัสดิการสังคมให้ดีขึ้น
2. จัดระบบการศึกษาให้เป็นธรรมขึ้น
3. เปลี่ยนค่านิยมทางสังคมของสังคมไทยเสียใหม่
4. อำนวยความสะดวกสบายในบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "เป้าหมายทางเศรษฐกิจ" คึกฤทธิ์เป็นนายกาชีวิตและงาน
หน้า 42-43

²ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "ประชาธิปไตยทำลายเศรษฐกิจหรือไม่" คึกฤทธิ์พูด
หน้า 114-115

1. ลดช่องว่างระหว่างคนมีกับคนจน... ด้วยการปรับปรุงวิธีจัดเก็บและระบบภาษีทางตรง เพื่อให้ภาษีทางตรงเป็นรายได้สำคัญของรัฐ และในขณะเดียวกัน จะได้ผ่อนคลายภาระภาษีทางอ้อมลง .. เพื่อช่วยบรรเทาความเดือดร้อนของข้าราชการ พลเรือน ทหาร ตำรวจ และลูกจ้างชั้นผู้น้อยที่กำลังได้รับอยู่เพราะค่าครองชีพสูง รัฐบาลจะดำเนินการให้สวัสดิการแก่ข้าราชการ เหล่านี้อย่างจริงจัง...

2. สร้างระบบการศึกษาให้เป็นธรรมขึ้นโดยดำเนินการให้การศึกษาพื้นฐานอยู่ที่ การให้ความเสมอภาคในโอกาสที่จะศึกษาในทุกท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน โดยคำนึงถึงความสามารถของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ...

3. เปลี่ยนค่านิยมทางสังคมของสังคมไทย

ค่านิยมทางสังคมบางประการที่ยังเป็นตัวถ่วงความเจริญของบ้านเมืองอยู่ในระยะนี้จะต้องมีการชี้แนะให้เปลี่ยนไปโดย

ก. ใช้สื่อสารมวลชนชี้แจงให้ประชาชนเข้าใจว่าสิทธิอำนาจต่าง ๆ นั้นมาจากประชาชน ไม่ใช่มาจากผู้ทรงอำนาจจากที่ไหน

ข. ไม่ยอมรับนับถืออำนาจอันไม่ชอบธรรมและได้มาด้วยการทุจริตเป็นอันขาด

ค. จัดเวทีให้เกิดความเข้าใจ และความเชื่อมั่นในศาสนาในทางที่สอดคล้องเหตุผลและจิตใจความเชื่อที่อันทรงเกียรติต่าง ๆ ให้หมดไป

ง. สร้างอุปนิสัยประณีตให้เป็นที่ศรัทธา แทนความฟุ้งเฟ้อฟุ้งเวิ้งว้างอยู่ทั่วไป

4. อำนวยความสะดวกสบายในบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ... บ้านเมืองที่สงบสุขจะต้องมีระเบียบวินัยและมีกฎหมายที่บังคับได้อย่างศักดิ์สิทธิ์...¹

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "เป้าหมายทางการบริหาร" กึกฤทธิ์เป็นนายกรัฐมนตรีและงาน

ทัศนะในการบริหารประเทศ

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีความเชื่อว่า การบริหารประเทศจะเกิดประโยชน์สุขแก่ประชาชนแท้จริงด้วยการปรับปรุงภาวะการทางกิจ ความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทเป็นสำคัญ และปัญหาเร่งด่วนต่าง ๆ ของชาติจะไม่สำเร็จล่วงไปได้เลยหากมิได้แก้ไขปรับปรุงกลไกการบริหารในระดับต่าง ๆ เสียใหม่ จึงมีความเห็นว่าการบริหารประเทศที่จะอำนวยให้ประชาชนมีภาวะในทางเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ดีขึ้นก็ด้วยการ

1. กระจายอำนาจทางการบริหารไปสู่ท้องถิ่น โดยให้จังหวัดเป็นศูนย์กลางในการบริหารอย่างแท้จริง
2. ส่งเสริมการบริหารไปสู่ท้องถิ่นโดยสภาตำบล¹

ทัศนะในการป้องกันอหิปไตย

ภาระหน้าที่การรักษาสันติภาพของประเทศไทยเป็นหน้าที่สำคัญที่สุด ซึ่งทหารเป็นผู้รักษาหน้าที่อันสำคัญยิ่งนี้ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จึงตั้งเป้าหมายในทางการทหารคราวแถลงนโยบายขอความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎรว่าจะดำเนินการเกี่ยวกับทหารดังนี้

1. จะจัดกำลังทหารให้เพียงพอแก่ความจำเป็นและให้มีสมรรถภาพสูง ทั้งในด้านการพลและอาวุธยุทโธปกรณ์ พร้อมทั้งจะรับภาระในการพิทักษ์รักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติด้วยสมรรถนะและแสนยานุภาพของตนเอง โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยใครอื่นทั้งสิ้นและกำลังทหารต้องเป็นของชาติ ไม่ขึ้นกับบุคคลคณะใด
2. จะส่งเสริมกำลังใจ ขวัญ และสวัสดิการทหารให้ทั่วถึงทุกด้าน รวมทั้งจะส่งเสริมให้ทหารเกณฑ์ได้เรียนรู้การประกอบอาชีพเมื่อปลดจากกองประจำการแล้ว
3. จะสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างทหาร ข้าราชการและประชาชน เพื่อให้เกิดความสามัคคีอย่างแท้จริงขึ้นในชาติ...²

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "เป้าหมายทางการบริหาร" คึกฤทธิ์เป็นนายกรัฐมนตรีและงาน
หน้า 59-

²ก. หน้า 63

ทัศนะต่อหนังสือพิมพ์

ในฐานะที่เป็นทั้งเจ้าของหนังสือพิมพ์และผู้เขียนบทความ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ไว้หลายแห่งด้วยกัน เช่น

"หนังสือพิมพ์กับรัฐบาลนั้นเหมือนขมิ้นกับปูน เหมือนน้ำกับน้ำมัน เหมือนงูเห่ากับพังพอน ที่จะให้กลมกลืนเข้าด้วยกันนั้นเป็นไปได้

ยิ่งเมืองไทยแล้วยิ่งเป็นไปได้ใหญ่

หนังสือพิมพ์ไทยสนับสนุนรัฐบาลทุกวี่ทุกวัน หนังสือพิมพ์นั้นก็จริง

น้ำมันขวดไหนเอาทดลองผสมกับน้ำแล้วผสมกันได้สนิท น้ำมันขวดนั้นก็ไม่ใช่ น้ำมันแท้

พังพอนตัวไหนร่วมหลับนอนกับงูได้ก็สุข พังพอนตัวนั้นก็ไม่ใช่พังพอน

จะพูดกันไปทำไมมี คูหนังสือพิมพ์เจ้าพระยาฯครับ ขายได้เสียเมื่อไหร่...

เรามักจะได้ยินพูดกันอยู่เสมอว่า หนังสือพิมพ์นั้นเป็นกระจกเอาไว้อ่องรัฐบาล กระจกอะไรเล่าครับ ส่องคูที่ไรก็น่าเกลียดคนกักลิวทุกทีไป

มีเสียงพูดกันอยู่เสมอว่าหนังสือพิมพ์เป็นเสียงประชาชน...

สรุปแล้วหนังสือพิมพ์กับรัฐบาลก็ต้องอยู่คนละฝ่ายกันวันยังค่ำ จะกลัวเกลียดกันได้เป็นครั้งคราว โดยเฉพาะในเวลาหนังสือพิมพ์รู้ว่ารัฐบาลนั้นจะไม่อยู่คำฟ้า

รัฐบาลนั้นเป็นผู้มีอำนาจ ถ้าหากหนังสือพิมพ์เป็นรัฐบาลหรือเป็นขวากหนามเอาไว้อ่าง ก็จะเหลือ ใช้อำนาจในทางที่ผิดไ้มาก

หนังสือพิมพ์ก็เช่นเดียวกัน หากหากชอบขากรวหรือขวากหนามเสียเลยแล้ว ก็จะมีอำนาจมาก และเหลือไ้มาก

เพราะอำนาจหนังสือพิมพ์เป็นอำนาจที่ไม่ต้องมีความรับผิดชอบอะไรทั้งนั้น นอกจากข้อติติการขายหนังสือพิมพ์ซึ่งจะต้องทำให้สูงเข้าไว้

หากหากสติขาดสำรวมแล้ว จะเขียนให้บ้านเมืองพังไปเป็นแถบก็ยิ่งได้

สภาพอันแท้จริงระหว่างหนังสือพิมพ์กับรัฐบาลก็คือการถูดการถ่วง

ถากถางหนังสือพิมพ์มากไป หนังสือพิมพ์ก็ถูกเขียนหลัง

แล้วแทนที่จะต้องอ้อย ก็ร้องว่า "ขอให้เสรีภาพหนังสือพิมพ์จงเจริญ"

แต่ถากทางรัฐบาลมากไป รัฐบาลก็จะตอง "โอย ขอให้เสรีภาพหนังสือพิมพ์
จงเจริญ"

อย่างที่ผมเคยร้องมาแล้วนั่นแหละครับ¹

ในเรื่องของอำนาจของหนังสือพิมพ์นั้น ท่านเคยเขียนไว้ในคอลัมน์ "ข่าวนอกนา" ว่า

"พูดอย่างหนึ่งไปลงอีกอย่างหนึ่ง

พูดดี ๆ ก็หาว่ามีอารมณ์

อารมณ์ซนก็กลายเป็นอารมณ์ดุ

ไม่ได้พูดก็ว่าพูด

บางทีก็จิกกัด เขียนข่าวฉก

แล้วท่านนักเขียนคอลัมน์ก็ด่าว่า พังไปเลย

รัฐบาลปัจจุบันก็กำลังโศกเข้าอย่างนั้น...

จะทำอย่างไรดีเล่าครับ?

สำหรับตัวผมเองค้นหาทางแก้ได้แล้ว คือถ้ามัวแต่นั่งให้สัมภาษณ์อยู่อย่างที่เคยทำ
มา ก็จะเป็นข่าวบ้า ๆ บอ ๆ อยู่เรื่อย และก็จะถูกวิจารณ์ ถูกคำอยู่เรื่อยไปไม่มี
ที่สิ้นสุด

ผมจึงเริ่มเขียนหนังสือพิมพ์ใหม่ในคอลัมน์นี้

เพราะผมรู้เสียแล้วว่า อำนาจสูงสุดซึ่งคนตายไปแล้วเป็นได้ในบ้านเมืองของเรา

ทุกวันนี้อยู่ที่หนังสือพิมพ์

เรียกกันว่าเสรีภาพของหนังสือพิมพ์

ผมก็ได้ใช้ชีวิตต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งเสรีภาพและเมื่อเป็นรัฐบาลมีอำนาจก็ได้ใช้อำนาจ
นั้นปกป้องเสรีภาพนี้ตลอดมา"²

¹ คีตกุทธิ์ ปราโมช "ข้างสังเวียน" สยามรัฐรายวัน 16 พฤษภาคม 2521 หน้า 7

² คีตกุทธิ์ ปราโมช "ข่าวนอกนา" สยามรัฐรายวัน 16 กันยายน 2519 หน้า 7

ด้วยโลกทรรศน์อันกว้างขวางและการแสดงความเห็นอันเป็นคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างมหาศาล ซึ่งจะได้เห็นได้จากผลงานและทัศนะต่าง ๆ ที่ท่านได้แสดงออกตลอดจนความคิดเห็นที่ผู้อื่นมีต่อท่าน จึงไม่เป็นการประหลาดอันใดที่ท่านจะได้รับความยกย่องจากต่างประเทศอย่างสูง ด้วยการเชิญไปออกรายการโทรทัศน์เพื่อแสดงทัศนะทางการเมืองและเศรษฐกิจหลายครั้งหลายหน ทั่วทุกมุมทั้งประเทศเมื่อมีโอกาสมาเยี่ยมประเทศไทย จะต้องหาโอกาสเข้าคารวะ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช อยู่เสมอ ท่านกลายเป็นมิดีหนึ่งของประเทศไทยไปแล้ว หมวกเบอร์เจ็ด เขียนไว้ว่า

ฝรั่งที่มาเที่ยวเมืองไทยอย่างนาย Gore Vidal มักจะจกมาในสมุดบันทึกว่า . . . 'สามอย่างที่ข้ากไม่ได้คือ ต้องไปเที่ยวตลาดน้ำวัดไทร ไปดูพระนอนวัดโพธิ์และไปหาคึกฤทธิ์...' "

เมื่อคึกฤทธิ์ไปเยือนอเมริกา เขาได้รับเชิญให้ไปปาฐกถาในมหาวิทยาลัยอเมริกันหลายแห่ง ที่มหาวิทยาลัยอินเดียน่า เขาได้แสดงปาฐกถาสองเรื่องซึ่งที่นั่นบังอ้ออิงสรรเสริญกันอยู่นานเดี๋ยวนี้ เรื่องหนึ่งเกี่ยวกับ "การเมืองในประเทศไทย" และอีกเรื่องหนึ่งคือ "ศิลปะของไทย"

ในสหรัฐ เขาได้พบกับเจ้าของสำนักพิมพ์และนักประพันธ์หลายท่านด้วยกัน เมื่อได้ฟังการของคึกฤทธิ์วิจารณ์ชีวิตอเมริกันแล้ว เจ้าของสำนักพิมพ์แห่งหนึ่งก็ได้ขอให้เขาแต่งหนังสือเกี่ยวกับอเมริกาสักเรื่องหนึ่งเป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งแน่ใจว่าจะต้องขายดีเป็นเทน้ำในสหรัฐ เพราะการแบบคึกฤทธิ์ในอเมริกาก็หายาก

นายเอ็ด เมอร์วี่ ซึ่งต่อมาได้เป็นผู้อำนวยการใหญ่ขององค์การที่คุมยูนิสทั่วโลก ขณะนั้นยังเป็นนักจัดรายการชื่อดังของวงการโทรทัศน์อยู่ รายการที่คนติดกันมากของเขาตอนนั้นชื่อ small world ในรายการนี้ เอ็ด เมอร์วี่ ได้จัดเชิญคนที่เก่ง ๆ จากหลาย ๆ ประเทศให้มาสนทนากันในเรื่องต่าง ๆ เช่น การเมือง ศาสนา ชีวิตเมอร์ หรือความรัก แล้วแต่แนวถนัดของผู้คุย...

เมื่อเอ็ด เมอร์วี่ได้พบคึกฤทธิ์ เขาก็เกิดทิ้งและเริ่มสนใจชีวิตวัยเยาว์ของ

คึกฤทธิ์มาก และอยากให้คนทั่วอเมริกาได้รับรสปริมาณของคึกฤทธิ์ทางโทรทัศน์, เขาจึงจะกำหนดเชิงคึกฤทธิ์ออกพุดในรายการ Small World โดยจะให้ A.P. Herbert ส.ส.ปากตะไกร นักเสียดสีคนสำคัญของอังกฤษออกมาเสียดสีกับ คึกฤทธิ์...¹

อดุล วิเชียรเจริญ กล่าวถึง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในฐานะบุคคลผู้ควรแก่ การเป็นแบบอย่างไว้ว่า

คนธรรมดาจะเป็นอะไรสักอย่างหนึ่งนั้น เป็นได้ยากและถ้าจะเป็นให้ได้ก็ยิ่งยาก , มากขึ้นอีก แต่คุณคึกฤทธิ์ เป็นอะไร ๆ ได้หลายอย่างและเป็นได้อย่างดีด้วย เป็นครู บารอาจารย์ นักการเมือง นักประพันธ์ นักหนังสือพิมพ์ นักพูด นักแสดง โน้ตหรรษา... เพียงเท่าที่กล่าวมานี้ก็เป็นการเพียงพอที่จะแสดงว่า คุณคึกฤทธิ์ เป็น บุคคลพิเศษ...

คุณคึกฤทธิ์เป็น Walter Lippmann ของเมืองไทย มีชื่อเสียงดังในสหรัฐอเมริกา เพราะบทความของเขาเต็มไปด้วยเหตุผลและข้อคิด คนจึงชอบและติดตาม อ่านบทวิจารณ์การเมืองของเขา และมักจะเห็นคล้ายตาม บทความของเขาจึงมีอิทธิพล ไม่น้อย คนที่ไม่เห็นด้วยก็อยากอ่านหรือจำต้องอ่าน ในเมืองไทยเรา ฐานะของคุณคึกฤทธิ์ไม่ด้อยไปกว่า Lippmann หรืออาจยิ่งกว่าเสียอีก เมื่อวิเคราะห์ บทความของคุณคึกฤทธิ์เทียบกับ Lippmann ในหลายแง่ คุณคึกฤทธิ์ต่างกับ Lippmann และน่าสนใจมากกว่า โดยเฉพาะในกานขอบเขตของเรื่อง แนววิธีการเขียนตลอดจนความเข้มข้นของอารมณ์ขันและเผ็ดร้อน

คุณคึกฤทธิ์ในฐานะ publicist ก้องก้องอยู่ในภาวะสงครามพลัดกลาง สงครามที่ไม่ถือใคร เป็นพวกแน่นอน สงครามที่คุณสงครามอาจจะเป็นใครก็ได้ สงครามที่มีศึกหลายก้าน และในฐานะ publicist คุณคึกฤทธิ์กล้าตัวเข้าทำหน้าที่อนุญาโตตุลาการ โดยที่ถูกรณณ์ได้ร้องขอ

¹ หมวกเบอร์เจก (นามแฝง) "ถาดหน้าวัดไท่ พระชนนวัดโพธิ์และคึกฤทธิ์"

คุณคึกฤทธิ์ทำสงครามกับอธรรมเพื่อความเป็นธรรม กับความชั่วเพื่อความดี กับ
อภิสัทย์เพื่อความเสมอภาค ทำสงครามเพื่อประชาชน เพื่อประเทศชาติ เพื่อพระพุทธ
ศาสนา และเพื่อพระมหากษัตริย์

กับรัฐบาล กับองค์อำนาจ และกับผู้มีอำนาจวาสนา คุณคึกฤทธิ์เป็นคนช่างคิดและ
ชอบคิด แต่ถ้ามองอะไรให้หมด คุณคึกฤทธิ์ก็ชมบ้างเหมือนกัน มีหลายกรณีที่ดีให้เห็นว่า
คุณคึกฤทธิ์มีไคล้ตั้งตัวเป็นอริกับรัฐบาลหรือผู้มีอำนาจดังที่บางคนเข้าใจ แต่คุณคึกฤทธิ์ไม่
ไว้วางใจผู้มีอำนาจ เพราะคงจะเกรงว่าอาจใช้อำนาจไปในทางที่ผิดและเป็นภัย การคิด
เป็นการเตือนสติเพื่อ

ความกล้าของคุณคึกฤทธิ์ในการพูดในสิ่งซึ่งคนอื่นไม่กล้าพูด ในการวิพากษ์วิจารณ์
รัฐบาลและผู้มีอำนาจ เป็นสิ่งที่ประทับใจประชาชน

โดยชาติกำเนิด ฐานะทางสังคมและชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนวัยวุฒิในขณะนี้
หากคุณคึกฤทธิ์เป็นคนในประเภท conservative ก็จะไม่มีการแปลกใจ แต่ตรงกัน
ข้าม คุณคึกฤทธิ์เป็นคน liberal มีความคิดก้าวหน้า และรับการเปลี่ยนแปลง
และสิ่งใหม่ โดยยึดเหตุผลเป็นหลัก

การมีฐานะ มีการศึกษาดี ได้อ่านมาก รู้มาก มีความคิดดี มีประสบการณ์มาก
และมีคนนิยมนับถือ ทำให้คุณคึกฤทธิ์เชื่อมั่นในตัวเอง และเห็นความสำคัญของตนเอง
คุณคึกฤทธิ์จึงไม่รู้สึกว่าการต้องตกแต่งการแสดง ความคิดเห็นของตนให้เหมาะสม ไม่คำนึง
ถึงว่าใครจะรู้สึกอย่างไร การแสดงความคิดเห็นจึงเป็นไปอย่างเสรี หรืออีกนัยหนึ่ง
คุณคึกฤทธิ์ได้แสดงความเป็นตัวเองออกโดยไม่มีเล่ห์เหลี่ยม

สิ่งที่คุณคึกฤทธิ์พูดและเขียน จึงเป็นตัวคุณคึกฤทธิ์เสมอ ซ่อนจึงเป็น เอกลักษณะอีก
ประการหนึ่งของคุณคึกฤทธิ์ ที่ทำให้ท่านมีอิทธิพลเหนือประชาชน...อิทธิพลเหนือประชาชน
ซึ่งถ้าผู้นั้นมีคุณคึกฤทธิ์ก็จะไม่ไว้วางใจ

คุณคึกฤทธิ์มีอิทธิพลมาก คุณคึกฤทธิ์อาจพูดให้ใครดีหรือเสียคนก็ได้ อาจช่วยสร้าง
หรือช่วยทำลายสถานการณ์บางอย่างก็ได้ ซ่อนนี้คุณคึกฤทธิ์เองก็คงจะทราบดี และด้วยเหตุ

ที่รู้อยู่แก่ใจว่าตัวท่านเองมีอิทธิพล ในบางครั้ง คุณคึกฤทธิ์ก็ใช้อิทธิพลนั้นด้วย เมื่อไม่นานมานี้ คอสมันคึกฤทธิ์วิพากษ์วิจารณ์การจัดการทรัพย์สินของมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง มีผลกระทบให้นิสิตมหาวิทยาลัยนั้นถึงกับเดินขบวน อิทธิพลเช่นนี้ น้อยคนนักจะมี...

คุณคึกฤทธิ์มีอิทธิพลโดยที่ไม่จำเป็นต้องมีอำนาจและฐานะทางการเมือง...

ขณะนี้คุณคึกฤทธิ์ได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาตินับได้เป็นอเนกประการ โดยการคิดค้น การทวงคืน หรืออีกนัยหนึ่ง โดยการสร้างมรดกหาชน ผู้ที่จะอยู่ในฐานะและเทียบได้อย่างคุณคึกฤทธิ์นั้น ข้าพเจ้าเห็นว่ายังไม่มี ผู้ที่เป็นนายกรัฐมนตรีไฉน เราได้เคยมีกันมาแล้วมากมาย แต่ก็คงจะมีกันต่อไปอีกเหลือที่จะคำนวณ แต่จะมี "คึกฤทธิ์" เพียงคนเดียวเท่านั้น ในฐานะที่คุณคึกฤทธิ์เป็นตัวของท่านเอง ท่านได้ทำประโยชน์แก่บ้านเมืองมาก โดยที่ไม่ต้องเล่นการเมือง เพราะท่านมีคณินิมนต์ถือ และท่านมีอิทธิพลที่จะชักจูงประชาชนให้เห็นคล้อยตามท่าน...

โดยที่ข้าพเจ้าพัวพันอยู่ในวงงานมหาวิทยาลัย ข้าพเจ้าก็อดที่จะคิดและมองสิ่งต่างๆ จากทรวงของผู้ที่ต้องพัวพันอยู่กับการศึกษาและการสร้างบุคลิกภาพของเยาวชนไม่ได้ ปัญหาใหญ่ที่สุดที่ข้าพเจ้าถามตนเองก็คือ ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างอำนวยให้เป็นไปได้ ข้าพเจ้าปรารถนาจะเห็นนักศึกษาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นบุคคลเช่นใด ตั้งแต่ต้นจนบัดนี้ ทั้ง ๆ ที่พยายามจะหาคำตอบที่แตกต่างออกไป ข้าพเจ้าก็ยังคงได้รับคำตอบจากตนเองว่า ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะเห็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นคนดี เป็นพลเมืองดี เป็นคนที่เปี่ยมประโยชน์และเป็นปัญญาชน แล่นั้นเป็นคุณลักษณะที่เป็นอรรถนัย เมื่อข้าพเจ้าถามตัวเองออกไปว่า หากจะมีใครสักคนซึ่งมีตัวตนจริงที่ข้าพเจ้าจะเลือกเห็นแบบอย่างของบุคคลในอุดมการณ์ บุคคลผู้นั้นจะเป็นใคร ข้าพเจ้าพอใจในคำตอบที่ได้ให้กับตนเองว่า บุคคลผู้นั้นคือ คุณคึกฤทธิ์ ปราโมช¹

¹ อตุล วิเชียรเจริญ "บุคคลผู้ควรแก่การเป็นแบบอย่าง" คึกฤทธิ์ 60 หน้า 162-172

เมื่อเกือบร้อยปีเศษที่ล่วงมา ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย สมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีนักพูด นักเขียนและนักคิดที่มีความคิดก้าวหน้า เช่น เทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วัฒนาโก ได้แสดงความคิดเห็นเสนอแนะต่อผู้ปกครองบ้านเมืองสมัยนั้น ให้เปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองบ้านเมืองระบอบผูกขาดเสีย แม้จะมีพระมหากษัตริย์เป็นพระประมุข แต่การปกครองก็ควรจะเป็นการปกครองในรูปของรัฐบาล และเสนอให้เปลี่ยนแปลงการบริหารให้มีชนทุกชั้นได้มีโอกาสได้ร่วมในการปกครองด้วย เทียนวรรณ ย้ายอยู่เสมอว่า ประเทศชาติจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมทุก ๆ ด้านให้ทันกับกาลเวลา ดังที่เทียนวรรณได้เขียนไว้ว่า "เราเห็นว่าสมัยก็เปลี่ยนแล้ว เวลา ก็เปลี่ยนแล้ว แต่บุคคลแลความเห็นในสมองยังไม่ใคร่จะเปลี่ยน ยังถือเอาถือเราอยู่มากด้วยกัน..."¹

ซึ่งปรากฏผลแล้วว่า ความชักช้าจะไม่ฟังความคิดเห็นของราษฎรนั้น ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เมื่อ พ.ศ. 2475 ขึ้นจนได้ ระบอบประชาธิปไตยได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทย เป็นเวลาช้านาน เปลี่ยนผู้บริหารหลายยุคหลายสมัย แต่ประชาชนก็ยังคงมีประชาธิปไตยแต่ในนามเท่านั้นเอง ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช นักคิด นักเขียนชั้นแนวหน้าในปัจจุบัน ซึ่งเป็นผู้มีความคิดกว้างไกลและเล็งเห็นประโยชน์ของประเทศชาติคู่เกี่ยวกับเทียนวรรณ ได้แสดงความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตลอดมา แต่ตัวผู้บริหารนั้นยังไม่เคยเปลี่ยนแปลง ซึ่งข้อนี้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้กล่าวว่า

"ขณะนี้คุณคึกฤทธิ์ได้มองเห็นความทุกข์ยากของประชาชนแล้วอย่างแท้จริง หลังจากที่มีรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ขึ้นบริหารประเทศ ท่านมองเห็นว่าสังคมเปลี่ยนไป ผู้บริหารผลักดันเข้ามาบริหารประเทศ แต่ลักษณะของผู้บริหารประเทศไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลย ท่านจึงรู้สึกว่าคุณควรจะเปลี่ยนแปลง คือ มองความทุกข์ยากของประชาชนให้มากขึ้น..."²

¹ ต.ว.ส. วัฒนาโก (นามแฝง) ศุลวิภาคพจนกิจ 5: 124 ตุลาคม ร.ศ. 126

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สมพร มั่นตะสุตร เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ อุทยานวังตะไคร้

ความจริงแล้ว ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช คงจะได้คิดตั้งแต่คุณสุลักษณ์ ศิวรักษ์ กล่าว
 ก่อนหน้านั้นเสียอีก คือ คงจะได้คิดตั้งแต่ท่านรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพราะได้มีโอกาส
 รับรู้ความทุกข์ยากของประชาชน ได้เห็นปัญหาในการบริหารประเทศจากคณะรัฐบาลซึ่งท่านเป็น
 ผู้นำอยู่ว่า ยังห่วงกันแต่เรื่องผลประโยชน์ส่วนตัว และกลุ่มทหารผู้เคยชินต่อการปกครอง
 ประเทศ คอยจ้องแต่จะเข้าแสวงอำนาจเพื่อประโยชน์แห่งหมู่คณะ เช่นเดียวกับกรณีก่อนวันที่
 14 ตุลาคม 2516 ในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ท่านได้แสดงให้เห็นอยู่เสมอ
 ว่า การปกครองที่จะอำนวยประโยชน์สุขแก่ประชาชนได้ดีที่สุดคือ การปกครองระบอบประชา-
 ธิปไตย มีใช้ประชาธิปไตยแบบเผด็จการทหาร เหมือนที่เคยเป็นมาตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลง
 การปกครอง พ.ศ. 2475 บุคคลสำคัญที่จะนำการปกครองประชาธิปไตยให้บรรลุถึงเป้าหมาย
 คือ นายกรัฐมนตรี ซึ่งท่านก็ได้ชี้ให้เห็นว่า นายกรัฐมนตรีของไทยควรมีลักษณะอย่างไร ท่าน
 กล่าวไว้ในคำปรารภรับต่อสมาคมผู้สื่อข่าวต่างประเทศ เมื่อวันศุกร์ที่ 3 ตุลาคม 2518 ณ
 โรงแรมโอเรียนเต็ล ว่า

"...กระผมจะเป็นคนแรกที่ยอมรับว่า รัฐบาลชุดปัจจุบันของไทย ไม่ใช่รัฐบาลใน
 อุดมการ เพราะถ้าหากรัฐบาลชุดนี้เป็นรัฐบาลในอุดมการจริง คำนายกรัฐมนตรีก็คง
 ไม่ใช่กระผม และกระผมก็คงไม่ต้องคอยรับรายงานเรื่องความแตกแยกภายในคณะ
 รัฐมนตรีชุดรัฐบาลผสมของกระผมเช่นทุกวันนี้ ถ้ารัฐบาลชุดของกระผมเป็นรัฐบาลใน
 อุดมการจริง เราก็คงจะได้เห็นประชาชนพร้อมใจกันเดินขบวนเป็นหลายพันหลายหมื่น
 คนเพื่อเป็นเกียรติแก่กระผม และเราก็คงจะได้เห็นสมาชิกรัฐสภาเต็มอกเต็มใจลง
 คะแนนเสียงให้กระผมเป็นนายกรัฐมนตรีตลอดชีพ แต่เคราะห์ไม่ดี ไม่มีอะไรเกิดขึ้น
 ตามที่บรรยายมานี้เลย กระผมเองก็รู้ตัวดีว่า กระผมไม่ใช่นายกรัฐมนตรีในอุดมการ

ที่นี้ขอให้กระผมได้พูดถึงสักเล็กน้อยว่า นายกรัฐมนตรีในอุดมการควรจะมีลักษณะ
 เช่นไร กระผมคิดว่า ควรจะเป็นคนค่อนข้างหนุ่ม อายุประมาณ 45 ปี จะต้องมี
 พลังกายเข้มแข็งพอที่จะทำงานได้ประมาณ 18 ชั่วโมงต่อวัน ควรจะเป็นคนที่สายตา
 แหวม มองอะไรทะลุปรุโปร่งและมีวิจรรณญาณดี รู้จักวินิจัยสิ่งต่าง ๆ โดยตลอด

อย่างทั่วถ้วนทุกแห่งทุกมุม ทั้งในด้านผลที่จะเกิดขึ้นภายในบ้านเมืองเองและในความสัมพันธ์ระหว่างชาติ นายกรัฐมนตรีควรเป็นคนที่สามารถทำให้กลุ่มพลังผลักดันทุกกลุ่มพอใจได้ โดยสามารถเกลี้ยกล่อมบุคคลที่คิดจะมาจองล้างทางการเมืองให้หันมาเห็นดีเห็นชอบด้วยได้ ในเวลาเดียวกันก็เก่งกาจในศิลปะทางการเมืองถึงขนาดเล่นกลเรียกคะแนนเสียงมาช่วยให้ร่างพระราชบัญญัติที่สำคัญ ๆ ผ่านสภาไปได้ นายกรัฐมนตรีควรเป็นคนมีพรสวรรค์ขั้นพิเศษ มีบุคลิกที่สามารถดึงดูดใจ ชาวไทยส่วนใหญ่ให้เกิดศรัทธาในตัวเขา ในวิจารณ์ญาณและในความจริงใจของเขาโดยปราศจากข้อกังขา ควรเป็นคนที่เคยตระเวนไปทั่วโลกและอ่านมากมั่งมาก จะได้เรียนรู้ว่าสิ่งใดเป็นสิ่งที่ที่สุดในสากลจักรวาล แล้วนำสิ่งนั้นมาปรับให้ใช้ได้ในประเทศของเรา นายกรัฐมนตรีควรมีชีวิตส่วนตัวที่สะอาดบริสุทธิ์ จะต้องเป็นคนรักชาติบ้านเมือง ไม่แต่เท่านั้น ยังจะต้องเป็นผู้มีมนุษยธรรมและการุณยธรรมสูง มีความเข้าใจในความทุกข์ยากของมนุษยชาติ อีกด้วย..."¹

แต่จากคำกล่าวนี้เอง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้แสดงความเห็นว่า เป็นนายกรัฐมนตรีแต่เพียงในอุดมการณ์ ในเทนิยายเท่านั้น เพราะจากสภาพความเป็นจริงในสังคมไทยปัจจุบัน จะหาคนในอุดมการณ์นั้นไม่ได้ แต่ประเทศชาติก็จำเป็นจะต้องอยู่รอดด้วยสันติสุข ท่านจึงเสนอทางแก้ไขแนวทางการปกครองเพื่อประโยชน์แห่งสังคมและได้ผลสำหรับการเมืองในประเทศไทย ข้อเสนอของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มี

...ข้อเสนอข้อแรก ก็คือ ให้ประเทศไทยปรารถนาที่จะใช้ระบบประชาธิปไตยต่อไป ซึ่งหมายถึงว่าไม่ยอมรับรัฐบาลที่ปกครองโดยทหาร แต่ให้มีรัฐบาลพลเรือนไม่ใช้รัฐบาลเผด็จการ

ข้อเสนอประการที่สอง คือ อย่าให้ระบบการเมืองใด ๆ ในประเทศไทยนำความทุกข์ยากมาสู่ประชาชนในสังคมไทยจนเกินไปในการนำมาซึ่งความเปลี่ยนแปลง เพื่อว่า

¹ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช "คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี" ขอบสวนพลู หน้า 176-178

เราจะได้นำคนในชนชั้นหนึ่งไปจำคุกหรือไปตัดศีรษะเสีย เพื่อเห็นแก่ชนอีกชั้นหนึ่ง
กระผมคิดว่าชนประเพณีชาวพุทธของเราคงจะเรียกร้องมิให้การนี้เป็นไปตามนี้

ข้อเสนอประการที่สาม คือ ให้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในการกระจาย
โภคทรัพย์ให้เสมอภาคและในการพัฒนาเขตชนบทเมื่อเปรียบเทียบกับในตัวเมือง
ข้อเสนอประการที่สี่ คือ ให้ประเทศไทยยังคงเป็นชาติเอกราชอยู่อย่างแท้จริงและ
มีรัฐธรรมนูญของอภิชนอำนาจอธิปไตย

ข้อเสนอประการที่ห้า ก็คือ ให้กระแสดำความคิดของสังคมไทยส่วนใหญ่ยอมรับเป็น
เอกฉันท์ทั้งชาติในระบบโครงสร้างเศรษฐกิจซึ่งสังคมนั้นยอมรับกันทั่วไป และไม่เชื่อว่า
เมื่อใดก็ตามที่มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลก็จัดการเหวี่ยงจากระบบเศรษฐกิจฝ่ายหนึ่งไปยัง
อีกฝ่ายหนึ่งในทางตรงกันข้าม เป็นอันว่า เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมโดยสิ้น
เชิง มาเป็นระบบนายทุนโดยสิ้นเชิง หรือในทางกลับกัน

เมื่อผมได้กล่าวถึงข้อเสนอทั้งห้าประการนี้แล้ว ระบบการเมืองที่กระผมคาดว่าจะ
เป็นระบบที่ใช้ได้ดีสำหรับประเทศไทยก็คือ ให้เหล่าผู้นำทางการเมืองในปัจจุบันที่ต้อง
การเปลี่ยนสังคมไทยด้วยความบริสุทธิ์ใจรวมตัวกันเข้าเป็นแนวต้านทานทางการเมือง
แล้วปล่อยนักการเมืองที่สนใจแต่ความก้าวหน้าในตำแหน่งการเมืองของตนไว้เบื้องหลัง
กระผมเชื่อว่าคนที่มีอยู่เพียงพอในรัฐสภาปัจจุบันที่พร้อมจะทำหน้าที่เป็นประโยชน์ต่อ
ประเทศชาติ ในเมื่อเราเห็นพ้องต้องกัน ตามข้อเสนอข้อแรกว่าจะร่างไว้ซึ่งระบบ
ประชาธิปไตย ฉะนั้นแล้วเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอดปีที่ผ่านมา ก็เหมือนกับความเจ็บปวดเมื่อ
แรกคลอกของการปกครองในระบบประชาธิปไตยของไทย"¹

จากข้อเสนอแนะทั้งห้าประการของท่าน น่าจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทย โดยเฉพาะ
ที่เสนอให้พลเรือนเป็นผู้ปกครองประเทศแทนทหาร ไม่เป็นการประหลาดอันใดที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
ปราโมช จะเสนอความคิดต่อไปว่า หากเราทุกคนต้องการให้ประเทศไทยก้าวหน้าและกลาย

¹ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช "คำปราศรัยของนายกรัฐมนตรี" ขอยสวนพลู หน้า 179-181

เป็นรัฐประชาธิปไตยที่ทันสมัย ก็ควรแล้วที่ชาวไทยทุกคนทุกอาชีพ จะต้องหวนกลับมาพิจารณาถึง สิ่งที่ได้เคยกระทำไปในอดีตด้วยมโนธรรม เลิกเล่นความใฝ่ฝันหวานอยากแบบใจแคบแล้วรวม ความกล้าให้เพียงพอที่จะข้ามเส้นกันแดนไปสู่การเป็นคนรักใช้ประชาชนอย่างแท้จริง แทนที่จะ รับผิดชอบต่อประชาชนแต่เพียงปากอย่างไร้ศักดิ์ศรี

ความมีประโยชน์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จะยังไม่จบสิ้น ประโยชน์ที่ท่านทำให้ ชาติในฐานะนักหนังสือพิมพ์ผู้มีวิหิตพลตอแนวคิดของประชาชนจะยังคงอยู่ตลอดไป ท่านมีอุดมคติ ในการดำรงชีวิตว่า " จะทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์ของประเทศไทยเป็นสำคัญ และจะทำให้ได้ มากที่สุด ส่วนจะได้ผลอย่างไรนั้นก็สุดแล้วแต่คนจะมอง และจะทำทุกสิ่งด้วยความจริงใจ"¹ คงจะเป็นเพราะความจริงใจที่ท่านได้แสดงออกอยู่เสมอตลอดมาเกี่ยวกับความสุขของประชาชน ท่านจึงเสนอตัวลงรับเลือกตั้งอีกครั้ง หนึ่ง โฉนดนามของพรรคกิจสังคมที่ท่านเป็นผู้ก่อตั้งพรรคและ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าพรรค ปัจจุบันท่านได้รับเลือกตั้งเข้าเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและ พรรคของท่านได้รับความนิยมสูงสุดกว่าพรรคใด ๆ ในการเลือกตั้งครั้งล่าสุด แม้ว่าจะมีเสียง ไม่มากพอจะตั้งรัฐบาลได้ แต่ก็มีประชาชนเป็นอันมากเป็นว่าท่านและพรรคการเมืองของท่าน จะทำประโยชน์แก่ประเทศไทยได้อย่างมหาศาล และน่าจะเป็นนายกรัฐมนตรีได้ดีกว่าใคร ๆ ใน ปัจจุบัน จิตวา กลิ่นสุนทร กล่าวไว้หลังจากที่ ได้ติดตามท่านไปหาเสียงในจังหวัดภาคใต้ในการ เลือกตั้งครั้งล่าสุดว่าได้พบเห็นความเห็นคนเห็นอย่ตรากตรำของท่านและ เห็นความนิยมของประชาชน ที่มิตต่อท่าน จิตวา กลิ่นสุนทร เล่าว่า

นำฉันใจในทุกจุดทุกจังหวัดผู้คนจะให้ความสนใจมาฟังเห็นจำนวนมากทั้งสิ้น เมื่อท่าน ลงจากรถหรือลงจากเวทีอภิปรายแต่ละครั้งผู้คนจะเข้ามาทอมลอมอย่างรักใคร่สนิทสนม จนแทบจะไม่มีแรงแหวกผู้คนหนีไปไหนได้

ผมว่าถ้ามีการทดสอบความนิยมในตัวอาจารย์จากประชาชนทั่วประเทศ อาจารย์จะ ต้องมาเป็นอันดับหนึ่งแน่นอน²

¹ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นผู้ให้สัมภาษณ์ สมพร มั่นตะสุตร เป็นผู้สัมภาษณ์ ณ บ้านพัก ขอบสวนพลู เมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2520

² จิตวา กลิ่นสุนทร " ตามอาจารย์ไปหาเสียง " กึกฤทธิ์ หน้า 64-65